

MAGYAR NYELVŐR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

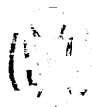
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XIV. KÖTET.

BUDAPEST

1885

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.

~~2004~~ FH212/95

Left:
1980

A MAGYAR NYELVŐR 1885. évi dolgozótársai és gyűjtői.

Abri Mózes	Hidy Ernő
Ásbóth Oszkár	Hollósi Rupert
Babics Kálmán	35 Horváth Antal
Baksay Sándor	Horváth János
5 Balasssa József	Jámbor József
Baráth Ferencz	Jánosi Béla
Barbarits Róbert	Joannovics György
Bartók Jenő	40 Juhos Béla
Bihari Kálmán	Kaprinay István
10 Bussay Kálmán	Kardos Albert
Chalupka Rezső	Kardos Matild
Csapodi István	Kárpáti Endre
Császár Lajos	45 Kárpáti Manó
Csatáry Lajos	Kartal Károly
15 Cseke Bálint	Kasztner Géza
Cserép József	Katona Lajos
Csomár István	Kazay Gyula
Damó István	50 Kertész A.
Deák Farkas	Kertész József
20 Deézs Sándor	Király Károly
Fábián Károly	Kispál Mihály
Fatér József	Kolumbán Samu
Feleki Sándor	55 Korda Imre
Frecskay János	Könnye Nándor
25 Gaál Ferencz	Kőrösi Sándor
Gajári Lajos	Kulcsár Endre
Gecser Béla	Kúnos Ignác
Goldziher Ignác	60 Lehr Albert
Gyárfás I. T.	Luka
30 Halász János	Májér István
ifj. Hegyi Mihály	Malenszky Károly
Herman Ottó	Márki Albert

65 Martonfi Lajos
Mersich Jenő
Molnár József
Mórocz Emilián
Munkácsi Bernát
70 Nagy Sándor
Nagy Pál
Nagyszigethi Kálm.
Németh Gyula
M. Németh Sándor
75 Paszlavszky Sándor
Pilissy Győző
Rokonföldi
Samu József
Simon György
80 Simonyi Elek
Simonyi Zsigmond
Soltész Árpád
Spitzer Arnold
Steuer János
85 Sütő János
Szarvas Gábor
Szerelemhegyi
Szily Kálmán
Színnyei József

90 Szívos Béla
Szoboszlai
Szvorényi József
P. Thewrewk Emil
Tolnai József
95 Tolner József
Torkos László
Tömlő Gyula
Tömlő Lajos
Tömösközi Sándor
100 Török Aurél
Újhelyi Kálmán
Ungár Nándor
Varga Imre
Várkonyi Endre
105 Veres Ferencz
Verseghy N. Róbert
Versényi György
Viski K. Bálint
Vitéz József
110 Volf György
Vozári Gyula
Wolf Vilmos
Zágonyi György
Zolnai Gyula.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három iwnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó ^s hivatal
Budapest
VI. ker. Bakony-
utca 6. sz.

XIV. kötet.

1885. JANUÁR 15.

I. füzet.

A 'CZÁPA' CSALÁDJA ÉS SZÁRMAZÁSA.

Fialowski Lajos, a régi magyar botanikai *csaba-íre* mű, szó alaki s tartalmi mivoltának kutatásában annál az eredménynél állapotodott meg, hogy a szónak első tagja, mely régi íróinknál elég szétágazó ortografiával van írva: *czaba*, *czába*, *czyaba*, *chyaba*, *chaba*, bizonyára imígyen olvasandó: *csába*. Ez elszámlált alakok változatának, másának tartja még Beythe *czapa*: melopepo s Lippai *csapa*-dinnye s Diószegi *czápa*: cucurbita pepo műszavát is; igaz jelentését pedig Beythe melopepo-jában látja, s kimondja, hogy *csaba-íre* voltaképen annyit tesz, mint: *dinnye-szagú fű* (Nyr. XIII. 119., 401.).

A nagy gonddal írt s alapos kutatásra valló értekezésnek van egy pontja, az, melyben a *dinnye* jelentésű alakokat: *czapa*, *czápa*, *csapa* az előbbi *csabaféle* csoporttal szövetkezteti, a mely, nézetem szerint a kiegyenlítés minden akadályát nem bírta teljesen legyőzni; a megokolás erősségén van egy rés, a melyet az értekező ismert ugyan s megkísérlett, de nem tudott egészen betölteni. Ez a *p:b* hangkülönbségnek kiegyenlítése. Az igazoló *pasa: basa* analogia ugyanis nem állja ki a tűzpróbát. Nem számítva azt, hogy ez egyen kívül más adattal nem tudja támogatni e hangváltozást s nem számítva, hogy példájának erejét nem kevésbé csökkenti az a mozzanat, hogy a bizonyítékban szókezdő, a bizonyítandóban pedig szóközépi hangváltozás jelenségével van dolgunk, hozzájárul az a fontos körülmény, hogy a *pasa* 'főember, vezér' jelentésben (*pasa* = *padišah*, *padšah*: császár, király) pusztá fictio; nincsen alapja sem a régi irodalomban, sem a szerb nyelvben, a melynek révén hozzánk került; sem magában a törökben, a melynek eredeti birtoka; ezekben mindenütt *basá*-nak hangzik a szó.

A kérdés: ha nem valószínű, hogy *csába*, vajjon mi lehet tehát régi botanikusaink *czápája*, *czápája* vagy akár *csápája*, erősen fölköltötte kíváncsiságomat, s neki indultam keresni, ha tán megtalálhatnám valahol rokonait és hazáját. Minthogy pedig ősünk nem azon a verőfényen sütkéreztek, a mely a dinnyét megérleli, s kettejük hazája közt bizonyára szertelen hosszú lehetett, ha ugyan volt, a kociút, bizonyosra vettem, hogy valamint a d i n n y e, úgy a *czapa* sem azon az ajakon termett, a melyen a fű, n y í r és a t ö l g y; utbaigazításért tehát az idegen nyelvek ajtaján kopogtattam be, s ide-oda vándorlás és sokszoros kérdezősködés után végre, úgy hiszem, ráakadtam, a honnan hozzánk került, előbbi hazájára és rokonságára.

Kissé messziről kezdem, azzal a nyelvvel, a mely, habár nem egy szava szaporítja szókinszünk tárházát, egyenest kevés hatással volt nyelvünkre, kezdem a francziával. Van a francziának egy különös szava, a *chagrin*, a mely, a mint általánosan ismeretes, annyi mint: g o n d, b ú, g y ö t r e l e m; de van e szónak még egy más jelentése is, t. i. b ő r. Ez a b ő r jelentésű *chagrin* pedig, a mi szintén nem titok, ugyan az a szó, a mi a törökben *sagri*: r ü c k e n d e s p f e r d e s; k o r d u a n l e d e r; kurd *sagri*: la croupe du cheval (Mikl.: Türkische Elemente) s a kún *sagri*: pannus damascenus és *savri*: pellis (Kuun: CodCum.). E szó a franczián kívül átkerült még az olaszba: *sagri*, *sagrino*: eine art narbiges leder von der haut der esel, seehunde (Val.), vel. *sagrin*, *zigrino*: némely tengeri halaknak a bőre (Boer.); a szerbbe: *sagrija*, *sargija*: (bőr) h ü v e l y, or. *savry* (Mikl.: TürkElem.).

Ezeknek előrebocsátásával belekezdhetünk a voltaképi kérdés vizsgálatába: a) Honnan került a *czápa* szó nyelvünkbe? b) Egybetartozik-e vele a kezdetben említett d i n n y e jelentésű *czapa*, *csapa* vagy *czápa*? c) Vannak-e még egyéb rokonai is?

Az adatok, a melyek e kérdésre világot deríthetnek, a helyek, a melyekben a *czápával* azonosnak vehető nevezetek előfordulnak, jelentésük szerint négy csoportba osztva a következők.

Az első csoportbeli adatok, a melyeket Herman Ottó volt szíves közölni velem, eme halnevezetekből állanak:

száp- vagy *szápakeszeg*; idevaló még a Tájszótárban a *'keszeg'* alatt fölemlített *szápókeszeg*.

A második csoportbeli adatok hosszabb sorát Pápai Páriz *tzapa* szavával nyitjuk meg, melyet ő így magyaráz: „corium punctis asperatum. leder, das auf fischotter art zu gerichtet wird“. Ide vágó példáknak vehetjük, habár egyelőre föntartással is, a következőket: „Zöld fodor *czapával* nyergét borították (Gyöngyösi). Héjába póltzolja két melyje *tzapáját*, öszve főzte vénség dere már pofáját (Gvad: Fal. Nót. 115.). Fekete *czapával* burított szablya, aranyba foglalt. (Radv.: MagyCsal. II. 229.). Vagyon egy szép fekete *czapára* varrott skófumos tegzem; vagyon más skófumos tegzem, kék *czapára* varrott készen (uo. 287.). Egyben járó merőn aranyas *czapa* apró poharak fedelestül (uo. 274.). Feleségemnek hagyok hat apró *czapa* pohárt (Nyr. V. 159.). Nem arany serlegből, vagy *czapa*-pohárból köszönöm ezt rátok; hanem Szent Jakab szoros száju kobakjából (Csúzi: ZSipszó 741.). Volt eszében Eusebiusnak, hogy le tsapná *szájárul* a *tzapa*-poharat, bátor két foga hullásával lenne-is meg“ (Fal: NU. 104.).

A harmadik, formailag a *czáppával* szintén egybevetethető szó a *czáp*, melynek jelentését Pápai-Páriz eme latin s német szókkal adja vissza: „hircus, ein geiss-bock“. Pápai magyarázatát négy más régi irat, sőt a Tájszótár is megerősíti: „A ketske baknak, *tzápnak* az álla alatt ket tsutsotskájának kell lenni (ACsere: Enc. 274.). A herélt hím ketskét *Tzápnak* szoktuk nevezni (Misk.: VadK. 215.). Erdélyben készítettett *czap* bőrből tsinált kordovány csizma (MagyTörE. XVIII. 223.). Marhák száma: öreg kecske 31, öreg *czáp* 3, nöstény olló 4, *czáp* olló 4 (TörtTár. 1885. 207.). *Tzáp*: kecskebak; *székely* szó“ (Tájsz.).

Végre a negyedik csoportot a már idézett magyar botanikusok 'dinnye' jelentésű nevezetei alkotják.

Az alaki különbségek kiegyenlítése nincs semmi nehézséggel összekötve. a) A *czápa* és *szápa* egybetartozhatósága mellett szólnak: *czimbora*: *szimbora*, *czikra*: *szikra*, *czulák*: *szulák*. b) A kezdőszótagbeli rövid magánhangzó megnyulását igazolják: *kacsa*: *kácsa*, *naszád*: *nászád*, úsl. *baba*: *magy. bába*. c) A végszótagzáró magánhangzó elkopásának

is számos példájára akadunk nyelvünkben: szápa: száp (l. föntebb), gyaka: gyak, gomba: gomb.

Jóval nagyobb nehézséget okoz a jelentésbeli különbségek kiegyeztetése; s noha egészen kétségtelen adatok sokkal csodálatosabb jelentésváltozásokról tesznek is tanubizonytságot, a haifisch, geissbock, leder és melone, kürbis egybetartozása erősen kihívja a bizalmatlanságot. Lássuk mégis, mit tesznek a rendelkezésünkre álló adatok mind ebből elfogadhatóvá, s mi marad netán továbbra is kétségesnek.

Itt vissza kell térnünk ama nyelvre, a melyet először említettünk, a francziára s ennek *chagrin* szavára, a melynek egyik jelentése ,gond, bú', a másika pedig Littré meghatározása szerint ,cuir grenu fait d'ordinaire d'une peau de mulet ou d'âne', azaz: szemcsés bőr, rendszerint öszvér vagy szamárbőrből készítve. Ha ezzel egybevetjük Schmeller szótárának imez adatát: ,*zapp*: a) unwille, verdruss, franz. chagrin; b) chagrin, als benennung einer art gestippten leders, türkisch sagri; *zappeleder*: corium camelinum', két igen valószínű következtetésre jutunk. Ezeknek elseje, hogy a német szó a francziának jelentésbeli másolata. Hasonló utánzatoknak, vagy jobban mondva szolgai fordításoknak nem egy példájával találkozhatni a nyelvekben, a melyek valamely előrehaladottabb nép forrásaiból merítettek. Ilyen a görög-latin *centaureum*, mely a hagyomány szerint nevét fölfödőzójétől Chiron centaurustól vette, s melyet, a szókezdő tagot *centum*nak vélvén, a szintén e magyarázaton alapuló ném. *tausendguldenkraut* hatása alatt valamely magyar népbotanikusunk ,százforintos' fűnek nevezett. Ilyen a magyar chemikusok *bátrany* szava is, mely a ném. *wismuth*, *bismuth* második tagjának értelmetlen fordítása; vagy a német ,in die faust lachen' példaképeére készült s néha-néha olvasható új-magyar szólás: ,öklébe nevet', holott öklébe még a ki úgy mondja, maga a német sem nevet, hanem *faust*-ot azért használ, mert nincs neki marka. A második, szintén valószínű következtetés, hogy a most említett német *zapp*, *zappe* szóban megtaláltuk az elsorolt magyar nevezetek eredetijét.

Az egyazonosság két kelléke, az alaki s jelentésbeli egyezés közül jelen esetünkben nagyobb fontosságú az utóbbi, vele kezdjük meg tehát a kiegyenlítés munkáját.

A tartalmi tekintetben egységes ném. *zapp, zappe* 'eine art gestippten leders' s francz. *chagrin* = 'cuir grenu' jelentésével teljesen egybevág Pápai-Páriz 'corium punctis asperatum'-a, vagyis: (kikészített) 'szemölcsös bőr', még pedig minden tekintet nélkül az állatra, a melynek bőrét földolgozták. Ezt magyarázza a latinhoz csatolt német értelmezés: 'leder, das auf fischotter art zugerichtet wird'.

Világosan e jelentése van a *czapa* szónak a hallott példák közül ezekben: „Fekete c z a p á val burított szablya. Vagyon egy fekete c z a p á ra varrott skófumos tegzem“. Ide való kétségtelenül a c z a p a-pohár is, mint ez Pápai-Páriz magyarázatából kitűnik, a ki e német szavakkal adja vissza a c z a p a - p o h á r jelentését: 'ein trink-becher, welcher mit solchen leder überzogen, welches anf fischotter art verfertigt worden'. Szirmai szerint (Hung. in. parab. 98.) pedig: „C z a p a p o h a r, erat poculum aureum vel argenteum deauratum tegumento corii *Czapa* dicti inclusum. Corii hac specie etiam vaginae framearum tegebantur“.

Metonimikus változásnak tartom (anyag a belőle készült tárgy helyett) a valószínűen t a k a r ó jelentésben álló *czapa* szót Gyöngyösinél: „zöld fodor c z a p á val nyergét borították“; továbbá eme régi inventariumbelieket: „Egy paraszt pallos, egy hitvány szablyácska, egy c z a p a, egy kopott fekete rókabőr süveg. Egy viselt veres selyem mente gomb nélkül, egy c z a p a“ (Radv. II. 124., 303.).

A kölcsönvett szót gyakorta, különösen kezdetben, mikor még kevésbbé ismeretes, valamely hazai, vele teljesen egyértékű szóval találjuk megmagyarázva. Ilyenek a régi íróknál olvasható emez összetételek: s e l l y e-szék, s z e c z e l-szék, s ó l y a-czipellő, p á n t o f é l y-papucs, m a j o r-gazda sat., noha *sella* és *sessel* ugyanaz, a m i s z é k, *solea* meg = c z i p ő, *pantoffel* = p a p u c s, *meier* = g a z d a. Így járult az érezhetőleg idegen *czapa* szóhoz magyarázat-kép a b ő r ez összetételben: *czapa*-bőr, melyet Szabó Dávid szótárában találunk följegyezve, épen mint e népies használatban: s z a t t y á n-bőr és f i s l é d e r-bőr.

Az ily összetett szókkal megtörténik néha, hogy idő jártával az első tag elveszti eredeti tárgynévi jelentését s tulajdonságnévvé változik át, mint erre több eseten kívül egyik találó példa a *zomok-kígyó*, melyből a *coluber*

(vaskos vagy kurta kigyó) jelentésű *zomok* hosszabb együttlét után kivált, melléknévvé lett s a mai zömök jelentést vette föl. Így lett idővel a *czapa* főnévből melléknév, a bőr értelemmel rendszerint együtt járó szemölcsös, érdes jelentést véve föl, a mint ezt Szabó Dávid következő magyarázata igazolja: „*Tzapa*: hal-héjas forma, rögzös, darabos. *Tzapa*-pohár“. Ez adat szerint tehát, a mint archaeológusaink különben is jól tudják, *czapa*-pohár nem csak bőrrel bevont, hanem általában tekintet nélkül az anyagra, szemölcsös, pöttyös, varacskos, barkás poharat jelentett.

Ezt a melléknévi 'ripacsos, kérges' jelentést látom én régi botanikusaink *czapa*-dinnyéjében. Hogy a *czapa* e kapcsolatban jelzőként áll s a *dinnyé*nek kérges haját jelenti, világossá válik Lippai következő helyéből: „A dinnyének héjokról külömb külömb-féle nevek vagyon, ki sárgasima, ki cser-hajú, ki *czapa*-dinnye, ki bőr-hajú“ (Posoni Kert II. 177.). E hely szavai szerint a dinnyék két osztályt alkotnak: sima héjúak és kérges héjúak; az utóbbiakat majd cserhajú, majd *czapa*-, majd bőr-dinnyének nevezik; vagyis a cser, *czapa*, bőr (t. i. héjú) e helyen szinonimák. Kétségtelenné válik ez a *bőr-dinnyé*hez folytatólag odacsatolt magyarázatból: „ennek kemény feje a bőre, a béli zöld“, ha vele Beythé-nek már idézett adatát teljességében egybevetjük: „*Melopepo duriore alba cute: bőr heyu dinnye. Melopepo dura et fusca cute: chér heyu dinnye. Melopepo qui suprema parte veluti corona insignitus est: érvári dinnye. Melopepo bibernus carne viridi albaque cute: czapa*“ (5b).

E pont alá tartozónak itélem a haljelentésű *czápa* (*squalus maximus*) szót is. Boerio szótára szerint ugyanis a *sagrin*, *zigrino* = fr. *chagrin*, némely tengeri hálnak, különösen a *squalus catulus* és *squalus canicula* kikészített kérges bőre. E szerint a *czápa*-bőr = haifisch-leder mediumán át előállt idővel a *czápa*-hal összetétel, a melyet meg is találunk Sándor Istvánnál *czap-hal* alakban: *squallus*. Ez összetételből idő múltán ismét kivált az első tag, s a jelző *czápa* (kérges bőrü) az egész összetétel kifejezőjévé lett. Tehát olyan nyelvi jelenség, minők üveg (edény), kocsi (szekér), pendely (ing) sat.

Hogy bele tartozik-e a most tárgyalt szók családjába a *kecske* jelentésű *czáp* is, arra az adatok s hozzá még egy nemű adatok csekély száma miatt nem merek határozott véleményt mondani; de azt hiszem, igen, ide tartozik. A német *zappe-leder* valamint a francia *chagrin* különböző állatok cserzett bőrét jelentette; ezek közé tartozott a *kecske* is, melynek bőre 'kordován' név alatt is ismeretes. A *zapp-leder* = *czáp-bőr* (kecske-bőr) összetétel első tagjában a csalódott nyelvérzék 'kecskét' sejtve, lassanként e jelentéssel ruházhatta fel a szót.

Ez a *kecske* jelentésű *czáp* különben megvan még a cseh, -tót, rutén s oláh nyelvekben is. Annál a jelenségnél fogva azonban, hogy az oroszban s a déli szlávságban hiányzik s különben se találtam sem e nyelvekben, sem az oláhban alkalmas etimonját, nem ok nélkül ezekben is kölcsönzött szónak kell tartanunk. A csehbe valószínűen a németből s onnan a tótba és ruténba került; az oláhba meg vagy a magyarból vagy a ruténból mehetett át. Megemlítendő még, hogy az olaszban is van egy 'kecske' jelentésű, de csak költőktől használt, hasonló hangzású szó: *zeba*, a mely bizonyára szintén valamely idegen nyelvből jutott az olaszba.

A magyar nevezetek közül hátra van még a *száp*-, *szápa*- v. *szápó*-keszeg megfejtése. Ennek egyeztetése azon kívül, hogy hangtani nehézségbe ütközik, mert *cz:sz* hangváltozást föltételez, a föntebbiekhez tartozása már azért lehetetlen, mert ez a *száp*, *szápa* nem egyéb, mint a latin *salpa* szónak a mása, vagyis *szápa keszeg* = *sturio salpa*.

A megkövetelt másik kellék, a szoros alaki egyezés a látszatos különbségek ellenére is hiánytalanul megvan. A ném. *zapf* alaknak teljesen megfelel a magy. *czap* ezekben: *czap*-hal SI. és *czap-bőr* Mt; a magy. *czapa* pedig a ném. *zapfe* alaknak magyaros hasonmása. A mássalhangzó rövidülésnek példái: lat. *puppa*, ném. *puppe*, magy. *pupa* MA.; lat. *gutta*: magy. *guťa*. A kezdő szótagbeli hangzónyújtást már fentebb igazoltuk.

Még három pontra nézve akarom észrevételeimet elmondani.

Történetbuváraink könnyen érthető s méltatható okból a régi iratokat többnyire a mai írásmódhoz alkalmazva adják ki; de míg ezzel egy részről megkönnyítik a nagy közönségnek az olvasást, addig más részről mostoha módon járnak el a nyelvbuvárok ellenében, a kik épen a fontosabb hangtani jelenségek megállapítására nézve nem lelhetik meg az így átírt szövegben a minden kétséget kizáró szükséges adatokat. Nem akarjuk állítani, hogy a történeti emlékek kiadványaiban nincsenek egészen híven átírva azok a helyek, a melyekben a *czápa* szó előfordul, de így, míg saját szemünkkel meg nem győződünk róla, nem lehet kimondanunk, hogy a *barkás* pohárnak a régi nyelvben *czápapohár* volt a neve, annál inkább nem, mert azok az írók, a kik az *a* és *á* hangokat világosan s állandóan megkülönböztetik egymástól, minők Pápai Páriz, Faludi s Baróti Szabó, tehát a jóval későbbiek, még mindig nem *czápa*-, hanem *czapa*-pohárnak nevezik. Óhajtandó volna tehát, ha régi emlékeink kiadványaiban a fontosabb, s különösen a kétes olvasatú szók az eredeti írásmód szerint volnának vissza adva s akár dőlt, akár szórt betűkkel ilyenekül föltüntetve.

Második észrevételünk a Fialowskitól a *Csaba* = dinnye támogatására Lippaiból idézett 'csapa' alakra vonatkozik. Noha ez alaknak megvolta épen nem rontaná le a 'csapa-dinnye' és 'czapa-pohár' egybetartozását, hisz szókezdő *cz*-nek *cs*-re változtára nem ez volna az egyedüli s első példa, mindamellett tartozunk az igazságnak ama kijelentéssel, hogy e szóra nézve tévedéssel van dolgunk. A tévedés nem a *csaba*-ire szerzőjének, hanem a sajtónak rovására esik; mert Lippai második kiadásában az egy századdal korábban megjelent első kiadással ellentétben, a hol *cz*-vel van írva a szó, csakugyan 'csapa-dinnyét' találunk. Lippai első kiadása egyéb helyeinek egybevetéséből, valamint Beythe ortográfijából is azonban világosan megállapítható, hogy a kérdéses szónak nem *csapa*, hanem *czapa* hangzása volt.

A harmadik, a mit még meg akarunk jegyezni, hogy a tárgyalt összes nevezetek közül jelentés tekintetében legifjabb sarjadék a *hal*-nevezet. Csak a jelen század kezdetén látjuk föllépni, és Sándor Istvánnál még 'c z a p - h a l' a neve s jelentése is határozatlan, ingadozó: *squallus*, *seewolf*. Sőt még a harminczas évek felé is szükséges

volt egy napi újdonságban latin egyértékesét hozzácsatolni, hogy az olvasó meg ne tévedjen a szó jelentésére nézve. A tudósítás, mely 1828-ban a Hasznos Mulatságok-ban jelent meg, szóról szóra így hangzik: „Az Adriai tengeri nagy hal. Berlinben mutogattatik egy nagy C z á p á nak (Squalus maximus) a kitömött bőre, melly az Adriai tengerben fogtattatott“ I: 125.

SZARVAS GÁBOR.

A „NEK”-RAGÚ NÉV ÉS A BIRTOKSZÓ.

I.

E cikksorozat folytatólag taglalja a múltévi 10. füzetben „A dativusnak nincs birtoka“ czímen tárgyalt kérdést (XIII. 439—445.).

Ama cikkemben, azt mondtam, hogy ha az olyan szólásokban mint: vége szakadt a vitáknak stb. birtokviszonyt állítok fel a kérdéses szók között, megsértem e főelvet: A dativusnak nincs birtoka. Be kell e szerint bizonyítanom, hogy a *nek*-es név ilyenkor nem is birtokos, hanem dativus.

A *nek* rag dativusi eredetének tulajdonítható az, hogy a birtokszó régebben a többesszámú birtokoshoz is sürően alkalmazkodott: „a véneknek szerzéseket“ (Tatr. más.) — „a pogányoknak istenök (dii) mind ördögök (Tih. cod.). Nem is mondhatjuk nagyon réginek ezt a ragozást. Leányult az, haszinte gyérebbe is, egész az újabb időszakig, mégpedig a *nek*-telen birtokossal szemben is: „Vidd a nagy urak füleikbe“ (Faludi). — „mint az argonauták unokaiké“ (Kölcsey). Dívik ez ma is némely tájszólásban: Bodóék ökrük. Bodorék kutyájuk (Nyelvőr. II. 112.).

Mikor a birtokszó, — a nyelvnek mindenesetre csak javára, — lerázogatta magáról az *-uk* *-ük*, *-aik* *-eik*-féle többest, nem kérdezte, hol a határvonal, hanem csak folytatta ebbeli működését, és véges-végül rést ütött a dativus uralmát védő (gyengén védte!) bástyafalba is. A grammatikus ilyenkor, hahogy e nyelvténnyel ellenkezőt talált mondani az ő elmélete és szabálya, figyelembe veszi a tényt, és hozzáilleszkedik. Ezt tettem én is régi cikksorozatomban; cselekszem most is. — Az eleve jelzett taglalásba csak úgy

bocsátkozhatom, ha visszatérek előbb amaz értekezésem némely pontjára.

A legelső kérdés mindig ez: A *nek*-es szó birtokos-e vagy dativus? Ez a vonzatok körébe esik. A másik kérdés ez: A birtokszó mikor egyezik a *nek* ragú névvel személyben, számban vagy mind a kettőben, és mikor nem egyezik? Ez az egyeztetések rovatába tartozik.

Az első kérdésben való eligazodásnak két próbája van. Az egyik a kérdéses szónak *nek*-kel vagy e nélkül állását, illetőleg állhatását tünteti föl. A mely név elehet e rag nélkül, az birtokos; a mely nem állhat nélküle, dativus; pl. Megveszem a *Pál telkét*; v. Pálnak a *telkét* megvenném mindjárt. Birtokos tehát a *Pálnak* szó. Ellenben: Pálnak a *feje* fáj. E helyett nem mondhatjuk: A *Pál feje* fáj. Dativus e szerint a *Pálnak* név.

A másik a helyettesítés próbája, jelesül: a birtokosra nézve a névelős személynévmás: az *én*, a *te* stb. (*házam*, *házad* stb.); — a dativusra nézve a személyragos *nek*: *nekem*, *neked* stb. (*szokásom*, *szokásod* stb.). Amaz a birtokost, emez a dativusban álló nevet pótolja; pl. Jön a szomszédnak a leánya; más szerkezetben: Jön az *ő* leánya. — A szomszédnak e szerint birtokos. Ellenben: A szomszédnak fogja *pártját*; (nem *nekem*) más szerkezetben: *Neki* fogja *pártját*. — Nem mondjuk: Az *ő* *pártját* fogja. — Dativus tehát a *nak*-os szomszéd. A második kérdésben (egyeztetés) egy-két szabály adja meg az eligazodás kulcsát.

Az 1) szabály szerint: Bizonyos állitmányok bármely szerkezetben is mindig dativust vonzanak. Ez tehát eredeti dativus, a mely soha se válhatik birtokossá. A rá vonatkozó birtokszó egyezik vele személyben és, — a miről most különösen van a szó, — rendszerint számban is. Ez úgy értendő: hogy bármelyik számban áll is a birtokszó maga, a dativusnak egyes vagy többes számára mutató ragot vesz föl; pl. Apámnak is voltak jószágai. Fiaimnak nincs meg ez a tulajdonságuk. Páléknak majd akadnak követőik. Kötelességükké teszem a tiszteteknek. A tiszteteknek kötelességükké teszem. A tiszteteknek teszem kötelességükké.

Látnivaló, hogy akárhogy forgatjuk a szerkezetet, nem maradhat *nek* nélkül az illető név (így: a *tisztek kötelességévé* tettem), azaz: nem változhatik át birtokossá; — ellenben:

A 2) szabály szerint: Dativussá válhatik a birtokos a szerkezetnek, vagy akárcsak a nyomatosságnak is változtával; pl.

Birtokossal.

Dativussal.

Emezek családneve Asztalos.
Lakatot teszünk a csevegők
szájára.

Emezeknek A. a családnevük.
A csevegőknek l. t. a szá-
jukra.

Helyeslem Ácsék észrevéte-
leit.

Ácséknek h. észrevételciket.

Amazok mestersége a pör-
lekedés.

Amazoknak mesterségük
a p.

A sürgetés nem áll a szo-
szédok érdekében (az ő
érdekükben).

A szomszédoknak érdekük-
ben áll a sürgetés (*nekik*
érdekükben áll).

Az illető névszónak *nek* nélkül állása legott kétség-
telenné teszi birtokos mivoltát. Ezért használtam itt ilyen
alakot. Csak e rag fölvételével támad a megoldandó kér-
dés, a melynek is ez a pont tárgyazza legkényesebb olda-
lát; mert gyakran alig látni a határvonalt.

A 3) szabály szerint (mely a birtokviszonyról
szól): A birtokszó a birtokosnak többesével szemben sem
vesz föl birtokostöbbségre mutató ragot. A különbség fel-
tüntetésére bevezetésül dativusos és genitivusos példákat
állítok szembe egymással.

Dativussal.

Birtokossal.

Csak van a hatóságoknak
annyi tekintélyük, hogy
stb.

Van-e a hatóságoknak az a
tekintélye, a mellyel ne
daczolna?

A leveleknek nincs keltük.
(nekem *van*; *habeo*; *nincs*,
non habeo)

Nincs olyan kelte a levelek-
nek, a melyet eszemben
tartanék. (*van*: *est*, *existit*;
nincs: *non est*, *non existit*).

A birtokviszonyt eszközlő állítmányoknak egy része
a birtokszót a birtokos többesében foglalt személyekre vagy

dolgokra közösen, egyetemesen vonatkozóknak tünteti fel. Ezt azért emelem ki különösen, mert később a dativusnál is (épen a most szóban forgónál) találkozunk e jelenséggel; pl. E *bajoknak* ő az oka — v. ti vagytok az oka (nem: *okuk*, sem *okai*). A *zavargásoknak* ide is eljutott a híre. A *hatalmasoknak* megvetem a haragját. — Gyűjtőnévvel és ehhez hasonlóval: A bizottság *tagjainak* most írom le névsorát. Ő egyike *azoknak*, a kik stb. A *tagoknak* kétharmadrésze van jelen. A *szavazóknak* bizton számolok kétharmadára.

Már itt nem szűnik meg a birtokviszony azzal, hogy a birtokszó el van a birtokostól választva. A birtokos (más szerkezetben) *nek* nélkül állhat: Ő a *bajok oka*. Ide is eljutott a *zavargások* híre. Most írom a *tagok* névsorát stb. (Csak a nem-főnév *nek* kellhet egyszer-másszor ez a rag; pl. *ennek* v. *annak* a nézete; *ilyennek* v. *olyannak* a szava; a *hosszabbnak* a vége. Ezek helyett nem mondjuk: *e'nézete*, *a'háza*; *ilyen'* szavára; a *hosszabb'* vége; — többesben igen: *ezek* nézete, *azok* háza; *ilyenek* szavára; a *hosszabbak* vége stb.).

A már részletekkel foglalkozó 4) és 5) szabályt megelőzhetem ezúttal.

Következnek a kivételek, jelesül a dativusra vonatkozó birtokszót illetőleg. — Megjegyzem mindenekelőtt, hogy a kivétel itt, igen sokszor legalább, csak versenyt fut a szabályszerű ragozással; kiszorítani ki nem szorította a használatból; pl. A *pereknek* majdcsak *végük* szakad; és szintűgy: *Vége* szakadt a *pereknek*. A *könyveknek*, — csak ne tagadd, — *feljük* sem néztél; és szintűgy: *Felje* se néz már a *könyveinek*. — Szükség-e bizonyítanom, hogy az ilyenek: A *bajoknak* elejét kell vennünk; *végére* jártam bonyodalmas *ügyeinek*; *utána* szaladt a *tolvajoknak* stb. a közhasználatban általánosan elterjedt szólások? Legjobb magyarságú művekben is, nem elvétele, hanem elég gyakran találni hasonló mondatokat. Ezek tehát nem soloecismusok, hanem a nyelv természetével egybehangzóan fejlődött gyakorlat szüleményei.

De hátha itt nem dativus, hanem birtokos a *nek*-ragú név? Ekkor, természetesen, elesik a kivétel. Ámde kétségtelen dativussal van dolgunk az ilyen szólásokban. Bizonyítja ezt először is az, — a mit följebb jeleztem, — hogy

az eltérés jobbadán csak párhuzamosan halad a szabállyal; kétségtelenné teszi továbbá az a legbiztosabb próba, mely szerint: a tulajdonítórág (a *nek*) soha és sehogy se válik el a dativustól; holott a birtokos, tudvalévőleg, akárhányszor is ellehet e rag nélkül. *) Mondjuk például (birtokossal): Tudom a *bajok* kezdetét; de nem mondhatjuk (szintén birtokossal): A *bajok* elejét kell vennem; — csak így van helyesen: A *bajoknak* el. k. v. — A másik próba a birtokszót illeti. Ennek itt, ha birtokviszonyban állna a *nek*-es szóval, határozottnak kellene lennie; pedig nem az. Például ebben: E vígjáték*nak* az elejét nem szeretem, — a birtokost szabályosan pótolja a névelő: *az* elejét szeretném tudni; — ebben: János*nak* a természete — pótolja a névelős *ő* is: *az ő* természete; — de nem pótolhatná a következőben így: (a baj*nak*) *az* elejét v. *az ő* elejét vettem (csak így helyes: *elejét* vettem); kifogástalan helyettese csak a (dativust kifejező személyragos) *neki*: Elejét vettem *neki*.

A következő példában: Végét vetem szenvedéseim*nek* — hogy úgy mondjam — tetten érjük a dativust; mert birtokszó nélkül is mondjuk: végét vetek v. szakasztok *kinjainak*. — Az ilyen szólásokhoz közel állnak azok, a melyekben a birtokszó tárgyesete az igének tárgyatlan ragozását eszközli. Ide is iktatok egypár példát Lehr Albert cikksorozatából („A tárgyas tárgyatlan ragozáshoz“. Ny. III): „Menj el az ötvöshöz; talán készít párját“ (a fülbevaló*nak*; tehát: készít *párt neki*). „Csináltass már nyelét ennek a fejszé*nek*“. „Mikor ragasztasz egyszer negyedik lábát?“ (a szé*nek*; tehát: *neki*). „De minek keríték ilyen nagy fenekét?“ (beszédem*nek*. Arany „Daliás idők“). — Az e mondatokban határozatlanul szereplő birtokszó a nyilván kitett, vagy oda gondolt *nek*-es névnek dativusára vall. Nem-népies beszédben itt is birtokrag nélkül marad a tárgyeset: beszédé*nek* nagy feneket kerít; épen úgy, mint e mellett: végét vetette *kinjainak*, használatos ez is: végét vetett

*) A közhasználat is erre mutat. Arany János fölemlítette egyszer évtizedekkel ezelőtt, hogy még a következő, valóban szokatlan szólást is hallotta egy bihari ember szájából: *egy torony a számára* (tehát birtokviszonyban, e helyett: *egy toronynak a számára*). Ez a népies beszéd tehát legtovább megy a *nek* elhagyogatásában. De hogy ez a dativusban is előfordulhason, lehetetlennek tartom.

kinjainak. Az e szólások közti analogia szembetűnő, mindamellett is, hogy egyik esetben tárgyasan ragozzuk az igét (végét vetette).

A fejtegetéseim tárgyát tevő mondatokban a birtokszónak többi alakja is dativusi voltára mutat a *nek*-ragú névnek. Mondjuk nemde (birtokviszonyban): A *pöröm* végére kíváncsi vagyok, v. kíváncsi vagyok *pörömnek* a végére. De nem mondjuk (*nek* nélkül): A *pöröm* végére járok; se (névelővel): *Pörömnek* a végére járok. Csak így van helyesen: *Pörömnek* végére járok; *pöreimnek* végükre járok; v. végére járok én a *pöreimnek*.

A személyragos névutóval találkozó *nek*-es szó is kétségtelen dativus. A név csak nem-személyragos névutó előtt állhat *nek* nélkül: *ez* v. *ezek előtt*; *dolog* v. *dolgok után*; *zavar* v. *zavarok közepett* stb. — Ha itt egyáltalában lehetne birtokos, így is kellene állhatnia: *ez* v. *ezek előtt* (ad normam: *ezek irányja*); *a dolog* v. *dolgok utána* (mint: *a dolog* v. *dolgok állása*); *a zavar* v. *zavarok közepette* (mint: *a tó* v. *tavak közepe*); nem állhat pedig így, hanem *nek* ragot vesz föl mindannyiszor: *ennek előtte*; *a dolgoknak* *utána* néztem; *a zavaroknak* *közepette* mit tehettem? — és így tovább: *Pálnak* mögötte ültem. A *könyveknek* feléje sem néztél. Korábbi állításainak ellene mond (így is: ellentmond). Hogy itt a *neki* lappang a *nek*-es szókban, nem kell bizonyítanom.

A személyragos névutó e szerint nem birtoka a *nek*-es szónak; nem is birtokszó; mert határozói minőségében nem lehet birtoknevező. Ilyessé csak a név, vagy névül használt szó lehet. Lássunk mindjárt névutós példákat: a tegnapi *napnak* a délelőtt-je; a teendők egymásutánj-a; a javaslatnak *ellenei*. Ezek birtokszók; ellenben: a fiúnak *előtte* álltam; a távozonak *utána* néztem; a javaslatnak *ellene* nyilatkoztál. Ezek személyragos névhatározók, és már magukban rejtik a dativust kifejező *neki* szót: *előtte* álltam; *utána* néztem, *ellene* nyilatkoztál (*neki*).

Kijelentem ezúttal, hogy a mely nyelvtan birtokviszonyt állapít meg a személyragos névutó és a *nek*-es név között, hibás alapra állítja a birtokviszonyt.

Tehát, — hogy visszatérjek a számban nemegyezés tényéhez —, vannak dativusok is, a melyek többeséhez nem

mindig simul a birtokszó, illetőleg a személyragos névutó. Nincs mit csodálni rajta. Szintily makranczos a személyragot fölvevő névragoknak is egyike-másika az ő állítmányegészítő szereplésében; például: *rá* fortyant a pajtásaira; a törvényekben benne van; rajtakapták (*rajt* kapták) a turpiságokon; az indítványokhoz hozzájűraltam; (sőt, a mi több): neki ment a malom kerekeinek stb. Tehát maga a *nek*-i sem törődik a *nek*-es többsel. A szóban forgó birtokszók (illetőleg névutók), és e személyragos névragok működése közt csak az a különbség, hogy emezek eredeti alakja mindanynyiszor ismétlődik a velők viszonyló nevekben (*rá*-akadt a levelekre); amazoknak pedig az illető nevek dativusa felel meg (végére jártam bonyodalmas ügyeinek; fölötte áll a pártoknak).

Az itt elősorolt viszonyragok nem-egyezése sem föltételten; pl. A szegény gyermekekre, a szónak teljes értelmében, rájuk förmedt. Hozzájuk szokik ő majd az új pajtásokhoz. — Tehát ebben is van hasonlóság a szólásoknak e két neme között. Beh számosak még más irányban is a nem-egyezés esetei! De nem folytatom. Tárgyunkat az itt felhordottak is eléggé megvilágítják.

JOANNOVICS GYÖRGY.

A MAGYAR-UGOR SZÓTÁR.

A hang-megfelelés esetei a szóközépben és szóvégen.

Magánhangzók: hangrend.

Az ugor alapnyelvi magánhangzót legnagyobb biztossággal hangrendi minősége szerint lehet meghatározni, vagyis azon szempontból, hogy a mély (hátsó = *a*, *o*, *u*, *ü*), vagy magashangú (mellső = *ä*, *e*, *i*, *ö*, *ü*) sorba tartozik-e. Teljes következetességgel ugyan e tekintetben sem őrizték meg az egyes nyelvek az eredeti hangállapotot, mert — mint alkalmunk lesz tapasztalni — akárhány eset is van rá, hogy egy eredetileg magashangú tő mélyhangúvá vált és viszont; mindazáltal az e téren történt változások bizonyos szabályossággal folytak le s korántsem homályosították el az eredeti hangminőséget annyira, hogy ez miattuk felismerhetetlenné vált volna. E föltűnő magánhangzói con-

servativismust főleg a hangrendi harmonia egykori általános uralmának köszönhetjük, mely természetszerűleg megakadályozta, hogy a szónak valamely magánhangzóján — különösen pedig a tőszótagot alkotó, hangsúlyos, első szótagbeli magánhangzón — olyan módosulás álljon be, mely a szónak megállapodott hangrendi jelleméhez nem illett. Kitűnik e kölcsönös összefüggés — t. i. a hangrendi harmonia s az eredeti hangrend épen tartása közt — már abból is, hogy mennél hívebben van meg valamely nyelvben a hangrendi harmonia, vagy mondjuk bár ennek legpraegnansabb nyilatkozata a végzetilleszkedés: annál kevesebb benne azon esetek száma, melyekben a tő magánhangzója hangrendileg változott. Eredeti tökéletességében, úgy mint a törökség egyes részeiben, pl. a jakutban tapasztalható — ma már nincs meg a hangrendi harmonia egyetlen ugor nyelvben sem (az *e* és *i* t. i. minden nyelvben előfordulhat mélyhangú szóban is) s így igen érthető, hogy az eredeti hangrend megváltozására is minden nyelvben akadnak példák. De mégis aránylag legkevesebb ilyen eset van a magyar és finn, utánok a mordvin és cseremisz nyelvekben, melyekben tudvalevőleg kisebb-nagyobb mértékben a végzetilleszkedés is megtalálható; ellenben sok példájára akadunk a lapp, vogul-osztják és zürjén-votják nyelvekben, melyekben a nevezett törvény egykori léte csak gyér nyomokban mutatható ki. Magukban e hangrendi változásokban főképen egy irány érvényesül, még pedig a hangmélyedésé, mi analogikus viszonyban van avval, hogy a hangrendi harmonia megromlása is rendszerint avval kezdődik, hogy a kettős végzetek közül a mélyhangú kiszorítja a használatból magashangú társát. Jeles példát szolgáltatnak erre a finn dialektusok, melyek közül pl. az észthen egyes és pedig mélyhangú végzetet találunk a nyugati finn kettős végzetei ellenében, így: az igei plur. 3. szem. *-vad* (*käivad* kelnek, *savad* kapnak) a finn *-vat*, *-vät* (*käyvät*, *saavat*) ellenében; az inf. észtképzője *-ma* (*käima*, *sama*), a finn *-mä*, *-mä* (*käymä*, *saama*); az abessivus észtképzője *-ta* (*mata* föld nélkül, *töta* munka nélkül), ugyanez a finnben *-tta*, *-ttä* (*maatta*, *työttä*). Magában a nyugati finnben is megindult már ezen hangtani hajlandóság, hol némely esetben magashangú tövekhez mélyhangú képzők járulhatnak a megfelelő magashangú mellözésével,

pl. *teko* tevés, *isku* ütés (innen: *teke-*, *iske-*; v. ö. *nükö*, *näky* látás), *kiitokse* köszönet (innen: *kiittä-*; v. ö. *näytökse* megmutatás). Ugyanígy viszonylanak egymáshoz a mordvinban az inessivus moksa *-sa* és erza *-so*, *-se*, valamint az elativus moksa *-sta* és erza *-sto*, *-ste* ragjai.

A hangemelkedésre sem mondható ugyan, hogy példátlan, de mindenesetre csak kevés, szórványos esetre szorítkozik. megjegyezvén, hogy nem számítjuk hozzájuk azokat, melyekben a hangemelkedés különös okkal. nevezetesen *j* mássalhangzó befolyásával keletkezett. Az eredeti hangrend megállapításához elsőben is azon feltételek, illetőleg szabályok ismerete szükséges. melyek közt az említett eltérések jelentkeznek, ezeket fogjuk tehát mindenelőtt az egyes nyelvek szerint vizsgálat alá fogni.

α) A **hangmélyedés** esetei:

A magyarra nézve az eddigi összehasonlítás még nem derített ki adatot, melyben mélyhangú alak eredetibb magashangúra volna visszavezethető; más szóval itt még nem zavarta meg az eredeti hangrendi állapotot az ugor nyelvekben lábra kapott hangmélyedés. Bizvást állíthatjuk fel ennél fogva törvényül, hogy a magyar mélyhangú alak mindenkor eredeti ugor mélyhangú alak képviselője.

Majdnem ugyane jelenséggel találkozunk a finn nyelvben, hol a mélyhangú alakok eredetét általában szintén mélyhangúnak bizonyítja a rokon nyelvek tanúsága. A magyarra nézve felállított törvény azonban teljes kizárólagossággal mégsem illik a finnre, mert itt találunk — az igaz, hogy csak néhány — adatot. melyben a finn alak mélyhangúságát más, e kérdésben számbajöhető ugor nyelv nem igazolja, illetőleg annak eredetisége ellen nyilatkozik. Ilyenek: f. *talve* tél (v. ö. mordE. *tele*, cser. *tele*, magy. *tél*, vog. *teli*, *tel*, osztIrt. *tede*, *tet*, zürj. *töl*) | f. *sappe* epe (v. ö. liv *säp*, mord. *säpä*, zürj. *söp*, *sep*,*magy. *epe*) | észt *saske* ver- wühltes stroh (v. ö. magy. *szösz*, zürjt. *söz*) | f. *vanha* vén (v. ö. magy. *vén*) | f. *ahtera* gelt, güst (v. ö. magy. *ester*) | f. *ammene* schöpfeimer (v. ö. magy. *mer-* haurire, osztIrt. *emerd-* schöpfen). E példák *) arra vallanak, hogy a mélyhangú-

*) Kihagytuk itt azon eseteket, hol a finn mélyhangú alak mellé mordvin, vagy cseremisiz, esetleg mindkét nyelvbéli mélyhangú alakok sorakoznak

ság felé való hajlás. mely a finnben az első szótagon túl amúgy is uralkodik (v. ö. a fentebbi jegyzetet és f. *kelpaa*-taugen: m. *kell*-, f. *kitsaha* szük: m. *keskeny*-, f. *kiskolacerare*: m. *küzd*-, f. *tempaa*-arripere: m. *tép*-, f. *tippa gutta*: m. *csepp* stb.), el kezd már harapózni az első szótagra is, még pedig — mint a felhozott adatokból (melyekben a hangrendileg változott magánhangzó egyformán *a*) következtetni lehet — könnyebben akkor, ha az első szótag magánhangzója *ä*, *e*.

A mordvin hangmélyedés adatai: *kuči*-, *kučo*- külden (v. ö. magy. *küld*-, f. *kylvä*-serere, cser. *kešk*-jacere) | mordE. *udeme*, *udime*, mordM. *uj* velő (v. ö. f. *ytime*, m. *velö*, cser. *vem*, *vim*) | *nuje*-ernten (v. ö. cser. *nüž*-vakarni, magy. *nyes*-, f. *nüttä*-falce secare) || *šoks* herbst (v. ö. f. *syksy*, magy. *ősz*, cser. *šeže*) | *mon*, *ton*, *son* ,én, te, ő' és *moñ*-, *toñ*-, *soñ*- (pl. abl. *toñdet* stb.; v. ö. f. *minä*, *sinä*, *häne*; m. *én*, *te*, *ő*) | *sod* korom (v. ö. f. *syte* szén) | *noška* tompa (v. ö. cser. *nüškö*, *niške* id.). Igen világosan magyarázzák meg ez esetek a mordvin hangmélyedés természetét. Majd mindegyiknél t. i. azt tapasztaljuk, hogy a legközelebb álló rokon nyelv (finn, vagy cseremisiz) megfelelő magánhangzója *ö* vagy *ü*; tekintve már mostan, hogy a mai mordvinnak már sem *ö*, sem *ü* magánhangzója nincs, mi természetesebb, mint hogy a fentebbi alakok *u* és *o* magánhangzóiban régebben létezett *ü* és *ö* nyomait lássuk (l. MUGSz. 195. l.). Az *ä* és *e* magánhangzóknak hasonló mélyedésére a mordvin dialektusok nyújtanak példát, v. ö. mordE. *tele* tél: mordM. *tala* | mordM. *tü* ez, abl. *tada*, plur. nom. *ñat* | *sä* az: mordM. abl. *sada*, plur. nom. *ñat*. Látjuk ezekben, hogy a magashangúság elveszte mintegy a jésítés által pótolva van; evvel magyarázhatók a személyes névmások *moñ*-, *toñ*-, *soñ*- mellékalakjai s a *šoks*, *udeme* szók jésült mássalhangzói is, továbbá ezek: mordM. *amela*-, mordE. *amula*-schöpfen a magy. *mer*-és osztIrt. *emerd*-haurire ellenében, szintígy *čangode*-helfen (régibb *čangode*, *šangode*-helyett, v. ö. mord. *oču*, *oču* magnus és *ocü* patruus) a magy.

(pl. f. *katkera*, cser. *kočo*: magy. *keserű*, vog. *kväžerta*/t-keseredni). Ezekben nézetünk szerint a mélyhang nem specialis finn hangmélyedésből származott, hanem ugorkori maradvány (l. róla bővebben lejjebb). M. B.

segit- alakkal szemben. Ugyanilyen alapon eredetileg magashangúnak (*jéz-, jés-* gyökekből származónak) veszi a Szótár a mord. *azl-* sagen szót is, melynek megfelelnek magy. *üzen-, izen* és osztB. *jazlñ* wort. rede, *jasta* sagen. Azonban itt semmi nyoma a mord. *azl-* eredetibb magashangúságának (pl. jésülésben: *azl-*) s a szókezdő eltűnt *j*-nek is elvárnók legalább annyi jelét, hogy az amúgy is megvolt magashangúságot megőrizte legyen (v. ö. itt ezen analogiákat: f. *jäsene* iz: mord. *äznü* id.; f. *järve* tó: mord. *järhkä, ärhkä*, mordE. *erke, ärke* id.). Inkább azt hisszük, hogy a magyar *üzen-, izen*-ben szókezdő *j* eltűnésével előidézett hangemelkedés van (v. ö. *tüz, üz, tür, szün* stb. szókat, melyek az eltűnt *j* hatása alatt mélyhangúságukat elvesztették). — Mindezeknek alapján következő eredményhez jutunk: a mordvin hangmélyedés leginkább a zártabb (*ö, ü*) magánhangzókra szorítkozik s az eredeti magashangúságnak nyomát sokszor mássalhangzói jésítésben tartja fenn.

Cseremis z hangmélyedésre — nem számítva a pusztán egy dialektusra szorítkozó eseteket, mint: cserM. *šar* nervus és cserS. *šar* pilus equinus (v. ö. magy. *szőr*) | cserM. *näl-, řal-* sumere, emere és cserS. *nal-* (v. ö. magy. *nyer-*) | cserM. *vül, vil* superficies, cserS. *vül, val* (v. ö. f. *yle* superus, vog. *äl* id.) — a Szótár összesen két adatot nyújt, u. m.: cserS. *mo*, cserM. *ma* quid (v. ö. magy. *mi*, f. *mi-kä*, mord. *mezä, mez* id.) és cser. *jut, jud* nox (v. ö. f. *ehtoo*, magy. *est*). Azonban szorosán vizsgálva kitűnik, hogy hangmélyedés voltaképpen ezen alakokban sincs. A *ma, mo* névmásra vonatkozólag már maga a Szótár is megjegyzi (624. l.), hogy „nem lehet egyszerűen magashangú *me* helyett valónak tartani, minthogy a cser. nyelv az eredeti mély- és magashangúságot jól megőrizte. Szintígy különös az osztjákban *met, mada* [mi; a ki, a mely] ellenében az osztS. *mugu* (*mugusir* wie beschaffen), osztB. *muj* (*muj-sir* qualis). Ezek jóformán egy mélyhangú *ma* tőnek nyomai, mely a magashangú (*mi. me*) mellett úgy áll, mint a *ki, ke* kérdő névmástő mellett *ko, ku* (= magy. *ho: hol, hová*)“. A mi a *jut* alakot illeti, ennek eredeti mélyhangúsága mellett bizonyíthat a lp. *jukt* heri, melynek magánhangzójából, illetőleg szókezdetéből igen könnyen meglehet magyarázni a lp. *ikto*,

lpF. *jifta*, lpE. *jehti* alakok keletkezését. Hasonlóképen alkalmasan származtathatni a f. *ehtoo*, észt *ehtu*, *ehta* vesper alakokat is eredetibb *jakta*-ból, mert hogy szókezdő *j* eltűntével a kezdő szótag magashangúvá lett, akárhány analogiával bizonyítható. Csupán a magy. *est* szólhatna a cser. *jut* mélyhangúságának eredetisége ellen; azonban az nem is tartozik evvel egy etymologiai csoportba. Már CzF. is úgy vélekedett, hogy az *est* = nap-*eset*; ez ellen a Szótárnak legfőbb érve, hogy a régiség nem mutat fel *eset* (pl. *napeset*) alakot, Simonyi adataival (Tanulmányok 3. füzet) megsemmisült, úgy hogy bizony — más hangtani okok számbavételével is — mégis csak CzF.-nak kell igazat adnunk, vagyis a cser. *jut* = magy. *est*-féle szóegyeztetést el kell ejtenünk. Ilyenformán a hangmélyedés tekintetében a cseremisről ép úgy lehet nyilatkoznunk, mint a magyarról, vagyis hogy a cseremis mélyhangú alak mindenkor a megfelelő ugor tőalak eredeti mélyhangúságát bizonyítja.

Égészen más feleletet nyerünk kérdésünkre a lapp nyelv vizsgálatánál. Itt már általános a hangmélyedés, mely úgy látszik bizonyos mértékben csak a magánhangzó hangszínétől korlátozódik. Azt tapasztaljuk jelesen, hogy legsűrűbben a tőszótag *a* magánhangzója az, mely eredete szerint magas (*ä*, *e*) hangra vezethető vissza. Ide vágó adatok, melyekben a mellékelt magyar megfelelő alakok még többnyire az eredetibb *e* (illetőleg ebből elváltozott *ö*) hangot tüntetik fel: *kale* : kel *) | *kabmak* calceus : kengyel | *kar* : kéreg | *karve* : kerül | *kadnel* : könny | *katke* : köt- | *kaska* : köz | lpF. *garga* : *dolla-g* flamme, feuerspitze : v. ö. f. *kärke* cuspis (? magy. *hegy* cuspis) | *kalma* frigidus : gémbered- | *jalg* : egyenes | *jake* : év | *taste* (= f. *tühte*) stella : tet-, tetsz- | *takte* csont : tetem | *takke* : tev- (teszek) | *tabde* lien : tüdő (e. h. **tevedő*, ugor *tegende* + képző) | *sagge* clavus ligneus : szeg | *sagge* trahere : segít- | *salla* : öl sinus | *sarge* : dissecare : sér-, sért- | *čale* : szel- | *čalme* : szem | *čabče* : festinanter eniti : seb- (*sebtében*) | *čakse* tuber : csög |

*) Rövidség kedvéért csak egy lapp dialektus alakját (rendesen a svéd lappét) említjük s a jelentést sem írjuk ki külön, ha a megfelelő magyar alakéval egyezik. Ugyanígy járunk el lejjebb is, hol nagyobb számban sorolunk fel adatokat más nyelvekből. M. B.

čappet niger: sötét | *čavadak* frost: hideg | *čakča*: ősz
autumnus | *namma*: név | *nadda*: nyelv | *ňalme* száj: nyelv |
ňamme: em- | *ňaske*- glubere: nyes- | *ňasalak*: nyű |
paije supernus: fej | *pagge*: fék | *palle*:- fél- (timere) |
palva: felhő | *passa*- lavare: fest- | *varra*: vér | *vaije*:-
vés- | *manje*: meny (nurus) | *mange* posticus: mög, meg |
rappe- aperire: reped- | *rapok* alacer: repül- | *lapče* evo-
lare: lebeg- | *lake*- percutere: löv- (lő) *addem*: velő |
akte: egy | *auta*: elő | *almaste*- schöpfen: emel- | *alme*
coelum: émen, émett | *arva*- gedeihen (v. ö. lpF. *ervok*
munter): örül | lpF. *avve*: öv. Kevesebb azon adatok
száma, melyekben a hangrendileg megváltozott magánhangzó
o (eredetileg, úgy látszik, *ö* vagy *ü*); ezek a következők:
mon, *ton*, *son*: én, te, ő | lpF. *čokka*- sitzen: csökken |
čokle (és *čakse*) tuber: csög | *čolge*- spuere = f. *sylke*- | *coke*
vadum: sekély | *šolba* blaesus: selyp | lpF. *lofte*- (= lpS.
lapče) evolare: lebeg. Hasonló minőségű *u* hangzóra össze-
sen két példát lehetne felhozni, u. m. lp. *uce* parvus: össze
és *juskete* ad aliquid offendere: üt. Azonban ezek közül az
első nem természetes hangmélyedés, hanem szókezdő *v* eltű-
nése folytán keletkezett (v. ö. vogK. *viš* és vogh. *uš* klein,
továbbá osztB. *vaš* eng, f. *vähü* klein, mord. *viškine* id.)
s valószínűleg *ü*-t helyettesít, mely magánhangzó a lappban
hiányzik. A lp. *juskete*- mellett felhozott rokonnyelvi alakok
közül a zürj.-votj. *ički*- máhen akár eredetileg is mélyhangú-
nak vehető, a finn *iske*- ‚viferire‘ magashangúságát pedig a
szókezdő *j* eltűnése folytán keletkezett hangemelkedésből
magyarázhatni. A mi végül a magy. *üt*- tanuságát illeti, ez e
helyütt nem igen vehető számba a mennyiben az etymolo-
giai összetartozás nem elég bizonyos; az *üt*- *t*-jét ugyanis a
jelentés momentánszerű voltánál igen alkalmasan azonosít-
hatjuk a *jut*-, *fut*-, *lät*-, *fält*-, *tilt*- stb. igék momentán kép-
zőjével, az *ü* előrészt pedig amaz ugor *vege*-, ‚caedere, secare‘
gyökkel, mely a *vé*-s igében s mélyhangulag a *vág*- és *váj*-
ban mutatkozik (l. MUgSz. 574., 554. l.; a hangváltozásra
nézve v. ö. *üz*- ugor *vaga*- ‚fluere, currere‘ + -sk frequ.
képző | *út* = ug. *vaga*- ‚currere‘ + -t mom. | *osz*:- *oszl*, *oszt* -
ug. *vanga* ‚caedere‘ + -sk frequ. képző stb.). A lappban
tehát a természetes — azaz nem mássalhangzótól (*v*)
befolyásolt — hangmélyedés eddigelé pusztán a

tőszótagbeli *a* és *o* hangzókra nézve mutatható ki.

A vogulban szintén gyakori a hangmélyedés, de úgy látszik csaknem kizárólag a nyílt *a* (illetőleg eredetibb *ä*, *e*) hangzóra szorítkozik. Ide vonatkozó adatok, (melyek, hol külön kitéve nincs a dialektus, az éjszaki vogulból valók): *kual*:- kel- | vogK. *kal*:- *kalen*:- kell- | *kas* öröm: kész | *kat*:- kéz | *kəŋgä*:- ki quis | *kał*:- *kaltal* néma: f. *kiele* nyelv | *jañ*:- jég | *tarnit*:- teher | *tajl*:- teli | *tareml*:- terjed- | *taur*:- tör- | *tar* wurzel: ér vena | *taret*- lassen: ered- | *sajr*- hauen: sér-, sért- | *sajr*:- szőr | *sät*:- hét | vogK. *sax*:- sonnenschein, sonne: sül-, süt- | *ñalej*:- nyel- | *ñar*:- nyers | *palimt*- sagen: felel- | *valem*:- velő | *magint*:- nevet- | *maltip*:- meleg | *majl*:- mell | *maert* fordern: mer- (audere) | *rač*- zögern: rest | *rau* kleines stückchen: rövid | *lam*:-lé | *laškat*:- les- | *ämp*:- eb | *alm*:- emel- | *aum* krankheit: émeleg. Ugyan ilyen hangrendi változás az egyes dialektusok között is előfordul, mint: *keu*: vogK. *kav*, m. kö | *peł*: vogK. *pał*, m. fül | *äm*, *näñ*, *täu*: vogK. *am*, *nag*, *tav* (pluralis mindkét dialektusban: *man*, *nan*, *tan*), m. én, te, ő | *ätiñ* édes és *ätiñ* szagos | *äkvä*: vogK. *aku*, m. egy | *äri*: vogK. *ari* viel, m. erdő | *äpsi*: vogL. *vuäps* jungerer schwager, m. öcs. Arra, hogy *o* vagy *u* magánhangzó keletkezett volna a tőszótagban hangmélyedés által, csak pár biztos példa hozható fel, u. m. *pos*- mos: fest- | vogl. *kvoš*:- köszönt- | vog. *kvotł*, vogl. *kvätł*: középp | vogP. *vür*. *ur*:- vér | vogK. *es*:- ész mellett vogB. *os* (= ug. *vese*); ezek közül is a két utóbbi *v* hatása alatt keletkezettnek vehető (*vür* így is: *ver*, *vür*, *vür*, *vujr*, *vür*).

A vogullal egyezőleg az oszttyákban is főképen a tőszótagbeli *a* hangzóra mutatható ki az eredeti magashangúság. Adatok (ha a dialektus külön megnevezve nincs, az éjszaki oszttyákból): *kar*:- kéreg | *kaš* öröm: kész | osztS. *kabak* könnyű: kevés | *ka*:- *kaman* hány: ki | osztIrt. *jänk*:- ék cuneus | osztIrt. *tagert* schwer: teher | *takıl* locke: teker- | *tag*- werfen: tev- (*tesz*) | *tarım* hart: dermed- | osztIrt. *tübet*:- hét | *samı* rost: szenny | *šavij*- bewahren; v. ö. magy. sötét | *sablı* hals: csipő | *dallm*:- nyelv | osztIrt. *pañ* finger: fej |

pamlj- raten: f e n y í t - | *vaš-* aushauen: v é s - | *varas:* vesz-
sz ő | *malrt-* streben: mer- (audere) | *ma:* (plur. osztIrt.
meñ): é n | *ravít-* zerstossen: r ő v i d | *laill-* schmieden: l ő -
amb: e b | *át:* é j | *arat* menge: e r d ő | *apsi:* ö c s | *vaš*
eng: ö s s z e. V. ö. ezekhez a következőket is, melyekben
még egyik másik dialektus az eredeti magas hangúságot
megőrizte: *kevi:* osztS. *kauχ*, k ő | *kattl-* fogni: osztIrt. *kēt*,
k é z | *tal:* osztIrt. *tede*, t é l | *taj* spitze: osztIrt. *tej* id.,
t e t s z - | *sāgīr* és *šagīr* rindvieh: osztIrt. *sāgar* kuh, s ő r e |
nal nyél: osztS. *nūl* messerstiel, n y é l | *palññ* osztS. *pēleñ*,
f e l h ő | *pal:* osztIrt. *pet*, f ű l | *mal:* osztIrt. *met*, m é l y |
lank-: osztS. *link-* decken, l i g e t | *lal:* osztIrt. *tet*, ő l k l a f -
t e r | *ālm-:* osztS. *ilm-*, e m e l. A mélyedett hangzónak *o*
hangszínére főkép a szurguti dialektus nyújt példákat, így:
osztS. *kōt:* k é z (Irt. *kēt*) osztS. *kouχ*, *kauχ*: k ő (osztB.
kevi) | osztS. *koss-* ziehen: k ű z d - (osztIrt. *kes-*) | osztS. *toj*,
tuj spitze: osztIrt *tej*, magy. t e t s z -; az osztB. *ož* ‚verstand‘
hangzóját a magy. ész ellenében az ugor *vess* alapalak *v*
szókezdője magyarázza meg. Ugyanily keletkezésű *u* hang-
zóra (= eredetibb *ō*, *ū*) szintén találkozunk pár példa, ilye-
nek: osztS. *sugus*, osztB. *sus*: ő s z, f. *syksy* | *purññ*: *p. voj*
pók: f é r e g | *kut:* k ő z; v.ö. itt még ezeket is: osztB. *vur*
és *vīr:* osztIrt. *ver*, v é r | osztIrt. *ñura* kahl és *ñara* nackt:
n y e r s | osztB. *lunk* keil: osztIrt. *jānk* nagel, é k | osztIrt.
kuññaj: k ö n y ő k, v.ö. osztS. *kunχni*. osztB. *kavan*, *kevin*
id: (ez utóbbi adatban az *u* *v* beolvadásából keletkezett,
t. i. a *kuññaj*, *kunχni* alakok *kun-* előrésze = osztB. *kavan*,
az utórész pedig nyilván = magy. *hón*, vog. *χoχni* kar,
vagy térd hajlás, osztj. *χon* bauch, magen szókkal, ezeknek
hajlás-féle alapértelmében).

Legnagyobb arányban és változatosságban uralkodik
a hangmélyedés a zürjén-votják nyelvben. A votják
nem mutatja azon hangszínbeli korlátokat sem, melyeket az
előbb tárgyalt nyelvekben tapasztaltunk; az *u*, *o*, *i* magán-
hangzók egyaránt jó számban találhatók benne, mint ma-
gas hangzók megfelelői. Példa kedvéért csak pár esetet
fogunk idézni belőlük: *kur-:* k é r - | *puł-* f é l - | *lul:* l é l e k |
ul-: é l - | *lu-:* l e v - (leszek) || *tol:* t é l | *kos-* befehlen: k ő -
s z ő n - | *lobal* fliegen: l e b é g - | *odīg:* e g y || *kik:* k é t |
mīl-kīd: k e d v, f. *miele* mens | *mīn-:* m e n - (megyek) |

ml-: nyelv. Kevesebb példával igazolható *votj. a* eredeti magashangúsága: *kapci* könnyű: kevés | *gažal* szemet: kész | *das*: tíz | *ta*: ez | *šalš*-speien: f. *sylke*-id. | *valt*: vezet. | *var* knecht: őr | *ma*: mi quid. A zürjén leginkább az *o* felé való mélyedést kedveli, mely általában *votj. u*-nak felel meg (v. ö. a fentebbi példák zürjén másait: *kor*-, *pol*-, *lol*, *ol*-, *lo*-) míg a mélyedett *votj. o*-val szemben rendszeren az eredetibb magas (*ö, e*) hangot őriz meg, így az idézett *votj. példák* zürjén alakjai: *töl*, *kösjl*-(wünschen), *lebal*-, *ötik*. E mellett kisebb számban a többi hangszínek is meg vannak a maguk képviselői, ilyenek: zürj. *gum* unterarm: könyök | *mun*-.men- (megyek) | *uš*:-es- || *va*: víz | *ma*: méz | *gaž* freude: kész | *das*; tíz | *ta*: ez || *kik*: két | *kln* kalt: gémbered- | *sil* klafter: öl | *ml-kld* verstand: f. *miele* mens, m. kedv | *il* ferne: elő.

MUNKÁCSI BERNÁT.

BUDENZ UGOR ALAKTANA. *)

Csak nem rég ünnepeltük örömmel és lelkesedéssel Budenz József negyedszázados tudományos működését, s íme: fáradatlan és fáradhatatlan szelleme ismét egy új munkával ajándékoz meg bennünket, olyannal, mely szintűgy mint a Magyar-Ugor Szótár. az ugor összehasonlító nyelvészetnek alpmunkái közt foglal helyet. Az Ugor-Alaktan közzétételeiben nagyon is szem előtt tartotta a tudós szerző a „nonum prematur in annum“ elvét. Munkája könyomátban — „Jegyzetek“ szerény címe alatt — már tíz évvel ezelőtt sokunk kezén forgott, és tíz év óta alig jelent meg a magyar alaktan körébe való dolgozat. melyen e munkának termékenyítő hatása meg ne látszott volna. És ha a szerző e javított kiadásban gyakran a mi kísérleteinkre is hivatkozik, fölhasználva eredményeiket: olyan benyomást tesz ránk, mint a nagylelkű hitelező, a ki adósainak még érdemül rója föl, ha az örök élvezetre átengedett tőke után időről időre némi csekély kamatot fizetgetnek.

Reményelem, fog találkozni nem sokára (vagy legalább az egész munka befejezése után) valaki, a ki az Ugor Alaktannak fontosságát s az előmunkálatokhoz való viszonyát ép oly alaposan, ép oly tanulságosan kimutatja, mint Mun-

*) Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. Első füzet: Igeképzés. — Irta Budenz József. — Különnyomat a Nyelvudományi Közlemények XVIII. kötetéből. — Budapest. Kiadja a M. T. Akadémia. 1884.

kácsi Bernát tette a Magyar-Ugor Szótárra nézve. Az illető aztán ki fogja emelni s kellően méltatni azt a nagy különbséget is, mely a két munka megbecsülése közben fölmerül: míg ugyanis a Szótár nagy részben már másoktól is föllállított szóegyeztésekből indult ki s az ezek rostálásában kiderített hangtörvények vezették a további egyeztetésekre, addig az Alaktan majdnem mindenütt töretlen úton járt, mert nagyon kevés az az előmunkálat, mely valósággal az összehasonlító nyelvtan módszerével és céljaival dolgozott. — Én azonban jelenleg csak azt tartom föladatomnak, hogy közönségünket figyelmeztessem e fontos munkára s röviden jelezzem a benne foglalt tárgyakat és eredményeket.

Az Ugor Alaktan rövid bevezetés után a szóképzésre tér át. Az ehhez való „bevezető megjegyzések” főleg a töknek esetleg kifejlődött többféleségével, a „teljesebb és kevésbé teljes (vagyis csonka, gyengébb hangtestű) szótóalakokkal” foglalkoznak, s a szerző egyenesen kimondja, hogy „az ugor nyelvekben az eddigi hasonló szófejtés szerint a kifejthető legrövidebb alaptökök (nehány névmástón s talán a tagadó igén kívül) általában kéttagúaknak, még pedig vocalis-végűeknek mutatkoznak”. Ezt a tételt olyan kétségtelennek tartja a szerző, hogy csak röviden utal az ugor nyelveknek ide vágó jelenségeire, természetesen a nélkül, hogy ügyet vetne a Thewrewk Árpád fajta nyelvészek okoskodására. Most, hogy ezeken kívül Hunfalvy Pál is szembeszállt a teljes tök elméletével, szükséges lesz részletesen fejtegetni ezt a kérdést.

A füzetnek többi része egészen az igeképzéssel foglalkozik: először a deverbális, aztán a denominalis, végre függelékül a nem világos értékű igeképzéssel, melyet — mintaszerű óvatosságával — egyelőre elválaszt amazoktól.

A deverbális igeik közül először a gyakorítókat tárgyalja és lépésről lépésre, minden egyes nyelvet külön-külön vallatva, kimutatja, hogy a ma élő ugor nyelvek összes gyakorító képzői a következő egyszerű elemekből fejlődtek: *l*, *nd*, *sk*, *j* (*g*), *ng*. Tehát már az ugor alapnyelvben öt frequentatív képző szerepelt. — A mozzanatos igeképzés, ámbár mai nyelveinkben kevésbé változatos az előbbinél, az ugor alapnyelvre nézve ép oly gazdagnak mutatkozik, a mennyiben hat ilyen értékű képző válik ki a mai alakokból: *m*, *t*, *p*, *k*, *ks*, *l*. — Ismeretes dolog, hogy az igeképzés említett két csoportjának gazdagsága élesen elválasztja a magyar nyelvet és ugor rokonait a törökségtől. Ép oly általános az összes ugor nyelvek egyezése a míveltető *t* képző használatában, de ez már a török nyelvekben is megvan. — Egyező vizsgálható és szenvedő képző az ugor nyelvekben kettő

van, de ma többnyire különféle gyak. és mozz. képzők társaságában: *v*, *sk*. Az utóbbi a mi nyelvünkben biztosan nem mutatható ki; az előbbi tisztán csak *aluv(ó)*, *nyugv(ás)*-féle alakokban van meg, más képzőkben, minők *-ód*, *-kóz*, *-út* csak lappang.

A *denominalis* igeképzők az ugor alapnyelvben: *d* (m. *l*), *j* v. *g* (a magyar *őríz i* hangjában s a *helyhez-félék h*-jában, különben csak lappangva), *m* v. *n*, *t* (az utóbbi kettőnek a magyarban csak gyér nyomai maradtak). — Azonfölül járulnak különféle deverbális képzők is az igerzerű, azaz gyakran állítmányul is ige gyanánt szereplő névszókhoz, tehát főleg melléknemekhez: p. *gazdagodik*, *szépül*.

Ezek azok az egyszerű elemek, melyekből Budenz az ő mintaszerű, körültekintő módszerével a mai ugor nyelvek igeképzőit magyarázza s fejlődésük módját kimutatja. Munkája azok közé tartozik, melyek nélkül ezentúl el nem lehet az összehasonlító nyelvész, de a magyar nyelvész sem. — Ha pedig most e sorok írója, az ismertetés tisztén túlmenve, még egyes pótlásokat és igazításokat állít össze: nem azért teszi ezt, mintha ezen igazítások valami lényeges változtatásokat tennének a könyvnek eredményein, hanem csak hálátartozása némi részét kívánja leróni azzal, hogy a munkának néhány részletét teljesebbé vagy pontosabbá szeretné tenni.

A 18. lapon a *nyugalom* szó a feltételezett **nyugol* igéből van magyarázva. Pedig kell valami okának lenni, hogy a HB.-ben a szabályos *hotolm* mellett nem *-olm* végzettel olvassuk a köv. kettőt: *kegilm*, *nugulm*. Ha az előbit összevetjük a HB. *kegiggen* igéjével, arra a gondolatra jöhetünk, hogy e két szónak és a *kegyes* melléknévnek alapszava *kegy* mégis főnév volt (nem ige, mint Bud. magyarázta szótárában); az *i* hangban t. i. ugyanaz a denom. képző lappanghat, mint az *őríz*, *fáíz* igékben. (l. Alaktan 142. 145.). A *nugulm* eltérő képzése módját az is igazolja, hogy még későbbi codexeinkben is rendesen nem *nyugalm*-at hanem *nyugolm*-at találunk, valamint *alkolm(atos)*-t a későbbi *alkalm*- helyén. Ennek szerintem az az oka, hogy mind a kettő a reflexiv *nyugov*- és *alkov*- tökből vannak képezve. Később a hangtanilag szabályos *kegyelm*, *nyugolm*, *alkolm*-alakok átmentek az *-alm elm* képzésű főnevek analógiájába. (Az elsöre nézve csak az támaszt némi kétséget, hogy a Münch. c.-ben *nyugolm* és *alkolm* mellett már *kegelm*- van nyílt *c*-vel). — Az *alkolm* szón kívül e reflexivumból van képezve a míveltető *alkot* ige is, melyet Budenz 104. szintén közvetlen az *alk*- alapszótól származtat. Itt az *o* hang helyett, mely már magában is föltűnő a rendes *-at* mellett, a régiségben még *u*-t is találunk (pl. Zvonaricsnál *alkuttat*

a. m. alkottat). *Alkuv-*, *alkuszik* a régi nyelvben a. m. meg-
egyezz, összeillik, *alkot* pedig „egyeztet, illeszt”. — Az utób-
bihoz hasonló véleményem szerint a *tilut* ige is, *u*-jánál
fogva. *) Ez tehát szintén miveltető, nem momentán képzés.
mint Budenz véli 64. A *tilodik* ige, melyet B. u. o. említ,
úgy látszik csak az imperativusban fordul elő: *tiloggyék* v.
tilodjék, s ez ép úgy viszonylik a *tiluv*-hoz, mint *nyugodjék*:
nyugov-, *iggyék*: *iv-* stb. A HB. *tiluv*-jában sem lehetne ok
nélkül az *uv*. A *tilut*: *tilt* ép úgy rövidült, mint a régi *alut*,
alot ma *olt*. — Szintén refl. igékből képzett miveltetők pl.
nyugov-: *nyugotni*, *haraguv-*: *haragutni*, *haragotni*. (Kulcsár c.).

A *d* képző eredetibb nd alakjára B., Kreszn. után
idézi ezt: *játszond-* a Margit-leg. Prayféle kiadásából (*ját-
szondjunk*). De most úgy látom, ez sajtóhiba lesz Praynal;
mert Volf kiadásában nincs ilyen alak; v.ö. *jachogyonk*
Marg. I. 209. *jachodny* 208.

A 33. l. egyszerűen megállapítja B., hogy a frequ. sz-
hez tartozik a mi sz-es praesensképzésünk: *tesz*, *visz* stb.
Erre Hunfalvy éppen most (Egy. Ph. Közl. IX. 3.) azt
jegyzí meg, hogy „ezen felfogással ellenkezik a nyelvtu-
dat . . . *eszem*, *iszom* nem frequ., de *eszegetek*, *iszogatok* stb.
az”. Csakhogy a nyelvtudat negatív irányban semmit
sem bizonyít. A francia nyelvtudat szerint *oreille* ép úgy
jelölheti a legkisebb fület, mint a legnagyobbat, azért mégis
bizonyos, hogy ez a latin *auricula*, tehát az *auris* kicsinyí-
tője. Mindennapi jelenség, hogy az efféle képzők jelentése
könnyen elhomályosul. Aztán meg véletlenség-e, hogy az
osztják praesens-képző *l* szintén egy frequ. képzővel azonos
hangzásu, és hogy a votjokban szintúgy fejlődött egy
praesens azzal a frequ. *sk*-val, melyből a m. sz lett? (L.
Alaktan 28. 29. az utóbbit úgy látszik Hunf. észre sem
vette). Azt pedig Hunf. maga is megengedi, hogy „a prae-
sens magában is tartósságot jelent s ez rokon a frequen-
tativséggel”. Viszont az sem lehet véletlen, hogy a *perfe-
ctum* képzője a magyarban is, a vogulban is azonos egy-
egy m o m e n t á n képzővel: *t, s*. — Különben a B. emlí-
tette sz-es praesenstőkön kívül ide tartoztak még a régiebb
nyelvben: *vonszon*, *metsz* v. *metszen*, *ósz* (= *óv*, imper.
ógyon), *tetszik* (a **tetüv-* tőalak, melyet B. a 105. lapon csak
föltételez, valóban megvan a régiségben, pl. Komj. *teteruuec*)
stb. mint nem sokára bővebben ki fogom fejteni.

U. o. az *szt*-beli sz külön képző voltát csak a *nyugosz-*:
nyugoszt, *vigasz*: *vigaszt* igepárokkal bizonyítja B. Pedig ép

*) Lehet, Hunfalvy (ki ennek az *u*-nak nem csak hangszínével nem
törődik, hanem semminek tartja az egész *u*-t Egy. Ph. Közl. IX. 9.) azt
fogja erre mondani, hogy megint a fű növéset hallgatom. Se baj! ha már
van mikrophonunk, éljünk is vele.

oly jelentős bizonyítékok a *választ* (ma rövid. *válasz*) féle főnevek, melyekben ugyanazon alapigéhez nyilván a főnévképző *t* járult.

A 27. s 40. lapokon B. a *vagyon megyen* igék praesensstövét, melynek teljesebb alakja **valgyo-, mēngyē-*, a *j* frequ. képzővel magyarázza s azt mondja, hogy az alakra nézve ez még alkalmasabb, mint az ő régi magyarázata, mely szerint e *gy* a *d* képző változata. Szerintem épen alaki, hangtani nehézség forog fönn az új magyarázat ellen (a jelentés szempontjából egyre megy, akármelyik föltevést fogadjuk el, v. ö. fönn az *ss*-es praesensstövet). Budenz ezekre a példákra hivatkozik: finn *jälge-* m. *jegy*, f. *neljä* m. *négy* (ilyenek még *kegy*, *hegy*, *figyel*, *fagy*). Ezekben az esetekben föltehető, hogy **jej*, **nej* alakok előzték meg a mai *jegy*-et *négy*-et. Azt azonban nem tehetjük föl, hogy az *lj ny* hangcsoportok a magyarban *lgy*, *ngy*-re változtak volna (már pedig **valgyon* biztosan föltehető régebbi alak, minthogy a *mengyen* maiglan fönnmaradt), mert *lj ny* mi nálunk mindig *ly ny* hangot eredményez. Azonfölül B.-nek régebbi föltevése, vagyis a frequ. *d* mellett szólnak még a köv. okok: 1. a régi nyelv *vadnak mednek* alakjai; 2. a B.-től is említett mordvin *ulende-* „vagyok”.

39. 1. Az *-ál él* végüekhez járul most a *lesz* igének ez a régi származéka: *lévél*, *lejél*, *leél*, *lél* (l. Ny. XII.), „*leelni*: esse solere” MA.⁴

57. 1. Hogy a mom. *-am em -ám ém*-ből rövidült, azt ilyen olvasatok is bizonyítják: *yzaam-*, *teteemeny* Sánd. c.

58. 1. Az *-an en* végüekhez érdekes régi példa: *ijenő*, *ijenetes* terribilis (Ném. glossz., Keszth. és Kulcsár c); *ijenet*: *ijed* = *daganat*.

U. o. a *mozzan csörren*-féle igéket így magyarázza: „*-an* az alapigebeli végconsonans megnyújtásával, a mi assimilált consonansra utal, p. *h* vagy *v*; még pedig alkalmasan fölvehető, hogy a *j* (ered. *g*) frequ. képzőnek változataul *h* volt itt a mom. képző előtt.”

(Elégtételemlül szolgál, hogy B. elfogadja [nem csak itt, hanem p. a 104. lapon is] a „consonans-nyújtás” kifejezést, míg Hunf. valóságos üstökösöknék nevezi az én hosszú más-salhangzóimat, és Szinnyeai Egy. Ph. Közl. VIII: 891. azzal oktat engem, a mit épen az én cikkemben olvasott [„Rövid és hosszú mássalh.” Ny. VII: 530. Megmondtam ott magam is, hogy az ’explosiváknál nem a hangzás, hanem a szünet tart tovább. De azért nem lehet ezeket is hosszúknak nevezni? Vagy talán leszámítottuk a szüneteket, ha azt mondjuk, hogy a symphonia előadása fél óráig tartott?].

Kőrösi S. a Budenz-Albumban 121. a hangsúly s a trochaikus ritmus hatásából magyarázza a hosszú mássalhangzót; ennek a lehetőségét szintén megengedhetjük.)

Ennek bizonyítására a NyK. XVI. k.-ben az ill. jegyzetben idéztem néhány igét, melyben ez a *h* csakugyan megvan. Legfontosabb, mert legbiztosabb köztük ez: *verhődik*, *verhüdik* luctatur, confligitur, dissilit, remis velisque conatur PP. SzD. Hozzá tehetek most még egy biztos példát; *tömhöl*, *dömhöl* (szék. Kriza) a. m. gyúr vagyis tömköd, dömszöl stb.; *tömhüdt* (Balaton vid.) a. m. tömött, kemény összeálló, sűrű szövötű; ezzel van kapcsolatban s talán szintén a népnyelvből van merítve a *tömheszt* ige, mellyel a mai fizikai és műszaki irodalomban nem ritkán találkozunk (p. Révésznel a Mérn. Közl.-ben; „a szódavizünkben levő tömhesztett szénsav.“ A Hon XIX. 347. sz.; szótárainkban még nincs meg).

59. l. A *dív*-ige mellé idézett *dimatlan* „nem csinos“ melléknévhez megjegyzendő, hogy *dimos* is van körülbelül „csinos“ jelentéssel Tsz.; továbbá, hogy az előbbi csakugyan megvan *dívatlan* alakban is Tsz. és Ny. VII. 41.

A 70. l. B. még nem fogadta el azt a tételtemet, hogy a *vonakodik*-féle ikes igék a *csaphod*-féle iktelenektől különbözö, reflexiv képzések, melyekben a képzö eredetileg *-kód*, mint *hánykódik* stb. mutatják; s azt mondja, hogy itt az *ó* pótló nyújtás eredménye lehet, mert a *d* ered. *nd*. De már a *szürkőzik*: *szürközik* félékre e magyarázatot alig lehetne alkalmazni, és B. a 103. lapon csakugyan — igazi tudóshoz méltó tárgyilagossággal — csatlakozik nézetemhez, megvallva, hogy nem ellenezheti többé. Ezt csak azért emlitem föl, hogy szolgáljon mintául! — (Egyébiránt a *-kód-ik* és *-köz-ik* végüekhez járulnak még: *hánykódik*, *iszködik*, sőt *iszkodik* Ny. II. 372. *gyürkőzik*; *nevetkőzik*, mely szótárainkban nincs meg, Kaz. Diog. 187. és Bp. Szemle VI. 154. *szeretkőzik*, Szollosub beszéleyei 131. *törülködik* Ny. V. 275.)

A 85. lapon a *fejt* ige mellett nem említi a *fejlik* igét, és joggal, mert emez csak újabbkori analogiás képzés, s a régiség csak a *feseli* igét ismeri. De u. o. a *fül* ige mellett fölemlíti a *fojlik* alakot, pedig ezt még kevésbbé lehet szófejtő czélokra használni (mint B. már szótárában tette), mert ezt B. csak Bálint G. szóbeli közléséből ismerte, s így még az is lehet, hogy csak amolyan hapax-legomenon, mint p. a *dönt* megfelelőjeül a gyermeknyelvi *dömlik*. Szintoly kevésbé kellett volna fölhasználni és *olvik*, *aluvik*-ból magyarázni az *ölük* igét („előlik a gyertya“), mely a Ny.-ben csak egy helyt van említve, s az *ölt*-ből való analogiás képzés lehet. Ezt majdnem kétségtelenné teszi a somogyi *ojlik* („előjlik a gyertya“), mely nem is lehet más, mint az *ojt* mellé képezett intransitívum. (L. a cikkirótól: Az analogia hatásairól 1881. 24. l.)

86. és 39. l. a mív. *ft* képzőt így elemzi: frequ *j* + caus. *t*. Ezzel szemben véleményem szerint azoknak van íga-

zuk, a kik a régibb *-ojt* végzetet a refl. *-ól ül* képzőből magyarázzák e h. *-ólt*. Erre a fölfogásra a köv. okok vezetnek: 1. Az *-ít, jt* végű míveltetők közül *állít, szakít szakajt, veszt veszejt, hullajt* stb. csak a legujabb korban, a mult század óta keletkeztek. A régi nyelv a *szállít* és *állapít* igék kivül (az utóbbi elvértve fordul elő) csak olyanokat ismer, melyek mellett *-ül ül*, ill. *-ól öl* végű reflexiv igék állanak: *gyül gyujt, tanól tanajt, fordól fordajt* stb. — 2. Az *-ojt* helyett *-ajt -út* végzetet is találunk, főleg olyan codekxekben, melyekben már a refl. *-ól* is *ül*-nak hangzik (p. Jord. Érdy cc. stb.), s az utóbbinak *ú* hangja magyarázza meg legjobban az előbbiét is; *tanajt, fordajt, tanút, fordút*. — 3. Az *-ít -ojt* helyett valóban megvan még elégszer az eredetibb *-olt -ult* hangzás is. Előfordulnak p. *dölteni, gyülteni, hódoltani (hóditani)*, s hasonlókép *áméltani alétani* az *ámél alél* igékből. Szintúgy magyarázódik *hívöntözik* az Érdy c.-ben, egyebütt *hívöjtözik*, a mai *hütözik*. (L. ezeket bővebben „Tanulmányok az egyetemi nyelvtani társaság köréből” 3. füz. 282.) — 4. Így érthetők meg legegyszerűbben a XV., XVI. sz.-ban oly gyakori *indolt-atik fordult-atik* (= *indojt-atik fordajt-atik*) féle szenvedő igealakok. — Csak az az egy ejtethetne gondolkodóba, hogy némely codexek így írják ezen igéket: *indoht fordohht zabadoht* stb. s a HB. *zoboducha*. Ezt a nehézséget úgy háríthatnók el, ha fölvennők, hogy a magyar *j* hang akkor még erősebb mássalhangzó volt s könnyen átváltozott *χ* *χ* hanggá (v. ö. *mezejtelen*, h. még 1278. *mezechtelen, rajtunk* h. a Kön. töredékben még *rohtonc*, l. „A régi nyelvről. olv.” 22. továbbá *fejér: fehér*, és fönt a frequ. *j*-nek *h* változatát). — A sok *-ojt it* végű igében később ez az egész végzet egységes képzőnek látszott és míveltető igéket képezett olyan igékből is, melyek nem végződtek *-ül ül*-re: *szállejt, állapét, háromlít* stb. A fejlődés tökéletesen olyan volt, mint a mai *-aszt eszt* míveltető képzőé; l. „Az anal. hat.” 20.

U. o. a. mív. *tat tet* képzőt úgy magyarázza az egyszerű *t*-ből, hogy ehhez még egy nyomatékositó momentán (intensiv) *t* képző járult. S azért látja épen az első elemben a tulajdonképi caus. elemet, mert „némely esetben csak aránylag újabb időben lépett a *tat*-os alak a régibben használt egyszerű alak helyébe, p. *gyóntat* e h. *gyónt(ó)*, *áztat* e h. *áz(tó)*, *nyugtat* e h. *nyugot*, *ítat* e h. *it-*, *étet* e h. *ét*. Hihetőleg még némely alapigének erősebb összevontsága is (pl. *ivo*- h. *i-*, *éve*- h. *é-*, *vive*- h. *vi-*) kedvezett a hosszabb *tat* képző fölkerülésének.” Véleményem szerint az utóbbi körülmény a legfontosabb, sőt talán az egész *tat*-ot megmagyarázza, ha föltesszük, hogy az egytagu *ét, it, ázt* stb. a *feket* (később *fektet*) *nyugot alut*-félék kedvéért, tehát csupán azért vették föl az *at-et* végzetet, hogy szintén kéttaguak

legyenek. Hiszen ép így keletkeztek az *ötet aztat eztet accusativusok*, a göcseji *szebbebb* stb. Azután, minthogy az *étet itat tétet vitet* stb. nagyon gyakran használt igék voltak, tőlük tovább terjedt az egész *tat tet* mint egységes mív. képzők, s keletkeztek még *fektet nyugtat altat* (régebben csak *alut*, aztán *alutat*) stb. — A mom. képző ellen az szól, hogy mindössze nagyon kevés *-at et* végű momentán ige van (*sírat* stb.), s ez a képzés nem lehetett a XVI. sz.-ban olyan eleven, hogy annyi új igét alkottak volna vele. De az meglehet, hogy a mív. képző járult némely *t*-végű mom. igéhez (v. ö. *ültő* helyében, sőt *ét-el tét-el titemény* stb.), úgy, hogy ezek is hozzájárultak a *-tat tet* végű műveltetők szaporításához: *ültet* stb.

88. 1. Az *-al -lal* végű műveltetőket (*aszal, növel, érlel, bízlal* stb.) úgy elemzi, hogy a *t* valaha megvolt bennük, csak lappangásba jutott, tehát régebben így végződtek volna: *-atl -latl*. Ez a föltevés nézetem szerint hangtani tekintetben tarthatatlan. Nincs rá eset, hogy nem csak *t* az *l*-hez, hanem egyáltalán tenuis következő liquidához hasonulna a magyarban. Ez a tény megdönti azt az egyetlen adatot is, melyet B. idéz föltevése támogatására, hogy t. i. az *ecsselleni* ige ebből keletkezett volna: **ecsetleni*. Nem is említve, hogy a népnelvben *öcsél* is van („öcséd meg a fejemet“ Göcs.), a tiszavidéki *ecs* fn. = *ecselő*, az *ecselő*-nek az a jelentése, mely szerint a. m. „hosszúkás, görbe vaseszköz, mellyel a nyüzött bőr belsejét simára vakarják“, a népies *ös-mos* ige, a *fésű*-nek **fej-ösö*-ből való hihető származása egyrészt fölöslegessé teszik az *ecsell* igének *ecset*-ből származtatását, másrészt megczáfoltják ennek a szl. *štet*-tel való egyeztetését (v. ö. Ny. IV: 164., IX: 517., 556.). Hivatkozik ugyan B. a *dl: ll* hangváltozásra is, p. *beszédl: beszéll, ebédl: ebéll*; de ez egészen más, mert a media elveszése szintúgy előfordul p. a *dn, gn* hangcsoportokban, míg *tn kn* soha sem vesztek el a tenuist. (L. NyK. XIV. 76., 77. U. o. egy népn. közlemény *segillek* alakját *segítlek* h. valónak véltem ugyan, de ez sem lehet más, mint *segéllek*, tehát **segédl*).

101. 1. „*ód* *öd*, melyben határozottan a refl. *v* képzőnek frequ. *d*-vel való kapcsolata ismerszik föl (v. ö. finn *-undu*)“. Erre nézve tanulságos, mert megerősíti B. elemzését a régi *nyomvad* ige (p. Kat. leg. *megnyomvad* a. m. elnyomatik, legyözetik); ez jóformán mindenestül azonos a *nyomód-ik* refl. igével. (V. ö. még *nyomaszt*, e. h. **nyomvaszt, nyommaszt*).

128. 1. „Csak refl. továbbképzéssel: **bajol: bajlód*“. *Bajol* megvan Ny. III. 164. — U. o. *vaklál* caecutire; megvan a tiszta denom. is: *vaklok* caecutio MA. v. ö. *vaklandos, vaklyás* caecutiens, caeculus MA.

140. l. A denominalis *h* igeképző példáit így egészíthetjük ki: a) A *-hod-ik -hud-ik -hosz-ik* félék közül B. ezeket említi: *sebhüdik, hírhedik, büzhödik, bünhödik, vénhüdik, árva-hodik, hamuhodik* (Csok. Vitk.) *hamvahodik*. Hozzájuk járulhatnak: *kárhoszik (kárhot), estveheszik* (Münc. c.), *ügyehödik* (perf. *ügyehött* Münc. c.), *mérgehedik (elmérgüvék)*. *vérhedik* (Czeplédi. Medgyesi), *meganyahodott* (apácák Pös. igazs. 564. = régi, t. i. definitio! Zvon. N. 269. = anyányi madár Keressz. préd. 231.). „a régi megatyahodott sz. jámborok“ (Sz. hist. 3.). *szélhüdik* = megüti a szél, *elszelhedem* (dissipor SK. v. ö. szél-e, széles, *széled* mint *hamvahodik: hamvad*), *újghodik, megúrghodik* (úrrá lesz, Baranya Ny. VIII. 426.), *dalmahodik* (megtelik, teljes férfivá nő, Bihar Ny.: I: 245. v. ö. *dalma*: töltelék, *dalmás* káposzta u. o. 135.). Nem egészen világosak, de szintén ide tartozhatnak: *fertehet* (kenyér: pollutum, Bécsi c., úgy látszik: *fertéhett, ferté* = *fertő*), *sashodik sassudik* (régí), *léveheszik?* („eltévehették Izr. házát“ Bécsi c., így Apor c.), *tarhudik, ivahodik* (tájszók; az utóbival v. ö. *íved, ívik* a gyümölcs). — b) Az előbbiekből képezett míveltetők így végződnek: *-hot hét höt*. Budenz ezeket említi: *sebhöt, hírhöt, helyhöt, büzhöt, bünhet; véghöt?* Hozzá adhatjuk a következőket: *vérhöt* (Wink. c. 203.), *kárhot* (Érdy c. többször = megkárosít), *ügyehet* (Münc. c. v. ö. fönt *ügyehödik; ügyehit* GKat.). — c) A *helyhez* párja még *vérhez* (Nádor c. 256. v. ö. *virhedzik*, a mit B. idéz a népnyelvből, és fönt *vérhedik*). Jó volna földeríteni mennyi alapja van azon *j*-hangu denom. képzésnek, mellyel itt-ott találkozunk az irodalomban: *árjadosz* (Madách emb. trag. 1. és 4. szín), *árjong* (Szász K. Álmos 7.), *hírjesztel* (Vitk. munk. II: 180. 187., III: 85. 123.). Ez volna a legjobb kapocs egyrészt a *helyhez helyez-féle*, másrészt az *öríz fáiz fádzs halász-féle* alakok közt. — Ugyanazt a képzőt láthatjuk a köv. szók *é*-jében: *avél* (régí, a. m. avúl, innen *avétt*); „*sáré: sárgul*“ Ny: III: 230. „*sárétt: sárga*“ Tud. Gy. 1826. II. k. (mind a kettő ormánsági közlés); *csunyétt* (veszett kutya u. o.). Ide való még a köv. szócsalád: *sárit* (Ny. XII: 430.), *sárhát* (e kettőnek összezavarása *sárhít*), *sárhodik, sárhozik* (más denom. képzéssel *sárlík*). SIMONYI ZSIGMOND.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Növénynevek.

Diószegi Sámuel 1813-ban kiadott „Orvosi Fűvész-könyve, mint a Magyar Fűvészkönyv Praktika Része“ végén három columnában: „Régi nevek. Megállított nevek. Deák nevezetek“ mintegy 1600 növénynevet állított össze. Követ-

kezzék itt belőlük, a mi egy vagy más tekintetből érdeke-
sebbnek tetszik. Minden esetre figyelemre méltó a második
columna; itt vannak az állítólag új keletű nevek. Ezekről
Diószegi azt írja: „Sokan megütköztek a sok új nevekben,
és úgy nézték azokat, mint a fűvészkedés tanulásában igen
nagy akadályt. Ezeknek megnyugtatójukra való az, hogy
minden meghagyható neveket meghagytunk, új neveket
pedig csak akkor formáltunk, mikor arra a kénytelenség
szorított“.

Ha végig szaladunk a második columnán, az lesz az
igazság, hogy Diószegi uram épen nem faragott a csirbur
és virbur mintájú erőszakos neveket, hanem néha a tisztessé-
gtelen kifejezést cserélte el tisztességessebbel, többször a
latin szóból alakított, sőt fordított is, vagy, ha magyar
nevet is, de a növény fajára és osztályára nézve minden
esetre magyarázatosabbat alkalmazott. Pl.

<i>Régi nevek.</i>	<i>Megállított nevek.</i>	<i>Deák nevezeték.</i>
Ábrahám fája	Szivós szűzfa	Vitex Agn. cast.
Aggó fű	Aggó üszögör	Senecio vulgaris.
Alakor	Alakor buza	Triticum monoc.
Farkasalma	Gégevirág	Aristolochia.
Angyalrúgta fű	Pénzlevelű lizinka	Lysimachia num.
Anyafű	Sárkánykontyvi- rág	Arum draconis.
Arnyékfű	Hegyi kappanőr	Arnica montana.
Bábaire	Tömjén	Pimpinella saxif.
Balla	Ballagó savar	Salsola tragus.
Báránynyelv	Kerti borágó	Borago officin.
Báránycsec	Borsos szaka	Sedum acre.
Barátfejű fű	Pongyolapitypang	Leontod farax.
Bájfű	Nyelves péra	Ruscus hypoglos.
Bikatók	Terjedő pimpó	Potentilla reptans.
Boldogasszony ága	Nehézszaguboróka	Janiperus Sabina.
B. a. haja	Fünyüg	Cuscuta.
B. a. köldöke	Kösöny, konya	Cotyledon Umbil.
B. a. tenyere	Karéjos bokál	Alchemilla vulg.
B. a. rózsája	Rózsás fülfű	Sempervivum tect.
B. a. teje.	Tarka bogács	Carduus marina.
B. a. csipkéje	Szederj	Rubus idaeus.
B. a. cipőckje	Tarka cipőczím	Cypripedium calc.
Burongó fű	Peremér	Calendula.
Butykóró	Somkóró, lóhere	Trifolium officin.
Ebfejű fű	Aranyevő pintyő	Antirrhinum maj.
Ebkérdi	Pujkaorru czikk- szár	Polygonum orient.
Élekhalkok	Pásztor tarsóka	Thlaspi bursa past.

Élet füve, engem szagolj	Tarorja	Tenerium marum.
Engem ne bánts	Üvegszáru fájvirág	Impatiens nolitang.
Istenátkozta tövis	Kék iringo	Eryngium plasum.
Isten kegyelme	Réti csikorka	Gratiola offic.
I. korbácsa	Fogas reseda	Reseda luteola.
I. kenyere	Libatopp	Chenopod.
I. korsócskája	Mérges bolonyik	Sium latifolium.
I. lofafarka	Spárga, nyulárnyék	Asparagus officin.
I. nyilafű, kulcsa	Nagy szádor	Orobanche major.
I. paréja	Veres maglapél	Atriplex rubra.
I. pohárkája	Orvosi falfű	Parictaria offic.
I. szakálla	Háromszínű viola	Viola tricolor.
dtto	Tömjén	Pimpinella.
dtto	Mocskos kontyvirág	Arum maculatum.
I. táskája	Pásztortáska	
I. tenyere	Repedő himboj	Ricinus communis.
Kankós virág	Fehér narczis	Narcissus poetic.
Királyné káposztája	Somkóró	Trifolium offic.
Királydárda	Ágas magzating	Asphodelus ramos.
K. dinnye	Sulyom szurdancs	Tribulus terrestr.
K. gyertya	Ökörfarkkóró	Verbascum.
K. virág	Ajaja sarkvirág	Delphinium Ajacis.
Koldustetű	Szurós csimpaj,	Xanthium Strum.
Kurvavirág	Aranyvirág	Chrysanthum.
Mihályka monya	Baraboj	Chaerophyl bulb.
Nőszőfű	Agár kosbor	Orchis morio.
Papmonya	Piros páponya	Physalis.
Szamár vagy tót száfrán	Gordon	Carthamus lanat.
Százszorszép	Százszorszép ru-kercz	Bellis parcanis.
Torok öröme	Torok villahim	Prunella vulgaris.
Szent Antal, Iván füve	Téjoltó galaj	Galium verum.
Sz. Benedek füve	Szegfűszagu cik-lász	Geum urbanum.
Sz. Borbála füve	Tormáncs	Erysimum Barbar.
Sz. György virág	Tavaszi kankalin	Primula veris.
dtto	Májusi gyöngyvirág	Convallaria majal.
Sz. György füve	Kigyónyelvű fű	Ophioglos. vulgat.
Sz. Gy. lofafarka	Spárga nyulárnyék	Asparagus officin.
Sz. háromság viola	Háromszínű viola	Viola tricolor.

Szt. Ilona füve	Füzén lizinka	<i>Lysimachia</i> vulg.
dtto	Sárga tarnics	<i>Gentiana</i> lutea.
dtto	Közönséges páp- rád	<i>Polytrichum</i> com.
dtto	Csipkés bordalap	<i>Asplenium</i> trich.
dtto	Keresztes czirnic	<i>Gentiana</i> cruciata.
dtto	Erdei sálya	<i>Salvia</i> silvestris.
Sz. Kunigunda füve	Kender pakócza	<i>Eupatorium</i> cann.
Sz. László füve	Keresztes tarnics	<i>Gentiana</i> cruciata.
Sz. Magdolna füve	Méregölő czinka	<i>Cynanchum</i> .
dtto	Macska gyökönke	<i>Valeriana</i> officin.
Sz. Péter kulcsa	Római gyökönke	<i>Valeriana</i> celtica.
Sz. Róbert füve	Tavaszi kankalin	<i>Primula</i> veris.
Sz. Simeon füve	Bakbüzü gerely	<i>Geranium</i> Robert.
Sz. Jakab füve	Csillagszörösmálva	<i>Malva</i> alcea.
Sz. Jakab virága	Berzedt üszögör	<i>Senecio</i> Jacobaea.
Sz. János virága	Vetési aranyvirág	<i>Chrysanthem.</i> se- get.
Sz. János füve	Erdei rukercz	<i>Bellis</i> silvestris.
dtto	Erdei sálya	<i>Silvia</i> silvestr.
dtto.	Magas linka	<i>Hypericum</i> Ascyi.
Sz. János kenyere	Fekete üröm	<i>Artemisia</i> vulgaris.
dtto	Kolonczos bajmo- cza	<i>Spiraea</i> Filipend.
Sz. János gyökér	Édes likricz	<i>Glycyrrhiza</i> glabr.
dtto	Édes gyökerü páf- rán	<i>Polypodium</i> vulg.
Sz. János szőlője	Veres ribizke	<i>Ribes</i> rubrum.

E sok szent fűvét íme mind másképp keresztelte a kálvinista Diószegi.

BABICS KÁLMÁN.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Melleszt, mellyezni. (Nyr. XIII. 561.). A XVII-dik századbeli irott szakácskönyvek — jelesen a Nemz. Múzeum könyvtárában őrzött Fáy-féle gyűjteményből való kézirat — tanúsága szerint a halat is „mellyezték“, azaz: oly módon hasították ketté, hogy a két felet csak a mellhártya kötötte össze. Ismerve a magyar ember nagy szeretetét minden iránt, a mi analógia, előttem a disznóláb „megmellyezése“ mulatságos ugyan, de nem csoda. Van ugyanis a tulajdonképeni lábrésznek oly készítmódja, pl.: a forrázás, a midőn a lábrészt hosszában kettéhasítják, de úgy, hogy a két felet, — a láb feje felől (ha a kebelben lábra kaphat a fejtlenség, miért ne lehetne a lábnak feje?)

a bőr összetartja s így a megmellyezett hal és disznó láb közötti hasonlatosság szembeszökő. HERMAN OTTÓ.

Fügét mutatni. A Nyelvőr XIII. 456. lapján, a hol a *fige*, *füge* olasz eredetéről van szó, a *fica* értelmére nézve ezt olvassuk: „Tommaseo bizonyítja, hogy csak a XVI. századtól kezdve vette fel a nőnemű „fica“ ez újabb [t. i. a cunnus] jelentést, s a velencei dialektusban csakugyan van egy szólásmód, melyben megőrződött a fügegyümölcsnek régibb *fica* több. *fiche* vel. *figa* több. *fighe* alakja: *far le fighe*, vagy *le castagne* „midőn valaki hüvelykújját a mutató és középujjá közé teszi gúnyolás szándékából“ = figét mutat. A fügemutatás értelmében a közolaszban is megmaradt a nőnemű alak (Tomm.)“.

Nem tehetem e nézetet magamévá. Jól emlékszem, hogy gyerekkoromban, mikor egyikünk másikának figét mutatott, az öreg urak azt szemérmetlen csunya dolognak mondták. Meg voltam lepve. Hogyan illik erre az ártatlan gyerekessegre az a kemény megrovás? Okát csak akkor tudtam meg, mikor megtanultam olaszul. Ujra eszembe jutott a „fügemutatás“ mikor a népetymológiával, a helytelen fordítással, az euphemistikus módosítással s több efféle nyelvbeli tüneményekkel foglalkodtam; utoljára pedig annál a verbalis injuria-lajstromnál, melyet Ihering számára készítettem, hol alkalmam volt egy pár gestusbeli injuriát is magyarázni.

„Far le fighe“ semmi egyéb mint cunnus-t csinálni; s ezzel megleltük a szólas magyarázatát; tudjuk, miért *fica* és nem *fico*; miért rótták meg mint szemérmetlen csunya dolgot; miért veszik gúnyolásnak. A „fügé“-re való magyarázás nem egyéb mint euphemismus. De a szó hangzása még mindig veszedelmes; azért hogy az obscoenitást teljesen elpalástolják, *le fighe* helyett *le castagne*-t is mondanak. A német *feige* s a magyar *füge* az euphemistikusan értelmezett *fica*-nak a fordítása. PONORI THEWREWK ÉMIL.

Fordul elő. Még csak egy pár szónak kérek ez ügyben helyett és meghallgatást. Kérésemet támogatja az a körülmény, hogy Csapodi is, Lakatos is elismeri szórendi megfigyeléseim új és érdekes voltát, ebből pedig önként következik, hogy engem e vitában nem annyira személyes, mint inkább tárgyilagos érdek vezet. — Négyen foglaltak állást a vita tárgyát képező mondat ellen („az *e* mélyhangú szavakban is fordul elő, az *e* nem“). Hárman csak azért hibáztatják e szórendet, mert szerintük csak határozatlan kifejezések után van helye. Ezt én is megengedem, s megengedtem már „Fordul elő“ című cikkemben is; csakhogy e kérdést tisztázottnak még nem tekinthetem, s

minthogy magam sem tudnám még tisztázni, csak az említett czikkezők ellenmondásait kívánom kiemelni. Csapodi szerint az alany vagy a tárgy határozatlan volta szükséges, hogy használható legyen a nyomósító „fordul elő” a higgadtabb „előfordul” helyett. — Joannovics szól ugyan erről is (394. l.). de e mellett, úgy látszik, az *is*-sel kapcsolt kifejezés határozatlan voltát is megkívánja, és hogy az én mondatom még hibásabb legyen, azt állítja, hogy „mélyhangú szavakban” nem határozatlan névszó, hanem „adverbialis alak”. Az igaz, hogy mihelyt egy névszónak *-ben* a ragja, adverbialis alak lett belőle, de hogy azért ne lehetne határozatlan (vagy az *a* névelővel határozott), azt nehéz átlátni. — Király Pál ellenben azt kérdi, hogyan idézhetem Aranynak ezt a kifogástalan szerkezetű mondatát: Hyperbol fazekasból lett demagóg. már fordult elő”, mikor az én alanyom határozott, „az Aranyé ellenben határozatlan”! Király P. szerint Aranynak talán minden félreértés elkerülése céljából így kellett volna nyomatni a mondatot: „Hyperbol fazekasból lett demagóg, > ez már fordult elő! Egyébiránt újra ide teszem még s mind a három czikkezőnek újra figyelmébe ajánlom Gyarmathynak ezt a mondatát: „mégis *azok is fordulnak* . . . a hasonló grádicsban *elő*”. Már ez a két példa is elég annak a bebizonyítására, hogy *fordul elő* határozott alany után is megállhat (ez a Hyperbol, azok a melléknevek). Végre Lakatos S. főleg azért nem helyesli a nyomós szórendet, mert „magyarul író és tanító ember előtt nem szükséges nyomósított állítással fejezni ki az *é* hangnak mélyhangú szókban előfordulását, mert azt a nélkül is tudni fogja”. Ellenkezőleg. nem fogja tudni. Ugyanis: az én nyelvtanom az első, mely azt tanítja (a mit különben a ragozás is bizonyít), hogy p. a *lédny. fazék* szók mélyhangúak. Míg előzőim valamennyien azt tanítják, hogy ezek nem mélyhangú, hanem *vegyeshangú* szók (l. p. Szvorényi 24. §. Ihász 11. §.). Hisz még 1884-ben is jobban tetszik Hunfalvy Pálnak a régi hármas fölosztás, mely szerint vannak *vastag, vékony és éles* hangok (Nyelvtud. és nytan. 33. s u. o. a jegyzetben még azt állítja, nem csak állítja, hogy „ez az elnevezés jobban fejezi ki *physiologiai* természetöket”! pedig annyi csak világos, hogy ezek az elnevezések csupán a fölszines *akusztikai* benyomásokat fejezik ki). Tehát nem csak az írók és tanítók, hanem még a nyelvészek sem győződtek meg mi nálunk arról, hogy az *é é é i* hangok egy hangrendbe tartoznak (*physiologiai* tekintetben pláne, l. p. Sweet v. Sievers hangtanát, hátsó és mellső hangok Budenz-Album 103. Ny. XIII. 344.). — Ebből kitűnik, hogy volt okom nyomatékosan szólni arról, hogy az *é* mélyhangú szavakban is fordul elő!

SIMONYI ZSIGMOND.

APRÓLÉKOK.

A Nyelvtörténeti Szótár ügye. A múlt év folyamán részben befejeztettek, nagy részben pedig egészen földolgoztattak a **d, h, k, p, r** és **t, s** még e hónap folytán befejezést nyernek a **g** és **gy** betűk, úgy, hogy az összes szótári anyagból csak az **f, m, s, sz** betűk vannak hátra, a melyek a jelen év végéig remélhetőleg szintén elkészülnek.

A ki komolyan figyelembe veszi az akadályokat, a melyekkel egy ily alapvető szótár szerkesztésének munkája egybe van kapcsolva, minők a még mindig folytonos anyaggyűjtés, sokszoros rendezés, a szó világos értelmét föl nem tüntető idézetek miatt a jelentésszótálozás nehézsége, a hézagok adatok utánnézése s kiegészítése sat. sat., bizonyára nem fogja hosszúnak mondani a 14—15 évnyi időközt, a mely alatt e szótár remélhetőleg el fog készülni, különösen ha egybehasonlíttja vele a majdnem 30 évre terjedő időszakot, melyet a jóval kevesebb akadályokkal küzdő Nagy Szótár szerkesztése s kiadása emésztett föl.

Új germanizmus. Schlauch Lőrincz ékesszólásának talán sikerül egy új germanizmussal gazdagítani az effélékben úgy is bővelkedő hirlapi nyelvünket. 1884. nov. 27-én a Sz. László társulat közgyűlésén megnyitó beszédében a többi közt ezzel a kifejezéssel élt: „... sánczba dobván különleges érdekeit, kibontakozni az állami hatalomnak karjaiból“ — in die schanzen schlagen. Érdekes, hogy ebben a német szólásban, mely a. m. „koczkára tenni“, nem is sánczról van szó; mert még a középnémetben élt egy másik *schanze* szó ilyen jelentéssel: koczká esése, szerencsés koczkavetés. Ez pedig nem más, mint a francia *chance*, melyet régente szintén főleg a koczkajátékról mondtak. (V. ö. a mi *koczkáztatni* és — elavult — *szerencséltetni* szavainkat). A mai német nyelvben a sáncz jelentésű *schanze* (mely eredetileg rőzsekötést jelentett) természetesen sokkal közönségesebb, úgy hogy — mint már Tobler megjegyezte, Die fremden wörter in d. d. spr. 17. — ha a mai német pl. azt mondja „das leben in die schanze schlagen“, könnyen csatlakozik e kifejezéshez a sáncz-ostromlás veszedelmeinek képzete. Ezt bizonyítja ime Schlauch L. esete, melynek követésétől tartózkodásra intjük íróinkat.

Délibábos nyelvészek. Fölötte szívós faj, nem enged s tartja magát mind halálig; ha világot tartasz eléje, kifújja, hogy ne lásson; mindvégig gyermekek maradnak, s vén korukban is szeretnek humóست játszani.

R a p s z (Rapos?) igazgató, így olvastuk az elmúlt napok valamelyikén a napi ujdonságok közt, vagy száz

példával kimutatta a *-da*, *-de* képző jogosultságát. A szép számmal egybegyült társaság megéljenezte a fölolvast.

Az ellen nem akarunk s nem is teszünk kifogást, ha valaki egy zártkörű társaságban elmés ötleteivel mulattatja hallgatóságát, s a *garáz-da*, *baráz-da*-féle elviselt s rég elnyűtt bizonyítékokkal föl-föl riadó csatakiáltásokról nem is vettünk volna tudomást, ha a fölolvadó neve mellett az „igazgató” szót nem olvastuk volna. Igazgató, a ki nyelvészkedik, valószínű. hogy valamely tanulóintézetnek az igazgatója; a kit pedig annyira sarkal a közlékenység, hogy fölfödözéseivel a nyilvánosság elé is kilép, bizonyosra vehető, hogy otthon a családi körben tanítványai előtt se rejti véka alá tudományának vígan lobogó szövétnekét. Szükségkép ezt a két következtetést kellett levonnunk belőle.

Az a kérdésünk tehát: részesülnek a tanítványok is az ilyen fölsőbb nyelvészeti előadásokban, s megtanítták őket is arra a nyilvánvaló igazságra, hogy közel száz *garáz-da* példa bizonyítja a *-da*, *-de* jogosultságát?

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. Mint a természet-tudománnyal foglalkozónak igen sok rossz, hibás magyar szóval, s helytelen szófűzéssel van bajom. Én a természetrajzi magyarnyelv ügyében vagyok bátor a t. szerkesztő úrhoz folyamodni tanácsért, támogatásért; mert nem akarok (még önkénytelen se) a természetrajzi tudományok terén oly annyira elharapódzott rossz magyarnyelv s kifejezések terjesztője lenni.

a) A *növény* szó lépten-nyomon előjön, ezt használják mindenütt és mindig. Földi János „Természeti historia”-jában *növevényt* ír, úgy szintén Diószegi „Magyar fűvész könyvében”. Így vagyunk b) a *futoncz* (carabus) szóval is. Földi fent említett munkájában *futrínkát* ír.

Alázatos kérelmem a t. szerkesztő úrhoz: méltóztatásuk felvilágosítást adni ezek felől. B. S.

Felelet. a) A *növény* a *növevény* mellett jól megállhat; egyik olyan helyes mint a másik s mind a két alaknak megvan a maga analogiája. emennek a *jövevény*-ben, amannak a *sövény*-ben (*szövény*) *szövevény* helyett, a mely különben használatos is, csak hogy némileg eltérő jelentésben.

b) A *futoncz* nem helyeselhető szó. Hogy a *futrínka* népies használat-e, arra nézve fölvilágosítással nem szolgál-

hatok; kellő utbaigazítást azoktól kell várnunk, a kik a néppel sűrűbb érintkezésben állanak.

2. Kérdés. A régi szótárak vizsgálásánál minap oly két adatra bukkantam, melyeknek elsejére fölvilágosítást történettudóstól vártam; ily ismerőseim azonban útba nem igazíthattak, ezért kéresemmel a t. szerkesztő úrhoz fordulok.

a) A Calepinus-féle szótár 1605. évi kiadásának „Onomasticon Propriorum Nominum” című függelékének 66. oldalán „Buda” szó alatt ezt olvasom: „Ung(arice) *Hay regyio*”. Van-e ennek az állításnak történeti alapja, honnan eredhetett és mit jelent? Budáról ezt semmiféle régi szótárban sem találtam.

b) A másik szó szintén az említett szótár függelékének 164. oldalán olvasható „J u g u l a”, signum est coeleste, quod et Orion dicitur. Ung. *Kassa hugy*. A szótárakban e néven találjuk egész Márton-ig; ő már csak azt mondja róla, hogy „egy tsillagzat az Orion”; magyar-latin részében azonban még ő is azt mondja róla, hogy „*Kassahúgy*”.

A számos helyből kétségtelen, hogy e név átalános volt. Mért nevezték így? K. S.

Felelet. a) Nem szenved kétséget, hogy Calepinus idézett adatát ekként kell olvasni: *Hajh régi, jó!* Régi lantosaink műveiből eléggé ismeretes, hogy a *jó* fölötte tág értelmű jelző volt; használták nem csak hősök, hanem városok, várak, s ezek közt kiválóan Buda jelzőjeként: „Bolyog és búdosik, mégyen jó Budára (Ilosv.: Tholdi 67. v.). No mikor feljuta Tholdi jó Budára” (uo. 117. v.). Ilyen állandó jelzőül szolgált még a *kincses* szó is, mely több városunknak s köztük Budának is mellékeve volt. A *régi* valószínűen egy értelemben veendő a mai *ős* szóval, azaz *régi* Buda — *ős* Buda. A fölkiáltó *Hajh!* meg bizonyára a török járom alatt nyögő városra vonatkozik vagyis ezt akarja mondani: „Hajh, régi, jó Buda!”

b) A *hugy* elavult szó, jelentése annyi mint: *stella*, *csillag*; csak néhány codexben fordul elő: „Yollehet tudna *hugy*oknak folyasit: quamvis sciret stellarum cursus (EhrC. 29.). Ewuewltenek *hugy*okra: clamabant ad sidera (u. o. 152.). Holdath ees *hwgy*okath, kyketh the fondaalaal: lunam et stellas quae tu fundasti (FestC. 6.). *Hwgy*aknak kegyes teremteye: conditor alme siderum” (KesztC. 72.). *Kassahugy* annyi mint *kassacsillag*, a nép ajkán egyszerűen *kassás* a neve.

3. Kérdés. „A társulat célja: a magyar érdekek előmozdítása kiváltképen (v. különösen, v. főkép v. leginkább) két irányban nyilvánul” sat. Egy úr e mondatban a ki-

váltképen helyett különlegesen szót tétetett a „specialiter“ kifejezésére. Én ezt helytelennek gondolom, az illető nem. Molnárnál *specialiter* = *kiváltképen*. Én azt hiszem, az én szavam teljesen pótolja a „specialiter“ fogalmát: s a *különleges* torzszülött v. legalább fölös szót csak a „specialis dohány, szivar“ bejövetele óta kapták fel a trafikos mondása után.

b) *Vállal* és *vállalkozik* szót két *l*-el írom, más egygyel. Kinek van igaza? Göcsejben: *vádolni* vállalni. A *vállal* lehet talán a *váll* főnévtől metaforikus értelemben verbum denominativum. Kérem etymonját. V. Gy.

Felelet. a) A *különleges* szóra épen semmi szükségünk nincs, s nincs különösen az idézett példában. a hol a „kiváltkép, kiválóan, főkép, különösen“ nem csak hogy pótolják, hanem ezek a valóban helyesek.

b) A *vállal* igét a tájszólásbeli *vádol* alak nem engedi meg, hogy a *váll* főnév származékának tartsuk. (L. Budenz MUGorSz. 564). A szónak két *l*-el írása hagyományon alapszik.

4 Kérdés. Sokszor olvasom a lapokban a *nyárszolgár* szót. Gondolom ugyan, de nem értem mégis, hogy mit akar jelenteni. Olyan formán hangzik nekem, mintha csak olyan új magyar-féle szerzet volna. Kérem a Szerkesztő urat, írja meg a „feleletek“ rovatában, hogy csakugyan magyar honpolgár-e vagy sem? Mi a jelentése? és ha csak rossz, attilában és sarkantyús csizmában le füstött alakja valamely idegennek: mi a megfelelő becsületes magyar kifejezés? S. P.

Felelet. A *nyárszolgár* ama kölcsönszók osztályába tartozik, a melyek nem a hangtestre, hanem jelentésükre valamely idegen nyelv sajátjai, milyenek: *thatkraft*: *letterő*, *größenwahn*: *nagyashóbort*, *weilchenfresser*: *ibolyafaló*, *anspruch*: *igény* sat., mind nem hazai földön termett fogalmak. A *spießbürger* jelentését Sanders szótára e szavakkal magyarázza: „ein spießbewaffneter bürger als fusssoldat; dann zunächst im munde der ritter, u. jetzt allgemein verächtliche bezeichnung wie philister“. Nálunk, legalább a mult időkben, ép oly ismeretlen, mint a németnek a *csikós*, *betyár*, *szegénylegény*, *csárda*, *tanya* sat. Körülbelül az előbbi időkben meg felelt neki az *insurgens*. A magyarban, tekintve kicsinylő, lenéző értelmét, egyértékese lehetne az „anyámasszony katonája“.

SZARVAS GÁBOR.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Elbeszélések.

A leginy s két jány szeretője.

Vót égy leginy. Hát annak a leginnek vót két jány szere-tője, a zéggyig gazdag, a másik szeginy. Écczer elmenyen a leginy a szeginyebbikhez, s láttya, hogy rípát tisztít, de aza jány ajan vastagan tisztította a hajátul, hoccsak ajannak maradt a rípa, mind a zujjam. A leginy kérdi a jánytúl, hogy hát minek vág le annyi haját? A jány aszongya: „vastagan vágam, me még hoz anyám“. Na a leginy elmenyen a másik szeretőjihez, a gazdagjabbikhoz, s láttya, hogy az is rípát tisztít, de az ajan víkany haját vágatt a rípának, hogy hejen-hejen mind réta maratt a haja. A leginy kérdi a jánytúl, hogy, hát te minek nem takarítad meg jobban a rípát, minek hagyad ajan hajasan? A jány aszongya rá: „Azír takarítam úgy, me még sok vessen kell.

(Domokos).

M. NÉMETH SÁNDOR.

Párbeszédék.

Écczer égy magyarföldi atyafi, ki váláhul sémmit sé tudott, bé vetődött Molduvába váláhok közé, ojtózi vagy bozai vámon, ő tuggya. De hol-holnem, bé tálát égy szöllyős kerbe; ott még lát hárágon (szöllőkaró) fityégni szöllőgerézdéket. Neki döll, észí, harapja. De még jó se lakhatott, oda ér égy pëndár (örző); rivá ordit: cse kau cz maj? (Mit keresel?).

— Sé csikóm, sé monyasom.

Erre mindénit elvétte, jó el döngette, szöllyőből kikergette. Mikor futhatott, tálát égy másik válára. Ez is rivá bődül: ungye aj foszt? (Hol voltál?)

— Ide bé fosztának még.

— Dare? (Vaj?)

— Dárdám és vót aszt és elvették.

— Saracu! saracu! (Szegény! szegény!)

— Nem szárásért, hanem szöllyőlopásért.

— Futucz mámá tá. (Az anyádat!)

— Eleget futék, mégés megfogának.

De mett nem érthette még, döngetni kezdé:

— Dutye la Dráku! (Éredj az ördögbe!)

— Né dorongojj koma! eleget mégdorongót az átyádíia.

(Klészse, Moldva).

ROKONFÖLDI.

A gazdasági nyelvből.

K o c s o z n i k e l l a d o h á n t. H a l e t ö r i k a l e v e l e k e t, p ó r é r a f ű z i k ; h a m e g s z á r a d, b e s i m i t i k v a g y t e k e r c s b e f o n i k ; a z u t á n m e g v á g i k, ű g y m e g p i p á l i k. (K o c s, k o c s á n: h a j t á s, a n ö v é n y s z á r a).

A k ű m i v e s e k k e c s k e l á b r a r a k i k a d e s z k á k o t, ű g y c s i n á l n a k m a g o k n a k á l l á s t. E g y f a n a l r a g o l y ó b i s t k ö t n e k é s a v a l m é r i k, h o g y e g e n y e s l e g y e n a f a l. A b ó t h a j t á s t á r k u s r a r a k i k.

A g a b o n á t t e t é s e n v a g y c s a p ó s o n m é r i k. T e t é s v a g y c s a p ó s v é k a. A c s a p ó f á v a l l e c s a p i k a v é k á t.

A t e j e t, o l a j a t s t b. t e l i, s z i n i g, s z i n ű l t i g t ö t i k.

A k a n á l i s b a n (a T a p o l y - O n d o v á b a n) s z i n e l a v í z a p a r t v a l.

A m é h e k e t ő s z k o r s z o k i k k i v e r n i. A z é n a p á m u r a m t i z - k ö p ű m é h e t v e r t k i a b a r k á c s n a k *).

A v a k o n d o k m i n d ő s s z e t u r k á l t a a r é t e t, t e l e v a n h o n c s i k - v a l. N a g y o n n a g y v í z v a n a t ó b a, c s a k a z s o m b é k o k o n l e h e t j á r n i.

G i z s á z v a m e n n e k a m a r h á k a d é l ő r e: v i c z k á n d o z v a.

G i z s ó j a v a n a m a r h á n a k. (G i z s ó a z, m i k o r a p ő c s i k *) t o j á s a i t a b ő r a l á s z ű r j a é s o t t k i k e l v é n, a b ő r f e l d u d o r o d i k).

A j u h o k a t n e m e r e s z t i k a g a z d á k a n y o m á s r a, o t t v a n n e k i k a h e g y. A t i l a l m a s b a c s a k a d ó g o s m a r h á t e r e s z t i k, a h e - v e r ő m a r h á n a k o t t a n y o m á s. (N y o m á s, a h o l a m a r h á k l e - g e l n e k).

A h á z t e t ő t l e k e l l g o r c z o l n i *), a z u t á n k a b ó n á t *) t e n n i r á, h o g y k i n e k é z l g y e a v i h a t a r.

(Szürnyeg, Zemplén m.).

CSOMÁR ISTVÁN.

Népmese-töredék.

A b b a a z ű d ő b e, m i k o r é m m é g g y e r é k v ó t a m, n é m v ó t á m m é g m i n d é n h u n c s e r é s n y e f a, d e a z é n a p á m n o k m é g i s v ó t é c s c s e r é s n y e f á j o, d e j s z é n v i g y á z o t t i s á n r á, a k á r c s a k a s z é m e v i l á g á r o.

É c c z é r a z o m b a n é n k i l e s t e m, m i k o r a z a p á m e m é n t h a z ú r u ; á t h í t a m a z é n k e d v e s b a r á t o m a t, f ő m á s z t a m a c s e r é s n y e f á r o, r á s z - t a m a k ö r t e f á t, h u l l o t t a b a r a c z, s z é t t ű k a d i n n y é t.

E z a l a t t h a z a g y ű n a z é n é d é s k e d v e s a p á m ; b e n é z a k e r b e, m é g l á t m i n k e t é s r á n k k i á t t: T e r é m t é t t e k ő k e i, h á t n e k t é k ű t e t t e m é n a b u b o r k á t, h o g y s z é g g y é t é k a r é p á t?

C s a k n é m l é e s t e m a f á r u, o s z t á n f u t o t t a m é n a t e l e k n e k, o t t m é g b e l e e s t e m é n n a g y á s o t l a n k u t b a. O s z t á n h a z a m é n t e m, b e n é s z -

*) Kéjük e szók magyarázatát. Szerk.

tem a zablakon, de nem láttom senkit se otthon. Um megrugtam a zajtót, hogy beestem a zablakon.

Kimentem a zistállóba, főnyergiétem a pejkit, főitem a sárgáro, osztán mentem én heted-hét ország ellen az opéréncziás tengérén túl, a zöveg heggyekén innejd, ott, hun a sárgo répát még a zabot meghéggyézik.

Oda érve meggesteléttem. Réggiére ára ébrettem fő, hogy a lovat megöllöttő a zegér, a nyerget még megétte a farkas.

(Pölöskefő, Zala m.).

SIMON GYÖRGY.

Orvosi kifejezések a nép ajkán.

Égészen magamon tu n a n vótam. (Valkó).

Fáj a mellem porczogója = processus xiphoideus. (Kecskemét).

Erelés, ereltet: érvágás, eret vágat. (Kún-Szt-Márton).

Mingyárt érztem, hogy mégréppent, megrázódott bennem a vér.

Csak a fekés esik nehezemre.

A képem bubja fáj. (Zala m.).

Nagyon kell ótalmazkodnom: magára és szemére vigyázni. (Békkés m.).

A csunya nyavalya is úgy kifogott [engem]. (Gömör m.).

A csusz (= orbáncz) hozzá ütközött a szemémhé; megvilágtalanyútam; asz montam mas mingyá kidurran a szemém; ész szemhunyást sé tuttam ténnyi; éfeküttem kilencz-tíz hétig is; ma gyomorgörcsbe is vótam; a hátomat, zsóderomat, víkonyomat majném összőszaggatta; megvilágosút a szemém. (Simonyi, Vas m.).

Gyerék korábo nem vedlétt, asz monta az orvos, a szemirű vedlik: szemgyuladás alakjában esik át rajta. (Perkát, Feher m.).

Mindig tovább fogódott: a gyuladt terület tovább terjedt a szemem. (Fehér m.).

CSAPODI ISTVÁN.

Babonák.

Fogjál puppegeret (denevért), nyúzd meg, száricsd meg a bűrit, törd meg s annak a porábaut tégy a részeges ember borába: megutájja a bort s elhaggya a zivást.

Aki aszt akarja, hogy a haja ne neőjjön a homlokába, kenye meg a homlokát puppegír vírivel.

Ha a gyermek puppegír vírivel megkeni a szakálla meg a bajussza hejjit, vagy ha a férfi megberetválkozik s a pofáját puppegír vírivel keni meg, sohase lessz szakálla.

Ha a puppegír fejit megszurják s három csepp vért éggy pohár piross borba eresztenek, a ki aszt megissza, elhaggya a zivást.

(Zilah).

VERSÉNYI GYÖRGY.

Gyors mondókák.

Egy nagy ordas farkas marta tarka tehén kik bűriből kötött könyből tanult furcsa fejű deák gyerekből lett nagy ostoba pap.

Csetneki csikós itat a Tiszán, sárga cserép csengő cseng a csetneki csikós sárga csődör csikaja nyakán.

Két kű kut körül két kik tyuk kerül.

Jó nyár jár rájuk.

(Kisujszállás).

ÁBRI MÓZES.

Lakodalmi köszöntők.

Éeső vendíghívás.

Hogy miokbú gyüttünk be e tisztességés házbo, engédeemet kírünk e köveccségünk rövid éebeszállísíre, mivée a fölsígés Isten rendölísibű a jövendőbéli páros íltre léköteleztík magokat ugy-mint Varga Pál és annak éejegyzétt mátkájo ugymint Novák Mári, a kik örömök naptyát tartani kívánnják e foló holnap 15-ödik naptyán, ugymint a ránk gyüvő vasárnap azér is átolunk hivattyák jó szüvű atyafíját szüves atyafíjaji közé, uramat és asszonyomat szüvessen invitájjuk, ha csekíl szógálattyukat még nem vetnék ékkis ménnyekzőji vacsoráro écs csésze levesre ész szelet peccsényére ép pohár bornak éköttísíre év vagy két pár táncznok éjárásáro mégjelénnínék. Eész szó mondásunk elősször.

Második vendíghívás.

Másocczor is követül küdettünk magokhoz a mi böcsületés völegíny urunktú, ugymint Varga Páltú és annak éejegyzétt pár-gyátú, ugymint Novák Máritú, kik a fölsígés Isten rendölísibű a szent házossági íltre léköteleztík magokat és örömök naptyát e mái napon foggyák tartani, magokat pejjig a többi atyafíjagnak és más érdémés vendígék közé kívánnják számlányi, azér is átolunk

hivattyák ét tisztességes lakodómi vacsorára, és csésze levesre ész szelet pecsenyére ép pohár bornak ököttísíre, év vagy két pár táncznok éjárására; de mivé má éegyütt az üdö, hogy a hitnek kötelivé mégköttöztessenek vagy lánczavó mégbilincsütessenek, mái napon díl után két óraro mégjelénnyi szüveskégyyenek a völegí-nyünk házána. És szó mondásunk másocczor.

(Pápa, Veszprém m.).

NÉMETH GYULA.

Társzók.

I.

A l a c s o n y : szemtelen, sem-miházi, gazember. „Hagy tuccz ajan alacsany lenni“? „Alacsany hazugság biza; alacsanyúl hazuccz“.

Á z a l é k : egy s más apró hús-nemű, különösen disznóhús. „Há bár égy szikra ázalékát istálak a kápasztára“.

B o l o n d i k u s : bolondozó, bolondforma. „Ne légy ajan bolondikus te!“

B i h a j : a cséplő gép locomobilja. (Nagyvárad táján, a mint értesültem, v a k l ú a neve). „A cséplő masinát mégcsak elhaztuk, de a bihaját ebbe a sárba tiz ökörr*) se hazza fel“.

B i r t y ó k a : a gyümölcs — különösen szilva — kis, éretlen állapotában. „Egy csamó birtyókát ett, attó rázza a hideg“.

B a k k s z e k é r : gyerek játék, melyet egy villa alakú veszöböl úgy készítenek, hogy két elágazó szárát az elágazás pontjába vissza hajtják, s megerősítik.

C s á r m á l n i : dühösködve lár-mázni, kiabálni. „Ne csármájj

te kutya, mer mingyár pafan váglak“.

C s ö r ö l n i , c s ö r l ő : a szövőszékhez tartozó vetéllő-be illő bodzafacsőre fonalat tenni. A csörlő az ehhez való kis kézi gép.

F e j é r e m b e r : kísértet, lélek. „A tennap öste a fejérember a csüreskerbe vót, Marcsi bá is látta.“

F i c z f a : füzfa. „A ficzfákat mind egy szálíg kitördelték az écczaka a cigányak“.

F ő r e v a l ó : kalap, sapka. „Egy kicsi péndz kéne, istá-lam, hagy még vegyek annak a gyermeknek is égy hitvány főre valót“.

F u t t i g : futva. „Erígy a zsidóhoz dahányér, de mind futtig járj“!

G a n d a z ó : curator. „Mer én vótam a gاندازó, a kurátar“.

G y a n a k s z a m : vélem; olyan forma szerepe van ebben az alakban, mint h i s z e n (hiszem) t á n (találom) szóknak lehetett egykoron. „Gyanakszam, emült már délebéd“.

„Gyanakszam, ő keme is att van“.

*) Kérjük a t. gyűjtőt, magyarázza meg, minő értéket tulajdonítsunk az ő jelnek? Szerk.

H e k k r e : nagy dologgal. „Nagy hekkre émentünk mük is a hét elején, asztán többöt saha se vótunk“.

H u n c z ú t : duellum: „Az ángor fiát hunczútra hitták, s levágták a fejét“. (A falubeli angol birtokos fia duellumban esett el). „Én nem mennék hunczútra, jába hinna akárki“.

I t k á n y a s : részeges. „Ő kème is itkányas, szereti az italt, mind a takács“.

I n d z s i n é r : ingenieur. „Itt az indzsiner, ejisze azér jött,

hogy kamesszáljan (comessáljon)“.

K a r u c z a : kis szekér, gyermekek számára. „Gyere Pista, mē Bandiéknaál (családnév) új karucza van, mennyünk karuczázni“.

K o z s o k : bunda. „Add ide Mányi a kozsokamat“.

K u r á z s i : mersz, bátorság. „Gyer ide ki birakazni, ha van kurázsid“.

L a j t a r j a : létra. „Jüjjen hamar kamám, mer itt van a lajtartás székely“. „Eltörött a tennap a szekerem lajtartája“.

(Szökefalva, Kis-küküllő m.).

KISPÁL MIHÁLY.

2.

Székelységiek.

B á d i r k a : 1—8 kupás átalag; kis hordó.

B a k l a t , b i s l e t : a kutyáról és macskáról mondják, mikor a párosodás idején sokat koslatnak.

B o r i t t ó s : tőrőrtartó edény.

B u d u l é k : fából készült viztartó edény.

C s ü r ö k : guja, zigle, pizska, pitty. C s ü r k ö z n i : gujázni, pittyezni.

D u t k a , d u t k ó : négykrajczáros.

É s z t é n : ökörhajtó vessző, szömös észten : túvel szeggel a végén.

F a r k a l l ó : hegyével a szekér után kötött bokor, hogy a

lőtőn (lejtőn) lejöő terhes szekér sebességét mérsékelje.

G i r c s á v a : a hátgerincz alsó vége, fark csigolya. Bétöröm a gircsávadat. (Másik jelentését l. Kriza: Vadrózsák).

G o l o g á n y : l. dutka,

H a j l a : a fenyőfának hosszú, hajlékony ága.

K a r i n c z a : kötény.

K a s o r n y a : kantár.

K o s z t a : gója, réti huszár.

M e g f u t o s i k : megfojatik. Futoshatnék a tehén.

R u s n y a : rút, csunya.

S u s t á k : l. dutka.

T ö n c s ö r e g : kurta-vastag (ember).

TÖMLŐ LAJOS.

Mesterműszók.

1.

A Pisoni 'Takátsok' műszavaik.

Bél fonál: Eintrag.	Vászon: Leinwand.
Borda: Weber-Lamm.	koczkás: gewürfelte.
Csinat: Zwilch, Zwilich.	huszonnégyes: vierzwanziger.
Dupla szél: Doppelte Breite.	huszas: zwanziger.
Gombolag: Knollen.	tizenhatos: sechszehner.
Nyüstös fonál: Zötten.	tizenkettős: zwölf.
Ponyva: Blachen, Plachen.	tizes: zehner.
Szövő szék: Weberstuhl.	Vetélő: Weberspuhl.
Talpalló: Schamel.	Zugolyfa: Weberbaum.

2.

A Pisoni Szabók' műszavaik.

Bélés: Unterfutter.	Viaszkos vászon: Steifleinwand.
Czérna: { Zwrn.	Vitézkötés: Heldenbund.
Fonál: {	posoni: Pressburger Helden-
Dolmány: újjas: mit Ermeln.	bund.
újjatlan: ohne Ermel.	két posoni: doppelter Press-
Fonyás: Zierathen.	burger.
Gallér: Kragen.	harmadfél posoni: dritthalber
Gyűszű: Fingerhut.	Pressburger.
Kesztyű: Handschuh.	keresztes posoni: gekreutzter
Köpenyeg, köpenyeg, kepenyeg:	Pressburger.
újjas: mit Ermeln.	Rákóczy: Rákóczyform.
egész kerékre: ganz Rad.	két szíves: zwei Herzform.
Mente: Pelz.	négyszíves: vier Herzform.
Melyre való, Leibli, Pruszlík:	12. szíves: 12. Herzform.
Leibel, Mantel.	16. szíves: 16. Herzform.
Nadrág: Hosen.	Uhlánus: Uhlanerform.
Olló: Scheere.	csillagos: gesternter.
Prém: Gebräme.	gömbölyű: rund.
Paszovány: Borte.	malomkerék: Mühlradform.
Paszománytos: bortirt.	sarkanytús: Spornform.
Ruha újjas hoszsú: Kaput.	zsidós: Judenform.
Tarsoly: Säbeltasse.	borju szájú: Kalbsmundform.
Téglázó vas: Bögeleisen.	ökörfej: Ochsenkopfform.
Téglázni: bögeeln.	szárnyas: geflügelter.
Varzás: Nähte.	keresztes: gekreutzter.
	tököl: ganz runder.

FRECSKAY JÁNOS.

*Megjelenik
minden hónap
15-én
három iwnyi
tartalommal.*

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

*Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. ker. Bakony-
utca 6. sz.*

XIV. kötet.

1885. FEBRUÁR 15.

II. füzet.

SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Dugába dőlt.

Dunántúl a magyar iszik klázlibul, a roszprádlit is megeszi czintálbul; Dunántúl, klázlibul, ebugatta módon van ez magyarul!

Ez a gúnyvers bizonyára valahol a Tiszamentén fogamzott meg. Már az atyafiságos szokás, hogy az egyik vidék a más vidékbeliek nyelvének különösségén, beszédének furcsaságán mulatozik s ki-kieregeti rá fulánkja hegyét. Pedig a pohárnak, meg a rostélyosnak, vagy akár a roston sültnek épen semmi oka sincs a klázlin és a roszprádlin gúnyolódni, mert ők se ittak a 'Volga türemlő habjaiból' egy kortyot se soha. Ők is csak úgy jövevények, mint emezek.

Égyszer ifjú koromban velem is megesett, hogy csunyaúl kikaczagtak, midőn a fringilla spinust *csájzli*-nak mondtam. Nem is vettem többé ezután nyelvemre a förtelmes német szót, hanem neveztem, a mint romlatlan szittyaságukban büszkélkedő társaim megtanitottak rá, a mint igaz magyarhoz illik, magyarul *csízíknék*. Most persze, mikor tudom, hogy a kettő voltaképen egy (ném. *zeisel* = magy. *csájzli*, ném. *zeisig*, cseh-tót *čížik* = magy. *csízík*), látom, hogy az igaz magyarságnak épen úgy nem vált a *csízík* hasznára, mint nem váltak neologusaink *kerevet* (újgör. *κρεββατι*, szrb. *krevet*), *szobor* (szrb. *stobor*, horv. *so-bor*), *szelencze* (tót *solnica*) sat. szavai, a melyeket az idegen *kanapé*, *státua*, *pikszis* helyébe iktattak.

Ezek a példák csak azt bizonyítják, hogy ismeretlen tárgyak és fogalmak néha két, sőt három vagy több különböző úton s különböző időben jutnak el hozzánk, s a szerint,

a mint más-más néptől érkeztek, különböző vidékeken más-más nevezetek alatt szerepelnek.

Más-más néptől való, de egy fogalmat jelölő különböző nevezetek: *paraszt* (ószl. *prostü*) és *pór* (ném. *bauer*); *mester* (szerb *mešter*) és *majster*, (ném. *meister*); *czimbora* (oláh *sümbü*) és *társ* (úszl. *tovariš*); *barát* (ószl. *bratü*) és *fráter* (lat. *frater*). *Tulok* (tör.-tat. *turuk*) és *bika* (szerb.-horv. *bika*); *csödör* (ném. *zelter*) és *kabala* (úszl. *kobila*). *Férges* (ném. *agress*) és *köszméte* (cseh *kosmatka*); *eper* (ném. *erdbeere*) és *szamócza* (úszl. *samonica*). *Almárjom* (lat. *armarium*), *szekrény* (ószl. *skrinija*) és *kaszni* (ném. *kasten*); *pest* (ószl. *pešti*), *kályha* (ném. *kachel*), *kandalló* (ol. *caldano*) és *kemencze* (**kominica* szerb.-horv. *komin*: *herd*); *csésze* (ószl. *čaša*) és *findzsa* (tör. *findžan*); *kóter* (ném. *kotter*) és *kalitka* (ószl. *klétika*); *czövek* (ném. *zweck*) és *czolop* [tájszó], *czölöp* (úszl. *stolp*); *szövétnék* (ószl. **svētínika*) és *fáklya* (ném. *jackel*); *kintorna* (lat. *quinterna*) és *hárfa* (ném. *harfe*); *préda* (lat. *praeda*), *zsákmány* (ném. *sackman*) és *bitang* (ném. *beutung*). *Nadrág* (ószl. *nadragy*), *pantalló* (ném. *pantalon*), *berhe* (lat. *bracha*) és *salavári* (szerb. *šalvare*); *papucs* (tör. *pāpudž*), *sólya* (lat. *solea*) és *pántófél* (ném. *pantoffel*); *zsineg* (cseh-tót *žinka*) és *zsínór* (ném. *schmur*) stb. stb.

Megtörténik az is elégszer, hogy ugyanaz az egy szó, természetesen más-más időben, két különböző néptől kerül át nyelvünkbe. Ilyenek például: *lámpás* (lat. *lampas*) és *lámpa* (ném. *lampe*); *papiros* (lat. *papyrus*) és *papír* (ném. *papier*); *palaczk* (ószl. *ploskva*) és *flaska* (klat. *flasca*); *lant* (ném. *laute*), és *lyiút* [régí szó] (olasz *liuto*); *lécz* (ném. *leiste*) és *löcs* (tót *lievč*); *kártya* (ném. *karte*) és *hártya* (lat. *charta*); *tarsoly* (ném. *taschel*) és *táska* (tót *taška*); *káposzta* (cseh-tót *kapusta*) és *kompót* (ném. *kompott*); *finom* (klat. *finum*) és *fájn*, *fájtos* (ném. *fein*); *klastrom* (lat. *claustrum*) és *kolostor* (ném. *kloster*) stb.

Sőt nem ritka az az eset sem, hogy ugyanazt a szót ugyanegy nyelvből kétszer, sőt némelyikét háromszor-négyszer is átvettük; mint: *pendely* (ném. *bündel*) és *pántlika* (ném. *bandel*); *mente* (ném. *mäntel*), *mándli* (ném. *mantel*) és *mántil* (ném. *mantil*); *oszlop* és *czolop* (úszl. *stolp*); *sing* és *sin* (ném. *schiene*); *rőf* és *ráf* (ném. *reif*); *pánkó* és *fánk*

(ném. *pfannkoch*); *munka* (őszl. *maġa*) és *műka* (szerb *myka*); *rend* (őszl. *ređi*), *réd*, *rét* és *red* (űszl. *red*) stb.

Noha tudjuk, hogy olvasóinknak egy része, különösen az avatatlanabbak, kételkedő szemmel tekintenek ez egybeállítások egynémelyikére, s például a *czölöp* és *stolp*, *rőf reif*, *czövek zweck*, *káposzta kompót* egységes voltát a kellő megokolás nélkül némi hitetlenséggel fogadhatják, mindamellettt bővebb fejtegetésbe ez alkalommal nem ereszkedünk, mert nagy részüknek egyazonsága már meg van állapítva, a többi néhánynak megokolását pedig alkalomadtán úgy is teljesíteni fogjuk. Ugyan csak a kevésbbé avatottak tájékozására hozzá kell még tennünk, hogy a magyar mellé minden egyes esetben csak az a nyelv van téve, a melyből az illető szót átvettük, s ez nem minden, sőt ritkább esetben a szónak eredeti birtokosa; pl. a szerb-horvát *komin* (**kominica*), a mint tanultjaink előtt különben is tudva van, nem szláv, nem is, a melyből a szlávba került, német (*kamin*), sőt még nem is latin (*caminus*). hanem görög szó: *καμινος*.

Eddigelé Miklosich egybeállítása alapján két külön, a szlávból vett kölcsönzésnek, tehát a harmadik szócsoportha tartozóknak kellett tartanunk a *donga* és *duga* szót is, noha a „dugába dőlt” szólás sehogy sem akart bele illeni a *daube* jelentésbe. A NSzótár magyarázata ugyanis: „d u g á b a d ő l n i, azaz ép állapotját elveszteni, semmivé lenni, mint mikor a hordó dongákba öszvedől; d u g á b a d ő n t e n i, azaz megsemmisíteni, elrontani, mint elromlik a hordó, midőn dugái bedőlnek“, a mint látható, erőltetett, s nem adja meg a kellő megnyugvást. Hozzájárul ehhez, hogy sem azt nem mondhatjuk: „Ennek a hordónak már korhadtak a d u g á i. Vézna d u g á j u legény“, sem pedig azt, hogy: „d o n g á b a d ő l t a lakodalom“.

Másképp áll a dolog, ha, a mint véleményem szerint kell, Kőrösi Sándornak (Olasz kölcsönzők. Nyr. XIII. 453.) abbeli nézetét elfogadjuk, hogy „a *duga* alak nem a szlávból, hanem az olaszból jutott át hozzánk. Az olaszban ugyanis a szónak „receptaculum magyarul földhányás” jelentése is van“; ha tekintetbe vesszük, a mit Diez a francia dialektusbeli *doga* alakról mond: „man übersetzt es gewöhnlich mit *fossé*, *graben*“, továbbá: „es leitet sich vom

gr. *δοχή*: receptaculum; Hesychius erklärte *ὑδροπικος* (meerenge) mit *δοχή ὕδατων*, also: wasserbehälter, graben. fassung eines grabens“: egész valószínűséggel következtethetjük, hogy az olasz *doga* szónak is volt, vagy talán van is valamely dialektusban a „receptaculum: vízfogó” jelentésen kívül még árok, gödör jelentése is.

Ebből indulva ki, úgy hisszük, mindenki előtt világossá, könnyen érthetővé válik „dugába dőlt” szólásunk értelme. Annyit tesz, mint „gödörbe, árokba, vagy akár vízverembe dőlt”.

SZARVAS GÁBOR.

A „NEK”-RAGÚ NÉV ÉS A BIRTOKSZÓ.

II.

A mikor a birtokszó ragozására nézve a dativus megállapítása magában véve nem ad kellő utmutatást, megadja az az általános elv, mely szerint: az egyezés folyamatja az állítmánynak az illető szóra való ilyen vagy amolyan vonatkozása szerint változhatik. Ekkor különösen a bővített állítmány legközelebbi kiegészítőjének — a dativussal szemben a birtokszónak — különböző minőségben szereplése és gyakran módosuló jelentése szolgál döntő tényezőül. Például (a dativus hatása körén kívül): A tárgyak nem voltak a szokott helyükön; és: Ez intézkedések nem voltak helyén v. idején, v. rendén (itt a birtokszók szorosabban vett határozók). Bolondoknak tart minket, hogy ilyesmit tesz föl rólunk? és: Minket ne tarts te bolonddá. A rosszakat jókká akarja tenni; és: A hibákat jóvá akarja tenni. — A különbséget nem kell magyaráznom (Simon yi cikksorozata: „Szóegyeztetés az állapothatározásban” alaposan fejtegeti a kérdést. Ny. XIII. 404.. és 446..).

Ugyanez uton halad a dativusra vonatkozó állítmány is. Ismétlem azonban, hogy az eltérés itt nem kizárólagos, hanem a szabály mellett nagyobbbrészt facultative használatos. Az esetek, a mennyire eddig kifürkészhettem, a következők:

Vannak szófordulatok, a melyekben az állítmány-egészítő birtokragos szó a *nek*-es név többesétől jelölt tárgyak-

nak közös sajátját, tulajdonságát, állapotát stb.-it fejezi ki; más szavakkal: a melyekben mindaz, a mit az ilyen birtokragos szó jelöl, a *nek*-ragú személyeket vagy dolgokat közösen illetőnek, egyetemesen oda tartozónak tűnik fel előttünk, épen úgy, mint a gyűjtőnév-jelölte tárgyak. Ebben látom én alapvonását az ilyen szófordulatoknak. Ez adja meg látszatát a kérdéses szók közötti birtokviszonynak; és ez a látszat ösztönöz bennünket a birtokszónak kényelmesebb formája (egyes-száma) használatára. Ez esetek hasonlítanak a birtokviszonyt tárgyazó 3) szabály eseteinek egyik részéhez.

Különösebb ismertető jeleik szerint ez állitmányokat következőkép osztályozom:

a) Birtokragos és jobbadán határozatlan nevekkal alakuló szólások: *elejét veszi, végét szakasztja, eleje vehető, vége szakad, végére jár (vminek)*; pl. „— — elejét venni a királyválasztás miatti villongásoknak“ (Salamon F. A magy. kir. szék betöltése 2. l.). Végét vetettem *czivódásuknak*. „Még vége sem szakadt az üdvözléseknek“ (Pompéry. A telivér. 20.). „Bárcsak hamar vége lenne Unalmas óráinak“ (Csokonai. Tavasz 724.). „Kínaimnak vége szakad“ (Kisfaludy Sánd. A kesergő szerelem 14. dal). — Vége nekem, nektek stb. — Az ilyen műveknek hol találnál fordítóját? Tudok én jó orvosságát az ilyen bajoknak.

b) Olyan állitmányok (nagyrészt szófordulatok), a melyek kiegészítője, t. i. a birtokszó, a szerint símul, vagy nem símul a dativus többeséhez, a mint hol a dativus hol az ige változtával, némelykor e nélkül is — saját jelentése módosúl. Példák:

Egyező birtokszó- val.	Nem egyező birtok- szóval.
---------------------------	-------------------------------

Testvércimnek semmi hasznuk se lesz benne (az egyént illető haszon).	Semmi haszna se lesz küzdelmeinknek (a dolognak a hasznossága). „Vedd hasznát a boltoknak, tarts szabót“ (Faludi. Nemes ember. 30.), „gondolta, hogy azoknak hasznát veheti“ (Krizsa. Vadrózsák. 421.).
--	---

Páléknak én valloim be a ká- rukat.	Czivakodásaiknak én valloim kárát.
Szüleidnek föl sem veszed sú- lyos gondjaikat.	A szerszámoknak ki viseli gondját?
Szürkéimnek beh sajnálom elveszett párjukat!	Az ilyen lovaknak hol talál- ni párját?! (hol találsz párt nekik?) „Itt hagynád a Bimbót s Lombárt, a haj- szását, Kiknek hét vásáron sem találni mását?“ (Arany. Toldi. 40.).

A *nek*-es szók itt, a nem-egyezés rovatában, mind ere-
deti dativusok. Egyikök sem állhatna *nek* nélkül. Nem
mondjuk: Vedd a boltok hasznát; ki viseli a szerszámok
gondját? Az ilyen lovak párját hol találni? Nem találni
ezek mását. — Csak is az 1) szabály szerinti „ab ovo“ da-
tívus világítja meg teljesen a kérdést. A másik, vagyis az,
mely (a 2. szabály sz.) birtokosból dativussá válhatik, de
igen gyakran nem válik azzá, már a benne rejlő dualis-
musnál fogva sem alkalmas eszköze a szóban forgó eltérés
kimutatásának. De hogy az általánvett *nek*-es névre vonat-
kozó birtokszónak különböző értelme mennyire befoly az
egyezés, illetőleg nem-egyezés folyamatjára, hadd mutassák
a következő példák is, a melyek közül a nem-egyezés ro-
vatában állók a 3) szabály alá foglaltak második csoport-
jával egyazon osztályba esnek:

Egyezés (datívus).	Nem - egyezés (birtokos).
E férfiaknak nem kicsinylem kivívott sikerüket.	Munkálódásaiknak nem ki- csinylem sikerét.
Hát a szomszédoknak a föld nyelte el a nyájukat (v. nyájait)?	„Oh hogy ez a várhegy meg nem nyitja száját, S e bámész juhoknak el nem nyeli nyáját!“ (Ar. Toldi est.).
A bérkocsisoknak még a szá- maikra is visszaemlékezem.	A bérkocsiknak még a szá- mára is visszaemlékezem: húsz kocsi volt mindössze.

A köz-szolgáknak a sapkán „A holtaknak hatvanra ment díszlik a számuk. száma (többre sem.)“ (Szász k. A Nibelungok. 45.).

Már itt más szerkezetben *nek* nélkül is állhatna a kérdéses szók bármelyike: Nem kicsinylem munkálkodásaik sikerét. S el nem nyeli e bámész juhok nyáját stb.

c) Személyragos névutókkal alakuló állítmányok. — Minthogy az ilyen formájú névutók, szerintem, nem birtokszók, nem-egyezősöket, szorosán véve, nem is kellene a kivételek sorába iktatnom. De márcsak maradjanak itten. Sajátságos állásuk a szokott módtól eltérő szerepet juttat nekik. Példák: „Közepette siralmimnak, és hegyette kínaimnak“ (Kisf. S. A kesergő szer. 45.). „Telik a hintóknak utána, elébe“ (Ar. Toldi szerelme. 81. — *Elébe, elejébe, elibe*, és szintűgy: *ellenébe, ellenére* stb. birtokszókul is szerepelnek: *bolt elébe, víz ellenére* stb.). „Mert már is alatta rohanó lészaknak A király vitézi falra íme hágnak“ (Ar. Toldi szerelme. 310.). „igen utána jár a nagy urak példáinak“ (Faludi. Nemes ember. 70.). „Pallérozák eszét is bölcscknek általa“ (Szász K. Nibelungok. 6.).

A szabályszerű ragozás, vagyis a számban egyezés, mint mondtam, még a fenforgó esetekben sincs kizárva. Leginkább akkor jut érvényre, ha a birtokszó, illetőleg személyragos névutó távol esik a dativustól; vagy olyan szó jön közbe, mely a többesre mutatót elkerülhetetlenné teszi. Nem ritkán az előző beszédben szereplő többes indít rá minket, hogy a rá mutató birtokszónak is a többesével nyissuk meg a mondatot, utánvetve a dativust; sokszor el is marad az utánvetés. Példák;

Az a)-hoz. „— — a nézeteltéréseknek végük fog vettetni“ (Kállay B. értekezése a Keletről). Szenvedéscimnek akárhogy, de mentülelőbb végüket szakasztom. A zavaroknak nem a támadásuk után szokás elejüket venni. (Azok az elintézetlen ügyek!) Végükre járok én azoknak is; v. Majdcsak végükre járunk.

A b)-hez. (Mi lesz árva gyermekeiből?) Majd gondjukat viselem én — szegényeknek. (Gyönyörűek ám a könyveik). Csak hasznukat is venné — — szép könyveinek.

A birtokszónak különböző jelentése eszközölheti ugyan különböző ragozását; de a változó ragozás itt, mint látjuk,

már nem változtat a jelentésén (hasznát és hasznukat veszi). Ez nem is lehet másképen. A dativusnak utánvetése, vagy teljes elhallgatása itt ugyanazon eredményre vezet: Majd gondjukat viselem. Vajha hasznukat is venné.

A c) - he z. (Ilyesmiről beszélni fülük hallatára!) Hogyan? hisz' mögöttük ültünk a hölgyeknek; jól messze pedig. — A távozóknak szomorúan és újra meg újra utánuk nézett. — „A kis Pista — — szűr-tarisznya nélkül állott eléjük gulyáséknak“ (Vas Gereben. Parlagi képek. 7.).

E kétféle példából kitetszik a dativussal számban-egyezés és nem-egyezés eseteinek bizonyos korlátok között egyforma jogosultsága.

A birtokviszonyról megjegyzem, hogy a mit a szabályszerű ragozásra vonatkozó szakaszban a többes-számú dativust megelőző birtokszónak számban-egyezéséről mondtam, az a birtokos többesét előző birtokszóra is alkalmazható; csakhogy a mi ott rendszerinti eset, az itt kivétel volna, haugyan az volna. Szorosan véve nem az; mert a birtokszó előrebocsátása általában használatos; és így mind a dativusi, mind a birtokviszonynyal közös mozzanat, a melynek eredményén a többes szám se ott, se itt nem változtat; pl. Hát titkárukat Molnáréknak meg ne hívjuk? (Vannak ám kifogásaik). Törődöm is én kifogásaikkal — — az én kedves szomszédimnak! (A bizottságnak kik a tagjai?) Irom épen névsorukat — — a tagoknak. „(Hol anyánk? — Halljátok ezt?) Hol anyjok e kicsiknek?“ (Szász K. Herodes. 138.). — Hogy itt nem dativusok az illető nevek, nem szükség bizonyítanom, valamint azt sem kell kiemelném, hogy a birtokszó többese „cum grano salis“ használandó.

A birtokszónak a birtokos többesével egyezése (és ez is csak permissiv egyezés) im ennyire szigorodott össze ma. Igazán csak máról lehet itt a szó; mert ez ódon forma húzamosan, sőt majdnem a legújabb időszakig pályázott az egyes-számúval; még pedig jó magyarságú írók műveiben is: „Azoknak jobbágyokat, jószágokat — — elkezdé foglalni“ (Cserei). „e két gyermekeknek visítássokat hallván“ (Dugonics). „Ha hazám nagy birtokosainak hatalmukkal és tehetségeikkel birnék“ (Kisfaludy S.). „s ifjainknak és leányainknak — —

mulatságaiknak megbüntetésében“ (jó, hogy e helyett is nem ez áll: megbüntetésükben! Csokonai). „magyar királyainknak sírhalmait az elpusztulástól meg nem védelmeztük“ (Kölcsy).

Az újabb irodalom jó szolgálatot tett a nyelvnek az-
zal, hogy a birtokszónak *k*-hangzású többesét, lehetőleg gyé-
rítette. Csak az a baj, hogy ez a gyérités a dativusék
tilosában jár nem egyszer, azaz: gyakran ott sincs többesre
mutatás, ahol a szabály határozottan „intransigens“. Hibá-
sak, péld. a következő mondatok: Az utasoknak nem lett
semmi baja. A rendőröknek kötelességévé kellene tenni. Ha
ez uraknak eszébe jutna. — A birtokszókban itt egyike
sincs meg az a) és b) alatt említett sajátságoknak, a melyek
igazolnák a többes számmal nem-egyezt. A számban és
személyben való egyezés iránt együttesen tájékoztató próba
is mellettem szól. Magyarul tudó ember e h. *Nekem* jutott
eszembe, mondja-e: *Az én eszembe* jutott —? Dehogymondja!
következésképen a harmadik személyben is így szól: Ez
uraknak eszébe juthatna.

Másik neme a hibintásnak az, mely a dativust (akár
egyes, akár többes számban) megfosztja ragjától; pl. a mitől
sok magyar *ember* háta borsószik. Az elnök vetette a *botrá-
nyok* végét (ezek h. — — *embernek* borsószik a háta; — —
vetette végét a *botrányoknak*). — Vannak, igen is, ket-
tős természetű, és ennél fogva kétféle szereplésű szólások;
pl. Az öcsémnek is betöltöm a kedvét. Gyermekeinek sem-
mit sem tesz kedvükre; — és: „Ilon, hogy töltsé atyja
kedvét . .“ (Gyulai P. költ. 346.). „Soha semmit sem tesz
leányod kedvére“ (Gyulai u. ott. 466.). Ez intézményeknek
rakjuk le (vessük meg) alapját (*alapját* közös tulajdonsá-
got jelöl); meg így is: Vessük meg ez intézmények alap-
ját. — Az ilyen szófordulatokban, mint látjuk, lehet dati-
vusi, lehet birtokviszony is; de a fentebbiekben (az *ember-
nek* borsószik a háta; végét kell vetni a *botrányoknak*) csak
dativussal van dolgunk.

Találni mind a két nemét a hibáknak, vagyis: a kivé-
telt kizáró esetekben a dativus többesével nem egyező bir-
tokszót, és: *nek* nélkül álló dativust azaz álbirtokost. Te-
remnek az effélék prózában és versben, egyszer-másszor
jobbjainknál is. De már nem bocsátkozom most az ilyen

szólások idézésébe; ki is fogytam az időből és helyből. — Van még egy-két részlete a birtokszó egyeztetése kérdésének, a melyet félig-meddig kifejtetlen hagytam régi cikksorozatomban. Ennek is végére járok a legközelebbi cikkben.

JOANNOVIČS GYÖRGY.

A MAGYAR-UGOR SZÓTÁR.

A hang-megfelelés esetei a szóközépben és szóvégen.

Magánhangzók: hangrend.

β) A hangemelkedés esetei.

Mint említeni alkalmunk volt, a természetes hangemelkedés csak szórványosan jelentkezik az ugarságban. A magyarban egyetlen egy biztos adattal sem példázható, mert ha előfordul is m. *ül* „sedere”: vog. *unl*-, osztB. *omls*-id. alakokkal szemben, erre nézve már maga a Szótár is megengedi egy magashangú (ugor *em*-, *en*-, „sedere”) alakból való származás lehetőségét. Körülbelől hasonló eredményre jutunk a finn nyelv vizsgálatánál is. A mordvinban ellenben már előfordulnak: *piskeze*- *durchfall* haben — m. *fos*- és *kerša*, *kirša* wenig = m. *karcsú*, melynek még az eredeti hangrendet megőriző *kērša* alakja is van. — A cseremiszen főképp egy módja járja a hangemelkedésnek, jelesen midőn *ü* lép eredetibb *u* helyébe. pl. *tunukt*- és *tünükt* = m. *tanít*- | *šön*, *šin* = m. *in* nervus, f. *suone* | *püirdüž* paries = m. *part* (l. több példát MUGSz. 729. l.). — Lapp adatok: *kvepper* unguis: f. *kopara* ungula equina, m. *kapar* (a *v*-ben: *kvepper* e h. *kuepper* akár még nyomát is láthatjuk az eredetibb mélyhangúságnak) | lpS. *edne* mater (*ednam* anyám), lpF. *ädna* id.: *anya* (ha ugyan nem a zürj. *eñ* weib, f. *emä* mutter, osztB. *imi* frau, m. *eme*, *emse* szókkal tartozik egy csoportba). — A vogul-osztjából is találkozónék egy példa a természetes hangemelkedésre: vog. *räget* fallen: rogy-, f. *raukea* languidum corruere; de ennek helyességét épen magánállósága teszi gyanússá. — Csupán a zürjén-votják engedett nagyobb tért a hangrendi romlás e fajának is, hol tetemes számmal találhatók különösen *ö*, *e*, *i* tövszótagbeli magánhangzók, melyeket a rokon nyelvek, vagy sokszor már a társdialektus, eredetileg

mély hangrendűnek bizonyítanak. Példák: v. *köm*: há m | zv. *sön*: in nervus | zv. *bör* das hintere: far | z. *öksz*, v. *öksej* herr: asszony, *ohszun* | z. *römlä* (v. *žomlt*) dämmerung: rút | z. *čöl*: halk || z. *serög*, v. *sereg* ecke: sarok | v. *estl-* (z. *özyl-*, permi *važal-*) brennen: iz zad- | z. *rektl-* rein machen, ordnen rak- | z. *verös* mann: úr || v. *kiz* (z. *kuž*): húgy urina | v. *kizili* (z. *kožul*) stella: húgy id. | v. *cini* (z. *čuh*): ujj finger.

Mind az eddigiekben, mint már többször kiemeltük, kizárólag azon hangrendi változásokról volt szó, melyek természetesen, azaz a nyelvnek kifejlődött hangtani hajlandóságából, nem pedig valami kivételes okból (pl. mássalhangzói befolyás, hangtörés) keletkeztek. Pedig az utóbbinak is nagy tere van a nyelvekben, különösen a hangemelkedésnél, melynek esetei nagyobbára ilyen módon keletkeztek. A *j* befolyása a szónak különböző részein hozta létre, hogy az *e* és *i* magánhangzók ma már mindenütt előfordulhatnak mélyhangú szóban is. De nem ritka az olyan példa sem, melyben a mélyhangúság a *j* hatása következtében teljesen is eltűnt (tehát nem úgy, mint pl. ezekben: *híd*, *ín*, *ip*, *ij*, *sziđ*, *szíj*, *nyíl* stb., melyek a kettős végzetek közül a mélyhangút választják: *hidas*, *hídon*). Ilyen példák: *göz* (f. *kaasu* kód) | *gyöz-* (f. *jaksa-* posse) | *tüz* (osztS. *tuget*) | *disz* (ug. *taga-* 'valere', m. *divat*, *dévaj*) | *szűn* (osztB. *sogon-*) | *szürke* (v. ö. *szurtos*, lp. *čuorkok*) | *szűk* (f. *soukka*) | *nyír* (-ás és -és; osztIrt. *noyr-* schnitzen) | *beteg* (v. ö. *bitos*; f. *vika* vitium physicum) | *fűst* (osztB. *puzlñ*, vog. *posim*) | *vél-* (vog. *vaj-* sehen) | *mér-* messen (v. ö. méltó, vogK. *mort-* messen) | *éh* (f. *hiuka* stimulatío stomachi) | *ítél-* (vog. *oŋtel-* ausspannen) | *ív* (v. ö. *tj:ijas*) | *ínség* servitus (v. ö. *ín*, *inas*) | *üz-* (f. *aja-* id.) || f. *sääre* (m. *szár*) | f. *järve* lacus (m. *ár-víz*) || mord. *järhkä*, *erke* see (*ár-víz*) | *sejede* dicht (f. *sakea* id.; m. *sok*) | *vidä* (f. *oikea*, m. *igaz*) || cser. *mör* (f. *marja*, m. *bogyó*) | *nör-* madescere (*nyirok*) | *ű* (*vaj*) | *verež*, *vürüž* subula (*ár*; ug. *vagra-* volvi) | *jü-* bibere (*iv:-* iszom) || vog. *sé-* wischen (*sík*, *sikárol*) | vog. *verm-*, vogK. *perm-* (*bíro-*) | oszt. *jem* (*jó*) | oszt. *jil* das untere (v. ö. *gyalog*). Egy másik ok, melynek következtében az *e* és *i* hangzók mélyhangú szóban is előfordulhatnak a hangtörés, vagy midőn valamely mély hangzó (többnyire *o* és *u*) minden észrevehető külső ráhatás

nélkül csap át *i*-be. Ennek példái különösen a finnben és magyarban fordulnak elő nagyobb számmal s valószínűleg az e nyelvekben is létezett *i*-nek (mélyhangú *i*-nek) képezik nyomait; ilyenek: *iparkod-*, *irány* (arány), *irt-* (ort-), *ip* (apa), *fing-*, *liba*, *piczi*, *ripacs*, *tipod* (tapod), *vigyáz*, *vissza* | f. *lintu* madár (= lúd). f. *hinkalo* abgeseonderter stand im stalle (= szugoly), *vilkku-* micare (v. ö. f. *valkea* lucidus) stb.

Áttekintve a hangemelkedésnek és mélyedésnek összes szabályait az egyes nyelvek szerint. látni való, hogy az ugor alapalak hangrendi meghatározásánál első sorban a magyar, utána a cseremisz, finn és mordvin nyelvek valamása dönt, míg a többi nyelvek a kimutatott feltételek számbavételével megerősítőleg járulhatnak hozzá. Igen egyszerű az alaptörvény, mely itt szem előtt tartandó: ha a magyar (illetőleg vele együtt a finn, mordvin és cseremisz) alak mélyhangú, mélyhangú az alapnyelvi alak is; ha a magyar (illetőleg vele együtt a finn, mordvin és cseremisz) alak magashangú s e magashangúság keletkezésében — a többi nyelvek tanúsága szerint — nem mutatkozik *j* hatása, az alapnyelvi alak is magashangúnak vehető.

De hát csak egy hangrendi alakja van-e minden ugor alapnyelvi szónak? Ugyanazon hangtani jelenség, melyet nálunk a „magyar-megyer“ szók „hangrendi párhuzamának“ szoktak Lugosy után nevezni — meg van más ugor nyelvben is, és semmiesetre sem a nyelvek újabb fejlődésének eredménye. Igazolja ezt a Szótár is, mely az egyes nyelvekben páros hangrenddel jelentkező alakok alapján gyakran kényszerül a szógyököknek kettős hangrendűségét felvenni.

Érdekes lesz e helyütt összeállítanunk ezen eseteket, részben egy későbbi részletesebb kutatás kedvéért, részben meg azért is, hogy már itt is lássuk, hogy az ily ikerítések mily beszédrészekben szoktak inkább előfordulni, továbbá, hogy eddigelé mily nagy számot lehet nekik tulajdonítanunk. Rövidség kedvéért azonban rendesen csak a cikkek főké magyar adatait fogjuk (rekeszben) szembeállítani, a közös páros hangrendű alapnyelvi alakkal. a) Igék: *k-g-* „fluere, currere“ (*kódlál-*, *koldús*, *kódorog-*, *kuttog-*, *kutat-*, *kajtat-*, *kó-*

szál-, kullog-, kúsz-, konya; *hajl-, hattyú-, hosszú: kél, kies, kezd-*) | *k-g-r* id., az előbbinek alapnyelvi képzése (*karika, karing-, kanyarod-, karamod-, kórász-, kurgat-: kör, kerek, kerül-, kering-, kerget-, környék; görbe, gördül-, görge-*) | *j-g-*, *currere*, *fluere'* (*jut-, jó fluvius, iszom-, izgat-, ivad, ívik a hal: év, jő-, ille-, gyül-* | *j-g-r* id., az előbbinek alapnyelvi továbbképzése (*jár-; v. ő. még a görbe és gyökér* cikkek adatait: *gyökér*) | *j-ng-*, *ardere*, *splendere'* (*ég-: vog. jonkop luna* | *t-r-*, *tegere'* (*árnyék, orom: ernyő*) | *t-g-*, *d-g-*, *edere'* (*ev-: eszik: lak-* *essen*) | *t-g-* *haften* (*akad-: töjked-*) | *t-gr-*, *caedere* [*scindere, frangere*]' (*tarol-, arat-; sarol-: tör-; sér-*) | *t-gr-*, *tergere, fricare'* (*cser. turž- dörzsöl; súrol-: töröl-, dörzsöl-*) | *t-g-*, *valere'* (*divat, diadalom, díj: tüdő*) | *t-l-*, *premere'* (*tol-: teleped-*) | *t-lm-*, *premere'*, az előbbinek továbbképzése (*tom-; csomoszol-; nyom-: töm-*) | *s-lg*, *secare, scindere'* (*szalít-, szilánk, szilaj, szijju: szel-, szél margo, széled-*) | *s-g-*, *ire, fluere'* (*csúsz; száll-, szalad-: siet-; csődül-, cseleked-*) | *s-g-* és továbbképezve *s-gl-*, *lucere, splendere, calere'* (*csillag, salyog-: f. selkeä clarus, magy. sül-, süt-*) | *s-m-*, *dunkel, trüb sein'* (*szomorú: szenny*) | *s-r-*, *currere. moveri'* (*szorog-, zargat-: serény, serken-*) | *p-ng-*, *b-ng-*, *tumere'* (*pofa, poffad-, pota, puha; bog, boglya, boka, botkos; mag, maga, magas: pöffed; begy*) | *v-u-*, *trahere'* (*von-: f. veny- extendi etc.*), | *p-gr-*, *secare, frangere'* (*por, pardnyi; farag-, forgács: fűrészt*) | *b-ng-*, *wickeln, winden'* (*bonyolód-, bongyol-, bojt: bengyel-, peder-, benderit-*) | *p-g-*, *haladó mozgást, különösen erősebbfélét jelent'* (*tut-, foly: fér-, fesel-*) | *p-g-*, *haften, haften bleiben; fassen, halten'* (*fog-, fül-: függ-, fízet-*) | *p-rg-*, *sich drehen; drehen, wenden'* (*forog-: förgeteg, füröd-*) | *p-g-*, *splendere, calere'* (*f. paista- glänzen etc.: fény, fő-, fül-*) | *v-ng-*, *caedere, secare'* (*vág-, vág-, ványol-; oszt-: vés-*) | *v-g-*, *sumere'*, továbbképezve: *v-gl-* (*vall- bekommen, vállalt-: vev-, visz-, visel-*) | *v-ns-*, *grimmig sein'* (*acсарог-: f. ynseä unwillig*) | *v-gr-*, *forogni'* (*orsó, ár subula: örvény, öröl, örül-, örül-; vergőd-, verseng-*) | *v-g-*, *fluere, currere'* (*vál-, út, oml-, ok-: üz, öml-, öblít-*) | *v-sk-*, *schreiten'* (*f. askele- id.: ösvény*) | *v-g-*, *valere'* (*vív-, viaskod-, víg, vídám-: véd-*) | *v-g-*, továbbképezve: *v-gl-*, *fényleni; látni'* (*vár-, villog-, világ: vél-* | *v-r-*, *splendere, lucere'* (*virrad-: ver-: verő fény* | *m-ik-*, *frangere, tundere; caedere, secare,*

(*muszol-: metsz-*) | *r-ng-* ,haerescere' (*ragad-, rokon: rüh*) | *r-g-* ,moveri, movere' (*rándúl-, ráz-; irtóz-: rendül-, remeg-, reng-, retten-*) | *r-g-* ,secare' (*rág, ró-; irt-, rombol-, roncsol-, ramasz: rés, remek stück*) | *r-g-* ,calere' (*réül-, részeg: ránt, frigere*) | *l-n-* ,ereszkedni, engedni' (*langyos, lágy, lankad-: letyhed-, f. lensiä tepidus*) | *l-g-* ,splendere, lucere' (*láng, lát-: les-*) | *l-g-* ,currere, ire' (*lázad-, löt-, lohog-: lézeng-, lejt-; lel-, lesz-*) | *l-mb-* ,schweben' (*lobog-, lább-; lógg-: lebeg-, lepe, leppendék*) | *l-nd-* ,volare' (*lúd: légy*) | *l-g-* ,caedere' (*lő-, legyint-; lék: lyuk*) | *am-, em-* ,sedere' (*apad-, ászok: eped-, enged- nachlassen, enyész-*) | *ask-, esk-* ,calere, fervere' (*izzad-: üszög*) || b) NÉVSZÓK: *k-rm-* ,unguis' (*karmol-: köröm*) | *t-ng-* ,pars postica' (*távol: teg-nap, segg*) | *s-ng-* ,aer' (*ság: ég*) | *s-ng-* ,angustus' (*szigorú: szegény*) | *s-g-* ,továbbképezve: *s-g-r-* (*sok: süri*) | *n-ng-* ,femina' uxor (*nász: nő*) | *p-ng-r-* (*nyers: f. nuore recens*) | *p-ng-* ,továbbképezve: *p-ng-l-* ,fél, oldal' (*faj, fal: fél*) | *m-ng-* ,pars postica' (*mög: maga doch*) | *t-* (*az: ez*) | *k-* (*ho-: hol, hova: ki*) | *m-* (*más, ma, most, majd: mi*) | *v-gl-* ,oberende, oberraum' (*állal, óta: öldök*), összesen 48 igei és 13 névszói ikergyök.

S itt meg kell jegyeznünk, hogy az ilyen kettős hangrendű szógyököknek eredetileg sokkal nagyobb számban kellett létezniök, mint ma előttünk látszik; következtethetjük ezt azon esetekből, midőn a páros hangrendűség nyoma ma már csak egy nyelvben mutatkozik (pl. magy. *mell: mál, kavár: kever*), továbbá, midőn ugyanazon gyöknek az ugor nyelvek egy része csak mélyhangú, másika csak magashangú alakját őrizte meg (pl. magy. *keserű*, vog. *kvä-žertaxt* keserít: f. *katkera*, cser. *kočo, kača* keserű). Elcsenevészedett alakjai ezek ama tökéletesebb fejlődésnek, mely abban nyilvánul, hogy mindkét hangrendi ágnek ugorságszerzte meg vannak a maga hajtásai; az elsőben épen maradt az egyik hangrendi ág, de a másik csaknem az utolsó hajtásig kiveszett; a másodikban mindkét ág romlásnak indult, de megtartott még mindegyik pár hajtást, még pedig az egyik olyan helyen, illetőleg nyelvben, hol a másiknak nincs. A Szótár az utóbbiakat nem mindig veszi kettős hangrendűeknek, pedig csak nem lehet véletlen műve — hogy csak a fentebbi példánál maradjunk — hogy a különben

hangrendileg conservativ finn és cseremiszi egyszerre egyazon szón hajtott volna végre hangmélyedést, illetőleg a vogul és magyar hangemelkedést. A többi idesorozható adatok a következők: *köszörü*: f. *koske-* aciem reficio. mord. *kockeŕe-* kratzen | *kél*, vog. *ket. kit*: f. *kahte*, mord. *kafta*, cser. *kok*, lp. *kuekte* | *far*, cser. *poč* cauda, mord. *pula* id.: f. *perä* pars postica, osztlirt. *pír* das hintere, vogK. *pär* zurück | *liszt*, f. *lese-* sieben: cser. *ložaš* farina, mord. *lokstem* sieb | *rög*: mord. *ronga* Körper, f. *runko* gleba major | *vizsgál*, lp. *oce-* quaerere: f. *etsi* id., mord. *veše-* suchen | *facsar*. f. *puseru-* comprimere: cser. *pizir*, zürjP. *pizirt*, vog. *päzärt* ausdrucken | *fáj*, észt *pakita* schmerzen machen, lp. *pakčite-* dolere: osztlirt. *pök*, *pög*, vogK. *pak-* leiden | *marj*: vog. *müräk*, osztlirt. *mërek* | *arcz*, zv. *ord*, *urd* seite; rippe: cser. *örtöz* seite, mord. *irdes* rippe, lp. *ertek* id. | *es*, vog. *is-* le szállani: mord. *oza-* sich setzen, cser. *voz-*, *vaz-* cadere | *ősz* canus, zür. *ježld* weiss: mord. *akša*, cser. *ošo* id. | *űsző*, vog.-oszt. *mis* kuh, lp. *mese* kalb: f. *vasa*, mord. *vaza* id. | *vesz-* perire, f. *väsy-* lassari: vog. *uos-*, oszt. *vuš-* sterben | *szirom* schneekruste, lp. *čarv* id., zürj. *čaröm* eisrinde: f. *härmä* pruina | *fog* dens: ug. *penge* id.

A kettős hangrendű gyökképzés nem specialis ugor sajáttság, hanem meg van más altaji nyelvcsoporthoz is s egyike azon characteristicus jegyeknek, melyek őket egyéb nyelvcsaládoktól közösen elkülönítik. Kétségtelen, hogy ok-sági viszonyban van a hangrendi harmoniával s csupán az a kérdés, vajjon ennek egyik kinövése, eredménye-e, vagy pedig megfordítva a hangrendi harmonia származott-e a kettős hangrendűségből? Valamennyire tájékoztató feleletet erre nézve csak az altaji összehasonlító nyelvtudomány tüzetesebb művelésével remélhetünk, a midőn egyúttal talán az is világossá válik, hogy mi célja volt e nyelvalkotásnak. Mert kell, hogy célja lett legyen; fölösleges anyagot nem tűr meg a nyelv gazdálkodó szelleme. Előttünk úgy látszik, hogy a kettős hangrendűségnek eredetileg szóképzési functiója volt s azon őskorból származik, midőn még az altaji nyelvekben képzők vagy általában nem léteztek, vagy ha igen, azon fejlődési fokon voltak, melyen még összetételi szerepük, illetőleg a később képzővé vált szók önállósága érezhető volt. E nézetünkben jelesen

az vezet, hogy az ikergyökök egymásnak synonymjai, nem pedig teljesen azonos jelentésű szóalakok. Ha pl. e szópárokat összehasonlítjuk: *omol: ömöl, kavár: kever, rándul: rendül, lobog lebeg, topog: tipeg, karom: köröm* igen élénken kiérezhetjük, hogy a közöttük levő jelentéskülömbőség olyan, melyet különben a quantitativ (azaz frequentativ, momentán, augmentativ és diminutiv) képzőkkel szoktunk jelölni; vagyis pl. *kavar* = „nagyobb mértékben kever”, *lobog* = „erősebben lebeg”, *karom* = „nagyobb és erősebb köröm”. Természetes, hogy az alapnyelvi gyökpárok mai, egymástól eltérő alakú származékaiban nem látszik meg oly világosan a különbség, mint a fentebbi példákban; de azért néhol itt is mutatkozik nyoma; v. ö. pl. a *p-g-* „currere” gyök *fut-* és *fér-* származékait, melyek közül amaz mindenesetre erősebb fokú „currere”, mint emez. A belső magánhangzó-változás (flexio) ismeretes szóképzési tényező az indogermán és sémi nyelvekben is (a héberben pl. az igei „kal’ és a cselekvés intensívitását jelölő „piél’ formák, melyek hangzóikban is különböznek — körülbelöl úgy viszonylanak egymáshoz, mint a fentebbi magyar páralakok) s így primitív szóképzési módnak felvehető az altaji nyelvcsaládban. Ilyen elmélet alapján a hangrend keletkezését is megmagyarázhatnók valamennyire. Fel lehet t. i. vennünk, hogy a nyelvnek azon fejlődési fokán, midőn más módja nem volt a képzésnek, mint a flexio — ezen képzésmód az egész szókincset áthatotta, vagyis hogy minden szónak volt két formája: egy egyszerű és egy flectált (mély- és magashangú). Két alakja volt tehát azon szóknak is, melyek eredetileg mint összetételi elemek csatlakozván egy másik szóhoz, később képzőkké csonkultak. Ezen összetételes szók mindenesetre jelzői viszonyban állottak az alapszóhoz, mint jelzetthez s így mi természetesebb, mint hogy szóegyezés volt köztük, ép úgy mint a finnben ma is egyezik a jelző a jelzett szóval a számképzőben (*hyvät hevoset boni equi*). Tehát pl. ha az alapszó intensív képzésű volt s az intensív képzésnek mélyhangú volt az alakja, akkor mélyhangú volt az alapszó is és a hozzá járult összetételi elem, illetőleg képző is. Ezekhez még azt kell számba vennünk, hogy pl. az ugarságban a gyökök kéttagúak (vagy ha háromtagúak, rendszeren egy kéttagúnak tovább képzései); a két tag közül

az első hangsúlyos, a második hangsúlytalan. Ha most tehát harmadik tag gyaránt egy képző járult a gyökhöz, ez mellékhangsúlyt kapott s hangrendileg egyezvén (az előbbiekek szerint) az elsővel, evvel együtt természetsszerűleg assimilatióra kényszerítette a közbenső hangsúlytalan tagot (ha az különben már előbb nem volt velük egy hangrenden) és hangrendi harmonia, egyneműség jött létre a szóban.

MUNKÁCSI BERNÁT.

OLASZ KÖLCSÖNSZÓK.

V.

Paróka. — ol. *parrucca* és *perrucca* sűrű, hosszú haj és vendég-haj. Eredetét a spanyol *peluca* mutatja, mely szerint a lat. *pilus* „szőr, hajsza”-ból származik.

Paszomán. — vel. mil. *passamán*, ol. *passamano*; az olaszban is kölcsönszó a franczia *passement*-ből, mely Frisch szerint (Diez) a *passer* igéből származik. *Paszomán* mellett a magyarban *paszománt* is van, ép úgy mint *tulipán* és *bibaszt* mellett *tulipánt* és *bibaszt*.

Pástétom. — Az olaszban *pasta* tészta, *pasticcio*, *pastello* pástétom, *pasticceria* süteményesbolt; világos, hogy ebből a családból való a mi pástétomunk. Igen ám! de alakilag egyiknek se felel meg egészen! A német *pastete*, mely maga is egy eredetibb olasz *pastetta*-ból származik, szintén magyarázatlanul hagyja a magy. *pástétom*-nak latinos *-om* végzetét. Másutt kell tehát kereskednünk. A milanói dialektusban *pasteccum* „pástétom” és „pofon”. A szónak ez a két jelentése, mik sehogysem egyeztethetők össze egymással, már magában véve is arra vall, hogy itt két szó olvadt össze egy alakba. A *pasteccum* szó csakugyan a bérnáláskor történő arczlegyintés és a kíséretében járó *pax tecum*-ból származik (Monti), mellyel aztán a *pástétom*-nak hasonló alakú neve egybeforrt. Ebből a *pasteccum* szóból alakult a magy. *pástétom*, mint a hogy *előké*-ből *előte* Nyr. IV:44, *cselőké*-ből *cselőte* I:232, *lucskos*-ból *lusztos* VIII:515 lett a népnyelvben.

Patália lárma, perpatvar, zürzavar. — Az olasz *battere* „ütni” igéből származik a *battaglia* „harc” szó, mely ezen

kivül „összetűzés, perpatvar, veszekedés“ értelemben is használatos (Cr. Ak. IV. §.). Mi tehát a *battaglia* szót mellékárnyalataival vettük át. A *p:b* hangváltozásra nézve v. ö. *pagát*: bagatt.

Piacz. — közol. *piazza* tér, mely Diez szerint *platea* „hely, széles út“-ból származik. A magyar *piacz* azonban vásárteret, vagy szorosabban zöldségáruló helyet jelent, melyet alkalmasint a vel. *piazza dell'erbe*, *piazza olitoria* „zöldségáruló piacz“ kifejezésekből vontunk el. Ugyanilyen értelemben használatos a *piazza* szó Pádovában és Veronában is. A kereskedelmi nyelvben különben „vásárhelyet, vásárt. vásári népet“ is jelent (Tomm.). Viszont a magy. *piacz* Petőfinél „tér“ értelemben is előfordul: „Vad haraggal vetett véres tekintetet a véres piaczra“.

Pika lándzsafajta fegyver. — Vel. *pica*, közol. *picca* ugyanilyen jelentésű és valószínűleg a *piccare* „szúr“ igéből származik.

Pipa, pipál. — ol. *pipa*, *pipare*. A kltban *pipa* „vasculum, canalis“ (Ducange). E szerint a *pipa* szó nem is a pipára, hanem a szárra vonatkozott eleinte. A magy. *pipál* a *pipa* főnévből is származhatott, ép úgy mint *pipázik* ige.

Pisál. — ol. *pisciare*. Némelyek a lat. *pitissare*, gör. *πριττειν* „spritzen“-ből származtatják, de Diez szerint a kplt. *pipa* „cső“-ből **pípisare*, *pípsare*, *pírsare* útján is képződhetett. Bármiképen legyen is a dolog, annyi világos, hogy mi *pisál* szavunkat az olasz *pisciare* szóból vettük, és a *pisa* főnevet is vagy ebből vontuk el a piszkál: *piszka* (fa), pipaszurkáló: *pípaszurka* analógiájára, vagy az oláh *piša*-ból vettük át, de semmiesetre sem a szerb *piš*-ből, mint a hogy Miklosich állítja.

Piezula hatos, kispénz. — Vel. *pizzolo* „kicsiny“ elavult szó *piccolo* helyett.

Pogány. — ol. *pagano*, *pagan*, a lat. *paganus*-ból.

Pojácza. — ol. *pagliaccio*, régente szereplő személy volt az olasz színházakban, mint a *Pulcinella* és a *Pantalon*, mai napság azonban csak a kötélánczosokat, vagy a legalábbvaló utczai komédiásokat hívják így (Tomm.). Piemontban *pajassa*, Milánóban *pajasc* és *pajazz*, mely utóbbinak eredetibb *pajazza* alakjából vehettük mi a *pojácza* szót. Olaszországban nagy divatja van még a farsangi utczai mu-

latságoknak; karnevál utolsó estéjén — mint nálunk is teszik sok helyütt — ünnepélyesen elégetik a szalmával, vagy csepüvel kitömött, emberalakú bábot. Ettől a bábtól kaphatta a *Pagliaccio* is a nevét: *paglia* „szalma“, *pagliaccio* „strophisch, strohsack“; a színpadon az ügyetlenség, esetlenség személyesítője volt.

Posta. — ol. *posta* megállapodásra kijelölt hely, posta, postaépület, levél, üzenet stb. A kplatinban *posta*: statio, positio (Ducange). Diez szerint *positus*-tól származik, mivel egyes kijelölt helyeken friss lovak várták a hírvívőt.

Regruta. — vel. *recluta*, mil. *reclutá*, ol. *recluta*, a francia *recruter*-ből barbármódon átvett szó. (Tomm.). Ety-mológiája Diez szerint: *recru* nachwuchs, *recrue* ersatzmannschaft s ebből *recruter*. Az olasz *reclutá*-nak *l*-je a magyarban az *r*-hez assimilálódott, a *k* meg *g*-vé változott, mint a *grajczár*, *gánya*, *gréta* szókban.

Remete. — régi ol. *remito*, mai ol. *eremito*, lat. *eremita*. gör. ἐρημίτης, mely ismét ἐρημος „puszta, magányosság“-ból származik.

Remonda lovak. — Az olasz *mondare* ige annyi mint *hámoz*, *tisztít*; *rimondare* megtisztít, felfrissít, felüdít. Ebből származik az ol. *rimonta*, vel. mil. *remonta* főnév, mely általában „a lovasság rossz lovainak kimustrálását és újakkal való ellátását“ jelenti, de Velenczében ezen kívül a „tartalékban levő lovakról“ is mondják. A magy. *remonda* tehát a milánói *remonta*-ból származik; a *t* átváltozott *d*-re, mint a *pándlika* Nyr. IX:427, *viszked* III:226 szókban.

Reskontó. — ol. *resoconto* beszámolás, számadás; *rendere conto* számot adni. A magyar *reskontó*-ból kiveszett a középső *o*, mint a *hog*y az *eczetes*, *süttem*, *játszlam*. *talákszik* szókbl kiveszett a középső magánhangzó

Resztó; kártyajátékban használatos szó. — Az olasz *resto* annyi mint „maradok“; a *stare* állni igéből származik.

Rokka. — ol. *rocca*, az ófn. *rocco*-ból (úfn. *Rocken*) kölcsönvett szó (Diez).

Saláta. — vel. *salata*, ol. *insalata*. Vallauri szerint az *insalare*, *salare* „sózni“ igéből származik, mert sózva eszik. Elfogadhatóvá teszi e magyarázatot az a körülmény is, hogy mind ama zöldséget, mit nyersen. sóval, olajjal és

eczettel fűszerszámozva esznek, a velencei dialektusban *salatá*-n kívül *acetorie*-nek, tehát eczetesnek is hívják. V. ö. még a *szalámi* etymonjával is. A magyar *saláta* tehát tökéletesen megfelel a velencei *salata*-nak, még csak a kezdő mássalhangzót sem kellett elváltoztatnia, mert az olasz *s*-t a velencei selypítve *ś*-nek ejti: *śalata, śi śignor, śubito, śotto*.

Skatula, iskátula. — vel. mil. *scatola*, ol. u. a. Ép az imént említettük, hogy az olasz *s*-t a velencei *ś*-nek ejti; ugyancsak az olasznak is sajátja, hogy *sk, śp, śt*-vel kezdődő szók elé *i*-t függeszt a széphangzat kedvéért: *scuola* és *iscuola, stalla* és *istalla, scatola* és *iscatola*: magyar *iskola, istálló, iskátula*; csak hogy a magyarban ez *i* többnyire elválthatatlan a szótól, pl. *István*: Stefan, *istráng*: strang stb; az olaszban ellenben bármikor megállhat a szó *i* nélkül is és inkább csak az irodalmi nyelvben használatos a hosszabb alak. Az *iskátula i*-je e szerint nem tartozik a kölcsönvett szó testéhez, hanem maga a magyar fejlesztette.

Skíz a tarokkjátékban a huszonkettes. — A lombard dialektusban *matto*-nak, *bolond*-nak hívják, mert csakugyan farsangi bolond van a kártyára festve. A magyar *skíz* az olasz *schiso*-ból származik, mely „kificzamodott, görbe, fél-szeg“ jelentésével szintén jól jellemzi a skíz figuráját. Az olasz *schiso* a gör. *σχις* „balog“ szóból származik.

Stilét tör, pl. stilétes bot. — vel. *stileto, stilet*, ol. *stiletto*. Az olasz *stile* (lat. stilus) szónak diminutivuma.

Szalámi. — ol. *salame* „sózott hús, kolbász“. A *salare* „sózni“ igéből származik; a *-me* képző gyűjtőneveket képez, pl. *legname* faneműek: *legna* fa; *bestiame* lábas jószág: *bestia* állat; *salsume* sózott hús: *salsa* mártás; *legame* kötelék: *legare* köt.

Szamar. — Miklosich szláv eredetűnek mondja, azonban a tótban, ruthénben és csehben van meg, a miből éppen olyan joggal lehet következtetni, hogy a magyar volt a kölcsönadó nyelv. A szónak etymológiáját is hiába keresnők a szláv nyelvekben; e tekintetben csakis az olasz és latin világosíthatnak fel. A gör. *σάμμα*, lat. *salma*, barb. lat. *sauma* és *soma*-ból származott az olasz *soma* „teher“. Már a latinban élt a *sagmarius* szó „teherhordó állat“ értelemben (Tomm), a kplatinban *summarius* már „szamarat“

jelentett (u. o.), a mely szó az olaszban *somaro*, *somar* alakot öltött. Alapjelentése tehát „teherhordó állat“. Ezenkívül még azt is figyelembe vehetjük, hogy alig van ország, hol a számár annyira el volna terjedve, mint Olaszországban s így az említett északi szláv nyelvek alkalmasint a magyar utján jutottak a „számár“ szóhoz.

Szekundál. — ol. *secundare* követ: kísér; kísér valakit szóval, véleményvel; segít; szekundál. A szó származását szépen kitünteti a kplát. *secundare*: secundo loco dicere, referre, sequi (Ducange). A „követés“ értelme úgy fejlődött ki, hogy *secundare* előbb azt jelentette: második helyen jönni, a mi egyértelmű a követéssel; így lett belőle kísér s az olaszban már kísér szóval, zenével és ebből általában segít.

Szóda pl. mosószóda. szódavíz: ol. *soda* sziksó. Diez szerint a lat. *solida* „erős, szilárd“-ból származik. Olasz *sodare* annyi mint a lat. *consolidare*.

KÖRÖSI SÁNDOR.

IRODALOM.

Nyelvtudományi Közlemények. XVIII. k. 3. füz. Szerkeszti Budenz József.

E fontos tudományos folyóiratunknak legújabb füzeté a következő tartalommal jelent meg: „Szlávság a magyar keresztény terminológiában“ Dr. Ásbóth Oszkártól. — „Votják nyelvtanulmányok I. (Befejezés: orosz elemek a votják szókinsben.)“ Dr. Munkácsi Bernáttól. — „Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. I. Igeképzés. 25. §. II. — 27. §.“ Budenz Józseftől. — Kisebb közlések: „Magyar elemek a déli szláv nyelvekben“. Dr. Halász Ignácztól. — Ismertetések és bírálatok: „Brugmann, Verwandtschaftsverhältnisse der Indog. Sprachen“. Balassa Józseftől. — „Ad Turcologiam“. Budenz Józseftől.

Budenz alaktani cikke az ugor alaktannak az igeképzésről szóló részét fejezi be, melyet már ismertettünk. Ezúttal tehát csak egy pár pótló megjegyzésre szorítkozom. Érdekes Budenznek a *fadzik*-féle denom. igeikről adott magyarázata (142), melyeknek vége szerint $\langle azz-ik, \langle ahs-ik$ -ból lett, s így az igésítő *h* képző nyomát tartotta fenn. Erre nézve fölhozza, hogy azért volna bajos ez igékben külön $\langle ad$ és $\langle s$ képzőt fölvenni, mert ezen igéknek általában nincs teljesebb **fudoz*- alakjuk s az *övedöznek* alak is csak egyszer fordul elő a Nádor c.-ben. Itt megjegyezhet-

jük, hogy efféle bővebb alak a codexekben több is van, p. *övedözvén* Apoc. c. 11. és újabb időben is találkozunk egységekkel, p. *hamvadoz. befüvedezik* („apró befüvedezett dombok” Jókai vadon vir. II: 66), *darvadoz?* De emezek külön új képzések lehetnek. s az *övedöz*-alak az *<ódz-ik*-félék analogiájára bővíthetett. Emezeket ugyan szintén úgy magyarázza B., de itt tán mégis valószínűbb az a föltevés, hogy *<ódz-ik* volt eredeti alakjuk. Ilyen végűeket ma is használunk még, p. *huzódózik, sínlődözik* („romlott egészségem és sínlődözéseim visszatartanak” PNapló XXXII: 50. mell. tárcza) stb.; v. ö. még *kérödöz*-Bécsi c. 191: *kérödözik*. — A 149. lapon B. az ugor denom. *m, n* képző nyomát látja a *kornyad, pirnyad* igékben. Tekintve, hogy nyelvünkben az *rj* nem ritkán *ny*-re változik (*bornyu, sarnyu* stb.), meg lehet, hogy ezek az igék azelőtt így hangzottak **kórjad, *pirjad*. Az előbbi mellett szólna a régi *kórjúl* ige is („*hal-larra koryula*” Hofgr. gyűjt. 182); a **pirjad* mellé pedig a *virjad, virnyad, virrad* sorakoznék, melynek alapszavát talán névszóinak is vehetnők (v. ö. Bud. M.-Ugor szót.). Ezekben akkor az igésítő képzőnek olyan alakja van, mint az *árjad, hírjesztel* igékben. — A 151. lapon B. a denom. *t* képzőre egy példát sejt a magyarban: *hánt*, e h. *hámt*, de megjegyzi, hogy ez az intr. *hámt-ik* szerint alakult csak, mint *romlik:ront* stb. Van azonban két igénk, melyben csakugyan az a denom. *t* látszik megőrizve, t. i. *magas:magasz-t, magasztal, nehéz:nehez-tel*. — Hogy az *emberkedik, panaszkodik* félék csakugyan **emberlkedik, *panaszlkodik*-ból lettek (168), arra idézhetjük ezt a szópárt is: *vitézl*- („*vitézel*: militat” Verseghy anal. I:413, *vitézlő*): *vitézl(ü)kedik* — Egy sajtóhibát is megemlítek, mert kétszer is előfordul (43 és 171): *durog*, helyesen *durrog*; ámbár Kassai ilyent is említ: *durgolódik*.

Munkácsi cikke a Votják nyelvtanulmányok I. részét fejezi be, mely a votják nyelvnek idegen elemeivel foglalkozik. A tanulmány nagy pontossággal és körültekintéssel van dolgozva. Minthogy a Nyelvőrben már ismertették, eredményei közül csak egyet emelek ki. A mi turkologusainknak legfőbb okadatuk mindig az, hogy a magyarban nagyon sok a török szó. Már pedig eddig is tudtuk, hogy a cseremiszből két annyi török szó van, mint a magyarban. Most meg azt látjuk, hogy a votjakok nyelvében is sokkal több törökség van, mint a magyarban. De azért senki sem vonja kétségbe e két nyelvnek ugor voltát.

Az új cikkek közül legfontosabb Ásbóthé, mely a mi szláv szavainknak egyik jelentős részével foglalkozik. A meghonosult szók kimutatásában a legtermékenyebb módszer az, mely a szókat, illetőleg fogalmakat és tárgyakat műveltségtörténeti kapcsolatukban vizsgálja. Tudjuk, hogy

az idegen szók ritkán jönnek egyenként, többnyire a rokon műveltségi tárgyakkal egy-egy egész csoportja megy át nevestül egyik néptől a másikhoz. Így kaptuk p. a háziállatok neveit mind együtt a törököktől; így később a kereszténység fogalmait és szavait a szlávoktól. Mi nálunk a Nyelvőr szerkesztője adott sokszor példát az említett módszeres eljárásra. Önként kínálkozik ez, ha éppen műveltség-történeti célból vizsgálja valaki az idegen szókat, mint Ásbóth teszi. Ő a bevezetésben azon történeti hagyományokat ismerteti, melyek a szlávoknak a magyarok megértésében való szerepére vonatkoznak. Azután részletesen tárgyalja a kereszténység műszavait, melyeket a magyar nyelv az ószlovénból részben átvett, részben lefordított. Ásbóth sokkal behatóbban tárgyalja az illető szókat, mint előtte bárki más, és részletekbe ható elemzése nem egy szóra új fényt derít, s kivált az e tárgyra való módszert fejleszti tovább. E szerint korántsem érdemli meg azt a kemény ítéletet, melyet Volf György mondott e dolgozatra, noha a helyesírásról szóló függelékben nincs igaza. Kiválóan érdekes a második rész, melyben a szlávágból lefordított kifejezéseket tárgyalja, s kimutatja, hogy így magyarázandók a következők: *húshagyo, húsvét, vízkereszt, fesszület, világ, képmutató, hálaadás, olvasó, olvasni* (legere, eredetileg csak numerare), *levél* (epistola, eredetileg csak folium). — Én itt csak egy pár igazító és pótló megjegyzést kívánok tenni. Én az ószlovén *sluga*-ból a *szolgát* hangátvétellel magyaráztam. Á. azt mondja (364). nincs szükségünk rá, hogy ezt az ugrást fölvegyük, mert az oklevelekben néhányszor *szuluga* fordul elő, s ebből aztán nagyon könnyű a mai *szolgát* magyarázni. Hát az igaz, hogy a hangátvetés ugrás, de olyan ugrás, mely — kivált ha / r hangokról van szó — sok nyelvben közönséges, így p. a finnben is éppen olyan idegen szók átvételében, mint mi nálunk. Azonfölül Á. maga mondja, hogy már a *szuluga* alakkal egy korban előfordul a *szulga* is, még pedig sokkal gyakrabban. Bátran föltehetjük hát, hogy a szó kétféle alakban jött át; a nép egy helyt így, más helyt amúgy könnyített a kiejtésén. Szintűgy van p. egymás mellett *gereben* és *gerben*; a *kalmár* a Jord. és Erdy cc.-ben *kalomár* s a népnél néhol ma is *kalamár*; a *szerda* mellett is megvan a mai népnél is a *szereda* stb. (Az utolsó szóra nézve, igaz, pontatlanság volt, hogy nem az ószl. *sréda*-t említettem „A hangátvetésről“ 21. l.; de az már nem áll, a mit Á. vet szemre 384. l., hogy „ilyen alak egyetlen egy szláv nyelvben sincs“. Megvan a nálunk legismertebb szláv nyelvben a tótban. Hangtanilag pedig a *streda*-ból is válhatott volna *szerda*, a mint vált p. az ószl. *stréha*-ból *szerha* is.) — Á. 386. laphoz: Nagyon számbaveendő tény, hogy a *hét-fő*

mindenestül megvan a vogul nyelvben is: *sät-ponk*. Hunfalvy azt mondja ugyan a Vogul Föld és Nép 114. lapján, hogy ez „szószerinti fordítás“, de nem ad róla számot, honnan volna fordítva; s a Kondai Vogul Nyelvben (16) már azt is említi, hogy a vogul evangéliomban a hold-ujság is *uj-hold-fő*-nek van nevezve. Azt bizonyítja-e az a *sät-ponk*, hogy a régi ugorok csakugyan a *hét-fő*-től kezdték számlálni a napot? vagy csak azért nevezte így a vogul is, a magyar is ezt a napot, mert a *kedd*-et (vog. *möt kätel*: más nap) már a szlávok módjára nevezték második napnak? döntsék el mások. Hogy a m. *kedd* csakugyan *ketted* nap, bizonyítja a maig fönmaradt göcseji alak: *ketödkör* „kedden“ Ny. I:423 (v. ö. *keddetül úta* Budenz-Album 163). — A *feszület*-hez (400) megjegyezhetjük, hogy az alapul szolgáló ige is megvan codexeinkben, a passióban: *feszülj meg!* Sőt Dunán túl ma is mondja a nép (legalább Veszprémben): nem teszem, ha *megfeszülsz* is (a. m. pl. ha fölakasztod magadat). — A *világ* mundus értelemben, megengedem, lehet fordítása a szlávok szavának, mely lux-ot is mundus-t is jelent. De a következő magyarázat is elég valószínű volna. Mindennapi kifejezések: a *világra jön*, a *világra születik*, a *világra szül*, a *világra hoz*; ezeket úgy is érthették, hogy „napfényre jön“, de aztán úgy is, hogy „zur welt kommen“, s így ezekből a kifejezésekből válhatott ki lassanként (talán a szláv hatásnak hozzájárulásával) a mundus-t jelentő *világ*. — Az ószl. *prítvarjati se*, simulare, mely a g. *πρωτοεισόδαι* szolgálai fordítása (403) eszünkbe juttatja, hogy ugyanezt a fogalmat Dunán túl így fejezi ki a nép: *teszi magát*, s ez talán szintén a szlovén hatás eredménye. Hasonlókép a *tetteti magát* mai kiejtés; itt ugyanis a causatio képzésnek csak úgy van értelme, ha föltesszük, hogy eredetileg így hangzott *tet-teti magát*, „er lässt sich scheinen“, a *tet-ik*, *tetszik* igétől.

Halász cikke „Magyar elemek a déli szláv nyelvekben“ 50 szóval szaporítja azt a 270-et, melyet Munkácsi gyűjtött össze hasonló cím alatt a NyK. XVII. k.-ben. Az 1. szám *berek*; ehhez H. azt jegyzi meg, hogy nyelvünkben ismeretlen eredetű. Úgy látszik, nem egyéb, mint a német *berg*, régiebb ném. *berc*, *berac*. Oklevelekben elő is fordul, hegy¹ jelentésében: subtus montem *keselcw berewk*, ad montem *zewlcw berek* 1256. (v. ö. *wein-berg*). Tehát eredetileg erdős hegyet jelentett, s utóbb erdőt, úgy mint p. a latin *sallus*. V. ö. *peregh-mester* (1598) RMNy. IIIb:121, a. m. a mai hegy-bíró, t. i. a szőlőhegy bírása. — A *bot* szót (5. sz.), melyből a horvát *bota*-t eredeti, elfelejtette H. „visszahódítani“. Dank. és Mikl. a mai déli szláv nyelvek *bat* szavából vettnek mondják, pedig ez soha sem válhatott volna m. *bot*-tá. Talán az olasz *botto* ütés, lökés (v. ö. *bottare* üt, lök, *battere* üt. ver)? — Legfurcsább a 44. szám: „*szem*: szlov.

osemci (többes) cilia, szempilla, szemöldök; a szl. szó lehet az *o* praefixumnak a m. *szem* szlávós deminutiv alakjával való összetétele, és tkp. azt jelenti: a szem fölötti. Mintha csak a m. *szem-öldök* (= finn *üli* stb.) fordítása volna!

Az ismertetések és bírálatok rovatában Balassa J. tesz néhány jó megjegyzést Brugmann cikkére („Zur frage nach den verwandtschaftsverhältnissen . . .“) és arra az altaji családfára, melyet Munkácsi állított föl a Budenz-Albumban; csak hogy M. maga is megjegyezte, hogy a családfát csak „gondolatébresztőül“ közli, miként „képzeltethők“ a többes-képzés alapján az altaji nyelvek elágazását. – Végül Budenz intéz „ad turcologiam“, kivált az ifjabbikhoz, egy kis megérdemlett leczkét.

SIMONYI ZSIGMOND.

Die slavischen elemente im magyarischen. Von Dr. Franz Miklosich. Zweite Auflage. Besorgt und eingeleitet von dr. L. Wagner.

„A körülmény, hogy a műnek első kiadása rég elkel, kíváncssá tette, különösen a magyar nyelvtudósokra nézve, egy második kiadás megjelenését; hiszem tehát, hogy az illető tudományos körök jó szívvél fogadják ezt az új, második kiadást“.

E szavakkal zárja be a kiadó a kiadást megnyitó Előszót. Ajándékot, még ha csekélyebb értékű is, mindenkor köszönettel illik fogadni; annál nagyobb köszönet illeti meg az oly adományt, a mely még értékes is, s különösen ránk nézve értékes. Vétenénk tehát a tisztesség és kötelesség ellen egyaránt, ha elmulasztanók kifejezni köszönetünket a kiadónak, a ki közrebocsátotta, s a tudós szerzőnek, a kinek beleegyezésével s megbízásából („im auftrage“) másodszor is napvilágot látott a bennünket, magyarokat kiválóan érdeklő dolgozat.

Az új kiadást Bevezetés nyitja meg, mely főképen a nem magyar ajkú közönség számára van írva. Ebben a mű kiadója Wagner L. általános vonásokban megismerteti az olvasót amaz eredményekkel, a melyeket a magyar nyelv mivoltára nézve az eddigi tudományos kutatások megállapítottak.

Bár csupa ismert dolgok foglalatja a Bevezetés, s noha, különösen nekünk magyaroknak, semmi olyat nem mond, a mivel ismereteink gyarapodnának, vagy olyant, a mi nézeteinkre hatást gyakorolhatna, mindamellett köszönettel fogadjuk e rövid, de tömött ismertetést, mely a magyar nyelv s nyelvtudomány birodalmában vakon járó s ide oda tapogatózó idegen olvasónak, nagy sokszorta még tudósabbjainak is kezébe adja az útmutató vezérfonalat, a

mellyel ha akar, kibontakozhatnak a sötétből s eljuthat a tiszta látás országába. Dicsérettel kell még megemlítenünk a Bevezetésnek azt az érdemét, hogy ha egészen új jelenségekről kell ítéletet mondania vagy eltérő, sőt egymással ellenkező nézetek közül választania, meggyőződésének irányát a tudományos okok ujjmutatásával szabhatja meg s nem törődve a szíve szavára hallgató közvélemény ellenmondásával s kárhoztatásával ama tudományos nézetnek szegődik tolmácsává, melyet az értelem igazságderítő napvilága fogant s érlelt meg.

Wagner L., a mint saját nyilatkozata is tanúságot tesz róla, tanítványa volt a méltán nagy tudós hírében álló szerzőnek, Miklosichnak, s a hálás tanítvány egész ragaszkodásával csüng, a kinek ismeretei jó részét s tudományos képzettségét köszöni, egykori mesterén. Ezt dicséretére mondjuk, de mondjuk egyszersmind és főképen mentségére is. Az erős vonzalom, a rajongó szeretet, a szerelmesek és szülők nagy serege mindennapi példa rá, hályogot von a legépebb szemre is, s a tiszta látást nagy mértékben meghomályosítja. Kegyelete, ragaszkodása kiadónknak is sötétes fátyollal vonta be szeme világát s különben józannak tapasztalt ítéletét annyira megzavarta, hogy a legtisztább fehéret is feketének esküdözi; s míg egy részről igazságtalanságot követ el mások ellenében, addig más részről visszásan szolgálja mesterét is, a kire oly nézeteket erőszakol rá, a melyeket az nem vallhat magáénak s a kinek a vastagon gomolygó tömjénfüst illatára alig lehet más szava, mint: est modus, sunt certi fines.

Olvasóinknak nem mondunk vele új dolgot, hogy a Nyelvőrnek többször volt alkalma Miklosichcal, s különösen szőben levő művével foglalkoznia; nevezetesen Halász Ignác z e folyóiratnak X. s XII. kötetében 'Visszahódított magyar szók' című cikksorozatában sorra vette a szláv tudósnak amaz egybevetéseit, a melyek szerinte nem állják ki a tűzpróbát s hetvenhét szóról mindenütt kellő megokolással azt igyekezett kimutatni, hogy azok nem szláv kölcsönvételek, hanem nyelvünknek eredeti birtokai. Ujabban Körösi Sándor 'Olasz kölcsönvételek' dolgozatában (Nyr. XIII. XIV.) Miklosich ellenében egyik-másik szót szintén nem a szlávságból, hanem az olaszból való kölcsönvételeknek tartja. A tanítvány előtt eme kimutatások s czáfolgatások megbocsáthatatlan vakmerőségnek látszottak, erősen fölkavarták epéjét, s nem is mulasztotta el, hogy ezen való méltatlankodásának nyomatékos kifejezést ne adjon. Bevezetése vége felé ezeket mondja: Mittlerweile war J. Budenz' voluminöses werk: 'Magyar-ugor összehasonlító szótár' erschienen. Man trachtete nun viele lehnwörter aus dem slavischen auf basis des Budenz'schen wörterbuches

aus dem ugrischen sprachschätze zu derivieren. So machte sich J. Halász an seine arbeit, und es gelang ihm. viele wörter (mehr als 60) als aus dem ugrischen sprachschätze herstammend nachzuweisen. Wir vermögen speziell über die resultate Halász' unser erstaunen nicht zu unterdrücken; damit hat er sich als antipode Dankovszky's desavouiert. Und wie man früher in der glanzperiode des „Magyar nyelv szótára“ der onomatopöie und allen möglichen dem magyarischen fern stehenden sprachen einen ungehörlichen einfluss auf das magyarische einräumte und darauf losetymologisierte, so steht den heutigen magyarischen wortgrüblern Budenz' grosses wörterbuch als willkommene fundgrube zur verfügung, jedes der slavischen sprache entlehntes wort als „ugrisch“ zu erklären und „zurückzuerobern“. Miklosich selbst sagt über seine slavischen elemente im magyarischen: „Bei der schwierigkeit der untersuchung bin ich darauf gefasst, dass ich den einen zu weit, den andern hingegen nicht weit genug gegangen bin“. Dies prophetische wort des grössten slavisten hätte man doch gebührender massen berücksichtigen müssen und die „rückeroberer“ hätten sich eines, des gegenstandes würdigen, objectiveren tones zu befleissen geruht“.

E kifakadásokra, nem azért, mert részben bennünket is illetnek. a kik minden megjegyzés nélkül helyt adtunk Halász J. fejtegetéseinek s a kik magunk is Miklosich egy-némely egybevetésének tarthatatlanságát kimutattuk, hanem mert tartozunk vele, a kinek szolgálatába szegődtünk, az igazságnak, kötelességünk válaszolni s válaszunkat a következőkbe foglaljuk össze. A mi multunkat nem földi titok, tárva-nyitva fekvő könyv az, a melybe mindenki beletekinthet; s a ki olvasott benne, tudhatja, hogy pályafutásunk kezdete óta szakadatlan harczot folytatunk kedvelt s rég megrögzött nem egy balitélettel, s a mi vele együtt jár, oltalmára keltünk, védelmeztünk igaz, de fölötte népszerütlen ügyeket s védelmeztük csüggedetlen kitartással épen a legnépszerütlenebbet, a szláv kölcsönvételek kimutatását. Mi csak egy igaz nemességet ismerünk, a tehetséggel párosult becsületes munkásságot. Már e szempontból is teljes tiszteletünket érdemelte meg a munkásságban megöszült szláv tudós; e tiszteletet csak öregbítette s fokozta még az a körülmény, hogy oly művel ajándékozott meg bennünket, a melyet voltaképen a mi kötelességünk lett volna elvégezni, s a melyet nélküle csak nagy későn s ekkor is bizonyára csak hiányosan teljesítettünk volna. S a kik köztünk ily véleménnyel vannak Miklosichról s a kik benne széles körű tudományán s nekünk tett szolgálatán kívül főképen a buvárlataiban mindenütt mutatkozó részrehajlatlanságot tisztelik, azok kivétel nélkül mind ama tá-

borba tartoznak, a mely épen a „Magyar-ugor összehasonlító szótár” híveinek számából van alakulva. Miklosich kiadójának tehát semmi oka se volt, hogy tiszteletlenség miatt feddő szavát épen a „Magyar-ugor szótár” híveivel hallassa, sem arra, hogy az ismételt nyomatékolt „der grösste slavist” figyelmeztetéssel olyasmire oktattasson bennünket, a mit nélküle is jól tudtunk és tudunk.

Tévedni emberi dolog s tévedhetünk, s egész bizonynyal tévedünk is mindnyájan; kisebb-nagyobb mértékben a „Slavische elemente im magyarischen” szerzője épen úgy, mint az ő kiadója és megbirálói is; de épen azért veniam petimusque damusque vicissim. Mi megengedjük, sőt tudjuk s tudtuk már akkor, mikor az illető közleményeknek helyt adtunk folyóiratunkban, hogy a „Visszahódított magyar szók” s az „Olasz kölcsönvételek” szerzői egy és más pontra nézve véleményünkkel ingatag alapon állanak; meg fogja engedni tehát Wagner L. is, hogy tévedhetett, s egyben-másban bizonyára tévedett Miklosich is, valamint téved ő maga is, midőn azt hiszi, hogy mestere, a mit az magáról maga se hisz, fölötte áll minden kritikának. A tudomány igazságot keres s nem csak nem tartozik, de sőt szoros kötelessége meg nem hajolni személyek, hanem csak is okok tekintélye előtt. Midőn tehát W. L. a más nézetten levőktől megtagadja a bírálat jogát, mesterét csalhatatlannak akarja föltüntetni; hogy ez melyikre nézve nagyobb sértés, az igazságra-e. vagy arra nézve, a kit nem csak ő, de mások is az igazság első rangú kutatójának tartanak, annak meghatározását ő reá magára bizzuk.

Különben ha van ok elégedetlenségre s kifogásokra, akkor nem neki lehet ellenünk, hanem nekünk lehet s vannak is ő ellene méltó kifogásaink. És ezek a következők.

Halász a maga fejtegetéseinek „Visszahódított” magyar szók czímet adott. Nálunk mindenki elérte, ha a „Visszahódított” szó nem ett volna is macskakörmök közé ékelve, hogy ez a NSzótárnak nálunk nevezetessé vált „visszahódításaira” való czélzással volt mondva. Nem akarjuk állítani, hogy W. L. is megértette, csak megemlítjük, hogy egy korábbi iratában (Festschrift zum Jubiläum des Dr. Franz Miklosich) a „visszahódított” kifejezésre támaszkodva Halász fejtegetéseit úgy tüntette föl, mint nemzeti-eskedő felszedséget. A Nyelvőr (XIII. 268.) fölvilágosította őt e tévedéséről s megmagyarázta a „visszahódított” szó igaz értelmét; W. L. noha e fölvilágosítást tudomásul vette — bizonyítják ezt saját szavai: „Künos nimmt an dem worte ‚visszahódítani, zurückerobern‘ besonders anstoss“ — mindamellett fönntartja előbbi állítását, hogy a MÜgor szótár hívei Miklosich érdemeinek csökkentésére („Blosse n e r g e l e i e n k ö n n e n s e i n e v e r d i e n s t e u m d i e s e s t h e m a n i c h t

beeinträchtigen“.) nem csak mentül több, hanem minden egyes szláv szót vissza erőlködnek hódítani: „jedes der slavischen sprache entlehntes wort als ugrisch zu erklären und zurückzuerobern“.

Szavainknak s törekvéseinknek eme szándékos félreértése, tudatos elmagyarázása ellen a legkomolyabban tiltakozunk, s tiltakozunk különösen ez oly sértő czélzatok ellen, a minőt a meggondolatlanul kiejtett ‚nergeleien‘ foglalt magában.

Miklosichnak szóban levő művével a magyar nyelv-tudomány sokszorosan foglalkozott; ismertette, bírálta, egy némely tételére nézve kétségeit fejezte ki; másokat, a melyek világos tévedések voltak, megigazított, s az egybeállított sorozatot új adatokkal bővítette. A ‚Slav. Elemente‘ magyar fordítása (Nyr. XI.) minden egyes szónál meg is jelölte pontosan a helyet vagy helyeket, a hol valamely, az illető szóra vonatkozó észrevétel vagy megigazítás történt. A második kiadás, ellentétben az elsővel, mely a maga nézetének nyilvánítása alkalmával a mások (Budenx) véleményére való hivatkozást is minden egyes esetben szoros kötelességének tartotta, legcsekélyebb tudomást se vett mind eme megokolva közzétett helyreigazításokról. Kezdetben azt hittük, hogy a szerzőnek, a ki az új kiadás elintézését is másra volt kénytelen bízni, bokros elfoglaltsága nem engedte meg, a kiadó pedig nem tartotta magát illetékesnek arra, hogy a tett észrevételekre a maga nézeteit elmondja; a Bevezetés átolvasása után azonban átláttuk, hogy e hitünk csalódás volt. Ott a kiadó, midőn a magyar-ugor nyelvészek gyerekes ingerkedéseinek (nergeleien) fogatlanságát kimondja, eme záradékot csatolja hozzá: „Miklosich' Slavische Elemente im Magyarischen sind auch heutzutage noch in voller Giltigkeit“.

A kölcsönvételek története bizonyítja, hogyha nyelvünk valamely cselekvésszót vesz át, azt -l (ritkábban -z) képzővel toldja meg s ezzel avatja föl őt a hazai szók tagjává; pl. *circa*-re: *czirká-l*, *praedica* re: *prédiká-l*; *reis*-en: *rajsz-ol* (rajzol), *kratz*-en: *karcz-ol*, *kost*-en: *kóst-ol* sat. Már ebből az okból se tekinthetők kölcsönvételeknek az *apad*, *mozdít* sat. cselekvésszók; a horv. *opađiti* ugyanis *apadá-l*, a cseh *hmožďiti* pedig *mozsd-ol* alakot öltött volna; de a mi a kölcsönvétel lehetőségét kizárja, az a tény, hogy mind az *apad*, mind a *mozdít* képzett szók s amannak gyökere *ap-*, emezé *moz-*, a melyekből egy részről *ap-ad*, *ap-aszt*, *ap-dly*, más részről *moz-og*, *moz-dít*, *moz-dul* hajtottak ki.

Bodza, *bozza*, *borza* hangtani okokból nem vezethetők vissza sem az úszl. *bez*, *bezeg*, sem a szerb *baz*, sem a föl-vett ószl. *büzü* alakokra. Török szó, a kel.-tör. *borsuk* hasonmása. Hasonlóképen a törökségből való a *turó* is —

tör.-tat. *turak*. A cseh *tvoroh*-ból különben se vált volna *turó*, hanem, a mint valóban lett is: *taróh*, *tarhó*.

Kocsi több történeti adat szerint mint magyar szó már a 16. század kezdetén ismeretes volt több európai nép-nél; egyéb okokat nem tekintve, már ezért se kerülhetett az úszl.-ból hozzánk.

A *pir*- (pirít, pirul sat.) szlávságának határozottan ellene mond ismeretes régi *por*- (porejt) alakja.

Még csak egy esetet említünk meg. Miklosich szerint a magyar *zászló* ugyanaz, a mi a tót *záslon*: vortuch, a *poroszló* pedig a szerb *prusati*: tolutim incedere igének a származéka. Ezt az egybevetést, nem számítva a jelentés-beli nehézséget, lerontja a két szónak régibb *zásztó* és *porosztó* alakja; e tényből kétségtelenné válik, hogy a zászló eredetije ugyan csak a *fahne*, jelentésű *zasztava*, a *poroszló* pedig a „servus villicus” jelentésű szerb *pristav*.

A ki, mint a kiadó, ismeri mind ez adatokat, a kinek, mint neki, tudomása van az itt elszámolt s a többi, említettlenül hagyott kétségtelen kimutatásokról, az nem veheti tőlünk rossz néven, ha azt következtetjük, hogy vagy ítélet-gyöngeségben szenved, vagy hogy értelmét megvesztegette a részrehajlás; s nem veheti rossz néven, ha szavának, mint olyanának, a kinek tudományos meggyőződése nincs, nem tulajdonítunk többé semmi fontosságot.

SZARVAS GÁBOR.

IRTÁS.

Az igaz, hogy vetés is lesz benne; mert közbe-közbe, egy-egy jó magot is lelünk a polyva közt. a mit érdemes felmutatni és vetőnek használni.

Böngésszünk egy kevéssé a lejárt „évfolyamokban“, meg egy-két újabb számban.

Könnyű azt a nagy római számot ott a lap fején eggyel megtoldani a „beálló” esztendőben: de vajjon haladtunk-e a hirlapok nyelvének várva-várt magyarosodásában, arra már bajosabban felelhetnének az újságírók.

Annyit azonban eleve is kijelenthetünk pártatlanul, hogy a nyelvtisztító törekvések és a jó tanácsok nem hullottak sziklakőre. Fogott egy keveset a szó és legalább a jóakaratot e részben nem vitathatjuk el hirlapíróinktól.

Emeljünk legelsőbb is szót a jóformán legnépszerűbb kis lapról, a „Budapesti Hirlap”-ról.

Sok érdekes magyaros szólásformára akadunk tárcza-czikkeiben, sőt ezek néha érdekes népnyelvi adatokat is tartalmaznak, főképp a Székelységből. A sok közül: *Kolon-*

tos: bolondos. *Hiju*: padlás. *Öveg-csutora*: gucker. *Felserül*. *Zimóré*: zaj. *Pic*: percz. *Megiramodik*. *Zerget* stb. (260. sz.), *babusgat*; *lesipuskás* (27). Egy betűje sem *rokonságoskodott* a politikával (okt. 15.). A sok *sirántól* kidülledt szemöldöke (325). Korlátolt *szemhatár* (a helytelen láthatár helyett 277. sz.). *Hengergózik*: hengeredik (266). Kétharmad ing *únossan* elég (266) stb.

Kár azonban, hogy e fajta helytelenség is találódik benne egy garmadával, mint: „és azután férjét Mohácson *hagyván*, ő pedig Szliácsra ment” (dr. Herczegh M. 320. sz.). „A miniszter lakosztályához egy, esetleg két szoba *csatoltatni terveztetik*” (312). Nem volna-e így sokkal természetesebb, jobb: Tervezik, hogy a miniszter lakosztályához még két szobát csatolnak? Minek keressük azt a kacsaringós passivumos szerkezetet?

Ezt valami nagy szépségnek tartják úgylátszik, mert még nincs hirlap-hasáb, a hol nem kísértene a szenvedő forma e képtelen használata. Hiszen még Jókai is így ír: „Hevenyészett asztal *lett terítve*; a főherczegnének *átadatott* a magyarul irt menázi” (Nemzet. Okt. 19.). A szenvedő igealak és az a legnyomorultabb germanizmus: „*lett terítve*” stb. német kaptára vert participiális szerkezet nagyon a tollukra száradt már az íróknak. Sietős munkájuk közben is nem érnének rá, hogy megszabadítsák a tollukat tőle? A botrányosan rongált kerepesi-uti fogházhelyiség még mindig *nem lett eltávolítva* (Pesti N. 13). Még Jókai is! Máskülönben a Nemzete sokban javult a magyarság dolgában.

Pesti Hirlapi díszmagyarságok: A hol *ki lett állítva* (e h. a hol kiállították), mindenütt feltűnést keltett 348. sz. Ézért az árfölemelésért mi az *ellenszolgálmány* (ellenszolgálat talán nem jó, vagy nem jobb-e *viszontszolgálat*?) 321. A prostitució-ügyosztály *közérdekben* azonnal szerveztessék (319). A virtuozitás nála nem *önczél* többé (13) — a virt. nem célja többé, vagy nem saját személyes, egyéni célja.

Az „önczél”-ről jut eszembe egy német nyelvgyakorló-könyv, mely „*öntanulásra*” van szánva a címe szerint, valódiában pedig magántanulás a célja.

Szeretnők látni mily *arczot csinálna* Bismarck ily előterjesztéshez (15). — *Arczot csinál* a képfaragó, festő stb. vagyis készít, de a magyar ember csak mindenféle *arczot vág* (mutat) hozzá, a szerint, a mint tetszik neki a kép, esetleg más valami, — vagy nem. — A budai kültelek külön elbánás alá (a vízvezeték ügyében) ne essék (17). Elbánás valakivel, valamivel bizonyos más dolgot jelent, (elvére) mint az „*eljárás*”. Mindenesetre az „*eljárás*” volna itt is helyesebb. — Az érdekes tárgy fölötti vita (20); —

a német *über*nek ilyenkor *-ról* ragos határozó felel meg: az érdekes tárgyról való vita.

A magyar szórend ellen hibintanak az ilyenek: Mindenkép az idegeneknek nagy népvándorlása Budapestre szükséges. Pesti Napló 319, — e helyett: Mindenkép szükséges az idegeneknek . . . stb. — A testületnek nem szabad volna egy többség kifolyásának (!) lenni. Függetl. Nov. 4. (Helyesen: A t. nem volna szabad . . .).

A „Függetlenség“ különben a milyen tűrhetőbb magyarságú általában, annyira elveti magát helyel-hellyel: Hires *festész* (festő), kivált állatokra, genre képekre és arczképekre (321) — arczképekben stb. helyett. — *Beismerjük* (helyesen: elismerjük) e feladat nehézségét 13, a *szállítási* határidő sem lett *betartva* 13, — e helyett: a szállítás határidejét sem tartották meg. Nyelvezet tekintetében meg az ilyen tulipántos tarka mondásokról, mint imez: „A jeruzsálemi poloskák gyepöljével kormányozott keresztény zsidóbérenczek harcra kelnek“ (321) — szólni sem lehet. Erre nézve már felsőbb folyamodású bíróságnak kell magunkat tekintenünk s mivel a józan ész illetékes alsó törvényszékén a „poloskák gyepöljét“, mint magában tárgytalan és képtelen keresetet elutasították, — mi is mellőzzük megjavítását, mint a „Magyar Állam“ „az istentelen sajtó iszonyu üvöltéseit“ (Lonkai. Okt. 26.).

A „Pesti Napló“ mióta vasárnapi mellékletet is ad, még sűrűbben teszi a magyartalan magyarságot. „A félbeszakadt államélet 18 évi *tetszhalálszerű* pihenés után föltámadt“ (323). Tetszhalálszerű helyett a régiek álhalált vagy holt-elevent mondtak.

„Mikor? 60—70 éves korában? Mikor már képzelme csodás alkotásainak özönével *elborítandotta* a világot?“ 323. „Fontos *mozam* (nem momentum, vagy mozzanat?) ez főképp annak megítélésével, hogy . . . U. o. És ez mind Vajda János tollából, a ki tud magyarabban is írni! — Az *előadási és frazírozási árnyékolásnak* plasztikaibb feltüntetését alig lehet képzelni. — Magyarul: az előadás árnyékolásának, vagy színezésének p. feltüntetését stb. P. N. 13. *Löseb* e h. *lőtt seb*, (20) vagy lövés sebe.

Van azonban egy sport-lapunk is. Kár, hogy írói maguk csak a legzöldebb idegenességek hajszozásában töltik ki nemes sport-szenvedélyüket. — A „Vadász- és Versenylap“, „az összes megyei lótenyészbizottmányok (mért nem volna jobb: lótenyésztő-bizottság?) hivatalos közlönyének (lapjának) „tanulságos értekezleteiben“ (ez másképp „értekezést“ jelent) valódi kannibálismust üznek a magyar nyelvvel.

„Az első Yearling bookot a Henry Stebbing, a hasonló nevű *idomár* (lóidomító annak a neve) testvéröccse alapította. — Akkoriban az *idomárok* nem voltak oly tisztességes emberek, mint most. Egy szarvastehén *lett kijelölve*, mely azonban rossz *vadászatot nyújtott*. A vezetéssel Honorance (ló) *ugrott el*, de *lesántulván*, a vezetést (elsőség) Fleetness vette át. Azt állítá, hogy a híres Archiduc (ló) ismét a régi *eséllyel* fog futni (e h. a régi szerencséjével). Bravienka (ló) a verseny után *letört* (tán csak megtörődött, elfáradt?). Egy kevés piritott kenyér is *kihatja az éhséget*. Már II. Károly idejében a versenyek (ló-vers.) annyira üzletszerű jelleget nyertek, hogy a törvényhozásnak bizonyos tekintetben *be kellett folynia* (beavatkozik). *Sörtevadkopófalka*. Mindez az említett lapnak két válogatatlan számából, a 47. sz. és az okt. 2-kiből került ki.

Végül mint örvendetes esetet említem meg, hogy a nyelvészkedés erősen tért hódít nemcsak a t. akadémiában. egyetemen, hanem a fővárosi tanácsban is. Íme a decz. 10-ki közgyűlésen megvitatták és elhatározták, hogy a *holttest* nem helyes szó, hanem a *hulla*, a mely pedig semmit ez alakban nem jelent s ha jelentene, ugyanazt jelentené, a mit a dög, holttest, tetem . . . no de lássuk:

A „bérkocsi szabályrendelet“ 24 §.: „Hulla vagy holttest bérkocsin nem szállítható:

Rácz Károly közbeszól: Mi a különbség a hulla és a holttest közt?

Az elnök az orvosokat kérdené meg.

Poór Imre (orvos) azt mondja: Semmi.

Scheich Károly különböző fogalmakat lát e két szóban s *hullának* „a vízből kihúzott vagy földből kiásott tetemet nevezi“.

Fenyvessy Adolf szerint a *hulla* az állat teteme, holttest az emberé.

Egy hang: döög!

Az elnök a derült vitát azzal zárta be, hogy a szövegből a *holttest* kitörültetik s a §-ban csak a „hulla“ marad meg. A szabályrendelet többi része változatlanul hagyatott (l. Egyetértés 340).

Az „Üstökös“ azonban folytatta a következő számában a „derült vitát“. „Kozarek: hulla, a kit én viszek a másvilágra; holttest, a kit a halál kaszál le“.

És mi mit mondjunk a város atyáinak e nyelvtudományi bölcsességéről? Találóbbat aligha mondhatnánk, mint a mit Quintilianus mondott a római tanácsról: Patres conscripti videntur circumscripti.

KASZTNER GÉZA.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Béldi Kelemen inventariumából (1627).

R ü c s ö n a m e z ő s é g e n *)

Az m é n e s e k n e k s z á m o k : F e h é r - k é k ö r e g k a n c z a v e m h e s 5 d a r a b . A l m á s - k é k k a n c z a m e d d ő 2 . P e j k a n c z a ö r e g 10 . N e g y e d f ű k a n c z a v e m h e s f e k e t e 2 . (N e g y e d f ű h á r o m é v e s m u l t) . Ö r e g s z e g k a n c z a v e m h e s 1 . N e g y e d f ű f e k e t e k a n c z a , a z k é t u t o l l i a s z á á r 1 d a r a b . E g é r s z ő r ű , f a k ó s z a b á s u n e g y e d f ű k a n c z a , m e d d ő 1 . Ö r e g f e k e t e v e m h e s k a n c z a 1 . S z ű r k e - k é k k a n c z a m e d d ő 2 . H a r m a d f ű , s z ű r k e - k é k , g y e r m e k l ő 2 . S z ű r k e - k é k k a n c z a v e m h e s 1 . T a v a l y i l ő c s i t k ó 2 (e g y i k p e j m á s i k s z e g - s z e r ű) . E z i d e i l ő c s i t k ó 8 . K a n c z a c s i t k ó e z i d e i 5 . F e k e t e , t a v a l y i k a n c z a c s i t k ó 1 .

T e h é n m a r h á k n a k s z á m o k : E ö r e g f e j e ő s t e h é n 58 d a r a b . A z 52 t e i a l a t t b o r j u v a g y o n , n é g y e b o r j a z ó , k e t t e i t i n ó s , e z e k n e k ö t e h a r m a d - f ű e k . b o r j u v a g y o n a l a t t u k , ö t b a r n a s z e r ű v a g y o n k ö z t ű k , a z t ö b b i m i n d s z ő - k é k ; a z e g y i k b a r n a t e h é n t b o r á r á é r t f i z e t t é k b e . E z i d e i ö k ö r b o r j u 33 d a r a b . E z i d e i ü s z ő b o r j u 19 . M e d d ő t e h é n 9 . H e t e s z ő k e , e g y i k b a r n a a z m á s i k k e s e l y s z ő r ű , e z e k n e k e g y i k é t b o r á r á b a f i z e t t é k t i n o s t ó l . T u l e ö k (= t u l o k) n e g y e d f ű 7 d r b . h a t a s z ő k e e g y i k s á r g a s z ő k e . Ö r e g b i k a 3 . H a r m a d f ű b i k a 1 . T a v a l i k i s b i k á c s k a 1 . H a r m a d f ű r e k e l ő t u l e ö k 15 . E z e k k ö z ö t t v a g y o n e g y b a r n a s z e r ű , k é t s z ő k e , k e s e l y a z t ö b b i s z ő k é k . H a r m a d f ű r e k e l ő ü s z ő t e h é n v a g y o n 13 . E g y i k b o r j u z ó l e s z e n . e g y h o l d a s s z e r ű v a g y o n k ö z t e , a z t ö b b i s z ő k é k . T a v a l y i ö k ö r b o r n y u v a g y o n 18 . E g y a l a c s (i g y í r v a : a l a c z) , e g y r ő t v a g y o n k ö z t ű k a z t ö b b i s z ő k é k . T a v a l i ü s z ő b o r j u 14 . M i n d s z ő k é k , c s a k e g y s z ő k e b a b o s . A z ö r e g m e d d ő t e h e n e k k ö z t v a g y o n e g y f e l k é r t , v á l a s z u t i j o b b á g y n a k a z t e h e n e a z b o r j u m e g h o l t . A z h á z n á l b é r e s ö k ö r 16 d a r a b . E g y i k b a r n a a z t ö b b i s z é p s z ő k é k . E l a d n i v a l ó ö k ö r v a g y o n 107 .

A z j u h o k n a k s z á m o k : F e j ő s ö r e g j u h 91 . H e t e k e c s k e . E z i d e i n ő s t é n y b á r á n y v a g y o n 40 . K o s b á r á n y e z i d e i 31 . E z i n v e n t á l á s e l ő t t t i z b á r á n y t F e h é r v á r r a v i t t e k . Ö r e g v e r t b e r b é c s p é n z e n v ő t t 14 . D i z k e v e r t b e r b é c s 12 . Ö r e g k o s 3 . D i z k e k o s 2 . Ö r e g c z á p p é n z e n v ő t t 3 . D i z k e c z á p p é n z e n v ő t t 9 . D i z k e k e c s k e , 8 . D i z k e j u h 22 . M e d d ő ö r e g j u h 2 .

D i s z n ó k s z á m a : Ö r e g d i s z n ó 38 d a r a b . A n n a k t i z e n - ö t e á r t á n y . A p r ó m a l a c z e z i d e i 40 .

*) M a g y a r á z ó s z ó a m e z ő s é g e n , v a g y a z i n v e n t a r i u m b a n i s m e g v a n ? s h o g y v a n í r v a a z e r e d e t i b e n a R ü c s ö n s z ó ? Szerk.

A k o z m á s s i jóságban levő labas marhák. Öreg vonó ökör 20 darab. Borjus tehén 15. Meddő tehén 9. Bika 1. Harmadfű tulok 4. Harmadfű üsző tehenek 7. Tavalyi ökör-tinó (?) 8. Tavalyi üsző-tinó 4. Ez idei borjuk 14. Ezekben kilencz ökörborju vagyon.

D i s z n ó k: Öreg disznó 20. Malacz 24. Hízó disznó 3.

J u h o k: Öregfejős juh 217 drb. Meddő diszkekkel együtt 86. Kos 22. Czáp 2. Kosbárány 100; nyöstény bárány 86.

DEÁK FARKAS.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

„A számára”. Érdemes nyelvtudósunk Joannovics György (Nyr. XIV. 13. l.) annak bizonyítására, mily gyakori a birtokos *-nek* elmaradozása szólásainkban, egy „szokatlan” példát is hoz elő, — igaz, csak mellesleg, noha Arany János után, ki valamely bihari embertől hallotta azt. A példa ez: „egy torony a számára” melyet a t. közlő nyomban így magyaráz: „birtokviszonyban, e helyett: egy toronynak a számára...”.

Hát *száma* magában világos birtokszó, tagadni nem lehet. És ha fentebbi viszonyát nézzük is, számba szükség vennünk, hogy népünk tájonkint. szóban és szólásszerkezetben, sok oly különös szabadságot enged magának, melyekben tudományunknak lehet több kevesebb bökkenője, érzékünk azonban megnyugszik s akárhányszor még gyönyörködik bennük. A kérdéses példát mégis sehogy sem vehetem ide; mert hogy ebben a szólásban: „egy torony a számára” a *torony* birtokosa legyen a *sáma* birtoknak, ezt. nekem legalább, sem értelmem, sem érzékem nem tudja bevenni. T. i. annyira elidegeníti itt az a rámutató *a* a birtokot állítólagos birtokosától (torony a számára), hogy inkább akármi más birtokost kényszerít keresnem, mint a *nek*-telen *torony* szót annak gondolnom. Maga a t. közlő is meg látszik e viszonyt sokallani, midőn magyarázatának utána veti: „Ez a népies beszéd tehát legtovább megy a *nek* elhagyogatásában”.

És ez volna, ha csupán magában kellene is eme solocismust tekintenem, csak ez lehetne róla a nézetem. De szükség, hogy nyelvérzékem szavazatát szava-bevehetőbb adattal is igazoljam.

Hogyan értette a bihari ember a „szokatlan” szólást, nem találgathatom; s ha vajjon magyarságunk egyik legnagyobb ismerője s mindenestre legnagyobb művésze, Arany, szólott-e hozzá valamit, és mit? — ezt sem tudom, hanem hogy a borsodi palócságban mit tenne az, ezt

már, mivel e szólásfélével nőttem fel, egész tisztán értem s bizton állíthatom. Semmi egyéb az *a számára* itt, mint tájéki határozó, mely az *úgy szólván, körülbelül, majd, majdnem* hozzávető, hasonlító határozóknak felel meg. Pl. „A beteg csak úgy van *a számára* most is, mint tegnapelőtt volt (azaz úgy van körülbelül...). Mindegy *a számára* akár van, akár nincs (mindegy körülbelül). Ez a lakás egész kastély *a számára*! (úgy szólván egy kastély...). Ezt a szót Borsodban *a számára* minden ember mondja (majdnem minden ember“). Vagy mint (Benőfi följegyzése szerint) a vásárról hazatért palócz beszéli szomszédjának: Mikor gyött kend meg bátyura?

— Az éczaka, *a számára* regvel.

— Eladta-e a cséklyést? *)

— Elvesztegettem...

— Ugyan hogy köt el?

— Bijon sehogy, meg *a számára* úgy se...

Részemről hát az: „egy torony a számára“ szólásban csak egy nyomatékos hasonlítást látok, melyet akármely magasabb épületről, dongamáglyáról, boglyáról, vagy akár egy magas emberről is el lehetett mondani. Bármint legyen, azt tartom benne legjobbnak, hogy megvan. Hasznos az ilyeket följegyezni; aztán pedig jó-mindnyájunk dolga azon lenni, hogy hamisított értékkel ne menjenek forgalomba.

SZVORÉNYI JÓZSEF.

Figye. Thewrewk Emil (Nyr. XIV: 36. 1.) helyreigazítja a „fügemutatásra“ vonatkozó észrevételemet.

Nyilatkozata kapcsán újra megvizsgáltam a kérdést és meggyőződtem róla, hogy „fügét mutatni“ csakugyan annyi mint „cunnust mutatni“. Mindazonáltal továbbra is meg kell maradnom ama véleményem mellett, hogy a füg együ-mölcsnek régi olasz neve *fica*, a velencei dialektusban *figa* és ennek többeséből a *fighe* alakból vettük a magyar *fige* szót. Állításom bebizonyítására újra csak Tommaseora hivatkozom: „*Fica: Il frutto del fico*. — Bibl. Re. I. 25: *Dugento masse di fiche secche*“. Tehát *fica* a mai olasz-ságban is előfordul még füg együ-mölcs jelentéssel. A bibliából, a királyok könyvéből idézett mondat pedig „Kétszáz rakás száraz fügéről“ szólva, kétségtelenné teszi, hogy a *fica* szót 1471-ben, mikor a kérdéses biblia készült, botránykeltése nélkül lehetett „füge“ értelemben használni.

*) Rendszerint ökör neve. Különbösen *cséklye* a palóczban: az eb, sertés, ló stb. nyakáról zsinegen lecsüngtetett, az előlábak előtt vízszintesen lógó fadarab, azon célra, hogy az állat térdeit verdesse, azt a járásban akadályozza, hogy kárba ne menjen. Innét *cséklyes lábúnak* mondják azt az embert is, ki botorkázva jár. Sz. J.

Állításomat bizonyítja a *fico* szó is, mely mai napság fügét és fügefát jelent. A dolog csakis úgy történhetett, hogy *fico* eleinte fügefát, *fica* pedig fügegyümölcsöt jelentett. Később talán valamely elveszett „cunus” jelentésű szó találkozott alakilag a *fica*-val, vagy talán egyszerű metaphora útján ruházták rá az újabb jelentést, mint nálunk a „szőrös baraczk”-ra. a vel. dialektusban a *fritola*-ra, „kis pástétomra”; elég az hozzá, a *fica* trágár szavá lett. és helyette a *fico* „fügefa” szót kezdték használni. Most már a félreértés kikerülése végett a fügefa elnevezésére kellett új szót találni, elkezdtek tehát a *fica* szónak collectivumát: *ficaja* (fügés) használni. Figyelemreméltó, hogy a fügefának ez újabb neve nőnemű; tehát alapszava csakis *fica* lehetett, nem pedig *fico*, mert hímnemű szóból hímnemű szó származott volna. *Fico* gyűjtőneve *ficajo*, mely fügefával beültetett helyet jelent; tehát *fico* eleinte csakis a fára vonatkozott. a fügének meg az egész olaszágban *fica* volt a neve.

KÖRÖSI SÁNDOR.

Tűrhetetlen. Használatos, járatos. A Nyelvőr XIII. k. 326. lapján a *tűrhetellen* jelentéséről van szó. Nem bírom tisztán kivenni, vajjon egészen elveti-e a Nyelvőr az Egyetértés amaz állítását, hogy a „*tűrhetellen* jelent személyt, a ki tűrni nem tud vagy nem akar”. Én több ízben hallottam a *tűrhetellen*-t „*impatiens*” értelemben. Állító alakjában pedig lásd a Reform. Énekes k. egyik legrégebbi énekében, 162 : 6. v. „N a g y - t ű r h e t ő S z e n t I s t e n”.

A Nyelvőr használatosá tett egy *tűrhetetlen* szót sőt kettőt, — ha többet nem: a *használatos*-t és a *járatos*-t.

„Használni”, „felhasználni”. Igaz, hogy *utor* értelemben oly általánossá vált, hogy alig tudnánk ellenni nélküle, és használjuk is derűre borúra. Lehetetlenség és kár volna kiküszöbölni; de rokonságát terjeszteni és törvényesíteni kár. Nincs módom, időm a codexeket tanulmányozni, s az előző századok irodalmát felkutatni: de azoknak, a kik ezzel foglalkoznak, érdemes volna utána nézni, vajjon a codexekben, Pázmánynál, Mikesnél stb. stb. fordul-e elő csak egyszer is a *használni* „*utor*” értelemben? Ha, mint én sejttem, nem fordul elő, ha ők a *használ* igét csupán „*prodest*” értelemben használják, akkor nem kellene propagálni a másik értelmű *használ* származékait. *Használatos* nem az, a mit használunk, hanem az, a mi használ. *Használatos* az orvosság a betegnek, az intés a gyerekeknek; sőt a szó is lehet használatos a babona ráolvasójának, de általában a szó sohasem helyesen *használatik* e helyett: „mondják”.

Ugyanezen okból a *járatos*-sal is meg vagyunk járva. A *járatos*-sal én legalább mindig bizonyos öntudatosságot

kapcsolok össze. Járatos lehetek valamely házhoz (szoktam oda járni). Járatos lehetek valamely nyelvben; sőt a seregély is lehet járatos valamely cseresznyefára. — De már a *pénz*, ha nem jár, nem mondjuk róla, hogy *nem járatos*; bizony a szórul sem ám.

Egyébként pedig nem veszik-e észre e két szó forgatmányozói, hogy ők maguk is ösztönszerűleg érezték e két szó tökéletlenségét. Hiszen ők a két szót teljesen egy értelemben veszik! S ha már a *használatos*-t járatosá tették: mi szükség volt a *járatost* használatossá tenni? Felelet: mert ösztönszerűleg érezték, hogy van a dologban valami hiba, s egyik sem kielégítő.

BAKSAY SÁNDOR.

Csentész. Kispál Mihály szerint (Nyr. XIII. 518) ez a szó Marosvásárhelyt és vidékén, egész Marostorda megyében közkeletű; értelme: félkrajczár. Kissé változott alakban ugyan, de ismeretes s néha-néha hallható ez a szó Tolna megyében is. Magam a következő kifejezésben hallottam: „Nem adott égy árva csöntést sé“. L. A.

APRÓLÉKOK.

A magyar szótövek. E cím alatt a régi szóvégi magánhangzóról tartott fölolvastat a legközelebbi akadémiai ülésen Simonyi Zsigmond. Fejtegetéseit négy részre osztotta: 1. A rokon nyelvekből legerősebb bizonyítékul azt idézte, hogy az ugor nyelvek közül sokszor az egyikben meg vannak a szóvégi hangok, míg a hozzá legközelebb állóban, sőt csak a másik nyelvjárásban már nincsenek meg. Ez csakis úgy magyarázható, hogy eredetileg meg volt mindenütt az a magánhangzó s csak aránylag új korban vesztették el az illető nyelvek. köztük a magyar. Az értekező a vogul-osztjából idézett legtöbb példát a véghangzó fönnmaradására, mert az ellenvélemény azt állította, hogy e két nyelvben semmi nyoma sincs. — 2. A régi oklevelekben fönnmaradt magyar véghangzókra nézve bebizonyította, hogy az ellennézetnek ide vonatkozó magyarázatai tarthatatlanok. Azonfölül idézte az Ehr. c. teljes alakjait, s idéz teljes tőket a Bécsi c.-ből is: *réjo* = *ri*, *viu* = *vi*; még Heltaiból, Sylvesterből s későbbi írókból is idéz ilyen alakokat: *viyu*, *hiu* stb. — 3. Ugyanazt bizonyítják szerinte a magyarban rég meghonosult idegen szók; mert ezekről sok esetben ki lehet mutatni, hogy valaha magánhangzón végződtek s ezt csak a mi nyelvünkben vesztették el; pl. ó-perzsa *zaranja*: m. *arany*; török *bieri*, *verc*: m. *bér*; *jinzü*: *gyöngy*; német *erdbeere*: m. *cper*; ó-szlovén *krisztu*: *kereszt*, *brātu*: *barát*

stb. — 4. Végre bírálat alá vette az ellennézetűeknek segédhangzós elméletét, és kimutatta, hogy számos ok szól ellene. Így főleg az, hogy sok esetben semmi szükség sem volna ejtéskönnyítő segédhangra, mert az illető szót minden nehézség nélkül ejthetnék amúgy is. Pl. *szár-a-t, nyál-a-t, ötven-e-t, ír-o-gat, fon-o-gat* a magánhangzó nélkül csak oly könnyű ejtésűek volnának, mint *pár-t, vált, zökkent, irgalom, kongat* stb. Sőt sok esetben az úgynevezett segédhang a helyett, hogy könnyítené, egyenesen megnehezíti a kiejtést, t. i. valahányszor hiatus keletkezik általa: *régi-e-bb, házi-a-k, mai-a-k, budai-a-k, menny-e-i, menny-e-i-e-k*. — A fölolvasó a végeredményt úgy állapítja meg, hogy e magánhangzóknak eredetileg a tőhöz tartozását kétségtelennek kell tekintennünk; hogy segédhangzóknak semmi esetre sem tarthatók; és hogy az iskolában is legfőlebb a „kötőhangzók“ közönyös nevével illethetők, melyekről aztán a tanításnak fölsőbb fokán egész biztossággal megmondhatjuk, hogy valaha hozzátartoztak a szótőhöz.

Ki a Zápolya? Sokszor törtem a fejemet eredménytelen azon a kérdésen, vajjon kit akart karrikálni a Mukányi szerzője, midőn Zápolya Ignácot pár-baj helyett páros viaskodás-ról beszélteti? Mert tudtomra a Nyelvőr emberei soha sem tettek kifogást a *pár-baj* szó ellen. Hiszen *baj*, harcz, küzdelem, viadal' értelmében is régi szó, és *pár-baj* mint összetétel csak olyan helyes, mint akár a *fa-haj* vagy *kocsi-zaj*: fának a haja, kocsinak a zaja, egy párnak a baja vagyis viadala. A mi annyi fejtörést okozott, azt végre megfejtette egy szerencsés véletlen. Kezembe került ugyanis Ebers Györgynek „Égy polgármesterné a XVI. századból“ című regénye. Olvasom, olvasgatom, egyszer csak ott találom (a II. kötet 26. lapján) a mint íme következik: „Becsületszavát köti le, hogy emberei nyugodtan nézik végig a páros viaskodást, végződjék az így vagy úgy“. És a 141. lapon ugyancsak megduplázza: „Kardokkal gyakorolták magokat a páros viaskodásban“. Ennélfogva azt kell tartanunk, hogy a Zápolya kifejezése nem karrikatúra, hanem idézet, s az a vaskalapos orthologus, a kire e szóval a Mukányi szerzője céloz, nem egyéb mint Ebers fordítója — Szász Károly!

Óhajtottuk volna azonban, hogy derék fordítónk, a mint ebben orthologusnak bizonyította magát, más már meghonosodott idegenszerűségek kerülésével is jó példát adott volna hanyag fordítóinknak. Az ő példaadásának bizonnyára megvolna sikeres hatása. Akadtunk ugyanis itt-ott egy pár germanizmusra, a melyeket ide kijegyzünk: „A te sorsod *feletti* aggódás“ II. 51. „a saját sorsa *feletti* csüggettség nyomasztólag nehezedett reá“ II. 32. A magyaros

szerkezet: aggódunk valakinek sorsán „A ki nem akar áruló lenni saját *honán*“ II. 110. A német mondja: „verrätther an dem vaterlande“, de a magyarban ez a szerkezet szokatlan; nem „saját édes *apján* lett áruló“, hanem „saját édes *apjának* lett árulója“. „Az *ólomlábon* jár az idő“ II. 118. (Kisfaludy K. szerint „*ólomlábon* jár az ellen“). A II. 191. lapon ezt olvassuk: „Mára nagy gyűlés *lett* férje által összehíva“. Én így mondtam volna: „Férje mára nagy gyűlést *hitt* össze“, vagy akár szenvedővel: „*férjétől* mára nagy gyűlés *volt* összehíva“. „A hadügyi biztos *azon* volt, ha a herceg felettébb bosszus fog lenni“ II. 47, e h.: „*abban a véleményben* volt“.

Jobb idők jele. Vándorlásainkban gyakorta igen furcsa nyilatkozatoknak voltunk tanúi. „Nem képzelik uraim, hogy tele van hibákkal ennek a népnek a beszédje! aztán olyan buták, iszonyú buták; nem fog rajtok a jó szó. Hiába prédikálok nekik. hiába tanítom őket a helyes beszédre, akár a falra borsót. Még csak az olyanokról sem tudom leszoktatni őket, hogy „aszongya, od van a szobábo, főkötte magát“ sat. helyett így beszéljenek: „*azt mond-ja*, ott van a szobában, *felkölötte* magát.“ E nekikeseredett panaszt egy néptanítótól hallottuk.

Egy más alkalommal, midőn egy suhancznak következő mondását följegyeztük: „De naok a csécseidek Maris!“ a plebános úr ily észrevételt tett rá: „Hát az urak ilyen szármáságokat gyűjtenek?“

Ez alig tizenhárom év előtt történt, s ma örömmel tapasztalhatni, hogy a népnyelvi sajátságok megítélésében kedvezőbb fordulat állott be. Nem csak a Nyelvőr közleményei szaporodtak napról napra, hanem a napi sajtóban is többszörre találkozunk becses népnyelvi adatok följegyzéseivel. Jelen füzetünk is ad egy ilyen közleményt, melyet a Budapesti Hirlap egy tárczájából böngésztünk ki s a Népetimológiák rovatában közlünk. Ugyan csak a B. H. 29. számában egy közleményt olvasunk a palócságról, melyből a következőket jegyezzük ide: „A falusi palócz is ismeri a kávé s különösen az asszony-nép azzal él. A szegény zsellér panaszképpen mondá munkátadó urának, hogy ő csak *szalonnát kábézik* . . . Ha ur elé kerülnek, finoman törekednek beszélni: „Igenis kérem alássan. majd elhozom a *férjemet* is“ mondá egyszer a palócz s a meg nem értett *férj* szóval a feleségét gondolta“.

Az ilyenmű közleményeket azonban szivesebben vennők, ha a Nyelvőr hasábjain látnának napvilágot; mert a napi lapokban közölve, ha csak véletlenül meg nem akad egyik-másikon a szemünk s ki nem jegyezzük. eltemetve maradnak és semmi hasznukat nem veheti a tudomány.

Fővárosi tudósítás. A napokban értekezlet volt az új városháza középítési termében. Az elnök az értekezlet figyelmét arra hívta föl, hogy az új tisztogatási rendszer elfogadásakor figyelmen kívül *maradt* a sugárút. Nagyon óhajtható, hogy a sugárutat is *bevonjuk* az új rendszerbe. Az elnök megkérdi Kempelen parancsnokot, hogy tehetségében állna-e a sugárutat is *géppel tisztíttatni*. Kempelen azt felelte, ha két géppel többet szereznek be s a *munkaerőt kellően megszorítják*, a *tisztítás hálózatába* a sugárút is *bele lesz vonható*. Az értekezlet elhatározta, hogy a tanácshoz erre vonatkozó *kérvényt intéz*. Az értekezlet abban állapodott meg, hogy jó átjárók *készüljenek*; s ezt a városligeti bizottság *figyelmébe ajánlja*. Sat.

E tudósítást az értekezlet jegyzője illetén magyarsággal adta elő: „A napokban értekezlet volt az új városháza középítési termében. Az elnök az értekezlet figyelmét arra hívta föl, hogy az új tisztogatási rendszer elfogadásakor figyelmen kívül *hagyatott* a sugárút. Óhajtható, hogy a sugárút még inkább *bele vonassék* az új rendszerbe. Kérdi elnök a jelen volt Kempelen tűzoltó parancsnokot, hogy képes volna-e a sugárutat is *gépies tisztítással látni el*? Kempelen azt felelte, hogy ha 2 géppel több *szereztetik be* és megfelelő munkaerő *szaporítás adatik*, a tisztítási hálózatba a sugárút is *bele vonható lesz*. Az értekezlet elhatározta, hogy ez irányban a tanácshoz *kérvény intéztessék*. Az értekezlet *megállapodott* abban, hogy a jó átjárók létesíttessenek, *a mire nézve* a városligeti bizottság *figyelmébe hivatik fel*“.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

I.

(Erdővidékiek).

Ne légy ojan fű: Ne légy olyan kész.
 Egy valláson vagyunk: Egy a természetünk.
 Becsületét lenyomni: Sarkára hágni.
 Ha ménsz hát sorkad erre.
 Nincs annak semmi hime: Nincs semmi mesterség benne.
 Levelezik egymást.
 Dolgozz, met hanem zsákba a fejed, tarisnyába a lelked.
 Kicsi baja van az eszivel.
 Kormos az orra: Tolvaj, nem becsületes.
 A dolog komám: Tehát nem bántom: nem dolgozom.

(Olasztelek).

KOLUMBÁN SAMU.

2.

Szatmármegyeiek.

Medvét fogott: terve nem sikerült.

Ha ilyen drágán aggya, nem férünk össze; ne fáskodjon! :
így nem alkuszunk meg; ne bicsakolja meg magát (engedjen vala-
mit az árából).

Nem úgy áll a bál, este beáll, reggelig áll.

Jó az öreg a háznál, ha kár nincs is kárt csinál.

Hammába hótt: ügyetlen, rest.

Nem haggya bordába vásznát: serény, ügyes.

Az a lu is jó felagatódczott: sovány.

Fejjük meg az ágast: nincs tejünk.

(Kömörő).

KAZAY GYULA.

Népetimológiák.

(Budapesti Hírlap. 17. sz.).

Nem utolsó, a mit a palócz atyafiak a fogfájás ellen hasz-
nált kajeput olaj-jal elkövetnek. Először is lesz belőle kajaput
olaj, azután kalaputya olaj; ebből kalaputya, kajlaputya,
kajla kutyaolaj; kalapolaj; kalapzsir. A kalapzsirból
végre valamelyik javasoló azt süti ki fogfájásban szenvedő paci-
enseinek, hogy kerítsenek valahol egy zsiros kalapot, annak a da-
rabját borítsák rá az ábrázatokra a fájós oldalon; — bizonyosan
használ.

Gyermeكبajokban gyakran szenna-levél forrázatot szokás
használni, mit egyes vidéken, igen helyesen szennás viznek ne-
veznek. Ezt félfüllel meghallotta valamelyik anyámasszony s mind-
járt tovább adta, hogy „a lelköm öszömta kicsikéjének csak sze-
nes vizet aggyanak innya”; attól mindjárt jobban lesz.

A magyaros accentussal hozzenfett-nek ejtett haszenfett-
ből csináltak nadragzsirt. A chininpor nekik hénysa-
só; a kopaiva balzsam: bársonykupak, a benzin:
penzió, a karmin pedig kármentő.

Orvosi kifejezések a nép ajkán.

Tikhálog van rajta: hemeralopia, farkas sötétje; a ki
este nem lát, mint a tyuk. (Zala m.).

Homálzott a szemém. (Vas m.).

Ollan rosszúl voltál, hogy el is haltál: ájul.

(Veszprém m.).

Folyt belülle a sönnyedék: genyedség. (Veszprém m.).

A tököm széktya. (Veszprém m.).

Szémérmés testém. (Veszprém m.).

Hónapis vakság: némely lónak mulékony meg visszatérő vaksága. (Veszprém m.).

Rögény szökjön mög: disznók járványa, mely a torok megdagadásában nyilvánul. (Somogy).

Pillantó: szemhéj. (Komárom. m.).

Szémverésbe jöttem: valakinek a szeme nézése ártott meg neki. (Pest m.).

Kikodult a gyomrom: mikor üres a gyomra.

(Gömör m.).

Vatokas: a legalja malacz, mely eszik, de nem fog rajta; nagyon hitvány beteges gyerek; „vatokas vót de. félpéndűt a jó koszon”. (Gömör m.).

Lélekváltoztatás: lélekzet vétel. (Visk).

Nem látom a gyertyát, csak egy kicsint sárgít.

(Tordacs, Fehér m.).

Nem látom a gyertyát csak úgy rémlik. (Laczháza).

CSAPODI ISTVÁN.

Népmesék.

A zídes meg a mostoha jánya.

Éccer vaut, hun nem vaut, vaut a világon égy asszony. Annak vaut égy ídes meg égy mostoha jánya. A mostoha mitig daugozott, de azír mitig csak szitták, még enni sem igen kapott. A másik semmit sem csinált, csak ide-oda lótyógótt. Mégis ű mondogatta, hogy minek tartyák aszt a zingyenéleőt?

Éccer osztánd aszongya a zasszony: Na te lusta (= kurva). ne edd ingyen a zisten kinyerit, menny el száugálni.

Sütöttek neki hamupogácsát, s elindult. Amin menyen-mendegíl, tanálkozik égy csikauval. Teli vaut bogánccsal. Aszongya: Takariccs meg, ídes jányom, etteöl a bogánccsaul! Jautét hejjibe jaut várj!

Ű bizon szípen megtakarította s tovább indult. Menyen-mendegíl, tanál égy kútat. Az is piszkos vaut, teli gizzel-gazzal.

— Gyere, ídes jányom, takariccs meg! Jautét hejjibe jaut várj!

Kitakarította s ával tovább ment. Menyén-menyén, tanál égy motyaukör.tifát. Teli vaut szalmával, tüvissel.

— Gyere, ídes jányom, takariccs meg. Jautét hejjibe jaut várj!

Eszt is megtakarította. Menyén-mendegíl, tanál égy süteöke-menceét. Kideöt-bedeöt a zódala.

— Gyere, ídes jányom, igaziccs meg, takariccs meg! Jautét hejjibe jaut várj! Aszt is megtakarította. Amin tovább menyén, tanálkozik égy öreg asszonnyal.

— Hát te, jányom, hová míssz? Kérdi a zöreg asszon.

— Eén bizon, neéném, száugálni.

— Jer hát hozzám; van nekem heét szobám. Hatot kisöprögeccz, takarítol mindennap, de a hetedikbe nem szabad bemenni. Ha becsületesen vígzed a daugod, jaul megfizetlek.

A jány mingyár beis állott éggy esztendeöre. Met tudni kell, hogy akkor éggy esztendeő három napbaul állott. Miko hűsígesen vígig száugált, beviszi a zöreg asszony a hetedik szobába. Vaut ott sok kissebb-nagyobb tulipántos láda; éggyik szebb mind a másik.

— Nó, jányom, te jau vautál, válassz ezek közzül a ládák közzül.

A kis jány odamenyen leghátul a szegletbe, ott vaut éggy kis festetlen piszkos láda; aszt választotta ki. A zöreg asszon csak aszt mongya: Hogy választod ki aszt a pocseék kis ládát, mikor itt annyi szípet találsz?

— Nem írdelek één ijen kis száugálatra többet, aszongya.

A zöreg asszon mindenkíppen leakarta beszólni. De ő nem tágitott. Vette a kis ládát s megindult hazafelé. Amin menyen, megírkezik a süteökemenczéhez. Hát teli van fájín kaláccsal meg lepínnyel.

— Na, jányom, aszongya, gyere, lakjál jaul s vigyeél a zútra is.

A jány jaul lakik, elis teszen éggy darab kalácsot meg lepínyt. De a zöreg asszon csak nem nyukhatott. A kezibe vett éggy mozsarat. Megindult vele a jány után s mitig ütötte és monta: Likit-lakat kis mozsaram, majd elérem, majd!

Oda érkezik a süteökemenczéhez s kérdi: Nem látott itt éggy jányt éggy kis ládával?

— Nem één soha! aszongya.

Ezalatt a jány a motyaukörtifához írt. Teli vaut fájín körtivel.

— Gyere, jányom, aszongya, lakjál jaul s vigyeél magaddal is.

A jány jaul lakik s a köteőjjibe is teszen éggy csomaut. Osztán tovább menyen. Megírkezik a zöreg asszony is.

— Nem látott itt éggy jányt éggy kis ládával? Kérdi.

— Nem één soha! aszongya.

A jány meg odaír a kúthoz. Szíp tiszta a vize, a gárgyán meg éggy szíp aranypohár van.

— Gyere, jányom aszongya, igyál ebbeöl a vizbeöl s viddel a zaranypoharat is.

Jaut ivutt s a zaranypoharat is a köteőjjibe tette. Aval tovább menyen. Jön a zöreg asszony.

— Nem látott itt éggy jányt éggy kis ládával? Kérdi.

— Nem één soha! aszongya.

De a zöreg asszony íszre vette a daugot. Még ereősebben vette a mozsarat: Likit-lakat kis mozsaram, majd elérem, majd!

Mán csaknem utaulírte, miko a jány a csikouhoz érkezett.

— Gyere, jányom, aszongya, üjj fel csak a hátamra, mingyár haza viszlek één!

Felült rá a jány s egy pillanat alatt otthon termett vele. Mikor a kokas meglátta, felrepült a kapura s aszt kiátotta: Kukurikau gazdasszonyom, jön a mostoha jánya aranyba fagyva! .

Megharagszik a zasszony s elkergeti onnan. Hát íhol, jön a mostoha jánya. Elmongya, hogy eszta ládát szaugálta. Elkesztek kacagni, hogy csak ijent tudott szaugálni. Hanem mégis csak felbontották a ládát. Hát uramisten, teli van arannyal-ezüsttel. Na, gondolja a zasszony, elküdi most a zű ides jányát, majd szaugál az külömbet. Szípen feleőtösztetí, süt neki jau vajas pogácsát s útra ereszti. Amin menyen-mendegíl, tanálkozik a bogáncsos csikauval.

— Takariccs meg, ides jányom, etteöl a bogáncstaul, mongya, jautét hejjibe jaut várj!

— Maj bizon, te mosleék-csikaja, véled tötöm itt a zideömet! aszongya s ott hatta.

Menyen tovább, tanálkozik a kúttal.

— Gyere, ides jányom, takariccs ki, jautét hejjibe jaut várj!

— Nem ismerem Csavarit! aszongya s ott hatta.

Menyen-menyen, eléri a körtifát.

— Gyere, ides jányom, tisztogassál meg, jautét hejjibe jaut várj!

— Ha még tésis fa vagy, te pocseék? aszongya s tovább menyen.

Elírkezik a süteökemenczéhez.

— Gyere, ides jányom, igaziccs meg!

— Maj megigazít tégedet is a zistennyila, aszongya s ott hatta. Tanálkozik a zöreg asszonnyal.

— Hová, hová, ides jányom?

— Één bizon szaugálatot keresni menyek, néneém.

— Ippen jau, nekem éggy szaugálau kell. Ha beállsz hozzám, megfogadlak. Heét szobám van. Hatot kikell söprögetni, tisztogatni mindennap, de a hetedikbe nem szabad bemenni. Ha becsületesen megszaugálsz, jaul megfizetlek.

Beis állott a szaugálatba. A keét első nap elvégezte rendesen a daugát. De a harmadik nap, a miko gazdasszonya a templomba vaut, kinyittya a hetedik szobát, felemel éggy nagy tulipántos ládát s megindul vele hazafelé. A pap sokat beszílt, sokáig tartott a templomozás. Miko a zöreg asszony haza ment, a jány mán hegyen-veögyön tulvaut. Hamar kapja a mozsarat: Likit-lakat kis mozsaram, majd elírem, majd!

Fut utánna. Odaír a süteökemenczéhez.

— Nem látott itt éggy jányt éggy nagy tulipántos ládával? Dehogy nem, aszongya, csak siessen meég utauléri.

Menyen-menyen, odaír a körtifához.

— Nem látott ére éggy jányt éggy tulipántos ládával?

— Dehogynem, aszongya, csak siessen meég utaulíri.

Menyen-menyen, elíri a kútot.

— Nem látott itt éggy jányt éggy tulipántos ládával?

— Láttam eén, siessen csak, meég utaulíri.

Menyen-menyen, odaír a csikauhoz.

— Nem látott itt éggy jányt éggy tulipántos ládával?

— Üjjön csak, néni, a hátamra, aszongya, mingyár elérjük.

Felis ült rá a zöreg asszony s elírték a jányt. A zöreg asszony össze-visszaverte, vízbe köpülte, filhautan hatta a zútszílen. Mikor a jány magához tírt, nagytámojogva megindult hazafeleé. Mikor a kokas meglátta, felugrik a kapura s aszt kiátta: Kukurikau gazzasszonyom, jön a zides jánya összeverve, vízbe fagyva!

Megharakszik a zasszony s elhessekteti onnan. Há jön a zides jánya vízbe köpülve. De nem baj, legalább ott a nagy czifra láda. Felis nyittyák. Há csupa kigyau-bíka ugrik ki beleölle.

Ottis maratt a zides jánya vín jánynak örökre. A mostoháját meg elvette a legjobb gazda a faluba, s máig is ílnek, ha meg-nem hautak.

(Zilah).

VERSÉNYI GYÖRGY.

Átkozódások, káromkodások.

Hogy a széméd follon kü!

Hogy a vakulás érjén é!

Hogy a dühüs nyavala törjön fő!

Hogy a kórság vessén fő!

Hogy a rosseb égye kü a pofádot!

Hogy a nyüvek kezgyenek kü!

Hogy a kukaczkok essenek beléd!

Hogy a tüzes ménkü csapjon hozzád!

Hogy a csattogó ménkü vággyon beléd!

Hogy a férég fenye égyén még!

Hogy a veszekédett fenye széggyén szét apróra!

Hogy a zördögök talicskállanak é!

Hogy a kutyák égyenek még!

Hogy a kutyák szalaggyanak é veled!

Hogy a Kesszeldorfer (volt z.-egerszegi hóhér) légyén a keresztapád!

Hogy a sünyedik (senyv) fészkelen beléd!

Hogy a kosz leptyén még!

Hogy a csuz fujjon fő!

Hogy a görcs rángosson össze!

Hogy a sörét vetéggessen szélle!

(Nagy-Lengyel. Göcsej).

GAÁL FERENCZ.

Tájszók.

I.

Alföldiek.

Kacacsáz: kacsat letördel pl. dohánytőkéről. „Menjetek ki kacacsázni“.

kac zabáj vagy kac zabajka: leányok könnyű felöltője. „De szép kac zabajkád van hékás! — Van annak, aki meg nem issza“.

kajaba, kalaba: lármás veszekedés. „Micsoda kajaba az szomszédasszony?“

kajabál: kiált, kiabál. „Ugyan ne kajabáljatok“.

kalakótyos: szeles, szeleburdi. „Szinte tudtam, hogy így járok evvel a kalakótyossal“.

kalamol: valami lében kotozás. „Mondja csak bátya: miért kurta némelyik birkának a farka? Azért, mert elvágta. De hát miért vágta el? Azért, mert azok bárányok és mikor fejjük, ne kalamoljon farkával a tejes edényben“.

kalancsagos, kalancsos: tévelygős hely. „Vigyázz azon a kalancsagos úton, félre ne bódorogj“.

kallantyúz: kőcot fon kallantyúval. Ezen fonálból ponyvának és zsáknak való durva vásznat szőnek. A kallantyúzást egyedül férfi cselédek végzik télen.

kangördör: olyan gödör, honnét vályogot vertek vagy tapasztani való földet hordtak.

kandarít: kilódit. „Menj odább mert olyant kandarítok rajtad, hogy az eget is bőgőnek nézed“.

kaparé: hulladék, mit gyűjtés után a tarlón gereblyével összekaparnak. „A kaparékat rakjátok külön; mert az gazos“.

kapat, megkapat: fuvarosok valamely álló helyen, csárdánál rövid időre megállanak és keveset etetnek. „Majd a koplálónál egy kicsit kapatunk, azután tovább ballagunk“.

karczos: rámpás, új bor. „Kóstoljuk meg komám a karczost, mit mond. Ejnye komám, ettől ugyan kinyílik a bicska az ember zsebében“.

karistól: nagyjából megfésül. „Karistold meg a fejedet, azután lódulj iskolába“.

karizsmál: gyengén vakar. „Éds anyám, karizsmálja meg egy kicsit a fejemet“.

káromszó: káromkodás. „No megállj, majd bepaprikázza éds anyám a szádat a káromszóért“.

kárpál: zsörtölődik, durúzol. „Ugyan ne kárpáld mindig azt a gyereket“.

kászolódik: készülődik, szedelőzködik. „Kászolódjunk gyerekek, azután induljunk“.

kászú-túró: fenyőhéjba tömött túró. „Hogy ez a kászú-túró bátya?“

2.

S z a t m á r m e g y e i e k.

C s u t a k : szalmából, szénából vagy málé héjjából összegöngyölített csomócska, melyel valamit bedugni akarnak, vagy szobát surolnak; szalmaszéna-csutak.

C s u t k a : a málénak takarmányul is szolgáló leveles kórója; nevezik azon részét is a málénak, melyről a szemet lefejtették; ezt kocsnálnak is mondják.

C z i n k ó : a hagymanemű nővények még fel nem repelt magtökja s a vörös hagymának koratavasszal kihajtott első csiraszára.

C z i p e h e d i k : nehezen, lomhán felkél, feláll; „cipehedjettek már no!”

C s i l l e n t : tréfás neve a lopásnak; ügyesen elcsillentette.

C s i n j a : a hordónemű edényeknek azon befűrésztelt része, melybe a mester a feneket illeszti.

C z u r h ó : fajtalan-életű nőkre szokták alkalmazni; másként: kurva.

C s o b á n : Szatmár vidékén azon kétfenekű, igen rövid-dongájú lapos edény neve, melyben a mezeti munkások vizet tartani szoktak.

C s e r m á l : valamit ravaszul elcsérél.

C z i g á n k o d i k : valamit igen erősen kér, követel.

C s á p o l : kézzel vagy egyébbel ide-oda hadonáz, üt, vág.

C z a f l a t , c z e f l e t : sietve ide-oda jön, megy, fut, szalad.

C s a v i c z k a : vízzel tulságosan vegyített rossz, zavaros bor, pálinka, sör.

(Nagybánya).

KATONA LAJOS.

Néprománczok *).

Nagyszereda gyászba van,
Egy szép kis lány halva van.

Még szeredán délután
Vigan sétált az utcán;

Édes anyja siratja,
„Kedves lányom jér haza“.

Már csütörtökön este
Vitték a temetőbe.

„Nem mehetek én haza,
Piros vérben fürdöm ma“.

„Engem hat lány vigyen ki,
S az rózsám kísérfen ki.

Mind az hat lány fehérbe
S az rózsám feketébe“.

(Maros-Szék.)

(E kis versnek nótája is van, melyben minden sor ismételve van).

DEÁK FARKAS.

*) L. Nyr. XIII. 384.

*Megjelenik
minden hónap
15-én
három ievvi
tartalommal.*

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

*Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. ker. Bakony-
utca 6. sz.*

XIV. kötet.

1885. MÁRCZIUS 15.

III. füzet.

A HELYNEVEKBEN LEVŐ NÉPETYMOLOGIÁRÓL.

IV.

A népetymologiai átértelmesítéseket legtisztábban még az idegen alakok tüntetik szem elé. Eddigi adataink is jobbra másféle nép gondolkozása köréből valók, idegen organum illesztette hangcsoportokkal, idegen észjárás szülte fogalom alakulatokkal. Láttuk, hogy a szokatlan hangtömegekből mint elevenültek elé a magyarosdi alakok és hogyan értelmesedett új fogalommá a holtan hangzó betűhalmaz. Az idegen hangtömegnek magyar hangtömeggé, másodfokon pedig magyar szóvá kellett átalakulnia.

Mielőtt azonban tovább kísérnök e népi megértelmesítések grammatikális fokozatait, egy kérdés tisztába hozatalával kell még megpróbálkoznunk. Azzal a kérdéssel, hogy mit érez a nép nyelvtudata idegen és ennek folytán értelmetlen hangtömegnek? Már az első fokú átalakulásoknál az alaki népetymológiánál is volt rá eset, hogy a népi nyelvtudat még magyar szokat is idegen számba vesz, ha értelmüket vagy magyaros hangzásukat valami úton módon elvesztik (Ny. XIII:492). A tartalmi népetymológiánál meg épen nem is az alakon, hanem az alak tartalmatlanságán akad meg nyelvérzékünk; nem is az idegen hangsoron, hanem a hangsor érthetetlenségén. Hogy ez a jelentéstelen hangtömeg honnan került nyelvünkbe, vagy ha már benne is volt, hogyan vált azzá, nem a népetymologia dolga.

Magyar szokon is állhat hát elő a megértelmesedés művelete, ha eredeti értelmük kiveszett idő folytán a nép nyelvtudatából. Ily szóelhalásoknak különbözőnél különbözőbbek, tarkánál tarkábbak lehetnek az okai; szokatlan alak vagy idegenes hangzás nagy ritkán. Csak az első fokon, a

megmagyarosítás fokán, bajlódik az alakkal. De nem is jöhet számba a népetymologiai jelenségeknél, hogy idegen vagy magyar nyelv ivadéka-e az a szó, melyet a nép tudatosító ösztöne érthetővé gördített, vagy hogy az értelmesítés processusán kívül még más psychikai momentum is működhetett közre. Idegennek veszi a nyelv szelleme mindazt, a mi előtte érthetetlen, noha az ő nyelvtestének a véréből való is; magyar szónak ismer el mindent, a mit csak megért, bármilyen nyilván való az indigenatusa.

Ezeket a rokon idegen szókat vesszük ezuttal szemügyre, mintegy függelékül ama merőben jövevény alakok mellé, melyek a népetymologiai átalakulások második foka köré csoportosultak. Számuk, nagyon természetesen, emezekét meg sem közelíti. Idegenné csak nagy kivételesen válhatik magyar szó, vagy ha fogalmastul elavult, vagy pedig ha tulajdonnév félévé válik és tulajdonnevekkel kerül kapcsolatba. Néha még akkor is, ha tulon tul való a kelendősege. A régibb *-falva*, *-fala* végű helynevek jó része ma már többnyire *-favá* zsugorodott össze, a nélkül, hogy eredeti értelme csak valamennyire is megmaradt volna a nép tudatában.

Idegen számba mennek mindenek előtt az elavult és így értelmük vesztett szóalakok. Az élő nyelvtudat nem érti többé néhai szavát és azon mód appercipálja őket egy alakilag hozzája közel eső kifejezéssel, mint akár a tiszta idegent. Az értelem összefüggése még csak szóba se kerülhet, pusztán elavultat kell megújítania. De szólaltassuk az adatokat.

Havas *elvének* azaz „Havason tuli“-nak nevezte hajdanta a magyar tul a Havasokat, de csak addig, a míg az *elve* szót megérthette. Mikor jelentése halványulóba kezdett menni, az alak is változásnak indult. Részben az elülső szó assimiláló hatása, részben pedig az utána járult rész szokásos kapcsolata, a mai Havasalföldet teremtette helyébe. Ugyan ez az *elve* szó lappang még az *Erdély* (Erdő-elve), sőt némelyek szerint a *Székely* (Szék-elve) szóban is, csak-hogy a jelentése vesztett fogalom, nyilván az *-ély*, *-ely* végű nevek analogiájára, ezuttal emilyen alakot öltött. Még ennél is kihaltabb szava a magyarnak az *egy*, *igy*. Valamikor „szent“-et jelentett és e jelentésének világos nyoma is

maradt még az oklevelekbeli *Egykö* (németül *Heiligenstein*) nevű helységben. A későbbi nemzedék azonban, hogy a feledésbe ment szó jelentését valahogyan meg is magyarázza, *Hegykö*t alakított belőle. Nyoma maradt még e szónak az egyházban is, de már szintén nem „szent”-et, hanem „egy”-et értünk rajta, sőt ma napság már *szent-egy*-házról beszélünk, *egyedül* idvezítő, *egységes* vallásra magyarázzuk (Müller M. felolvasásai. ford. Simonyi). — Szintén elavult, csak tájbeszédben ha itt-ott még hallható a *séd* szó, melyet már Kresznerics is tájszónak jegyzett fel „rivulus, fluentum, bächlein” jelentéssel. Egy helyneves kapcsolatát a *Hidegséd*-et, ennek is megőrizték az oklevelek, horvát lakosai pedig még mai nap is annak ejtik. De már a magyarok nem tudták elég érthető magyarázatát adni a szó utójának és a horvát eredeti kiejtéstől eltérőleg, a hol így is meg amúgy is mindegy. *Hidegséggé* fagyasztották. Ny. Közl. VII: 119. — Hasonló módon homályosult el az *aszó* is, melyen a régi magyarok „völgy”-et értettek. Még inkább elhomályosodhatott. sőt összezavarást is támaszthatott tulajdonneves kapcsolatokban, hol még a társszó is befolyhatott ujonti megértelmesedésére. Így vált lehetővé, hogy ma már széltiben Szarvasszót (németül még *Hirschthal*), meg Hosszuszót (Kor.) hallatnak velünk, a hol régebben Szarvas-aszó, meg Hosszu-aszó rejtőzött. — A tornamegyei *Íósrafő* ősrégi alakjából sehogysem tudott a nép valami értelemfélét kiokoskodni, fogta és *Íósrafőt* kerekített ki belőle.

Földrajzi elnevezésekből, melyeket szintén ide lehetne foglalnunk, több elavultat eleveníthetnénk még fel. Lugossy jegyezte fel a következőket. „Csillag”-ot jelentett valamikor a *húgy* szó, sőt a nép még ma napság is „Darvak *húgyát*”, „Eke *húgyát*” szemlél a csillagos égen. A szót természetesen többé meg nem érti, más kapcsolatban más szóval, jóval ismertebbel téveszti össze, úgy hogy a többek közt „Szép asszony *kútja*”-hoz is eljár értelmet meríteni. Ipolyi: Myth. 582. RMK. I: 355. — A „via lactea”-t még Sándor István szótára is „fejér *köz*”-nek fordítja, de már a néphagyomány úgy regéli eleinkről, hogy fejér *gőzün* jövének. UjMMuz. V. évf. I: 61. Ezuttal a szó jelentése inkább homályos mint elavult. Hasonlóan a *vecsernye* szóhoz, melyről *vacsora* csillagára ismer a székely nép. Benedek: Székely tünd. 89.

Kihalt szó értékűek még azok a magyaros hangzású elnevezések, melyek részint idegen tulajdonnév eredetet sejtetnek velünk, részint még ismeretlen származásúak. Ép úgy érthetetlenek a nyelvtudatnak, mint akár az előbbieket és ép oly módon alakulnak át érthetőkké is. Csakhogy amazoknál megállapíthatóbb az eredeti alak és kimutathatóbb a népetymologikus átváltozás. Bizonytalanságban vagyunk, hogy vajjon a *Büd* helységről előszalajtott, vagy pedig a *bőjti* boszorkány rémisztgette-e először népünk lelkületét. — Más alkalommal meg szintén Ungot *Berket* járatna velünk a csalóka közkiejtés. ha ép az Ung tőszomszédsága *Bereg*-megye nem juttatna célhoz. Közmondássá merevültében *bereknek* domborodott ki formája és így csapzott el közel eredetétől oly kétes messzire. — Ép oly megvilágítása az értelme felejtett névnek, mint a XVII-ik századi költőé, a ki *Föllegvár* tartományába röpíté képzeletét az elmohosodott *Fülek* vára alól. RMK. III:459.

Még szokottabb módja a jelentés elváltozásoknak, ha élő és ismeretes szók alakulnak át szintén élőkké és ismeretesekké. Az effajta elváltozásoknak, illetve felcseréléseknek többnyire alaki hasonlatosság a szülője. A hosszú más-salhangzók némelyikét a népkiejtés sok helyt *r*-es részre bontja pl. *talló* és *tarló*, *sacczol* és *sarczol*. Ép így változott át *Csallóköz* is *Sarló* alakura. RMK. II:381. Közel járó hasonlatosság változtatta *Fehéregyházát* *Feriházára* és egyéb földrajzi elnevezésekből véve példát, *siket* ér vezeti félre a *sikér* eret Ny. IX:125, és *szöke* víz hódítja magának a nagyváradi vidékiek *Székely* vizét.

De nem mindig áll módunkban a kettős alakok elsőbbjére és eredetibb formájára rámutathatni. Néha az egyik a járatosabb néha a másik, sokszor csak az írásból mutathatjuk elé párját, máskor maga a közkiejtés is ingadozik. Az effajta átalakulásoknak van a legbonyolultabb története. Beregmegyében pl *Fedelesfalvának* is *Földesfalvának* is emlegetnek egy helységet, egyformán magyarosan és egyaránt érthetően. Eredetük mellett egyik sem vall különösebben, akár a *Fönlak*, melyet Kor. *Fénlakkal* igyekszik ragyogóbbá tenni, vagy akár *kerellő*, melynek *kerülő* párja adott értelmesebb hangzatot. A legtöbb esetben egyik sem látszik eredetibbnek, hanem mindketteje egy közös idegen forrás-

ból ihatta az élet vizét. E mellett szólnak a még nem eléggé érthető *koczkó*-s a már értelmesebb *koczkaszállás*, a kevésbé ismerős *kopor* és a hangzatosabb alakú *kapor*, a biharmegyei *Szókány* és a neki jelentésedett *Szőkefalva*. Ilyennek tetszik még a beregmegyei *Macsola* és az illeszkedettebb *Mocsolya*, az egyaránt elterjedt *Gyülevész* és *Gyülevíz*, melyeket még Kor. *Gyülevicsnek* hangoztat. Ugyanolyan elváltozás, a milyen a régiek *özönvize* és *özönvőse*. Hogy, hogynem egy *Kurtakér* nevű helység is egyet fordított érthetetlen voltán, s lett belőle *kurtakér*; hasonlóan *Kurwaháthoz*, egy nagy kunsági szántóföld nevéhez, melyet még a tisztesség tudóbbak *karahát* néven neveznek Ny. I: 230.

Máskor meg csak az ortográfia áll útjában a kettős alak megszüntetésének. Vagy a kiejtés lehetőtt hatással a szó jelölése módjára, vagy pedig a hagyományos írásmód dermedtett a szó alakján. Egyaránt hallunk *IIód*- és *Hold*-mezővásárhelyet, a nélkül hogy akár a kiejtés, akár a megszokás szentesítette volna vagy az egyikét vagy a másikat. Van úgy is, hogy már a régiségben kezdődik az összezevarás, az ide-oda ingadozó írásmód, mint a mai *Százhalom* példája mutatja, mely már a régi nyelvben is *Zaszalom*, *Zaszholm* alakúnak mutatkozik. A történet tanúsága szerint a *szász*oknak kellene e névben nyomát látnunk, de az ortográfia, mely a régi írásmódot egyúttal a kiejtésbe is átvitte, csak is *Százhalomról* akar hallani Ny. V: 391. Hasonló tévedés adott a *Szihalom*nak is alakot. E név előreszét már a névtelen jegyző zavarta össze azzal a magyarázatával, hogy a honfoglaló magyarok a *Szihalmon* táborozva lombsátorokat készítenek és innen nyerte *Szihalom* nevezetét. A névtelen világosan a *szín* (schoppen, schirmdach) szóra gondolt a *szén* (carbo) helyett Ny. V: 391.

A tudatosabban működő nyelvösztön néha még magyarázatát is keresi ez átalakulásoknak. És e magyarázatos jelenségekkel egyúttal ama határához közeledünk a népszellemi működésének, mely az eddigi, úgy nevezhető öntudatlan népetymológiát a tudatostól, a megokoló népetymológiától elválasztja. Átmeneti alakjaink még emide is amoda is elnyulnak. Ortografikus eredetű pl. a *Hadház*, *Hahház* név, melyet majd emigy írunk majd amugy ejtünk,

mindegyikét öntudatlanul. A tudatosító nyelvöszön azonban mindegyikére keresett igazoló történeteket és hol az ősi *hadakozások* egyik emlékét látja benne, hol meg csak gúnyolódásként említi, hogy „*hat ház nem falu*“. — Somogy-nak egy helysége *Szőlőmál* nevet kapott. de az utórész elavulta folytán *Szolimánra* is keresztelte még a kegyeletes emlék. Azzal okolta meg a késő nemzedék a hite hagyott nevet, hogy Szigetvár ostromakor itt lett volna Szolimán sátora felütve. — Határjelző adataink legérdekesebbje *Nevetlen* falvának a története. *Deákot* a népkiejtés sok helyt *gyáknak* hangoztatja, lett hát *Diákfalvából Gyákfalva*. De hogy mi módon keletkezett a *gyák* szónak gyakran való összezavarásából a falunak *Nevetlen* neve, a következőkép jegyezte fel a Krónika. Szatmár körül van egy *Nevetlen* nevű falucska. melynek eredetét egy arra utazó kocsisa így magyarázta meg: A falut eredetileg *Diákfalvának* hitták, ebből aztán *Gyákfalva*, *Gyakfalva* lett. Mivel pedig *gyakni* azon a vidéken csunya jelentésű szó, a nép e nevet mellőzte és így kezdett szólni: *Nevetlenre* megyek. Íme a nép aesthetikus érzete Ny. II: 187.

KÚNOS IGNÁCZ.

A ,NEK'-RAGÚ NÉV ÉS A BIRTOKSZÓ.

III.

A birtokszó egyezésének régi cikksorozatomban meg nem oldott egy-két kérdése a visszatérő névmásra, a személyragos számnévre, számnévmásra, kérdő és visszamutató névmásokra vonatkozik. — Mindez alakok, *nek* nélkül állva, kétségtelen birtokosok; és így a birtokszó is, — első és második személyükhöz, s a többes-számi jelentésűek számához nem alkalmazkodva, — mindig csak egyes számra mutató, harmadszemélyi ragot vesz föl; pl. A *magam* pénzt költöm. Járj a *magad* lábán. *Maga* ura ő. Kitelik ez a *magunk* (*magatok*, *maguk*) vagyónából. — Csak *egy-ünk* (*kettőnk*, *hármatok*, *nyolczuk*) titka. Mindkettőtök sebecse vésszéyes. — Mindnyájunk kívánságát teljesíti. *Többetök* (néhányatok) feladata ez. — Melyikünk tanácsát kövesse? *Hányatok* szava dönt itt? — A *melyikünk* terve a legjobb

lesz, az fog stb. Annyi itt a nézet, a hányatok szavát hallom. ~

De *nek*-kel állva már különböző szerepet visznek e szók. Két osztályba soroztam őket.

Az első osztályba ezek tartoznak: *egy* (e g y - *ünk*, e g y - *etek*, e g y - *ük*); és az *ik*- végűek: *egyike*, *másikunk*, *melyitek*? *hányadikunk*? *hatodiktok*, *némelyikünk*, *akármelyikük* stb. Ide értendő az *ik*-essel egyjelentésű forma is: *melyönk*? *melyőtök*? *egyönk*, *egyötök* stb. *) — Az *egy* magától érthetőleg, a többi pedig a tárgyakat külön-külön kiemelő, egyedítő *ik*-nél fogva mindig csak egyes-számú harmadik személyt jelöl. A birtokszó ennél fogva *nek*-es formájukkal szemben is csak egyes számra mutató harmadszemélyi ragot vesz föl; pl. Birtokossal: *Együnknek* (*egyikünknek*, *egyönknek*), *mindegyiteknek* (*mindegyötöknek*) az érdeke forog szóban. *Valamelyiteknek* a székét foglaltam el (tehát: *egynek* a t. k.). Dativussal: *Melyikünknek* (*melyönknek*) van igaza? Csak minden *harmadikunknak* akad párja a tánczban. *Egyiteknek* (*egyötöknek*) fájt a foga. *Némelyiküknek* (*némelyikének*) nem esik terhére.

A második osztályba esik mind a többi, u. m. *magam*, *magad* stb.; *mindnyája*, *mindnyádunk*, *mindnyádotok* stb., és így tovább: *mindannyitok*, *valamennyiük*; *mindkettőnk*, *mind a hármatok*, *mind a tízük* (*százuk*, *ezriük* stb.); — továbbá a tőszámok *kettő*-től végig; és egypár határozatlan számnév: *hánya*? *hányunk*? stb. *sokunk*, *kevesünk*, *többetek*, *néhányatok*, *néhányuk*, *valahányuk*; — tagadólag: *semelyikünk*, *semennyitek*, *sehányuk* stb. — A függőben hagyott kérdések ezt az osztályt illetik.

Az egyik kérdés ez volt: Az ilyen (másodosztálybeli) névszó csak *nek* nélkül állva birtokos-e, vagy: *nek*-kel is alkalmas e szerepre? pl. *magadnak* a 100 frtja; *hármunknak* a készpénze; *mindnyájótoknak* (v. *mindannyitoknak*) a becsületéről van szó.

A másik kérdés ez volt: Minthogy e szók, — a tőlük e részben eltérő *magam* névmást ide nem számítva. — az egybirtokú személyrag fölvételével, többes-számi je-

*) „hisz *melyőnk* nem ismeri?” (Arany. Arist. ford. A lovakok. 87. l.) „még hozzá se vetne *egyötök* is”. (Ar. u. az. A darázsok 207—208).

lentésök mellett is megtartják az egyes szám, és egyúttal (a főnévvel szorosán egybekapcsolt) harmadik személy formáját. — a melyhez is az ige mindannyiszor hozzásímúl (hányunk? hármunk. mind a négyetek, mindnyájuk stb. indu!): nem következik-e ebből a dativusukra vonatkozó birtoknévnek kétféle ragozhatása: *Tizünknek* sem lesz itt több dolgunk; de így is: *Tizünknek* sem lesz itt több dolga. Elment az eszetek, mint látom, néhányatoknak; de így is: *Néhányatoknak* (többeteknek, mindannyitoknak) elment az esze. —? Még akkor, csekély számú adataim alapján azt állítottam, hogy az ilyen névmás, ha birtokos, nem vesz föl *nek* ragot; ha pedig dativus, mindig csak névmásul (nem főnévül is) működik; és így a rá vonatkozó birtoknév nemcsak számban, hanem személyben is egyezik vele mindannyiszor. A szabadabb mozgás lehetőségét egyébiránt már akkor sem zártam ki, és a végeldöntést további kutatástól tettem függővé. Lássuk tehát:

I. A *nek* fölvétele kérdésében (a birtokosra nézve) megszüntetem szabályom merevségét. Igaz ugyan, hogy sokan valódi hézag-töltőnek használják ezt a ragot; oda is ragasztják, a hova nem kellene; pedig jó azt kerülnünk, a hol csak lehet. De a hol nem lehet? A *nek*-es szóra ez esetben mindannyiszor dativust fogjunk rá? Hogy e névmásokat ez a rag meg nem fosztja birtokos mivoltuktól, hadd mutassák a következő példák:

„(Forma, mód, ajak — — —) Mintegy magamnak része benne“ (Kisf. Sánd. Az emberszívnek örvényei. Ujabb nemz. könyvt. 859.). „(Mindennek a' mit látsz — —), Váramnak és magamnak asszonya (Vörösmarty. Várnász. U. ott. 960). (Ellenségednek védője) s tenmagadnak valója akarsz lenni?“ — „(édes nemzetem) — — — és magadnak oltalmára kössünk kardot a pogány ellen“ (Zrinyi Mikl. A török áfium ellen való orvosság. U. ott. 203). „Magunk magunknak veszedelmét ne keressük“ (Régies. Révai nyt. 363). — „(Más esetekben bizonyos külső relációinkat kívánjuk megváltoztatni — — —), ott mint barátjai vagy ellenei a rénynek és valónak, itt m. barátjai v. ellenei ennmagunknak“ (Kölcsey F. mind. munk. V. köt. Engel' aesthetikai töredékei. 20). „— — — de inkább maguknak mutatását (keresik)“ (Régies. Révai nyvt. 363). „a

melyre akkor kiszalad mind a kettőnknek lelke“ (Csokonai Állatok beszélgetése. 575). „(Fellepként borítja) Mind kettőnknek búját“ (Csok. Esdeklés. 781). „Ecce! hol jár mind kettőnknek esze“ (Vas. Ger. Parlagi képek. I. 33). Néhányunknak a haszna, ezrűnknek a kára. Többeteknek — nem tagadom — ellenzésével találkozott. Beiktattuk tiltakozását mindnyájuknak v. valamennyiüknek v. mind a harminczüknek. „(És a hont fentartó atyák epedése) Mindnyájunknak lelkét bizony nem emésztí“ (Pompéry. A telivér. 5).

Látni ezekből (kevés kivétellel), hogy vagy a birtokszó nyomosítása, vagy valamely szó, néha egész mondat közbeszúrása, majd a birtokszó előtetétele, és nem egyszer a kötött forma eszközli az ilyenféle birtokosra nézve is a *nek* főlvételét. Magától érthető, hogy e ragot ott, a hől használatára szükség nincsen, márcsak a jóhangzás szempontjából is kerülnünk kell; és hogy e részben a versmérték és rythmus követelményének is megvan a maga határa. Hogy mikor kell és mikor nem kell a birtokosnak a *nek*, megmondja régi értekezésem IV. cikke (299—302).

II. Az e névmások dativusával találkozó birtokszó — a *magam* névmásével találkozót ide nem értve — szintűgy tágabb körben mozog, mint a minőt akkori dolgozatomban kijelöltem részére. Kétségtelen ugyan, hogy a mely dativusban benrejlik a *nekem, neked* stb., azzal okvetetlen egyezik a birtokszó személyben és számban; pl. *Sorsunk* függ tőle (*nekünk*) mindnyájunknak. — Gyakran ki is van téve a személyragos *nek*; pl. *Tinektek*, jól tudom, mindnyájótoknak van annyi befolyástok. — De ebből épen az következik, hogy az olyan dativus, a melyben nem lappang, vagy nem okvetetlen lappang a *nekem, neked* stb., tisztán csak főnévül szerepel (a mely mindig csak harmadik-személyű); és akkor csakis ez lehet a kérdés: Az ilyen dativusnak egyes, vagy többes számára mutató (harmad-személyi) ragot vesz-e föl a birtokszó? — Már hónapokon át egyre kergetem e különféle dativusokat, és csak itt-ott találkozom egyikével-másikával. Pedig tisztába kell hoznunk minden előfordulható alakjuk ügyét. Hisz a csak néha-napján használatos szerszámnak is mindig jó karban kell lennie. Ráakadtam egypár útbaigazító adatra, a melynek nyomán, — számbavéve egyúttal a kérdéses névmások illetőleg szám-

nevek tudvalévó sajátságait is, — a következő eredményre jutottam:

1. A *magam* (*magad maga* stb.) visszatérő névmás abban különbözik szóban forgó társaitól, hogy a legtöbb csak egyféle, t. i. szorosan vett névszói alakja jeleli: *magunk dolgozunk*, *magatok dolgoztok* stb. (ellenben: *hárman*, *sokan dolgozunk* stb.) —; továbbá: dativusától mind a három személyben elválaszthatatlan a *nekem* stb. —; mindannyiszor is egyezik vele a birtokszó személyben és számban; pl. (A fiaim vagyona illetetlen maradt); de *magamnak* mindenem oda vezett „... *magamnak* ugyan nagyobb részem (Hordoztatik széllel az magas egeken“ (Zrinyi. Szigeti veszedelem. Újabb nemz. könyvt. 192.) „— — *magamnak* is Oly édes ömlik el pilláimon“ (Arany. Arist. ford. A darázsok. 203). Most *magadnak* vásik a fogad rá. (Most tudom a közös czégtetek); de *magadnak* ezelőtt máskép hangzott a firmád. Sok munkátokba került az *magatoknak* is. (A gyermekük föl sem veszi); de *maguknak* ugyancsak nehezükre esik. — Tehát nem: *Magamnak* terhére vagyok, hanem: Terhemre vagyok *enmagamnak*; nem: *Magatoknak* rendben a szénája, h: — — *szénátok* (pedig *magam* más szerkezetben eredeti birtokos; pl. A *magatok* szénája rendben van); nem: *Maguknak* nem jutott eszébe, h: — — *eszükbe*.

2. A birtoknévnek személyben és számban egyezését szintűgy megkívánja a) a személyragos számnevek közül a részlető (partitiv) jelentésűek dativusa. Ezek: *Mind a kettőnk* (*mindkettőnk*), *mindkettőtök* stb., *mind a hármunk* (*tízünk*, *százunk*) stb. —; továbbá: *mi-kettőnk(nek)*, *ti-hatatok(nak)* stb.) —; b) a személyragos számnévmások közül az egész mennyiséget (egyetemesen) jelezők dativusa. Ezek: *Mindnyájunk*, (*mindnyájatok*, *mindnyájuk*, *mindnyájja*), *mindannyiunk* stb., *valamennyiunk* stb. — Példák:

„(Igy a farsang jó napjaiban) *Mind a kettőnknek* részünk van“ (Kaz. Fer. level. Berzsényivel. Kiadta Kaz. Gáb. 1860-ban. 219. l.)*) *Mi-kettőnknek* más a feladatunk. Hát *ti-hárma-toknak* nem fér a fejetekbe? *Mind a hármuknak*

*) A Bajza J. és Schedel F.-től 1842-ben „Kaz. F. ered. munkái“ cz. szerkesztett kiadásban (K. F. lev. Kis Jánoshoz. II. k. 196) ez áll: „*Mind a' kettőnknek* része van“; — nézetem szerint nem helyesen.

meggyült a *bajuk* vele. „Az álomból mind *kettejöknek* eszikbe jutott minden“ (Kriza. Vadr. Szép Palkó. 402.). Mindkettejének keze ügyébe esik. — Mindnyájunknak nem teheti kötelességünkké. Jusson eszetekbe mindannyitoknak. Valamennyiüknek az lesz a jutalmuk. Mindnyájának nagyon fájt a foga rá.

Ez alakokat azért tettem külön rovatba, mert a viszatérő névmástól a többi közt abban is különböznek, hogy alanyesetük többesét is egybirtokú személyrag jeleli: Mind a *hármunk*, — — *tok* stb., mindnyájunk, — — *tok* stb. érzi; ellenben: *magunk* érezzük, *magatok* érzitek, *maguk* érzik. Továbbá még azért is tárgyalom külön e névszókat, mert jó magyarságú dolgozatokban egypár olyan mondatot találtam, a melyben az efféle dativus többesének harmadik személyére vonatkozó birtoknév egyes számra mutató raggal áll: Mindannyiuknak nehezére esik. „Mindkettőjöknek elég oka volt később stb.“ (Horváth Mih. kisebb tört. munk. Frater György élete. IV. 10).

Emezeknél talán nincs is teljesen kizárva az a kérdés, havajjon: mindegyikök dativusa többesétől minden körülmény között, és így a harmadik személyben is elválaszthatatlan-e a személyragos *nek* többesének a fogalma, így: (nekik) mindkettőjüknek elég okuk volt stb. —, vagy (permissive) elválasztható: mindkettejüknek elég oka volt stb. —? De az elméletet vajmi gyakran megczáfolja a gyakorlat; a logikát az élet. A számban nem-egyeztést feltüntető egypár adat, a számban egyezés eseteinek végtelen sorával szemben, korántsem elegendő arra, hogy kétségtelen nyelvtényül állítsam ide; mint szemembe ötlő mozzanatot azonban czélszerűnek tartottam fölemlíteni. Az e 2. alatti szabályt, magától érthetőleg, fentartom teljes épségében.

3. Ugyanezen számnevek az illető személyeket különösen kiemelő szóktól (*mind* v. *mind a* (kettőnk), *mi* (hármunknak) *ti* (nyolczatoknak) stb.) meg nem határozva, hanem pusztnál állva így: *kettőnk*, *kettőtök* stb. *tizünk*, *százatok* stb.; továbbá a határozatlan számnevek: *sokunk*, *számostok* stb., *többünk* stb., *kevesünk* stb., *néhányunk*, *ennyink*, *annyink* (*annyitok* stb.) kétféle jelentésűek; és így a dativusuk sem hat egyformán a birtokszó egyezése folyamatára, jelesül: ha tisztán csak mennyiséget jelöltetünk velök. rá nem mu-

tatván az illető személyekre. akkor csak főnevek gyanánt állnak a mondatban, és a birtokszó nem egyezik velök se személyben, se számban; ellenben: ha a számmal együtt az illető személyeket is ki akarjuk tüntetni, akkor az ilyen névszó, ugyanazon alakjában partitiv jelentésüvé válván, kizárólag névmásképen szerepel, és a birtokszó személyben és számban egyezik a dativussal.

A kérdés itt mindig csak ez: Az első, második, harmadik személyben megemlítették egytől-egyig bele vannak-e értve, vagy sem? Ez: *tizünk* lehet a. m. *mi tizen*, de jelentheti azt is hogy: *tizen közülünk*; *néhányatok* a m. *ti néhányan*, és annyi is m. *néhányan a ti körötökből*. „(Csatasorban erős férfiak állnak) Őrt ellenem a kijáratokon: S *kettejök* épen, mint stb.“ (Ar. Arist. ford. A darázsok. 224.) Itt *kettejök* = *ketten közülök*; a következőben pedig: (Ez a Pál meg drágalátos öcsce)! Sok bajom van *kettejökkel*! a szám-név am. *velök kettejökkel*, v. *ezzel a kettővel*.

Sőt még itt sem éri végét az értelem különbözősége. Ime a következők: *az én egyem, a te kettőd, az ő hatja; a mi hármunk* stb. —; *ez az egyem* (egyönk, egyötök); *ilyen v. olyan kettőnk*, (tízetek, harminczuk stb.) csak abban térnek el a pusztán állóktól, hogy birtoknévi természetöknél fogva minden körülmény között főnévül állván, csupán csak számot jelölnek; pl. (Egy jószágtok jelzálognak nem elegendő); de *a kettőtök* együttvéve kifutja majd. — Az effajta dativusnak is épen így változhatik a jelentése, és e szerint változik a rá vonatkozó birtoknévnek is a ragozása. Példák:

Csak számra értve.	Személyekre is értve.
(Nem szükség ezt mindnyájunkkal közleni); elég. ha <i>egyönknek</i> , vagy <i>kettőnknek</i> adod tudtára.	<i>Kettőnknek</i> mégis tudtunkra adta.
<i>Tizünknek</i> vagy akár <i>húszunknak</i> is elég dolga lenne itt.	<i>Ötünknek</i> most annyi itt a <i>dolgunk</i> , a mennyi ezelőtt <i>tíznek</i> volt.
(Engem meg téged ez nem tántorít); de <i>sokunknak</i> borsózik a háta tőle.	Borsódzott ám a <i>hátnk</i> <i>többszöröknek</i> .

Hát *a mi* bölcs *ötünknek* Hármunknak ez volt a külön-
(öt-ös bizottság) *mi a vé-* véleményünk.
leménye?

(Nem nektek). — más *kettő-* *Kettőnknek* jutott az eszünk-
töknek jutott eszébe. *be; (gondoltok is ti vele!).*

(Mindannyitokra úgysem szá- *Volt annyi eszetek* néhány-
moltam); csak is néhány- *toknak, hogy stb.*
toknak volt annyi belátása,
hogy stb.

Ennek a *hármatoknak* már Most egyszerre megfájdult a
nem fáj a feje (meghaltak). *fejetek hármatoknak.*

Mikor ez *annyiuknak* nem fér Ennyiüknek együttvéve sincs
a *fejébe!* *hitelük ottan!*

(A *hányan* itt lesznek épen); (Most csak övele meg az öcs-
akár *tizüknek* is kiteszem csével volt dolgom); hanem
a *szűrét!* *ugyancsak a körmükre ko-*
pintottam kettejüknek.

A birtokszónak a harmadik személy többesére mu-
tató ragja márcsak halványan tünteti ki az illető személye-
ket; de csak kitünteti ez esetben is.

4. Ezek: *hányunk?* *hányatok?* stb.; *a hányunk, a meny-
nyink* stb. —; *sehányunk, semennyink* stb. dativusban állva
is csak egyes számra mutató birtoknevet kívánnak: *Hányunk-
nak* nem volt az terhére? *Hányatoknak* akad majd pártfo-
gója? *A hányuknak* csak volt valami kis vagyona, (mind
koldus most). *Sehányuknak* se lesz haszna belőle. — Ide iktatom
a szintén többes-jelentésű *egymás*-szót, mint a melynek dati-
vusával szemben azonmódon szerepel a birtokszó: *Szemére*
hányja v. *hányják egymásnak*. Mindig *tudára* adjuk (adjá-
tok) *egymásnak*.

5. A személyragos infinitivusról sem kell vala megfe-
lejtkezni. Hisz olyan dativussal szokott az együttjárni. a
melyhez még pillanatnyi kétség sem fér. Hogy mikor kell
a határozatlan módnak a személyrag, arról itt már nem
szólhatok. Annyi bizonyos, hogy a mikor személyragos,
mindannyiszor nyomról-nyomra jár a birtokszó ösvényén;
pl. Ezt *mindnyájunknak* tudniuk kellene; nem pedig: —
tudnia kellene; a mit egy különben jó magyarságú könyv-
ben olvastam.

A 3) alatti dativusok példái sorában egy idézetem sincs. Legkésőbb fogtam ehhez a részlethez. Nem csoda tehát, hogy egy ilyen alakra sem akadtam olvasás közben. De az elsorolt példák elég szokottan hangzanak; nem is hiszem, hogy a később majd fel-feltűnő nyelvtények valamelyike meghazudtolja az e példáimban szereplő birtoknevet; mert az itt a kérdéses számnevek és számnévmások kétségtelen sajátosságaihoz van szabva. — Ezek azok, a mikkel a régi értekezésemben meg nem oldott kérdéseket most tisztába igyekeztem hozni.

JOANNOVICS GYÖRGY.

A MAGYAR-UGOR SZÓTÁR.

A hang-megfelelés esetei a szóközépen és szóvégen.

Magánhangzók: hangszín.

Minden tudomány körében találhatók „perpetuum mobile“-féle problémák, azaz nehéz kérdések, melyek végül is csak abban az igazságban lelhetik megoldásukat, hogy megoldásuk lehetetlen. Ilyen természetűnek tűnik az ugor összehasonlító hangtanban a hangszín kérdése is, vagyis hogy minő kritériumok határozhatnák meg az ugor alapnyelvi alak magánhangzóját a nyíltság (vagy zártság) foka szerint. Ha a magánhangzót legváltozékonyabb elemnek mondhattuk a szó hangtestében, úgy viszont a hangszínt a magánhangzó jegyei közt tarthatjuk legkevésbé állandónak. Ismeretes körülmény, hogy e tekintetben mily széles fokban szoktak már dialektusok is eltérni (zürj. *va* víz, *ma* méz: *votj. vu, mu*), hogy pár századnyi idő elégséges a hangszín-fokozat teljes áthaladására (magy. *maga*, v.ö. HB-beli *mugának*), sőt hogy a nyelvnek egyazon fejlődési fokon is előfordulhatnak egymás mellett igen távol eső hangszínű változatok (magy. *hallad-: kullog-*). Ilyen hangsajátságtól alig lehet elvárni, hogy eredeti állapotát a nyelvtörténet teljes folyamán keresztül (az alapnyelvtől az önállóan kifejlett nyelvek mai fokáig), nem hogy épségben, de akár csak fölismerhetőleg is megőrizze. Nem lehet tehát megütköznünk rajta, hogy a Szótár is — noha az ugor alapnyelvi alakoknak lehetőleg teljes reconstruálását egyik fel-

adataul tűzi ki — a hangszín kérdését egyáltalában kirekeszti vizsgálata köréből, megelégedvén azzal, hogy a magánhangzót hangrendileg meghatározta ($\alpha = a, o, u, i$; $\epsilon = \ddot{a}, e, i, \ddot{o}, \ddot{u}$). De hát vajjon a „lehetetlenség“ tételét mondjuk-e ki kérdésünkre? Pusztán a hangszín általános természetéből s az ugor nyelvek adatainak általános értékéből indulva ki, bizony eléggé megokolt volna ilyen vélemény is; mielőtt azonban igazsággá erősödhetnék, gondosan latba kell vetnünk minden egyes adat tanúságát s minden körülményt, mely esetleg ellene szólhat. S itt figyelemre méltó, hogy a nyelvtudomány más ágaiban, pl. az indogermánságban is, a hangszín — minden változékonysága ellenére is — kisebb-nagyobb biztossággal meghatározható, noha a nyelvek rokonsági foka nem sokkal közelebbi, mint az ugor nyelveké. Lehetséges továbbá, hogy midőn az adatok tanúságai rendszeren a legnagyobb mértékben elűtnek egymástól, egyes esetekben mégis különös körülmények (pl. jelentés, időmérték, hangkapcsolat) folytán egybehangzó vallomás jön létre, vagyis hogy néha mégis megmaradt az eredeti állapot a hangszín tekintetében is. Végül ott, hol a teljesen szabatos meghatározás nem eszközölhető, még nincs kizárva a megközelítő, kevésbbé szoros meghatározás lehetősége, sőt ennek hiányában még az alapos hypothesis is tudományos értékű. Mindezek a következő feladatot szabják jelen fejezet tárgyául: vizsgálandó, mennyiben lehet az ugor alapnyelv, vagy esetleg a belőle származott kisebb nyelvegységek alakjaiban — általában, vagy egyes esetekben — a magánhangzó hangszínét meghatározni. Évvel együtt meg lesz világítva egy másik kérdés is, hogy t. i. minő hangszín-változatokat lehet az ugor nyelvekben ős eredetűeknek tekintenünk.

Az összehasonlító nyelvkutatásnak egyik sarkalatos axiómája, hogy rokon nyelveknek azonos tüneményei azonos eredetűek, illetőleg egy közös alapnyelvi sajátságoknak képviselői. Ennek alapján bátran állíthatjuk a hangszínre is, hogy azon esetben, ha reá nézve minden ugor nyelv, vagy legalább az ugarság nagyobb része egybehangzólag tanuskodik, — alapnyelvi eredetű; vagyis ha pl. ezen egyező alakokban: magy. *atya*, oszt. *atā*, *azi*, vog. *aže*, f. *ati* (schwiegerater), mord. *atā* (senex), cser. *atā*, *ači*, lp.

ačče | magy. *szű*, mord. *suks*, cser. *šukš*, lp. *suoks*, vog. *suor*, *son*, f. *sukse* (hókorcsolya) ugorságszerte csak *a*, illetőleg *u* hangszínt találunk, az nem pusztán esetlegesség műve, hanem legalább is annyit bizonyít, hogy az *atyá*-nak megfelelő alapnyelvi alak nyiltabb hangzójú (azaz *a*, esetleg *o*; de nem *u*), míg a *szű*-é zártabb (azaz *u*, esetleg *o*; de nem *a*) volt. Nyomatékkal emeljük ki a kevésbbé szoros „nyiltabb” és „zártabb” jelzőket; ezekkel t. i. arra akarunk utalni, hogy tekintve a hangszín változékonyságát, azt az alapnyelvi magánhangzóban csak úgy határozhatjuk meg valamennyire biztosan, ha a meghatározás keretébe legalább is két hangszín-fok eshetőségét vesszük fel (jelesül az alakokban közösen mutatkozó. uralkodó hangszín-fok mellett még a hozzá legközelebb állót is). Noha tehát pl. az *atya* szónál, az ugor nyelvek egyező vallomása szerint, kellő valószínűséggel állíthatnók, hogy a megfelelő alapnyelvi alaknak *a* volt a hangszíne: mégis biztosabb lesz a meghatározás, ha az *o* hangszín eshetőségét is felvesszük és kevésbbé szorosan csak annyit mondunk az illető hangzóra, hogy „nyiltabb” hangszínű volt. Látni való, hogy az ugor alapnyelvi alak hangszínének ilyen módon csak két meghatározása lehetséges u. m. nyiltabb (= *a*, *o*; vagy *ä*, *é*, *ö*) és zártabb (= *u*, *o*, vagy *i*, *ü*, *ö*) s ez is csak akkor, ha az ugor nyelvek tanúsága egyik vagy másik irányban egybehangzó. Ez utóbbi pont, t. i. az egybehangzóság a hangszín változékonyságából kifolyólag, természetesen akkor is felvehető, ha esetleg az ugorságban általánosan uralkodó hangszín mellett egy két nyelv még a szomszédos hangszín-fokot is feltünteti; mondhatjuk pl. a magy. *húgy* urina, f. *kuse*, cser. *kuž*, vog. *kuš*, zürjP. *kuž*, lpF. *guž* id. alakok alapján, hogy az alapnyelvi alak magánhangzója *u*, esetleg *o* volt, noha a lappnak egy másik dialektusában *kožža* és az osztjakban is *χos* adatokat találunk. Az említett feltételeknek megfelelő adatok:

a) melyekben az uralkodó hangszín *a* s így az alapnyelvi alak magánhangzója *a*-nak, vagy *o*-nak vehető:

a *tya*: oszt. *ata*, *azi*. vog. *aže*, f. *ali*, mord. *ata*, cser. *ata*, *ači*, lp. *ačče*.

a *ny* *a*: oszt. *aña*, *anki*. vog. *angu*, mordE. *niz-aña* (schwiegermutter).

ár (pretium): f. *arvo*, lp. *arvo*, vog. *ārtel-* (schätzen), oszt. *artala-* (kosten), zürj. *artal-* (denken), mord. *arse-* id.

varjú: f. *varekse*, mord. *varsi*, *varaka*, osztIrt. *varñaj*, zürj. *varš* (habicht) | osztS. *urñi*, lp. *vuorča*, vogL. *vuqrp*.

lap (fläche): f. *lappaa*, mord. *lapa*, cser. *lapa*, zürj. *lapa* | osztB. *lopsax*: l. an teller.

vall- (fateri): mord. *val* (wort), f. *vala*, lp. *vale* (eid).

kast: f. *kasta-* rigare, lp. *kastas* humidus, mord. *gastle-* (bemocskolni).

csap: f. *tappa-*, mord. *tapa-*, votj. *čapki-* (schlagen), zürj. *čapki-* (werfen) | lp. *čuoppe-* (hauen).

b) melyekben az uralkodó hangszín *u*, minélfogva az alapnyelvi alak magánhangzója *u*-nak, vagy *o*-nak vehető:

szú: mord. *suks*, cser. *šuks*, lp. *suoks*, vog. *suor*, *sou* (vermis), f. *sukse* (hókorcsolya).

ús-z: f. *ui-*, mord. *uje-*, vog. *uj-*, osztj. *us-*, *ūd-*, zürj.-votj. *uj-*, lp. *vuoje-* | cser. *ej-*, *ij-*, *aj-*.

nyúgod: f. *nukku-*, mord. *nuva-*, *nuvse-* (schlummern), zürj.-votj. *dugdi-* (aufhören), vogL. *ñuntlayt-* ruhen | lp. *nokke-* (schlummern).

fúj: mordE. *puva-*, cser. *pu-*, vogL. *puo-*, vogB. *pül-*, osztIrt. *pū-*, *pūm-* (blasen), f. *puhku-*, *puhu-* (spirare) | osztB. *polt-*, osztS. *pög-*, zür. *pölat-* id.

húgy (urina): f. *kuse*, cser. *kuž*, vog. *kuš*, zürjP. *kuž*, lpF. *guž* | oszt. *χos*, lp. *kožža*.

torok: HB. *turxukat*, oszt. *tur*, vog. *turr*, f. *kurkku* (kehle, gurgel), mord. *kurga* (mund), votj. *kvara* (e h. *kuara*) stimme | zürj. *gorš* (kehle), lp. *karas*, *kirs* id.

kutya: mord. *kuŋka*, *kuŋu* (kutyakölyök), vog. *kuša*, votj. *kuća* (kutya), zürj. *kiči* (catulus).

Hogy az alakok olyan egybehangzóságánál, minőt az elősorolt adatokban észlelhetünk, kellő nyelvészeti biztossággal határozható meg az alapnyelvi hangszín — világosan bizonyítja azon tény, hogy ugyancsak ezen adatok egy része túl az ugarság körén még más altaji nyelvcsaládban is megtalálható, s a mi igen föltűnő, ugyanazon hangszínnel. Ismeretes, hogy a törökségben is vannak *ata* pater, *ana* mater, *čap-* (*čab-*) *caedere* alakok, melyek a magyar

atya, *anya* és *csap*- szók alapnyelvi másainak felelnek meg; a *kutya* szóval is bátran egybevetethetők alapnyelvileg az alt. *kučuk*, csag. *küčük*, kaz. *küčük* 'der junge hund'; hasonlóképen a *szű*-val (föltéven, hogy alapnyelvi alakja *sanga*, mint *nyű* = *nenge*, s mint az egyes nyelvek hosszú magánhangzóiból is sejthető (a magy. *szűnyog* alapján felvehető, elavult **suňak* (v. ö. csag. *sunak* bremsé, *siňek* fliege). A *lap*, *varju*, *nyűgod*- szóknak ismét a szamojéd nyelvágban vannak hangszínbelileg egyező másai. Mind az idézett adatokban az uralkodó hangszín egységes s alapnyelvileg annál biztosabban meg volt határozható, minthogy e meghatározás a szomszéd hangszín-fok eshetőségét is felvette. Ezeken kívül még egész sereg másnemű adat van, melyben szintén van uralkodó hangszín, csakhogy nem egységes. hanem a hangszín-fokozat két szomszédos tagjára kiterjedő, pl. magy. *va* j, vog *vaj*, *voj* (fett, salbe), mord. *vaj* (butter), *oj* (oel), f. *voi*, lp. *vnoj*, votj. *voj* (butter), oszt. *voj* (fett), melyben az uralkodó hangszín nyiltabb (csak *a* és *o*; de nem *u*) és magy. tud-, f. *tunte*- (sentire), cser. *lušt*- (erraten), mord. *soda*-, votj. *tođ*-, zür. *töd*- (e h. *tođ*-), lp. *tobde* (sentire, cognoscere), melyben az uralkodó hangszín zártabb (csak *u* és *o*; de nem *a*). Ezekben az alapnyelvi hangszín pusztán valószínűségi fokon határozható meg, illetőleg nem azon biztossággal, mint olyan adatokban, hol az uralkodó hangszín egységes; emitt a tévedés csak úgy lehetséges, ha föl vesszük, hogy az egész ugorság pusztá véletlenből két fokon át haladt volna alá vagy fel (*u* vagy *a* felé) biztos nyomok látszata nélkül, míg amott elég a tévedésre, ha a mondottakat csakis egy fokra vesszük fel. Mindenestre könnyebben megtörténhetett, hogy pl. az ugor *tanda*- 'sentire, scire' szónak esetleges *tand*-féle hangszíne véletlenül minden ugor nyelvben legalább egy fokkal zártabbá (*o* vagy *u*-vá) lett, mint az pl. hogy az *úsz*- szónak esetleges alapnyelvi *aj*- gyökéből mindenütt véletlenül két fokkal zártabb *uj*- hangszínű alak fejtett. Az alapnyelvi hangszín tekintetéből hypothetikusan meghatározható adatok (pusztán a magyar alak elősorolásával) a következők:

a) melyekben az uralkodó hangszín zártabb, azaz *o* és *u*: *odu*, *olvas*, *ólom*, *orr*, *oz* (az); *új*, *ujj* (digitus); *kosz*; *hol*- (hal-), *hom*-lok, *homuv* (hamu), *húgy* (stella) és *hó*, *húny*-,

húr, húsz; jó (bonus), *jó* (fluvius); *tó, toll, tosz-, tud-, tűz, domb, dorgál-, dug-; szokoszt-* (szakad-, szakaszt-), *szok-, szomorú, szűr-, sor, csomó; nyúl-, nyuszt; pofa, por; fog-, fon-, vol-* (val-, vagyok); *mo:* most, monnó (ma, majd), *mony, mos-, múlt-, muszol-, mutat-*; *ló, lom* (pruina), *hom-lok, lúd || aluv-* (olt-), *halad-* (v. ö. *kullog-*), *hall-, három, hat, ház* (honn); *tavas, száj, szárad-* (sorvad-), *nyal-*; *fa, mar-*. Az utóbbi esetekben a magyar (a *nyal-* és *ház* adatoknál még a vogulosztják) alakok kivételével az egész ugarságban csak *o*-t és *u*-t találunk; ámde számba kell vennünk, hogy a magyar *a* részben csak újabb időben változott el *o*-ból (mely hangfejlődésnek még sok nyoma látszik a HB-ben), továbbá hogy *o* hangszínnel még változatok is találhatók. Különböző egy nyelv eltérése az uralkodó hangszíntől, mint a fentebbi adatokban, úgy itt sem lényeges.

b) melyekben az uralkodó hangszín nyiltabb, azaz *a* és *o*: *ad-* (od-), *agyar, akad-, szál, száll-* (v. ö. cser. *šo-* és *šu-*pervenire), *gyalog. vissza, váll, banda, rajt-, napa, vaj, lép | kap-, hályog-, bal, apa* (kevés nyelvben *a* hangszínnel).

c) A magashangú tövek hangszíne szintén csak ezen valószínűségi fok szerint határozható meg, minthogy nem találunk egyetlen egy adatot sem, melyben az uralkodó hangszín akár csupán *i*, akár csupán *ä* lenne. Az *i* hangszín kizárásával (vagy legfeljebb igen csekély körű szerepével) pusztán *ä*, *e* (*ö*) hangzókat mutatnak fel a következők: *kéz* (kéz), f. *käte*, lp. *käta, kieta*, cser. *ket*, mord. *käd*, *ked*, vog. *kat, kat* (hangmélyedéssel e h. *kät*), oszt. *kēt, kat*: *katl-* fogni; zür.-votj. *ki* (— *kej, kel, ked*), cserM. *kid | tél* (tél), cser. *tele*, vog. *tel, teli, tal*, osztIrt. *tede, tet*, zürj.-votj. *töl, tol*, mordE. *tele*, mordM. *tala*, osztB. *tal*, f. *talve*, lp. *talve* (hangmélyedéssel e h. *täle*) | továbbá a magy. *kengyel, kéreg, kés, jég, tev-, szeg-, néz, nyél, fej, fél* (oldal), *fest-, vő, menyül-, lé, elő, ev-* (enni) | *tele, szel-, fél-, vezet-, mell, meny* (nurus), *lebeg-, él-, egér, íz* (membrum) szónak rokon nyelvi másai.

Kimondhatjuk tehát vizsgálatunk eredményeképpen, hogy az ugarságban is van módja az alapnyelvi hangszín meghatározásának. Igaz ugyan, hogy e meghatározás általában csak megközelítőleg lehetséges s így is aránylag nem sok esetben. s nem egyenlő fokán a bizonyosságnak: mindamel-

lett, azt hisszük, van annyi értéke, hogy ezentúli vizsgálatainkban számba vehetjük, illetőleg a határozatlan (α és ϵ) magánhangzók mellett külön jellel kifejezzük (pl. ilyen formán: ug. *vaj*, *vuj* = *vaj*, vagy *voj* 'fett, butter' | ug. *tanda*, *tinda* = *tonda*-, vagy *tunda*-, 'sentire, scire' | ug. *kede*, *küde* = *küde*, vagy *kede* 'manus'). Meg kell még ezekhez jegyeznünk, hogy azon esetekben is, midőn az alapnyelvi magánhangzó hangszíne az adatok különbözősége miatt meg nem határozható, a kisebb nyelvegységekben sokszor már lehetséges a meghatározás; ez adatokban pl. f. *kala*, mord. *kal*, cser. *kol* (magy. *hal*) | f. *maksa*, mord. *maksa*, cser. *mokš* (magy. *máj*) | f. *happame*, mord. *šapama*, *čapamo*, cser. *šapa*, *šopo* (magy. *savanyú*) | f. *sala* (clandestinus), mord. *sala*- (stehlen), cser. *šola* (fur) = magy. *tol*-*vaj* bátran mondható, hogy a déli ugor nyelvág alapalakja nyiltabb (*a*, *o*) hangszínű volt.

Feleletet adhatunk ezek után ama kérdésre is, hogy melyek voltak az ugor alapnyelvnek hangszín-különbözetei? Kétségtelenül meg voltak a közös alakokban kimutatható *a*, *o*, *u* és *ä*, *e*, *i* hangszínnemek. Ezeken kívül az ugarságban még a következő magánhangzók fordulnak elő: *q* a magyarban és vogulban — zártabb hangszínű *a* | *ø* = mélyhangu *e* az észten és votjában | *i* = mélyhangu *i* a mordvinban, zürjén-votjában, osztjában és dialectice (hegyi cser.) a cseremiszenben | az *ö* és *ü* sincsen meg minden nyelvben; hiányzik a mordvinban, lappban s csak igen ritkán található dialectice a vogul-osztjában; a zürjén-votjában az *ö* gyakori, de az *ü* csak kevés példából ismeretes. Arra nézve, hogy mit tartsunk ez utóbbi magánhangzók eredetéről, utbaigazítást nyújthatnak a többi altaji nyelvcsoporthoz, melyekben az *i*, *ö*, *ü* magánhangzók szerte használatosak. Ujabb keletűeknek kell tehát az ugarságban is az *q*, *ø* vocalisokat tartanunk (az utóbbi középső hang az *a* és *o* között s a magyarban általában belőlük keletkezett), míg az *i*, *ö*, *ü* hiányzását egyes nyelvekben a közugor hangkészlet fogyatkozása magyarázhatja meg. Hogy az *i* a finnben, magyarban és lappban is meg volt valaha, bizonyíthatja az ezen nyelvekben gyakori hangtörés, vagyis midőn mélyhangú tőszótagban minden észrevehető mássalhangzó befolyás nélkül *i* (*e*) mutatkozik (l. példákat reá múlt cikkünk-

ben). Az *ö* és *ü* egykori szerepének nyoma a mordvin, lapp stb. nyelvekben az *o* és *u*-féle hangmélyedés adataiban mutatkozik (l. u. o.), sőt talán még közös keletkezésének is vehető néhány példában, mint: *ősz* autumnus, f. *syksy*, mord. *soks* (e h. *söks*), oszt. *sūs*, *sus* (e h. *sūs*) | *öl* sinus, f. *syle*, cser. *šülö* (orgyia) | *tő* (*töve*-t), f. *tyve*, cser. *tüng* s a személyes névmásokban, melyek több ugor nyelvben *o* hangszínnel (mord. *mon*, *ton*, *son* stb.) mélyhangúak. Az ugor alapnyelvi hangszínfokozat e szerint a következő: *a, o, u, i* | *ä, e, ö, ü, í*.

... A magánhangzók fejezetével befejezzük immár ezen cikksorozatot is. Korántsem mintha a benne kitűzött feladatot megoldottnak tekintenők — hiszen egészben véve még az első résznek a hangtani tárgyalásnak is csak kisebb felével foglalkoztunk s még legalább is két tekintélyes fejezet (a szóközépi egyszerű mássalhangzóké s mássalhangzó-csoportoké) volna hátra kiegészítéséhez — hanem mivel e folyóirathoz képest már is igen aránytalan cikkünk terjedelme s más részről feladatunk természete, tárgyunk viszonyai, különösen a vele kapcsolatos kérdések sokasága sehogy sem tűrik meg a szűk mederbe való szorítást. Ismertük ugyan feladatunk nehézségét még mielőtt megoldásához fogtunk volna; de valójában az mégis csak később nyilatkozott, később tűnt ki, hogy a Magyar-Ugor Összehasonlító Szótár kritikai ismertetésének valamivel többet kell, hogy magában foglaljon, mint más hasonló dolgozatnak. Rendesen a kritikai méltatásnak alapján csak annyi a teendője, hogy a tudomány, vagy művészet ismert törvényeit viszonyítsa az egyes művekhez; de hol vannak az ugor összehasonlító nyelvészetnek ismert törvényei, hol az előtanulmányok, melyekre utalni lehetne? Minden egyes pontnál, melyet vizsgálat alá fogtunk legelőbb is azon szükség merült fel, hogy a reá vonatkozó alapigazságot, vagy mondjuk bár törvényt megállapítsuk; mert csak ezután lehetett a kritika feladata szerint ezen törvényt a Szótárban talált minden egyes adatra vonatkoztatnunk. Így történt, hogy munkánknek okvetetlenül ki kellett bontakoznia az eredeti feladat szűkebb korlátaiból s a Szótár kritikai ismertetése céljából a Szótáron alapuló összehasonlító nyelvészeti tanulmányá fejlődni. — Máskülönben azt

hisszük, hogy munkánk ilyen töredék alakjában sem épen eredménytelen, legalább nem egyik főczélját tekintve, hogy t. i. az érdeklődők figyelmét összehasonlító nyelvészetünk több kérdéses pontjára ráirányítsa. Jöjjenek immár az avatottabbak a méltó munkához!

MUNKÁCSI BERNÁT.

OLASZ KÖLCSÖNSZÓK.

VI.

Talián. — ol. *italiano*: olasz.

Tata. — Bergamóban és Romában (Trastevere) *tata*: apa. A közolaszságban, de meg Velenczében is megváltozott a szónak értelme: *tata*: nőtestvér, *tato*: fitestvér. — A *tata* szó tudvalevőleg latin hagyománykép maradt meg az olaszban (Vall.); János pápát, ki árvaházat építtetett Rómában, *Tata Giovannin*ak hívták az árvák. Hogy mégis csak olasz, nem pedig latin kölcsönszónak tartjuk, annak az az oka, mert sokkal valószínűbb, hogy a családi élet érzelmi világának körébe tartozó szó nem holt, hanem élő nyelvből származott át.

Tempósan lépdegél; **tempózik**: tréfálkozik, bolondozva késleltet valamit. — Az első szólásmódban *tempo* „tactus“-t jelent, mely értelme — úgy látszik — az olasz *a tempo* „kellő időben“ kifejezésből vált ki; a milánói dialektusban *temp* „időn“ kívül „rhythmust“ is jelent. **Tempósan** lépdegél tehát annyi mint *a tempo*, dobszóra, taktusra, a kellő időben lépdegél, azaz kényesen jár, mórlikálja magát. A második szó, **tempózik**, egy velencei frazissal függ össze: *aver bon tempo*: bohóskodni, tréfálkozni. A denom. -z képző magyar polgárrá avatta a latin *tempus* ivadékát.

Tenta, ténta, tinta. — vel. *tenta*, ol. *tinta* tinctura, festék és suviksz; mil. *tinta* litográfiához való tinta. Molnár Albert csak *ténta*-t, *tenta*-edényt ismer, de *tinta*-ról semmit sem tud. Ha összevetjük e jelenséget egyéb szavainkkal melyeket különböző vidékeken hol *e*-vel, hol *i*-vel ejtenek: azt találjuk, hogy MA. lelkiismeretesen feljegyzí a különböző alakokat: *esmet*, *ismét*; *esmer*, *ismer*, *ösmer*; *esmegint*,

ismegint; *estráng*, *istráng*; ellenben *istálló* csakis *i*-vel fordul elő s nincs *estálló*. Ha tehát a *tenta* mellett használatos lett volna a *tinta* alak is, MA. bizonyosan feljegyezte volna; a miből ismét az következik, hogy a magyarban a *tenta* alak az eredetibb s így nem származhatott a német *tinte*-ből, hanem a vel. *tentá*-ból. A szónak eredeti „tinctura“ jelentése megmaradt a magyarban is, *kalaposténta* szóban. Hogy a vel. *tenta*, ol. *tinta* a *tingere* „mártani“ igéből származik, melyet aztán a barbár latinság is átvett *tincta* alakban (Duc.), azt talán fölösleges is megemlíteni.

Tombola. — ol. *tombola*, római *tommola*. Az olaszok szenvedélyes játékosok. Nem is múlik el nagyobb népünnep nyilvános tombolajáték nélkül. Ilyenkor a főtéren, szabad ég alatt folyik a tombolázás. Magas emelvényen áll a bíróság; egy kerékkel hajtható, rostélyokkal ellátott hengerben vannak a számok s az egész népség — minden egyes szám kihúzása előtt — izgatottan nézi, mint fordul a kerék, hogy görögnek, hogy hányják a bukfenczet a számok. A számoknak eme gördülésétől, bukfenczhányásától kapta nevét a játék: *tombola* a *tombolare* igétől származik, melynek jelentése: buk fenczet hány, fejjele lefelé esik (Tomm.).

Torta. — ol. *torta*. Diez szerint a latin *torta*-ból származik, mely a *torqueo* „fordítok, behajtogatok“ igének participiuma lévén, a torta eredetileg olyas süteményt jelentett, „a mit összehajtogatnak“. A régi olaszok tortája tehát palacsintamódra készülhetett. Már a Vulgata is ösmeri a *torta* szót, de mindig *panis*-szal köti össze (Diez).

Torzsa. — vel. *torso* káposztatorzsa, almacsutak, kukoricacsutka; ol. *torso* ugyanazon jelentésű, de ezenkívül még „emberi test törzsöke (a nyaktól a lábakig)“ és „csonka szobor“ jelentése is közhasználatú. *Torso* Diez szerint gör. *θόρσος* „schöszling“-ből származik. — A magyar *torzsá*-ban az olasz szó végső *o*-ja *a*-ra változott, mint a *pálya*: *palio* kölcsönszóban; az *o* előtt álló sziszegőnek nem kellett megváltoznia, mert a velencei a sziszegőket selypítve ejti: a közolasz *sz* hangot *š*-nek, *z* hangot *ž*-nek ejti s így a magyar a *toržo* szót *torzso*-nak hallotta.

Trafikál: titkolózik valakivel, többnyire csalás céljából. — Az olaszban *traffico*: kereskedelem; ebből szár-

mazik — német kölcsönvétel útján — a magy. *trafik* szó. A *trafikál* igét azonban csakis az olasz *trafficare* „kereskedni“ igéből vehettük. Az olasz infinitivus-képző helyébe az idegen szókat magyarosító *-ál* képző lépett, mint k á n t á l: *cantare*, prédikál: *praedicare*, lamentál: *lamentare*. — A trafikál szónak a fentebb említett jelentésen kívül egyéb értelemárnyalatai is vannak, melyek jobban megközelítik a kölcsönadó olasz szót; pl. mindig együtt trafikálnak: „rendesen előre megbeszélik a teendőket, hogy egyöntetűen járjanak el“, mint két kereskedő, kik hosszabb megbeszélés után közös megállapodásra jutnak; összef trafikálták a dolgot: „előre megállapították az eljárás módját, a többinek tudtán kívül“.

Trombita. — A lat. *tuba*-ból hangfestő módon keletkezett a *tromba* „cső, tölcser, nagy trombita“ (Diez). Ennek kicsinyítője, a *trombetta*, már olasz képzés. Az *i:e* hangváltozásra nézve v. ö. igényes: egyenes, szilíd: szelíd, sitit: setét. Ilyenformán a közolasz *trombetta* a magyarban *trombittá*-vá vált volna, de éppen ez bizonyítja, hogy nem a közolasz alakból, hanem a velencei *trombeta* szóból vettük a mi *trombitán*-kat.

Tulipán, tulipánt. — vel. *tulipan*, ol. *tulipano*. A perzsa *dulbend*, *turban*-ból származik s csak Európában vált tulipánná (Diez). A nasalison végződő szót könnyen megtoldja a magyar egy járulékmássalhangzóval, pl. *furfang*: *furfan*(te), *rozmaring*: *rosmarin*, *paszománt*: *paszomán*, *tulipánt*: tulipán.

Uzsora. — ol. *usura* haszon, pénzbeli haszon, azaz kamat, de leginkább „uzsora“ értelemben járatos. Eredetére nézve latin szó: *usura*: haszon, az *utor* igétől.

Vanília. — vel. *vaniglia*. Diez szerint a lat. *vagina*-ból keletkezik a spanyol *vaina* „hüvely“ szó s ennek diminutivuma, *vainilla*, szolgáltatva az ismeretes vanília növénynek a nevet, mert magvai kis hüvelyekben vannak. A spanyol *vainilla* az olaszban *vainigliá*-vá, s ez meg a velencei dialektusban *vanigliá*-vá lett. Innen vettük mi a *vanília* szót.

IRODALOM.

Orvos-gyógyszerészeti Műszótár.

Irta Barts József dr.

Más helyütt (Budapesti Hírlap 1884. 291. sz.) kellően méltattam az új orvosi szótár megjelenésének fontosságát. Egy olyan műként ismertettem, mely szakítani igyekszik a siralmas bugátista múlttal s orvosi műnyelvünket helyesebb útra akarja téríteni. Méltattam az úttal a Balogh Kálmán orvosi szótára jelentőségét is, mely ha nem is tekinthető az új helyes irány úttörőjének, legalább egyenlő jogot engedett a helyes nyelvhasználatnak a régi megrögzött barbarismusokkal.

Tartozom azonban — mint a jó magyar orvosi nyelv egyik harczosa — a jó ügynek még azzal, hogy a Magyar Nyelvőrben, mint a magyar nyelv jogaiért vívott harczok küzdő helyén, bővebben is elősoroljam a Barts szótárának kiváló jó tulajdonságait, de egyúttal bőven kiterjeszkedjem azokra a hibákra és fogyatkozásokra is, melyeknek megjavítása a művet valóban a jó magyar orvosi nyelv alapvető-jévé tenné.

Bőven szeretnék a szótárral foglalkozni, mert habár sok tekintetben ismert dolgokat kell elmondanom, de hát nyelvészetünk mostoha gyermekéről, a magyar orvosi műnyelvről, van szó, és bizonyos igazságoknak összefoglalása s mentül bővebb példatárral megvilágítása s bizonyos principiumok megállapítása épen e téren nagyon megteremné gyümölcsseit. Különben is orvosi nyelvünk bővebb fejtegetésére ez lenne az első alkalom.

A neologia legkedveltebb fogása volt az igenévi jelzők és egyéb igei származékok csonkítása. S minden meggondolás nélkül, egyszerűen német kaptára vert *látideg*, *hallideg*, *tapérvék*, *szórkör*, *kőthártya*, *hallcső*, stb. használói jobb ügyre méltó buzgalommal ragaszkodtak e csonkításokhoz. Nem volt semmi kifogásuk e semmit sem jelentő „műszavak“ ellen, míg a pótlásukra ajánlott *látóideg*, *hallóideg*, *tapintóérvék*, *szóródósos kör* vagy *szórt kör*, *kötőhártya*, *hallgató cső* stb. kifejezésekkel szemben mindenféle scrupulussal állottak elő. Nekik rossz volt pl. a *látóideg*, *hallgató cső*, mert az ideg nem lát, a cső nem hallgat, pedig ott van az *ivó pohár*, *evő kalán* legvilágosabb analógiája. Mikor pedig a *kötőhártyá*-val és *kötőszövet*-tel állunk elő, hogy de ezek már csak kötnek, ezeket meg csonkának tartják, mert hát tulajdonképpen „összekötőhártya“ és „összekötőszövet“ lenne helyes; ellenben a szerintük csonka *kötőhártya* mellett a *kőthártya* kifogástalan — a gárda meg-

hal. de magát meg nem adja. Barts szótárában természetesen mindezek ki vannak javítva, még pedig a hol lehetett nem egyszerű kitoldással, hanem néha igen helyes, magyaros fordulattal. Pl. *szülfájdalmak* helyett *vajudó fájdalmak*, *dülszem* h. *szemdüllelés* v. *szemkidüllelés*, *duglik* h. *borított lik* (foramen obturatum), *lútszerek* h. *látóműszerek*, *lútszerész* h. *szemműveges* v. *szemművegműves*, *szűrcsapolás* h. *megszűrés* v. *megcsapolás*, *sápkór* h. *sápadtság* [vagy talán: *kóros sápadtság*] *függér* (aorta) h. *törzsökverőér* v. *törzsökös verőér*, *ütér* h. *verőér* [helyesen fejtegeti, hogy a magyar ember szive s ere nem üt, tehát nem *ütőér*, hanem „ver“, tehát *verőér*]; *láttelet* h. *orvosi lelet* v. *orvosi vélemény*; *hallcső* h. igen szerencsésen a *hangfogó*-t ajánlja [bár nem hiszem, hogy ez a szintén helyes „hallgató cső“ mellett lábra kaphat]; *külső halljárat* h. *külső hangfogás* v. *külső hallásjárat*, v. *hangvezeték*, *belső halljárat* h. *belső hallásjárat* [helyesebbnek tartanám a „hallóideg-járat“-ot a „belső“ elhagyásával s amott is elmaradhatna a „külső“ jelző a *füljárat* v. *fültölcsér* mellől]; *tetszhalál*, *tetszhalott* h. félhalál, álhalál, félholt, álholt mellett torontáli tájszóként ajánlja a „*vélt halál*“, „*vélt holt*“ kifejezéseket [valljon csakugyan népiesek?]; *gázizom* (musculus solaeus) h. *lábikraizom*.

Szó fér a „vena“ fogalma magyar kifejezéséhez. Szerzőnk Pápai-Páriz szerint az egyszerű *ér* szót ajánlja, mert hiszen a „vena“ és „phlebs“ szók sem magyarázzák, hogy a sziv felé terelik a vért, mégis megértjük velük a dolgot; ajánlhatja különben a népies *kékér* kifejezést is. Én azonban jobban szeretném, ha az *ér* szóval általában a „vas“ v. „angion“ fogalmát fejeznők ki, mert épen nem vall magyaros észjárásra, ha a német „gefäss“ követésében „edény“ szóval élünk. A magyar ismer „viz-eret“ (folyócska, ér, Érmellék), ismeri a kóségeken áthuzódó fémek „erét“ „erek“ vannak a falevélnben, „eres“ a gyalult deszka stb.; azért az orvos is magyaros észjárással *ér*-nek nevezheti mind a „vér-edényt“ (akár arteria, akár vena), mind a „nyirkedényt“. Szerzőnk szerint a *vivőér* (vena) szót sem érdemel; pedig származzék bár a „*viszér*“ *viszsaér*-ből vagy a „vinni“ igetűs összetételéből, a *verőér* párjaul igen ajánlatos volna a már használatban is lévő *vivőér*, mert míg amarra jellemző, hogy ver, emez egyszerűen viszi a vért, a nélkül hogy szükségképpen ki kellene fejeznünk, hogy *elviszi* v. *viszszaviszi*. Meg kell itt még jegyeznem, hogy „vas lymphaticum“ szerintem *nyirkedény* helyett *nyirokéi*, volna. Szerzőnk ugyan védi a *nyirk*-et, csakhogy helytelenül hivatkozik a népies *nyirkos* szóra, mellyel hangrend tekintetében sem vethető egybe. (Különben Paszlavszky is használja a *nyirok* szót „lympa“ értelmében Thomé Állattana fordításában).

Vannak azonban csonka igei származásu alkotások, melyeket szerzőnk részben figyelmen kívül hagyás részben hibás értelmezés alapján meghagyott, sőt védelmébe vesz. Ezek közül mint legvilágosabb tévedéssel az *ev* szóval kezdetjük. Népünk csak *evés* és *evesség* szokat ismer, melyek világosan a „maró“ értelmű *evös* és *evösség* szóknak módosulásai. Az *ev* látszólagos tö elvonására nyilván ugyanaz a tévedés szolgált, mely az *üdvösség* (= üdvöz-ség), *üdvös* szóból az *üdv* alkotását létesítette. A *sérv* szót szintén nem lehet a népies *sérvés* szó helyességéből kimagyarázni. A *sérvés* deverbális főnév, melynek *v*-je a *séruódik*, *séruil* igék *ü*-jével egyezik, ennélfogva *sérv* főnévi tö nincs. Hogy a nép a *sérvés* szót inkább a máj és lép dagadására mondja, ne tartson vissza attól, hogy a *sérvés* szóval ne a „herniát“ nevezzük el *sérv* helyett. Hiszen a „lépdagadás“, „lépna-gyobbodás“ elég a „tumor lienis“ kifejezésére. Természetesen szó sem lehet *léptütlengés*-ről, *lépdag*-ról, vagy akár *lépdaganat*-ról (daganat neoplasma). — A *genyed* *genyed-ség* szókból elvont *geny*, a *senyved*-ből elvont *senyv*, a *vegyit* *vegyül* szókból elvont *vegy*, a *gerjed*-ből elvont *gerj*, a *táplál*-ból készített *táp*, a *lázad*-ból eredő *láz*, a *görnyed*-ből csinált *oldal-görnye* (görnyedés) — mind védhetetlen csonkítások. ámbátor a *láz* és *geny* valószínűen már is véglegesen meggyökeresedtek nyelvünkben. — Figyelmet érdemel a *lob* (gyuladás) szó; de a védelmére előrántott *lobbot vet*, úgy látszik, azt teszi szükségessé, hogy *lobb* alakban tartsa meg az orvosi nyelv, melynek szüksége van a *lobbos*, *lobbosodik* kifejezésekre; ezek aztán jól megférnének a *lobban* *lobbant* családjában — A *gyógy* igető főnévi összetételeit sehogy sem lehet Al-Gyógy. Fel-Gyógy községek nevével megvédelmezni, mert imezekben *Diód* helynév rejlik (v. ő. Diód. Diósd, Gyód stb). — Itt emlitem meg, hogy a bizonytalan származásu *szeru* (organon) és származékai mellett kár volt figyelmen kívül hagyni a régiebb *életműi*, *életművi*, *életmű-ség* stb. kifejezéseket, bár megvallom, magam sem bizom a *szeru* mellőzhetésében. — Nem tartom szerencsés kitoldásnak a *szülfogó*-ból lett *szülőfogó*-t, mellyel nem a szülőt, hanem a gyermek fejét fogják, tehát *fejfogó* lenne szerintem. — A *dülmirigy*-nek *dülmirigy*-gyé foltozásával is kár vesződni, így sem lesz értelme; talán jobb lenne *monyítóvi* *mirigy*-nek nevezni, ad normam *fültővi* *mirigy* (kevésbé helyesen *fültőmirigy*).

Egyéb megjavított igei csonkítások a könyvben: *viziszony* h. *ebdüh* v. *veszettség*, *iszam* (prolapsus) h. *kiiszamlás*, *kórisme* (diagnosis) h. *kórmeghatározás* (elég volna *kórhatározás*). Figyelmen kívül hagyott hibás kifejezések: *hereborék* (scrotum), időszakos *kórroham* (időszakos kitörés v. támadat), *boncztan* (bonczolástan), *szakcsont* (nyelvtővi csont)

bennék (ál deverbális képzés *tartalom* helyett), *varrány* (*varrat*, *rhaphe*), *zsong* (*tonus*), *nyombél* (*duodenum*), *bübor* (*pemphigus*), *lebeny* (*karély*), *gyomorcsuk* és *gyomornyit* [valaminek lehet ugyan „nyitja“, de inkább az átvitt értelmű *nyit* szót se használjuk, hogysem fölbátorítson a *csuk* használatára; miért ne lehetne *gyomornyító* és *csukó*, a mint Paszlavszky használja is?]. — Nincs szava szerzőnknek a *hűdés* szó ellen, pedig már a Nagy Szótár is kárhoztatta a *szelhűdés* *szelhűdik* (v. ö. *vénhűdik*) képzőjének önálló használatát. Orvosi nyelvünk rá vetemedett ugyan a *meghűdítette* (*bénít*) csinálmányra, de népünk csak *megütötte* a *szel* kifejezést ismer a *szelhűdés* érte mellett. És a *bénít* *bénul* *bénulás* mellett van-e szükség *hűdés*-re?

Védelmembe kell fogadnom szerzőnk ellen a *kér*, *agykér* szót, melyet ő a *kéreg* csonkításának tart. Ennek azonban ellene mond, hogy Pápai-Páriz Ferencz Pax Corporis című orvosi művében is használja „agyvelő bétakaró hártya“ értelmében, és hogy ő nála a *kér* alhangu („kér-nak“). Évvel azonban nem akarom a *mez* alkalmazhatását kétségbe vonni. — Viszont a *hevenyében* s *hevenyészett* szólások nem jogosíthatnak föl senkit a *heveny* szó elvonására. A *hevenyében* szólás a *heven* (fervide) igehatározónak épen olyan, még pedig birtokragos, tovább képzése, mint a hogy a valaminek *hián* (hiával) igehatározóból a *hiányos* melléknév lett; tehát a *heveny* is olyan hibás elvonás mint a *hiány* vagy a *versfutás*-sal egyértékű igehatározós *versenfutás* és *versentárs* kifejezésekből a *verseny* tőnek elvonása. A *hevenyében* alak inkább arra nézve lehet utmutatónk, hogy az *acut* fogalomra *hevenyés* szót alkothatunk, a mint ezt én a „Szemészet“ című orvosi lap több számában neologusaink megbotránkozására használtam is. — Van még egy otromba elvonás, melyhez e helyütt hozzá akarok szólani, t. i. a *rokonszenvi szemgyuladás*. Tegyenek a szépirodalmosok a „rokonérzést“ jelentő *rokonszenv*-vel akármit, az orvosi nyelvben e szónak használata abszurdum. Az *iritis sympathica* kifejezésére én a „Szemészet“-ben a „közlető gyuladás“ kifejezéssel élek. Ugyanis Zalában az uton levő gödröket, hogy a szekérben hiba ne essék, a két kerékkel *közletik*, közrefogják. Az egyik elpusztult szemtől a másik szemben előidézhető gyuladás is nem közvetlen átterjedés útján keletkezik, hanem beidegezés útján, a közbe eső részek átugrásával, *közletésével*. — Végül a *porhanyó*, *vizenyős*, *vörhenyes*, *vörhenyeges* igenévi alakokról kell még megemlékeznünk, mert ezek is szolgáltatnak okot hibás elvonásra; t. i. „oedemá“-ra alkalmazták a *vizeny*, majd *vizenyő* szokat, *vizenyösség* helyett, a „scarlatina“-ra pedig a *vörheny*-t *vörhenyeg* helyett (v. ö. *sömöreg*, *tarjag*, *viszkeg*); ezeket tehát a szótárban is meg kell rónunk.

Teljesen helyeselhetem bizonyos népies és régi kifejezéseknek az orvosi műnyelvben való alkalmazását. Ilyenek: *osztóvér*; *tetem* „hulla“ helyett és származékai pl. *tetemház*; *tetemtünetemények*, *tetemlátás* v. *tetemvizsgálás* „hullakémlés“ v. „hullaszemle“ helyett, *tetemlátó* igen szép és jó kifejezés az ominozus „halottkém“ helyett; *tarjag*, *vérömlés*, *vérfakadás*, *patinás* a „vérömleny“ fogalomkörére (ellenben a szerzőnktől szintén használt *vérbeforulás*-t inkább a „belövelés“ fogalmára szorítanám); *tarjagos* v. *vérfoltos* a. m. „sanguinolentus“; *vérmesség* „vérbőség“ h.; *szád* (orificium) „szájda“ h.; *mesgye* (demarcatio) „lobgát“ h.; *emésztet* „belső“ h.; *gyujtvány* (gyujtovány v. gyujtó) *hideg* (febris larvata); a gyermek *feje-lágya* „kutacs“ h.; a *nagy lágy* (helyesebben *lágya*) v. homlok *lágya*, nyakszirt *lágya*; *mása* (secundinae, placenta) a hallatlan „szülep“ helyett (állatokról *poklá*-t mond a nép); *pokolkelet* v. *pokolvar* (anthrax); *vadhús* (hypersarcosis); *erelés* (érvágás); *szembogár* (pupilla).

Magyaros gondolkozásra vall a következő kifejezések ajánlása: *vérszín rák festenyrák* h.; *sugárfogó* v. *fényfogó* (condensor v. photophor); *hangfogó* (stethoscop); *szemrekesz* (iris, szemszivárvány, szivárványhártya); a szemrekesz *színezése* [vagy *színehagyása*] az eddig használt *elszínesedés* [germanizmus] és *elszíntelenedés* h. (pedig csak a szín megváltozásáról van szó); *azonalakuság* (isomorphia); *áldazonosság* (metameria); *jó természetű* (nem veszélyes): *jóindulatú* helyett; *túrószerű* sejtelfajulás (necrobiosis) a németes „*sajtos* elfajulás“ h. (kár, hogy alább a „nephritis caseosa“-t *sajtos* nak nevezi szerzőnk *túrós* h.); *eresség* (varicositas), népies mondás pl. „eres a lábam“; a fény *visszavetése*: „visszaverése“ v. „visszaverődése“ h.; *rémlátás* (deuteroscopia); a varratok *szétfeslése* v. *fejlése*; *könnypergés* (illacrimatio) [de minek írja: *könn* *könnny* helyett?]; *verejték-szakadás* (hyperidrosis); *szemhibázás* (amblyopia) „láttompulat“ h., népiesen „hibázik a szemem“; *szívszorítás* v. *szívszorulás* (angina pectoris) [Pápai-Páriz-nál *szűfogs*]; *testigazítás* v. *testidomítás* (orthopaedia) a hallatlan „testegyenészet“ h.; erek *megkötése*, *érkötés*, *érmegkötés*, a németes „alákötés“ h.; *borítás* (fascia): „bőnye“ h.; *szőrvesztő szer* (massa depilatoria); *orvosi elbánás* „gyógykezelés“ h.; *alkotás*, *műalkotás* (plastica) „képlés“ h.; *vértelenség* v. *vérfogyatkozás* v. *kevésvérűség* (anaemia) „vérszegénység“ helyett [*vérefogyott*]; *érszívészés* (torpor); *bőrszemezés*, *szaruhártya -oltás*, *fograkás* „átültetés“ (transplantatio) h.; *összenéző* és *szétnéző* kancsalság (strabismus convergens et divergens): „összetérő“ és „széttérő“ h.; *örültek háza* „tébolyda“ h.; *ellenfeles* (antagonista) pl. izom; *mandulatej*: „mandulafejet“ (emulsio) h.; *szagló csík* (tractus olfactorius) „huzam“ h.; *környékes* bénulás (illetőleg *környéki*): „környi“ (periptericus) h.; *méhtámasz* v. *méhtartó* (pessarium): „méh-

tartasz“ h.; *eredeti* bántalom (idiopathia): „önszenvi“ h.; lapoczká *gerincze* (spina scapulae): „tövis“ h.; *szerkalmár* (droguista); *bélfodor* (mesenterium); *csomós v. izes test* (corpus geniculatum); *fenegyík*, *fenés torokgyík* (diphtheritis), *fenés gégegyík* (laryngitis diphtheritica); *vérmetely* (distoma haematobium).

Az elősoroltak azt bizonyítják, hogy a szerzőt általában helyes nyelvérzék vezette a műszók megválasztásában. Vannak azonban elég számmal hiányosan alkotott vagy alkalmazott műszói is, sőt az eddigi nyakatekert orvosi nyelvből is bevett szótárába számos olyan műszót, melyet semmiképen menteni nem lehet.

Nem szabatos kifejezések pl. a következők. A „monstrum“ fogalmára „torzszülött“ helyett a *szörnyeteg* szót ajánlja, pedig ez már úgy is le van foglalva a valami szörnyű, ijesztő nagyságú lény fogalma kifejezésére; ezek a tulajdonságok pedig aligha illenek a kis *csodaszülöttek*-re. A „rudimentum“ fogalmára ajánlott *csenevész* helyesen csak „rudimentarius“-t jelenthet; ha jól emlékszem, Fialowski ajánlotta volt reá a Nyelvőrben a *csonkulat* szót, ha pedig ebből nagyon kiérzene a fogalomnak „megcsonkulás“ értelme, használhatnók a „valaminek *csonkaja*“ kifejezést. A *szemkifutás* kifejezésnek is nem a helyességét vonom kétségbe, csupán „ophthalmatrophia“ értelmét, helyesen csak „ophthalmorrhexis“-t jelenthet. Szó fér a *vérszem* példájára alkotott *szőrszem*, *genyszem*, *érszem*, *légmell*, *genymell*, *vérizület* kifejezésekhez is. Ezek alkotására nem lehet analogia, a csak átvitt értelemben használatos *vérszemet kapott* kifejezés. Az említettek csak olyan kevésbé magyarosak, a hogy a bort tartalmazó kancsó nem *borkancsó*, a hogy nem mondhatjuk: *vizpohár*, *lisztbolt*, *üveghintó* stb. Ugyan e kategóriába tartoznak a botanikában járatos műszóalkotások, melyekre Barts szótárából a *ragyabura* és *nősirom* (sásliliom) szókat idézhetjük; továbbá a „gödrösfejű galandférget“ *széles gödörfej*-nek nevezi. *Fertőtelenítő* nem helyes képzés, mert a fertőzésnek ellentéte csak *fertőtlenítés* vagy a *fertőzöttség*nek csak *fertőzetlenség* lehet. A „strictura“-nak *szoros* szóval jelölése sehogy sem fejezné ki azt, a mit a *szorulat* v. *szűkület* cselekvést jelentő főnevek, t. i. a kóros keletkezés vonását; a *tengerszoros* nem lehet analogiája annak, hogy valamely cső szűkülete helyett annak *szoros*-áról szóljunk. Az „urticaria“ kifejezésére a *csalánkiütés*-nél magyarosabbnak tartom a népies *csalánhimlő* szót. Alkálában a hevenyész kiütéseket közösen *himlő* szóval jelölhetnők, tehát *hólyagos himlő*, *bárány himlő*, *vörös himlő* (morbilli), *csalán himlő*. — *Szálag* helyett miért ne nevezzük a „ligamentum“-okat *szalag*-nak? Az egyik ilyen „szalag“ rovatában szerzőnk kifogásolja a régi *hollóorr-nyulvány*-t, mert úgy-

mond a hollónak csőre van nem orra; már pediglen magyarán bizony orra van a madárnak, a csőr csak neologismus. — A „cornea“-t szerzőnk *porczhártyá*-nak meg *porczagóhártyá*-nak is nevezi; pedig minek hagyjuk el a természetes látszat szerint választott *szaruhártya* kifejezést az egy időre fölkapott s ismét elhagyott, tudákosságra valló „chondrea“ utánzásából keletkezett *porczhártyá*-ért. — *Genybeborulás* helytelen kifejezés a „genyedés“, „meggyülemelő genyedség“ vagy akár „genygyülemelés“ kifejezésére, mert az analogiául szolgáló *vérbeborulás* is csak belöveltséget jelenthet. — „Szemölcsös *emelvénny*“ (a fülben) helyesen *kiemelkedés* (eminentia). — Az „oxyuris“ nem „*végbeles* czérna-féreg“, hanem *végbéli*. — A „cerebrum“ helyes magyarsággal nem *agy*, hanem *agyvelő*, az agynak (koponyának) veleje, hasonlóképen mint *gerincszelő*. — A nagyítás (hyper) fogalmát igen helyesen kifejezi itt-ott szerzőnk pl. *szertelen* csescsnövés, egyes részek *szertelen* fejlődése, *bujálkodó* daganat, vadhús, verejtékszakadás stb. s ezek helyes útmutatásul szolgálhatnának a *szívtúltengés*, *túltáplálkozás*, *túlteltség*, *crőtúlság*, *túlérzékeny*, a fehérszín *túlgyarapodása*-félék kerülésére. — *Szemképrázás* egészen mást mond, mint a franczia *mouches volantes*. A „pseudacoe“, „pseudaesthesia“, „pseudaphe“ nevű *csalódások*-at épen nem lehet *hallás-vesztés*, *érzés-vesztés*, *tapintás-vesztés* megnevezésekkel illetni, mert az illető érzék megszűnését fejeznék ki; tehát a *szemfényvesztés* e tekintetben nem lehet analogia. — *Mellbeteg* helyesen csak *mellbajos* vagy *mellefájós* lehet, valamint *szívbeteg*, *szembeteg*, *fülbeteg* is helytelenek; magyarán csak pl. *beteg szemű*, *szemére beteg*, *szembajos*, *szemefájós* lehetségesek. Hasonló hibában szenved a *szinvak-ság*, melyet Imre József doktor igen szerencsésen *szintévesztés*-nek nevezett el. Hogy a magyar ember mit ért *szinvak* szóval, arra nézve igen érdekes, hogy egyik hirlapunk egy ízben „teljes vakság“, „mérő vakság“ értelemben szolt szin-vakságról. — Az „electricitas“ magyar megnevezésére kár a *villámosság*-hoz ragaszkodni *villámosság* helyett, ha ugyan az *elektromosság*-ot nem tartanók meg. — Nagy tévedés rejlik a *csőre* szó használásában, t. i. „enema“ értelmében nominativusként szerepel (pl. csőré, csőrébe), holott csupán *cső-re* (ad clysmá) lehet valamit rendelni. — Az „aleuron“-t elnevezték *siker*-nek, szerzőnk tévedésből *sikér*-nek írja, pedig emennek Somogyban „sekély“, „nem mély“ értelme van. — A *légcső*-t helyesen *lélegzőcső*-nek mondjuk; az is helytelen, ha *légzés*, *légzési* kifejezésekkel élünk, a mint a szótárban *lélegzés*-sel vegyest előfordul; *légvértűség* nemcsak a *lég* miatt, hanem a *vérszem*-ről mondtak szerint is helytelen, de meg szükség sincs e fogalom magyar műszavára, mert a fogalmat világosan csak így fejezzük ki: „levegő hatolt a vérbe“; a *légcső* helyett *levegőkiömlés*-t vagy *levegődaganato*-t aján-

lanék. — A rövidlátás nem magyar észjárás alkotása, helyesen közellátóság; a túllátás szintén germanizmus, sőt korcs is, magyarán messzelátóság (hypermetropia), a „presbyopia“-t pedig inkább nevezzük aggszeműség-nek; gyújtópont v. akár gyújtópont helyett jobb a gyújtópont.

Ennek kapcsán megemlítem, hogy az egyetemi szemkórházban a „retiná“-t ideghártyá-nak, a „scleroticá“-t inhártyá-nak nevezzük az eddigi *reczeg* és *tülkhártya* helyett; *mülnenni* helyett pedig *operálni*. *operálás* kifejezésekkel élünk.

Föltétlenül rosszalnom kell, hogy szerzőnk bevette szótárába a szerencsétlen magyar kémiai műszókat, pl. *éleny*, *élegül*, *élecs*, *köneny*, *halvány*, *halvacs*, *büzeny*, *mészény*, *timany*, *kénecssav*, *hamanyhalvag*, *villanysavas szikeny*, *zsiréd*, *vajgyök*, *növényalag*, *szunyal*, *szoral*, *hódony*, *mákony*, *égény*, *higany* stb., továbbá a *galandócz*, *fonalócz*, *karócza*, *orsónya*, *burkony* stb., a *pozsga*, *porcz*, *méhszenn*, *függöly*, *sípoly*, *ruganyos kutasz*, *gőreb*, *ivar*, *gyurma*, *terimbél*, *rostonya*, *fehérnye*, *ébrény*, *agygyomrocs*, *agyacs*, *csontár*, *adag*, *kórhajlam*, *pörk*, *nyák*, *delej*, *górcső*, *lúgyag*, *habarcz*, *újképlet*, *büzaszat*, *festeny*, *láta*, *takár*, *hányszékelés*, *tudorság*, *tömkeleg-féléket*. — A *fehérnye* szóról megjegyzem, hogy a „Természettudományi Közlöny“ igen szerencsés választással a *fehérje* műszót használja, tehát *tojás-fehérje*, *vér-fehérje*. — A *mellső* szót hibás fölfogás alkotta a „hátsó“ analogiájára (hát és mell ellentétességénél fogva), mert *hátsó* csak *hátulsó*-nak a kopása, *-ső* főnévhez járuló képző nincs, a *belső*, *alsó*, *felső*-félék mind igehatározókból származnak *szélső* és *hátsó* is csak *szélűlső* és *hátulsó* kopásából lettek. Ugyan ilyen kopás az *első*, melynek teljesebb alakja *elűlső* (a néptől hallottam *belűlső*-t). Minthogy pedig a terminológiában a „primus“ és az „anterior“ megkülönböztetése szükséges, én az utóbbi fogalomra a teljesebb *elűlső* használatát ajánlanám s használom is.

Végül nem hagyhatom említés nélkül a „hevenyen fellépő felfekvés“ kifejezés borzasztó germanizmusát, annival kevésbbé, mert a *fellép* igének ez a használata orvosi nyelvünkben annyira megrögzött, hogy a „keletkezés“, „támadás“, „eredés“, „fejlődés“ stb. fogalmaknak majdnem kizárólagos helyettesítőjévé tolakodott.

Az utóbbiakban föltétlenül rosszalt neologizmusok nem ingathatták meg azt a meggyőződésemet, hogy szerzőnknek egészséges nyelvérzéke van. Azért azt hiszem, csak mulasztással lehet e tekintetben a szerzőt vádolni, hogy t. i. a használatos neologizmusokat gyakorlati célból vette be szótárába, de elmulasztotta az ilyeneket „nyomatékosító jellel kitüntetni. Szótára új kiadásában ezt okvetetlen pótolnia kell s bevezetésében ezt ki is tüntetnie. Különbön e kifejezések jó nagy részét bátran kitörülheti; orvosi nyelv-

vünk épen nem vallja kárát. Csakis a legmegszokottabbakat lehetne az említett megjelöléssel a szótárban meghagyni.

Kiváncos volna, hogy orvosaink nyelvérzékének megjavítására, az újabb orvosi nemzedékének pedig megóvására inkább azon lenne a szerző, hogy szótára újabb kiadásában szinonimákul mentül többet fölhasználjon abból a nyelvanyagból, mely a Magyar Nyelvőr hasábjain Pápai Páriz és Vajnócz János orvosi nyelve és népünk orvosi kifejezései ismertetésére vonatkozik.

Különben még azt is tanácsoljuk a szerzőnek, hogy vesse ki szótárából azokat a nagyon is polemiás természetű orvosi dolgokat, melyek a művétől keltett jó hatást nagyon is alkalmasak volnának megzavarni.

Így aztán művére még szívesebben mondhatnánk fogadj istent.

CSAPODI ISTVÁN.

ADATOK A NYELVÚJÍTÁS TÖRTÉNETÉHEZ.

A 'tény' szó eredete.

A Magyar Salon márczius havi füzetében azt állítja Helfy Ignác, hogy Kossuth egyetlen egy szóval gazdagította a nyelvünket. E szó, H. szerint, a *tény*: factum. „A Pesti Hírlapban használta, mondja H., legelőször, azután a szószéken s rövid néhány hónap alatt az új szó köztulajdonná vált“.

Bocsánatot kérek, de a dologban egy kis tévedés van. A Pesti Hírlap 1841-ben indult meg, holott a *tény* szó megvan már a M. Tud. Társaságtól 1834-ben közrebocsátott Philosophiai Műszótárban (az *actus* szó alatt), sőt megvolt már, e mű tanúsága szerint, az Imre János r. tagtól 1831-ben kéziratban benyújtott Philosophiai Kis Szótárban is. Nem tudom gazdáját adni, de én előttem úgy rémlik, hogy olvastam valahol, hogy a *tény* szót Toldy csinálta. és pedig a Szemere Pálfele *lény* (Phil. Műsz. *Wesen* czikke alatt) mintájára, a mi viszont a Baróti Szabó Dávid *löny*-ének (Kisd. Sz.) a módosítása.

Ha igaz az, a mit H. mond, hogy Kossuth csak egy szóval gazdagította nyelvünket, akkor nem a *tény*, hanem a *tekintély* szó az. Ezt csakugyan Kossuth használta legelőször a Pesti Hírlapban és rövid idő alatt köztulajdonná is vált. Hogy e szót valóban Kossuth csinálta, egykorú tanúk is bizonyítják, a Törvénytudományi Szótár szerkesztői, kik azt egyenest neki tulajdonítják (az *auctoritas* cikk alatt).

Abban igaza van Helfynek, hogy Kossuth, a stílus nagymestere sohasem találta a magyar nyelvet szűknek vagy szegénynek; a meglevő szókincs elég volt neki, sohasem szorult szófaragásra.

NAGY-SZIGETHI KÁLMÁN.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Salavári. E szó, a melyet a Nyr. előbbi füzetében (50. l.) a lat. *femoralia* magyar nevezetei közt olvastam, keleti emlékeket idézett föl emlékezetembe. Arab ajkú országokban ugyanis százszor meg százszor van minden utazónak alkalmá, a vulgáris *širvâl* (az irodalmi nyelven *širvâl*) szót hallani, mely legközönségesebb neve az araboknál a nadrágnak. Minthogy e szó, mint most látni való, a magunk nyelve szempontjából is érdeklél bir. helyén lesz itt, hogy teljes genealogiáját bemutassuk.

Előre kell bocsátanom mindenekelőtt azt az egybeállítást, a melyet Miklosichnál (Türk. Elem.) találunk: „tör. *šelvar*, *šalvar*: *pumphosen*, *pluderhosen*: bolg. *šelvari*, *šalvare*; szrb. *šalvare*; or. és rut. *šarovary*, *šaravary*; lengy. *szarawary*, *saravary*; cseh *šaravara*; rum. *šalvari*, *šavlari*, *šolovar*; alb. *šarvar*, *šandervar*; gör. *σαβαρι*; magy. *salavári*; úfném. (tájny.) *scharivari*; kun *salvar*. kurd. *šelvar*. kaz.-tat. *šalbar*. Vö. ar. *saravil* (a *širvâl* többese): *hose*“.

Ez eléggé részletes adatokhoz még a következőket csatolhatjuk.

Az arabok az ő *širvâl* (*širvâl*) szavukat, mint sok egyéb ruházatnevet, a perzsából kölcsönözték: újperzsa *šalvar* (az arabban szokott metatezissel *širvâl*), a mely a zend *šâravâra*-ra megyen vissza. A fõnt említettekén kívül megtalálható ez a perzsa eredetű szó még más nyelvekben is. Első sorban említem a bibliai aramaeismust. Dániel könyvében ott van *šarbâlin* (singul. *šarbâl*); a talmud régibb alkotó részében (mišná) ott van *šarvâl*.

A közép-görög *σαβαρα*, melyet Suidas (vö. Gesenius) *ἐσθλὴς περικί*-vel magyaráz, egyenest a zend alakra vezetendő vissza.

A görögön kívül a közép-latinságba is átment s nagyon elterjedt használatú volt a szóbeli ruhanévezet, mint a következő változatok mutatják: „*sarabara*: *braccæ*; *serabara*; *salabarra*: *vestis grossa*; *sarabola*. *serabula*, *sarabella*, *eadem notione qua sarabara*; *saraballa*. Ugutio: *saraballum* lingua chaldaeorum vocantur crura et tibiae; unde *brachiales*, quibus haec teguntur, dicuntur *sarabulla*“.

Ismeri a francia is. Littré szótárában olvassuk: „*charivari*: pantalon garni de cuirs et de boutons, pour monter à cheval“. Sõt még tovább haladt s eljutott északra is az angol néphez, a hol *sharavaries* annyi mint *reithosen*.

Most, hogy ismerem e szó történetét s látom, hogy két világrész népeinél el van terjedve, s a mi nyelvünkben is, habár most kevésbé, de a török világban bizonyára elég

használatos volt, szinte bánom, hogy ezelőtt vagy négy évvel furcsának találtam (Egy. Phil. Közlöny IV. k. 120. l.) Michaelis göttingeni tanárnak következő közleményét: „Hiezu kam noch, dass gebohrene ungarn, die damals (a mult század végén) den Daniel bei mir hörten, die wörter sarbâlin, haddâvrin in der ungarischen sprache fanden“ (Orientalische u. exegetische Bibliothek XVII. 72. l.) Nincsen kétség benne, hogy Michaelis magyar hallgatóinak közel egy évszázaddal ezelőtt a fentt közölt perzsa ruháztatnév alkalmával, melyet a Dániel könyvének szerzője is használ, a magyar *salavári* jutott eszükbe; s mint látható, nincsen mit mosolyogni ötletükön.

Hogy a magy. *salavári*-nak alapjául a tör. *salvar* alakot kell tartanunk, azt kétségtelennek vehetjük; hogy azonban egyenest a törökből-e, vagy pedig a bolgár-szerb útján jutott-e nyelvünkbe, annak eldöntését másokra bízom.

GOLDI ZIHER IGNÁCZ.

A számára. E szólásnak valódi értelmét egész hitelesen földerítette Szvorényi József (Nyr. XIV. 83.). Jelentésére, használatára nézve hát tisztában volnánk vele, csak azt nem tudjuk még, hogy hogy jelentheti azt, a mit jelent: „úgy-szólván, körülbelül“ stb. vagyis inkább, mikép hajlott el az eredeti jelentés (— szám) a maira. Szerintem ez a szólás tulajdonkép ennyit tesz: „ha számba vesszük, ha számítjuk, ha jól felvesszük“; s valóban, a Szvorényi-közölte valamennyi példa ezekkel szépen föl is engedi cserélni.

De nem találgatni akarok én, a kinek nincs is meg a nyelvérzékemben az „a számára“ (az én vidékem nem ösmeri), hanem a Joannovics közlését szándékom itt egyben-másban megigazítani. Arany János sehol sem mondja azt, hogy egy bihari ember szájából hallotta volna ezt a szokatlan szólást: egy torony a számára. Ő, a ki szintén bihari volt, bajosan is hallhatott volna bihari embertől oly szólást, a mely előtte teljességgel új. A tényállás ez. A „Szépirodalmi Figyelő“ I. évf. 37. számában „Visszatekintés“ cz. cikkében ezt mondja Arany: „Tompá egy versében ezt olvasom: „Csak egy torony a számára“; ez, vidékemen, annyira ismeretlen szólam, hogy fejet csóválnék magyarságára, ha nem tudnám azóta, hogy egész nagy környék népe ajkán használatos“.

Tompának szóban levő verse: „Arszlán pasa“ (VI. k. 126. l.). melynek első strófája így van: „Nógrádban állt Busu vára; csak egy torony a számára, s két hétnek már egy nap hijja, hogy a török folyvást vijja“.

Világos, hogy ez az értelme: „jóformán csak egy torony (a vár), csak egy toronyból áll“. A vers további

folyamán is ily kicsinylőleg van a vár említve: „Hatszáz karvaly s egy kis fészék“.

Erdekes volna még tudni, hogy mondják-e ily jelentésben ezt is: „a számomra, a számodra“ vagy kirekesztőleg a harmadik személyben. Mint ezt „hé-lélke“, de soha: „hé-lélkem“. Végül még azt a kívánságomat fejezem ki, hogy Szvorényi vagy az illető vidékbeliek minél számosabb és különfélébb példákban mutogatnák be ezt a provinciálismust, mely hogy a felső megyékben nagyon közönséges, azzal is bizonyíthatom, hogy, (tiz esztendeje lehet már „a számára“), egy rozsnyói művelt nőtől is hallottam.

LEHR ALBERT.

Férj. „Igenis kérem alássan, majd elhozom a férjemet is“ mondá egyszer a palócz, s a meg nem értett *férj* szóval a feleségét gondolta, teszi hozzá a Budapesti Hírlap tárczaírója. (Nyr. XIV. 88.).

A dolog pedig voltaképen úgy van, hogy nem a palócz értette félre a *férj*-et, hanem a tárczaíró nem értette meg a palóczot. Nem csak a palócz, hanem a drávamelléki paraszt is *férj*-nek nevezi a feleségét s nem csak akkor. „ha úr elé kerülnek s finoman törekednek beszélni“, hanem maguk között is, mikor igazán a szájok íze szerint beszélgetnek.

Hogy pedig a *férj* szót régente, még alig 100 évvel ezelőtt, nemcsak a drávamelléki parasztok, hanem a somogyi urak is feleségre is értették, kitűnik a családi irományaik között eredetiben meglevő moring-levélből, melyet szép apám 1750. augusztus 1-én Csombárdon (Somogy megyében) állított ki, s mely szó szerint így hangzik:

„Charta bianca Super florenis Rhenensibus két ezer idest f. 2000, mellyeket én alább irtt az midőn Nemes és nemzetes Csák Justina Leány Aszszont Isten eő Szent Felesége mindenható rendeléséből és teczéséből magamnak örökös Társnak eljedgyzettem, mind azon okból, hogy előbbenyi *Férjemtől* maradtott neveletlen Gyermekeimnek Galibás daikálkodása, nevelése és terhes gondviselése fiatalságában reá hárámland, mind pedig hogy több érdeemes Szerencsény között öszvegyi Sorsomban meg nem vett említett és megnevezett Jegyessemnek Szabad dispositiójára moringoltam és in forma liquidi Debiti kötöttem, sőt ennek erejével kötök és moringolok, akar mely Ingatlan Javaimbulis megvehetőket. Azon fellül pedig ha én előbb meg találnék halni mind azon Ingó és ingatlan Javaimban mellyeket Isten kegyelméből Szerzettem, annyival inkább azokban mellyeket ennek utánna Szerezhetek, Törvénytől engedett Szabad rendelésemből pro Coaquisitrice declaralom. Melynek nagyobb és bizonyosb elhitelére ezen

Leveletem Saját Subscriptiommal és pecsétemmel erősíttem Csombárdon die 1.^a Augusty 1750. Szily Ádám m. p. Coram me Ladislaus Bakó m. p. (P. h.). Coram me Alexander Somogyi m. p. (P. h.).

Mind ezekből én azt sejtem, hogy *férj* régente, házastársat jelentett; erre mutat, ha nem csalódom, a *férjfi* szó is, mely a férj két jelentése között különbséget állapít meg. Érdekes volna tudnunk, hogy a Nyelvtörténeti Szótár összegyűjtött adatai között nincs-e valami olyas, a mi e kérdésben felvilágosíthatna bennünket.

SZILY KÁLMÁN.

Boncsok. Patrubány Lukács a Phil. Közl. IX. 183. lapján a *boncsok* eredetét magyarázván, a monile-féle jelentésű szót megkülönbözteti a Mikes használta *bontsok*-tól; ez utóbbit jelentésénél (lófark, töröktászló) meg annál fogva is, hogy a Törökországban élő Mikes használta, idegen szónak mondja; mert Mikes még más török szót is használt leveleiben.

Helyreigazításom csak annyi, hogy a lófark jelentésű *bontsok* nem csak Mikesnél, hanem még más erdélyi embernél is elő jön, Zsarnóczay uramnál is, ki az Apafi Mihály hírvivője volt Buda ostrománál, s kinek a fejedelemehez beadott naplójában, mit a Századok XVIII. 882. lapján közölt Deák Farkas, többször van használva e szavunk. A 882. l. olvasható: „Még a szerdárságra adott császári levél confirmatioja, tiszta vont arany nyusztal bélelt subája is, három szép *boncsokja* oda maradott“. Továbbá a 883. lapon: „És az zászlót és *boncsokokat* egy török rab által kifüggesztvén a sánczokra, háromszor ellőtték a várfokáról a *boncsokokat*“. A „memoriale“ 1684-ben költ, s valószínű, hogy Mikes is, Zsarnóczay is egy erdélyi közkeletű szót használtak, nem pedig, mint Patrubány mondja, valami idegen szót.

KISPÁL MIHÁLY.

(Az itt közlött adatokhoz, melyek a lófark, szörékeség jelentésű *boncsok*-nak megvoltát nyelvünkben igazolják, mi is járulhatunk nehánnyal. Bajony János végrendeletében (1566.) a többi közt eme tárgyak is föl vannak említve: „Hagyok az én hugomnak . . . két lóra való ezüst nyakban vetőt aranyast; ször bontsokot feketést, ezüst kertvélyével“ (Károlyi-család Oklevéltára, III. 361.). „Tarczay Péternek hagyok egy kicsin ször boncsokot ezüst almájával“ (u. o. 362.). Bajony István inventáriumában (1566.): „Egy darab nesd béllés; nyolcz farkas bőr, egy párducz bőr boncsok“ (u. o. 365.).

Ez utolsónak idézett *boncsok* jelentését határozottan meg nem tudjuk mondani, de annyi kétségtelen, hogy inkább a lófark mint a kagyló jelentéshez kell csatolnunk. Szerk.).

A lófuttatás néhány műszava. A M. Nyelvőr február 15-iki számában Kasztner Géza a lóversenysport műkifejezéseit bírálja. Bírálataának van több pontja, a melyekre nézve a cikkkiró tévedett s a melyeket helyre kell igazítanunk.

Az egyik tétel így hangzik: „Bravienka (ló) a verseny után letört”. E műszó bírálója nem foghatván föl e szó értelmét, zárjel közt ezt mondja: „tán csak megtörtődött, elfáradt?” Jó volt a „tán” szót oda írni, mentsegeül, hogy e szóról: „letört” nincs tiszta fogalma. Pedig csak a Bérczy Károly által 1860-ban kiadott „Versenyműszótár” kellett volna Kasztner urnak fölnyitni s megtaálhatta volna emez, a sportvilágban általában használt szó értelmét. Említett műszótár pedig ezt mondja: „*Letört* az a ló, a melynek futás vagy idomítás közben ina szakad. Egyéb-iránt a kifejezés minden lóra alkalmazható, mely sántítás miatt versenyképtelen”.

Ily értelemben használja a „letörés” szót az angol, francia, német, olasz sat., s e szerint a letört ló nem csupán megtörtődött vagy elfáradt, mint Kasztner ur gondolja.

Főnakadt értekező a *vezetés* szón is, mondván, hogy az elsőséget jelent! Isten mentsen! Hiszen sok oly ló, mely az indulásnál vezet, a célhoz érkezéskor az utolsó helyen fut be. Vezet vagy kalauzol sportkifejezés szerint az a ló, mely az indulóponttól, a csapat élén járva, az utat mutatja s ha időközben egy másik ló elhagyja, akkor ez „átveszi a vezető vagy kalauz szerepét”. Továbbá elugrik valamely ló az induló ponttól, midőn az adott jelre rögtön kivál a versenyzők tömegéből, hogy e tömegnek az utat mutassa.

A mi az *idomár* és *idomító* szavakat illeti, ez a sportnyelvben két külön fogalom. *Idomár* (lásd Versenyműszótár 94. l.): (trainer) a ki a lovat versenyzésre készíti elő; *idomító* pedig az a hely, a hol a lovakat említett célra előkészítik.

EGY SPORTKEDVELŐ.

(E helyreigazításokra a következő észrevételeink vannak. A „*letörök* a ló” kifejezés, a mennyire mi tudjuk, nyelvünkben egészen szokatlan; használatát nem igazolja se Bérczy neve, se az a körülmény, hogy az angol, francia, német és olasz is így mondják; mondanak azok s mondhatnak helyesen sok olyat, a mit mi nem mondhatunk, mert a mi fölfogásunkkal ellenkezik. A mennyire mi ismerjük a lovaglás és kocsizás műkifejezéseit, ez esetben a *kidől* a szokott kifejezés.

A *vezetés* szónak alkalmazására sem adhatjuk meg helyeslésünket. A *vezet*, *kalauzol* fogalma ugyanis mindenkor barátságos viszony föltételéhez van csatolva. A versenyző lovak közt pedig, a melyeknek mindegyike a másikában

ellenest lát, ily viszony alig képzelhető. Ha tehát az *elsőség* szó már más fogalom számára van lefoglalva, talán alkalmazható helyette a *sornyítás*, *sornyító* (ló) vagy más alkalmas kifejezés.

Az *idomár* szó helyességét sem igazolhatni azzal a kifogással, hogy az *idomító* nem alkalmazható helyette, mert az azt a helyet jelenti, a hol „a lovakat előkészítik a versenyre”. Hogy minő szót lehetne helyette használni, azt oly született magyaroktól kell megkérdezni vagy ajkukról ellesni, a kiknek sokszor volt alkalmuk s talán hivatásuk is a lovakkal foglalkozás.

Különben, a mint a „Vadász- és Versenylap” idézett mutatványából meggyőződünk. nagyon ideje volna már, hogy az illető körökben is a múlt idők fonáságainak kiküszöböléséhez hozzá látnának s helyesebb magyar kifejezéseket hoznának forgalomba. Szerk.).

Eméng. A magyar Calepinusban sok nevezetesség van, de van sok különosság és furcsaság is. Egy alkalommal, midőn e nevezetességekre, furcsaságokra került a beszéd, Simonyi Zsigmond többek közt fölemlítette az egész régi irodalomban egyedül álló *eméng* szót, melyet Calepinus a latin *dictator* magyar egyértékesének állít oda s kérdésül adta föl, vajjon minő származású lehet ez a különös szó. A fejtörés vége az volt, hogy senki se tudott alkalmas feleletet adni rá.

Azóta sokszor megfordult fejemben ez a furcsa szó, ha netán rá juthatnék eredetére. Kettő világos volt előttem. Az egyik, hogy itt, mint sok más esetben, nincs sajtóhibával dolgunk; a származékszók ugyanis: *dictatorius*: *eménghez való*, *eméngi*; *dictatura*: *eméngség*, kizárják a hibás szedés föltevését. A másik, hogy a szó kétségtelenül idegenből került a magyar szótárkészítő szókészletébe; de vajjon melyik nyelvhez forduljunk fölvilágosításért származására nézve? Az *-éng* végzet első rendben német (*-ing*, *-ung*) eredetet gyaníttatott velem; de könnyen vissza lett volna vihető a hozzánk legközelebb álló román (olasz) nyelv *-ino* (lat. *-inus*) végzetére is. Azonban sem ott, sem itt eredetijének nem akadhattam nyomára. Végre is abba kellett hagynom s egy szerencsés véletlenre bíznom megfejtését.

S a véletlen, mint ez sok esetben meg szokott történni, segített is a nehézségen. Miklosich legújabb művének: „Die türkischen elemente in den südost- und osteuropäischen sprachen” átvizsgálása közben a következő czikkecske megadta az addiglan hiába keresett magyarázatot: „ar. *emin*: aufseher; [tör.] *eminlik*; szrb. *jemin*: verwalter der dörfer, die den zehent dem kaiser zahlen; *eminluk*“. A szó tehát eredetére nézve arab, s legközsége-

sebb jelentése, Goldziher Ignác értesítése szerint, annyi mint: 'megbízható, hű, bizalmas ember', s aztán általában: 'a kit valamivel megbiznak, a kire valamit rábiznak'; az arabból átkerült e szó a perzsába és törökbe, s ebből a fönt említett nyelvekbe, s nevezetesen a velünk szomszédos szerbbe is. Karađžić szótárában így találjuk magyarázva a kérdésbeli szót és származékait: *jemin*: der emin. magistratus turcici genus; *jeminluk*: das eminthum, dignitas et munus τὸ jemin: *jeminovac*: einer von des emins leuten, homo τὸ jemin.

A magyar *eméng* szóban a *g* járulékhang, teljesen olyan a minő ezekben: rozmarin-*g*. sin-*g*, kontin-*g*, fájin-*g*; hasonlók még: csalán-*g*, bojtorján-*g*, espén-*g*. osztén-*g*, megintelen-*g* sat.

Hogy az *eméng* egyenest a törökből, vagy pedig szerb révén jutott-e hozzánk, azt egész határozottsággal nem lehet megállapítani; a valószínűség a török kölcsönvétel mellett szól, a mennyiben Calepinus megjelenése korában (1590) a török gazdálkodás már jó félszázadig tartott hazánkban, a mely idő alatt elég alkalmuk volt a haza polgárainak a nem kedvelt *eminekkel*, az adóbehajtó török hivatalbeliekkel megismerkedni.

SZARVAS GÁBOR.

APRÓLÉKOK.

Két új szótár. A M. T. Akadémia nyelvtudományi bizottsága már rég foglalkozik azzal a tervvel, hogy az eddigelé szerteszórva megjelent népnyelvi adatokat sajtáságaik szerint egybeállítva külön-külön egymás után közzé tegye.

A mi eddig csak terv volt, az immár testté is kezd válni; a megvalósítás munkája megindult. A bizottság tudniillik két új mű kiadását határozta el; az egyik a Mesterszótár, a másik a Tájszótár; amannak szerkesztésével Frecskai Jánost, emezével ifj. Szinnyei Józsefet bízta meg.

A két szerkesztőnek ismert buzgósága s szakavatottsága biztos kezesség arra nézve, hogy a rájuk bízott föladatot nem csak a lehető legrövidebb idő alatt, hanem hogy sikeresen is meg fogják oldani.

A nagy közönséget is érdeklő eme két mű tervéről, az előmunkálatok eddigi folyamáról s jelen állásáról a legközelebbi füzetekben részletes tudósítást adunk olvasóinknak.

Utcakeresztelés. A magyar főváros intéző urai nem minden esetben, sőt ha kissé szabadelvűsködünk, mondhatjuk, sok esetben nem tudják eltalálni a helyes választást.

A hivatalos fölíratok s köztük az utczanevezetek egynémelyikét akarva se lehetett volna szerencsétlenebbül megalakotni: „*Ferencz-Főzsef-rakpart! Koronaherczeg-utcza!*“ sat. Megjegyezzük, hogy kifogásunkat nem a helyes magyarság szempontjából tesszük, nem a *rakpart*, nem a *koronaherczeg* szépséges voltán akadt meg a szemünk, hanem a czélszerűség, használhatóság nevében szólalunk föl. Az ily rőfnyi hosszú, nehézkes döcögős nevezeteket a közönség kényelemszerető nyelve soha se fogja megszokni.

Egy, csak a napokban kelt határozat ezt a dízsorozatot még egy újabbal szaporította: „a tanácstagok többsége által ki lett mondva, miszerint a *Sugárút* jövőre *Andrássy-sugár*-útnak neveztessek“.

S mit ér el a t. tanács e határozatával? Zavart. Azt, hogy az egyik rész „*Sugárútnak*“, a másik meg „*Andrássyútnak*“ fogja nevezni s vagy az egyik, vagy a másik jut érvényre. Ha marad, a mi volt, „*Sugárút*“, akkor hiábavaló az „*Andrássy*“ név; ha meg az „*Andrássy-út*“ iesz divattá, akkor haszontalan a „*sugár*“ szó.

Különben, ha a jó isten jó egészségben megtartja a t. tanács urakat, még megérhetjük, hogy ilyen fölíratokat olvasunk az utczasarkon: *Tiszavárczi-körút*, *Szapárydohány-utcza*, *Trefortkerepesi-út*, *Keménybodzafa-utcza*. *Pauler-István tér*, *Aranyakadémia-utcza* sat.

Tattatás, tettetés. Napról-napra mindinkább erősebb gyökeret ver bennünk az a meggyőződés, hogy a művelt osztálybeliek egy jó részénél minálunk az a nézet uralkodik, hogy a tanulás az egyetemi vizsgálatokkal egyszerre mindenkorra be van fejezve; mert azt csak nem képzelhetjük, hogy ha akarnának tanulni, oly egyszerű dolgot meg ne tanulhatnának, hogy van különbség a „*viz ivása*“ és „*ítatása*“ közt s hogy „*ivattatásról*“ még akkor se beszélhetni, ha erőszakkal töltik be az irtózó torokba a vizet.

Kérjük a t. szerkesztőket, legyen gondjuk rá, hogy egyes rovatvezetőik ne bánjanak oly gonoszul ezzel a nyelvel, a mely nem csak az övék, hanem a mienk is.

A B. Hírlap márcz. 11. számában — ezzel sem azt nem mondjuk, hogy többi számaiban nincs, sem azt, hogy egyéb lapokban nem található — különböző *tatások* és *tetések* sorában ezt is olvastuk: „az indigenák minden fennakadás nélkül követelhetik *meghívattatásukat* a főrendiházba“.

Minthogy egyrésről a parasztos „a vizet isszák“ s úrias „a viz iszatik“, más részről a parasztos „az indigenákat meghívják“ s az úrias „az indigenák meghívattatnak“ közt semmi különbség sincs, következik, hogy ha ez a helyes beszéd: „a viz ivása“, a másik is helyesen csak így van mondva:

„az indigenák meghívása”; ha meg kifogástalan az idézett hírlapi constructio: „az indigenák meghívattatása”. ennek is kifogástalannak kell lennie; „a víz itattatása”.

Mi legalább úgy gondoljuk. S a „Kompromisszum a főrendek és Tisza közt” cikknek az írója, mit gondol ő?

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Hasonlatok.

Kerüli, mint az ördög a kápolnát.

Hire sincs, mint Hiripen a hiszekegyistennek.

Tartja magát, mint az üres zsák.

Telhetetlen, mint a pap zsákja.

Olyan okos, mint a darnai kos.

Ne hullasd el, mint a tót a miatyánkot.

Úgy vagyunk egymással, mint a kutya a macskával.

Ne ágájj, mint a kutya a talluseprüvel.

Képzeli, mint a macska az esőt.

Szereti, mint a kutya a botot, kecske a kést.

Hátul horadtad az eszed, mint a kondás a botját.

Olyan szája van, megesne benne a csengeri baromvásár.

(Kömörő).

KAZAY GYULA.

Párbeszéd.

Én: Valjon itthon van-e a tiszteletes úr?

Székely asszony: Úgy hiszem otthonjában lesz. (Felső-Sófalva. Udvarhelyszék).

Én (látva, hogy egy terhes asszony a csörgő patakhoz megy, lehajlik s kezével merítve, kétszer háromszor iszik): Ugyancsak jól esik a víz!

Székely asszony: Jól, met úgy megkévántam vala.

Én: Hát hová megy?

Sz. asszony: Az aratóba.

Én: Hát ilyen állapotban tud-e aratni?

Sz. asszony: Meg kell lenni, a dolgozók már elmentek s nem lehet őket magukra hagyni; a gazdáknak pedig háromfelé is rendjük van, ide nekem kell menni.

Én: Úgy látom, magok valami nagy gazdák.

Sz. asszony: Hála Istennek még nem tudjuk, hol a más borozdája, még mindig a magunkét miveltük. (Szóváta).

Sz. asszony: (88 éves apósáról): Illyen hosszú élet nem soknak jut, ő keme már a harmadik ember nyomdokát járja. (Szóváta).

DEÁK FARKAS.

Népmesék.

Elmegy az istenhez a török, oszt aszongya hogy:

— Uram add nekem a hegyet és a völgyet.

— Hát legyen a tiéd — aszt feleli az úr.

Azután oda megy a német, oszt aszongya:

— Uram add nekem a hegyet és a völgyet.

— De az már a töröké, aszt feleli az úr.

— Szép dolog! aszongya a német.

— Legyen a tiéd (t. i. a szép dolog), azt feleli az úr.

Azután oda megy a magyar, oszt aszongya:

— Uram add nekem a hegyet és a völgyet.

— De az már a töröké, aszt feleli az úr.

— Szép dolog! aszongya a magyar.

— Az meg már a németé, feleli az úr.

— Nagy dolog! aszongya a magyar.

— Legyen a tiéd, aszt feleli az úr.

Azután oda megy a zsidó, oszt aszongya:

— Uram add nekem a hegyet és a völgyet.

— De ez már a töröké, feleli az úr.

— Szép dolog! asszongya a zsidó.

— Az meg már a németé, aszt feleli az úr.

— Nagy dolog! aszongya a zsidó.

— Az még már a magyaré, aszt feleli az úr.

— Csupa csalás! aszongya a zsidó.

— Legyen a tiéd, aszt feleli az úr.

Azután oda megy a cigány, oszt aszongya:

— Uram add nekem a hegyet és a völgyet.

— De az már a töröké, aszt feleli az úr.

— Szép dolog! aszongya a cigány.

— Az meg már a németé, aszt feleli az úr.

— Nagy dolog! aszongya a cigány.

— Az meg már a magyaré, aszt feleli az úr.

— Csupa csalás! aszongya a cigány.

— De az meg már a zsidóé, aszt feleli az úr.

— Csupa cigányság az egész világ, asszongya a cigány.

— Legyen a tiéd, aszt feleli az úr.

Így az egész világ a cigányé lett.

(Makó).

VARGA IMRE.

Átkozódások, káromkodások.

Mind a dühös kutya úgy veszekédgyem még, ha . . .

Dühüggyem még, vakullak még, ha . . .

Hogy erű a hērű soha e nē méhessek!

Addég még nē hāhass, még három szekér szóma e nem rohad alattad!

Dana (ördög) vigye! rozsdá, férég, kukacz, nyüvek, bűdös! (ezek gyermek-káromkodások).

Té netrebulás! — bolond. Té lófej! Té hat ökör!

Té bűdös! Té rohadt! Té lucziper! Té dühös álot! Té dühüs éb! Té rosseb! („rosseb“: rák-vagy üszkösödött seb, és „bűdös“ nagyon el vannak terjedve, kicsinyje-nagyja használja, nemcsak káromkodó és átkozódó szavakul, hanem csodálkozó és fölkiáltó kifejezésképen is. „Oh a bűdös! oh! a rosseb!“).

Nagy-Lengyel. (Göcsej).

GAÁL FERENCZ.

Szőlőművelés.

Rug a szőlő, elrugta, ha virágzás után kevés szem marad a fűrtön s ritka szemű lesz.

Lefol: a szem a fűtről, virágzás után mind lehull, hogy csak a nyele marad.

Disze van a szőlőnek, ez a szőlő szépen diszlik: szereti a helyet, sokat terem.

Mennyi szőlő vóna ezen, ha megvallotta vóna magát.

Egy vágó: darab szőlőföld, melyet egy folytában vágnak, kapálnak, szednek.

Kenyérkő: szivacsossá vált bazalt darabok.

Még muszikol: össze zuzza a kádban a belehányt szőlőt.

Ragya: szőlő betegség, a leveleken kerek aszu foltok támadnak; az úgynevezett ragya-esőnek vagyis napsütéskor hulló esőnek tulajdonítják.

Tőppett szőlő: fonnyadt, de annál édesebb, asszú.

(Somlyó vidék).

CSAPODI ISTVÁN.

Balázsjárás.

Vitéz.

Én vagyok égy előjáró
Előszóló vitéz,
Önöknek *) szobája
Csakhamar légyén kész.
Uri méltóságuk

Mielőtt bejönnek,
Szálláskészítényi
Engemet réndültek.
Aki nékém szómat ném fogaggya,
Rokkákat, orsókat mingyár el
ném duggya,

*) Megvallom, hogy a versekben előforduló „Önök“-féle kifejezésre gyanum van, hogy nem valami avataalan kéz működött-e közre, hogy a sokkal szokottabb „maguk“ helyett az említett kifejezést használják a balázsjárók.

Megtörténik ugyanis nem egyszer, hogy az ilyen traditionalis verseket csak a tanítók őrzik meg, s hogy ők azokon semmi változtatást nem tesznek, ki kezekedhetik róla? Félek, hogy itt is ezen eset fordult elő. M. E.

Azt az én népem nem jó szívvél
foggya.

Bizonnyára mondom önöknek,
Kárát tapasztalja.

Káplár.

Én káplár tisztemmel
Mély hivén eljártam,
Ténnap egy pajtásomra
Háromszázat váktam.
Úgy felhólagosztak
Az én tenyereim,
Maj könybe lábottak
Én gyöngé szémeim.
De még köllött ténnyi
Püspökünk szavára.
Mellek hogy bejönnek
Önöknek házába.

Közlegény.

Bujdosásim közben
Voltam egy városba,
Láttam énnagy csudát,
Hogy ökör az ölba
Be nem tudott mennyi,
Bujt az egerlikba.
Majdném segre estem
Csudálkozásomba.

Püspök.

Szen Balázs Istennek
Egyik apostola,
Ki a bünösöknek
Szószóllója vala.
Kérjük őt minnyájan,
Légyén pártfogója
Szegény torokfájóknak,
Megvigasztalója.

Mind (énekelve).

Emlékezzél házigazda,
Ma van Balázs naptya,
Dobd el bundád az ágy alá,
Mongyad heje, huja!
Lám minékünk vagyon kedvünk,
Sémmivel mi nem törődünk,
Mesterünk régulájától,
Ma éppen nem félünk.

Püspök.

Konkolos szemékkal
Férhözmenő lányok
Néznek szemém közé,
Hogyha róluk versét mondanátok.
Tuttok-e fiaim?

Mind.

Igénéis tudunk.

Püspök.

No hát mongyatok!

Mind (énekelve).

No hát lányok vigyázzatok
Ennyihán versünkre,
Vájjik néktek éneklésünk
Böcsületétékre.
Sarkon ugró Katicza
Szeretne anyáczá,
De anyáczá nem léhet
Maj lesz jó apáczá.
Illégeti a fejibe
Fejkötőt a Panni,
Ha eivénné a Gyuri,
Szeretné fölkötnyi.
De elkukorította
A molnár kokassa
Az ő szeréncsájüket
E hosszi farsangba.

Püspök.

Mondjunk énekét a házigazdának
És az ő szeretett szerelmes hit-
véspárjának.

Tuttok-e fiaim?

Mind.

Igénéis tudunk.

Püspök.

No hát mongyatok!

Mind (énekelve).

Vig versekkel, énekekkel
Telnek sziveink,
Vidám kedvel és örömmel,

Zöngnek ajakink!
 Úgy szemléli vig sorsát
 Min tündöklő csillaggyát;
 A szén Balázs pátronánknak
 Mégírtük naptját.
 Hát iljenek jó gazdáink
 Mindig örömmel,

Véle égygyütt hűtvösükkel
 Jó egíssíggel.
 Hogy illen jó fiakat
 Neveljen jó lányokat
 A szén Balázs pátronánknak
 Mégírtük naptját.
 Dicsírtessék a Jézus Krisztus!

(Sikátor, Veszprém m.).

MÓRO CZ EMILIÁN.

Tahó furesaságok.

(*Tahó* Baranya megye északnyugati részében, Somogy szélén. annyit jelent mint pásztorféle ember s aztán buta, tudatlan).

Hajesunk ki a luhat bácsám! *Azaz:* Hajtsuk ki a lovat bátyám!
 Ném ké nyanyám a kuriglyám? Nem kell anyám a szénvonó?
 Csöngé, toás, récze-tikmony, Labda, tojás, réczetojás,
 Illyé morzsoli lud-tikmony. Ilyenné morzsolja, lúdtojás.

Zsazsak, monyoru, boroczka, Pemete, mogyoró, baraczk,
 Téddé réfes kapiszta? Tiéd ez a nagy káposzta?
 Há tegyelek szíva, óma? Hová tegyelek szilva, alma?
 Láti, halli, vaok szóma. Látja, hallja, vagyok szalma.

Dönnye, dia, tössze, vössze; Dinnye. dió, teszi veszi;
 Keszte, üeg, vági össze; Kesztyű, üveg, vágja össze;
 Vérágosan készítgettye, Virágosan készítgeti,
 Kalázlibul építgettye. Pohárból építgeti.

Látod-e, ké üsző küér? Látod-e, kell üsző kövér?
 Lá, mostat hin Rusi küér. Lám, mostan hí Rózsi kőért.
 Hógass, ésit biber Joskó; Hallgass, ásit paprika Jóska.
 Ném tom, há rin a falaskó? Nem tudom. hová rí a flaskó?

Déráj Tindér! nenem mörges. Gyí te Tündér! nénem mérges,
 Fiellón a főka főrges. Legelón a falka férges.
 Főjjad Bandér, ha főhatod! Faljad András, ha falhatod!
 Csunyiijon még a poczakod! Vesszen meg a poczakod!

Reg fusson el rebedeggel, A nyavalya fusson el,
 A gutta szele issén el! A guta szele üssön el!
 Barannya. iskálya, szapu, Borona, lajtörja, kosár,
 Taà küetkéznek hátu. Távol következnek hátul.

(Baranya m.).

ZÁGONYI GYÖRGY.

Tájszók.

S z a t m á r m e g y e i e k.

- C s ü r ö l : iszik, sokat iszik;
innen: „jól becsürölt“: tele
szítta magát, ittas.
- C s u f o n d á r o s : mást kigú-
nyolni szerető.
- C s i m p a j k ó z i k : bele akasz-
kodik; „úgy belém csimpaj-
kózt, hogy el nem tudtam
tőle szabadulni“.
- C s e p e r e d i k : gyermekek
gyors növéséről szokták mon-
dani; „szépen felcseperedett
az ebazinge kölyke“.
- C s á m p a , - á s : nehézkes, ügyet-
len, lassú járású s lábú em-
berekre alkalmazzák; „te, te
csámpa-fészek! ügyetlen, rest“.
- C z i h e l ő d i k : holmijét össze-
szedve feláll, felkél; „czihelőd-
jünk no! s induljunk“.
- C s á n g u r d i : Szatmár vidé-
kén a kissé buta, ügyetlen
emberekre alkalmazzák.
- C s i t i t : hallgatásra int, kény-
szerit; „csittatok! gyermekek!
hallgassatok“.
- C z i n g á r : sovány, vékony
arcú ember.
- C z u l a : mindenféle hitvány ru-
hanemű.
- C z á b é r , c z á b á r : helytelen,
szabadjára bocsátott gyerme-
kekről szokták mondani.
- C s i p e s z k e d i k : hozzá sze-
gődik, bele aggatózik, ruhá-
jába kapaszkodik.
- C z u l á p : kerítés, vagy más
faépületnél azon oszlop, mely-
nek vésett hornyába a desz-
kát szokták beleilleszteni.
Szatmárvidéki szó.
- C s a t a k : locs-pocsos, hig sár
az uton, mely a hosszú, kü-
lönösen női ruhára, óhatatlanul (óvhatatlanul) felverődik s
azt becsatkolja, be piszkítja.
- C s u m a : rút, ijesztő valami;
„eriggy, te csuma! pokolba“.
- C s u h é - p u h é ! : hangutánzása
azon ütés-veréseknek, mikkel
valakit jól elvernek, elpáholnak.
- D o h r o g : magában boszusan,
érthetetlenül beszél, motyog.
- D ö f ö t ö l : többszörösen döf
valamihez, ezzel rokonértelmű a
- D r i f i n y á l : csakhogy kissé
gyöngébb döfölgetést jelent.
- D o n g s z e g : nagy, vastag, csak-
nem fél lányi hosszú vas-
szeg; van fél és egész dong-
szeg.
- D u c z o l : kis gyermeket ölben
lóbál, s közben csókolgat, be-
csez; jelenti azt is, mikor
egyik gyermek a másikat ököl-
lél jól hátba ütögeti, megdu-
czolja.
- D u s k á l : válogat, különösen az
ételnemüekben; egyszersmind
e szó felteszi azt is: hogy a
duskálónak módja van a válo-
gatásban.
- D u n d r á l : magában dudol,
dünnyög, érthetetlenül beszél,
motyog valamit; néha sebes,
gyors beszédre is alkalmazzák.
„Fogd be a szádat! s ne
dundrálj annyit“.
- D a j n á l : danol. „Nem valami
szépen dalol, hanem csak daj-
nál“.
- D ü h e n : lezuhan, leesik s este-
vel földhöz, fához ütődve, bi-
zonyos tompa hangot ad. „Nem
láttam semmit, csak a nagy
dühenést hallottam“.

- Duff, duffantó: hátbaverés; Durczál: durczáskodik, duz-
innen: „jól megduffálta”: jól zog. „Gyer ide te durcza-
hátba verte. borceza“.
- Dögönyöz: kézzel-lábbal dőf, Drimba: otromba, nagyon
rug, ver; néha a játékból, tré- ügyetlen, faragatlan, nehéz já-
fából való ütögetésre is szok- rású ember.
- Derekas: Szabolcs megyében Dérendőczyával: hosszan,
a mellényt hallottam így ne- körülményesen, szavak váloga-
vezni. tásával igyekszik valamit el-
beszélni.

(Nagybánya, Szatmár m.).

KATONA LAJOS.

Gúnynevek.

Csente falu gúnyneve: Cséda Csentibe, lánynak lányna lett.

A dedesieket így gúnyolják: „Ne bocsidd Dedősnék, teréd Gosztolának“. (Egykor a dedesiek hegyre menvén kocsival, megittatták a lovat víz hiányában borral. A ló ledőlve lábairól, mély álomba merült. Ők azt hitték, hogy megdöglött, és a nyúzáshoz fogtak. Java munkájában a ló felugrik s elkezd szaladni. Ekkor kiabálta az egyik a fenti mondatot, hogy szegyenükre ne az ő falujukba, hanem a szomszéd faluba Gosztolába nyargaljon). Röviden lónyúzó Dedősnék is csúfolják.

(Alsó-Lendva vidéke).

SPITZER ARNOLD.

Hegyfordulatok.

Bömhéczi, mélyölgyi, szénégetői, bükkhegyi, hidegkuti, ujtamási, fodorrendi, kulcsárrendi, diósvölgyi, zoknyaki, majorkai, szentháromsági, csibodai, bakóaljai, bükkaljai, máléhegy, magyardiáki, szűcs-eleje, gyepühegy, kecskési.

(Alsó-Lendva vidéke.) SPITZER ARNOLD.

Dülőnevek.

Csukadombbalja, tüskeirtás, gólyafa, kapitánydülő, muramellék, gyégerszeg, pálszilvás, ósik, tőfenék, nagyvirtás, pusztai dülő, ollóris, martonyek, palinai dülő, széczi dülő, kopinyai, dolics, kerítési, szél-láb, tóközi, nagyréti, erdevicza, libenicza, imretelek, temetői, kelencz-kert, kiserdei, muriczai, füzési, pedverbio, podszenszko, podmlin, gyulai.

(Alsó-Lendva vidéke.) SPITZER ARNOLD.

*Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.*

MAGYAR NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

*Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. ker. Bakony-
utca 6. sz.*

XIV. kötet.

1885. ÁPRILIS 15.

IV. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Pipere.

Sokszor hallott igazság, a mely nem hogy fogyna, gyengülne, hanem egyre gyarapodik, erősödik, s a melynek minden új jelenség új erőt kölcsönöz, hogy a nyelv a bölcsen takarékoskodó gazdának igaz példaképe. E bölcs gazdálkodásnak egyik fényes tanújele, hogy a már meglevő eszközöket más és más műveletek végrehajtására, új meg új czélok elérésére tudja alkalmazni. Csak ha az embert tekintjük, az maga egy kimeríthetetlen kincsesbánya a nyelv háztartásában. Tud emberséget (becsületet); ez embertelenség (szívtelenség) volt tőle; emberül (vitézül) viseltétek magatokat; megemberelte (rábirta, rászánta) magát; három év alatt, hogy nekiemberkedett (megerősödött) ez a fa! Aggnő beszéd (mese). Gyermekes (éretlen) tréfa. Testes (szertelen) hazugság. Lelket (bátorságot) vesznek; lelketlen (kegyetlen) egy ember. Káposztafej, puskaagy, a könyv homloka, az ajtó szemöldöke. láncszem. a korsó füle, a csizma orra, a hordó szája, kerékfog, a síp nyelve, a szőlő bajusza, a kulcs szakála, a kabak nyaka, a szék karja, a harang szíve, a kanta hasa, hajófar, asztalláb, cipősark' sat. sat.

S ezek mind csak általánosságok; s ha tovább ereszkedünk, beljebb és beljebb, le egész a részletek mélyére, csak akkor látjuk igazán, hogy a 'nyelv bölcs takarékos-sága' korántsem üres mondás, hanem a szó igaz értelmében vett valóság.

A mint a föntebbi példákból láttuk, a gyarapodás, gazdagodás e módja nem új eszközök előállításán, hanem a meglevő erők okos fölhasználásán alapszik. S a nyelv gazdagodásának ez a módja az, a melyet kiválóan ápolnunk,

művelnünk kellene, mert ez az, a mi igazán széppé teszi a nyelvet, a mi erőt, eleveniséget, lelket önt beléje; de ez az, a melyet az új kor nyelvművelői kelletén túl elhanyagoltak s a melyet még manap is alig hogy figyelembe vesznek.

A metaforikus szók nagy osztályának egyik érdekesebb tagját akarom ez alkalommal bemutatni olvasóimnak.

Ha az érzékek birodalmát átvizsgáljuk, azt találjuk, hogy nem egy ajándékkal járult a nyelv háztartásának gazdagítására; nevezetesen a *kelleme* s *tetsző*, meg a *kelletlen* és *visszatetsző* szinonimáinak egy része az izlés terminológiájából van véve. Majdnem mindennapos kifejezések például a következők: „Édes barátom! Czukros kis jószágom te! Beszéde nem csak tartalmas, hanem *zamatos* is. Az éjjel jóízűt aluttam. Keserű emlékek fűződnek e helyhez. Fanyar ember biz ő kelme nagyon. Savanyú kedvvel kezdett a kelletlen munkához. Micsoda *izetlen* tréfa ez megint?”

Az étkek közül a *csemege* s az *ízadó* vagy *ínycsiklandó* járulékok más-más tulajdonságaik szerint a különböző nyelvekben a *kedvesség*, *dísz*, *finomság*, *csipősség*, *gúny*, *elmésség* sat. kifejezőjévé váltak. Így a gör. *πικρία* (csemege) átvitelesen annyi mint *kedvesség*, *elevenesség*; a lat. *condimentum* (csemege): *üdítő szer*, *vigasztalás*; a fr. *sauce* (lé) egyszersmind annyit is tesz mint: *dorgálás*, az angolban pedig: *szen telenség*; a ném. *brühe* (leves) átvitelesen: *hinár*, *baj*. A *fűszer*, nevezetesen pedig két faja: a *bors* és *só* az ismertebb nyelveknek majdnem mindegyikében a fönt elszámolt vagy belőlük folyó fogalmak kifejezőiként szerepelnek. A *só* már a görögöknél és rómaiaknál az *elmésség*, *finomság* egyértékese volt; a *bors* pedig a nyelvek legtöbbjében a *csipősség* s vele rokon fogalmak szinonimájaként használatos.

Messzire vezetne, ha az ismertebb nyelvekből csak egyet-kettőt idéznék is az idevágó példákból; azért elég lesz, ha csak a mi nyelvünkben, nevezetesen Baróti Szabó gyűjteményes művéből (MagyVir.) egy pár mutatványt adok olvasóimnak. „Nem sok *savát* nyalta a *Dialectica*-nak. Sem vize malmának, sem *sava* szavának. Meg-hinti beszédit *sóval*, *borssal*.” (365. l.)

Ezek után áttérhetünk a *pípere* szóra, a mely. a mint egynémely olvasóm bizonyára már sejtette is, ugyan annyit tesz mint bors, s nem egyéb mint a borsnak latin egyértékese, a *píper*.

Hogy e tétel valószínűsége, mely az imént kimutatott jelentésátmenetek alapján minden töprenkedés nélkül amúgy bizonyítatlan is elfogadható, teljes meggyőződéssé váljék, az egyben-másban mutatkozó különbségeket kell kiegyenlítenünk.

Ezeknek elseje és fontosabbika a lat. *píper* = pfeffer és magy. *pípere* = putz közt mutatkozó, föltűnő jelentésbeli eltérés.

A *bors* egykori ritkaságánál fogva s mint legkiválóbb fűszer magában egyesítette a ,drága (fructus [piperis] pondere emptus ut aurum et argentum Plin. 12. vö. szép de borsos is volt az ára; szerb *papren*: theuer, carus [tulajdonkép: borsos] Kar.), ízes, kedves, kellemes, tetsző' fogalmát. Hogy az érzések különféle kifejezői többszörte szerepet váltanak, azt már föntebb tapasztaltuk. s hogy nevezetesen, a mi a most tárgyalt kérdésre vonatkozik, az ízlés egyik-másik tulajdonságneve a látás tulajdonságnevévé válhatik és válik is, bizonyítják, hogy egyebet ne említsünk, e német és magyar kitételek: „Sie kleidet sich immer geschmackvoll. Ízléssel (díszesen, tetszősen) tud öltözködni". Vagyis, nézetem szerint, a tetsző volt a hid, mely az ízest (ínynek tetsző) a díszessel (szemnek tetsző) összekapcsolta.

Az alaki eltérést (lat. *piper*, magy. *pípere*) akként magyarázom, hogy kezdetben valószínűen a melléknévi forma: *píperes* volt kiválóan használatos, a mely végtagja nyulásával idő multán *píperés*-sé változott; e nyújtott alakból vált ki aztán az eredeti jelentésevesztett s külsőleg is magyarrá lett *pípere*; tehát olyanforma jelenség, mint: *red*, *red-és*, *red-ös*; *redős*, s ebből Ádáminál: *redő*.

Hátra van, hogy e magyarázat igazolására a hiteles szavú adatokat beszéltessek.

A rövid ,*píperes*' alak egykori megvoltáról három oly irónk tanuskodik, a kik az *e* és *é* hangot világosan megkülönböztették. Ezek Heltai: „Píperes tál étec" (Mes. 203.), Alvinczy: „Píperes dicsőködés" (ItinCath. 93.) és MolnA^s: *Píperes*; *pípereskodik* (SummBon. 217.).

A rövid alak mellett azonban már MA³-nál megtaláljuk a nyújtott alakot is: *píperéskedik*; továbbá Matkónál *píperés* (HRoml. 46. és BCsák. 123. 293.) és KCsipkésnél: *píperés* (Woll. el. 5.).

A *pípere* szónak eredeti bors jelentése ismeretlen nyelvünkben; hanem, a mint a Heltainál található első példa: „píperes tál étec“ mutatja, már általánosított fűszer, iz, csemege értelemben fordul elő. A szónak e jelentését megerősíti MA³ szótára is, a melyben ezt olvassuk: „*Pípere*: condimentum, tragema“.

A szónak használatba jöttével nem sokára beállott a jelentésátvitel is s a *píperes*, *píperés* a fűszeresen kívül annyit is tett mint: ékes, díszes, cifra, sőt ez utóbbi az előbbinek rovására mindinkább erősödött s végre ki is szorította amazt a forgalomból. úgy hogy a XVII. század vége felé már csak a mai „píperés“ jelentés az uralkodó. Példák: „A jóságtól üres Pharsaeus inkább szokott dicsekedni egyebeknél píperés cselekedetivel (Matkó: HRoml. 46.). Píperés és szemen szedett szókból öszve rakogatott oratio (KCsipk. Woll. el. 5.). Gazdagságnac bővségével píperéskedgyünc“ (MA: Tan. 737.).

Az itt kimutatott jelentésfejlődés menetének igazoló tanúi a MA³ szótárának magyar-latin részében található emez adatok: „*pípere*: condimentum, tragema; *exornatio* — *píperes*: elegantulus, ornatulus, floridulus — *píperés-kedni*: superbire, crispiorum elegantiam, ostentare, delitiari.

A rendelkezésünkre álló adatokból *pípere* szavunk története ekkép állítható össze. Átvétele a XVI. század második felében történt. Meghonosítói erdélyi vagy Erdélyben tartózkodó, még pedig protestáns írók valának: Heltai, Alvinczy, Molnár Albert; valamint használói és terjesztői is kiválóan e vallásfelekezet írói közül valók: Kézdivásárhelyi Matkó, Komáromi Csipkés, Tótfalusi Kis (Panasz 3.), úgy hogy a píperét per eminentiam protestáns szónak nevezhetjük.

Hogy a *pípere* a XVII. század kezdetén még jobbadán ismeretlen volt s csak egyes írók szórványosan használhatták, bizonyítja az a tény, hogy se Calepinusnál, se MolnA. első (1604) s második (1611) kiadásában nem fordul elő s

csak a harmadiknak (1621) magyar-latin részében találjuk először följegyezve.

Munkácsi Bernát *pipere* szavunkat a szláváságból, még pedig a szerb-horvát nyelvből való kölcsönvételnek tartja (Nyr. XIII. 314.). E föltevésnek minden jelenség ellene mond. Csak kettőt, a legfontosabbakat emeljük ki ez alkalommal. Az egyik, hogy a „*pipériti*: sich schmücken, *piperevka*: kokette“ alakok, a melyekre a kölcsönvételt építi, egészen új keltűek; legalább se Karadsiz, se Jambressich szótára még nem ismeri őket; valószínű, hogy az „Adalékok a magyar szókincs szláv elemeihez“ írója e szókat Filipović (1875) vagy Veselić (1853) szótárából vette. Ehhez járul, hogy a szerb-horvátban a *piper* alak, a melyen a *pipériti* és *piperevka* alapulnának, nem is használatos, hanem a horvátban a *bors*: *papar*, a szerbben pedig: *biber*; továbbá hogy „díz, ékesség, cziczoma“ sat. jelentése e latin eredetű szónak a szláváságban egyáltalában ismeretlen. A másik ellenmondó jelenség, hogy nyelvünkben a szó jelentésének majdnem egész története szemünk előtt tárva áll, s a „fűszer, ékesség, dicsőség, dicsekvés, büszkélkedés“ jelentésárnyalatokat már a XVII. században lassanként lábra kapni s egyszersmind megerősödni látjuk.

A most tárgyalt szónak van még egy másik, szintén a latinból vett, mind alakilag, mind jelentésileg közel rokona; ez a *pipérátos*, mely a klat. *pipèratum* (= condimentum, a pipere dictum Duc.) szónak magyarosított alakja, s melyet íz, lekvár jelentésben Balásfi Tamás „Epinicia“ című művében olvasunk: „Nem veszik eszekben, hogy bűdös bocskor bőrt rághnak, Tök littarium gyanant, kit littusnak mondhatnak, de bizony nem piperatos“ (2.).

Végül mellékesen megemlítjük, hogy származásra nézve egy eredetű vele *paprika* szavunk: szb.-horv. *paprika*, rum. *piparca*.

SZARVAS GÁBOR.

A NÉMETÚJVÁRI GLOSSZÁK.

A „Magyar Könyvszemle“ legutóbbi kötete (VIII. 114—134. l.) a magyar nyelvtörténetet egy új forrással gyarapítja. Az eddig ismeretlen nyelvahagyományok egy 1470-ből

való latin szentbeszédgyűjteményben maradtak fenn, melyet egyéb fontos kéziratokkal és incunabulumokkal együtt Dr. Fejérpataky László történettudósunk fedezett föl a németújvári ferenczrendi kolostor könyvtárában. E szentbeszéddek magyar papok számára készültek, azért írójuk (egy névtelen magyarországi szerzetes, Csontosí sejtése szerint talán Temesvári Pelbárt, vagy Szombathelyi Tamás, u. o. 135) czélszerűnek látta a szöveg némely szavai és kifejezései után egyfolytában a megfelelő magyar kitételeket is odavetni, hogy a prédikátor munkáját a magyar szónoklatra való előkészülésben könnyebbé tegye. Később a codex valamelyik használója, de írásából és a nyelvből ítélve, mint a fölfedező mondja, egy még XV. századi kéz, a szók fölé s a lapszélékre jegyezgetett ilyes kisegítő értelmezéseket, s ezek az első kéztől, a codex írójától eredőket mennyiségre nézve jóval fölülműlják.

Nyelvemlékünk tehát nem összefüggő szöveg; de hogy ily glosszákbán is maradhat fönn sok becses anyag, azt már régiségükből is eleve elvárhatjuk. A Németújvári Glosszáknak fő fontosságot a bennük megőrzött értékes anyagon kívül kétségtelenül épen koruk régisége és az a körülmény ad, hogy a kézirat készülése idejét (1470) pontosan följegyezve találjuk. Nagyobb összefüggő emléket e nyelvtörténetileg fontos századból eddig csupán az Ehrenfeld-, Bécsi, Apór- (az első kéz, l. „Nemzet“ III. 309. tcza), Müncheni és Festetich-codexekben birtunk. Ezeken kívül összes említésre méltó maradványunk, mely kétségtelenül e századra tehető, egy pár énekből, ú. m.: Szabács viadala (1476. körül, RMK. I. 23), Pannonia megvétele (a század végéről, u. o. I. 1); Siralomének Both János veszedelmén (1490. előtt, u. o. I. 28), Emlékdal Mátyás király halálára (1490, u. o. I. 29), s egy pár rövid okiratból és magánlevélből áll, ú. m.: Orvosi rendelvénny mellbaj ellen (1416. RMNy. IIb. 4), Belkeny Péter záloglevele (1452, u. o. IIb. 359), Vér András menedéklevele (1473. Tud. Gyűjt. 1835: V. 99) és Albert apát levélkéje Tihanyból (1486. RMNy. IIb. 359), melyekhez még csupán az a kis, mintegy 70 szóból álló Nyirkállai-féle szógyűjtemény járul, melyet egy versbe foglalt jogi szabállyal együtt (l. RMK. I. 28) a pécsi püspöki könyvtárnak egy 1484-iki codexéből a múlt század

végén Kovachich Márton György tett közzé „Formulae solennes styli“ című munkájában.

Ennyi az összes ismert anyag, mely e századból eddigelé közkézen forog (a Festetich-codex sajtó alatt), mit most egy új és mennyiségre nézve nem csekély adalékkal gyarapít Fejérpataky szerencsés fölfedezése.

Minthogy magyar nyelvészetünk monumentális alkotása, a Magyar Nyelvtörténeti Szótár, épen befejezéséhez közeledik, szükségesnek tartom ezekkel kapcsolatban azon XV. századi nyelvemlékeinkre is fölhívni a figyelmet, melyek máig nemcsak, hogy kiadatlanul hevernek, de fölhasználva s figyelembe véve sem voltak s így merőben ismeretlen, holt tőkéi a legfontosabb kor nyelvtörténeti anyagának. E kiadatlan s eddigelé nem ismertett XV. századi nyelvemlékek a következők:

1. Cisiók az Akadémiának egy 1462-iki latin codexében (Említi Toldy, Magy. nemz. irodalom. tört.³ 1862. II. 101).

2. Magyar naptár Batthyány Boldizsár miséskönyvében 1489-ből, a N. Múzeumban. E missalében az elején levő egészen magyarul írt naptáron kívül sok lapszéli magyar jegyzet is található. (L. Könyvkiáll. Kalaúz, 24. és Toldy, II. 101.)

3. Mátészalkai Zalka László iskolai kézikönyve, 1489—90-ből, az esztergomi főegyházmegyei könyvtár birtokában. E kézirat a pataki iskola akkori tanításanyagának nagy részét magában foglalja, s mint Toldy említi (II. 101). Theodulos Eklogáihoz írt sorok közti magyar jegyzeteket is tartalmaz, sőt az eredetinek egyes kifejezéseit itt-ott választékos magyarsággal kísérti meg visszaadni; tehát nemcsak szótári hanem phraseologiai emléket is birunk, illetőleg bíránk benne (Vö. Könyvkiáll. Kalaúz, 19).

4. „Sermones dominicales et super evangelia“, latin szentbeszédgyűjtemény a XV. századból magyar jegyzetekkel, az Egyetemi Könyvtár birtokában (Cod. Lat. Saec. XV. N° 98). E codexre a NémetúJVári nyelvemlék leírásánál Fejérpataky figyelmeztet (Könyvszemle, VIII. 111); tőle tudjuk, hogy a magyarázat eljárása benne teljesen ugyanaz, melyet Glosszáinkban is találunk, mint fentebb ismertettük.

Ez az a négy XV. századi codex, melynek magyar anyaga eddigelé teljesen ismeretlen. Nem említetem itt mint egyelőre kevésbé fontosakat, bár közzétételük szintén kívánatos volna, azon későbbi. XVI. századi codexeket, melyek emezek sorsában osztrakoznak; valamint elégnék tartom egyszerűen utalni azon csupán említésből ismert XV. századi emlékekre is, melyeket Toldy egybeállit (II. 99, 100), de fölfedezésük napját még eddig nem érték el. Az említett négy codex magyar anyagának mielőbbi közzététele mind a szótármunkálat teljessége szempontjából, mind általában a nyelvtörténeti vizsgálódás céljaira elődázhatatlanszükség, hisz minden kis terület nyelvünk százados történetének e szakaszából szolgáltat valami kiegészítő vagy megerősítő tanúságot s fényt deríthet megoldatlan kérdéseinkre. Ép ezért illetheti e részről is elismerés és köszönet a Glosszák fölfedezőjét, ki eredményes kutatásainak e ránk nézve legfontosabb részét szakértő másolatában azonnal hozzáférhetővé tenni is igyekezett.

De térjünk át magára az új nyelvemlékre.

Codexünk, mint említettük, latin szentbeszédeket tartalmaz közbeszótt. sorközi meg lapszéli, magyarázatokkal (glosszák). E magyarázatok sok eredetiséget is mutatnak. Minthogy az interpretálónak nem volt célja a beszédek teljes lefordítása, nem is volt megkötve a szolgálai utánzásnak azon általános nyügétől, melyben összes codexeink, mint megannyian latinból való fordítások, leledzenek. Hogy mennyire szabadon és önállóan fejezik ki a glosszák írói magyarázataikat, legvilágosabban oly helyek mutatják, hol az eredetinek pár szóból álló kitételéhez bő körülírással, egészen elütő fordulattal, sőt világosság kedvéért gyakran kétféle változattal is kifejezett magyarázatot jegyeznek. Pl. E kifejezés után „*experientia singularis*” azt írja az első kéz: *⁂ maga byzonsagoth weth felctenk* 286. „*Exivit haec fama*” fölé a másik kéz ezt a magyarázatot teszi; *mind ah videdk zerent kyterwle azaz ky hirhevek* 380. *Paraclitus suggeret vobis omnia: vizasztalo zentlelek megsugia azaz elmetekbe hozza* 218. *Apprehensum: fogvan tapasztvan auag illetve* 340. *Intus est vacuus: nincen isten malastya nala* 337. *Quid esset?: my nemw allath?* 332. *Homo esse desinit:*

nem ember 376. Ad infernum demergit: *elneleti pokolat* 336. Verbi gratia: *veg példat* [olv. végy példát] 276. stb. Teljes közvetlenséget érzünk a következő magyaros jegyzeteken is: *chak ennalam vagyon, ninchen egebnel senkynel* 307, *ky gondolna vele hog felemelney segent* 343, noha a megfelelő eredeti contextust itt kiadásunk hiányos közlése miatt pontosan nem tudhatjuk. Ugyan azért, hogy nem fordítani, hanem csak magyarázni akartak, az eredetinek mondatbeli, viszonyított alakjait is rendesen teljes önálló mondattal fejezik ki, pl. *hausto veneno: kizya a mergeth* 137, *movens mentem: megindetya embernek elmeyth* 337, stb.

Van a fölfedező szerint codexünkben sok szó és kifejezés, melyeknek megfelelőt a latin szövegben nem találni, de a beszéd fonálán egyes átmeneteknél bizonyára hasznos segítségül voltak. Több helyen meg a közbeszótt és sorközi magyarázatokon kívül lapszéli jegyzetek is olvashatók, s ezek nyelvükből ítélve még függetlenebbek lehetnek az eredetitől. Ilyeneket a 64. 126. 142. 209. és 336. lapokon találunk. Minthogy azonban a latin szöveg nem áll előttünk, a beszéd tartalmához való viszonyukat nem tudhatjuk. Egyikük jó ideig teljesen érthetetlen is volt előttem: *oh enne-kem merth en ydegen feld mine essem meg hozula* 142, a mint hogy a közölt olvasásból alig is lehetett volna a valódi értelmet kisejteni, ha a föntebb említett pécsi Nyirkállai-féle codex adatainak vizsgálata közben véletlenül a következő mondatra nem bukkanok: *mert én ydegen földén nevelésem meg hozula* (a codex 238. lapján; az orthographiának félig modern színezete Kovachich pontatlan közlésének tulajdonítandó), azaz: „mert én idegen földén nevelésem meghosszúla“, mit egészen világossá tesz a latin mondat, mely fölé jegyezve van: *quia incolatus meus prolongatus est*. A Glosszák u. a. lapjának egyik sorközi jegyzete most már a marginális mondat odaillőségét is megmagyarázza; az illető lapon u. i. idegen helyre menésről, idegen földön tartózkodásról szólhat a szentbeszéd, mert ezt olvassuk: *ad loca aliena vadunt ydegen herre mennek*“. (A két codexnek ez a szószerint egyező adata nem lehet pusztá véletlenség.) — A jegyzetek legnagyobb részét természetesen az eredetinek teljesen megfelelő sorközi vagy közbeszótt magyarázatok

teszik, de ezek közt is sok a tanulságos adat szavaink és szólásaink jelentéstörténetéhez.

A mi nyelvemlékünk általános jellemét és fontosságát illeti, főképp hangálladékanak érdekes régiségeit kell kiemelnünk, a mennyiben a magyar hangfejlődésnek oly fokát tünteti föl számos adattal, minőt csak legrégebb emlékeinkben (HB., oklevelek, EhrC.) találunk, a nálánál szintén idősebb Bécsi és Münchener cc.-nél pedig nem egy pontban eredetibb állapotot őrizett meg. Ugyanezt tapasztaljuk a laktánán, mely szintén ritkább nyelvtörténeti észleletekhez szolgáltat megerősítő tanúságokat. Mondattani tekintetben természetüknél fogva kevesebb anyagot nyújthatnak az összefüggéstelen glosszák, de szókincsük viszont annál több elavult és ritka helyről ismert, vagy jelentésileg is érdekes szóval gyarapítja nyelvünk történetét, melyek némelyike eddigi kétes adatainkra világot vet, vagy első forrásul szolgál ily messze még ki nem mutatott fogalmakra. Mind e jellemző és fontos sajáttságok a rendszeres grammatikai földolgozásban lesznek részleteikben és együtt szemlélhetők, mellyel egy jövőbeli Történeti Magyar Nyelvtanhoz kívánunk könyven áttekinthető adalékot szolgáltatni. Csak sajnálnunk lehet, hogy az érdekes anyagnak egy részét egyelőre a kétesek és meg nem fejthetők rovatába kellett sorolnunk, mert olvasásuk helyessége bizonytalan, a megfelelő latin helyek teljes contextusa nélkül pedig értelmüket határozottan nem rekonstruálhattuk; érezhető e hiány a szók jelentésének megállapításánál is, mi szintén kárára van nyelvemlékünk hasznavehetőségének. Mindeme hiányokon csak újból való megtekintés segíthetne s e célból mindenestre kívánatos volna a codexet, könyvtáraink útján, ideiglenes használatra megszerezni.

Kijavítom itt azon olvasatokat, melyek a nyelvtörténet segítségével, s részben már codexünk parallel helyeiből is biztosan megigazíthatók: *megmenetes* ludibrium 348: olv. *megmeuetes* (*meuet* ismeretes régebb alakja a *nevet* igének) | *kissebeytinoth* 126: olv. *kissebeytinoth*; vö. *bezelnek vot*: conferebant 105, *kinebety vot*: alleviabat 126, és *zugodnak volth*: resonabantur 217, 293, stb. (l. a mondattani sajáttságok között); „*megzedwat* vindemiabat“ is valószínűleg *meg-*

zedwot-nak olvasandó 250, noha akár *megzedwal* [= megszed val(a)] is állhat az eredetiben (vö. *sortilega vetuta* van kötölve s. *vetula* h. 337, magyarul *varasus*) | *tetemenuel* cum effectu 34: olv. *tetemcnel* [azaz: *tétéménnyel*]; vö. *harum tementen*: triplex effectus 344 | *megkenethncdh* reconciliari 277: olv. *megkenethnedh* (megkövetem: reconcilio, placo MA.); vö. *kenethek*: secuti sunt 271, *ketelkezik*: sequitur 194 | *wer zercnth* occasionaliter 236: olv. *wru z.*, azaz „örv szerint“ (l. a szójegyzékben) | *yene zo* verbum terribilissimum 156: olv. *yene zo*; *yreneseg* formido 292: olv. *yieneseg*; *neueseg* formido 282: olv. *iieneseg* (vö. helyesen olvasva *yeneseg* horror 355, olyyene stupidum 293); azaz *ijené*, *ijenéség* (l. az alaktani sajátságok között) | *wg zel* auster 222: olv. *iwg zel* (azaz *jug-szél*, l. a szójegyzékben) | *birodalmal* confidenter 363: olv. *bizodalmal*, vö. *bizodalmasth* fiducialiter 207 (viszont *zacha* helyett *racha* olvasandó 277; vö. qui dixerit fratri suo *Racha*, reus erit concilio, Máté 5:22) | *ragado ferteze borsagy* in contagione et macula 299: olv. *r. f. korsagy* (azaz: ragadó fertéze kórság; vö. *ragado korsag* morbus contagiosus 209, 212; *borság* nem létezik) | *beytha* stolidus 144: olv. *heytha* (l. a szójegyzékben); a két utóbbi olvasatot is a nagy hasonlóság magyarázza meg, mely a hanyagul irt vagy elhomályosult *k h* betűk és a *b* közt tapasztalható. A következők valószínűleg a codex íráshibái vagy sajtóhibák: *linor*: olv. *liuor* 80, *trinium*: *triuium* 333, *naustat*: *nauseat* 295, *fastino*, *fastinavit*: *fascino*, *fascinavit* 282, *coangulatus*: *coagulatus* 78, stb.

Még nyelvelmélkünk orthographiájáról kell szólnunk. Ebben a Glosszák igen tarkák és következetlenek s így nem nyújthatnak annyi tanulságot, mint a pontos orthographiájú Bécsi, Müncheni, Jordánszky és Érdy code-xek. Kevés tanulságot meríthetünk pl. a magánhangzók hosszúságára nézve, minthogy ezt egy-két eset kivételével (l. a magánhangzók időmértéki sajátságainál) egyáltalán nem jelöli nyelvelmélkünk; a mássalhangzók hosszúságát azonban már sokkal gyakrabban találjuk benne kifejezve. 1) Ma-gán-hang-zó-i orthographiájából megemlítem, hogy az *i* (illetőleg *y*) hangnak hol *i*, hol *y* (vö. a Bécsi és Münch. cc. *i*-vel, a Jord. és Érdy cc. kizárólag *y*-nal élnek), az *u* hangnak *u*, *v*, ritkábban *w* (pl. *thwenyasag* ignavia 32, *bwia-sag* libido 300, stb.) a jegye. Az *ö* hang jegye többnyire *w*

(pl. *wthszaz* quingenti 197, *themerdwkb* grossior 119, *ewezw* clavus 292, stb.), ritkábban *ew* (*ewywarw* [olv. *őji varjú*] noctua 283, *megewrde* gavisus est 6, *nezew*: néző 240); *o* [talán valami diakritikus jellel?] e két helyen: *leson* [olv. *leszön*] 305, *illo innep* [olv. *illő* (= *üllő*) i.] feria celebris 194; ? *v*, *u*: *vrdeg* [ördég v. ürdég?] 287, *bekutum* [bekötöm?] 344, *knek* fuerunt 357, *buchuletteseg* solennitas 34. Az *ü* hang jelölő: *u*; *v* (pl. *zucseg*: szükség 138, *mendenwt* ubique 193, stb.) és *w* (pl. *kwd:* küld 380, *egc wzezh*: faces 333, *kwtes* tibicen 380, stb.). 2) Mássalhangzó-i orthographiáját világítsák meg a következők. A *cz* hang jegye az I. kéz írásában *ch*: *kemenche* 300, *morchanasag* 301, *erch* aes 291; a II. kéznél *c*: *lacik tecik* videtur 346, *tecyk* videtur 374 (vö. az I. kéznél etymologikusan: *tethzik* 64), *temlec*: tömlőcz 25, *katronca* [tehát mély hang előtt is] sudarium 372 (az I. kéznél csak a latin eredetű *spacial* deambulare szóban 307), és *cz* e szóban: *ercz* metallum 197. A *cs* hangot az I. kéz egy hely kivételével (*io elkulczwt*: modestiam 339) mindig *ch*-val jelöli (? *chy*: *ronchyca* olv. *roncsika* vagy *roncska*? 75); a II. kéz azonban e jegyen kívül szintoly gyakran használja, az egyszerű *c*-t is, pl. *coda* 193, 194, *bocat* 207, 352, *menc meg* 251, stb. A *c* betűt különben mind a két kéz rendszeren a *k* hang jelölül alkalmazza, mint a latin orthographia (magashangok előtt csupán e két helyen: *leselcedik* 140 [vö. *leselkedik* 139] és *cintorna*: lyra 253, mindkettő a II. kéznél). Az *sz* hang jele rendszeren *s*, ritkábban de szintén igen gyakran *s* (pl. *somorusag* 379, *serzeth* 371, *serent* 16, 370, *sunadas* sopitus 292, stb.), egy helyen a II. kéznél *sc* (*termescet*: természet 145) *s* ugyanannál *sz* e két helyen: *tisztaság* 127 és *leszen* 135. A *z* hang jegye mindig *s*, az *s*-é *s* (egyszer *sch*: *tapsolasch* plausus 339), a *zs*-é *s*. Az úgynevezett jés hangok jelölésére codexünk csekély kivétellel az *y* melléketűt használja, jegyei tehát egészen a maiak: *gy ly ny ty*; — *i* csak e pár helyen található: *nagiob* 329, *ogiatok* [olv. *óggyatok*, azaz *ővjatok*] attendite 290, *tunian* 378, *zemem fenie* 126, *felwl niulla woth* [a. m. felül nyúlja vót]: exten-debat 151 (*halogatia* 370, *altaliaba* 363 csak etymologikus írásmód, vö. *forgathia* 365, *meghozandia* 379, stb.) és *j* ebben: *hogj* ut 51. Igen sokszor azonban teljesen jelöletlenül hagyja nyelvelmékünk a jésülést [a kiadás legalább nem említi.

hogy diakritikus jeggyel élnének e helyeken a jegyzetek írói], tehát $g = gy$, $l = ly$, $n = ny$; de púszta t 'ty' jelentéssel nem fordul elő, hanem e helyett két külön jelölésmóddal találjuk e hangot, ú. m. *th*-val, a II. kéz írásában: *fathw* inlegitimus 264 és *athank*: atyánk 5 (különben mindig *atya* 134, 193, stb.) s *ch*-val egyszer az I. kéznél: *haborgacha* impugnat 31. Az előbbihez hasonló a *gy* hang jelölése két helyen: *fegh* [olv. *feggy*] corripe 190 és *megfagh*: megfagy 336.

Mielőtt a grammatikai tárgyalásra térnénk, meg kell még jegyeznünk, hogy a két kéz jegyzeteinek nyelve közt lényegesebb általános eltérés valóban nem található, s nem főképen olyan, mi miatt a második kézt jóval későbbinek, már XVI. századinak kellene tartanunk. (E vélekedésnek különben az írás jellege is ellene szólana). A részletekben vehetünk ugyan észre eltéréseket, s ezekre, a hol szükségét látjuk, figyelmeztetni is fogunk, a nélkül azonban, hogy belőlük a különbségre nézve pozitív következtetést vonni akarnánk, mit a nyelvfejlődésnek ingadozó, időhöz nem szabott természeténél fogva ferdeség is volna kockáztatni.

TÖMLÖ GYULA.

A NYELVJÁRÁSOK TANULMÁNYOZÁSÁRÓL.

— Lundell I. A.-tól ¹⁾. —

Ha kevés szóval jellemezni akarjuk a mai kor nyelvtudományát, szembeállítva azon koréval, a midőn Bopp, Grimm s az ő tanítványaik állították fel a megoldandó kérdéseket s a módszert, azt kell mondanunk, hogy ez a tudomány ma egyrészt kritikaibb lett, mivel bizonyos elszánt-sággal vet félre minden metaphysikai kérdést, melynek megoldása ma még lehetetlennek látszik; másrészt, hogy

¹⁾ Lundell 1881-ben olvasta fel ezt a dolgozatot Christianiában a skandináv philologusok gyűlésén; nyomtatásban nem rég jelent meg T e c h m e r folyóiratában (Internationale Zeitschrift für allgemeine Sprachwissenschaft; I. Band 2. Heft). E dolgozat oly helyes szempontból bírálja a nyelvjárások tanulmányozásának minden egyes részletét, hogy lefordítását nagyon hasznosnak találtam. Néhol egy-egy a mi viszonyainkra utaló megjegyzést szúrtam közbe, [] közé téve azt. Másutt meg, ha egyedül a külföldöt érdeklő dolgokról szól, elhagytam szavait; de ezt csak nagy ritkán tettem. B. J.

inkább az élő nyelvvel foglalkozik, s míg azelőtt a jeleknél megállott, ma azokon keresztül igyekszik a valódi nyelvhez eljutni; tehát sokkal fontosabbnak tartja a mai beszélt nyelvet. A nyelvi jelenségeket egész új módon magyarázzák ma meg a fonétikai és pszichikai törvények helyes alkalmazásával.

Az általános érdeklődés, melyet a tudósok a nyelvjárások tanulmányozása iránt mindenütt tanúsítanak, kétségtelenül összefügg a nyelvtudomány ezen új irányával. Az igaz, hogy ez az érdeklődés nem egészen új, sem nálunk, sem másutt: a külföldön a XVII. század óta figyelemmel kísérhetjük ez érdeklődést [nálunk is már a múlt század végén kezdtek velük foglalkozni]. De a dialektusok tanulmányozása ekkor még nem függött össze szorosan a nyelvtudománnyal, hisz bennük csak a nyelv régibb alakjait kutatták, s ezeket annál érdekesebbeknek találták, minél régiebbek voltak. Oly szavakat kerestek a nyelvjárásokban, a melyek a mai irodalmi nyelvből kihaltak, de megvannak még a régi nyelvemlékekben. Leginkább arra törekedtek, hogy összeállítsák a nyelvjárás szótárát, és a szó létezése volt a legfontosabb előttük; tehát ha egy szót már akár az írott nyelvből, akár valamely más nyelvjárásból ismeretek, többé nem érdeklődtek iránta. Ma egész másképp történik a nyelvjárások vizsgálata, mert a nyelvtudománynak lényeges részét képezi. Természetes, hogy ezen új módszer mellett némelyek még mindig a régi módon dolgoznak.

Olyan időben, midőn a nyelvjárások iránti érdeklődés Skandinávia különböző vidékein számos társaságot hozott létre, melyeknek az a céljuk, hogy a mindinkább veszni induló népies formákat a nemzeti kultúra és a tudomány számára írásba foglalva megőrizték, midőn több és több tisztán az újabb elvek szerint készült tanulmány jelenik meg, e tudomány tárgyának és módszerének kérdése bizonyosan érdekelní fog minden nyelvészt. Nem szándékom itt arról a módszerről beszélni, hogy miként kell egy bizonyos nyelvjárást vagy nyelvet tanulmányozni. A nyelvjárástanulmányoknak a tudományban mindenütt egy és ugyanazon szerepük van és így e tanulmány tárgyának és módszerének kérdése az általános nyelvtudomány körébe tartozik.

Hogy mit értek a nyelvjárás vagy dialektus szón, azt megmagyarázni úgy hiszem fölösleges. Nem beszélünk itt ama régi dialektusokról, melyeket ma már csak írott emlékekből ismerünk. Nekünk a nyelvjárást úgy kell tekintennünk, hogy az ellentétben áll az irodalmi nyelvvel; ez utóbbi ugyanis, habár a különböző vidékeken az illető nyelvjárás szerint változik, mégis nagyban különbözik magától a nyelvjárástól. A nyelv régibb életét feltüntető írott emlékek, mind a nyelv anyagára, mind pedig a formákra nézve, mindig nagyon töredékesek, az élő nyelv ellenben bővében tárja fel kincseit a kutató előtt.

Az irodalmi nyelv más törvényeknek hódol, mint a melyek a nép nyelvét fejlesztik és így azok az életető erők, melyek a nyelvbe hatnak, nem működhetnek egész természetesen és szabályszerűen a kiművelt nyelvben. Ha az írásban fenmaradt, de ma már sehol sem beszélt nyelvet az organikus élet őskori maradványaihoz hasonlítjuk, akkor mondhatjuk, hogy az irodalmi nyelv megfelel a kertészet mesterséges tenyésztéseinek. Már ebből is látható, mily fontos a nyelvjárások tanulmányozása a nyelv pszichikai törvényeinek megismerésére. Mindazáltal nagyon is elismerem, hogy a nyelv régibb állapotainak tanulmányozása is nagyon fontos. A nyelvnek az a története, a melyet mi végig tekinthetünk, sokkal kisebb, semhogy meg tudnók érteni, ha csupán ennek vizsgálatával foglalkozunk, mindazon apró változásokat, melyeket akár naponként észlelhetünk. Tehát figyelembe kell vennünk a nyelv régibb korait is, a melyeket az írott emlékekből ismerhetünk meg. De, hogy ezt a tradíciót kellőleg megérthessük, a mai nyelv aprólékos és pontos vizsgálata által meg kell szereznünk az általános szabályozó elvek ismeretét; hisz a nyelv physical és pszichikai föltételei majdnem mindig ugyanazok. Végre is, több egyidejű dialektus, vagy több ugyanazon családhoz tartozó nyelv tanulmányozása bizonyos körülmények közt helyettesítheti különböző korok tanulmányát, mert hisz ekkor rokon organismusnak különböző fokú fejlődését látjuk magunk előtt, tehát a mi különben egymás után következik, azt egy bizonyos körben egymás mellett szemlélhetjük, és így könnyebben is lehet hozzá férni. A nyelvjárások vizsgálata gyakran megvilágítja a nyelvfejlődés leghomályosabb kérdé-

seit is; egy nyelv dialektusainak vizsgálata is oly gazdag tényészetet tár fel előttünk, s oly különböző anyagot nyújt a nyelv törvényeinek vizsgálata számára. hogy az összes indogerman nyelvek történeti emlékei sem nyújthatnak többet. [Az ugor nyelvek vizsgálatánál még fontosabb szerepük van a dialektusoknak, mert hisz a magyaron kívül a többi rokon nyelvnek nincs is története, s a magyar nyelvet is alig kísérhetjük visszafelé 600 éven túl].

Tehát azt hiszem, hogy a nyelvjárások vizsgálata ugyanazt a szolgálatot fogja tenni a jövő nyelvészének, a mit a laboratoriumi gyakorlatok tesznek a zoologusnak vagy botanikusnak. Legalább annyi bizonyos, hogy senki sem lehet jó fonétikus, a ki nem vizsgálta pontosan ugyanazon nyelv különböző dialektusait, és aztán különböző nyelveket is, a mi még nehezebb.

Ha egy nyelv szókincsét, vagy még inkább, ha a szótöveket akarjuk vizsgálni több rokon nyelvben mind alakjukra, mind jelentésükre nézve, természetes, hogy a nyelvjárások szavait is fontolóra kell vennünk. Nem csak az tartozik valamely nyelv szókincséhez, a mit papírra vagy pergamenre írtak, a mit fára, kőre vagy érczre metszettek, hanem minden egyes kimondott szó. Ha szántszándékkal elhanyagolja valaki a szókincs egy részét, természetesen hamis eredményre jut, mert hogy az eredmény igaz legyen. teljes anyaggal kell rendelkezünk.

A philologusnak is, a ki régi szövegek értelmezésével, elmúlt korok társadalmi és kulturai kérdéseivel foglalkozik, nagyon becses útmutatásokkal szolgálhatnak a nyelvjárások. Természetes dolog, hogy a dialektusok fonétikai és alaktani szempontból sokkal gyorsabban fejlődnek, mint az irott nyelv, a melyben a változásokat késlelteti az irodalom konzervatív hatása; de szókincsében sok dialektus elmúlt idők becses emlékeit őrizte meg, és ily emlékek gyakran nagyban elősegítik a régi iratokban fenmaradt egyes szavak értelmezését.

A nyelvjárások tanulmányozásának céljáról szólva vizsgálnunk kell a kérdésnek azt az oldalát is, a mely némelyek szerint épen a legfontosabb. Ez, épúgy mint a helyesírás, praktikus kérdés. Hanem a nyelvésznek, a ki illetékes bíró ez ügyben, kötelessége határozott színt vallani: a

nyelv tisztaságának kérdéséről akarok itt szólni. Különösen arról, hogy hasznos-e az idegen szavak helyett a nyelvjárások szavaival élni. A nyelvjárás tanulmányozója maga nem vet erre ügyet, hanem az író elvárhatja, hogy szükség esetén tőle nyerjen útba igazítást. Ha a nyelv célja az, hogy vele az ember gondolatait másokkal közölhesse, mindig oly szavakat kell választanunk, a melyeknek segítségével legkönnyebben értheti meg a hallgató a hozzá szólónak gondolatait. Arról pedig meg vagyok győződve, hogy a nép általában könnyebben tanulja meg az olyan szót, a melyik ismertebből van képezve, mintsem egy idegen szavat. Ez nagyjában igaz, hanem azért egyes esetekben az ellenkező is állhat, pl. ha az idegen szót már mindenki ismeri. Minden egyes esetben nagyon sok függ az illető író ízlésétől és tapintatától. S mivel minden író arra törekszik, hogy művét minél több ember olvassa és megértse, már magától is a helyes úton fog megindulni. Csak azt kell megkövetelni, hogy a nyelvjárásokból átvett szavak az irodalmi nyelv törvényeihez simuljanak; ha ez nem lehetséges, akkor teljesen egy sorba helyezendők az idegen szavakkal.

Midőn a nyelvjárások tanulmányozásának szükségességéről szólok, utalni akarok arra is, hogy mily kívánatos volna, ha azok, a kiket valamely ország műveltsége képviselőinek tekintenek s ők maguk is annak tartják magukat, a kik rendszerint egyszersmind a közügyek élén is állanak, megismernék a népet, melynek függetlenségét, erkölcsi és szellemi művelődését elősegíteni kötelességük. De a míg az egyik párt gögössége, a másiknak bizalmatlansága, félreértések és előítéletek mindkét részről elválasztják a társadalom különböző rétegeit, a hasznos együttműködés lehetetlen. Az igazi műveltség, a jellem műveltsége. épúgy megtalálható a parasztnál, mint a felsőbb körökben, az igaz, hogy más-más formában. Bár sokan tanulmányoznak a nép életét és a módot, a mint ő a dolgokat tekinti; legalább ehhez alkalmazkodnának követelményeikkel, bármily jogosak is azok különben. Ha megismerik a nép nyelvét, meséit, hagyományait, közmondásait és rejtvényeit, mindennapi foglalkozását, ha dolgozik vagy ha pihen, ez által közelebb lépnek hozzá, s megtanulják szeretni őt; az ember megismeri az embert.

Miután az eddigiekben elmondtuk, mi a célja a nyelv-járások tanulmányozásának, vizsgálnunk kell, már most, hogy a tudomány mai állása mellett, mikép lehet e tanulmányt lehető legjobban értékesíteni.

Az ilyen tanulmányok módszerét megjelöli már a ki-tüzött cél: nem elég ha valaki elvégzi a dolgot, szükséges, hogy jól is végezze el. Ezt a megjegyzést nagyon könnyen teheti az ember, hisz sok, nagy fáradsággal és kitartó szor-galommal véghez vitt munka nagyon kevés hasznot hajtott; az igaz, hogy gyakran nagyon hanyagúl is dolgoztak; az oka ennek rendesen az, hogy az előismeretek nem voltak eléggé biztosak, s nagyon rossz nyomokon jártak. A mű-kedvelő címet nem hallja szívesen sem a tudós, sem a művész, és méltán; ha e névvel azokat jelöljük, a kik oly dolgokra vállalkoznak, a mit nem tudnak elvégezni. Más-részt gyakran olyan emberek, a kik nem állottak a tudo-mány magaslatán, vagy nem dolgozhattak a kellő eszkö-zökkel, igen értékes sőt megbecsülhetetlen munkát is vé-geztek. A legaprólékosabb pontosságot mindenkitől meg kell követelnünk, különösen ha magunk nem nézhetünk utána a legapróbb részletekig. A hanyagság olyan hiba, hogy méltán bizalmatlanságot kelt, de a nevelés gyakran segíthet rajta, vagyis ilyen esetekben a kritika. Csakis a szélhámosokat kell kiméletlenül üldözni.

Végre is, azt hiszem, a ki kedvvel fog az ily munká-hoz, elvárhatja, hogy jó tanáccsal és útbaigazítással szolgál-jon néki az, a ki ért a dologhoz, és a ki használni is fogja az ő munkáját. A nyelvjárások bő anyagának összegyűjté-sére és rendezésére a kitartó munkások nagy száma szük-séges, és ha egyöntetűen dolgoznak, a tudománynak igen hasznos szolgáltatokat tehetnek. E meggyőződésen alapulnak a nyelvjárások tanulmányozása céljából alakult társaságok, milyeneket Skandináviában, Angliában, Schweitzban és má-sutt is találunk. [Mily lendületet venne nálunk is a nép-nyelv tanulmányozásának ügye, ha egy szakférfiakból álló társaság venné kezébe ez ügyet, s az ő felügyeletük mel-lett és utasításaik szerint dolgoznának az ország különböző vidékein lakó gyűjtők].

BALASSA JÓZSEF.

A GÖCSEJI NYELVJÁRÁS.

VII.

A mássalhangzók megőrzése.

Utolsó cikkem (Nyr. XIII. 493—499.) pótlására egy néhány szót akarok elsorolni: *szederj*, *eperj*. Simonyi bizonyítása szerint a *j*-s alak az eredeti. *Hangyál* a *hangya* mellett olyan mint *körtvély* a *körtve* mellett. *Kajált* és *kjatorog*, *innejd*, és *onnajd* mind eredetiebbek, mint közönséges alakjaik. Határozottan járulékmássalhangzókra, anorganikus hangokra kell ismernünk a következőkben: *csolk*, *szölke*; *cselérd*, *lércz*, *piarcz*; szövégen: *kappant* és *szappant* (alanyeset); *ugyant-is*: különösen gyakori a *g* mint: *annyirag*, *cunvirag*, *mennyirag* (mennyire); *osztáng*, *éppég* és *szintig*; továbbá: *rozmaríng* (v. ö. rozmarint), *könnyíg* (könnyü).

Alaktan.

A göcseji nyelvjárás alaktani jelenségeit a Budenz-Albumban (157—172.) igyekeztem összeállítani és megmagyarázni. Mégsem tartom hely- és idővesztégetésnek a már közlöttekől néhány érdekesebb adatot itt ismét lenyomatni, mivel a jelen dolgozat az alaktan híjjával sokat veszítene összefüggéséből, sőt talán értelméből is.

Mindenek előtt a szótövekről akarok szólni. Teljesebb tö van a *hangyál*-ban; de e ragos alakokat: *Lendváln* (Alsó-Lendván), *hélloba*, sőt *hélloba* (héba, hiúba, padlásra), *messzelebb* (messzebb), *sokálig* (sokáig; ennek *sokárig* változata is van), hamis analogia szülötteinél egyébnek nem tartjuk. E jelenségnek visszája is van, midőn a ragtalan vagy képzőtlen alak őrzött meg teljesebb tövet, mint: *közébb* és *fiatább* viszonyítva *közél*hez és *fiatal*hoz. Ellenben a *csepe* (fiatal tölgy) szónak nemcsak teljesebb, de eredetibb töve mutatkozik a *csepeles* (tölgyes) továbbképzésben.

A több mássalhangzón végződő szó minden mássalhangzós rag előtt teljesebb tövével lép föl, mint: *part*: *partonak*, *sáncz*: *sánczoba*, *Sárd*: *Sárdora*, *könv*: *könvöbű*, *több*: *többebe*, sőt *kedd*: *keddetül* *uta*. Hasonló tüneményt látunk a határozói igeneveknél: *hajtova*, *mondova*, *mosdova*, *választova*, *osztova*, *bontova*, *föllázzisztova*, *felejtöve*, *föstöve*; továbbá: *sa-*

vanyítottva, számítottva, varrova, mégérréve. Azt azonban nem merjük eldönteni, vajjon a teljesebb tő egyuttal eredetibb-e is vagy pedig a rövid magánhangzó csak a kiejtés kedviért szűrődött-e közbe?

De bizonyára eredetibb a teljesebb tő az ú. n. hang-ugrató szavaknál, mint: *döglövő* és *hajlóva*.

A magánhangzós tövek közül érdekesek az ilyenek: *disznu: disznaja, disznát; alá: alaja; tenni valaja, adó: adaja; temetü: temetel; szeretü: szereteje; kérü: kéreje* (de *vő: vője*) *mellé: melleje, essü: essés.*

I. Szóképzés.

a) Igéképzés.

1) Deverbalis igék. A gyakorító képzők közül az egyszerű *d, g, l*-nek képző voltát rendesen a gyökér szónak csak más származékaiból állapíthatjuk meg. Erre több érdekes példát mutat a göcseji nyelvjárás. Ilyenek: *koczog* mellett *koczul, föcsög* és *föcsül, föccsent* és *fécskend; kehül, keheg* és *köhög; pillog* a *pillant* mellett; *izzad* és *szakadnak* göcseji mása *izzul* és *szakul*, tulajdonképp *izzol* és *szakol*. Élő alapszótól: *mosul*. tkp. *mosol* (mos), transitív értelemmel (v. ö. csángó *fogul, fog*).

A göcseji nyelv szereti az ilyen frequentatív alakokat: *kapdoz, fogdoz, futkoz, harapdoz* sá. A kombinált frequentatív képzőkre érdekes példák: *üddögel, hajgál, futonkol, fordulász, csóringál*. Leghasználtabb képző itt is a *-gat -get*. Ilyenek is hallhatók: *őjöget* (eveget), *lőjöget, vőjöget*. Átalában a frequentatív igealakokkal sokkal gyakrabban élnek, mint mi; rendesen ott, hol a használat nemcsak természetes, hanem szükséges is, mint: *kódígat, köppeget* (köppesztget); itt szoktam *fekügetnyi*, a hideg *fűözögeti*; ott *ülőget* a felesége.

A momentán képzés említésre méltó példái: *várit, álltit* (állit), *zaborit* (zavar), *takarit* (takar), *kapálit* (kapál), *gágint* (gágog).

Nevezetesebb causativ alakok: *férit* (fértet), *elalít* (aléltta tesz), *köppeszt* (tengerit köppeszt; morzsol), mely mellett nincs sem *köpped*, sem *köppeszik; fogyat* (fogyaszt). *Göndörget* bizonyára *göndörítget*-ből állt elő, mint *hengerget* *hengerítget*-ből.

A reflexiv képzések közül hadd álljanak itt a különösebbek: *esenkedik*: erősen vágyik (a tehén esenkedik a ré-páért); *csömpörödik*: összeaszik, összezsugorodik, pl. hőség miatt a gabona; *biraszkodik*: támaszkodik (né biraszkoggyál az ódalho, mer elcsusszan); *üzekedik*: *turkodik*: gyürkőzik; *tanácszik*: találkozik; *mégfogamodik*: megfogamzik; *fókodik*, *fuakodik*: fuvakodik, t. i. a szelen, tehát: megszárad; *zabarodik*; *sérödik*: sérül; *forgódik*: forgolódik; *küojtőzik*: ki-sarjazik; *váritkozik*: várakozik.

-ül -ül képző járja sok oly reflexiv igében, melyeket az irodalom inkább -odik -edik képzővel használ. Ilyenek: *gyarapul*, *mámorul*: mámorosodik; *mestérkül* mesterkedik; *kerekül*: kerekedik; *étörckül*: összetörődik; *égyénül*, *csírsdul*, *mégéggyesül*: megegyez; *mégéhiül*. *Fésül*: fésülködik; ez talán hamis analogia szülötte. Ezek ellenében van: *meghődik*: meghül és *butálódik*: butul.

Egyszerű -ik teszi reflexiv igékké ezeket: *elveszik*, *kinlik*: kinlódik.

Említenem kell a *gőzid* igét, mely a *győz*, Göcsejben *gőz* reflexivuma lehet; jelentése: megtelni, telve lenni.

2) Denominalis igék. A nyelvjárás szereti a *z* képzőt ott, a hol az irodalom -let használ, mint: *ebédez*, *vacsoráz*, *földstökömöz*, *vasaz*, *ékez*, *bagláz*, *bogaraz*, *tagoz*, *vizsgáz* (a földet vizsgálzni), *neszéz*: lármáz és *neszéződik*: lármától megijed. Érdekes még *öröz*: őriz. Az -l képzős alakok közül említésre méltó: *porhál*: kapál, pl. tengerit, szóval porhanyóvá teszi a földet; *világol*: világít; *árnyékol*, *hűsöl*: árnyékon hever; *gógál*: hintázik, *góga* nevű hintától; *koráll* és *nehéztel*: korának és nehéznek tart.

Denominalis igék továbbképezve: *csepelég*: csepeg, *csöplet*: csépettet; *fajzik*: származik.

Eredeti frequ. képző, mint denomin. képző ezekben: *gombász*, *vorgányász* (vorgánya gombafaj), *rákász*, *csikász*, *tikász*; továbbá: *csálígat*, *húkogat*, *csáli*-t és *hák*-ot mond az ökörnek.

b) Névszóképzés.

1) Deverbális névszók. Először is ez igei melléneveket említjük meg: *típpanu* meleg: rekkenő hőség; talán rokon a *tikkad* és *tikkaszt* igével; *szalu* kés: szíjjó

kés; *fürgetü*: szekérrész, *förgető* helyett, valószínűleg a *forogató* magashangú mása; *bőkődös* pl. a bika. *foghatós*, a ki jól meg bír fogni valamit; különös még: *iszos*: iszákos. Érdekesek az *i* végű igenevek, mint: *langali*: langaló, lángos; *sari*: sarju. Az *a*, *e* végű igenevek közül: *csapa* és *hulla*. *Csapa* ösvényt, csapást jelent; v.ö. 'vadcsapás, egy csapáson halad'; Göcsejben rendszeren *szekércsapó*-ról. szólnak. A *hull*nak értelme szekérről lehullott széna vagy szalma. (Ime tehát megvan az *a* szó, melynek élte jogát sokan kétségbe vonták. De a göcseji *hull*nak élete nem szolgál az irodalmi *hulla* létrejöttének mentiségére. s a neologus alkotások védője ne is igyekezzék e szóból védő fegyvert kovácsolni, a mint tették ezt a *szuhatar* szóval, melyet egy XVI. századbeli kodexben megtalálva. azonnal Jókai képtelen alkotásának, a történetesen e szóval egyező *szuhartarnak* paizsául állítottak elé; mert nem a *hulla* alkotóján, hanem csak a véletlenül múlt. hogy a német *Leiche* a magyar keresztségben *hulla*, helyett nem *hullany*, *hullag*, *hullma* vagy *hullnya* nevet nyert.)

A cselekvés jelentő igei főneveken gyakori az *-at -et* képző, pl. *fütet*, *kepehordat*, *takarát*, *kaszálat*, *porhálat*, *vetet*, melyek nem annyira magát a cselekvést, mint a cselekvés idejét jelentik, épen úgy. mint: *szüret* és a Balaton-vidéki *szőlő-metet*. *Vetet* öltő ruhát is jelent; *folyat* pedig folyót, élő vizet.

Érdekes e néhány fosztó melléknév: *maradatlan*: a ki nem tud vesztve maradni; *szeretetlen*: a kit nem szeretnek; *kölletlen*: a kit nem kedvelnek.

Egyéb igei névszók: *akadék*: akadály; *gyujtalék*: gyujtó, forgács; *vagyom*: vagyon (vö. öröm).

2) Denominalis névszóképzés. Ismeretes, hogy Göcsejben *szép*-nek, *jó*-nak így van a középfoka: *szébbebb*, *jobbabb*. A középfok képzőjét rendszeren *j* előzi meg, hacsak az alapszó sziszegő hangon nem végződik, tehát: *melegjebb*, *sétitjebb*, *bodorodottjabb*, *kárjabb* (nagyobb kár); de: *magossabb*, *sebessébb* (vö. *hamarjabb* Faludinál).

Melléknévből képzett határozók: *daraboslag*: egyrészt; *külömlőség*: különösen; *magánoslag*: magánosan; *egészleg*: egészen; *félésleg*: feles számmal; *vügyöst*: vegyest, vegyesen.

Valamihez tartozást jelentő mellékevek: *hávalusi*, *ide-odaavalusi*; *paraszi*, *haláli* (halotti).

Valamivel ellátást jelentő mellékevek: mi *drus* ez a ruha; *boriszakos*: részeges; *történetes* könyv: históriás könyv; *vides*: vizes. *Üdöllen*: fiatal (vö. *idős*). *Fajtu*: fajú, fajta, pl. jó fajtu tehen.

A *rákászni*, *csikászni*, *gombászni*, *vorganyászni* igéknek névszói alakjuk is él, mint: *rákász*, *csikász* sat. Ide tartozik e családnév is: *Bugyász*, mely nyilván a *bugya* (bogyó) származéka.

KARDOS ALBERT.

A MESTER-SZÓTÁR.

A magyar tudományos akadémia mindjárt működése első napjaiban megtette „rendeléseit“, hogy a magyar nyelv szóanyaga minél teljesebben egybegyűjtessék. Figyelmét ebben kiterjeszté a „magyar mesteremberek között divatozó műszavakra“ is, melyek természetesen egyértékűek a nép egyéb rétegeitől használt szavakkal s ép úgy életforrásai a nyelvnek, mint a többiek. Szerintem azonban az akadémia-nak ebben, hogy nyelvadatok gyűjtésében a mesterszókat külön tartotta szükségesnek kiemelni, más célzata is volt. Gyakorlati cél lebegett előtte, az, hogy a mellett, hogy a technologia nyelvének veti meg alapját, egyszersmind a mesterembereknek (akkor még az volt az *iparosok* neve) rendelkezésére adja a nekik szükséges szavakat, hogy a műhely nyelve a társadalom nyelvével magyarrá legyen. Fölhívásának, melyet ez ügyben egyesekhez s törvényhatóságokhoz intézett, volt némi, de csak is némi sikere, mit bizonyít az a nagynak épen nem mondható iratnyaláb, mely a „Tájszótár“ második kötetének képezte volna anyagát, de egy félszázadon át megmaradt kéziratnak. Ennyi idő eltelte után, ez előtt két évvel az akadémia nyelvtudományi bizottsága ismét tett indítványomra gyűjtő-kísérletet. Ezer kétszáz fölhívást bocsátott ki jobbadán csak ipartestületekhez. Eredménye ugyan csak vagy száz válasz volt, de a melyeknek tartalma bizonyítja, mennyi ismeretlen szókincs rejlik még országszerte és hogy a kutatást ez irányban még nem tarthatjuk befejezettnek.

A válaszok beérkeztevel a nyelvtudományi bizottság fölhevott engem, tegyek egy mesterszótár tervezete iránt előterjesztést, s a kívánt előterjesztés alapján megbízott annak megírásával a következő utasítással: 1. a mesterségek mindegyike irassék le elbeszélő hangon úgy, hogy abban

a mesterségek körében használt eszközök, szerszámok, mesterfogások szavai lehető teljességben előforduljanak; 2. az e foglalatba be nem illeszthető nevek külön magyarázó cikkeknek tartassanak fenn.

E szerint a mesterszótár két részre fog oszlani. Egyikben lesz az eddig fölvetett 85 mesterség összefüggő leírása, mely alakot az teszi ajánlatossá, hogy a fogalom magyarázata sokkal rövidebben eshetik meg, másrészt meg teljesebb s világosabb lehet. A második rész pedig föl fogja ölelni azokat a kisebb-nagyobb szómagyarázatokat, melyek az elbeszélő leírásba nem foglalhatók be. Ehhez fog még csatlakozni egy szómutató, hogy a keresett szóra könnyen rá lehessen nyitni.

A mi már magát a szótár anyagát illeti, ezeket kell megemlítenem. A rendelkezésemre álló szógyűjtemény gazdag ugyan meglevő szótárainkban föl nem található szókban, de nem elég arra hogy minden egyes mesterség műszavait kiadja. Egyes egyedül a csizmadiaság vagy vargaság az, mely hat-nyolcz vidékről került gyűjtésből leírható minden részemről eszközendő hozzájárulás nélkül. És ez a hozzájárulásom, jobban mondva, kiegészítem föl vállalt föladatomnak legnehezebb s nagy felelősséggel járó része. Ez elvezet engem és elvezetne bárki mást, ki e munkát föl vállalná, a „szófaragás“ síkos terére, melyen, mint nyelvünk újhódásának története mutatja, könnyen el lehet bukni s a melyen sokan el is buktak. Azért, hogy e veszélynek ki ne tegyem magamat, a hol csak lehet, óvakodni fogok új szók készítésétől s leginkább arra fogok törekedni, hogy a meglevő szótári anyagból valamely magyar elnevezés hijával levő fogalomra azt alkalmazzam, a mely tulajdonságainál fogva a fogalmat legjobban megilleti. Természetes, hogy e jelentés fölruházásnak nem szabad erőszakoltnak lennie. Hogy mikép járok el, annak megmutatására szolgáljon a kádár-ságból vett példa:

Élő szók szótárainkból: borválú (töltike, töltiklő), czifrázó gyalú (párkánygyalú), csin, feszítő-ábrons, csipér, kákázni, eresztőgyalú, kihányni a fűrész fogait, lábitó, porzógyalú, faragószék, sulyok, szalú stb.

Élő szók gyűjteményeimből: botóka (sulyok), bukdosik (hedereg) a fűrész, csinromlás, csutak (paczka), czönk, döngölő, színlő-bálvány (faragó-oszlop), fejfa a faragószéken, fejező (kalapács), fölkaliczkázni, himzőgyalú, hordófal (donga), hozzáaprózni, ikergyalú (szarvasgyalú, négykézgyalú), kaffancs (rákláb, csipér), megdugni (kákázni), megosztani (kihányni) a fűrész fogait, kísérő, mestergyalú, papucsfa (nyomdikó, lábitó), sujókés (szívó-, vonókés), sujószék (faragószék), szádalló (szájjó, szájadzó), végellni (bütüzni) stb.

Nyelv adatok új alkalmazásban: ágas (bütűszék): endstuhl; alakszer: modell; aránytvetni: riss reissen; bütűfűrész: endsäge; bütűgyalú: stirn- vagy hirnho-bel; bütűkés: endmesser; csigázni: zusammenschrauben; csinászok: kimmbaum; csinrovás: gargelreissen; donga-alakzó: daubenleere; dongamás: lenkruthe; elüljáróvas: vorschneideisen; éltbutítani: kanten brechen; irdalni: reissen; irdalló: reisser; körzöt tátogatni: zirkel in die weite stellen; körzötátás: zirkelweite; megtökélleni: ausrüsten; megtakarítani: abrichten; sorjázni: aufsetzen (a dongákat); sorjázó: setzreifen; szakatkozni: absätze machen; szakatkozva gyalulni: mit absätze hobeln; sziatolni (szijokálni): lenken (a szivókéssel); vájkó: kröze; vigyor: fuge stb.

Mint e példából látni való, van úgy, hogy egy és ugyanazon tárgy jelölésére több szó is áll rendelkezésemre, melyek mindegyikével más-más vidék él, s van eset, mit az alkalmazott nevek mutatnak, hogy ezekre egyáltalán nincs a mesterembereknek magyar szavuk, még csak magyar alakot öltött idegen szó sem. hanem pusztán az idegen szó él ajkukon ferdített alakban. Ez utóbbiaknak. minthogy szótáromnak első sorban a mesterségek nyelvénél irodalmivá tétele a célja, nem adtam helyet, bár művelődéstörténeti szempontból szintén meg van a maguk értéke s gyűjtésük azért nem értéktelen munka.

Az idegen szót magyarral helyettesítő működésében karöltve jár egy második munka, a nyelv törvényeivel ellenkező eddigi képzéseknek, melyekkel a közönség se tud megbarátkozni, lehető kiküszöbölése. Ilyenek, hogy ismét példát beszéltessek, ily kifejezések: *légiüres; vízhatlan, vízjáratlan, vízzellenes; légatlan, légmentes.*

Már az is, hogy e fogalmak jelölésére két-három nevet alkalmaztak. mutatja, hogy az elégedetlenség tétette az egyik rosszat a másik rossz helyébe. Mindenki érti rajtuk, hogy az összetételek tulajdonképen így volnának jók: ,lég-től üres, víztől áthatatlan' s így tovább. Így azonban megszűnnék műszavak lenni s lesznek egyszerű körülírások. Szótáromban a *légiüres* helyébe állítom a léghiást a népi foghijas példájára; a *vízhatlan* helyébe pedig két nevet is kettős jelentéséhez képest. Az egyik vízálló, midőn szöve-tről, kalapról, vakolatról sat. van szó, melyek a vizet állják, a másik vízátlató, midőn a ,wasserdicht' azt fejezi ki, hogy valamely edény a vizet nem bocsátja ki magából, megrekkenti, megállatja. A ,luftdicht' helyébe pedig állítom a közkeletű. szótárainkban föl nem jegyzett, a ,fojtott sör, fojtott must'-ból elvont *fojtottat*. Mert mit jelent a *fojtott* a sör sat. előtt? Azt, a mit a német ,luftdicht' abgeschloss'en-nak mond. E szerint e népnyelvi adat alapján bátran és helyesen fordítjuk az ilyeneket: ,luftdichter

Verschluss, luftdichte Thür, Fenster' sat. ekként: „fojtott záródásnak, fojtott ajtó, ablak' sat.

Bár az egyes mesterségen belül is nem csekély az ily alkalmazások száma, könnyelműség benne nem vezet. Mindennek eljárók hegyéről végére s végül is a Nyelvőr körül csoportosult jeles szakférfiak egyikéhez másikához fordulok s élek szíves tanácsukkal. Nagyon kíváncsi azonban, hogy eme, habár helyes és más előhaladottabb irodalmakban is követett módja a szóalkotásnak minél szűkebb határok közé szoruljon. Ezt lehetővé tehetik azok, kik eddig is a népnyelvi adatok gyűjtésével foglalkoztak s ebbeli buzgalmukat ezentúl egyszersmind a műhelyekre is kiterjesztik vagy a nép körében különösen azokra a szókra fordítanak gondot s jegyzik föl, a melyek valamely házi ipart illető munkatételt jelölnek. Van, tudom, egy nehézsége a műhelyben való gyűjtésnek. Ismernie kell a gyűjtőnek a mesterséget legalább főbb vonásaiban, mert csak ez képesíti arra, hogy a műhelyben egyet-mást szóba hozzon és a művestől azt, a mit kíván megtudjon. Ez ismeretek elsajátítására azt hiszem elég jó a „Képek az iparos világból“ című könyv, és én a „Nyelvőr“ eddigi elismert buzgalmú gyűjtőinek szívesen szolgálok egy-egy példánnyal. Erre vonatkozólag a Nyelvőr szerkesztőjéhez intézett óhajukra, s azon nyilvánítt ígéretükre, hogy mesterszókat készek gyűjteni s azokat a szerkesztőség útján rendelkezésemre adják, a kívánt tiszteletpéldányt azonnal útnak indítom.

Vállvetett közremunkálással ekkép a mesterszótár mintegy két év múlva meg fog jelenhetni, melynek azt hiszem nem kis érdeme lesz abban, ha elmondhatja, hogy a hazai ipar nemzetivé tételében őt is megilleti egy kis rész.

FRECSKAY JÁNOS.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Tanuvallatások, a Révay család levéltárából.

I. Ajtó előtt járkáló fűtőhöz szól a szoba leány: „Ne sergelődjél itt, mert az asszony beteges“.

A szoba leány a kezemben levő gyertyát el ótta és kérde, mi járód van most itt.

Mind egyfelől mind más felől kakucsálván.

Imhon szembenjön Suska (székelyesen: imhol, ahajt).

Az ablaktáblát belől závárlották.

Fársáng ruha (= álarcz, egész álarczos ruha).

Kétszer ízben volt vele Rácz István. (1606.)

II. Hiti után semmit egyebet vall, hanem hogy stb. (Nálunk székelyeknél, semmit egyebet nem vall. ha-

nem hogy⁴ stb. És ez a forma ezen tanuvallatásokban többször előfordulván, nem lehet a nem-nek tollhibából való kifeledése).

Felszóval = fennhangon.

Egy emberről, ki feleségét verte, mondja egy tanu: „az asztalra hányatta, dögtette“ (talán: döngette?).

Péter uram feddett igen Ferencz uramra (= Péter uram nagyon szidta Ferencz uramat).

Hohár = hóhér.

Éjjel . . . a leány elfutamék, a legény ott a gradits végén leloppada.

Azótafogva = attólfogva.

Saskó, így nevezi férjét a haragvó asszony.

Vastagon tánczoltanak, egy vig társaságról van mondva.

Beslia mente (?).

Ugyancsak az előbbi társaságról mondja egy legény: „még nekünk is haragos tánczot kellett tanulnunk tőlük“. Ismételten előfordul: haragostáncz, hindutáncz.

Feddett erősen reánk = szidott minket nagyon.

És hogy nem láta gyertya világot alitván hogy lefeküdtünk stb.

Alitom vala hogy a pap megyen a szent-egyházba, de ismétg vélem, hogy stb.

Tyukmonysütetnyire (azaz: nem messze).

De arányzottam a járásáról, hogy Kutsera (= nem láttam jól, de gyanítottam, arányzottam a járásáról).

Azon közben, hogy a cipót behánytam (Székelyföldön: bevetni).

Vin be = vive be.

Selyedett = sülyedett.

„Csuda lenne ha te az dologról nem tudnál, mert immár kiterjedett szabásó volt az dolog“, mondja egy zsidó leány.

A trombitásnak bokáljával tánczot fuvatott.

Az úr ugyan elhala (e hir hallására) = nagyon megijede.

Néző asszony = jövőendő mondó asszony; parancsolta, hogy oda menjek és nézellem meg mikor fog meghalni az úr. (1607.)

(Nyitra vármegye).

DEÁK FARKÁS.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Ev. Az „Orvos-gyógyszerészeti Műszótár“ bírálatában (Ny. XIV. 123) Csapodi István az *ev* szót is a „csonka igei származású alkotások“ közé sorolja s mint „legvilágosabb tévedést“ a Műszótárból törölni óhajtaná. Azonban e hibáztatás és kitagadás ellen a nyelv határozott tényei tiltakoznak. Szükségesnek tartjuk tehát helyreigazításképen, s részben a Nyelvtörténeti Szótár adatainak kiegészítéseül is, elmondani a mit e szóra vonatkozólag megtudhattunk.

Az *ev* főnév megvan már Calepinusban (1590.) *pus* és *sanies* alatt, s innen kezdve valamennyi régi és újabb szótárunkban, Molnár Albertben, Pápai Párizban, Kresznericsnél s egész ugor rokonságával a Magyar-Ugor Összehasonlító Szótárban; tehát mint „látszólagos tő elvonása“ is immár háromszáz éves műltra hivatkozhatnék. De hogy az *ev* nem elvonás, mit csupán szótáríróinknak kellene tulajdonítanunk, azt a Történeti Szótár adatai kétségtelenné teszik. A készen levő E betű kéziratában ugyanis *ev* alatt ez a két világos idézet van följegyezve: „vynak vere es *enc*: sanguis et sanies digitorum“ EhrC. 103 (ez az adat közölve is volt Vozári Gy. „Nyelvemlékbeli szók“ című gyűjteményében Ny. V. 213), és: „ha a lónac *Eu* iár ki az lábából . . . nisd meg egy keuesse az lábát“ Cisio (XVI. száz.), O3.

E már magukban is eleget mondó adatokhoz részünkről még a következőkkel járulhatunk. Calepinus az *exanio* (=ex-sanio) igét magyarra így fordítja, „*euét* ki nyomom“. s e kifejezést megtaláljuk MA. összes kiadásainak latin-magyar részében, de már mindenütt ezzel a világosabb synonymummal együtt: „*gönyetségét kitisztítom*“. Hasonlóképp jár el PP.: „*exsanio: evét, genyetségét kinyomom*“. S így, Calepinus egy helye („pus: *eu*“) kivételével, magát az *ev*-et is mindig a megfelelő synonymumokkal találjuk a latin-magyar szótárakban. Sőt PP.-nak Bod-féle kiadásában (1767.) az idézett latin ige alatt már azt olvassuk „*vérét* vagy genyetségét kinyomom“. Mind ez arra vall, hogy az *ev* szó nem tartozhatott a legáltalánosabb mindennapi szavak közé, s ezért az említett szótárak magyar-latin részében már hasztalan keresnők az *evét kinyomom* kifejezést, helyette u. i. mindegyiküknél azt találjuk „*evességét kinyomom: exsanio*“. Mindamellet íróból is idézhetünk még egy helyet, hol szavunk szintén r a g o s a l a k b a n fordul elő, tehát nem tartható pusztá szótárírói fictionának. E hely Comenius magyar fordításának következő mondata: „az hussal egyben tekeredet (gyült) és őszve nőt *évből* apro mirigy lészen“ Janua linguae lat. 60. — Mind emez adatok kétségtelenné teszik

egyfelől, hogy szavunk nem a nyelvújítás alkotása, hisz már legrégibb codexünkben, a XV. századi EhrC.-ben, is előfordul, másfelől hogy semminemű hibás elvonásnak nem bélyegezhető.

Hogy az *ev* a népnyelvben is ismeretes volna, arra csak a Tájszótárt (1838.) idézhetjük: „*Ev*, méreg a sebben v. daganatban; innen *eves*, genyedséges, *evedség*, genyedség. Székely szó. Pápa vidéki szó“. De meg kell vallanunk, a czikk fogalmazása nem oszthatja el abbéli gyanunkat, hogy az *ev* itt csupán a szótárszerkesztőnek tulajdonítandó, ki valószínűleg csak MA. vagy Kreszn. után írta föl czímszónak, mint a tényleg ma is létező két származék alapszavát. Kriza legalább e szót nem jegyzi föl, s mint látni fogjuk, egy más körülmény is növeli kétségünket. Mindenesetre újabb megerősítő értesülésekre volna szükségünk az illető vidékek gyűjtőitől.

Tovább menve megállapíthatjuk szavunknak voltaképeni helyes hangzását is. Calepinusnál és MA.-ben ugyan egyszerűen *ev* a szó nominativusa, de ez az ő tökéletlen orthographiájukban *év*-nek is olvasható. A nominativusi alak pontos megállapítása végett tehát oly forrásokhoz kell fordulnunk, melyek e tekintetben tökéletesebbek s megbízhatóbbak. S ilyennek szótáraink közül először Pápai Párizt ismerjük. PP.-nál, nem különben ennek Bod-féle kiadásában is, mind a magyar-latin, mind a latin-magyar részben (*pus* és *sanies* alatt) világosan *év* olvasható; csupán *tabum* alatt van sajtóhibából *ev*, a mit aztán természetesen Bodnál is úgy találunk. Sőt már MA. harmadik s utána negyedik kiadása is megadja egy helyt ezt a felvilágosítást: „*pus: eev* [olv. *év*], gőnyetség“ (az I. és II. kiadásban e helyen is *ev*). *Év*-nek írja még a nominativust Simai Kristóf „Vég tagokra szedetett szó-tára“ (1809.) I. 210, és Kassai József „szármasztató 's gyökerésző magyar diák szókönyve“ (1833.); ez utóbbi lényegében helyesen jegyzi meg: „*sicut év in accusativo perdit accentum. et fit levét: sic ex év fit adjectivum leves et ex 'év' éves seb*“. Ezek mellé megerősítésül ismét „Comenius“ adatát idézhetjük: „*az évből* apró mirigy lészen“, hol szavunk egy ú. n. másodlagos raggal (*-ből*), v. i. oly raggal van ellátva. mely előtt a tő a ragtalan nominativussal egyező alakot szokott mutatni (vö. *nyár: nyár-ból. nyár-nak; de nyara-t*). Kreszniercs tehát, valamint CzL., Ballagi, a MUGSz. s a Történeti Szótár, kik mindnyájan *ev*-nek írják szavunk nominativusát, egyszerűen MA. írásmódját vették át, minthogy a mai nyelvérzék. mely a szót már nem ismeri. útmutatójuk s ellenőrzőjük nem lehetett. (Kreszn. ugyan *év* alatt is fölveszi, *ev*-hez utalással s CMf.-et [Calepinus magyarázója] jegyezve forrással; de mi a kezünknel levő I. kiadásban csak *eu* alakot találunk.)

Az ekként megállapított *év* szó e szerint a változó töveknek ugyanazon csoportjába való, hová a *hév* (hevében, heves), *lév* (levet, leves), *név* (nevet, nevez) és *rév* putredo (reves fa) névszóink is tartoznak. S így végeredményül mégis oda kell jutnunk, hogy a Műszótárba is fölvett *ev* nem szabályszerű; de nem mintha csonka igetői elvonás volna, hanem mert — akár MA. hibás olvasása, akár egy nyelvérzékre nem támaszkodható újabb elvonás következtében — oly hangalakot öltött mai szótárainkban, mely a történeti ténnyel s a nyelv analog töveinek természetével ellenkezik. Ezért kell kétkednünk a Tájszótár adatának pozitív voltában is (ha ugyan nem pusztá sajtóhiba *év* helyett), noha Kriza a „Magyar Tájszótárban megjelent több székely szókra“ tett „észrevételeiben“ (NyK. X. 325) erre nem reflectál.

A fölsorolt tövek közül még a *rév* (putredo) részesült hasonló eljárásban. MA. írása után ugyanis PP., Kresznerics és a NSzótár ezt is *rev* alakkal veszik föl. A Tájszótár pedig, két felé magyarázhatóan, itt is azt írja: „*Rev*: a' fa belső rohadása; *reves* fa. Székely szó“; csakhogy ez esetben már valószínűbb a sajtóhiba, minthogy *redv* (a *rév* mellékalakja) alatt azt találjuk: „*redv*, *rév*; fa-*redv*, fa-*rév*“. S ezt megerősíti a „bodrog-kiss-faludi születésű“ Kassai József szókönyve is, mely délibábos szófejtései daczára a benne található nem csekély tájnyelvi anyag miatt sokszor haszonnal forgatható. Kassai *ré*, *csont-ré*, *fa-ré*, („*caries*, putredo ossium et lignorum aut arborum“) szókat közöl. H e g y a l j á r ó l s azt írja: „*ré* accentum amittit in accusativo et multis derivatis“; sőt meg is rójja Kresznericset, a mért nem *ré*, *rév* alatt hozza föl a szócsaládot.

Nyelvünk eme vallomásai alapján tehát az orvosi műnyelvnek is vagy más, testesebb és használatosabb szóhoz kell fordulnia, vagy *év* alakban kell elfogadnia a nominativust, melyet a megfelelő tövek szerint szabályosan így ragozhat: „az újnak *eve*“ „az *evel* kinyomni“ „az *évből* mirigy lesz“ stb.

Ezek után talán fölösleges is lesz a szó etymológiájára nézve a Műszótárban fölsorolt rokon nyelvi alakokra utalnunk, melyek elég feleletet adnak arra, hogy az *eves* szót nem kell szükségképen a „maró értelmű *evős evősség*“ szók módosulatainak tartani.

TÖMLÖ GYULA.

Tömkeleg. Nagy fába vágom a fejszemet: egy bitangnak nyilvánított s az irodalom nyelvéből ebrúdon kihajított szónak akarnám az elvesztett becsületet visszaszerezni. Meglehet, hogy a kegyes szándék nem fog sikerülni; de annyit talán elérhetek, hogy bírák uraimék még egyszer előveszik

a tíz év óta porosodó iratcsomókat, s az új védelem meghallgatása után az eddigieknél nyomósabb okokkal fogják támogatni a már kimondott ítéletet.

E szó: a *tömkeleg*.

Nincs meg a szerencsétlen se Cal., se MA., se PP. szótárában. Az igaz, hogy SzD.-ében (még pedig * nélkül) és SI.-ében már megvan, de ez egymaga még nem hitelesítheti a törvényes származást, mert ezek a szótárak Barczafalvi korában, a rendszeres szógyártás megindulta után jelentek meg s bizonyos is, hogy több olyan akkori készítésű szót is befogadtak pl. *gyepleg*, *laplag*, *pamlag*, *párallag* sat., a melyeket a kényesebb ízlésű Kresznerics irgalom nélkül visszautasított. Az is igaz, hogy Kr. — noha a Bévezetésben kijelenti (XLIX. 1.), hogy SzD. és SI. szótáraiból csak azokat a szókat írta ki, melyekről meggyőződött, hogy nem koholt, hanem a régiség maradványaiból szedett szók — a *tömkeleg* épenséggel nem utasította vissza. Azonban Kr. is tévedhetett, a mint hogy több esetben csakugyan tévedett is; tehát ez sem elegendő bizonyíték. És a gyanút nagyban súlyosbítja még az is, hogy az eddig közzétett adatok szerint a *tömkeleg* Barczafalvinál az *emle*, *közbönök*, *szörmény*, *üszkeleg*, *vimály*-féle érthetetlen betű-habarcsokkal vegyest fordul elő legelőször. Nem ilyen betű-habarcso-e maga a *tömkeleg* is? miért jelentsen éppen labirintust? mi benne a gyökér és mi a képző? mint a hogy Helmezy kérdezte a patvaristát, mikor ez a *krumpli* szót ki merte előtte ejteni. CzF. szótára megmagyarázta ezt is már t. i., hogy nem a *krumplit*, hanem a *tömkeleget*, persze az ő szokott módja szerint. Először is értelmét adja a *labirintus*-nak: „sűrűen benőtt. tekervényes járású, úttévesztő kert”; azután áttérve a szó képzésére, úgy hiszi, hogy alkotója a sűrűségre vonatkozó *töm* igét vette fel alapfogalmul s a *gombolyag*, *gömbölyeg*, *huppolag* sat. szók hasonlatára alakította, melyek törzsei: *gomboly*, *gömböly*, *huppol*. E szerint a *tömkeleg* közelebbi törzse volna, mondja CzF., *tömeleg* vagy *tömgel*, némi hangváltozattal: *tömkel*.

Ilyen etimologia után, természetes, hogy a Nyelvőrnek ki kellett mondani a *tömkelegre* a meggyalázó ítéletet. Ki is mondta egész határozottsággal: „a *tömkeleg* egyike a nyelvújítás legfonákabb alkotásainak s használata a legkiáltóbb bizonyosság, mennyire meg van romolva némely írónknál a nyelvérzék” (IV. 146). A Faludi *útvesztő*-jét ajánlotta helyébe s az irodalom ez esetben szót is fogadott. A *tömkeleg* úgy eltűnt egyszerre a színtérről, mintha ott se is lett volna soha.

Már pedig én azt állítom, hogy a *tömkeleg* nem is csinált szó, hanem a régi népnyelvből került az irodalomba. Tüstént hozzá is látok állításom bizonyításához.

A mesterséges szócsinálás irodalmunkban, mint tudva van, Barczafalvi írói fölléptével 1786-ban, vagy ha egy magában álló, egészen különleges szárnyaverdezt is számba akarunk venni, Dugonics Tudákosságával 1784-ben indult meg. Ezen nem azt kell értenünk, hogy addigi íróink nem alkottak volna új szokat s nem hoztak volna forgalomba előbb ismeretlen s a kartársak fülében eleinte szokatlanul csengő szavakat, hanem azt, hogy 1784 előtt, a nyugvó gyökök és képzők elmélete még nem lévén kitálálva, érthetetlen betűhabarcsok, ha csak sajtóhibából nem, egyáltalában nem juthattak irodalmunkba. A mely szó már ezen évszám előtt is előfordul egyik vagy másik íróink művében, arról nem szabad azt mondani, hogy a nyelvújítás alkotása. Már pedig a *tömkeleg* szó 10 vagy 12-szer is előfordul *Molnár János*nak 1760-ban (Barczafalvi születése előtt) megjelent, „Régi jeles épületek” című nevezetes munkájában: „kivül a Torony derekán a szellőző kamarák, a világos paloták, a függő tornáczok s bálhajthasos tizfra pitvarok egymást érik; belől az épületet a kerek udvarok, *tömkeleg* módjára készített tárházok ékesíték (148 l.). Tsodát támasztanak pedig a többi között Egyiptomban a nagy tornyok és oszlopok, a sugaras kövek, a mesterséges *tömkeleg*. Meris tója sat. (255. l.). De ez a *Tömkelegre* nézve merő aprólék épület. A *Tömkelegnek* szemlélésén annyira elhült, elbámult Herodotus, mint ha az egész világnak tsudájit mind egygyütt és egy tsomóban látná” (383. l.).

Ha az irodalom történetéből nem ismernők is a tudós jezsuitának, Molnár Jánosnak kiváló írói szereplését, már ebből az egy-két idézetből is sejthetjük, hogy itt nem valami „romlott nyelvérzékű”, hanem egy ritka zamatos magyarságú íróval van dolgunk. Molnár János irodalmi működését épen az jellemzi legkiválóbban, hogy még az elvontabb tudományokban is a törzsökös népi nyelvet akarta meghonosítani. Az olyan író, a ki még a Fizikában (1777.) is a rugalmas testeket *pöczköldöknék*, a parányokat *píczinkeségnek* nevezi, bizonyosan nem gyártotta a *tömkeleget* s nem is fogadta volna el mástól sem, ha népies voltáról meg nem lett volna győződve.

De én nemcsak ebből az egy okból vitatom a *tömkeleg* szó népies eredetét. Van még egy más okom is és azt hiszem, ez még erősebb az elsőnél.

Szirmai Antal, Zemplén- és Szatmármegye kitűnő monografiáinak írója, 1806-ban egy kis törvénytudományi szótárt bocsátott közre *Glossarium vocum sat.* cím alatt. Álláspontja a legszigorúbb ortologia; nem akar semmiféle szokatlannak tetsző szót elfogadni, még az úgy és z ellen is erősen tiltakozik. Az előbeszédben világosan kije-

lenti, hogy „a mostani újabb s helybenhagyható kifejezéseket“ a régiektől akként fogja megkülönböztetni, hogy utánok fogja írni: „új szó!“! Ezt a megkülönböztetést a szótárban végig is viszi; *íromány, engedmény, vallományos, ügyelet* sat. ilyenekül vannak megjelölve. És ez a rendkívül rigorozus, lelkiismeretes Szirmai a labyrinthus latin szó mellé minden megjegyzés nélkül írja oda: *tsal-kert, tömpeleg*.

Mind a két szó igen nevezetes! Az első azért, mert a *cselel* mélyhangú párjának, a *csal*nak főnévi voltát bizonyítja, a másik pedig azért, mert a *tömkelegnek* egy a nép nyelvén gyakran előforduló mássalhangzóí váltakozásáról tesz tanúságot. Ilyen váltakozás tisztán irodalmi szókon, melyek papirosról ismét csak papirosra vándorolnak, példátlan, sőt lehetetlen is; ellenben az olyan szókon, melyek ajakról ajakra szállnak, igen gyakori, sőt igen természetes is. Íme néhány példa: *csüngeszkedik-csimpeszkedik, csempe-csonka, tompa-tonka, hempereg-hengereg, czölömp-czölönk, tömpöly-tönkő* (Somogyban: *döng* Ny. III. 141), *tömpe-tönkesh, ténfereg-töngörög*.

Ezek után bátran merem kérdezni: nem történt-e nagy méltatlanság a *tömkeleggel*, mikor tíz évvel ezelőtt becsülettől oly irgalmatlanul megfosztottuk? Igazságos volt-e csak azért elítélni, mivel CzF. szótára, ez a szerencsétlen prókátor, oly ügyetlenül védelmezte?

NAGY-SZIGETHI KÁLMÁN.

Pástétom. Körösi Sándor „Olasz kölcsönszók“ című cikkében e szót is az olasz kölcsönvételek sorába iktatja, s ezt mondja róla: „Az olaszban *pasta* tészta, *pasticcio, pastello* pástétom. Világos, hogy ebből a családból való a mi pástétomunk. Igen ám! de alakilag egyiknek se felel meg egészen! A német *pastete*, mely maga is egy eredetibb olasz *pastetta*-ból származik, szintén magyarázatlanul hagyja a magy. *pástétom*-nak latinos *-om* végzetét. Másutt kell tehát kereskednünk. A milánói dialektusban *pasteccum* „pástétom“ és „pofon“. A szónak ez a két jelentése, mik sehogysem egyeztethetők össze egymással, már magában véve is arra vall, hogy itt két szó olvadt össze egy alakba. A *pasteccum* szó csakugyan a bérmláskor történő arczlegyintés és a kíséretében járó *pax tecum*-ból származik (Monti), mellyel aztán a *pástétom*nak hasonló alakú neve egybeforrta“ (Nyr. XIV. 65).

Megvallom, e magyarázattal nem tudok megbarátkozni; nem elégtene ki még akkor sem, ha más módja nem állna előttem megfajtásának; mert az „előke: előte“ analogiára való hivatkozás, a mi különben is ritka jelenség, éppen nem osztatja el a kétséget a *pasteccum* és *pástétom* egységes voltára nézve. Az igaz, hogy megfelelő párját ott, a hol talál-

nunk kellene, a közép latinságban, hiába keresünk; mindamellet én e szót a latinból s nem olaszból való kölcsönvételnek tartom. E nézetemet egy teljesen hasonló analogiával támogatathatom.

Mindegyikünk ismeri, sőt a nép nyelvében is szerte használatos a németből került *frustuk* (frustukolni) v. *früstök*, *fristök* szó. De ezek mellett egészen közönséges, sőt még gyakoribb használatú a *fölöstököm* (fölöstökömozni, fölöstökömozni) teljesebb alak is. Ennek se találjuk meg eredetijét egy nyelvben sem, legalább a szótárakban nem; s mégis valahonnan át kellett jutni nyelvünkbe; mert *-om*, *-öm* járulékelemnek példája nem mutatható ki a magyarban. Ez az alak csak is az ugynevezett konyha- vagyis barátlatinságból magyarázható, s egy, akár accusativusi, akár nominativusi *früstükum* formán alapszik. Vagyis a mai reggelinek a napjainkat megelőző időkben, mint ma is a népnél, *früstök* volt a neve; a mit a magyar barátok aztán az ő latin nyelvükön *früstökum* v. *früstükum*-nak mondtak. Hasonlóképp magyarázom a némely vidéken hallható *garádicsony* népies szót is. A latin *gradus*-ból lett idővel *garádics*, ebből a konyhalatinságban *grádicsum*, s ebből végre a népnél: *garádicsom*, *garádicsony*.

Nézetem szerint a *pástétom*-ot is így kell magyaráznunk. A szó hozzánk valószínűen először a németből került, s minthogy akkorta a művelt osztályok nyelve latin volt, csakhamar meglatinosodott s a német *pastete* *pastetum*-má, ez pedig a magyarban *pástétom*-má lett.

Már az olaszból való s a Kőrösi említette *pastello*-ra vezetendő vissza, a melyet azonban a kölcsönszók rovatában nem találunk, a régi magyar nyelv *pástély* szava. Előfordul többször a Radvánszky Magyar családélet és háztartás' című művében foglalt XVI. századbeli magyar szakácskönyvben: „Fekete pástéllial tikfi (III. 38). Sárga pástéllial tikfi (39). Zöld pástéllial tikfi (u. o.). Öz pástély“ (45).

SZARVAS GÁBOR.

Kié az elsőség? A „Magyar Nyelvőr“ folyó évi I. füzetében Simonyi Zsigmond „Fordul elő“ című cikkében többek között ezeket is mondja: „Az én nyelvtanom (t. i. Simonyié) az első, mely azt tanítja (a mit különben a ragozás is bizonyít) hogy pl. a *léány*, *fazék* szók mélyhangúak. Míg előzőim valamennyien azt tanítják, hogy ezek nem mélyhangú hanem végeshangú szók (l. pl. Szvorényi 24. §. Ihász 11. §.). Hisz még 1884-ben is jobban tetszik Hunfalvy Pálnak a régi hármas felosztás, mely szerint vannak vastag, vékony és éles hangok sat.“

Legyen szabad a mondottakban rejlő kis valótlanságra s hasonló zavarra néhány észrevételt tennem.

Valótlan-ságot mond Simonyi (pedig elég nagy határozottsággal) midőn azt állítja, hogy előzői valamennyien vegyeshangúaknak nevezik az ilyen szókat. mint: *lány*, *fűzék* sat. Ha érdemesnek tartaná nyelvtanom akármelyik kiadásába egy kissé belepillantani, azonnal észrevehetné, hogy ott vegyeshangú szókról soha és sehol említés sem tétetik, — még a legelső kiadásban sem, mely pedig 1869-ben jelent meg, tehát jóval előbb, mint Simonyi nyelvtana. Sőt a magánhangzók is így osztályoztatnak fel minőség (magasság) szerint:

- a) mélyhangúak: *a, á, o, ó, u, ú,* } *é, é, i, í.*
 b) magashangúak: *e, —, ö, ő, ü, ű,* }

Később emlitem csak, hogy az *é, é, i, í* hangok közlőknek, vagy középhangoknak is neveztetnek, mert mély- és magashangú szókban egyaránt előfordulnak.

A mi a zavart az idézett sorokban illeti, az abban áll, hogy Simonyi a szóknak és a magánhangzóknek magasság szerinti elosztása közt nem tesz semmi különbséget; mintha a hang magassága tekintetében nem lehetne háromféle magánhangzókról és mégis csak kétféle szókról beszélni. Mért különböztetnék meg háromféle hangú szókat, midőn a ragoknak és képzőknek csak kétféle alakjuk van, s az egész megkülönböztetés csakis ezért történik? A német, latin, görög sat. nyelveknél egyáltalán nem szokás különbséget tenni magas és mélyhangú szók között (mert nem követik a hangharmoniót), de azért az *a, o,* és *u* azokban a nyelvekben is csak mély hang, az *e, ö, ü* pedig magas. Hogy éppen nem fölösleges az *é, é, i, í* hangokat a többiektől megkülönböztetni, azt bizonyítja az a körülmény, hogy éppen csak ezek fordulhatnak elő valamely szóban mély- és magashang mellett egyaránt, s nem tudom hogy adhatja okát Simonyi annak, hogy vannak olyan mélyhangú szók is, melyekben más mint *é* vagy *í* nem is fordul elő (*czél-ok, hid-ak*), ha az *é* és *í* csak olyan magashang mint az *e, ö, ü*?

E zavar Simonyi nyelvtanában is feltalálható, s erre nézve valószínűleg (de határozottan nem merem állítani, mert valamennyi magyar nyelvtant nem ismerem) övé az elsőség.

TORKOS LÁSZLÓ.

Ön. Hunfalvi Pál a Philol. Közl. f. é. 5. lapján a *lész* *tész*-féle igék praeteritumát fejtegetvén, magyarázza a *lön* *hün*-féle alakokat, melyek többesei: *lönnek, hünnek* sat.; s egyebek közt ezt jegyzi meg: „Ezen osztálynak ikesei, mint *eszik evék, iszik ivék, fekszik fekvék, alszik v. aluvék* sat. természetesen nem mutathatják az *u* személyi ragot az egyes számban, hanem csak a többesben: *evének ivának, fekvének, alvának* sat.

Mindezek az igék előfordulnak nyelvemlékeinkben az egyszerű *n* raggal is így *fekszen* és *aloszon* a Bécsi s Münch.-ben, *észen* a Bécsi C.-ben, Káldinál, Lépesnél, *iszon* Komjáthinál sat. sat. (L. idézeteket Révai gramm. 862, Nyr. III: 348.) Az *eszik* igének még praeterituma is előfordul *n*-nel: „*meg eszen* engemet“: comedit me 68. zsolt. 10. Keszth., KulcsC. Minden füvet *meg ön*: comedit omne foenum Döbr. C. 173. 116. Az te házadnak buzgó szereteti *ön* meg engemet: comedit me, Pesti G. Ján. ev. 2: 17.

Különben hasonló összevont alakok, csakhogy más személyekben, kimutathatók mind a főt említett igékből. Példák: *meg öm* = megevém Tel. C. 302, *Ezenek* = evének. „comederunt“ Ehr. C. 99; *Yum* = ivám u. o. 153, *Yunac*: biberunt Münch. C. 100, *Fenek ynak*: comederunt et biberunt Jord. C. 61, 173; *Fekvök* = (én) feküvék, „jacui“ Ehr. C. 74; *El alvök*: dormivi Keszth. C. 164. Nemde *nyugom-e?* (olv. *nyugóm-e*: nonne quievi? Döbr. C. 519; *Meg eskvöknek*: juraverunt Jord. C. 306. *Meg esküm* = megesküvém Sylv. uj test. II: 101. *En le-feküm és el-alum* Székely I. zsolt. 157. sat. sat. Sőt a háromszéki nyelvjárásban napjainkig fönnmaradt az *eszik* igének ez a ragozása: *ém, él, én, énk, étek, ének*, csak úgy mint *lök, lél, lén* sat., l. M. Nyelvészet VI: 216.

SIMONYI ZSIGMOND.

Sérv. Mellső. Rudimentum. A jó magyar orvosi nyelv előharczosának. Csapodi Istvánnak márczius havi derék czikére (IV. 121) egy pár kisebbszerű megjegyzésem van.

Csapodi, valamint annak idejében az Antibarbarus is tette, rosszalja a *sérv* szót. Pedig azon nincs mit rosszalni (Nyr. X. 540.). Kecskemét vidékén a nép szélteben így nevezi a „herniát“; Kresznerics is ismeri és egy származékát is közli. (Vö. Mid s é r [fáj]? S é r (fáj) a kezem. Sz. D.)

„A *mellső* hibás alkotás, mert *-ső* főnévhez járuló képző nincs“. Hát a *végső* (M. A.), *középső* (M. A.), *szélső* (S. I.) mit vétett? (Vö. Simonyi Bud. Album 58. l.). És a népnél is megvan még ma is. Épen most lesz az ősszel 20 eszten-deje, hogy egy Keszthely melletti faluban, mikor a béresek szüret után teli hordókat eregettek le szokás szerint két kötelen a pinczébe, az öreg Vendel folyton-folyvást így kommandórozgatott: „ereszd a *nyugotsót!* a *keletsót!*“ (t. i. kötelet). Az urak a tornáczon mind csodálkoztak a furcsa kifejezésen. Hanem azért az *elülső* nekem is jobban tetszik, mint a *mellső*.

A *rudimentum*ra sem a *csenevész*t, sem a *csonkulat*ot nem lehet használni, amazt alakí, emezt értelmi bajánál fogva. A Természettudományi Közlöny, a *csökik* ige alap-

ján s minthogy a székelyek a növéseben megakadt fát, gabonát *csökkentnek* nevezik (l'ájszótár), a „rudimentumra“ *csökkenést* s a rudimentariusra *csökkenéyes-t* vagy *csökkenész-t* használ. (Vö. Darwin. Az ember származása II. köt. 410. l. a glossariumban).

EGY DOKTOR.

FATTYUHAJTÁSOK.

Menevéd. Thaly Kálmánnak egy tárczájában az idei Egyetértés-ben (ápr. 3.) a következő exotikus virág illatozik: „Meghagyatik Lanzensfeldnek, hogy a nevezett kereskedő hajóit továbbra ne tartóztassa föl, sőt számukra *menevéd-leveleket* és katonai fedezetet is adjon“. És még egyszer: „Ferner boros hajóinak sem használt a császári *menevéd* és földözet“.

Nem tudom, ki gyártotta ezt a szép szót, de sértés volna olvasóinknak már csak nyelvérzékével szemben is, ha apróra bizonyítgatnám, hányszoros fattyuhajtással van itt dolgunk. Ballagi szótára így fordítja a *geleitsbrief*-et: „szabadlevél, védutlevél, védlevél; hitlevél“, s a *schutzbrief*-et így: „védlevél, menedéklevel, ótalom-irat“. Mindezek közül, a *hitlevél*-en kívül, azt tartom, csak a *menedéklevel* számíthat általános elfogadásra, noha pár százakkal ezelőtt mást jelöltek vele (a mai nyugtatóvány-t).

Mesény. „A dráma *mesényétől* (fabula) vagyis tartalmától meg kell különböztetnünk az *előmesényt* (vorfabel)“ Thewrewk Árpád Ném. tan- és olv.-k. I. (2. kiad.) 176. stb. — Ballaginál is megvolt a magyar-német szótárban: „? *mesény*: anekdote“, de már teljes szótárában elhagyta. A színműnek fabuláját általánosan *mesének* nevezik.

Röpdé. Így nevezi Csernátony állhatatosan, a mit az egyszerűbb emberek csak nagy kalitkának mondanak. „*Röpdém előtt*“ — ilyen czímmel cikkez megint a Nemzetnek husvéti mellékletében.

Persze a francziának is, a németnek is két szava van a kalitkára: *cage, volière*; *käfig, bauer*; mért ne volna nekünk is kettő, mikor olyan könnyen meglehet. Csak tessék aztán következetesen folytatni. A német teszem a bőrben is két-félét különböztet meg (s ez már fontosabb is, mint a *cage* és *volière* különbsége): *haut, leder*; nem volna jó bőr mellé a *börme*? hiszen *szörme* is van némely ember szótárában. Jó volna aztán más nemzeteknek is ajánlani ezt a nyelv-gazdagító módszert. A német p. bátyját is öccsét is *bruder*-nek nevezi, holott az egyik *bruderer*, a másik *brüderling* lehetne. Az olasz meg éppen a kicsinyítő *fratello*-val jelöli még a legöregebb bátyját is. Csernátonynak nagy ismeret-

sége van az olaszok közt: ajánlhatná nekik, hogy ezentúl csak az öccsüket kényeztessék a *fratello*-val; a bátyjukat czélszerű lesz így nevezni: *fradrone*. Mért ne legyen külön szavuk rá, ha nekünk is van?! Hogy aztán a *testvér* kifejezésére minő szót faragjon a német, az olasz, a francia sat., arra már nem merek ajánlatot tenni. Ezt a kifejezést ők, úgy látszik, mindig irigyelni fogják tőlünk, ellenben nekünk semmi okunk nincs az irigységre, mert minket elláttak a szócsinálók *fivér*-rel is, *nővér*-rel is, a kiknek azelőtt annyira éreztük hiányát. Nem is beszélnek a mi művelt társalgóink soha *bátyjukról* vagy *öccsükről*, hanem mindig csak *fivérukről* s esetleg „*idősebb*“ vagy „*ifjabb fivérukról*“. Habeant sibi.

SIMONYI ZSIGMOND.

APRÓLÉKOK.

A magyar igeidők. Hunfalvy Pál Simonyi Zsigmond legutóbbi akadémiai felolvasására, melyet kivonatban mi is ismertettünk (Nyr. XIV. 86.), a Nemzet márcz. 22. és 29. számában válaszképen megtette a maga észrevételeit. A válasz többek közt egy fontos kérdést is érint, a mely egykoron nagy vitát keltett, de az utóbbi időben egészen le-
szorult a napirendről. Ez az igeidők kérdése.

Simonyi e kérdésben a multtal szemben a jelennek ad igazat s az igeidők használatában a népnyelvet akarja irányadónak tekinteni. Hunfalvy e nézet ellenében a multnak védelmére kel s az ott mutatkozó törvényesség visszaállítását sürgeti. „Sokan szeretnék, úgy mond, a magyar irodalmi nyelvet a népnyelv szűk, bár legtisztább jelen voltaiba belészorítani. Azért ellenzik, hogy felvegye a multat is, a meddig az még holtta nem válik, s avval is meggazdagodjék . . . A magyar nyelv történetei, a melyek az ige idő-alakokban szembetűnnek, nem holt, de maig élő jelenségek, a melyeket csak vissza kell iktatni a törvényes működésbe. Ezt a visszaiktatást az iskola teheti meg, kivált az egyetem magyar nyelvtudománya; s ha nem teszi meg, avval csak azt bizonyítja, hogy az igazi nyelvtörténetek iránt nincs érzéke“.

Mi is e nézeten vagyunk. E kérdésben a népnyelvre való hivatkozás, mely nem csak nálunk, hanem egyebütt is a lehető legszűkebb körben mozog, nyílt hadüzenet a lánczolatos, kerekded, szabatos beszéd legszükségesebb kellékeinek. Ha mondattanunkat ezen az alapon akarnók fölépíteni, nem igen volna mit dicsekednünk vele; ez az épület inkább kunyhó, mint palota volna, szegényes, nyomott, szűk, a melyben alig mozoghatnánk. Ha a népnyelv rövidre sza-

bott határait nem szabad átlépnünk, akkor, hogy egyebet ne említsünk, Simonyi részéről kárbavesztett fáradság volt, hogy három kötetet irt a magyar köztöszókról össze, s művének semmi gyakorlati értéke nincs.

Hasonlóképen Hunfalvy véleményéhez kell csatlakoznunk az *irand* alak mivoltára nézve is. A hiteles nyelvhasználat, a mint az legrégibb nyelvemlékeinkben három századon keresztül elég érthetően nyilatkozik, ez alakot határozottan végzett jövőnek tünteti föl. Ennek ellenében Simonyi így nyilatkozik: „Hunfalvy a régi nyelvre nézve nagy tévedésben van, midőn az *irand* alakot futurum exactumnak tartja, mint azt nem sokára részletesen meg fogom bizonyítani“.

Megvallom, hogy valamely állítás bebizonyításának alig néztem kíváncsiabb szemmel elébe, mint Simonyi e most hallott nyilatkozatának. Várom a bizonyítást, s hiszem, mások is várják. Akkor majd nem csak erről a pontról, hanem, a mit eddig szándékosan halogattunk, mert idejét még nem láttuk elérkezettnek, általában az igeidők kérdéséről, nevezetesen az egyes igeidők alkalmazásáról is részletesen, behatóan fogunk szólni.

A mit óhajtánánk. Hogy fordulna velünk egyet a világ s elközelednék az idő, mikor a magyar embert a politikán kívül egyéb dolog is érdekelné s érdekelné különösen az, a mit a nemzet legdrágább kincsének mond: nyelvünk ügye; érdekelné annyira, hogy művelt embereink nagyobb része legalább műkedvelésből foglalkoznék vele. Ez volna óhajtásunk.

Nincs vége a kérdések hosszú sorának, a melyekre az ország különböző részeiből feleletet várunk. Intéztünk is ilynemű kérdéseket már több ízben olvasóinkhoz, de legtöbbször a feleletek vagy csak nagy gyéren szállingóztak, vagy teljesen elmaradtak. Ma is teszünk néhány kérdést olvasóinkhoz, s akkor jutottak eszünkbe a főttebbi gondolatok, midőn tollat fogtunk s belekezdünk leírásukba. Vajjon teljesedésbe megy-e óhajtásunk, kapunk-e feleleteket ez újabb kérdéseinkre? Hisszük. Ha a mult nem is, de a jelen legalább némi biztatót nyújt. Kedvező jelnek tekintjük, hogy a napi sajtó egy része is nagyobb figyelemmel kezdi kísérni a nyelvi mozgalmakat s helyel-közzel tudomást vesz egy és más jelenségről s ezzel olvasóinak figyelmét is s érdekeltségét föl iparkodik ébreszteni.

A Budapesti Hírlap egyik számában megemlítette a márcziusi füzetben (132. l.) foglalt ama közleményünket, mely a *férj* szónak némely vidékeken 'feleség' jelentésben való használatát igazolja. E megemlítésnek megvolt az a haszna, hogy Alsó-Lendváról e közleménye alapján az em-

lített lapot arról tudósította valaki, hogy Lendva vidékén nemcsak a nép alsó osztálya, hanem a műveltebbek is a *férj* szón közönségesen feleséget is értenek.

Hozzánk is küldtek be, bár névtelenül, de a melynek hitelességében nincs okunk kételkedni, egy az említett használatra vonatkozó adatot, a melyet egész teljességében itt közlünk:

„Kivonat Szombathely város 1795. évi május 9-én tartott közgyűlése jegyzőkönyvéből. Anno 1795. die 9. May. Mentek ki penes commissionem dni. ord. judicis nzetes. Tóth Imre notárius és Banits Ferencz külső tanácsos uraimék Rába Ferencz csapó mester ember requisitiojára az első felesége néhai Horváth Zsuzsánnától származott Susi nevezetű 3 esztendőös leány gyermekének részére szolgáló mobiliáknak conscriptiojára, melynél is rendszerint így következik: sat. sat.

Ezen positiók többnyire az Istenben boldogult első férje Horváth Susanna allaturájából, mely fent irt Rába Ferencznek szája vallása szerint mintegy 120 forintokból állott, szereztettek. Actum Sabariae ut supra. Tóth Imre m. p. ord. notarius“.

Az eddigi adatok szerint tehát a *férj* 'feleség' jelentésben is a következő megyékben használatos: Nógrádban, Somogyban, Zalában, Baranyában és Vasban.

Vegyészi különlegességek. Az olyan közönséges fajta tanulatlan magyar ember, a ki lábát még soha sem tette be 'vegyészi dolgozdába', a *gőre*nek még hírét se hallotta. *mireny*, *könkéneg* s más efféle ördöngös dolgokról nem tud egy árva kukkot se, mondom, az ilyen mindennapi magyar ember fával tüzel, olajjal világít, hájjal keni kocsjá kerekét, vízzel vegyíti borát, sat., de a chemikus, uraim, a magyar chemikus, az borszesz által tüzel, légszesz által világít, olaj által keni gépeit, szikviz által vegyíti borát, a mint azt tudomásunkra juttatja az országos közoktatási tanács, a ki a reáliskolai tantervhez adott utasításai-ban chemikusai által így szól hozzánk: „a kénsav *által* savanyított víznek helyesen eszközölt elektrolysise“.

A jó példa ragadós. Ha van keblünkben egy szikra fogékonyság a szépre s tudjuk követni a bölcs ujjmutatást, lehet kilátásunk rá, hogy mikorra tizedszer kihajt a bodzafa, rendőreink a tolvajoknak bot *által* üthetik a nyomát, korcsmárosaink bor *által* keverik a vizet, pecsenyénkhez eczet *által* savanyított uborkát eszünk, dob *által* fogunk verebet, száj *által* mentjük meg a hazát, apró pénz *által* fizetjük ki érdemes hitelezőinket.

El az. lassanként már elközelget az idő, a melyre profétánk mondása czélzott: Nyelvünk valamint a phoenix madár megifjodva kél ki hamvaiból!

KÉRDÉSEK

a Nyelvőr olvasóihoz.

Hol és minő alakban s értelemben divnak a következő szók?

1. Jókai M. Rab Rábyjából (a pozs. kiad. lapszámaival):

csula: „takarodj haza, csula!“ (lánynak szól) III: 61.

„*csincés* pióczatenyésző“ [föld; ellentéte: *primae classis föld*] I: 154; különben csak a *csincás*, *dsindsás*, *gyingyás* alakokat emlegetik szótáraink (bozótos, nádas, csátés’).

petek. úgy látszik a. m. kudarcz: „nagy petek lett abból“ I: 186.

petten: „meggondolta, hogy ez a petten ember még be találja törni az orrát“ I: 251.

ragyabunkó: kontrázik neki egy köpczös termetű ragyabunkó I: 301. (Egy kurtanemesről van szó; egyszerűen a. m. ragyás? Szótárainkban előfordul ilyen értelemben: *ragyabari*).

2. „*eresztős* ez az élet vagy gabona“ Gyarmathy, Nyelv-mester II: 181.

mármaros e h. *mármoros*? „olyan mármaros arcot vág, mind mikor az ég zörög“; „ne vágjon olyan mármaros [savanyú] képet“; györmegyei lánytól hallottuk.

hébá: „menj föl a *hébára*“ mondják állítólag Zala-Lövön.

vón: hol rövidíti így a nép a *volna* alakot?

3. Miként nevezik egyes vidékeken a vágó állatoknak (disznó, marha stb.) különböző részeit, pl. *orja*, *tarja* stb., pontos leírással? Előkerül-e e részek közt a *lolja* vagy *lolva* nevezet?

4. Használják-e s hol és mily jelentésben a következő szókat: *top*, *topa*, *tomb*, *topos*? Ez utóbbi a Tájszótárban ugyan megvan, de jelentés nélkül áll.

5. Ismerik-e valahol a *mera*, *merász* vagy *méra*, *mérász* szókat, és minő jelentéssel?

6. Hol ejtik a művelt szokástól eltérően és mi módon a *fagy*, *megfagy*, *elfagy*, *lefagy* igét?

7. Előkerül-e a *jár* ige „használni“, „érvényben lenni“ jelentéssel; mondják-e pl. Ez a bankó már nem jár. Nálunk ez a káromkodás nem járja? stb.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólamódok.

Örökös czáfolkodásban éltek: folyton viszázkodtak. Léczáfol: lehord.

Nagy háborúság van köztük: veszekednek.

Az idei követünk nagyon szavas embér: szépen beszél, jól beszél.

Igén is, kérém ássan. maj jelenleg leszék: meg fogok jelenni. Hasmánt (hason) fekütt.

No ez ugyan sokat szórakozik, csak úgy zúg bele a fülem, még a szája is habzik, mikó beszél.

Két ludat temettem (tömtem), szépen méhhiztak.

Ménny a székebe! A székbű hozom: mészárszék.

A nagyháznál elírták a földemet: rosszul, hibásan jegyezték be.

Nagyon rátörte a kórét: utána, rajta volt.

Eszembe vágódott: eszembe ötlött.

Úgy neszőtem: úgy vettem észre.

E csak olyan rugd fő, hadd ott munka.

A trágým jó elillett, fődbű és levelekbű van: (megporhanyult? Szerk.).

Ha évégezté, gyere a kútra!

Asszonnak jó asszony a, de feleségbe mégis csak másfurmát szeretnék.

Píz dógába furán állok.

Enni, azt né mongya sénki, de a mi dógozni, vót: dolog volt elég, de enni nem adtak.

Nekém is van szemém, hogy ez nem a tied.

Fusson ki a szemém, ha csak éggy hangot is láttam a búzájábú!

Bizony ők is vékonyan állanak az isten színe előtt.

Nekém éhiheti ké, mer én nem szoktam a számbú seggét csinányi.

Iszonyú bé vót csudákozva: nagyon részeg.

Akar a féketőmet kügygem: ügyetlenül járt el.

Akar nyakon, akar pofon: egyre megy.

(Kis-Kún-Félegyháza).

SZERELEMHEGYI.

Orvosi kifejezések a nép ajkán.

Vetkézík a bőröm: hámlik. (Marosszék).

Gyujtóvány-hideg: forró hideglelés. (Veszprém m.).

A hideg lövőgetétt. (Tordacs, Fehér m.).

Itt voltam a gyógyítóban: a Rókusban.

(Tordacs, Fehér m.).

Sz é m g y ó g y í t ó h á z : szemészeti klinika.

(Muzsla, Esztergom m.).

Belevágott a szemembe a kukoricza csuta; monta az uram, hogy maj' csak elmulasztja (a szem a fájást), de bizon nem mulasztotta el, mindig jobban megöröködött.

(Tolna m.).

Az órom porczogója.

(Tolna m.).

Kiszünt belüle a fájás.

(Tolna m.).

Senvedség, hidegség jött bele.

(Tolna m.).

Mégütötték a szemémet, bevérzett, aztán jött utánna a hályog.

(Újvidék).

Tiszta vérbe lett a szeme, azután tüze ki a szemét.

(Tolna m.).

A nappalt az éjjeltű megtudja választani: annyit még lát.

(Berettyó-Ujfalú).

Versenként fáj: időnként.

(Marosszék).

Nagy csúsz vót rajtam, arra vetéttünk, hogy azt kapta el a szemém.

(Ugocsa).

Kiegyésségészttem, a fájás kiszünt.

(Ugocsa).

Vörös vót, mintha tarjagos lett vóna.

(Alsó-Németi, Pest m.).

Hirtelen ömëtem, osztán a vizhólyagom a testbe esett.

(Komárom m.).

Döbög a szívem.

(Komárom m.).

Porokat rendélt az orvos, hogy azokat éljem.

(Rákos-Palota).

Szenvedhető vót.

(Fehér m.).

Penzellel kellett a port bele szórni.

(Vadkert).

Pokolkő-oszlat: pokolkő-oldat.

(Erdély).

CSAPODI ISTVÁN.

Babonák.

1. Mikor a gabonát vetik, a föld szélire pozdorját szórnak, hogy a vetést megne igizzék sa zegér megne egye.

2. Ha a zálatba fíreg esik, keresnek éggymás mellett nőt két földi bodzát. Fejül összefogják saszt mongyák a zéggyiknek: Hallod-é, te bodza? nekem van éggy fejr szörü disznóm, a mejéknek a fülibe fíreg esett. Ha harmadnapok alatt onnan kinem hull, akko. nem úgy jársz, mind aza másik, hanem ide jövök. Akkor én tégedet kilencz kapával kiváglak, kilencz baltafokkal összetörlek, megszáraztalak sa porodat a szélnek ereszttem. Megértted jól? Akko, a mejéknek nem mondott semmit, túből kivágja, a fejin keresztül hánnya selmenyen, hogy vissza ne nízzen.

3. Hogy a veréb ne egye a búzát, így csinálnak: Valaki levekzezik csóréra, napfelkelte előtt kimenyen a főggyire, háromszor megkerüli s aszt mongya folyvást: „éggy nem éggy, kettő

nem kettő, három nem három, négy nem négy, öt nem öt, hat nem hat, hét nem hét, nyócz nem nyócz, kilencz nem kilencz“, akko kilencz szálat összeköt sújból kezdi, addig a még háromszor megkerüli a földet.

4. Miko tavasszal először hajtyák ki a marhákat, a gazda vagy bíres béteszi a zucczaajtót, kinyittya kétfelől a kaput, a szerklánczot átköti a földön saszmongya: „Égisz nyáron úgy összetarcsatok, mind ennek a láncznak a szemei. Értitek?“; ával a bottal mindéggyiket megüti.

5. Ha aszt akarják, hogy a mihek gonoszok legyenek, tavasszal először farkasgígen bocsáttyák ki, vagy veress posztón, vagy kokasvírral kenik bé a kijárást.

6. Ha a hagyma nagyon csipős, azír van, me aki ültette vót, fingott a még ültette.

7. Ha elveszett állatot vissza akarsz kapni, vagy azt akarod, hogy valaki hozzád mennyen, pínkek vagy keddnap kiácsd a kímínybe: ez s ez addig se ne egyék, se ne igyék, se ne szarjék, se ne aluggyék, a még ide nem jön.

(Szucsák, Kolozs m.).

VERSÉNYI GYÖRGY.

Népmesék.

A k u t y a m e g a m a c s k a.

Kezdetbe, mikor isten a világot megteremtette, a macska ötte a szilvát, a kutya is a gombát. Egy darabüdő mulva mind a ketten megunták s cserélni akartak.

— Jó, aszongya a kutya, én cserélek, de ha hozzá mersz nyulni a szilvához, azon egybe megöllek.

— De én meg kikaparom a szemedet, ha az enyémhez nyulsz, mongya a macska.

Igy cseréltek űk, s egyikőjük se mer attúl az időtől fogva a másikéhoz nyulni. A macska megeszi a gombát még nyersen is, de a szilvához nem merészel közeledni. A kutya hasonlóképpen.

Ú j r a k u t y a m e g a m a c s k a.

Valamikor régen került a kutyának egy kontraktussa. Félt szegény, hogy elveszti, azért elment minden állathoz, hogy őrizték meg a kontraktussát. De biz azok nem vállalták fel. Utójjára, mit tehetett egyebet, mit nem, elment a macskához. Még akkoriba űk jó baráccságba vótak egymással és a macska sok kérésre mégis felvállalta.

Sok ideig csak őrizte a macska, de utójjára megunta. Gondolta magába, hogy felteszi a gerendára, ott nem lesz semmi baja. S csakugyan fel is vitte.

Az egér pedig a mint meglátta a kontraktust, hozzá megyen, osztán elrágja.

Nem sok idő múlva kéri a kutya a kontraktust. A macska felmegy a mestergerendára s lehozza.

A kutya csak bontogattya, bontogattya, hát láttya, hogy csupa üres. Kérdi a macskát, hogy mit csinált vele. Az elmongya az egész históriát s az egért okozza. De a kutya nem hatta anynyiba, megharagudott nagyon a macskára s megesküdött, hogy ahun csak egy macskát lát, azt nem kiméli. De a macska megharagudott az egérre s azóta a kutya a macskát, a macska pedig az egeret üldözi.

(Patóháza, Szatmár m.).

BARTÓK JENŐ.

Találós mesék.

1. Még él, mindég fut,
Hóttá után mindég lop? — L o p ó t ő k.
2. Még fiatal, konnyattan ál,
Ha megvénül, meretten ál? — M á k v i r á g.
3. Erdőn terem,
Réten hízik,
Asszonyoknál dombérozik? — S z i t a.
4. Az anya most nevekedik,
A jányának hasznát veszik? — P e t r e z s e l y e m.
5. Két hét, hán hét? — H e t v e n h é t.
6. Hová teszi a kűmives a téglát először, mikor házat akar építeni? — M a g a e l é b e.
7. Mikor a szolgáló szapul, mikor mos? — A z ü s t (k o r m o s).
8. Mi lenne nagyobb egy akkora sarkantyunál, mint a világ? — A m ű h e l y, a h o l k é s z í t e t t é k.
9. Meddig lehet a döglött lovon menni? — F ű l é t ő l a f a r k á i g.

(Patóháza, Szatmár m.).

BARTÓK JENŐ.

Tréfás kérdések.

1. Mi az: Porlepiczét? — P o r l e p i c z é t.
2. Mit tesz az magyarul: Ad fel comam abundat? — A d d f e l k o m á m a b u n d á t.
3. Mi az: Ónontolling? — Ó n o n t o l l i n g (i n o g).
4. Hát ez: Kantebéri? — K a n t e b é r i.

(Szatmár m.).

BARTÓK JENŐ.

tonalundafus = ton a lind a fus

Szójátékok.

Eljöttek Derecskérül az ícczaka: dér volt az éjjel.
(Debreczen).

Nem vótam Bátorba: nincs bátorságom hozzá. (Szatmár).

Tarcsán lakik: sokra tartja az eladó jószágot.

(Szatmár).

Nem lakik Adomba: nincs hajlandósága adakozni.

(Szatmár).

Kain megölte Ábelt, Kmeti temeti (Kain és Kmeti orvosok voltak).
(Debreczen).

VOZÁRI GYULA.

Átkozódások, fenyegetések.

Verjen ki a hideg! Egyen meg a farkas! Kuttya egye meg a béledet! Hollók vájják ki a szemét! Döglessze meg az isten! Éssen belé a féreg! Egyen meg a fene! Frász törjön ki! Üssön ki rajtad! Nyavaja verjen ki! Hogy a frász fogjon meg!

Megály te éhen kórász! Ird fel az órodra! Vigyázz az irhádra! Ne locsog mindég, mer bedugom a szádod! Fogd be a szádod! Ne járjon mindég a szád, mint a fosos tehen seggi. Edd meg a szurkot!

(Szürnyeg, Zemplén m.).

CSOMÁR ISTVÁN.

Tájszók.

I.

Alföldiek.

kerekólál: körben forog, kálimpózik, kerinbogáz. „Ki bántotta azt a függő lámpást, hogy kerekólál?”

keremít: kanyarít, karén vág pl. kenyeret. „Ne keremícsd le azt a kenyeret te, vágj a sorján”.

keze fogó: sürgős vevők, midőn minden árú kézben van. „Volt-e jó vásár, szomszéd? Volt bizony, alig rakodtam ki, már mindegyiknek volt kezefogója”.

képebeli: személyese. „Lemberek, látják kendtek ezt az urat, ez az uraságnak képebelije”.

későre-hára: valahára, nagy későn. „No, csak hogy későre-hára itt vagy”.

kiebrudal: eb módjára kikerget. „No öcsém, téged ugyan kiebrudaltak”.

kieszél: kifundál, elmésen elkészít. „Ezt ugyan jól kieszelte az a német”.

kilincs-kalacs: tekervényes út. „Hol voltál oly sokáig? Hisz az a kilincs-kalacs annyira elvezetett, alig tudtam kivergődni“.

kocsos: keményhéjú dió. „Éds anyám, nem birom ennek a diónak kivenni a bélit. Nem ám, mert kocsos“.

kohant: fél ugató hangot ad pl. a kutya. „A kutya csak kohantott, mindjárt odébb álltak“.

kollint: orozva bottal fejbe üt. „Úgy fejbe kollintá, hogy menten elesett“.

kondorka: pöndörke, pöndör, kacscs. „Ne bántsátok a szőlő kondorkáját“.

kopol: mákfejeket szed. „Kopold meg a mákot“.

kordul: a has zavaros hangot ad pl. hasmenés előtt. „Korog“ szót akkor használgák,

ha az éhesség miatt zúgolódik a has.

kotú: nádtarló. „Ugy vágjátok a nádat, hogy ne maradjon nagy kotú“.

kotyvalék: különféléből összekevert eledel. „Zsuzsi! micsoda kotyvaléket adtál te azoknak a gyerekeknek?“.

köcsögtet: kényeztet, gúgyolget, kecsegtet. „Ugyan ne köcsögtesd azt a gyereket“.

köhint: gyenge köhéntéssel jelt ad valamire. „Vigyázz, ha köhintek“.

köttes: élesztővel kelesztett tészta, melyet czipó alakokba vagdalva, zsírban megforgatva, tepsziben szoktak sütni.

kuka: horog alakú fa, melyre a dohány-zsineget kötik és ezzel a zsinórra fűzött dohányt szárítóra akasztják.

kutakodik: kutat, keresgél valami harapni valót. „Éds anyám, Pörzsi kutakodik“.

SAMU JÓZSEF.

2.

Hetésiek.

bürökköl: 1) turbékol, 2) a vízben buboríkol.

fajtalan: magtalan, gyermektelen.

fékta! (szidalomszó). „Ejnye kutya fékta kölke!“.

hitfán: sovány.

pöröntyös, pérántyás: harmatban elvizesült, lucskos.

reminkénny: könyörögni.

bésöppört: megcsalt.

szalándok: hontalan, járókelő, csavargó.

szökeminy: szökevény.

(Dobronak).

FATÉR JÓZSEF.

Ikerszók.

Ágas-bogas. „Olyan ágas-bogas aza fa, ho' sehogyan sem tom éhasítanyit“.

Agyba-főbe üt-ver. „Ugy ütötte agyba-főbe, csak ucs-sittégétt-csattogott“.

Ákom-bákom. „De ákom-bákom írás e, ojan mint a tikvakarás“.

Ámul-bámul. „Né ámu-j-bámu-j, haném erigy dógodra! Szónyi sé tudott, csak ámul-bámul“.

Apró-csőprő. „Mennyi apró-csőprő gyerėke“!

Áta-bóta. „De áta-bóta ember e, csak u-lig-lóg rajt a ruha! Csak áta-botában végeszte el a dógot“.

Ázik-fázik. „Mikor a zembér egész nap ázik-fázik, jó a meleg szoba“.

Bű-bá. „Assé monta bű-jé vaj bá, csak mégát mind ət daraffa“.

Büvöl-bájol. A za lány ugye büvőte-bájóta ez ta gyermekét. csak ubbolondul utána“.

Czifég-czafog a rongyos, szakadozott ruha az emberen.

Czifít-czafat az emberen a ruha, midőn nedves, esős időben, vagy, ha harmatban nagy fű, gabna között jár.

Czók-mók; czokostúl-mokostúl: mindenestül, egész családjával elmegy az ember valahová; vagy például a róka czokostul-mokostul mégészi a ludat.

Csádé-bádé: mindenféle fű a szőlőben, gabna között; de csak akkor „csádé-bádé“, ha már nagyra megnőtt, különben gízgaz. „Kukoricza, csádé-bádé, Öreg legény vagyok már én“.

Csere-berél. „É csereberéné eza zőreg őrdögöt is, ha megfoghatná“.

(Csékut, Veszprém m.).

TOLNER JÓZSEF.

Népdal.

Harmatos a kukoricza levėle,
Kőrű fodros az én rúzsám kötője,
Két ujnívá hosszabb a szoknyájáná.
Ez a divat a bérényi lányokná.

Piros az én ustornyelém, nem sárgo,
Avvâ hajtók az rúzsám udvaráro.
Kíső estig a csárdába mulatok,
Ha mégkísék, az rúzsámná maradok.

Főszántottam a bérényi nagy ucczát,
Veték belé rúzsát, székfűt, iboját.
Az a legíny, a ki azt léaratja,
A rúzsáját az igazán karúja.

(Lovasberény, Fehér m.).

FELEKI SÁNDOR.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó ^s hivatal
Budapest
VI. Bulyovszky-
utca 6. sz.

XIV. kötet.

1885. MÁJUS 15.

V. füzet.

A NÉMET KÖLCSÖNSZÓK.

Már többször találkoztunk, még pedig olyan oldalon, a hol az újabb tudományos kutatások eredményéről méltóképen tájékozva szoktak lenni, egy ítéletmondással, a mely pusztá, s az is alaptalan sejtelemnek a foganása, s a melyet, hogy közmeggyőződésé ne váljék, meg kell igazítanunk s való értékére szállítanunk.

Hogy ismétlésekbe ne bocsátkozzunk, meg rövidség okáért is csak e legutóbbit beszéltetjük, azt a szózatot, mely a Phil. Közlöny áprilisi füzetében hangzott el.

Balassa J. a magyar nyelv kölcsönvételeiről szólta. ban egyebek közt ezt mondja: „Hogy melyik volt a két (a szláv és német) nép közül nagyobb hatással a magyar nép fejlődésére, azt az idegen szavak tanúságából ismerhetjük meg. Ezek megmondják nekünk, hogy a német tudósok azon állításának, hogy a magyarok kultúrájukat a németektől nyerték, semmi alapja sincs. A magyar nyelvbeli német elemeket harmadrészt sem becsülhetjük annak, a mennyit a szlávból vettünk át; elenyésző csekély az oly német szavak száma, melyek a magyar nyelv egész területén el vannak terjedve“. (288—289. l.)

Kutatásainkban még nem jutottunk egész addig a pontig, a hol számokat állíthatnánk számok ellenébe, de eddigi tapasztalatunk alapján már most is egész határozottan merjük állítani, hogy a németből került s meghonosodott idegen szók száma, ha nem is haladja meg, de bizonyára megüti azoknak a számát, a melyeket a szláváságból vettünk kölcsön.

A 'harmad résznyi' meg az 'elenyészőleg csekély számról' beszélő nézetnek megerősödését többféle mozzanat szám-bavétlenségének kell tulajdonítanunk.

Ezeknek egyike, hogy ide vágó szavaink egy jó részének magyaros hangzása idegen (német) eredetre még gondolni sem enged. Nem akarjuk az e pontra vonatkozó fejtegetések iránt az érdekeltséget csökkenteni, azért nem nyúlunk a jövőbe, s csak egypár a multból vett ide tartozó adatot említünk meg. Melyikünk gondolt volna még csak egy évtized előtt is arra, hogy német eredetű szók például ezek: *csődör, fogoly, foglár, csákó, mente, kalap, czinkos, rét, bükköny, zsákmány, csűr, bitang, zománcz, zamat* sat?

A második számbavétlen mozzanat az, hogy egy nagy sereg idegennek fölismert szót nem igaz forrásukra, a németre, hanem valamely más idegen nyelvre vezetnek vissza. Ezek közé tartoznak: *gavallér, generális, kapitány, káplán, parola, parádé, bomba, kaszánya, pallér, pantalló, márvás* sat.

A harmadik, hogy a németből, vagy német révén nyelvünkbe került idegen szók nagy részét, noha minden magyar ember mindennap használja, noha teljesen meghonosodtak, s noha egy részére eredeti szavunk nincs is, vagy ha van is, sokkal járatosabb, közönségesebb az idegen, nem tudni mi okból, szótáríróink kihagyták a meghonosodott magyar szavak sorából. Ilyenek, hogy csak néhányat említsünk: *májszter, suszter, kellner, svindler; spájz, szalvéta, kifli, virsli, kók, aszétli, omlett, ászpik, szósz; másli, slepp, muff, verkli; kégli, ferbli; czúg, kürliszta; malter* sat. sat. (Az itt elsorolt s még egy más nagy sereg szerte használt szók közül egy se található meg Ballagi 'Teljes magyar szótárában'.)

Van még ezeken kívül egy nagy osztálya a teljesen meghonosodott német kölcsönszóknak, a melyeknek kellő számba nem vétele szintén hozzájárult a kezdetben említett általános, de megállatlan vélemény megszilárdításához. Ezek a különböző szakbeli műszók. Akármelyik ágára vessük szemünket a foglalkozásnak, mindenütt találunk egy sereg megmagyarosodott német szót, a melyek az illető szakban annyira közönségesek, hogy a legtöbbször magyar neveztünk nincs is. Csak egyikéből, az asztalos mesterségből idézzünk néhányat, a mint azokat a Nyelvőr XI. k. 44. lapján följegyezve találjuk: *slicczzsék, sváfszék, falcz, szimsz, pájlóg, kindrusz, cölstokk, rikkcsájt, srengájnui, strájmódli, czitling, gruntgyalú* sat. sat.

Igaz, hogy ezeknek legnagyobb része nem a köznyelv szavai, azonban elterjedésüknek nem idegen voltak érzete állt utjában, hanem mert a magyarságnak jó nagy része annyira nem áll közelebbi ismeretségben velük, hogy a legtöbbje még nem is látott teljes életében asztalos műhelyt. De azért az egyes mesterségekben általánosan elterjedt vagy az eredetnél inkább használt idegen műszókat kihagyni a nyelv szavainak sorából azon oknál fogva, mert az illető szakembereken kívül csak kevesen ismerik, ép úgy nem lehet, mint nem lehetne például a *kandallót* nem magyar szónak tekinteni azért, mert a magyar népnek legjava része nem tud róla semmit, vagy a *nyujtót, kisafát, marokvasat, bókonyt* sat. nem köznyelvi szóknak tartani azért, mert jobbadán csak a szakemberek élnek vele.

Ha mind e mozzanatokot számba vesszük s különösen a majdan egybeállítandó meghonosodott német szóknak hosszú lajstromát szemünk előtt látjuk, bizonyára tetemes változás fog beállani ama nézetünkben, hogy a német kölcsönvételek száma a szlávsághoz képest elenyészőleg csekélyre rúg.

Az idegen szókinsnek a nemzetitől különválasztása szintén a nyelvtudomány feladatának körébe tartozik. Nyelvünk tudvalevőleg már Európába költözése előtt, különösen pedig új hazájában a vele szomszédos népektől (török, szláv, olasz, német, rumun) s a latinból nagy számú idegen szót sajátított el; ezek közül a török, szláv, olasz, német és rumun kölcsönszók egybeállítása már megtörtént; hogy minő sikerrel, elég azt az egy körülményt emelnünk ki, hogy közülük még a leghivatottabb kéz (Miklosich) munkája: „A magyar nyelvbeli szláv elemek” se nevezhető teljesen bevezetett műnek, mert igen sok még benne a pótolni való; más részt cikkeinek számában van több, a melyek. ide nem értve az eddigi minden kétségen fölül álló kimutatásokat, még megigazításra szorulnak.

Ha még Miklosich műve számára se állíthatjuk ki a bevezettség bizonyítványát, mintegy magától érthető, hogy a többieket annál kevésbé érheti eme kitüntetés. Nem csupán töredékszerű volta, hanem kivált módszertelensége miatt kétségtelenül legtökéletlenebb ezek közt s messze mögötte marad a többieknek a német kölcsönszók lajstroma

(„Germán elemek a magyar nyelvben” írta Vizoly Zakariás); azt az igazságot azonban ki kell szolgáltatnunk neki, hogy egy pár érdekesebb adatra s több figyelemre méltó újmutatásra akadunk benne.

Minthogy lassanként már elközelget az idő, a melyben a nemzet egyéb tartozásaink közt annak lerovására is föl-szólít bennünket, hogy a mivel kötelesek vagyunk neki, adjunk kezébe egy tudományos alapon nyugvó etimologikus szótárt, meg kell osztani erőnket s az egész nagy térségen komolyan hozzálátnunk a munkához. Két nagy darab térség, a német és latin, mondhatni majdnem egészen parlagon hever s hogy meghozhassa a várt gyümölcsöt, szorgalmas kezeknek várja termékenyítő munkáját.

A sokféle hatás közül, a melyeknek nyelvünk viszonytagságos életének hosszú idején ki volt téve, kétségtelenül legerősebb, legmélyrehatóbb az a hatás, a melyet nyelvünkre a német gyakorolt. Hogy e hatás már kereszténységünkkel kezdődik, bizonyítják a német eredetű, vagy latin származású, de csakis németből magyarázható keresztneveink egy része: Imre, Gizela, István, József, Péter, Pál sat. s bizonyítják a legrégebb nyelvemlékeinkben nagy számmal található s már egészen meghonosodott ilyenféle szók: *herczeg, polgár, sáfár, gyilok, kehely, ércz, köböl, font, fáklya, czímer, példa, perém, tarsoly, czéh, frigy, farsang. kastély, major, gádor* sat. sat. A reformáció korszakában e hatás nagyot nyert erőben, s attól fogva le egész napjainkig mindegyre növekszik, öregbül, gyarapodik.

A német kölcsönszók nagy seregében, a melyeknek egybeállításával megpróbálkozunk, kétség kívül a legérdekesebbek ránk nézve azok, a melyeknek átvétele a régibb századokra esik, következőleg a melyek erősebb változásokon menve keresztül, oly magyaros hangzást öltöttek magukra, hogy idegen. s kivált német származást gyanítani bennük kétségtelen bizonyítékok nélkül valóban merészség volna.

Addig is, míg a német kölcsönszók hosszú sorának közlését megkezdhetjük, elő-előveszünk egyet vagy többet e tősgyökeresnek látszó megmagyarosodott szók közül, hogy bemutassuk őket, ha nem is mind, de legalább egynémelyiket, a nevezetesebbeket, olvasóinknak.

Nyissa meg a sort, mely költőink szerint már a ,döntő magyarok' kalpagjának, kardjának, ménjének sat. egészen közönséges ékessége volt, a *boglár*.

Ideirom a családfáját.

Első őse a lat. *bucca*, mely tudvalevőleg annyi mint: pofa; ennek legközelebbi származéka *buccula*, melyből a középlatinság egy melléknevet, a *buccularius*-t származtatta le. A középlatinságnak e szava átkerült a francziába s *bouclier* alakban honosult meg (Littré); tőle ezt aztán átvette a német. s a *buckler* a régi irodalomban, valamint a bajor dialektusban ma is járatos szava a németségnek. (Sanders. Schmeller.). Innen tovább egy lépés, s következik a mi *boglár* szavunk.

Egybevetésünk igazolását ezekben adjuk.

Az alakegységben három föltünőbb csorba mutatkozik: ném. *u*, magy. *o*; ném. *ck*, magy. *g*; ném. *er*, magy. *ár*. a) A kezdő szótagbeli zártabb *u*-nak nyiltabb *o*-ra változása különösen a kölcsönvett szókban egészen közönséges jelenség nyelvünkben: *küh*nja: konyha, *du*chan: dohány, *p*unkt: pont, *p*fund: font, *lump*: lomp(os) sat. b) A *ck*:*g* eltérés csak látszatos, mert a *boglár* nem az irodalmi *buckler*, hanem a dialektikus *buggler* (Schmell.) alakra vezetendő vissza. c) A végtagbeli mélyhang a magyarban a ném. magas hang ellenében rendes hangilleszkedés, olyan mint *ga*če (gatje): *gatya*, *k*fném. *tú*be: tuba, *lampe*: lámpa, *kachel*: kályha, *fackel*: fáklya sat; a hosszúság azonban eredeti, azaz meg volt már magában a németben: *k*fném. *buckelaer* (Schmell.). Hasonló jelenségek: *k*fném. *schaffaere*: sáfár, *burgär*: polgár, *fogelaer*: foglár sat.

A *boglár* jelentését a NSzótár így határozza meg: általán valamely *ékesség*, mely bog alakúra van hímézve, kötve, verve, szöve vagy öntve.

Arról kell tehát beszámolnunk, mily csiszolás-faragással formálódott ki a ,pofa' ,ékességgé'.

Ducange a *buccula* átvitt jelentését e szavakkal magyarázza: nihil aliud est, quam umbo clypei, seu scuti pars eminentior et media, azaz: *buccula* = a paizs köldöke; ebből *buccularius* (t. i. clypeus): köldökös paizs, s aztán egyszerűen: *paizs*. S a francziában a *bouclier*-nek csakugyan ez az

uralkodó jelentése; valamint a régi németben is annyi mint „schild”.

A magyarban ugyane jelentését a *boglár* szónak igazolva találjuk Bod-Pápai P. következő adatával: „*boglár* a féken: das schild an einem gebiss”. Sőt a *buccularius*-nak eredetibb „köldök” jelentését is megjeljük már Molnár szótárában: „*boglár*: umbilicus, *bogláros*: umbilicatus”, melyek közül az elsőt a negyedik kiadás így adja vissza: „der nabel, das mittelste eines jeden dinges” s a másodikat: „wie ein nabel gestaltet”. A *boglár* további jelentései részint a pajzs, részint a pajzsköldök formájára vannak építve. Innen *boglár* általában annyi mint: *ékeség*, *ékszer*, 1) a mely kerekded, gömbölyded mint a pajzs: „lunula” (Molnár); nevezetesen a) a rendesen kerekded könyv csatja: „*boglárja* a könyvnek: umbilicus libri, die spange am buch, clausur” (Bod-Pápai P.), b) a gyűrű kerete, mélyedésével együtt: „funda” (Molnár) = „die vertiefung des ringes, in der der stein sitzt, der kasten” (Freund: Lat.-Wört.) — Molnár negyedik kiadása helytelenül fordítja a *boglár*-nak e helyen álló latin egyértékesét (funda) *schleuder* (parittyá) szóval. — 2) Vert, kirakott vagy himzett, varrott csillag, rózsá, korsó, madár sat.

Példák: „A te két farod olyan, mint két ékes boglár (Gyulai: Sirah 97b). Eg byblya az boglarok ezwst es meg aranyazot rayta (Radv:MCsal. II. 5). Gyémántos nyakra való, negyven nyolcz boglárból és lebbentyüből álló (uo. 370). Egy gyémántos arany láncz, melyben vagyon ötven boglárban más félszáz gyémánt (uo. 348). Egy arany bogláros és gyöngyes füzér, kiben van boglár negyven (uo. 332). Fekre ualo rezlancz es cziatok boglalaral egiwt (uo. 103). Lóra való szerszám, az fék agyán három öreg ezüst aranyozott boglár vagyon köves (uo. 179). Egy czaprag, hold és csillag formára csinált ezüst boglárók’vannak rajta (uo. 182). Egy kis suba, bogláros, hatvan boglár vagyon rajta, mindenikben négy-négy szem gyöngy (uo. 107). Egy spanyol köntös. nyolczvan arany boglár rajta, negyvene gyöngyös, három gyöngy mindenikben, gyöngy nélkül való zománczos negyven (uo. 106). Két gyémántos boglár [Rosen] mindenik harminczhat kőből álló (uo. 380). Boglár,

rózsa formán való (uo. 211). Boglár, virágmódra csinált (uo. 213). Vagyon boglár korsó módjára csinált tizenöt“ (uo. 159).

Kassai így fejt meg e szavunkat: „*Boglár*nak a gyökere *bog*, ebből származik ezen ige: *bogol*; végre *bogol* igéből *ár* végezettel *boglár* kerekedik“. A NSzótár Kassainak e magyarázatát elfogadva ily értelmezést csatol hozzája: *bog* alakú ékesség. Ugyanezt mondja Ballagi Teljes magyar szótára is. Vámbéry egyrészt a török-magyar rokonság, másrészt amaz „igazság“ bizonyítékául, hogy „a magyarok az akkori ázsiai művelt világ némely mozzanatát magokkal hozták, sőt hogy szomszédjaikat új hazájokban némely dologban oktatták. . . . E mellett bizonyít a többi közt az, hogy eredeti szókat találunk ékszerek jelölésére, melyeket a magyarok már mostani hazájokban való letelepülésök előtt ismertek“, a hiteles tanúk sorában az eredeti magyar boglár-t is föllépteti s melléje állítja kétségtelen török vérrokonait, a *bag*: szalag, *bag'la*: kötni szókat is.

Látnivaló, hogy ez az egybevetés találkozik s barátságosan megegyezik Kassainak s utána a NSzótárnak és Ballaginak *bog-ob-ár* magyarázatával; s ha két bökkenője nem volna a dolognak — egyik az, hogy Molnár Albert idejében még nem volt divatban az a szokás, hogy azokat az eszközöket, a melyeknek szerinte latinul „funda, umbilicus, lunula“ a nevük, kötötüvel készítették volna; a másik meg az, hogy a magy. *boglár*(r) és a tör. *bag'la* olyan formán egyeznek, mint ugyanez a tör. *bag'la*, meg a lat. *buccula*, vagy mint a gör. *βους* és magy. *bús*, lat. *carus* és magy. *káros*, ném. *schaar* és magy. *sár* — mondom, e nélkül a két bökkenő nélkül megállhatna az egybevetés s mi is készek volnánk „igazságnak“ elfogadni, hogy már Álmos vezér testamentomában a többi közt ez a pont is előfordult, természetesen szittyia ortografiával: „Hagyok neki [Árpád fiamnak] egy más koronkát is, kiben vagyon apró rubintos boglár huszonnégyszáz“.

SZARVAS GÁBOR.

A NÉMETÚJVÁRI GLOSSZÁK.

Hangtani sajátosságok.

I. Magánhangzók. — Nyelvünk régi vocalismusa a maihoz viszonyítva a következő fő pontokban mutat eredetibb állapotot: 1) eredeti magánhangzók megőrzésében, melyek nyelvünk mai alakjaiban már nincsenek meg; és viszont oly magánhangzók hiányában, melyek a megfelelő mai alakokban csak újabb fejlemények; 2) az időmértékben, v. i. a magánhangzók kiejtésének hosszabb v. rövidebb tartamában; 3) a hangrendben és 4) a hangszinben, v. i. az articulációnak ugyanazon hangrendi soron belül mutatkozó változataiban.

De ezzel az általános eredetibb jellemmel szemben olyan fejlődésekkel is találkozunk a nyelvtörténet régibb korszakaiban, melyek nyelvünk mai állapotánál is újabbszerűek; ezeket azonban csak mulékony, ideiglenes jelenségeknek kell tekintenünk, melyek egyes korokban vagy vidékeken föl-föltündeztek, sőt itt-ott szélesebb elterjedésnek is indulhattak ugyan, de általános érvényre vergődni képesek nem lévén, a régibb alakok elől ismét kiszorultak. A nyelvnek történeti leírásában e fejlődésekre is figyelmet kell fordítanunk.

A felsorolt szempontok szerint Glosszáink említésre méltó sajátságait a következőkbe foglalhatjuk.

Magánhangzók megőrzése és hiánya.

Eredeti *i*-t őrzött meg a *ronchya* [olv. *roncsika*; *roncska* olvasás kevésbé valószínű a szokatlan mássalhangzócsoporthoz miatt] alak, a. m. 'vas' (edény) 75; a szónak ily teljes alakját, mely az ószlov. *račika*-nak ízről-ízre megfelel, másuttan nem ismerjük (*rocška* már a MünchC.-ben s ma is egyes vidékeken, pl. Ny. IV. 182, V. 229, VI. 373). — Eredeti teljes alaknak tartható a *kalamar* institor 354; a ném. *kramerből* u. i. a magyar alak fejlődését így képzelhetjük: **karamár*, *kalamár* (LevTár, I. 317; meg Beythénél, Hallernél), *kalomár* (Jord. és Erdy c.): *kalmár*; úgy mint a szerb *brekyňa*: magy. *berekenye* és *berkenye*, ószlov. *grebeni*: magy. *gereben* és *gerben* (vö. Ásbóth fejtegetését a *szolga* szóról, NyK.

XVIII. 364). — Egész szótaggal teljesebb az *ayaitathos* [valószínűleg csak *djojtatos*, mint az EhrC.-ben is] 112, melyből a mai háromtagú *djtatos* lett, épúgy mint *mezej-telen* (*mezételen*, *meztelen* alakokon át) rövidült *meztelen*-né. — Teljesebb alak a *menekeze*, *menekezes* ruha [olv. *ményekézé*, *ményekézés* r.] 358, a mint a codexek korában, sőt a XVII. században is közönséges volt: ma *menyegző*, *menyegzős*. — Eredeti tővégi magángzót (ú. n. kötőhangzót) a *d* végű igék befejezett igenevében (*szakadott*, *ragadott* stb.) illetőleg a befejezett jelen egyes 3. szem. alakjában és a *végaság* szóban őrzött meg nyelvemlékünk (l. az alaktanban, a töveknél); képzőink közül az *-ít* igeképzőnek tartotta fönnteljesebb alakját s a *-talan* *-telen* fosztóképzőét oly esetekben is, hol ma *-tlan* *-tlen*-né rövidült (l. u. o. a szóképzésnél); a ragozásban a föltétes mód tárgyias alakjai és a *-ből* rag (s egyes lativusi eredetű igekötők?) mutatnak eredetibb teljességet (l. a ragozásnál).

Ellenben a mainál egy hangzóval rövidebb alakokat találunk a következő esetekben, hol e hang mint ejtés-könnyítő járulék csak újabban fejlődött ki, ú. m.: egyes *-l* képzős igékben, mint *unduklja* undokolja, *megkáromllak* megkáromollak stb.; az *-alom* *-elém* képzős főnevek csonka tőalakjában (a nominativusban és a másodlagos ragok előtt), pl. *értelm* értelm stb. és a középfok képzője előtt, pl. *témérdékk* tömérdékebb stb. (l. mindezeket az alaktanban, a töveknél). — Összevont alakkal találjuk a *lész*, *vész*, *hisz* igék elbeszélő alakjait: *lén* lön (*yo kedwem len*: bene placui 101), *lőnek* levének (*hivatalosuk nem lvnek*: invitati non fuerunt 357), *vének* vevének (*ragadanak*, *venek*: rapuerunt 6), *hín* hisz vala, hitt (*hin a kis keral ah bezednek*: credidit sermoni 362); ezek közül a *lön* ma is megvan (sőt *lén* Háromszékben), a *lőnek*, *vőnek* (*vének*) helyett a teljesebb alakokat fejtette ki ismét az irodalmi nyelv, a *hín* pedig már nem járatos. — A mai ejtésben nem divatos elisiót jelenthet code-xünknek egy adata: *mostohanya* [olv. *mostoh'anya* ?] noverca 89; így írja Pesti Gábor is *mustohanya* (Nomencl.¹ 10. fej.; de *mustohafye*, *mustohaleyan* u. o.); ilyenek még: zent *vsrú-lazzonnac* [= Orsoly(a) asszony] aníña, NádorC. 459, *Kathazzon* [= Kat(a) asszony] Radvánszky: Magy. családél. II. 40, 41, 42, 43; — ha mindezek nem pusztá orthographikus rövidi-

tések (mint pl. codexünkben is *kizya*, e h. *kizya* ki-issza 137, *leend* 317: e h. *leend* 218), a *gazd'asszony*, *od'adta* kihagyásoknak volnának teljes analogonjai.

Eredeti hosszú magánhangzók.

Glosszáink orthographiája, mint említettük, csak kivételesen jelöli a magánhangzók hosszúságát. azért az összes tanulság, mit e tekintetben belőlük meríthetünk, a következő pár adatra szorítkozik: *megyfaagy* [olv. *mégfágy*] a. m. megfagy, az 1. kéznél (a 2. kéz u. o. *megfagh*-ot ír) 336; e magánhangzó hosszúságának nyomát a szó eredeténél fogva (l. MUGSz. 484) amúgy is elvárhattuk (vö. *fázik*; s ez a *fúgy* úgy viszonylik a *fagy*-hoz, mint *hágy* a *hagy*-hoz), eddig azonban sem emlékeinkből, sem a népnelyvből nem volt kimutatható; — *eesmeg* (zomorvsagtok lezen eesmeg: tristitiam habebitis iterum) ismét 134, másutt a hosszúság jelölése nélkül *esmeg* 151, vö. Simonyi: Kötőszók, I. 5, 19; — *nemdee* numquid 166 (*nemde* 290), l. u. o. I. 174; — *ee* te napodba: in hac die tua 301; e nyilván hosszú hangzót jelentő adatot megmagyarázzák az ÉrsC. *eez* (pl. 447, 448. l.) *aaz* (452, 453.) alakjai; nem lehet azonban határozottan a magánhangzó hosszúságát érteni a 2. kéznek ez írásain (noha a *h*-nak ily szerepe is van a régiségben, vö. *beh* [bé, be igekötő] WeszpC. 100, ÉrsC. 283 = *bee* KulcsC. 7, 48, ÉrsC. 453; *leh* [le igekötő] WeszpC. 101 = *lee* ÉrsC. 190b. 453, stb.): *eh yele* e jele 132, *ah nép* a nép 380, *ah bezed* a beszéd 362, *ah videk* a vidék 380, *ah vendegek* a vendégek 358, *ah nag yene zo* a nagy ijené szó 156, *ah lesbel* a lesbél, de insidiis 103, *ah mith hallok* a mit hallok 295, minthogy ezekben a *h* a kiesett *z* miatti pótló mássalhangzónyújtást is jelentheti (vö. *accapu felel* olv. ak kapu [a' kapu] felél 293, l. ezt a mássalhangzóknál); — *tolvay likaa spelunca latronum* 302; *berekeztih* [olv. *bérekesztí?*] constringit 336 (l. a ragozásnál).

Hangrendi sajátságok.

Eredetibb hátsóhangúságot (l. Balassa J. hangrendszerét, Budenz-Album és Ny. XIII.) találunk a *zanabana* dissensio szó előrészében, 107. l.; *zanabana* van Telegdinél is, *zanabona* Eszterházi Tamásnál, Lépesnél stb., csak

később (a XVII. században) lesz kizárólagossá a *zenebona* alak, követve ikerszavaink nagy részének hangrendi jellemvonását (vö. *sete-suta*, *czefet-czafat*, *gyim-gyom* stb., l. Tanulmányok, I. 252); így lett a régi *zur-zavar*-ból *zür-zavar*, *haba-hurgyá*-ból *hebe-hurgya*, *monda-mondá*-ból (Pázmány) *men-de-monda*.

Nem ment még végbe a hangrendi illeszkedés codexünk *angyel* (ma: *angyal*) alakjában: *fe angelok* archangeli 216, *coda teve angelok* virtutes, *hatal[m] teve angelok* potestates, *feyedelm erze angelok* principatus, *vralkodo angelok* dominatio-nes (de már: *zekes angyalok* throni) 217; a régiségnek e közönséges eredetibb hangrendű alakja még egészen megfelel forrásának, az ószlov. *andjelü*-nak, l. Ásbóth: Szlávtság a magy. kereszt. terminológiában, NyK. XVIII. 361. (? Illeszkedés nélkül áll egyszer, ha nem hibából, a *-ra* rag, l. a ragozásnál.)

Hátsóhangú *o*-t mutat a *katronca* alak (*catroncaban* in sudario 372, így több XVI. századi codexben is) a MünchC.-beli és mai *katrincza* alakkal szemben; — továbbá a *-dék* képző mellett az illeszkedett *-dok* alak is előfordul egy pár hátsóhangú szóban (l. a szóképzésnél).

Hangszínbeli sajátságok.

1) A nyelv függőleges mozgásában való eredetibb helyzet:

a) Eredeti zártabb (v. i. magasabb nyelvéllással ejtett) hangzók:

u: o (régí *u*: mai *o*). Tőszótagokban: *numtath* [a. m. nyomottat] coagitatam 263, de: *benyomoth* 325; *nyum* különben csak az EhrC.-ben fordul elő | *rumtas* rontás desolatio 201, de *romol* 333, *romlas* 3 | *chudalathus* 64 (1. kéz.; a 2.-nál mindig *coda* 193, 194, 217); a *csuda* ejtés ma is fön van még || *vsura* uzsora 331, | *lilium* lilium 136 | *harum* három, egy hely (*harom* 333) kivételével mindig így az 1. kéznél: 195, 231, 344, 381; a 2.-nál *harom* 313; *u*-val találjuk még az Ehr., Guary stb. cc.-ben | *zorvos* szoros 351; de *zoros* 25, 86, 138, 304. Kötőhangzókbán: *meg-cuphuilla* megcsúfolja 154, de *chufolas* 348 | ? *hivatalosuk* hivatalosok 357, valószínűleg hiba *hivatalusok* h., vö. *zorgalmazatusok* solliciti 293 | *atallum vala* átallom vala. verebar

190, vö. „kezenetem *zolgalatum* ayanlassanak wtanna ezt *irhatum*.“ 1548-iki levél, LevTár, I. 49 | és az -s képző kötőhangzójában, pl. *hasonlatus* hasonlatos stb. (l. az alaktanban). Képzőkben: *nyajascuddiek* [olv. *nyájaskudjék*] nyájaskodjék 142, de *nyajascoduan* familiariter 306, s más igékben is mindig -*kodik* van különben | *vnduklya* [a. m. undokolja, undoknak tartja] nauseat 295, de *vndekoyt* undokít 247 (vö. szóképzés) | *tuladunsag* tulajdonság 111, de *tulaydonsag* 376, vö. „annak attauona auag *tulaidunitotta* uona“ TihC. 212.

o:a. Tőszótagokban: *morha* marha 280, 292, 379. | *morchona* marczone, pusillanismus 303. *morchanasag* 301; egyéb emlékeinkben csak *marczona* | *souanossag*, [olv. *sovanyóság*] *acedo* 143, *somanyo* olv. *sovanyo* 88. Kötőhangzóknál: *gyorsosag* gyorsaság 276, | *gorsob* gyorsabb 19 | *alkolmasson* alkalmasan 247, *ocoson* okosan 234; de *hewsagusan* curiose 227, (nem -s képzős melléknéveknél csak *a*, pl. *vigan* 250, stb.) Képzőkben: *megfagonik* megfogan 198, *bozzonkodvan* bosszankodván 256, *megyapontyak* meggyappantják (vö. Ny. X. 471) 259 | *alkolmas* 23, 120, 138, 247; de: *alkalmas* 181, 378 (magyarázatát l. Ny. XIV, 26) | (? *octot* oktát 188, vö. *iochtot* HB. | *allot* 193, *herwadothossag* 80, valószínűleg írás- v. sajtóhibák, vö. *allat* 332, 365, 361, *herwadattussag* 83, *herwadattossag* 129; hasonló hibáknak kell tartanunk a következőket: *kerol* 362: e h. *keral* u. o. és 363, 367; mind *w hoza* [olv. itt is: *haza*], mind *w haza* nepe: *domus eius tota* 363; — és viszont *a* olv. *o* h.: *meg ne alvaganak*: ne liquefiant 382, vö. *megyoludok wala*: liquefiam 81; *tulaydansag*, vö. *tulaydonsag* 376; *nagyobaha* augeat: olv. *nagyoboha* 345, stb.)

i:é. Csak e szóban *kyner* [olv. *kinyér*] kényér 55, de *kenyer* 182.

(**ü:ö?** Csak egy biztosabb adatban: *elkulcz* erkölcs 339, vö. még Decsinél és Szárászinál is *erkölcs*. Ellenben *buchuletesseg* [vö. alább *i:ö*] becsületesség 34. és *vrdeg* [vö. *erdeg*, alább *i:ö*] ördög 287. *ö* hanggal is olvashatók.)

b) Eredeti nyiltabb (v. i. alacsonyabb nyelvéllással ejtett) hangzók:

a:o. Csak a frequ. -*g* és a melléknévképző -*s* kötőhangzójában ezekben: *chachago* csacsogó 147 és *collaguan* pulsans 165 (de *kolthog* 63, *coltogo* pulsans, *coltogyatok* pul-

sate 165); *varas* város 311, 362. — *Zalog* zálog 382 és *zapa-reth* szaporít 147. szókban a szabályszerűen kifejlődött nyiltabb hang, mely egyideig általános volt a régiségben, az eredeti zártabb színezetnek adott ismét helyet.

o:u. Az alanyi igeragozás több. 1. szem. ragjának s a vele teljesen egyező 1. szem. birtokos személyragnak (*-uk*) kötőhangzójában: *hathonk* hatunk 378, *maragyonk* maradjunk 208, *tunyolygonk* tunyuljunk 360; *vronk* urunk 118, *my mywol-tonk* zerenth mi mivoltunk szerint 180; — nem különben a tárgyias igeragozás több. 1. személyragjában: *valyok* valljuk 102. (Mellsőhangú szókban kettős fejlődés történt *é:ö:ü*, l. alább.) — Nem világos a hangszin viszonya a *joh* ovis 290 (codexeinkben rendesen így) és a mai *juh* között; továbbá *vayozyk* 180 és a közönségesebb *vajuszik* között (de *alluzik* dormit 380, míg némely emlékekben szintén *alo-szik* van).

ó:û. Képzői eredetű véghangzókban: *bozo* boszú 1, másutt mindig *bozu* 146, 147, 184 stb. | *haboro* háború 166 | *somanyo* [olv. *sorwanyo*] savanyú 88, *souanossag* savanyúság 143 | *tanosag* tanúság 62, 207 | és az *l* igeképzővel továbbképzett *arol* árú-l (venalem habet) szóban 88, de *elarullatyk* 51. Képzőkben az *ül* és *-û*, ragokban az ablat. (illetőleg essiv.) *-ül* és a *-böl*, *-ról*, *-től* ragok őrizték még az eredeti nyiltabb (*ó*) hangszint; a *-böl*, *-ról*, *-től* ragokat annyiban említhetjük itt, minthogy a mai köznyelvi kiejtésben már általánosan zártabb hangzóval járatosak; csak azt kell kiemelnünk, hogy míg a *-böl* és *-ról* codexünkben is mint egyéb nyelvemlékeinkben következetesen *ó* hangzóval járul hátsóhangú szókhoz, addig a *-től* rag már itt állandóan a mai köznyelvi zártabb színezettel lép föl, pl. *attul* attól 307, stb. (L. mindezeket az alaktanban.)

é:i. Eredetibbnek látszik az *é* hang a *mënd* mind, *vérag* virág, *kérály* király, *velág* világ, *ésmér* ismer szókban; — *mend*-et ír mindig az 1. kéz 72, 186, 339, míg a második, egy hely kivételével (*mendenvt* ubique 193) már állandóan *mind* alakot használ, pl. 336, 368 stb. (a nyiltabb hang megvan még a Csángóknál, l. Tanulmányok I. 81, és a köznyelvi *mentől*-ben = **mentől*, *mindtől*) | *veragos* virágos, 1. kéz 71, a 2.-nál *viragos* 101 (*verág* ma is a Csángóknál, l. Tanulmányok, u. o.) | ellenben

keral a 2. kéznél 362, 363, 367, de *kyral* a 1.-nél 314 | *esmer* 5, *esmeret* 150, *megesmeren* 219 | *velag* 193, de *vilag* 190.

é:í. Tőszótagokban: *enyemhez* [olv. *ény: íny*] ragadt: adhaesit faucibus meis 97 (*ény* még Károlyi Gáspárnál is) | *ezetlen* [ma: *ízetlen*] insipidus 236 (*ész* még Pósházinnál is); az *íz* artus-nak ellenben nincs ily alakja a nyelvtörténetben, vö. itt: *harom yzy* habet tres effectus 313 | *gera* talentum 368, későbbi emlékekben *gíra* | *hevsagus* curiosus (később: *hívság*) 227, *heyth* stolidus (később *hit*, vö. *hitvány*) 144, *heyaba* hiába 82, 192 | *hertelen* [olv. *hértelen*] hirtelen 284, 300, *hertelenség* 300, 373, *hertelenkede* [olv. *hértelenkédé*] hirtelenkedő 300, *heresegy* híresség 124; csupán (2. kéz): *hirdethni* 155, *hirdessetek* 193 (*hér* ma is a Csángóknál, l. Tanulm. u. o.) | *ketelen* [olv. *kételen*] necesse 251, *ketelenség* 155, *ketelenyth* 310 (de *kytelenyth* 126); *kezeret* [olv. *készéret*] kényszerít 236, *kezereit* 286; ellenben a mai *készt*, *készlet* itt már következetesen *i*-vel: *kizlessem* movear 181, *kiztetoth* corruptus 310, *elkiztet* disuadet 148, *elkiztet* dehortatur 171, 293, *elkizte[t]hvén* suadendo 288 | *kesert* [olv. *késért*] kísért temptat 346, *kesertet* kísértet 203, 336 || *zeled* [olv. *szeléd*] szeléd 143 | *mene* [olv. *mennyé: mennyi*]: *w mene* votához (ad staturam suam) azaz: ő mennyi voltához 329; a mai alakban ez az *i*, mint a *szeléd-szelid*-ben, és egyéb hasonló esetekben is, megrövidült. Képzők közül az *-ít* őrzött meg ily eredetibb hangszínt, a teljesebb *-ejt* és a mai *-it* alakokkal vegyest (l. a szóképzésnél). — Újabbszerű hangszínnel találjuk ellenben már a *kíván* ígét: *kywannya* kívánja 300, noha egykorú sőt későbbi emlékekben is még *kéván* olvasható (s ezt a Csángóság maig is megőrizte, Tanulm. u. o.); ilyenek még *bizonsaginth* bizonságént (vö. *szerént: szerint*) 363, és: *enim* enyém 218. — Sőt a mai köznyelvi hangszínnél is továbbmenő dialektikus hangalakot tüntetnek föl code-xünk következő adatai: *nyzw* [olv. *níző*] phitonissa 294. vö. *nezew* u. a. 240, *nezes* nézés 379 | *kye lyzed* magadat [olv.: kié (kivé) *tiszéd* (teszed) m.]... te ipsum facis 5 | *abraztas-syg* [olv. *ábráztassík: ábráztassék*] ty bennetek: formetur in vobis 338, *pekethik* [olv. *pékédтік: pöködték*] conspuerunt 1; — e dialektikus (felsőtiszai és esztergomi) hangszíni saját-ságnak különben első határozott képviselője a legközelebb

(Nyelvemléktár. XII.) megjelent DöbrC., „bereg varmegei halabori falvból nemzett“ Bertalan paptól (1508).

ő:ű. A főntebb *o: u* alatt említett grammatikai alakokban s azon kívül a 3. szem. több birtokos személyragban míg egyéb egykorú sőt régibb (pl. B. és M. cc.) emlékeink is csak nyiltabb (de már szintén ajakhangú) *ő-t* mutatnak a mellsőhangú szókon, addig a Glosszáokban csekély kivétellel, csupán az ennél is eredetibb, ajakszínezet nélküli *é* hanggal találkozunk (l. mindezeket alább, *é:ő:ű* alatt).

ő:ű. Tőszótagokban: *zewl* [olv. *szől*] a. m. *süldiszno* 125; vö. *szöldizno* Meliusnál | *zakala ki nywen* [valószínűleg *nyövének*-nek olvasandó]: *depilatus* 64; ma közönségesen *elnyüni* (a ruhát). Véghangzóokban: *cepw* csepű 221, *generaweg* gyönyörűség 112, *gepwkben* gyepükben, in *sepibus* 256, *hegedw* hegedű 253, *zernyw* (vö. *zerne*: olv. *szérnyé* 155) szörnyű 80, 123; mindezek valószínűleg *ő*-vel olvasandók, ekként: *csépő*, *gyényérő*, *gyépő*, *hegedő*, *szérnyő*, a mint egyéb emlékeinkben is közönségesek. (Ajánlja ezt főkép az a körülmény, hogy hátsóhangú szóokban is nyiltabb *ó*-val találkoztunk, l. fönt *ó:ú*.) Képzők és ragok közül az *ó:ú* alatt említettek mellsőhangú alakjaiban kellene e hangszín megőrzését keresnünk, ha a codex orthographiája, mely *w*-vel, tehát az *ő* és *ű* hangok közös jegyével, írja őket, biztos feleletet adhatna e tekintetben. (L. az alaktanban.)

TÖMLŐ GYULA.

A NYELVJÁRÁSOK TANULMÁNYOZÁSÁRÓL.

— Lundell I. A.-tól. —

II.

A nyelvjárásokat tanulmányozva kétféle munkát kell végeznünk: előbb az anyag összegyűjtéséről kell szólnunk, azután arról, hogy hogyan kell azt feljegyezni és felhasználni. Nem szabad figyelmen kívül hagyni a hangok jelölésének kérdését sem. A néptől elmondottak feljegyzése, a mit beszélt irodalomnak (littérature orale) nevezünk, szintén fontos része a nyelvjárások tanulmányozásának.

A nyelvjárás leírása szótárból, szövegekből és ehhez csatolandó pontos fonétikai bevezetésből áll. Ezen adatok alapján a nyelvtan különböző részeit, kisebb vagy nagyobb tudományos alapon később is össze lehet állítani; s az már mindegy, hogy ezt ugyanaz az ember végzi-e, vagy más valaki. Ezt a különbséget erősen ki kell emelnünk. Egyrészt a „tudományosság“ nagyon rosszul sikerülne, ha hozzá nem értő végzi a munkát, a ki azt hiszi, hogy a nélkül fáradsága haszontalan volna. Másrészt sok dolgozótárs akadna, ha meggyőződnének az emberek arról, hogy a régi dialektusok és idegen nyelvek ismerete nélkül is igen hasznos feljegyzéseket lehet tenni; sőt, hogy az ilyen ismeretek nélkül elkerüli az ember azt a veszélyt, hogy értéktelen etymologiai vizsgálódásokba merül és elhanyagolja az élő nyelv pontos vizsgálatát; pedig ez sokkal fontosabb. Így vagy két holt nyelv ismerete, egy kelta vagy szanszkrit szótár még nem tesz senkit etymologussá. Azt hiszem, hogy azoknak, a kik értenek a dologhoz, minden befolyásukat fel kellene használni arra, hogy utba igazítsák azokat, a kiknek kedvük van az ilyen vizsgálódáshoz, de hiányzik a kellő nyelvészeti ismeretük. Legjobb volna nyomtatott utasítást adni kezükbe; ez sok baklövéstől mentené meg őket. Az ilyen utasításnak nagyon részletesnek kell lenni, hogy mindenki használhassa, a kinek csak szüksége van rá; ha jól szerkesztik, rendkívül nagy hasznót hajthat.

Legjobb, ha fiatal emberek, kik a nép között nevedtek föl, s gyermekkoruk óta egy bizonyos nyelvjárást beszélnek, maguk szerzik meg a szükséges ismereteket, hogy tanulmányozhassák saját nyelvjárásukat. Senki sem tanulmányozhat egész kimerítően egy oly nyelvjárást, a melyen nem beszél. Sőt azt hiszem, hogy a nélkül a hangok, különösen a vocalisok kiejtését sem lehet pontosan meghatározni. Leginkább célhoz juttat, ha a tanult ifjak, a kik érdeklődnek az ilyes tanulmányok iránt, s a kik beszélnek valamely dialektuson, alávetik magukat egy tudományos módszerrel dolgozó szakférfiú vizsgálódásának. Ezen az eszmén alapszanak a svéd egyetemeken a tanulók között a nyelvjárások tanulmányozása céljából alakult társaságok. Természetes, hogy minden egyes ilyen társaságnak nem lehet nagyon kitűnő vezetője, tagjai sem ismerhetik mind-

nyájan eléggé jól nyelvjárásukat, ilyenkor nagyon sok függ a vezető ítélő képességétől. Ezek elkerülhetetlen nehézségek. Általában egy idegen alkalmi megfigyeléseiben sohasem szabad teljesen bízunk.

Gyakran egy-egy felvilágosodottabb ember a nép közül, ha hosszabb időn át jegyezgeti nyelvjárása sajátosságait, igen hasznos munkát végezhet, különösen ha időről időre jó tanáccsal szolgálnak neki, hogy mi módon kell munkáját végeznie. Például Svédországban két bérlő és egy kovács igen hasznos szolgálásokat tettek ennek a tudománynak. Kezdetben azt hiszi az ember, hogy a néptanítók legalkalmasabbak az e féle munkára, ha elvégezve tanulmányaikat szülőföldjükön kapnak alkalmazást. De azt tapasztaljuk, hogy a műveltségnek az a foka, a melyre a néptanítók eljutnak, alkalmatlanokká teszi őket arra, hogy a nyelvjárásokról helyes fogalmuk legyen. Rendesen ép úgy ítélnék felőle, mint a legtöbb félművelt ember; azt hiszik, hogy a nyelvjárások csakis az irodalmi nyelv elváltozásai, tehát mivel romlott nyelv, minden erejükkel azon igyekeznek, hogy kiirtsák a gyermekből. Egyes felvilágosodott elmék mégis megtalálják, merre van a helyes út. Époly kedvező helyzetben, mint a tanítók, vannak a papok is, mert folyton érintkezve a néppel, könnyen tanulmányozhatják művelődése nyilatkozásait; s ők még sokkal alkalmasabbak is erre, mert szélesebb körű tanulmányaik szemkörüket is tágítják. [A mi legkitünőbb gyűjtőnk Kriza János is lelkész volt.]

Leggyakrabban idegenek fognak a nyelvjárás tanulmányozásához. Még akkor is idegen az ember, ha már egy bizonyos ideig azon a vidéken lakott, de nem beszél az illető nyelvjáráson; habár már ez is nagyon kedvező körülmény. Senkinek sincs ahhoz ideje, hogy éveket töltsön el egy nyelvjárás tanulmányozásával. Rendesen egy-két hónap alatt el kell végezni a munkát. S így az összegyűjtött anyag nem is lehet teljes. Sok függ attól, hogy mikép fog az illető a nyelvjárás tanulmányozásához, milyen az ő általános nyelvészeti ismerete, mily finom a hallása. hogyan szokott e féle vizsgálatokat végezni, ismer-e más nyelvjárásokat is, különösen a vizsgálandóhoz közel állókat, végre van-e helyes módszere, melyet állandóan és pontosan követ. Ha az illető nyelvjárás szótára még nincs összeállítva, vagy pedig

ha nem teljes, lehet valamely szomszéd nyelvjárás vagy az irodalmi nyelv szótárát használni; természetes, hogy sok szó közös lesz a két nyelvjárásban. Ha csak a főbb hangtani és alaktani sajátságokról akarunk tudomást szerezni, akkor határozott programot kell készítenünk, hogy azon végig menve gyorsan és pontosan megismerhessük a hangtan és alaktan főbb törvényeit. Egy ilyen kellő gonddal készült programot lehet több rokon nyelvjárás vizsgálatánál is használni.

Ha az ember kérdéseket akar tenni, nagyon meg kell válogatni, hogy kihez intézze azokat. Meg kell győződni első sorban arról, hogy az illető azon a vidéken született és nevelkedett, nem pedig máshonnan költözött oda. Az sem elégséges, ha az illető ismeri a nyelvjárást; oly egyéneket kell keresni, a kik elég értelmesek ahhoz, hogy az embert megértsék és a tett kérdésre minden röstelkedés nélkül egész határozottan tudjanak felelni. Nem szabad a vizsgálatot úgy végezni, hogy kifárassza az illető türelmét vagy eszét. A paraszt könnyen kezd gyanakodni; azt hiszi, hogy kíváncsiságunknak valami titkos célja van, hogy ki akarjuk gúnyoítani, vagy más e félet; s ekkor arra törekszik, hogy az igazságot minél inkább elrejtse előlünk. A kérdéseket nagyon ügyesen kell formulázni, s a felelet mégis gyakran épen arról nem világosít fel, a mit tudni szeretnénk. Ha rosszul választottuk az egyént, s rosszul kérdezőnk, gyakran akármelyik kérdésre is igenlő választ kapunk. Természetesen úgy nem szabad kérdezni, hogy a felelet egyszerűen „igen” vagy „nem” legyen. Egyes szavakról kérdezősködni sem ajánlatos. A kinek összes nyelvészeti ismerete abból áll, hogy tud olvasni és nevét le tudja karmolni, az olyat az e féle kérdések könnyen zavarba hozzák, s akkor hamis feleletet fog adni. A szó magában véve nem él a nyelvben; kiszakítva természetes környezetéből, a mondatból, könnyen idegenszerűvé válik. Tehát ragaszkodni kell mindig a mondathoz, s ezt úgy kell megválasztanunk, hogy megtudhassuk azt, a mit akarunk. Mondani is fölösleges, hogy még bajosabb egyes hangok felől kérdezősködni. Jó, ha az ember több szót, melyekben ugyanaz a hang előfordul, ismételtet különböző környezetben; hanem azért különböző módon kell még ezt a vizsgálatot is ellen-

őrizni. Minél többet tanult az, a kit kérdezzünk, s minél nagyobb az elvonó képessége, annál kevésbé kell ily kerülő utakon járnunk; hanem akkor az eredmény sem lesz oly biztos.

Ha az embernek elég ideje és alkalma van, hogy egy nyelvjárással foglalkozzék. legajánlatosabb a monographicus eljárás. Például elhatározza az ember, hogy a névmásokat vagy az igéket fogja vizsgálni, hogy feljegyezi a madarak, a növények vagy a földművelés eszközeinek neveit, hogy összeírja a ház belső részeire, a különböző foglalkozásokra vonatkozó kifejezéseket, természetes rendbe sorozva a műkifejezéseket s a rájuk vonatkozó szólásmódokat. Ez nagyon hasznos eljárás, mert így olyan szavakat is megismer az ember, melyhez másképp csak nagy nehezen jutott volna. Ha segítségül veszünk más szótárakat, ez nem csak arra szolgál, hogy eldönthessük, vajjon az egyes szavak megvannak-e az illető nyelvjárásban vagy nem; hanem eszünkbe juttatnak gyakran más szavakat, melyekre eszmétársulás folytán valamikép vonatkoznak.

A nyelvjárások mondattanával nagyon keveset foglalkoztak; ennek két oka van. Egyrészt a mondattan iránti érdeklődés a tudományban is egészen újabb keletű, nem igen vizsgálódtak még ezen a téren, s ha igen, akkor is csak a részletekben. Másrészt a mondattan a nyelvtudománynak minden tekintetben legnehezebb része. S kérdőzködéssel itt már nem lehet semmit sem elérni. Másképp nem lehet boldogulni, mint ha az ember hosszú ott időzése alatt folyton jegyezget; csak hogy ehhez nem igen van ideje az embernek. Ha a gyorsírást többen ismernék és használnák — a mi pedig nagyon kíváncsi volna — könnyen gyűjthetne az ember anyagot mondattani vizsgálódás számára is. Ha más célra is használni akarja az ember, akkor külön meg kell jegyezni az egyes hangok pontos kiejtését. Hiszem, hogy a gyorsírás még nagy hasznára fog válni a nyelvjárások tanulmányozásának. A phonographtól is sokat várhatunk, ha szerkezete a mostaninál tökéletesebb lesz.

Mind a nyelvjárás feljegyzésére, mind pedig tanulmányozására nézve nagyon fontos a területet meghatározni, a melyen az kiterjed. Ha valaki egy vidék nyelvjárását tanulmányozni akarja, nem elégséges, ha majd itt, majd ott végzi

megfigyeléseit, mert nagyon ritkán esik egybe a dialektus határa a politikai határral. Egymással tökéletesen meg-egyező nyelvjárást ritkán hallunk nagyobb területen, mint egy-két járásban, néha a járásnak csak egy részében; ritkán terjeszkedik ki a dialektus csak egy-két helysége, de még ritkábban egy egész megyére. Nagyon hasznos volna, ha a gyűjtők úgy jelölnék ki vizsgálódó helyük határát, hogy az egybe essék a dialektus határával; s akkor ismerniök kell az azt környező nyelvjárásokat is, s azután, hogy mikép történik az átmenet az egyes dialektusokba a határokon. A nyelvjárást mint egy egész külön álló nyelvet kell vizsgálnunk és egész határozott jellemzését kell adnunk. S ez nagyon fontos, egyrészt, hogy ethnologiai szempontból megismerjük a nyelvjárások keletkezését és természetét, másrészt, hogy az illetőnek helyét pontosan megjelölhessük az ismert nyelvjárások sorában. A szó jelentése kisebb területeken nem igen változik, s a szókincs több egymáshoz közel álló nyelvjárásban teljesen egyező. Ez esetben is pontosan meg kell állapítani a természetes határokat, s nem szabad a politikai felosztáshoz ragaszkodni. Természetes, hogy ezeket a nagyobb területeket is lehet a nyelvtan szempontjából vizsgálni, de csak akkor, ha elég anyag áll rendelkezésünkre, vagy ha van elég időnk az egész területen, mindenütt gyűjteni.

Az összegyűjtött anyagot feldolgozhatja maga a gyűjtő is, vagy akár más ember, és pedig különböző módon. Nem akarok arról szólni, midőn valaki egy valamely jelenséget vizsgál különböző nyelvjárásokban; erről csak annyit kell megjegyezni, hogy az eljárás nagyon pontos és gondos legyen. A mi egyes nyelvjárások szótári vagy nyelvtani feldolgozását illeti, nagyon jó lesz az eljárás módjára nézve egy pár megjegyzést tenni. Már is észre lehet venni, mily nagy különbség van a régi módon készült dolgozatok és az újabbak közt.

BALASSA JÓZSEF.

A GÖCSEJI NYELVJÁRÁS.

VIII.

II. Szóragozás.

a) Igeragozás.

Szenvedő igét a göcseji nyelvjárás nem ösmer, kivéve a *dicsértessék*-et; annál sűrűbben használja a német nyelv hatása alatt támadt, *lenni* lét igével szerkesztett szenvedő alakot, kivált határozatlan alanyú mondatban. A határozatlan alany kifejezésére a magyar számos fordulatot használ; így *az ember, a világ* szót, mint alanyt, az infinitivust, a *-ható -hető* igenevet, az egyes második, a többes első és kivált harmadik személyű igét; csak a latinban és németben divatos szenvedővel nem él a köznyelv. A göcseji ember keveselte e fordulatokat, a körülírt szenvedővel szaporította számukat, mely hova-tovább nagyobb tért hódít; főképp az ige többes harmadik személyét pusztítja, sőt oly mondatokban is felüti a fejét, hol határozott alannyal való szerkesztés is lehető vagy épen várható volna. A míg az Alföld és Erdély magyarja így beszél: *a búzát megörlik, a lisztet megszitálják, tésztát gyurnak belőle, osztán megsütik*, addig a göcseji ember ajakáról e mondatokat így halljuk: *a buza még lesz örvő, a liszt még lesz szitávo, a lisztébü tiészta lesz gyurva, oszt még lesz süffő*. A földmivelő a maga mesterségéről így szól: *a föld még lesz szántova, fogasítva, be lesz vetfe* stb.

Az igeragozásban a következő sajátságokat figyeltem meg. A jelentő mód folyó cselekvésében a harmadik személy jele hallható még a *tészén, lészén*-féle igékben; ámbár ezek *lész, lész* alakban is előfordulnak; érdekes még: *fun fű, sén-rén* sí-rí. Föltűnő, hogy *nincs* és *sincs* többes száma: *nincsek* és *sincsek* tehát a harmadik személy jele nélkül. holott az egyes számban még járja a *nincsen* és *sincsen* alak, tehát a harmadik személy jelével. Azt hisszük, hogy *nincsek* és *sincsek* nem az *irtanak* — *irtak* analógiájára, hanem azért állott elő, mert a más személyben ismeretlen *nincs* és *sincs* névszóvá kezd válni és mint ilyen a maga többesét a rendes *-k* képzővel alkotja.

A többes első személy jele előtt a magashangú igék-nél nyiltabb hangot találunk, mint: *vesztetténk, kiérénk, ve-*

szénk, veténk, de van *kiérünk, vészünk, vetünk* is; hasonló jelenség fordul elő a főneveknél is. A mélyhangú igék e személye nem tér el az irodalmi nyelvtől.

A tárgyas ragozásban már a mélyhangúak is nyiltabb hangot mutatnak, pl. *tuggyok, látt yok, díj yok* (ássuk), *szokj yok*; a magashangúak itt is váltogatják a nyiltabb és zártabb hangokat, mint: *kérj yok*, de *keressék, kinyöjjök* a lent, de: *még főzzük* a borsut; a befejezett cselekvésben a magashangúak kivétel nélkül a nyiltabb *é-t* vagy *ő-t* tüntetik föl, pl. *keresték* kerestük, *vetették* vetettük, *kinyöttök* kinyöttük; ellenben: *irtuk, láttuk*. V. ö. régebben *kertjek*, ma *kertjök* és *kertjük*, régebben csak *házok*, ma *házuk* is.

A tárgyas ragozásban meglepő, hogy némely magashangú igének egyes harmadik személyét teljes jelével halljuk. Két esetre biztosan emlékszem: né tégye aszt, miér *még verje* az uristen; jábo (hiába) *kiérje* az ember; fölszólító módról itt nem lehet szó, tehát e két alak nem egyéb, mint: *megveri* és *kéri*.

A *t* tövű igék a befejezett cselekvésben gyakran összevonást szenvednek, pl. *gyógyította* gyógyítottta. *köttek* kötöttek.

Különös, hogy versben (danaj) halljuk a létige teljes alakjait *vagyok, vagy on*, közbeszédben pedig az összevontak szokásosak: *vaok, vaon*, sőt *vák, van* is.

A föltétes mód tárgyi ragozása nevezetes, mert egyes és többes harmadik személyében teljes ragokat őrzött meg, mint: az ifiur *mégénneje* az ebidét, csak *hozndjék* immán; a serpenyüt a cigán *mégfódozndja*; ién halálíg réník, ha túllem a liányomat *événnejjék*, stb.

Ikes ige göcsejben *elvezik*; *kell* is a föltétes módban, *köník* kellenék.

Az igei főnévnek rendesen teljesebb alakja fordul elő a mélyhangúaknál, pl. *irnya, sirnya, rénya, tanitnya, dogoznya*.

b) Névragozás.

A szóragozásban akarunk szólani a birtokviszony és a többes szám jelöléséről is.

Rövidebb birtokszóhoz a személy jele kétszer is hozzájárul, pl. *borjaja, májája, zuzája, pihéje*.

E személy jelét némely határozó is megőrizte, mint: *beleje, alaja, feleje, melleje, róraja*; nyoma megvan az *elejbe* határozóban is; egészen elveszett a *rajt* és *benn* határozókban, pl. *rajt ülök* és *benn vagyok*.

A többes első személy jelénél igen figyelemre méltó, hogy a mássalhangzós tövek rövid magánhangzója nemcsak zárt *u* és *ü*, hanem fölötte gyakran nyílt *a* és *e*, pl. *házank, kutánk, de lábunk, utunk; velenk és kertenk, de köztünk és tehenünk*. E váltakozásra szabállyal nem szolgálhatunk, akkora még az ingadozás.

A többes harmadik személy jele rendszeren *-ik*, pl. *látik, ruhájik, magik, nevik, köztik, náluk, rajtik*; a magashangúaknál halljuk néha a régi *-ék*-et, pl. *tehenék* tehenők, *velék* velők.

Ismeretes, hogy a göcseji nép a személyjeles szavak többesét nemcsak a rendes *i* többes mutatóval alkotja, hanem a közönséges *-k* többes képzővel is, mert az *-i*-nek többesítő hatását már nem érzi. A személyjeles szavak többese lesz tehát: *házaimak, ludaidak, bátyáimak, teszvreinkek*; de nincsen: *házaikok* vagy *házokok*, vagy *házaitokok*. Ellenben hallani a többes alakokat *-i* nélkül is, ilyenformán: *luankok* lovaink, *tehenünkék, ruhánkók*.

A *-k* többes képzőt Göcsejben fölveszi a *másik* névmás, *másikók*; értelme 'többiek'.

A birtokjelölő *-é* képzős főnevek gyűjtőfogalmat jelentő többesét nem igen hallottam, hanem ilyen célra maga a többes képző *-k* szolgál; tehát: *Bugyászok Rózájik* Bugyászék Rózája, de van ritkán: *Vargadék Elondájik* is. *Apáméi*féle nem igen járatos; megelégszenek az egyes számmal: *apámé*.

A ragokra áttérve, meg kell említenem, hogy a tárgyrag több, kivált rövid szóhoz, kétszer is hozzájárul, mint: *asztat, esztet, ütöt, pártot, arasztot*. A köznyelvtől eltérők: *levelt, tehent, ötfent, hatfant* stb.

A többi ragok közül, tudjuk, a *-vel*, *-nál* és *-hoz* sohasem illeszkedik; eredeti magas hangját néha a *-be* és *-nek* is megőrzi, mint: *szájábe, Pákábe, arranek*.

A ragos névmások közül érdekes: *ezho, azho*, néha *eznek, aznak*; továbbá *ezen* is él *erre* jelentésben.

A *-ban -ben* ragot mindig csak *-ba -be*-nek hallottam.

Az *-ért* okadó ragból egyszer *-ér -ir* (fűjér, ajír), más-kor *-étt -itt* (szekerétt, buzájitt) válik.

A *-vá -vé* némely határozóban egészen összevonódik, mint: *há* hová, *sohá* sehova, *máshá, valahá*; szintígy: *éggyü* eggyüvé, össze. Pl. *ébcson*t *éggyü* *forr*. A mint az *éggyü* kiszorítja az *összé*-t, úgy tolja háttérbe a köznyelvi *együtt*-et a göcseji *összütt*, pl. *mink* *összütt* *kapátunk*.

Gyándnt Göcsejben *gyanúbo*.

Figyelemre méltó több latin értelmű helyhatározónak újra ragozása *-nek*-kel és *-ig*-gel, pl. *főnek, lénék, odínak, visszának, arranak, errenék, benek, kinek, hozzádnak, tüllednek, dtinek* (által); *fölig, lèig, beig*. Időhatározásnál is akad hasonló jelenség; erre a kérdésre, mióta Göcsejben így felelnek: *règgeltül uta, keddétül uta*; Debreczenben pedig így: *rég-ótátül fogva*.

A *kor* időragról csak azért emlékszem meg, mivel érdekes látnunk, mint válik valamely önálló szó képzővé, illetve raggá. A *kor*, tudjuk, régen csak az összetétel egyik részét alkotta és rag nélkül időhatározásra sohasem szolgált; a göcseji nyelvben a *kor* végű szók ma is összetétel, melyek határozókká csak ragok vagy névutók által válnak, pl. *vagyon-e már uzsonnakor?* (uzsonna ideje), *ebéd-korban, aratáskorban, szüretkoron; pünköstkor tájban* született. De *mikor* és *akkor* e nyelvjárásban is rag nélkül használatosak.

A többi ragokról mi mondani valónk sincsen az alak-tan szempontjából; ezzel tehát befejeztük a göcseji nyelv-járás alakтанát.

KARDOS ALBERT.

AZ ÚJ TÁJSZÓTÁR.

A régi „Magyar Tájszótár” megjelenése (1838) óta a népnyelvi közlések — kivált az utóbbi másfél évtized alatt — annyira fölszaporodtak, hogy egy új tájszótár kiadásának szükségessége egyre érezhetőbb lett. A Magyar Tudományos Akadémiának nyelvtudományi bizottságában az utóbbi években többször volt róla szó, de a dolog csak a múlt év végén lépett át a tervezés stádiumából a végrehajtás stádiumába; a nyelvtudományi bizottság ugyanis december 15-diki

ülésében végre elhatározta, hogy új tájszótárt ad ki, és készítésével e sorok íróját bízta meg. Én a megtisztelő megbízást szívesen fogadtam, és a bizottságnak tervezetet nyújtottam be, mely szerint a tájszótár készítendő volna. A bizottság az én tervezetemet egész teljességében elfogadta, csak még néhány ponttal toldotta meg.

Talán e folyóirat olvasóira nézve nem lesz érdektelen, ha röviden bemutatom azt a tervezetet, mely szerint az új tájszótár szerkesztődik.

Az első és főkérdés az lévén, hogy mit kell mint tájszót a szótárba fölvenni, a nyelvtudományi bizottság erre nézve a következőket állapította meg:

Ha a tájszót az irodalmi. illetőleg köznyelvhez mérjük, három nemét különböztetjük meg neki:

a) tulajdonképi tájszó, mely a köznyelvben teljesen ismeretlen, csak egyes vidékeken a népnyelv használatában él; pl. *bincsó*: hitvány, apró gyümölcs; *foncsika*: ringy-rongy; *punga*: bugyelláris (Szolnok-Doboka m.);

b) jelentésbeli tájszó. a mennyiben valamely köznyelvi szónak egyes tájon valamennyire eltérő jelentése vagy külön átvitteles használata van; pl. *fáradt*: sovány (Heves m.); *bátor* idő: szép idő; *ostoba*: rest (Alsó-Lendva).

c) alakszerinti tájszó, a köznyelvi szónak olyan hangalaki változata (variansa), mely az illető tájnyelvnek rendes és szabályba foglalható hangalaki eltérésén és sajátágain kívül áll, úgy, hogy az egyes előforduló esetek följegyzése szükségessé válik; pl. *papírka* e h.: *paprika*; *döm* e h.: *töm*; *csihán* e h.: *csalán*.

Mind e háromféle tájszó tehát fölveendő a szótárba. Az a) és b) alattiak nemcsak kellő értelmezéssel közlendők, hanem a hol szükségesnek látszik, értelmük megvilágosítására szolgáló példamondatok, szólások is csatolandók hozzá. A c) alattiak mellé az illető szónak köznyelvi alakja kerül magyarázatul.

Föl vesszük természetesen az idegen eredetű tájszavakat is, s ha biztosan konstatálható, hogy az illető szó mely nyelvből való, rámutatunk eredetére is.

A tájszavakat a tényleges kiejtés szerint közöljük, de azért nem mellőzzük azokat sem, melyek az eddigi gyűjteményekben köznyelvi (irodalmi) kiejtés szerint vannak közölve; lehetséges ugyanis, hogy szerkesztés közben lesz módunk az igazi kiejtést restituálni, ha pedig nem lesz, a kiadásban ezeket a szavakat valamiképen meg fogjuk majd különböztetni a többiektől.

Minden egyes szónál megjelöljük a vidéket, a hol divatozik, továbbá a forrásmunkát, a melyből át van véve; azon szavaknál, a melyeket nem nyomtatott forrásból, hanem kézirati gyűjteményből vagy pedig valamely

írás- vagy szóbeli magánközlésből veszünk át, az illető közlőnek nevét tesszük ki.

Az anyagnak lehetőleg teljes összegyűjtése végett földolgozandók az eddig megjelent összes tájnyelvi közlések (Tájszótár, M. Nyelvészet, Nyelvtud. Közlemények, M. Nyelvőr, Vadrózsák, az Arany-Gyulai, Erdélyi és Kálmány-féle népköltési gyűjtemények), továbbá Krizának hagyatéka; sőt egyes írók műveiből is kiszemelendők azok a tájszók, a melyeket mint ilyeneket készakarva használtak.

Mikor majd az egész anyag össze lesz gyűjtve, betűrendbe szedve és kellőleg megrostálva, meg lehet kezdeni a nyomtatást. Ez az első nyomtatás azonban még csak kézirat-számba megy; ezt ívenként vagy füzeteként megküldjük a Nyelvőr megbízhatóbb és szorgalmasabb gyűjtőinek, és másoknak is, a kikről föltehető, hogy az ügy iránt érdeklődnek, — azzal a kérelemmel, hogy ne taláni megjegyzéseiket, javításaikat vagy pótlásaikat sziveskedjenek a szerkesztővel közölni. A végleges szerkesztés és kinyomtatás csak e beküldendő jegyzetek fölhasználása után fog történni. Így azután lehetőleg teljes és hibátlan lesz a Tájszótár.

Azonban már az anyag gyűjtése közben is sokszor rá fogunk szorulni a Nyelvőr buzgó gyűjtőinek és az ügy más barátainak szives támogatására; az eddig megjelent nényelvi közleményekben ugyanis sokszor akadni olyan adatokra, a melyek ki nem elégítenek; ezekre vonatkozólag részint a Nyelvőrben, részint levél útján fogunk majd fölvilágosítást kérni. Reméljük, hogy a kikhez fordulunk, az ügy fontosságát ismerve, nem fogják megtagadni támogatásukat.

SZINNYEI JÓZSEF.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Szólásmódok Nagybánya város régi jegyzőkönyveiből s egyéb okirataiból, 1583-ik évtől kezdődőleg.

A garádics alatt lévő gerendákat felnyilaltattuk: felfeszítettük, s más új gerendához erősítettük.

A dézmások czirkálják meg a hegyi sajtókat: vizsgálják, járják meg, nem maradt-e itt-ott dézmabor?

Az már, jó uraim! egy huson két bőrvonás volna: egy rókáról két bőr.

Ezen dolgot nem lehet hivaikodva vennem: könynyedén, meggondolás nélkül.

Ámbár minden száj ellenkezőt szólott, a dolog mégis jó karban álltatott: minden ellenkezés daczára a dolog becsületesen intéztetett el.

Derekas buját fogja még ennek látni a város: erősen meg fogja bánni.

Hirtelen eltudta a háztól: ravaszsággal eltávolította, megszökni segítette.

Mikor a bor immár kezdett erősen megcsüggedni: meglágyulni, megnyulósodni.

Az agyagnak megnyomására polyvát is vöttünk: megtaposására, tapasztáshoz való elkészítésére.

Mert annyi itt az Ádám fia, mint a fűszál: igen sokan vagyunk itten.

Marháinkat a nyomásföldről elellenzette: az ugaros legelőről eltiltotta.

Erette magam is szívesen felrugaszodom: felrándulok, felmegyek.

Vigyázó füleket kell itten tartani: ügyes öröket, kémekeket.

Kegyelmetek dolgait forgattuk mindenkben: intéztük, igazítottuk.

Bizony, sort vett a dologban: gyanusnak tűnt fel a dolog előtte.

Talpa munkáját kérte tőlünk: fáradozásai bérét, jutalmát.

Csak hitrészszel hagyván, el akar tudni a jószágból: kivetni, kiperelni a jószágból.

Dijon-maradást is felelt hozzá: tett költségeit is követeli rajta.

Erősen utánunk ereszkedtek a hegyi tolvajok: nyomunkban voltak, üldöztek.

Ezen idő alatt alkalmas földig mentek a szekerek: jó messze elhaladtak.

Elszakadásom a tolvajoktól nem lehetett: nem menekülhettem tőlük.

Törös Péter egy oszláson volt a bátyjával: együtt osztoztak meg a mi vagyron maradt.

Az ötvös kezéhez, ló-öltözetéhez adtam egy tallért és egy ortot: megezüstözendő lószerszámhoz.

Magam indulati után ereszkedvén: indulatom által engedvén magamat ragadtatni

Kegyelmetek néhai jó atyai intését megvettem: olykori kegyességét.

A' felső esztendőkbén a nagy tűz mia' mazurrá lőtünk: a mult években esett tűz miatt igen elszegényedtünk.

Beecsapta magát a kegyelmetek városába: befutott, engedelem nélkül beszökött.

Halásban lévő betegségem idején, a novum iudicium a divisiót előlte: mig én halálos betegségemben sínlódtam, egy új ítélet az előbbi osztozást semmivé tette.

Istenünknek karját ellenünk felhuzva tapasztaljuk: csapásra, leütésre készen.

Cselekedeteidet a törvény szerint jóformán majd meg-
rázogattják: megvizsgálják, megítélik.

Vigyázzatok! mert ma-holnap leestek a talygáról: ki-
maradtok a jöszágból; — leestek az ugorkafáról. — Fordul
elő így is: „igen fennyen vagytok! pedig maholnap leestek
az császár lováról“; — itt talán hivatalt is érthettek a ré-
giek annak előtte; e helyütt azonban nem hivatalból való
kimaradás, hanem egyszerű birtokviszony fordul elő.

Nagyon is mellette fogta a dolgot: védelmezte, segí-
tett rajta.

Nagy zelussal kezde nekem szállani: igyekezett erősen
megtámadni.

Meg akarod-e az adósságot tartani tőlem? nem
akarsz-e megfizetni?

Ha ezen idő alatt pedig halomásunk történnék: ha
elhalnánk.

Feles kárvallásaim igen megnyomtak: elszegé-
nyítettek.

Az actor felette sok kerengő beszédekkel él:
csüri-csavarja a dolgot, egyenesen hozzá szólni nem mer,
nem akar.

Becsületes levelünket corámozta s úgy küldötték
ki: előttemezték, coramizálták.

KATONA LAJOS.

Babonák, egy a mult század végéről származó kéz-
iratból*).

Nyelv és száj fájásról. A macskának farkát
kell a szájába megforgatni, és el mulik meg gyógyul.

Fog fájás ellen. Egy pohár eczetben kell tenni
a lónak meg tüzesült fogát s bé kell fedni a poharat, lágy
melegen ved a' szájadba.

Hideg lelés ellen. A fris ló ganét ki kell fa-
csarni, és annak levét kell meg innya. Probatum.

Tejelapadásról sat. A midőn a gyermeke meg-
hal a Szoptatós Aszonnak, es eltemetik, akkor a Sirjából
kell egy marok földet hozni és az Annya nyakába kötni.
Item: egy ocska sűrű fogu apro fogu fésüt és kénesöt(?)
nyakába kell kötni.

Szömolcs elvesztésről. A vakondakot eleve-
nen kettő kell vágni, és annak meleg vérivel meg kell
dörgölni

*) Az aradi főgymn. tulajdonát tevő Vásárhelyi-féle könyvtárban. A
kézirat más tárgyú művek közt egy nagy fejezetet foglal magában „Némelly
házi orvosságok“ cím alatt. E fejezetből valók a közölt utasítások.

Szeplő ellen. A die 1^a may ad ultimam may minden reggel meg kell mosdani harmatba, minden bizonyal el vész.

Miképpen kell meg tudni ha Férjfiát vagy Leánt fog-é szülni az Asszony.

1. Ha job felől mozog Férjfi lesz.

2. Üllyön az Asszony a földre, és midőn fel akar kelni, ha a jobb kezére támaszkodik, midőn fel akar kelni, tehát Férjfi ha a balra Leány.

3. Egy kis Lócskát kell a fejére hinteni, de maga az Asszony észre ne vegye, ha az fejéhez vagy ábrázatjához kap akkor férjfi lesz, ha az farához kap, leány lesz.

A mely embernek szokása terhes korába a feleségét az Ágyon által lépni, s úgy le szállani az ágyról, tehát ha nehezen szül, vajlódásakor lépje által háromszor, és mindenkor kerülje meg, a job lábát tegye elől.

Fürdőkészítés a ki akarja hidgye.

A Szeder indát (mellyet két egy másra véggel menő Dülő föld között a borona érdeklött) az hol termett fel szakasztván mindjárt négy rét kell törni s haza vivén, házadban bé ne vid addig, hanem a küszöbre tévén vagdald kétfelé, s a mely része belől esik, ted a Fürdőbe, a ki kívül esik vedd a szeméthe.

Item: Háromszor 9 szál borostyán korét (?) azaz 27 szedvén és ennek tövére. Sot és kenyeret vetvén. Erős hasznos a több Praemissákkal együtt.

Ha fejős teheneket rossz személyek megvásárolják, úgy hogy mikor fejni akarnád, akkor ganéjlik, vizellik és hánykodik. Vegyed a Gazda Asszonynak viseltes főkötőjét tarcsd a Tehén alá ollyankor, hadd Ganéljon es Vizellyen azon főkötőbe, az után kösd össze, akaszd fel a kéménybe és csinálly jó Füstöt alá. Akkor nap az, aki meg varásolta házadhoz vagy udvarodba megjelenik kérőért, de se magad se cselede, azon háztul semit ki ne adgyatok, akár mint rimánkodgyon. Ha valamit ki adol neki Házadból, nem használ, ő neki ugymint a Varás-lónak ganéjja, vizellése el ál.

Ha a Tehened a Varáslás által rug és igen vaddá rontatik, holott az előtt szelid volt. Vegyen a Gazda vagy Gazda Asszony egy kapát, es a' midőn azon tehenet fejni akarják, azon kapát, a faránál hátul vágd a földbe, es hadd ott mig meg fejk, el hadgya mind a rugást, mind a Vadságot.

JÁNOSI BÉLA.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Mellső. E képzésnek védelmére azon kívül, a mit a Budenz-Albumban idéztem s a mi a f. é. Nyr. 180. lapján van elmondva, fölhozhatók még a következők. A *nyugotsó, keletső* szokat már Csokonai megemlíti, még pedig a másik két világtájjal együtt: „*napkeletső, napnyugotsó, északsó, délső*. Így ejtik ezt néhol magyar hazánkban“. A M. Nyelvészetben is V:161. megvan a *diésűő* mint dunántúli szó. A pozsony-megyei Tárnokon a tótul *Kraiši*-nak nevezett szélső utcát (szóbeli közlés szerint) a magyar ajak így alakította át: *karéjsó sor*. Továbbá: *ódalsó* M. Nyelvészet VI:343; *balsó* Jókai Vadon vir. II:197; „a *jobbso* emelvény“ Pesti Hírlap 1884. IV/4. vcz.; *legközelebbso*, mint új szót említi Lovász „A nyelvúj. hib.“ 33; *hátsó*, az irodalmi nyelv él vele a *hátulsó* mellett.

SIMONYI ZSIGMOND.

A *mellső* semmi szín alatt sem hibás alkotás, sőt a legszigorúbb analogia szerint való. A Nyelvőr XIV. 180. olvasható adatokat még a következőkkel szaporítom.

Csokonai azt írja Dorottyája IV. énekében (Mind. Munk. 222. l.): „A mint a harmatos rózsákba öltözött Hajnal már feltetszett a csillagok között; S erőt vévén a már szendergő éjtszakán, Bésütött a szála keletső ablakán“.

S ezt a tanulságos jegyzetet csatolja hozzá: „*Keletső*, vagy *napkeletső*: keleti vagy napkeleti. Így ejtik ezt néhol magyar hazánkban, és ítéletem szerint nagyon helyesen. Valamint ezekből *túl, innen, vég, hátul, elő* vagy *elől, utól, középső* stb. ezen szók jönnek: *tulsó, középső* stb.; úgy. nem tudom, mi okon lehetne kicsúfolni azon helységeket, melyeknél szokásban vagon az *éjszaksó, napkeletső, délső, napnyugotsó* terminatio? kivált hogy a *só* és *ső* suffixumok mindig helyet jelentő szókhoz ragasztódnak“.

Magam ezt a két érdekes példát hallottam: *onnalsó* (komáromi cselédtl) és *falsó*: a fal felül való (szabadkai asszonytól).

PONORI THEWREWK ÉMIL.

Ev, év. Tömlő Gyula a Tájszótár szerkesztője ellenében azt a gyanúját fejezi ki (Nyr. XIV. 173.). hogy az az *ev* szót valószínűleg csak MA. vagy Kreszn. után írta föl czimzőn. Ezt a gyanút eloszlatja a Tájszótár gyűjtőinek részben fennmaradt kézírata, melyet Kecskeméthy Csapó Dániel „írt ki“ (értsd: czédulázott), s a ki az akadémia akkori „titoknokához“ intézett levelének tanúsága szerint a Tájszótárt szerkesztette is. E fennmaradt kéziratokban megtaláltam egyaránt az *ev* és *év* szót; de K. Csapó D. elégnek tartotta, hogy csak az *ev*-et vegye föl a szótárba Kállay

székely szógyűjtéséből, a hol a szómagyarázat így van följegyezve: „Év: méreg a sebben v. daganatban; *eves*, *evett-ség* (tehát nem *evedség*): genetséges, genetség“.

Év alakjában előfordul Horváth Zsigmond gyűjtésében, de ezt a szerkesztő mellőzte, talán azért, mert nem találta sem MA. sem Kreszn.-ben. A gyűjtő ekkép közli: „*Év*: genyesség vagy enyekesség. Az *eves* seb úgy leghamarább meggyógyul, ha a v ö l g y e kinyomatik. Balatonmelléki szó“.

Megjegyzem itt, hogy jó lesz az új Tájszótár szerkesztőjének ezeket a kéziratokat újra átnézni; mert úgy látom, hogy a kiírás nem történt mindenben elég pontosan; s arról is meggyőződtem, hogy a rendelkezésre álló anyagból nem minden került be a szótárba. Az utóbbi különösen áll Ferenczi János székelyföldi gyűjtéséről, a melyből több érdekes szó kimaradt, melyeket a legközelebbi alkalommal a maguk helyén közleni fogok.

FRECSKAY JÁNOS.

Gyaksa. A Nyelvőr XIII. 558. l. Szarvas Gábor a *gyaksa* eredetét onnan magyarázza, hogy Baróti Szabó Dávid és [vele együtt, vagy tán utána] Kresznerics a Bod-Pápai szótárában a kissé elmosódott *f* betűt hosszú *j*-nek nézték, s így a *gyakfa* helyett aztán *gyaksá*-t nyomtattak.

Föl kell említenem, hogy egy alsófejmegyei technikus, Garda Dezső, tudósítása szerint ott a megyében a szekérlajtorja két végéhez függőlegesen megerősített karókat, melyek a szekéroidalt tartják, a nép *gyaksá*-nak nevezi; s így akárhogy s mint is került e szó a szótárakba, hogy valósággal megvan a nép nyelvében, az az egy bizonyos. A *gyakfa*, *gyaka* pedig ott nem ismeretes.

KISPÁL MIHÁLY.

A t. közlőnek igaza van; a *gyaksa* nem ferdített, hibás olvasáson alapuló, hanem valóban élő szó. Megvoltát kétségtelenné teszi nem csak a töle idézett tanú, hanem magában a Nyelvőrben (IX. 32.) foglalt következő hely a 'Háromszéki szólásmódok' rovatában: „Hozd ide a meréklyét, jó lesz *gyaksának*. (A *gyaksa* karó alakú hegyes fa, melyet terehordozáskor a szekér oldalára szoktak felszúrni a teher megtartására.)“

E helyre Volf György tett bennünket figyelmetessé.

E szerint *gyakfa* és *gyaksa*, habár jelentésileg teljesen egyazon szók, alakilag mégis külön választandók.

SZARVAS GÁBOR.

Nagy kalitka. Simonyi Zsigmond a Nyelvőr XIV. 181. lapján kritika alá fogja a *menevőd*, *mesény* s *röpdé* szókat, de míg az első két korcsalkotás helyébe mindjárt helyeset, jót ajánl. a röpdére nézve beéri azzal, hogy egyszerűen körülírást használ, a mely a legritkább esetben tehet mű-

szói szolgálatot. Ha egy lábnyi magas kalitka tegyük „kis kalitka”, akkor ehhez viszonyítva a kétszerite oly nagy már nagy kalitka, de azért még mindig nem „röpdé”, azaz nem olyan kalitka, a melyben a madár szárnyainak hasznát vehetné. Már pedig Černátynyn kívül számos magános s azonkívül az állatkert is bir oly nagy kalitkával, a melyben a madarak, még olyan nagy is mint a sas, kiterjesztett szárnyakkal változtathatják helyzetüket. Ha az ilyen nagy kalitkának jelölésére az állatkert és mások is a „röpdé” szót használják, ezt bizonyára azért teszik, mert nem tudnak jobbat helyette s a nagy kalitkát nem tartják alkalmasnak a fogalom jelölésére.

Codexeink közül több fentartotta nekünk a *repeső* szót „madár értelemben; de ma már nem élünk vele. Vajjon nyelvünk ezernyivel idevágó analogiáján elindulva, nem lehetne-e jó szívvvel a *röpdé* helyébe a *repesőt* vagy a *repkedőt*, *repdesőt* állítani? Azt hiszem, igen. Sőt a szárnyaló is helyt állhatna.

FRECSKAY JÁNOS.

Finom. Simonyi a Budapesti Szemle f. é. májusi füzetében (297. l.) többi közt ezt mondja: „Némely szót nem az irodalmi latinból, hanem más nyelvekből vettünk, csak-hogy a konyhalatinság közvetésével. Ilyen úton vált a mi *finom* szavunk az olasz *fino* vagy akár a közép-főlnémet *fin* melléknévből“.

Ez a nézet annyiban helyes, hogy az európai nyelvek egynémelyikébe csakugyan az olaszból került e szó; azonban a mellé állított *főlstököm* nem találó analogia, mert a *finum* irodalmi, csak-hogy középlatin irodalmi szó, míg a *früstückum* legalább kimutathatólag sohase volt szava az irodalmi nyelvnek. Ducangenál a következőt olvassuk: „*Finus*: excellenter bonus . . . Quod excellentem vel optimum gradum bonitatis obtinet, *finum* vel *finissimum* vulgariter appellatur“. A középlatináságnak e *finus*, *finum* melléknéve az olaszból való kölcsönvétel.

Az olasz *fino* Diez szerint (Étym. Wörthb.) a *finilo*-nak rövidülése; így lett a lat. *mansuetus*-ból az olaszban *manso*. A jelentésre nézve (beendigt = volkommen), mondja tovább Diez. vö. lat. *perfectus* (bevégzett), gör. τέλειος (u. a.). Hasonló jelenség a magyarban *tökéletes* (*megtökél*: a régi nyelvben a. m. elvégez).

SZARVAS GÁBOR.

A „megvédelmeztetett” Arany János. A tavali Philol. Közlönyben Arany János műveiből egész lajstromnyit idéztek hibás szót és mondat-szerkezetet. Az utóbbiakat az idei Ph. K. 358—362. lapjain védelmébe veszi ugyan Brassai, de néhány kivételt enged (362): „Az ilyeneket mint: *volnánk kénytelen, váltak kapóssá, törvényeket megszorítónak* (tar-

tom), valónak kénytelen, nem védelmezem, de bizony méltányos lenne egy meggyengült szemű ember írásbeli oly vétéségének tulajdonítani, a milyeket egy párisi vagy londoni nyomda házi javítója tétovázás nélkül kiigazítana.“

Tout comprendre c'est tout pardonner! Hadd ne maradjon hézag Arany védelmében, hogy újra bebizonyuljon ama közmondás igaz volta: Arany tűzben tisztul, a polyva megég. Az idézett négy kifejezés közül a középső kettőt nem védem újra, csak bátor vagyok Brassait figyelmeztetni a tavali Nyelvőrben közölt ily című czikkeimre: „Szóegyeztetés az állapothatározásban“; ott úgy hiszem, eléggé megbizonyítottam ezen szerkezetnek kifogástalan voltát. U. o. a 450. lapon. (azonfölül Nyr. IX:227.) találhatók olyan szerkezetek is, minő a „*valónak kénytelen, valónak kénytelen*“. De hadd idézzek az utóbbiak védelmére ezúttal még találóbb analógiákat: „*számtalan lőnek*“ multiplicati sunt super numerum KeszthC. 121; „egy egész héten *eltemetetlen lettenek volna*“ ÉrdyC. 551b; „azért semmit ne bánkódjék, hogy borai *eladatlan maradának*“ LevTár. I:60; „bár gyászos én életem, *kegyetlen az egck*, csendesen azt szenvedem és holtig epedek“ Amade versei 91; „virági sinylenek, korlátja rozszant, fái *tisztátalan*“ Shaks. XIV:182. (Szász K. ford.)

Ennyi példa egyelőre elég lesz arra nézve, hogy itt nem egyéni botlással van dolgunk. Megfejtése pedig az, hogy itt a *számtalan* stb. szók nem nominativuskép, hanem adverbiumkép vannak használva, mint pl. *szüntelen folynak, hirtelen jöttek* sat. Kecske méten ezt is hallottam: „*a lába meztelen van.*“ (Nem emlékezetből mondom, hanem akkor jegyeztem föl, mikor hallottam. Az illető leány egy szót sem tud más nyelven, mint magyarul.) Különben ugyanott ezt is mondják: „nézzük meg, *kész van-e* már a vacsora“ (ilyent többször hallottam); vö. „A mesternek is van egy kis bosszúsága, mert itt van karácsony s *nincs kész a nad-rágja*“ Népk. gy. III:281. A *kész* itt is határozó, a m. készen; mint Dunán túl hallani: *készebb* akármit megteszek, e h. készebben, inkább; *Jobb* szeretem, e h. *jobban*.

SIMONYI ZSIGMOND.

APRÓLÉKOK.

Egy zavaró hang. A magyar tudományosság jó híre-neve az utóbbi időben kifelé is mind nagyobb és nagyobb hódításokat tesz; már oly helyeken is meg kezdette lábát vetni, a hol eddig csak gúnymosollyal szoktak felelni tudományosságunk emlegetésére. A mennyire örvendetes ez a kedvező fordulat, annyira ovakodnunk kell tőle, hogy a

mit komoly igyekezet, kitartó szorgalom s fáradtságos munka szerzett meg számunkra, azt meggondolatlan könyvelmőséggel vagy vigyázatlansággal kockára ne tegyük.

A Phil. Közlöny ez évi áprilisi füzetében egy kritika-féle jelent meg, mely a sokszor emlegetett „Die slavischen elemente im magyarischen“ mű egyes cikkeit igyekszik bírálgatni. Ez a bírálatféle nagy fitymáló hangon szól arról a tudósról, a kiről mindenütt, a hol a tudományos munkálkodást igaz értéke szerint tudják becsülni, csak a legnagyobb elismeréssel, tisztelettel szólnak — gúnyosan „az éles látású unbefangenheit nagy mesterének“ nevezgeti őt; más helyen azt mondja: „nevetség es állítás [Miklosich-tól], hogy a szlávok ismertették volna meg a magyarral a *sárlort*. Ja, dies ist sorgfältiges abwägen und unbefangenheit!“ majd így ítél róla: „Egyik fő hibája, hogy a török eredetű magyar szókat a szláv dicsőség emelésére használta durch sorgfältiges abwägen und unbefangenheit. A másik lényegesebb hiba az volt, hogy a kölcsön vett elemek forrásának megítélésében nem alkalmazott helyes kriteriumot;“ szemére lobbantja, hogy nem bizonyít, s okát is megmondja, miért: „Miklosich szerint a *tolmács* szláv szó és mi a szlávoktól vettük. Ennyiből áll az egész bizonyítás. De melyik az a tö, melyből sarjadzott, ezt Miklosich nem mondta meg; mert nem tudta megmondani;“ oktatgatja egy Thúry József azt a Miklosichot, kit meg se tudott érteni; s a mi legerősebb, ráfogja, hogy a szóbeli mű „már a szerző által is bevallott hibás elvekből kiinduló munka“, s ismét: „A szláv elemek kimutatásában elkövetett hibáit maga Miklosich is bevallja“ — szóval oly kicsinylő elítéléssel szól a tudósról, hogy pirulnunk kell rajta, hogy e tiszteletlen szavak magyar nyelven jelentek meg nyomtatásban.

Azt természetesnek találjuk, hogy a búzakalász büszkén emelkedik az égnek, míg üres; ily szembeszökő tájékoztatatlanságtól, mint a minőről egypár hasonló bírálat már eléggé meggyőzött bennünket, éretlen ítéletnél nem is várunk egyebet; de hogy a Phil. Közlöny helyt adott e közleménynek, mely a magyar tudományosság gyarapodó jó hírnevére sötét árnyékot vet s elleneseinknek kész ürügyet szolgáltat támadásaik megújítására, azon valóban csodálkozunk; s midőn sajnálkozásunkat fejezzük ki rajta, hogy ama méltatlan támadás megjelent, kötelességünknek tartjuk egyszersmind kijelenteni, hogy e támadást rosszaljuk s minden, vele való közösséget határozottan elutasítunk magunktól.

Nyelvérzék és tudákoskodás. A B. Hírlap ugyanazon egy számában (máj. 7.) a Hírek rovatában olvassuk a kö-

vetkező tudósítást: „A Pisk*i*-telep részére következő adományokat vettük“ s alább: „Tolnay Lajos a Hunyadmegye eloláhosodott székelyeinek visszamagyarosításán fáradozó pisk*i* népiszkolának ügyét magáévá tette“. A megelőző számokban is váltakozva hol „pisk*i*-telep“, hol meg a „piskii-telep“ ügyének mibenlétéről kapott egy-egy rövidke értesítést az olvasó.

Látnivaló, hogy itt a nyelvérzék s a mesterkéltség hajba-hajba kapnak egymással, s hol az egyik, hol meg a másik kerekedik fölül; legutóbb azonban úgy látszik, hogy a „pisk*i*“ le kezdi szorítani a harcztérről a „piskii-t“. Nem úgy a nemzeti színháznál. Ott hajdanában a „Portici néma“ ült a trónuson, de mióta a „színészi tanoda“ virágzik, a hol nem csak azt tudják, hogy Portici olasz város, hanem azt is, hogy a magyarban városnevekből *-i* képzővel alkotnak melléknévet, a „Portici*i*“ száműzte az előbbi s maga foglalta el az üresen maradt trónust, s azóta egy-egy operai napon a színlapok fönne hirdetik a „Portici néma“ dicső uralkodását.

Arra a kérdésre, hogy az *-i* végű helységnevek, ha melléknévekként használjuk őket, fölveszik-e az *-i* képzőt vagy nem, megfelel Arany János „Szondi két apródja“-ban: „Feljöve Márton, az orosz*i* pap“.

Tudjuk, hogy ama helynek Oroszi a neve. Arany szerint tehát, de meg a népnyelvi használat szerint is, az *-i* végű helységnevek, ha melléknévként szerepelnek is, nem vesznek föl *-i* képzőt; nem mondjuk például: *rezii* bor, *simonyii* határ, ezek már olasz*i* földek, kilit*i* malom“ sat. noha vannak Rezi, Simonyi. Olasz*i*, Kiliti helységeink. Sőt a hiatus elkerülésére még a *-falva*, *-háza*, *-hida* végű helységneveket is rendesen így használjuk: apáthfalvi (Apáthfalva), balásfalvi (Balásfalva), illyefalvi (Illyefalva); nyíregyházi (Nyíregyháza), laczházi (Laczháza); bánhidi (Bánhida), várhidi (Várhida) sat.

E szerint: „A pisk*i* csata. A portici néma“.

Különösségek. Nem is hittük, hogy már halászaink is kezdenek megművelt magyarosodni; legalább az országos kiállítás mezőgazdasági tudósításából azt kell következtetnünk, hogy az „ujhodás“ malasztja már a balatonvidéki, dunai, tiszai sat. halász népet is megszállotta. Az értesítés ugyanis azt adja tudtunkra, hogy „az élő hal kiállítás több napig fogja a látogatók figyelmét lekötöni. A csinosan csoportosított *tartányokban* élénken uszkal a galócza . . . e halak egyévesek, s fejlettségük *beigazolja*, hogy tenyésztésük *előnyösebb* a pisztrángénál . . . a költségekben a víz hőmérséke rövid idő alatt kiköltötte a *halbrenyekeket*,

melyek duzzadt szikhólyagjukkal pihennek a *tartály* fenekén“.

A mi különben örvendetes a dologban az, hogy a komolyabb irodalmi termékek is mind jobban kezdenek terjedni még a nép alsó rétegeiben is; példa rá a megújodt nyelv föntidézett két csemetéje, az *ébrény* és *tartály*, melyeket magyar halászaink valószínűen a német-magyar szótárakból tanultak meg, a hol meg van mondva, hogy *ébrény*: embryo és *tartály*: beháitniss.

Nem tudjuk, Herman Ottó fölvette-e ezeket is a halászati műszavak sorába; ha Szegeden nem is, de Kőrös-Tarcsán bizonyára már nagyon elterjednek kell lennie az ébrényféle fölsőbb ihlettség szülte szavaknak.

VÁLASZOK

a Nyelvőr XIV. 185. lapján tett kérdésekre.

csula. Ez az alak a Jókai-ból idézett hely jelentésében a beküldött adatok szerint nem használatos; ellenben a *czulá*-t következő helyeken ismerik: a) „*Csula* ugyan nem, de *czula* járatos Kis-Küküllő megyében; értelmé gyalázó, s lányoknak, különösen serdülő lányoknak hallottam, hogy mondják“ (Kispál Mihály.) — b) „Hallottam Kún-Félegyházán csitításul egy ittasságában henczegőhöz e mondasban: *czo ki czula!* Nagyon használatos. különben ez ikerszóban: *czele-czula*: szana-széjjel, rendetlenül heverő holmik, csók-mók; pl. Szédd össze a czele-czuládat, oszt menny! Ez is éhoszta minden czele-czuláját“ (Szerelemhegyi.) — c) „A *csula* szót gyermekkoromban nagyon sokszor hallottam otthon (Csallóközben, Duna-Szerdahelyen) saját boldogult anyámtól is, meg másoktól is. Különösen 3—7 éves leánykákra szokták az anyák alkalmazni, ha azok valami illetlen dolgot tesznek; pl.: Nem szégyenled magad te vén *czulla* (de nem *csula*)!“ (Molnár József.)

A *czula* megvan Csokonainál is; a mint ezt Baráth Ferencz és Babics Kálmán tudatják velünk. Baráth ezt írja: „Sokszor hallottam, nőre (leányra) mondják megrovó értelemben. Csokonai Dorottájában is előfordul, az öreg Gergő beszédében (IV. könyv) kétszer: Ténsür, egy tüzlátol én ezt fel nem veszem. Didergett a czúla, majd hogy meg nem fagyott“. — Babics az első hely idézése után így magyarázza a szót: „*Czula*, *csurha*, *csurhó*, *czódlí* — lotyó-féle, kevés becsületű, könnyelmű fiatal vászonceléd, ha félig tréfásan titulázzák. Az egész Dunántúlon így van“.

A *csula* (*csuli*, *csajla*) szót más jelentéssel négy helyről küldték be hozzánk: a) „*Csula*: Bia tájékán tehénről mondják, mikor riska tehén, apró szarvú, vézna, sovány“ (Kartal Károly.) — b) „*Csuli*: Kún-Félegyházán anynyi mint kajla, hosszú fülű, esetlen testalkotású“ (Szerelemhegyi.) — c) „A *csula*, *csuli* szókat csúfneveknek ismerem; gyermek koromban így csúfoltuk egymást“ (Deéz Sándor. M.-Vásárhely vidéke.) — d) „*Csajla*: Nagy-Kőrösön ökrökre mondják, ha lehajlik a szarvuk“ (Tömösközi Sándor.)

petek. a) „Sarkadon, Bihar megyében. használják a *petek*-et. Ha pl. egy duhaj legény korcsmába megyen s az ott mulatókat kiveri, midőn hősködését elbeszéli, azt mondja: Csaptam egy peteket. Ha többen valami fölött összekapnak s e miatt verekedés támad köztük, azt mondják rá: Nagy petek lett abból osztán“ (Márki Albert.) — b) „A *petek* közönséges szó Nagy-Kőrösön; használják ilyféle mondasokban: Nagy petek volt náluk. Állott a petek egész nap. Bezzeg tettek ám nagy peteket! Különösen a házi czivakodás perpatvar kifejezésére használják“ (Tömösközi Sándor.) — c) „*Petek* = veszekedés, láрма: Nagy petek vót ott, csak láttátok vóna!“ (Fábián Károly. Dorozsma.) — d) „*Petek* — dulakodás nagy lármával“ (Névtelen. Kecskemét.) — e) „Mikor a betyárt üldözik s ő tüskön-bokron keresztül megmenekülve végre föllélekzik, azt mondja: No, soha életembe ilyen petekém nem vót“ (Kartal Károly. Bia, Baja vidéke.) — f) „*Petek* igen közönséges és széltiben-hosszában használt szó Kún-Félegyházán: sok hűhő semmiért, láрма, csődülés jelentésekkel, melyekben azonban mindig benne látszik lenni a 'kudarcz' fogalma is; pl. Nem készítettem oda neki estére azt a baszom pipát, oszt olyan petekét csinát érte, hogy még a gyereksé áta még nevetés nekü. Nem akart a czédulájé fizetnyi (a helypénzszedőnek), de micsoda petek lett abbú! vót ott hat baktér is écczérre. A következő két mondást vándorkomédiások mutatványainak látása közben tették: Nézd a pojáczát, hogy méttészi a petekét! Úttészi a petekét, mintha avva ja rúdda gyütt vóna a világra“ (Szerelemhegyi.) — g) „Gyermek koromban sokszor hallottam Kún-Sz.-Miklóson, de nem 'kudarcz', hanem 'czivakodás, veszekedés' jelentésben: No, csinált aztán peteket! A volt a petek! még a harmadik faluba is elment a hire. No, te megttetted a peteket! A szó jelentése rokon a *patállia*-éval: Akkora patáliát csinált azér az egy tyúkér!“ (Baráth Ferencz.)

petten. a) „Szülőföldemen Csékuton (Veszprém m.) az alacsony, de erős, vaskos termetű embert mondják *pöttön*-nek: Ném is hinné a zembér, ebbe ja pöttön emberbe

mennyi erő van!“ (Tolnai József.) — b) „Sopron megyében igen ismeretes szó a *pöttön*; jelent alacsony termetű, kicsiny embert; némiképen megvető gúny van hozzáköteve: Mit akar ez a pöttön ember, mingyárt a zsebembe rakom! (Horváth Antal.) — c) „*Pöttön, pöttönke* megvan Győr megyében: Ojan pöttönke kis leányom született, hogy alig lácczik ki a böcsőből. Ekkis pöttön kis pörsenis támott a kezén, osztán ugy emirgesedett, hogy doktor köllött neki“ (Kárpáti Endre.) — d) „A *petten* szót Sz.-Fehérvárott hallottam ily alakban: *pöttön*; értelme ,kicsi, vastag‘; pl. *pöttön ember, pöttön ujj*“ (Balassa József.)

ragyabunkó. a) „A *ragyabunkó* csúfolódó szó ismeretes Gömör megyében; a gyermekek és suhancok szokták ezzel csúfolni ragyás társukat“ (Nagy Pál.) — b) „*Ragyabunkó*-t használják Máramarosban Viskén, és értenek rajta himlőhelyes, ragyás fiatal, élénk embert“ (Viski K. Bálint.)

eresztős. I. a) „*Eresztős*-nek mondják Hajdu-Szoboszlón azt a buzát, mely a nyomtatáskor jól *ereszt*, vagyis sok magot ad“ (Bihari Kálmán.) — b) „*Eresztős* gabona = jól fizető, sokat kiadó“ (Viski K. Bálint. Visk.) — c) „Ha például egy kereszt buzából 2 vékát várunk, de az harmadfelet vagy hármat is ad, akkor *eresztős*-nek mondjuk az *életet* (gabonát); ellenkező esetben pedig azt mondjuk *vékonyan ereszt*“ (Márki Albert. Sarkad, Bihar m.) — d) „*Eresztős*-t használják Szatmár és Győr megyében (itt inkább), de csupán a szalonnára alkalmazva: *Eresztős* a szalonna — bőven sül belőle zsír. Nem *eresztős* a szalonna — kevés zsírt ad, sok a tepertője (Győrött: sok a *csörgéje*)“ (Kárpáti Endre.) — II. „*eresztős* liszt — nedves liszt: *eresztős* tészta — nedves lisztből gyurt tészta, a mely nem sül meg jól, nedves, nehezekes marad“ (Kartal Károly. Baja.)

mármaros. „*Mármaros* helyet *mármaros* elnevezést hallottam, de az nem tájszólasszokás, hanem csak egyes egyénektől használt kifejezés, kik a szót ügyetlenségből elcsavarják, egy betű hozzáadásával vagy elvételével“ (Deés Sándor.)

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Nincs ott egy sivalló lélek se (Sivalló lélek, Gömör Nyr. IX. 230.); nincs ott a kozokán se: egy lélek sincs ott.

Kihúzza a nyargalót: megverődik, kikapja a magát. (*Nyargaló, jargaló, jargalás* régenten: stipendium, zsold. Nagykőrösi

registrom 1634-ből: „Az szübasáknak adtunk itt léteken nyargalló pénzt 2 tallért“. L. RMKT. II. 456.)

Dúvertibe vagyunk: össze-vissza, felfordult állapotban.

Fé kedvvé van. (Tinódynál: az ki szerzé, vagyon oly mint fél kedvében, Szeg. vész. 322. Mostan is penig az nép fél kedvvel vagyon az itt való maradásra, hogy kevesen vannak és hogy fizetetlen Levelestár I. 279.)

Nagy döbbsbefakadva: nagy bosszúsággal. Pl. Itt vót a zsidó, hogy fizessék ké neki, alig birtam kianni rajta. De hát émönt má? Émönt osztán nagy döbbsbefakadva, de aszonta, hónap mögin égyün. (A kifejezés értelme világos Tinódy c sorából: Az tereknek vagynak dobujuk fakadva, Egerv. 1274. Dobjuk fakadva: re infecta Veresm. Intő Lev. 218. L. RMKT. III. 440.)

Köllös közepé. (Nyr. II. 87.)

Szegődi nem tőti: olyan cseléd, a ki mindig változtatja a gazdát.

Émőheccz oda, a hun a part szakad.

Farkas kaszára jut: pl. valamely vagyon, a melyet eltékozolnak, vagy valami tárgy, a melyet elrontanak. („Farkas kaszára veti“ Pázmán Préd. A „farkas kasza“: a farkas fogó vas.)

Az eszöd kosara, v. veleje: bosszankodó kétségbe vonása valamely állításnak. Pl. Hán hét még husvét? Kilencz. Az ám, az eszöd kosara, legtöbb ha hat hét.

Attyafia, térdig. (Ha valamely legény vele rokonságban álló lányhoz v. menyecskéhez jár, s mentségeül azt hozzák fel, hogy hisz atyjafia. Erre szokták azt mondani, hogy attyafia ám — térdig.)

Sort fog. (A malomban az örlősök jelentkezések sorrendjében örlethetnek; azért a gondos gazda jókorán elmegy „sort fogni“: jelentkezni, hogy mentől előbb ő legyen a „soros.“)

Vas körmöt hány: a ki sikos sárban jár, lába újjait begörbíti, hogy el ne csúszszék. (Átv. ért. aggatolódzik, kötözködik.)

Maga szopta az annyát: eredetileg állatról, pl. malaczról mondják s akkor: szép; ugyanis a mely malacz maga (t. i. egy maga) szopja az anyját, az rendkívül szépen fejlődik. (Legtöbbször azonban gúnyosan használják feltűnő rút férfiról v. nőről.)

A mire ért! (Igy szokták kínálni azt, a ki evés idején érkezik valahova. A megkínált ekkép szabadkozik: Csak tessék isten áldásává.)

A mióta kétágú gatyát visel. Pl. még ilyet nem láttam, a mióta stb. (Aranyánál: „A légynek se vétett, mióta kétágú“. Ezt Simonyi Nyr. II. 199. úgy magyarázza, hogy „a mióta felesége van“. Sem a kifejezés természete, sem az illető hely értelme — Jókáról van szó — nem engedi meg e magyarázatot. „Mióta kétágú“: mióta két lába van, mióta a világon van.)

Még a pap sé szart. (Annak mondják, a ki nagyon korán reggel eszik.)

Mindön órás: a terhes asszony állapotának vége felé.

Szédi baba: (Kis gyerekhez, midőn körben forgatják.)
(Nyr. III. 231.)

(Kis-Kún-Halas.)

KORDA IMRE.

Babonák.

1. Hogy sok tik mégkottollon, pemet-vizet kő a zivó-vállu-jukba öntenyi (azt a vizet t. i., a melybe a pemetet kenyérsütés alkalmával megáztatják).

2. Hogy a tikok korán mégkottollanak, géréncsér-szómát kő alájuk ténnyi a féczékbe. (A fazekasok edénnyel terhelt szekerekkel eljáznak falukra árulni; s gabonáért adnak edényt. Az edényt sok szalma közé elcsomagolják s az ilyen sok falu határában meghordozott szalmát kell a tyukok alá tenni.)

3. Ha fő-szének (éjszak felé) ütetik a tikot, akkor mind koka-sok kének; ha pedig ászének, akkor mind gérczék lesznek.

4. Ha a házos emberek fő-szének feküsznek a zágyba, akkor figyerékük lesz; ha pejig ászének, akkor leán-gyerék születik.

5. Ha télén a hó többször esik nappá, mind éjjé, akkor abb' a zesztendőbe több gyerek születik; ha pejig éjjé többször esik, akkor leán lesz több.

(Nagy-Lengyel, Göcsej.)

GAÁL FERENCZ.

Népetimológiák.

— Tudod, komé, hogy miér mongyák a dohányt dohánynak?

— Nem én, mom meg, ha tudod.

— Hát tudod, mikor a magyarok jöttek Sczithiából, osztán a Kárpátok közt kóborásztak, egyik vezérok Doh lelt egy dudvát, osztán aszt megrágtá. De elkezdet tülle okádni; a többiek meglátták, osztán elkeszték mondani: „ni ni Doh hán y!” Ebből lett a dohány neve.

(Patóháza. Szatmár m.)

BARTÓK JENŐ.

Gyors mondókák.

Turon tul, egy tón tul egy tiszta tarka kurta farku kan tur, annak a háta közepin van egy tiszta tarka kurta farku kan kakuk, csak aszt kiábájja: jobb nyak tyuknyak ludnyaknál.

Sajt! ha én téged meg tudnálak karimásittalaníthatni, úgy megkarimásittalaníthatlak, hogy úgy még sose vótál megkarimásittalanítva.

Pipa kupak, pap kalap.

(Déva-Ványa. Jász-Nagy-Kun-Szolnok m.)

CSATÁRY LAJOS.

Találós mesék.

Micsoda jóság van a szekírbe? — Meg lehet vele fordulni.

Mi nélkül nem lehet szántani? — Fordulás nélkül.

Miért áll meg a szántóvető ember a föld végén? — Me nem fél, hogy felbillen.

A szent léleknek mikor vót farka? — Mikor galamb képiben szállott a födre.

Micsoda királynak nincsen országa? — Kártyakirálynak.

Mi legjobb a balhába? — Hogy nincs megpatkolva.

Éjjel nappal fürdik, mégis fekete? — Malomkerék.

Mikor hallotta az egész világ a számár ordítását? — A vízözönkor Noé bárkájában.

Milyen szőre van legtöbb a disznónak? — Tőves.

Milyen fa van legtöbb az erdőn? — Görbe.

Melyik a legerősebb állat? — A csiga.

Ki nem jár az orra után? — A rák.

Mit csinál a nyul, mikor a hegy tetején áll? — Völgybe megy.

Milyen disznó van legtöbb? — Görbe farku.

Miér tapogat a vak? — Mer az ujjain nincs szeme.

(Patóháza. Szatmár m.)

BARTÓK JENŐ.

Gyermekjátékok.

Dólé (paja, czigére).

A dólét tavasszal játszák; evvel a játékkal kezdődik meg a szabadban a játszás. A dólé egy 10 cmt. hosszúságú, henger alakú, mindkét végén kúpalakba megfaragott fa. Az 50 cmt. hosszúságú kissé lapos ütővel legelőször is egy 1 méter átmérőjű kört írnak le, várat húznak a földre.

Rendesen kéttésbe játszanak, ritkán hármasba. Előre megegyeznek, hogy mennyibe játszanak: Jácckunk ötszázba, ezérbe, kétezérbe!

Hogy ki kezdje meg a játékot, azon könnyen megegyeznek; rendszeren a jobb játékos veszi fel az ütőt s megy be a várba ütni; a másik játékos pedig a váron kívül áll s igyekszik az elütött dólét megkapni, vagy a hova az leesett, onnét a várba be-

hajtani. Ha ez nem sikerült, következik a briccz, bicez (bicczentés). A hova a dólé leesett, onnan történik a briccz. Ugyanis a bentlevő az ütővel a dólé végére üt, hogy az fölugorjon s ugrásközben minél messzebbre elűthesse. Akár érte az ütő a dólét ugrásközben, akár nem, a dólét arról a helyről, a hova leesett, hajíthatja be a kint levő. Ha ismét nem sikerült a behajítás, akkor a bentlevő tőt (T ő t ő k' mondja nagy hangon). Ekkor a dólét háromszor egymásután bicczeni s üti minél távolabbra.

Nagyon vigyáznak arra, hogy a dólét ugrás közben érje az ütő, ne a földről üsse el (kotorja); mert az k o t r a v ó t, s a kint levő behajíthatja a dólét.

A briccnél, ha a dólé ugrásközben a várba esett, a ki hamarabb mondja, hogy csúrvár, az megy be ütni. A tőtésnél okvetlen kell egyszer érinteni az ütőnek a dólét ugrása közben, különben megint behajíthatja a dólét a kintlevő. Rendesen minden bricczet mindketten számítják nagy hangon: E c c z é n e m v ó t, k é c c z é s é v ó t, h á r o m s z ó s é v ó t', már a hogy elbirta a dólét ütni, a vagy nem.

A hova a dólé a harmadszori briccz után leesett, onnan számlálják, hogy hány lépés van a várig: minden lépést tizbe számítanak az összeget pedig oda írják a vár mellé a porba, s a játékot a bentlevő tovább folytatja a fent leirt módon addig, míg a kitett összeget valamelyik le nem játsza. Ha a kintlevőnek sikerült a behajítás, 'l é v a n' kiáltással siet be a várba ütni.

A behajításnál, ha a dólé a vár szélére esett, akkor fék é z, vagy is a bentlevő mind a dólét, mind az ütőt egy kézbe fogva a dólét magának főadja és elüti. Utána az egyszeres bicez következik s az után a háromszoros briccz. A ki lejátszotta az összeget, az még egyszer elüti a dólét s az ellenfélnek sántikáva kell onnan bevinni a várba; valahányszor a felemelt lábát a földre teszi, annyszor üt a nyertes a korbáccsá font kendővel a hátára.

A kezdő játékosok a dólét rugásba is játszák, rendesen három rugásba. A kiütött dólét a kintlevő a lábfejeére teszi s rugja be a vár felé; számítják egyúttal, hogy 'e g y a r u g á s, k e t t ő a r u g á s, h á r o m a r u g á s' s ezután hajítja be kézzel a dólét. Néha kiütéssel is játszák, a midőn a befelé hajított dólét hajítás közben kiütheti vissza, a mi az ügyes fiúknál tiz-tizenöttször előfordul.

(Dorosma.)

FÁBIÁN KÁROLY.

Tájszók.

I.

S z a t m á r m e g y e i e k.

Dugacs: valami csekély kis lyuk betömésére használni szokott eszköz; kicsinylésre is

alkalmazzák; erigy te! segg-dugacs!

- D u h a d: bedugul, nyílása elzáródik.
- D u r u z s o l: dalol magában, hal-
kan, a nélkül, hogy a dalnak
a szavát mondaná.
- É h e z e t e s: aki folyton éhes,
soha sem bír eleget enni.
- E l h e r g e l: elpusztít; vagyonát
elhergelte, elpusztította, elette-
tta.
- E s z e g e t: csendesen, lassan
eszik; gyermekről, lábadozó
betegről szokták leginkább
mondani.
- E l ő r ü n n e n: előlről; ér ü n-
n e n: erről.
- E g y ü t t: valamit bizonyító, fe-
nyegtetve erősítő szó: vigyázz!
mert együtt kikapsz, bizony
kikapsz. Szabolcs megyében
az együtt helyett „i g y ó k“-ot
mondanak: fuss, szilajon, mert
igyók elverlek; Gömör-, Tor-
na-, Hont megyékben már
csak „j ó t“- vagy „j ó d“-ot
hallottam, de ugyan csak az
elmondott értelemben. A nagy-
bányai régi jegyzőkönyvekben
„e g y ü l d“- alakban jön elő.
- É d e s - k e d v ü: csak borra szok-
ták alkalmazni; könnyü-italu,
kellemes savanykás ízű bor.
- E m b e r b o r: kemény, erős
óbor, melyhez ember kell,
hogy megbírja.
- E r ő s k ö d i k: valamit erősen
állít, bizonyít; mellőle nem
tágít.
- E c s e l ő: apró-, vékony- s sürü-
fogú gereben, melyen a fino-
mabb szálú len- vagy kender-
szöszst szokták még tisztább-
szálúvá tenni.
- E s z e l ő k ö s: bolondos, tréfás.
- E d d e g é l: lassan, kényelmesen,
hosszasan eszik.
- F á s k o d i k: alkudozásoknál
szokták használni, mikor az
elárusító fél az értékéből va-
laminek nem enged, megköti
magát.
- F o n c z a: bányászmeccs, mely-
nek világa mellett a bányász
lent a bányában dolgozik.
- F e j t ő: vastag, sodrott gyapot-
fonal; van fehér, kék, vörös
stb. fejtő.
- F i k a r c z: valami megnevezhe-
tetlen csekélység fogalma; nem
engedett egy fikarczot sem:
legkevesebbet sem engedett.
- F e d e l e n c z: orgonafa vagy
virága, syringa vulgaris.
- F e l ő r ü n n e n: onnan felülről.
- F i r d e l: lefarag, apránként le-
metszeget apró darabkákat;
csak kenyérre szokták alkal-
mazni; „melyikötök firdelte így
le ezt a kenyeret?“
- F i c z i m á n t o s: cziczomás,
mind a mellett is csinosan öl-
tözködő, kényes természetű,
másokétól eltérő szokású, haj-
lamú.
- F a r k a l ó d i k: folyton utána
jár, nyomában van, például:
gyermek az anyjának.
- F i t i t: mutat valamit, ami nála
van; fitisd azt a kártyát! lás-
suk mid van?
- F e l h e r r g e l: felingerel, iszti-
kél, valaki ellen bujtogat, fel-
hecczel.
- F e l k é p e l: pofon ver, pofon üt.
- F i r t a t: vallat, valamit meg-
tudni akarván, erősen kérdez-
get; „hagyd annyiba, ne firtasd
tovább!“
- F a r t a t: félre nyom, barmot
hátlujánál fogva félre szorít;
„fartasd idebb azt a tehenet!..
farta barna!“
- F u t r i n k a: ide-oda futkosó,
ügyes, sérengy kis — különösen
leány — gyermek.

- Félsalavári: gyengeeszü. ügyetlen.
- Feltápszkodik: lassan, restül feláll; vagy betegség, verés után ágyból, földről felkél.
- Fecskel: vizet vagy más hig anyagot szétfecskendez.
- Félkótya: , eszelős, gyenge.
- Félkegyel: felfogású, gyáva, mü: ügyetlen.
- Fityinkó: e szóval a férfiaknak természetből örökölt tehetlenségét szokták kifejezni.
- Göngyő: hengeralakra összecsomózott tárgy; pl. kender, len, szősz, gyapju; innen: göngyöl, göngyölit: csomóba csavar.
- Göröncsös: érdes, durva felületű tárgy, anyag.
- Gezemicze: apró, vékony ágbog, kóró, mellyel tüzet éleszt, rakni szoktak.
- Gürüzdöl: bizonyos, köhögéssel, nehéz huruttal együtt járó torokfájáskor szokott az abban szinlődő torka gürüzdölni, fájdalommal, nehezen nyelni, vagy a nyálkát torkán felköhögni.
- Gángá: ügyetlen, észtelen; ezzel rokon jelentésű a
- Gadonga szó, valamivel szelidebb, tréfásabb a
- Golyhó.
- Guzsol: ruhát, kelmét kiméletlenül összeveisza csavar.
- Gajdol: éktelenül dalol, mint rendesen a részeg ember szokott.
- Gacsiás: görbe, bogos karó, fa, pálcza, a minek egyenesnek kellene lenni.
- Göcsös: bogos, csomós fa, bot.
- Gamó: az igen nagy lábról szokták mondani.

(Nagybánya. Szatmár m.)

KATONA LAJOS.

2.

Kiskunságiak.

- Abézol: elpocsékol, elveszteget.
- ácsánkodik vmire: számot tart vmire, követel vmit.
- aggság: aggodalom, baj. (Nyr. VII. 231.)
- ágyás: 1) virágágy, veteményágy; 2) szérűn leterített gabona.
- alfa: a járom alsó vízszintes fája.
- álladzó: 1) szíj vagy szalag, mellyel a kalapot az állhoz erősítik; 2) kis gyerekek állá alá kötött ruha.
- árguvállodik: kunyorál, hosszasan és ismételve zaklat vkit vmi kéréssel. (Nyr. VII. 39.)
- árgyéus: 1) káromkodásban: „az árgyéussát!“ 2) Débéák nevű közeli homokpusztán így neveznek egy körülárkolt területet, mely állítólag valaha kert volt; 3) így hitták régen a Kiskunkerület székházát Félégyházán. „Félégyházán van egy ház, Árgyéus a neve. A mit abba főznek, Keserű a leve“. (Régi népdal. Vö. e palóc dallal: Amott van egy kis ház Árdélyus az neve. Nyr. XI. 384.)
- arkány: félig lőszörből, félig kenderből font kötél, végén hurokkal, mellyel a szilaj lovat a ménesből kifogják. Ritkán használt s félig elfeledett szó, mivel az általa jelentett tárgy már nincs használatban.

Arany helyette a pányvát használja: „Pányvával ezekből ha mikor kell fognak, Hajítva kötését repülő huroknak“ [Buda hal.] „Van erős pányvája lószőr kötelekből“ [u. o.] A pányva és az árkány közt az a különbség, hogy a pányvára legelni kötik ki az állatot valamely fához vagy czövekhez, míg az árkányt a szabadon legelő ló megfogására használták.

ásítozik vmire: óhajt, kíván vmit, főleg a mi nem dukál neki.

átatobáta: összevissza rendetlenül. (Nyr. X. 189. Baranyában: felületesen, átalán véve (?) Nyr. III. 565.)

babajkó v. bajkó: eszelős.

bagjas: borzas fejű. (Nyr. IV. 560, III. 34. Pázmánnál: Baglyason ne hagyja fejem.)

bajuszmók: nagybajuszu ember.

bakádzik: vmi lökés következtében bukdácsol; pl. Úgy megrúglak, hogy hatot is bakádzó.

bakhát: hosszú homokdomb.

ballangó: gömbalakú tüsök-bokor, „ördögsekér.“

bamba: gyöngye elméjű.

bandsal: kancsal. (Nyr. III. 34.)

bandsúr: dolmányforma posztó felöltő.

bánomkert: olyan kert, melyet a víz gyakran megszokott nyomni. Bánomárok: melyet ilyen kerten át ásnak.

barom: gyűjtőnévül pl. két barom, három ménös járja a főgyit: gulya, csorda.

bazsal: néz (tréfás ért); pl. má kibazsátad melyik a legszöbblán! (Nagykunságon bazsalyog: mosolyog Nyr. II. 135.)

(Kis-Kún-Halas.)

KORDA IMRE.

Mesterszók.

Bányászszók.

Éjfél után két órakor kolompoznak első, háromkor másodikat, négykor kolompoznak rendelésre. Már ekkor összevannak gyűlve a munkások a karámban; itt előbb imádkoznak, azután kezdődik a rendelés; a h u k m á n y (felügyelő) felolvassa, hogy ki-ki hol fog dolgozni azon a napon; a s z a k m á n y o s o k a t a hónap elején rendelik el és akkor adnak nekik s z a k m á n t (megszabják a munkabért); ezután mindenki meggyűjtja f o n c z á j á t s bemenvén a bányába, munkához fog.

A f o n c z a (bányamécs) különféle alakú; többnyire egyik végén keskeny, másik végén sokkal szélesebb; keskeny részéből kiáll a f o n c z a ó r a, a hol a k a n ó t meggyűjthető; része a f o n c z á n a k a n y e l v, mely előre és hátra tolható. Ha a f o n c z a p i s l á k o l (pislog), a s p á d é v a l távolítják el a kanótról a hamvas részeket. (A mikor még faggyut használtak világító szerül, az eszközt, a melyben azt elégették, v i l á g - n a k hívták).

A ki tizenkét óráig dolgozik, egy-, a ki d. u. négyig, az másfél siten volt. A mint kijön a munkás a bányából, megy nótáztatni (feljegyezteti a sitjét). Hetenként szombaton van a köcscsig-adás; ilyenkor osztanak olajat, port, dinomment, spárgát, kápszlit, egy hétre valót. Mindennap egy sitre-vagy másfélre való olajat tölt a bányász a csubujó-ba, s azt magával viszi a táskájá-ban. A (puska)port poros-zacsókó-ban tartja.

A hukmány mindennap fárol (bejárja a bányát), az aknába fárt-okon (létrákon) kell lemenni, a melyek hepcz-czel (görbe szeg) vannak lefoglalva. A sitmáiszter (bányatiszt, hívják még permesternek, bányamesternek, bányanagynak is) a hónap végén megy bémírísre, ekkor a szakmányosoktól számbaveszi az egész hónap alatt végzett munkát. A ficzkó (inas) viszi elől a bányamécset és a mérőlánczot. A koncspásztor időközönként megnézi, vajjon nem hág-e a satt-ban (aknában) a víz, hogy a szerint kezelhesse a konc-ot (régi szerkezetű víz-huzó gép). A kisebb verkes (magán, nem kincstári) bányáknál a gazda vezeti a munkálatokat, a direktor vagy princípális a hivatalos iratokat vezeti és a munkásokat fizeti.

A 13—17 éves fiúkat különféle munkák végzésére használják: a zóbórlók tekenyövel hordják kisebb távolságokra a köveket, a mit a vájárok*) lefejtettek; a gyengverők olyan apróra törik a vontosokat (nagyobb köveket), hogy az a stomp (ércz-zuzó) alá kerülhessen; a cserpálók a helyenként összegyűlt vizet cserpák-kal merítgetik. Ezek minnyájan sites-ek.

A hontfutók 17—22 éves ifjak, a kik a köveket hont-ban hordják nagyobb távolságokra, többnyire futva. A hontnak négy kis kereke van, a melyeket valcz-oknak neveznek; a tengelyek közel állanak egymáshoz, ezen van a láda; a hontot maga előtt tolja a dón-on, lerakott száldeszákakon; ha találkozna, akkor az, a ki a terhelt hontot taszítja, kiált előre: tedd ki!

A hontfutókra a számló ügyel fel, ez jegyzi fel, hogy ki hány utat tett meg.

A faművesek az ácsmunkát végzik.

A vájár*)-nak, a ki a szikla repesztéssel foglalkozik, szerzémai: fúró (véső), ezt a fájszli-val üti, a mely 3—5 kg. nehéz kétféjű kalapács; prusztoló, rövid fúró, a mivel a lyukat megkezdi; garacz, a mivel a fúróport kiszedi; czinkus, hegyes vaseszköz, a mit feszítésekre használnak; csákkány; léstrang, hosszú vasrúd; puczka, a mivel a már lefejtett nagyobb köveket aprózzák.

A gazdagabb fémtartalmú köveket ércz-nek nevezik; az érczet ki szokták rámolni, azaz rámlóval (kisebb kalapács) letörlik a haszontalan kövekről; e haszontalan, tartalmatlan követ

*) Ezt a kifejezést a nép nem használja, ő csak azt mondja, hogy ő a strocczon dolgozik.

pusztá-nak hívják; pusztát és földet vegyesen píreg-nek neveznek; a silányabb fémtartalmú kőnek gyeng a neve; sará-m-nak nevezik a fémtartalmú követ, ha azt a föld színén, vagy kissébb mélységben a föld közül szedik. Ha csak dió nagyságú a kő, vagy annál kissébb, grib-nek nevezik. A szép alakokban jegőződött ásványoknak stufa, bánya virág a neve.

(Nagybánya vidéke.)

MALENSZKY KÁROLY.

Mesterműszók.

Szücs mesterség.

(Az eredeti följegyzés szerint közölve).

Bőrök: berbéts-, juh-, bárány-, farkas-, róka-, nyest-, görény-, vidra-, nyulbőr;
irha; vékonyon készített bőrök.

Az érleléshez kell:

egy nagy kád,
só, timsó, korpá, hideg víz; ezekből leszsz a tsáva.

A kikészítéshez eszközök:

egy kasza pad, abba egy nagy szélyes horgás éles vas;
egy tzorholo vagy igazitto vas, dient zum ausdehnen des felles.
egy színlő (lapos nagy) kés, fa nyéllel, igen éles.

A szabáshoz kell:

egy kés, egy ollo.

A megvarráshoz kell:

gyűszű; tű; fejtér, kék, veres tzer-na; atzél; kalapáts.

A bőrökből készülnek:

ujjos bunda;

kis bunda;

ujjos kosok, fekete szőrű, kívül a szőrivel;

hoszszu süveg (kutsma);
német süveg, a tetejét hideg üdőben ki duvaszzák (ki nyomják) s úgy a fejre egészen le húzzák;

bársony tetejű süveg;

fekete és fejtér kerek sapka.

A süveg, kutsma és sapka kikészítéshez kívántatnak fa butukok (tőkek).

A bundán a varrásokat nevezik:

irházás, külső béllés, igen apron varva;

vorczal varrás, szeges forma, (würsteln, paspal);

lapos gombojag szegés; simpla és dupla lántozás, külömbfile tzer-na és sellyemmel;

farkas fog varrás (a nyak hozzá varrásánál és egyebütt is a részek öszve tételénél);
agyon varrás (azaz két bőrt szembevarrani gombolyagon);
fenyő ág varrás (tzi-frázás).

A czéhben vannak hivatalok:

fő czéh mester, kis czéh mester;

aty a mester, különösen tar-
tozik szorgalmatoskodni, ha
valaki czéhbeli meg hal;

fő láto mester, kis láto
mester, ezek mindenre tar-
toznak különösen vigyázni;
fő decán, kis decán, a kik

gyűlés és más öszvejövétel
alkalmával az egész czéhnek
szolgálni (udvarolni) tartoznak.

A czéhnek öszve jövelete nevez-
tetik czéh gyűlésnek vagy
lakásnak, s mindég a fő
czéh mester házánál történik.

(Kézdi-Vásárhely.)

FRECSKAY JÁNOS.

Népdalok.

1.

Nyóczórakkor megütik a rézdobot,
Édöss babám tölled elmasérozok.
Méssze vagy on Dalmácziája határa.
Aggy egy csókot utójárá arczámra!

Rozsmarintszál léhajtotta a fejit,
Édöss anyám ésszetette a kezit.
Hull a könyve két szemiből léfelé
Úgy jött velem az ezredös úr elé.

Bérukkoltam, azt jelöntöm aláson,
Itt vagyok, hogy minden lejány meglásson.
Hadd lássa még kutya némöt kápiárja,
Hogy menyén a székéj legén csatába!

(Bardócz. Udvarhely m.)

VERES FERENCZ.

2.

Esik eső a mezőre, csak úgy dül,
Bárcsak könnyű hullna babám szemiből;
Eső után szépen vidúl a mező,
Könnyezve zeng a lángszívű szerető.

Viszi a szél a féllegét léfelé,
Borult után ragyogó nap jön elé;
Bárcsak vinné búmat is el magával,
Csak engémet hagyna itt a babámmal.

Virágos kert volt nekém a kalapom,
Té voltál a kertésze szép galambom!
Té tűztél föl rózsabokrétát rája
Mindén áldott nap hajnalhasadtára.

(Baja.)

GAJÁRI LAJOS.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. Bulyovszky-
utca 6. sz.

XIV. kötet.

1885. JUNIUS 15.

VI. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Vendég.

A *vendég* szónak mi az etimológiája?

E szó nem foglal helyet *Budenz* ugor szavai között; *Vámbéry* török-tatár szóegyeztetései során nem találjuk sem mint ősrökonságbeli, sem pedig mint kölcsönvett szót; még *Miklosich* szláv eredetű magyar vendégszavai között sem leljük helyét. Csak a *NSzótár* nem hagy cserben ez esetben sem, adván a kérdéses szónak a következő magyarázatját: „E szónak (*vendég*) gyöke *ven* a *jön* ige módosulatának látszik: mintha volna *jöndék* v. *jöendék* azaz *jövendék* mint *növendék*, nevendék. Szerkezete olyan mint a szinte igékből származott *un-d-ok*, *szán-d-ok* v. *szán-d-ék*, *ár-d-ok*, *nyom-d-ok* sat. szóké. Gyökre nézve egyezik vele a latin *venio*, melyből az *ad-vena* származott“. Tehát tiszta őseredeti magyar szó latin rokonsággal.

E helyt nem állható magyarázatot csak azért iktattuk ide, mert a *vendég* szónak a tót mythológiából való megfejtésén kívül, mely e folyóirat VI. kötetében volt mindnyájunk mulattatására bemutatva, aztán meg *Dankowszky* illető cikkén kívül, (mely szerint, *vendég* ugyanaz a mi az oláh: *venét*, és olasz: *venticcio*), eddig — tudunkkal — az egyedüli behatóbb kísérlet a szó származásának kimutatására nézve. Ha túlادunk rajta, illik, hogy valószínűbbet tegyünk helyébe. E folyóirat olvasói elé adom e szóra vonatkozó véleményemet, már csak azért is, hogy reá irányozzam a szakemberek figyelmét. Bővebb utánjárás nézetemet vagy megdönti, vagy új adatokkal erősítheti meg. Annyi bizonyos, hogy a *vendég* a mi nyelvünkben másünnen kölcsönött szó. Honnan kölcsönöztük? Ez a kérdés.

A görögöknél a ,szálló-, vendégfogadó'-nak, a melyet régebben ξενοδοχείον-nak is neveztek, rendesen πανδοχείον, πανδοχείον a neve.

Ennek a szónak valóságos világot hódító története van.

Legelőször a talmud korabeli zsidókhoz hatolt be. A bibliának aramaeus paraphrásisaiban ez az idegen szó *pundóká*, *pundeká* alakkal teljesen honossá vált; sőt a *pundek-ilhá* képzős alak a vendégfogadót tartó nő jelentése mellett még új jelentést is vállalt, tudniillik feslett erkölcsű nőt is jelent (kinek házában idegen férfiak járnak-kelnek). Érdekes tudni, hogy a József könyve II. részében szereplő Ráhábból (Ραάβ ή πόρνη Jak. lev. II, 25.) ez aramaeus szó kétféle jelentésének révén lett például Károli Gáspárnál is ,vendégfogadó asszonyi állat'.

A talmud nyelvén *pundok* mindennapos szó a vendégfogadó megjelölésére, gyakoribb használatú, mint a mellette előforduló *akhszanjá* = ξενία. A szyr nyelvbe is átkölcsönözött e görög szó; ott az *n* eliziójával és ennek következtében a megelőző magánhangzó meghosszabbodásával *pûtekâ* (= *puntekâ*) lett belőle.

A byzanci görögség révén ez a πανδοχείον aztán a keleti nyelvek más ágaiba is behatott, közvetlenül az arabba, innen pedig, mint sok egyéb ily szó, a perzsába és törökbe. Az arab nyelvnek tudvalevőleg nincsen *p* hangja; kénytelen volt tehát a kérdésben forgó görög szó kezdő mássalhangzóját *f*-fel ejteni. Így keletkezett a *fonduk*, *funduk* arab szó, mely azt jelenti, hogy ,vendégfogadó'; ugyanezt jelenti a törökben, ugyanezt a perzsában. Ma már persze nem igen hallani, mert kiszorította az olasz ,*locanda*', mely keleten általán használatos, különösen olyan szállók jelölésére, melyek európai módra vannak berendezve s európai utazók vagy egyáltalán nem-muhammedán emberek befogadására vannak rendelve.

Másként volt ez a középkorban. Ekkor az arab-török *fonduk*, *funduk*-ot sajátította el a román ajku nyugat. A középkori latinságon kezdjük.

A keresztes hadjáratok eredményei az európai kereskedelemnek új utakat nyitottak, új célokat tűztek ki. Szýriának legnagyobb része és a Középtenger némely szigete keresztyén kormány alá kerülván, alkalom nyílt az európai

kereskedelmet ottan megtelepíteni. A nagyobb városokban európai kereskedelmi kolóniák keletkeztek, nemzetiségek szerint külön elválasztva. E kolóniáknak fő- és középpontja volt egy-egy nagy épület, melyben az Európából hozott árucikkek voltak felhalmozva. Az Európából ide utazó kereskedő az áruházakban őriztette magával hozott kincseit; arról is volt gondoskodva, hogy ő maga is oda szállhasson. Az ily házakat az egykorú okiratok és történelmi följegyzések a következő neveken nevezik: *fundicum*, *fundicium*, *fontacum*, *magnum palatium fontici* (Heyd W. *Geschichte des Levantehandels im Mittelalter*, Stuttgart 1879, I p. 168). Még több változatai is vannak a középkori latinságban az arab *fonduk*-nak. Ha fölnyitjuk a középlatinság szótárát, ott a *funda* alatt, a melyből származtatja Du Cange a kérdésbeli alakot, azonban, mint már Diez megjegyezte, hibásan, először is a *fundicus* szót találjuk, a melyhez a következő idézet van csatolva: „Les *Fondics* sont magazins, ou se serrent les marchandises, qui sont apportées des Indes et de Perse par la voie d'Alep. . . . Les marchands y logent aussi“ (De Breves. „Itinerarium Turcicum“); aztán következik *funticus* ímez idézettel: „Est autem Fonticus domus grandis, in qua negotiatores et merces eorum conservantur, ubi et forum rerum venalium habent“ (Breydenbach. „Itinerarium“); s ezek után: *fonticus*, *fondicus*, *fondechus*, *fundicum*. E szóból képeztetnek aztán: *fundicarius*, *fundigarius*, *fondegarius*.

Kétséget nem szenvedhet, hogy az épen felhozott latin szók az arab *fonduk*-nak, mely még mai napig is annyit jelent, mint a középk. latin *fundicum*, átkölcsönzött formái. Hogy nem egyenesen a görög *πανδοκειον*-ból származnak, azt először a szókezdő *f*, második sorban pedig az első szótag *u* vocalisa mutatja; a második szótagban az *i* magánhangzó alkalmasint a szyriai arabság azon kiejtési sajátosságára vezethető vissza, hogy az *ú*-t *ü* felé hajlóan ejtik ki (ÿ). A *fundicum*ból a köznyelvben aztán az olasz *fondaco* vált (többes: *fondachi*) ugyanazon jelentéssel, mint a latinos *fundicum*, *fontacum*. A ki a *fondaco*-k sűrű előfordulásától s nagy szerepéről akar meggyőződni, azt arra utaljuk, nézze meg Heyd épen idézett könyvének mindazon helyeit, melyek a *fondaco*-kkal foglalkoznak, és melyek e könyv tárgymutatójában el vannak sorolva. Azt fogja találni, hogy

Déleurópa majd minden kereskedelmi városának volt a keleti nagy városokban *fondaco*-ja, azaz háza, melyekben az európai kereskedők árucikkeiket tartották, melyekben lakásaik is voltak, és melyekben egyéb szükségleteikről, még a vallásiakról is volt gondoskodás. A *fondaco* egyike azon kereskedelmi műszóknak, melyeket az európai kereskedelem keletről kölcsönzött, mely kereskedelmének kedvelt piacza volt (vö. például még a *magazint*, *doudne*-t, mely utóbbi = *dîwân*, törvényszék sat.) E hatás alatt később Európában is használták a *fondaco* elnevezést; a középkori *fondaco*-k emlékét Velenczében még mai napig is fenntartja az ismert *Fondaco dei Tedeschi*, meg Nápolyban a *Fondaco*-nak nevezett városrész.

Az épen említett úton kívül még más alkalma is volt a görög *πανδοχείον*-ból származó *fonduk* arab szónak, Európába visszakerülni. Az arabok Spanyolországba hozták a *fonduk*-ot, és mint sok egyebet a portugál és spanyol nyelv elkölcsönözte tőlük, még pedig, mint rendesen szokták, *articulusostul*. Így támadt a spanyolban *alfondeca*, *alhondiga*, a portugálban *alhandega*, hol mind a kettőt jelenti; úgy mint „vendégfogadót” és „árak tárházát”: „hôtellerie” és „magazin destiné aux marchands qui venaient dans la ville pour y vendre leur blé” (Dozy-Engelmann, *Glossaire des mots espagnols et portugais dérivés de l'arabe* p. 139.). Ez alakokban az eredeti szó második szótagjának rövid *u* magánhangzójából hosszú *é*, illetőleg *i* vált. Ezen jelenséget onnan magyarázom ki, hogy a spanyol arabok valószínűleg nem *al-fonduk*-nak, hanem *al-fondák*-nak mondták a *πανδοχείον*-t. Tényleg, a mint legújabbban Lenz Oszkár *Timbuktu* című utazási munkájának (Lipcse 1884) olvasása alkalmával e célból is figyelemmel kísértem, Marokkóban (pedig az arab nyelvnek marokkói ejtése megegyezik a hajdani spanyolországi arabságéval) még mai nap is *fondák*-ot mondanak. A hosszú *â*-t meg a spanyol arabok, még mint mai nap az éjszakafrikaiak népies nyelvjárása, *é* felé hajlították, különösen a hangsúlyos szótagban. (A kiejtés e sajátosságát az arab grammatika *imâlê*-nek, azaz „hajlítás”-nak nevezi, és e kiejtési sajátyságról Grünert *M. Th.* a bécsi cs. akadémia 1875-iki értesítője deczemberi füzetében egy terjedelmes külön értekezést tett közzé.)

E családba tartozik, véleményem szerint, a magyar *vendég* szó is, mely a *fonduk*, *fondaco*-nak, egyik változata. Jelentése kezdetben a dolog természete szerint nyelvünkben is „deversorium, hotel” kellett, hogy legyen. A jelentésfejlődés menete, a mire nyelvünkben is találunk példákat, ez lehetett. Az átkölcsönzött idegen szó magyarázatául, mint ez elég sokszor megtörténik, egy hasonló értékű eredeti szó járulhatott hozzá, teszem azt *ve n d é g f o g a d ó* v. -szállás t. i. hely. Minthogy azonban maga a vendég (*fondaco*) már annyi mint „jövevény-fogadó, idegenlátó”, idővel a jelzőnév (jövevény) jelentésével ruházta fel a nyelvszokás az idegen szót. Minden valószínűség szerint így vált ki az eredetileg „kép” (aztán „mutató-kép = musterbild”) értelmű idegen *példa* szóból, a magyarázatul hozzácsatolt eredeti *kép* közvetítésével, nyelvünkben a mai általánosan ismert „minta” (= mutató v. követni való kép) jelentés. Még világosabb analogia a mai *zömök* szó, mely eredetileg kígyót különösen pedig vaskos v. kurtá kígyót jelentett s a vele járó *kígyó* (zomok-kígyó: coluber MA.) közvetítésével eredeti „kígyó” jelentését elvesztvén, a „vastag, vaskos” kifejezőjévé vált (zomok: *densus, crassus, solidus* MA.)

A *vendég*-nek ez elsőbben kifejtett „jövevény” jelentését a MünchC. (Máté XXV. 35) még fenntartotta: „*ve n d é g valec* (a JordC.-ben: „*z a r a n d o k valeek*”) es befogadatot engemet”. Nevezetes, hogy a MünchC. Lukácsnak e helyét ἡγάγεν αὐτὸν εἰς πανδοχεῖον így fordítja: „monda a stallo tartónac” [X. 34]. Világos, hogy a fordítás szerzője a Vulgata *duxit in stabulum* szavait félreértette, úgy hogy *duxit*-ot *dixit*-tel zavarta össze; aztán a *stabulum*-ból természetesen *stallo tarto*-nak kellett lennie.

Fennmarad azonban még egy fontos kérdés: mily uton kaptuk mi ez idegen szót? Nyelvtörténeti adataink e tekintetben nagyon hiányosak lévén, e kérdésre pontos feleletet alig adhatunk. Annyi tény, hogy sem délszláv, sem pedig éjszaki szláv forrásból nem kölcsönöztük; a szláv nyelvekbe nem szivárgott be az itt tárgyalt szócsoport. Négy eset lehetséges. Tekintetbe véve, hogy a gör. πανδοχεῖον az egész keleten már réges-régen egészen meghonosodott szó volt s a törökségbe is bizonyára már a legrégebb idők-

ben átkerült, lehetséges, hogy azok közé a szók közé tartozik, a melyeket őseink még új hazájukba költözésük előtt a szomszéd török népektől vettek kölcsön; vagy a keresztes hadjáratok idejében vehettük át a keletről haza térő harczosoktól és zarándokoktól, kik keleten hozzászoktak volt a házat, melybe szálltak, *fondaco*-nak nevezni; vagy harmadszor föltehető az az eset is, hogy az olasz érintkezés alkalmával az olaszból jutott át hozzánk; vagy végre negyedszer, hogy a török hódoltság idejében az itt lakó törököktől tanultuk meg a szót. E négy lehetőség közül legtöbb valószínűséggel a két első eset bir. A harmadik eset föltevését hangtani nehézségek ellenzik; a negyedik pedig már azért is valószínűtlen, mert a *vendég*-nek a XV. században, tehát a török hódoltság ideje előtt, rég járatos szónak kellett lennie nyelvünkben, legrégibb emlékeink ugyanis már másodfokú (jövevény, idegen) jelentésében használják.

A legnagyobb nehézséget mindenesetre a szó alaki magyarázata alkotja; de ha tekintetbe vesszük, hogy az arab *funduk* 'vendégfogadón' kívül még 'mogyorót' is jelent s e másik jelentésű *funduk* is átment az ozmanli törökségbe (*funduk*, *fendek*) s innen több más nyelvbe, a melyekben több-kevesebb változást szenvedett, nevezetesen az újgörögben lett belőle *φοντούνι*, a kúnban *fenduc* (CodCum. 125), a bolgárban s m.-rumunban *fentek*, *fendek*, a kurdban *bendik* (Mikl: TürkElem.): nem lehetetlen az a föltevés, hogy a 'vendégfogadón' jelentésű *funduk* valamely török dialektusban oly alakot ölthetett, a mely a magyar *vendég* szónak alapjául elfogadható. Hogy hol kell ezt keresnünk s meg lesz-e található, azt a további, különösen a törökségben teendő kutatások fogják eldönteni.

GOLDZIHNER IGNÁ CZ.

A MAGYAR NÉVRAGOZÁS.

(Mutatvány „A magyar határozók“ című jutalmazott pályaműből).

Vázolni kívánom a magyar névragozás fejlődését nyelvünknek a többi ugor nyelvtől való elválása óta napjainkig. Biztos tények természetesen e korszaknak csak második feléből, csak régi nyelvemlékeinktől kezdve állnak rendel-

kezésünkre. Azért czélszerűnek tartom, ha mindenek előtt ezen ismert nyelvtörténet segítségével törekszem tisztázni egyes névragjaink viszontagságait s csak aztán — ezen biztos alapról — következtetek visszafelé a ragoknak eredetére. Végre befejezésül fogom tárgyalni a régibb, egyszerűbb ragoknak azon kis csoportját, mellyel a nyelvméleinket közvetetlen megelőző korban élhetett nyelvünk, s azon közös vonásokat, melyek a névragozás tekintetében nyelvünket összekapcsolják rokonaival.

1) A -ben, -ből, -be ragok.

Alakjaik és eredetük.

1. A *-ben* alakjára nézve a HB. *paradisumben, iovben, milostben, gimilšben, kebeleben* alakjai nem mutatnak a maihoz képest más eltérést, mint hogy e ragnak magánhangzója még nem illeszkedik hangrendi tekintetben. A Nyelvőr IX. 148. lapján a HB. *-ben* ragjait így olvastam: *bèn*, pedig valószínűleg így olvasandó: *-bèn*. A hosszúságnak nyomai megvannak még későbbi codexeinkben is: *dycherethbeen* Fest. c. 1. *iamborsagbaan* Érs. c. 470. Ezeket csak alkalmilag jegyeztem ki, de gondosabban utána járva ezen immár nyomtatásban megjelenendő nyelvmélekekben bizonyára több ilyen alakot is fogunk még találni. Másrészt néha két *n*-nel is írták e ragot (pl. *wasagbannes* Érs. c. 447, jó remény *fejébenn* Orczy L. költ. szül. 187.), de nem bizonyos, vajjon volt-e ennek még alapja a kiejtésben. Mert ellenkezőleg, épen az *n* hangnak elveszése nagyon régi jelenség, úgy hogy ez a rag az előbeszédben mindinkább egybeesett a *-be* raggal, sőt voltak újabb időben, kik annyira mentek, hogy a külön *-ben* ragnak már léte jogát is tagadták. Erre azonban nincs okunk, mert ámbár a népnyelv ma csak a rövidebb formával él, az irodalmi nyelv még erősen ragaszkodik a különbségtetéshez, s ebben azért nem találhatunk semmi mesterkéltet, mert az önálló *benn* (vagyok) és *be* (megyek) országszerte ugyanazon jelentésbeli különbséggel járnak. De a régibb irodalomban és mai verses művekben is akárhányszor vegyest olvassuk a két alakot; pl. „*ebbe* azért az *misében* az testamentomról emlékezik“ Váárh. Canis. 141. Mint víz ha erősen fakad a *bányába*, úgy tapos

a vérben a vitézek lába, Arany: Toldi Szer. 10:100. És arra is számos a példa már codexeinktől kezdve, hogy a két ragnak egybeesése folytán néha épen megfordítva a *-ben* ragot használják a hová kérdésre; pl. „mikor *belment* volna az *házban*, *eleiben* kele az idvezejtő“ Érdy c. 552 b. Bezprimől hozzattaték az klastromban Marg. leg. 4. Zrínyi pl. majdnem állandóan ezt a *-ben*-t használja. De nagyjából a régi irodalom is megkülönböztette a kettőt, csak úgy mint pl. a *sem* és *se* szócskákat, melyeknek sorsa annyira hasonlít ama két ragéhoz. A HB. korában még oly igen különbözött egymástól a két ragnak hangalakja (*-ben* és *-belé*), hogy összezavarásukról szó sem lehetett. Mikor azonban a *-belé*-ből is egytagú *-be* lett, a két rag a kiejtésben mindinkább közeledett egymáshoz. Hogy két ragos alak idővel egybeesik, az nagyon közönséges jelenség; csak gondoljunk az indg. nyelveknek úgynev. synkretistikus casusaira, vagy a finn accusativusra és genitivusra. A mi *-ben* és *-be* ragjaink összefolyásához egészen hasonló eset, hogy a cseremiszből is egybeesik az inessivus és illativus, épen úgy mint a mi népnyelvünkben (l. NyK. III. 453); a mordvinban pedig és az északi lappban az inessivus és elativus alakja vált azonossá (l. Budenz mordv. nyt. 16. §. végén). Az újgörögben is kiszorította *εἰς* az *ἐν* praepositíót, csakhogy ennek az oka nem pusztán hangtani volt, mint a föntebbieké. V. ö. Pott präpos. 320.

Az önálló *benn* határozó szónak ma közönséges pleonasztikus alakja *bent*, mint *künn*: *künt*, *fönn*: *fönt*, *lënn*: *lënt*. A *-bent* alak mint rag előfordul az Ehr. c.-ben, de csak egyszer: *masod estendewbent* sequenti anno 65. (még egyszer a 14. lapon, de itt a *t* ki van törölve). De ugyanezen *bent*-nek személyragokkal előfordul a teljesebb alakja az Ehr., Nád. és Érs. codexekben, azonfölül Komjáthynál: *ewnewnbennete*, azaz *önnön-bennette* Ehr. c. 71. (*ewnenbenneten*, *ewnbennetten* 10. 92.) *ewnewbenetek* ex se ipsis 94. (l. Ny. I. 412.) „önbennette id est intra se monda“ Nád. c. 417. Jézus fohászkodék *w bennette*: fremens in semet ipso Érs. c.; bizik ő bennette: credit in illum Komj. Róm. 10:11. én bennettem: in me u. o. 7:20. és 68. 1.

2. A *-ből* rag a HB.-ben így van alkalmazva: *timnucebelewl*, azaz *tímnüczébelől*, ma *tömlöczéből*. Magánhangzói akkor bizonyára nem illeszkedtek még, v. ö. u. o. *paradisumben*, *milostben*, *nugulmabeli*, *uruzagbele*. A teljes kéttagu alak megvan még a codexek régiebbjeiben is, csakhogy illeszkedve a két hangrend szerint; így az Ehr. c.-ben *heylbelewł* de loco, *tarsimbalol* de sociis meis stb. (l. Ny. I. 412.), a Guary c.-ben *tömlöczbelől* 19, *bizonsagabalol* 31 stb., a Debr. c.-ben *metibelől* 565, *almatocbalol* felserkennetők 358 stb. (l. RMNy. I. LXVI. 1), a Nádor c.-ben *nemzetbelől kenbalol* (sz. Adorján mártir.); így még *ebbelől* Nagysz. c. 213. *ezőkbőlől* Wink. c. 124. *nemzetybelől* Peer c. 265. Czech c. 9. stb. — Ellenben már a Bécsi, Müncheni, Apor, Jordánszky, Érdy codexek s a legrégebb nyomtatványok csak az összevont *-ból -ből* alakot ismerik (az összevonás csak olyan mint *előlső: első, elegendő: elegendő* stb.). A Jord. c.-ben előfordul ugyan „az várasnak *kapuja belől*” intra portas 236., de ez a szerkezet, — melyben a *belől* nem rag, hanem névutó, — még Tinódinál is megvan s váltakozik ezzel: *kapujának belőle*; mind a kettő a. m. a mai *kapuján belül*.

A *belől*- és *-ből*-nek végső eleme az *-ól -öl -ul -ül* rag (l. ezt) s ez magyarázza meg az *-ól* hangcsoportnak változatait. Így pl. a *belöllem*, *belölled*, *belölletek* kiejtést (Bécsi, Münch. c.), ma is itt-ott *belüllem*, *belülled*. Továbbá a *-bül -bül, -bul -bül, -bű -bű, -bu -bű* alakokat, melyek ma majdnem kiszorítják az *ó ő* hangukat. (Kivételes alak: *abbun iszik* l. Ny. VI. 446.) — Ezekén kívül azonban codexeink tanúsága szerint a *-ból*-lal szemben *belél* és *-bél* alakok is álltak valamikor, s erre hadd álljanak itt a következő példák: *belelee* ab eo Jord. c. 408. *belele* Keszth. c. 220. *menybelel*: de caelo 96. 154. (de *menybewł* u. o. 467.) *aar vyzbeel*: de torrente 330. *anyámnak mehebel*: de ventre 60. (aprosagabool 158. markabool 223. *veerbelel* Kulcs. c. 24. *menyebel*: de caelo 183. 29. *feldbelel*: de terra 147. (saarbool 163.) *bezedőkbel* RMNy. Iib. 43. *bűnbél*, Melius sz. Ján 501.

3. A *-be* rag szintén előfordul a HB.-ben, még pedig teljes alakjában és illeszkedés nélkül: *vilagbele*, *uruzagbele*, *nugulmabeli*, tehát már kétféle véghanggal: *belé belí*. Az

utóbbihoz hasonlók: nem sok nép fért *beli* XVI. sz. RMK. I. 384. sok tudomás *beli* férne Ny. II. 178. (Másképp, bár meg ritkábban, ez is előfordul: *beleje* MA. Scult. 816. e h. beléje; és *belő*, azaz *belő* e h. belé, Melotai zsolt. 93.)

Göcsejben az illeszkedés még jelenleg sincs teljesen végrehajtva; pl. *férfi* e h. férfiba Tud. gyűjt. 1838. VI. 29. mégse lehettem az *elő-táncz*be Ny. I. 372. *szájába*, *Pákába* XIV. 215. A codexekben már általános az illeszkedés.

De valamint a *-ben* ragnál, láttuk, úgy ennek a rag-nak is találunk hosszú-hangzós alakját: *égbee* Ehr. c. 41. 64. *egyhazadbaa* Kulcs. c. 60. Ez a hosszúság pedig nem pótló nyújtás (**bel*: *bē*), hanem megvolt már a ragnak teljes alakjában is, mert a *be-*, *bel-* igekötőnek egy-két codexünkben még elég gyakran előfordul ez az alakja: *beel* = *bél*. Sőt az Érdy c. 19. lapján még ezt találjuk: „az harmadik éltető állat imez ég, kit *beely* vonszunk:“ itt *béli* vonszunk csak a m. *be-*vonjuk, beszíjuk magunkba. E szerint a HB. korában bizvást föltételezhetni a ragoknak ezt a kiejtését: *-bélé*, *-bélől* = mai *-be*, *-ből*.

Mai nyelvünkben különös alak ez: *olybá* veszem, tartom, nézem, képzelem. Sokkal ritkábban hallható vagy inkább csak olvasható az *olyba* alak. Lehr (Toldi 222.) az *olybá*-ra való számos példán kívül ilyeneket is idéz a népnyelvből: „azóta lett *annyibá*; *annyivá* van, hogy már beszélni sem tud“ stb., tehát: annyira; és hozzá teszi: „E példák felelet arra a kérdésre, vajjon *-ba* vagy *-vá* raggal van-e itt dolgunk. Mert mind a kettővel“. Ezt úgy kell értenünk, hogy ebben a határozó szóban a *-ba* és *-vá* ragok összekeveredtek. Bizonyítja ezt az *olybé* alak is Ny. III. 423. mely a *kárré*, *lővé-félék* analógiáját követte (l. a *-vá vé* ragot); és némileg az *olyvást* alak is, melyet szóbeli értesülésem szerint Baranyában használnak. Igaz, hogy az utóbira nézve, melyet inkább így ejtenek: *olybást* („mint apátokat, olybást fogadjátok“ Sárosi, tromb. 73. Lehr is idézi a nép nyelvéből), úgy is a *folyvást*-féle alakok analógiájára kell hivatkoznunk (v. ö. *oldalvást*, *hátvást* ült a lovon Ny. V. 273. és szintén két alakban: *sorvást* II. 276. és *sorbást* Baján, Balassa J. ért. e h. *sorba*. Ezek közül legrégebb az *oldalvást* s ez adott alkalmat a többi képzésére; maga azonban csak látszólag származik az *oldal* főnévből, valóban az *oldall*

igére viendő vissza.) — Végkép azonban természetesen csak a nyelvtörténet segítségével dönthetjük el a kérdést. Ez pedig azt vallja, hogy azelőtt csakugyan a *-vá* raggal mondták; pl. „*oltyá* tartja, mintha már béiktatott és béállattott volna a mennyországban“ Debr. Kalocsa J. isteni ajánl. 1693. 19. l. — V. ö. még *izré-porrá*, melyben az első tag szabályszerűen vagy *izre* vagy *izzé* volna.

Térjünk most át a három ragnak s z á r m a z t a t á s á r a. Ma természetesen nem folyamodunk többé a héber *be-* prae-fixumhoz, mint azelőtt tették. [Révai is még gramm. kéz-irati III. részében. Sőt tovább menve a *-ben* ragot, mely szerinte *be-en*, a héber *bain*, *bên* inter, intra, in praepositio-val egyeztetí. (Beregszászi is azt mondja: „*-benn* ist eine aus *b* und *nn* zusammengesetzte postposition“, Zeitschr. für Ung. IV. 89.) — Legmeglepőbb, hogy a *-ből* ragot Révai *be-ül-ből* magyarázza, holott ismerte a HB. *-belől* alakját.] Erre pedig annál kevésbbé van szükség, mert a magyar nyelv maga jóformán világossá teszi eredetüket. Valamint más ragok (pl. *hozzá-m*: *-hoz*, *éríttem*: *ért*), úgy ezek is maiglan megvannak teljesebben a személyes alakokban: *bennem*, *belőlem*, *belém*. Ezek pedig már a HB.-beli adatok segítségével is kétségtelenné teszik, hogy a három rag azonos ezzel a három határozó szóval: *benn*, *belül*, *be* (ered. *belé*, *bel*). Ezek egészen olyan sort képeznek, mint pl. *fönn*, *fölül*, *föl*, s valamint ezekben nyilván *föl* a közös alapszó, szint-úgy kiválik amazokból ez a töelem: *bel*. Ugyanez a névszó a *-beli* melléknévvégzet alapja, és azonos a *bél* ‚viscera, pars interior‘ szóval. V. ö. „*a földnek belibe*, mely limbusnak neveztetik“ Monoszlai invoc. 309 = *a földben* azon a helyen, mely l. n. „A mérhetetlen *oczedánnak beljén*, lakatlan szigeten“ Vajda J. találk. 51. = *az oczedánban*. „Kiiparkodtak a *barlangnak beljéből*“ Dug. szerecs. 151. = *a barlangból*. „A *kert belje felé*“ Abonyi, A mi nótáink II. 56. = *a kertbe felé* (szatmárian). Egyéb analógiákból ítélve azt hihetjük, hogy valóban a testrészt neve szolgált alapul mind ezen határozóknak. Érdekes találkozás, a mit Pott idéz etym.forsch. I. präpos. 67. l. a vei nyelvből: „Um auszudrücken: es ist im hause, it is within the house, sagt man: *a' be kene-büro*, eigentlich in des hauses bauche, aus *hu* bauch, eingeweide,

mit einem lokalsuffixe“. [Hasonló a mande-néger nyelvben: *Bethlehem kono, kuluno kono* Bethlehemben, hajóból, szó sz. „B. has, hajó has“ (B. bél, hajó bél) Steinthal, mande-neger-spr. 103. Továbbá a csuvasban pl. *varman varibe* „erdő közepén, erdőben“, szó sz. „erdő gyomrában“, mert *var* gyomor. Más efféle példák Kúnos és Munkácsi értekezésében („A belviszonyragok haszn.“) 13, 14. — V. ö. még szanszk. *antra* „bél“ és *antar* „között“ stb., melyeknél azonban a jelentés fejlődése valószínűleg ellenkező irányban történt. Lehet egyébiránt, hogy az előbb említett kifejezések sem jelentettek eleinte szorosan véve hasat v. gyomrot, hanem általában belső részt, belsejét vminek.] — Tehát a magy. *ház-ban* eredetileg „a ház bélín, béliben“, v. ö. MA. 109. zsoltárában: „az átok mint a víz *ő belé* úgy folyjon, kivel teljék *béle*“. — Magának a *bél* szónak eredetéről l. Budenz szótárát. Érdekes, hogy a votják és zürjén nyelvek a magyar *bél*-nek megfelelő szót épen csak *ben*-féle viszonzyszókban őrizték meg, úgy hogy pl. a votják *poll* egyenesen a. m. a magyar *belé*, *-be*.

A mi a *bel* alaprészhöz járult elemeket illeti, *belő* nyilván ép olyan ablativus, mint *felől, közől*, — *belé* pedig olyan lativus, mint *felé közé*. *Benn* a végén a locativ *n* ragot mutatja, tehát **bél-n*, mint **fēln*, *fēln*: *fēnn*, **kül-n*: *künn*. (Így *ón*, melynek régi tárgyesete *ónnat*, ered. **óln*, l. Budenz.)

SIMONYI ZSIGMOND.

A NÉMETÚJVÁRI GLOSSZÁK.

Hangtani sajátosságok.

2) Az ajak állásában való eredetibb helyzet (a mellső hangzóknaál). — Általános vonása a magyar mellső hangzók fejlődésének az ajakállással módosított, v. i. úgynevezett ajakhangzók felé való törekvés; így a régi labiálizálatlan *i*-nek ma *ü*, az *e*-nek *ö*, az *é*-nek *ő* hangot látunk megfelelni. Hogy kivételesen mely szók vagy grammatikai alakok nem estek e fejlődés alá, s mi okból, még nincs megállapítva. — Codexünk e tekintetben sok eredetibb fokon álló alakot őrizett meg, s hogy hangszíne e pontban a B. M. sőt az Ehr. codexénél is eredetibb, az csak onnan magya-

rázható, hogy a Glosszák íróinak dialektusában a mellső hangzók e fejlődése még nem ment végbe, midőn az említett codexek nyelvjárása azt már végrehajtotta volt.

a) Eredetibb a j a k m ü k ö d é s n é l k ü l e j t e t t mellsőhangzók:

i: ü és **í: ü**. Csak tőszótagokban: *ydrvesseg* üdvösség 233, *ydrvesseges* 136, 194, *idvezyt* üdvözít 363; de: *wd[v]ezyt* 382 | mind az *ygeket* [olv. *igyeket*: ügyeket]: *omnes causas* 370 | *illo* [olv. *illő*] *innep*: *feria celebris* 194, más emlékekben *ülden*, *üllen*, ma „ünnepet *ül*“; ellenben az *ül* *sedere* ige már *ü*-vel: *wl auag men* [olv. *ülj avagy menj*]: *ascende*; *egben twlek eleth*: egyben ülők előtt 341 | *innep* ünnep 194, 341 | *yzes* üzés 300; de *éz*, l. *é: ö: ü* alatt | *bín* bűn 8, 187, 196, 276 stb., csak: *bun* 167 | *dyhesseg* dühösség 300 | *fignek* függnek 346, *figeszt* függeszt 156, *figeztel* függesztel, *infigit* 369 | *hívesseg* hüvösség 111 | *kild* küld 218, 357, 374; csak: *kwld* 380 | *kilembkepen* külömbképen 123, *kylemb kepen* 303; *nekil* [olv. *nékil*] nélkül 379, de: *nekwl* 84, 111 | *kirtes* kürtös, *tibicen* 383, de: *kwrtes* 380 | *sythe* [olv. *sité*: sütő] *kemenche*: *clibanus* 300 | *zikseg* szükség 138, 195; de: *zucseg* [olv. *szükség*] 138 | *ziletés* születés 305 | *ziz* szüz 98 | *tiz* tűz 277, *thyzés* tüzes 87. — Ellenben csak *gywl* gyűl 380, *gywlekezes* gyülekezés 207. Említésre méltó, hogy az idézett *ü*-s alakok (*nekwl* 84 kivételével): *wl* sedet, *bun*, *gywl*, *kwld*, *kwrtes*, *zucseg*, mind a 2. kéztől valók.

é: ö. Tőszótagokban: *erul* örül 6, de: *megewrele* megörüle u. o. | *estwer* [olv. *észtlővér*] ösztővér 4 | *becwletlenseg* 158, de: *buchulettesseg* [olv. *böcsületesség?*] 34 | *belceseges* bölcseséges 287, de: *bwlcen* [olv. *bölcsen*] 315, *bwcheseg* [olv. *böcsesség*] 363 | *fedez* fődöz 78 | *feld* föld 142 (de pl. *fewld* az EhrC.-ben) | *gethry* gyötri 88, *gettrethni* gyötörtetni 376 | *ken* hordozó könyvhordozó 302, *kenben* könyvben 339, de *kwonbe* 314 | *kernekwzes* [olv. *kérnyéközés*] környékezés 86, de: *myndkwnnyul* [olv. *míndkörnyül*] undique 344 | *megketes* megkötöz 358, de: *bekutum* [olv. *békötöm?*] 344, *kwteles* köteles 156, *kwthelezet* kötelezett 315 (vö. *ketnie* HB. *ketes* ThewrC.; *ketény* kötény Csallóköz Ny. I. 279; *fikető* főkötő Debreczen, VII. 189) | *keuethék* követék, *secuti* sunt 271, *kevetkezwen* következvén 194, *megkeuethnedh* megkövetned 277; de *kwuessuk* [olv. *kövessük*] 380 (vö. *keuethnók*

a. m. követnünk, Ozorai: De Christo 371; és *kevetic ötlet* sequuntur eum, Molnár Alb.: Postilla Scultetica, 1031) | *azon kezbe* a közben, interim 146, *masod kezbe* másod közbe 313, *népek keze* népek közé 64, *kezzül* közül 324, *kezepi* közep. 354, *kezeleyt* közelít 257, 319; de: *kwzeth* között 298, *kwzen-seges* közönséges 324 | *leth* lett (a *lész* befejezett igenevei 279, de: *kwth* [olv. *lött*] 280 (vö. *tétt* és *vétt*, alább) | *pekethlik* pöködték 1 | *per* pör 141, *perelny* pörölni 139 | *setet* sötét 378 | *zerne* [olv. *szernyē*] 155, *zernyw* 80, 123: szörnyű | *teb* több 197 | *tekeletes* tökéletes 167, 264, 355 | *temerdek* 201, *themerdwk* 119: tömérdék | *teredelmes* töredelmes 157, de *tworetel* töretel, allideris 304 | *tertenet* történet 320 | *terven* törvény 16, 340, 346 | *theth* tett (tész befej. igeneve) 236, de: *twet* [olv. *tött*] 296 | *weth* vett 286 | *zeld* zöld 136. (De: *kwed* köd, nebula 361, vö. *ked* KeszthC. 219.) — Első és második szótagban: *semeldek* szemöldök 376 | *erdeg* ördög 100, 193, 336, de *vrdeg* [olv. *ördég* ?] 287 | *erek* örök 118, *erekseg* örökség 378, 379, 381 | *generaseseg* gyönyörűség 112 | *kelchen* kölcsön 348 | *kenykleth* [olv. *kény(é)klétt*] könyöklött, könyökölt 199 | *kenertwletes* könyörületes 131 | *temlec* tömlőcz 25. — Képzőokban a *-kéd-ik* *-kéz-ik* tüntetik föl a mai köz kiejtésben is fönnmaradt eredetibb hangszínt: *remenkedyel* confide 352, 389, *chelekedes* cselekedés 226, stb.; *igekezízik* igyekezik 143, *emlekezízik* emlékezik 194, stb., csak egyszer *kernekwzes* [olv. *kérnyéközés*] környékezés 86; — és a *tömérdék* szónak képzői eredetű végszótagja: *temerdek* 201, de *themerdwk* 119. — Kötőhangzóokban is rendszerint a labiálizálatlan hanggal találkozunk: *yeles* jelés 308, *fenes* fényes 137, *ygekezetes* igyekeztetés 202, stb. | *vezen* vészén 149, *lezen* lészén 21, 146, 304 stb., csak egyszer *leson* [olv. *lészön*] 305. Mind a törszótagban mind a kötőhangzóban eredetibb hangszínnel: *i + é* (ma *ü + ö*): *binem* bünöm 8, *bines* bünös 258, *dyhesseg* dühösség 300, *hivesseg* hüvösség 111, *ydwesseg* üdvösség 233. 136, 194, *idwezyt* üdvözít 363, *kilemb* külömb 123, 303, *kirtes* kürtös 383 | *é + é* (ma *ö + ő*): *degeseyt* dögösít 140, 283. *degesegeth* [olv. *dégésséket*] morbidas 132, *megdegese* [olv. *mégdégésél*] megdögösül 141, *fedez* földöz 78, *felden* (l. a bevezetést, Ny. XIV. 153) földön 142, *kényéklétt* könyöklött 199, *megkelez* megkötoz 358, *kezeth* között 311, *kezenseges* közönséges 202, *keztenk* köztönk (pl. XVI. száz.), ma köztünk 336. *pekethlik*

pöködték 1. — Érdekes átmeneti példák codexünk következő alakjai, melyeknek első szótagja már ajakhangú, míg a második, illeszkedés (labialis attractio) nélkül, az eredetibb hangszint mutatja föl: *ü + é* (ma *ü + ö*): *wzegh üszög* 333, *kwrtes kürtös* 380 (vö. *kürtés* 383) | *ö + é* (ma *ö + ő*): *vrdeg* [olv. *ördög*] *ördög* 287, *kwzeth között* 298 (vö. *kézett* 311), *kwzenseges közönséges* 324 (vö. *kézenséges* 202). — Mind a tőszótag, mind a kötőhangzó labialis hangszínnel csak ez egy adatban: *bekutum bekötöm?* 344.

é:ő. Tőszótagokban: *erze* [olv. *érzé*] *örzö* 217 | ? (*eteth* [olv. *étet*] *megkeweznek*: ötet megköveznék 6; vö. *wteth* ötet 293, 379, *w ö* 118, 165, 335, stb.) | *fe* [olv. *fé*] *angelok*: fő angyalok 216 | *gegw gögü* (gög?) 133 | *gyez gyöz* 116, 188, *gezedelmet gyözedelmet* 125, *gezhetetlen gyözhethetlen* 203, 322 | *len lön* 101, de: *lvnek* [olv. *lönék*] 357 | *venek vönek* (vevének) 6 || *ele* [olv. *elé*] *foga a garadisnak*: előfoka a garádicsnak 194, *eleth előtt* 341, *mieleth mielőtt* 218 | *eres erős* 383, *ereseyt erősít* 194, *eretelen erőtlen* 305, 363, *eretelenyt erőtlenít* 126, *mind te ereydel* ex omnibus viribus tuis 318 | *ferteze fertözö* 299, *fertezetes fertőzetes* 134, 259 | *zepletelen szeplőtelen* 197, 221, de: *zeplw* 72 || *kikety* [olv. *kikéti*: kikélti, kikölti] 140. és *vegyek* [olv. *vél*(l)gyek v. *vélyek*: vélygyek, völggyek] 136. alakokban az *l* kiesése miatt keletkezett az *é*, ép úgy mint ma a *költ*, *völgy*-ből *köt*, *vögy* lesz egyes vidékek ajakán. (Ellenben: *wz öz*, *cerva* 136, *kw kö* 201, 333, *meddw meddö* 333, melyeket nem is ismerünk *é*-s alakkal a nyelvtörténetből; *kevago* 146. és *megkewez* 6. is így olvasandók: *köwdgö*, *megkövez*, tehát a codexkori orthographia szokott rövidítésével ezek helyett állanak: *kev-vago*, *megkew-vez*. Nem lehet eldönteni, hogyan ejtették codexíróink a következőket: *bew* [olv. *bév* v. *bő*] 370, *bewseg* [*bévség* v. *böség*] 373, *beuen* [*béven* v. *böven*] 246, *beuen* 154, *beuelkedes* [*bévélkedés* v. *bövélkedés*] 202; vö. *bév*, *bévséges* Madarásznál.) — Csak dialektikus fejlődésnek kell azonban tartanunk az *ewy* alakot: *ewytwaryw* olv. *őji varjú*: *éji varjú* 283, mely hangszínnel e szó különben csak az EhrC.-ből (*evnek*, olv. *őnek*, noctis 74) és Ozoraiból (*őszak* észak) ismeretes. Képzők közül az igenévképző *-ó* *-ö* és a melléknévképző *-só* *-sö* mellsőhangú alakjai őrizték meg az eredetibb *é* hangszint, l. a szóképzésnél. (Ezekén kívül eredetibb *é*-t

örzött meg codexünk sok oly esetben is, hol a mai alakig két fokon ment át a hangszín fejlődése, l. a következő pontban *é:ő:ü* alatt; az *enyé* alaknak pedig, melyet későbbi emlékeink *enyő*-nek írnak, ma már *enyü*, *enyv* felel meg, l. a töveknél.)

b) Ajakműködés nélkül s egyszersmind eredetibb nyelvéllással ejtett mellső hangzók (tehát a mai hangszínig két fokú fejlődés történt, még pedig kétféle sorrendben: vagy α) a nyelv függőleges helyzete változott meg előbb, mit az ajakállás módosulása követett [*i:é:ö*]; vagy β) az ajakállás szenvedett előbb módosulást s ezt követte aztán a nyelv függőleges helyzetének változása [*é:ő:ü* és *é:ő:ü*]):

i:é:ö. Ily menetű hangszínelőldésnek eredeti kiinduló fokán codexünk csak egy adatot őrizett meg: *kinebety vot* [olv. *kinnyebbéti vót*] könnyebbíti volt, allebabat 126. A szó e hangszínnel igen közönséges a régiségben (pl. *kinnyen* RMNy. IIb. 43, *kinnyebb* DebrC. 319, *kinnyebben* LevTár I. 384, stb.); ez az *i* nyiltabb *é*-vé lett előbb, mellyel valóban találkozunk is (pl. *kennyen* Heltainál, *kennyü* Com. Bal. Menyh. árult. 34, stb.), s aztán az ajakhangú színezetet (*é:ö*) vette föl, minek a mai *könnyü* az eredménye. Ugyanily fejlődésnek utolsó foka a dialektikus *körösz*t (kérészt), mely az átvétel idejében **kiriszt*-nek hangozhatott, vö. *kyrezt* EhrC. 76, ószlov. *kristü*. (A magyar hangszínelőldés menetével ellenkezik Ásbóth fölfogása NyK. XVIII. 345, ki szerint a **kiriszt* *i*-je „mint rendesen *ö*-n keresztül zárt *é*, végre nyílt *e*-be ment át.“) Így lett pl. a XIII. századi *kiz*-ből (*Kethyou-kyzi* 1246, *Kyzeþ Korompa* 1256) a későbbi *kéz* s a mai *köz*, *zild*-ből (1419) *zöld* s aztán *zöld*, stb.

é:ő:ü. Ily fejlődésen a fönt *o:u* és *ö:ü* alatt említett ragok kötőhangzói mentek át mellsőhangú szókban, miket codexünk a történetileg kimutatható legeredetibb hangszínnel őrizett meg: *leythenk* lejtünk 88, *legenk* legyünk 293 | *feletenk* fölöttünk 286, *keztenk* köztünk 336, *lelkenk* lelünk 293, *mindenenk* mindenünk 335 | *egelchek* egyelítsük, elegyítsük, misceamus 125, *innen vезууеk* [olv. *i. vészűék*: innen vesszűk?] inde apparat 360 | *wbennenk* ő bennük 352, *kedvekre vannak*: kedvűkre v., *gaudent* 190. Csak e két adat-

ban *ö* (*ü*?) : *kvuessuk* kövessük, *reconciliemus* 280. *menessuk* menésük, *eorum progressus* 105.

é:ő:ü. Töszótagban az *éz üz és szén-ik* szűnik tüntetik még föl a mainál két fokkal eredetibb *é* hangzót: *elezi egymastol* [olv. *elézi egymástól*] dispergit 130 (a közvető *öz* alak megvan pl. a Weszp., Döbr., Tel. cc.-ben); de már *é:í* változással *yzes* [olv. *ízés*] 300, mely szintén alapja lehetett a mai *üzés*-nek (vö. *í:ü*) | *megzenenek* [olv. *mégszénjenek*] megszűnjenek, *requiescant* 112; *zenethlen* [olv. *szénetlen*] szűnetlen (ma meg is rövidült *ü*-vel) 162, 202, így az EhrC.-ben is; a közvető *szönik* megvan pl. a NádorC.-ben. Végzótagban a *szérnyé* (*zerne* 155; de *zernyve*, l. *ő:ü* alatt) szörnyü és *enyé* enyü, *enyv* mutatják e hangszínt (az utóbbit l. a töveknél). Képzőink közül az *-ül -ül* és *-ú -ü*, *ragok* közül pedig az *-ül -ül* és a *-ből, -ról, -től* (az utóbbi 3 mai köznyelvi kiejtésük alapján sorolható ide, vö. *ő:ü*) mellsőhangú alakjai állanak codexünkben a fejlődésnek emez eredeti fokán. (L. az alaktanban.)

II. Mássalhangzók. — Az ide vonatkozó jelenségeket a következő szempontok szerint vizsgálhatjuk, ú. m. a) mássalhangzók megőrzése és hiánya, b) eredetibb állapot az időmértékben, c) eredetibb állapot az articulációban.

Mássalhangzók megőrzése és hiánya.

Az eredeti orrhangot megőrizte codexünk az *ördög* és *rocska* szókban: *erdenged* *vagyon* *daemonium habes* 5, de *erdeg* 100, 193, *vrdeg* 287, a teljesebb alakot a HB. *urduung*-jén s a mai továbbképzett *ördöngös*-ön kívül másunnan nem ismertük; *roncsika* a magánhangzóknál (Ny. XIV. 200) már említve volt. — Eredeti *j* van megőrizve a *hozjám* (tegy tanosagot hozyam 62), *hozjájok* (hozyayok leythenk 88) alakokban, ma a *z* pótlónyújtásával: *hozzám* *hozzájuk*, a mint már codexünkben is előfordul: *hozam* 368, *hozaya* 208; ezen kívül az *-ít* képző teljesebb alakjaiban és a tárgyas igeragozásban tartotta fön n e hangot nyelvemlékünk (l. az alaktanban). — Teljesebb alak a *wadnak* *vannak* 361, de legtöbbször már hasonulva: *vannak* 165, 231, 357; így mindig a *mennek* is 105, 142, 270 (vö. *mednek* *vadunt* EhrC.); ily újabszerű alak a *vattok* *vagytok* 329; ellenben az egyes

számban csak a teljesebb *vagyon* (363) fordul elő. — A névelő és a közelre mutató névmás *z*-jét az 1. kéz mássalhangzón kezdődő szók előtt is mindig megőrizte: *az barzon* a bársony 69, *az haz* a ház 383, *az nepek* a népek 64, *ez két nap után* e két nap után 51, *ez chereth* e cserét 74; míg a 2. kéznél a teljes alak mellett (*az varas* 311, *az zam* 367, *az fegyedelmnek* 380; *ez világban* 190, *ez hir* 380, *ez felel való iras* 374) már a *z* nélküli pótlónyújtásos alakokkal is találkozunk, mely nyújtás gyakran jelölve is van (egyszer: *accapu* [így ír pl. a NádorC., 1. NyK. XVII. 211] a kapu 293; rendszerint azonban csak a *h* utal erre, pl. *ah vidék* olv. av vidék, stb. 1. fönt Ny. XIV. 202), de a jelölés nélküli helyeken is (pl. *a keral* 362, *a lelek* 336, stb.) mindenesetre úgy olvasandó; megjegyzésre méltó, hogy a közelre mutató névmás egy helyt alanyul is a kopottabb alakokkal áll, mint a mai népnyelvben: *e nagob* hoc est maximum 346 (de: *valamit ez mind meg feketheyti* 332), vő. *es a' monda*: et ille dixit MünchC. 46. — A *be* igekötő eredeti *belé* alakjának *l*-jét tartotta fönn egy adat: *belalkonottsak* [így javítható a kiadásbeli *belalkononsak*] olv. *belalkonyodtság* bealkonyodottság 104; a *bel* alak különösen a Jord. és Érdy cc. sajtásága.

Ellenben csak a lat. *haereticus* utólagos hatásának kell a *h*-t tartanunk a *heretnek* alakban 322 (de: *erethnech* 232), a mint az ÉrdyC. és Heltai is írják, 1. Ásbóth cikkében, NyK. XVIII. 357; a *helhalastas* elhalasztás (67), *heltanozthat* eltávoztat (313) igekötőjében és a *herekseg* örökség (379) alakban pedig csak orthographikus fölössegnak látszik a *h*, egyebütt *el*, *erek* codexünkben is. — Hasonlókép nem láthatunk eredetibb hangot a következő alakokban, melyeknek *j*-je újabszerű járulék elem a hiatus elkerülésére: *mulatas kedveyerth* mulatás kedvéért, *causa recreationis* 228, *te nemes . . . voltayerth* ő nemes voltájért 126; így olvasható ez is: *te untatasaheart* ő untatásájért 165, vő. a *h*-nak ily értékére nézve Ny. XIV. 30.

Az elősorolt eredeti, teljesebb alakokkal szemben már sok újabszerű kopással is találkozunk a Glosszában. Nevezetesen igen sok példában lép már föl az *l* hang elveszése mássalhangzók előtt (mi különösen a TihC. sajtásága); még pedig: a) két mássalhangzó között: *eltékoztaték* e h.

eltékoztaték, *megkáromlak* e h. megkárom(o)l-lak, (? *érmény* e h. *érlmény* örölmény); de *unduklja*; az *l* képző kiesése hasonló mássalhangzótorlódások esetén nem ritka a régiségben (l. a töveknél); b) hosszú magánhangzó után: *atal* által 335, 352, de: *altaliaba* 363, *altalsagh* (indecorum, absonum MA., ma: *átall* vmit) 359 | *nekil* 379, *nekwl* 84, 111: nélkül | *vtoso* [olv. *utósó* v. *utóssó*] utólsó 341 | *eleseb* [olv. *elésébb* v. *eléssébb*] elétsébb, elsőbb 95 (l. a képzőknél) | *tunyakodyal* [olv. *tunyakodjál*] tunyálkodjál 339, de: *thvnyal-kodyal* 201; c) rövid magánhangzó után, mely az *l* kiestével pótlónyújtást szenved: *bodogsagh* boldogság 371 | *bwcheseg* bölcsesség 363. de: *belceseg* 287, *bwlcen* 315 | *conak* csolnak 351 | *megfodoz* megfoldoz 332 | *megholdolt* (vö. *megholdol* még MA.-nél is) meghódolt 375 | *honap honap* „ho/nap ho/nap“, procrastinare 154 | *kikéti* kikölti, l. fönt *é:ö* | *megyodatlan* megoldatlan 95 | *felrestut* [olv. *fél részt tött?*] félig tett, semiplene 372 | *végý* völgy, l. *é:ö* | *vót, vóna, vóta* különösen igen gyakoriak *volt volna volta* h.: *vót* (írva: *vot, voth, wot*) 63, 105, 118, 126, 151, 335, 370, de: *volt* 83, 194, 217, 293; *vóna* 126, 296, de: *volna* 295, 380; *mindenható vóta* 382, *ö mennyé vóta* (l. *é:f*) 329, de: *mivolta* 246; — ellenben megvan még az *l* az *elkülcs* (339), *zöld* (136) szókban, melyek egyéb emlékeinkben szintén járatosak már *l* nélkül, és a *koltog*-ban (l. szójegyzék). — A *j* beolvadt már az *-ít* képző egyes adataiban (l. szóképzés). — A *v* hang kiesett két mássalhangzó között: *kenben* [olv. *kényben*] könyvben 339, *kwne* u. a. 314, *ken hordozo* könyv hordozó 302; hasonlókép a *t*: *zantzandoccal* [olv. *szánszándokkal*] 211, de: *zantzandokal* 178, *zantzandokual* 206; *zenlelek* [olv. *szenlélek*, ha nem pusztán hanyag orthographia] szentlélek 202, 347, de *zentlelek* 207, 218 (vö. *szengyörgy szemmiháj szemmárton* a népnyelvben); *v* veszett el a már (Ny. XIV. 201) említett *lén vén hín* alakokban is. — Hiányzik az *r* a *családság* családtság alakban: *erdeg chaladsaga* operatio satanae 100 (avagy *csalatság* olvasandó, mely közönséges alak a régi nyelvben?). — A *serkeget* (excitat 132) alak már két hanggal rövidebb az eredeti *serkentget*-nél; vö. *serkenget* és *serkeget* MA. — Pótlónyújtásos alakok lépnek föl már a következőkben: *illö* (e h. *idlö*) 194, l. *i:ü*; *vattok* vagytok 329; *vannak* a *vadnak* mellett (l. föntebb); *herre* (ydegen herre

142, *meleb* [mélyebb] *herre* 270) *helyre*; továbbá a névelő és ez névmás *z*-jének kihagyásánál (l. föntebb), és a *-vel* rag assimilatiójakor (l. alaktan).

Eredeti hosszú mássalhangzók.

A mássalhangzók hosszúságát ugyan gyakrabban jelöli nyelvemlékünk, mindazáltal tanulságosabb adatokat csak a következők szolgáltatnak. Hosszú *l*-et őriztek meg: *hallogat* *halogat*, *protrahit* 281 (*halagassuk* differamus 97, *halast* *halaszt* 164 szintén így ejtendők), e hosszú hang még a XVII. században is általános volt (vö. MUgSz.); *iellennen* *jelennen*, specialiter 280, vö. *jellen* *jelen* GyöngyC., Heltai; (? *alluzik* *aluszik* 380, vö. akár *allogiam* akár *vigyazak* VirgC. 115). Hosszú *r*-rel: *megfarraztia* *megfárasztja*, *fatigat* 336; így írja számos codexünk és Sylvester, Decsi, Zvonarics stb. Jelölve van még az eredeti hosszú mássalhangzó a *bozzusag* (376), *bozzonkodvan* (256), *kezzvl* (közül 324) szókban (egyéb helyeken csak *-z*), továbbá az *-s* képző egyes ragos alakjaiban és az *ellenne* (*ellene*), *utánna* alakokban (l. alaktan).

Eredetibb jelenségek az articulatióban

Eredetibb zöngés hangot őrzött meg a *jugszél* *juh-szél* 222 (l. a szójegyzékben). Viszont eredetibb zöngénélküli hang van a *kazdag* (általános alak a XV. és XVI. században) *gazdag* szóban 295, és annak látszik a *hezakwl* *hézagul*, *evacuabitur* alakban is 137 (de: *meg hezagita magath* 151), vö. *hívzak* GKatonánál, *hízak* u. o. és Biró M.-nál (l. Lukács Lőrincz valószínű magyarázatát Ny. IX. 419).

Eredetibb állapot a szájüregbeli levegőmegakasztás helyére nézve: *m:n* (ajakhangból lágyínyhang): *mevet* *nevet* 348 (de: *nevet* 380); *rumtas* *rontás* 201 (vö. régi *hint*, *imt*: mai *hint*, *int*) | *sz:s* (fogínyhangból keményínyhang): *zewl* [olv. *szől*] a. m. *sül-disznó* 125 (? *barzon* [olv. *bárszony*?] *bársony* 69) | *sz:s:zs*, ilyen úton fejlődött a *zsolozsma* szónak kezdő mássalhangzója, mely a codexek korában még *sz* volt, így Glosszáinkban is: *zolosma* *officia divina* 7; közvető *s*-es alaknak tekinthető a *solosma* Illyés Andrásnál és a Glosszák egy másik helyén: *vete[r]nei solosmaba* 307 (vö. Ásbóth, NyK. XVIII. 364) | *g:t* (lágy-

inyhangból foghang): *esmeg* [olv. *ésmég*] ismét 151; analogiáit l. Ny. IX. 254 | *g:gy* (lágyinyhangból keményinyhang): *jógúul* gyógyul (l. a követk. pontban).

A szájuéregbeli *le ve g ő me ga ka sz t á s* módjára nézve következő eredetibb alakokat őrzött meg nyelvemlékünck. Eredeti nyílt (spirans) hang van a *jógúul* (*meg yogulnak* bene habebunt 193, *meg yogulok* salva ero, *megyogula* salva facta est 380) alakban, mely nemcsak a codexekben, hanem Komjáthinál és Székely Istvánnál is előkerül még szókezdő *j*-vel, frappans igazolásául a MUGSzótár fölvételének, mely a *gyógyúul* *gyógyít* alapszavát „bizvást a *jog*, *jóg* változatának“ tekinti; a szóközépi *g*-t is (mely ma szintén zárt, explosív, *gy*-re változott) kétségtelenné teszik a codexek adatain kívül: *gyogét* (gyógyít) Decsinél, *giogit* Félégyházinál, Vásárhelyinél, *gyógul* (gyógyul) Heltainál, Magyarinál. Eredeti nyílt hang maradt fönnek még a *garadis* [olv. *garádís*] alakban 194; a mai *garádics* zárt *cs* hangja épúgy keletkezett, mint pl. az őrségi *mukucs*, *golubics*-é (Ny. VII, 322) az eredeti *mókus golyóbis*-ből. — Eredeti *l* van az *elkülcs* erkölcs szóban 339, melyet a codexek korában még általában dissimilatio nélkül ejtettek.

A hangátvetés még nem történt meg az *ehnyét* (*ehnetetnek* compescuntur 147) *enyhít* szóban, mely ez alakkal igen közönséges a codexekben; hogy a két hang (*h-ny*) e sorrendje eredetibb, azt a *konyha* és *dunya* szók teszik kétségtelenné, melyeknek szláv eredetijében ugyanilyen hangcsoport van (l. Ny. VII. 344). — Ellenben a *pékédítik*-ben (l. *é:ö*) csak dialektikus hangátvetéses változatát kell látunk a közönségesebb *köp-* alaknak. Említendő még *egyeltt* 125, az *elegyít* alakkal szemben.

Szintén csak dialektikus hangváltozásnak kell tartanunk a *gyerjed* (*meg gyeryedeth* meggerjedett, aestuans 57, de: *geryedeteb* ferventior 323) szókezdő *gy*-jét, mellyel még Komjáthinál (*győryed*) és Bornemiszanál (*gyeried*) is találkozunk. Nem különben a *vadnak* alakot (361), az eredetibb *vagynak*-kal szemben. Hasonlóképp nem vált általánossá az *őv* ige fölszóító módjának *ógy* (*ógygy?*) alakja (e h. *őv*), mely a codexekben sőt a XVI. század nyomtatványaiában is közönséges: *ogiatok* *őv*jatok, attendite 290 (a hangváltozásra nézve vö. **tevjen: tegyen*, **hivjen: higgyen* stb.). TÖMLÖ GYULA.

A NYELVJÁRÁSOK TANULMÁNYOZÁSÁRÓL.

— Lundell I. A.-tól. —

III.

Ha valaki egy nyelvjárás szótárát akarja megírni, össze kell gyűjtenie lehetőleg minden szót, a kiejtés hű megjelölésével; pontosan meg kell jelölnie, hogyan járulnak hozzá a ragok, a műkifejezéseket tökéletesen meg kell határozni s a nép ajkáról ellesett példákkal megvilágosítani; mert ily példák nélkül sohasem ismerheti meg az ember elég jól a szavak jelentését. Az igaz, hogy ezzel sokat követelünk; s ritka eset is, hogy e követeléseket mind teljesíthetné a gyűjtő. Hogy egy vidék nyelvjárásának szótárát összeállíthassa valaki, majdnem egy egész élet munkásságát kell ráfordítani; s ezt ritka ember teszi meg.

Ha teljes szójegyzéket akarunk összeállítani, nem szabad csak azokra a szavakra szorítkoznunk, a melyek csak az illető dialektusban fordulnak elő, másutt sehol. Ha mindenki elhagyja azokat a szavakat, melyek más nyelvjárásban is előfordulnak, honnan ismerhetnők meg ezeket? S ha valamely szó az irodalmi nyelvben is előfordul, az még mindig nem ok arra, hogy a nyelvjárás szótárába föl ne vegyük. Minden dialektus magában véve önálló nyelv, s mint ilyet kell vizsgálnunk. Egy ilyen szótár célja nem az, hogy a kíváncsiságot kielégítse, vagy hogy a nyelvtudomány egyes kérdéseit megvilágítsa. Rajzolni kell egy egész népet, annak egész életét, emlékeit és lelki állapotát. Célja tehát általában a civilisatio történetét megvilágosítani. Mindent el kell követni, hogy a kép mennél teljesebb és pontosabb legyen. Jó volna, ha együtt volnának a tulajdonnevek, a személyek, a házi állatok s az egyes helyek nevei is. Hogy valamely szót egy ilyen szótárba fölvegyünk-e vagy ne, az nem függ a szó jelentésétől. Különös figyelemmel kell lennünk a műkifejezésekre. A trágár szavakat ép úgy fel kell venni, mint bármely másikat; hisz egy szótár úgy sem szolgál mulattató olvasmányul a családban. A kiejtést lehető pontosan meg kell jelölni. Rendesen nem sokat törődnek a szó jelentésével. Sem értelmét, sem használatát nem tudhatjuk meg pontosan, ha csak szá-

mos példa meg nem világosítja azt. Olyan példák, melyeket a gyűjtő maga csinál, nem érnek semmit. Ilyet adni csalás. A legtöbb hibát ugyanis lustaságból követik el; mert, hogy mindezen követelményeknek megfeleljen valaki, sok időt kíván.

Ha tudományos alapon készült a szótár, ez rendesen abban áll, hogy az egyes szavakat más nyelvjárások vagy nyelvek szavaival hasonlítják össze. Ezt a munkát rendesen így végzik: megszerez magának az illető minél több szótárt, végig lapozza őket, s kijegyzi mindazokat a szavakat, melyek egy kissé hasonlítanak a tárgyalt szóhoz. Avval nem sokat törődnek, hogy valóban az-e az a szó; hisz az azonosságot gyakran nagyon nehéz volna megállapítani, s ha megállapítanak, akkor sok egybevetést el kellene hagyni. Lehet, hogy a szavak tövei rokonok, és ezt érdemes is megállapítani. Egyáltalán nem akarom azt állítani, hogy különböző nyelvek szótárainak egybevetése nem nagyon hasznos. De ennek elvégzése nem tartozik a dialektusok vizsgálatához. Ha minden egyes tanulmány összehordaná a szavakat mind a rokon nyelvből, mennyi tényt és papirost pazarolnának el. Más nyelvjárás vagy nyelv szavait csak akkor kell felemlíteni, ha a tanult ember sem jöhetne rá magától, s ekkor rá kell mutatni arra is, hogy milyen törvény szerint képződött a szó.

Nem közönbös dolog a szótár külső berendezése sem, hisz ettől függ gyakorlati használhatósága. A szavak természetes rendje az ábécze sor, s ebbe a nyelvjárásban meglevő alak szerint kell besorozni őket. De ha valaki egy szóról azt akarná tudni, hogy meg van-e az illető nyelvjárásban, milyen az alakja és mi az értelme, akkor nem találhatja meg, a míg nem tudja, hogy hangzik az az illető nyelvjárásban. Ezt a kényelmetlenséget két módon lehet elkerülni; vagy más módon rendezzük a szavakat, vagy pedig egy indexet csatolunk a szótárhoz. A Blomberg vezetése alatt készült norlandi dialektikus szótárban az irodalmi nyelv illető szava van a címben; s ha valamely szó nincs meg a nyelvjárásban, megalkották azt a hangtörvények szerint. Ez az eljárás nehéz, hanem az elv elég jó. Ha az ember inkább a nyelvjárásban előforduló alak szerint rendezi a szótárt, hogy az illető vidék fia könnyebben

észrevegye és kijavíthassa az esetleg becsúsztott hibát, akkor lehet egy, az előbb említett elv szerint rendezett indexet csatolni hozzá. Más szerzők a címbe a szó legrégibb ismert alakját tették; ez nem helyes, mert az csak a véletlentől függ, hogy egyik szót régibb, a másikat meg újabb feljegyzésben találjuk először. Ha egy szótár több nyelvjárást ölel fel, akkor másképp módosulhat az eljárás. Ekkor minden szónak több alakja van, tehát vagy az egyik nyelvjárásból kell kiindulni, vagy pedig egy közös alakot kell megalakítani, mely mindnyájának etymologiai alapul szolgál. Ez az eljárás összefügg a historiai helyesírással, melyet a tájszótárakban legnagyobb részt még ma is használnak, s ez közel áll az irodalmi nyelv helyesírásához. Rendesen elhagyják a beszédben használt alakot, s az előre bocsátott kiejtési szabályok nélkül ki sem tudnók azokat találni. [Techmer megjegyzi itt, hogy legjobb volna tövek szerint rendezni a szavakat, s azután egy vagy több ábécze rendű indexbe lehet sorozni a dialectusban előforduló alakokat.]

A dialektusok nyelv tan á b ó l leginkább csak a hangtant és alaktant szokták vizsgálni. A mondattanról nem kell szólanom, mert avval eddig nem foglalkoztak, tehát nincs is mit bírálni. Ép így vagyunk a nyelvten némi más részével is. Viszont szükségesnek tartom, hogy egy pár megjegyzést tegyek a hangtan etymologiai részére s az alaktanra; és pedig arra az eljárásra, hogy össze szokták hasonlítani a nyelvjárás hangjait vagy alakjait más nyelvjárásokéval. Nagyon jó, ha előre figyelmezteti az ember a gyűjtőt, hogy ne bocsássa világgá etymologiai kísérleteit; ha kedve telik az ilyesmiben, otthon szabadon üzheti. A nyelvészek mindenütt arról panaszkodnak, hogy a tájszótárak etymologiai része soha sem ér semmit. Az alaktanra nézve is elég, ha pontosan leírja az illető, határozott terv szerint, hogy milyenek az egyes alakok ma az illető dialektusban, s nem törődik az alakok eredetének fejtegetésével. Az etymologiai hangtannak meg kell világítani a nyelv egész szókincsét; tehát előbb egy teljes szótárral kell birnunk, aztán meg annak, a ki ezt a munkát el akarja végezni, nagy tudományos készséggel kell birnia: jó fonétikusnak kell lennie; kitűnően kell ismernie a nyelv történetét; ügyesen kell használnia a tudományos forrásokat;

éles ésszel, hogy ne mondjam lángésszel kell birnia. Tehát folyton azt kell hangoztatnunk: procul hinc, procul este profani.

A hangtani rész berendezését két módon lehet végezni. Vagy egy régibb kor hangjait veszi alapul az ember, s ezeknek sorsát vizsgálja különböző körülmények között vagy pedig a nyelvjárás hangjaiból indulunk ki, s s ezeknek történetét vizsgáljuk. Ezt az eljárást szokták inkább követni; érdekesebb azonban a másik mód, mert a nyelvjárást nem szokták magáért vizsgálni, hanem mint valamely nyelv egy részét. Mi nem ismerjük eléggé a nyelv régibb állapotát s ez néha nehézséget okoz, s a hiányokat a régibb alakok rekonstruálásával kellene pótolni. S ekkor külön kellene előbb választani a nyelvjárás saját szavait a más nyelvekből átvettektől, mert ezek más törvényeknek hódolnak. Ez magában véve is hasznos munka volna; s így a nyelvjárást is a maga egészében tudnók méltatni. Most csak külső rend szokott uralkodni; egyes szónak ép úgy meg van a maga külön helye, mint akár száz szónak. Természetes, hogy más törvények szerint változik maga a nyelvjárás, mint a melyek szerint az idegen szavak asszimilálódnak. A compositio szempontjából nagy hiba, ha minden rend nélkül hányjuk össze a szavakat. Hisz ez akkor részletes index, nem pedig tanulmány.

Észrevételeim másodsorban a nyelvjárások hangváltásainak statisztikájára is vonatkoznak, ezt a szót eredeti értelmében véve. A tanulmányokban olvashatjuk, hogy a nyelvjárás egy hangja megfelel az irodalmi nyelv egy vagy több hangjának, elsorolnak azután néhány példát, a mely húsznál soha sem több; rendesen csak kettő vagy három. Mit ér ez? S a régi nyelvre való utalás csak néha ér valamit. Nekem tudnom kell, hogy hány esetben és pontosan, hogy mely esetekben felel meg a nyelvjárás hangja az irodalmi vagy a régi nyelv valamely hangjának. Mert csak így lehet vizsgálni, hogy milyen ezeknek a megfelelőeknek a természete, milyen törvényeknek hódol s hogyan kell őket magyarázni. Rendesen nagyon felszínesek az egybevetések, s csak a véletlen eredménye, ha az egy pontba sorozott esetek közt lényeges egyezés van, s az sem bizonyos, hogy a tövükre és jelentésükre nézve egyező

szavak teljesen ugyanazok vagyis hogy egy közös alakból fejlődtek-e; lehet, hogy különböző képzőkkel alakultak, vagy valamely más úton kerültek a nyelvjárásba. Mégis egymás mellé rakják őket s ez elég kényelmes eljárás. Ha az illető nem tud vagy nem akar tudományos hangtant írni, akkor csak a legközönségesebb megfeleléseket kell említenie, a melyek a nyelvjárást legjobban jellemzik.

Ép ellenkezőleg túlságig mennek a tanulmányozók a hangok topographiáját vagy változásait tekintve. Azt írják, hogy az irodalmi nyelv valamelyik hangja megfelel egy vagy több különböző dialektus valamelyik hangjának, legalább is néhány egymással semmi összefüggésben nem álló dialektus egy két külön szavában; feltéve, hogy a példák helyesek. Ezen kívül idéznek még valamelyik rokon nyelvet tárgyaló munkából. De semmi sem biztosít bennünket arról, hogy helyesen felfogott megfelelések ezek, hisz minden kritika nélkül idézik olyan szerzőktől, a kik a megfeleléseket a már említett rossz elvek szerint állítják egybe. Ha minden új nyelvjárastanulmány felhasználja a régibb tanulmányokat mind egy ily statisztika készítésére, magának a nyelvjárásnak leírása, a mi pedig fő dolog, nemsokára majd csak a féle függelék lesz egy ilyen statisztika mellett. A rokon nyelvjárások egyező jelenségeiből levonható eredmény nagyon fontos, és meg is kell azt világosan és pontosan állapítani.

Ugyanezeket a kifogásokat kell tennünk az alaktani egybevetések szempontjából. Csak az a különbség, hogy mivel az alakok sokkal szorosabban függenek össze, az összevetés gyakrabban talál. Másrészt meg, ha valahányszor valamely dolog előfordul, azt mindannyiszor az összes ismert nyelvjárásokban végig nézzük, vaskos köteteket lehetne összeírni; csakhogy ez többet árt, mint használ, mert a fő tárgytól elfordítja a figyelmet.

Nézzük más oldalról tárgyunkat.

A népnyelvhagyományok gyűjtése, mint már említettem, nagyon sok oldalról köti le a figyelmet. Ha költészeti, mythologiai, ethnologiai szempontból indulunk is ki, mégis szorosan összefügg a nyelvjárás tanulmányozásával, a meny nyiben ezen irodalom némely fajtát csakis az illető vidék nyelvén szabad feljegyezni. Ehhez az irodalomhoz számítom:

1. a népdalokat (dallamukkal együtt);
2. a népmeséket, mondákat, legendákat;
3. helyhez kötött mythologiai vagy történeti mondákat;
4. a nép vallásos felfogását, babonáit (ide kell számitani orvosszereiket is);
5. a rejtvényeket;
6. közmondásokat, példabeszédeket és szólásmódokat;
7. játékokat, tánczokat, s az azt kísérő dallamokat;
8. a nép szokásos cselekedeteit az év bizonyos részeiben, s általában életmódját és erkölcsi felfogását.

Lehet, hogy ez az osztályozás nem hibátlan, hanem az nem sokat változtat a dolgon. — A daloknak, rejtvényeknek, közmondásoknak megállapodott alakjuk van; ezeket, minden változtatás nélkül, csak le kell írni. A zenére nézve csak azt jegyzem meg, hogy a tudomány csak akkor veheti hasznát, ha a dallamot egész híven adjuk, úgy, a mint a nép énekli; nem szabad se javítani, se cifrázni. Ha leírjuk a tánczot és az éneket, feljegyezhetjük az illető dallamot is. Úgy tudom, hogy a tánczleírásnak (*chorégraphie*) nincs megállapodott terminológiája, s ez baj. Természetes, hogy a leírást a közönséges nyelven kell végezni; ép úgy, ha a szokásokról, a nép életmódjáról, hiedelmeiről és babonáiról van szó. Mindig eredeti alakjában kell megtartani a szólásmódokat, közmondásokat. A nép szája után leirt hosszabb elbeszélés nagyon jó mintául szolgál, s jól megérteti a tárgyat. De nehéz ezt elég híven végezni; alig is lehet gyorsírás nélkül megtenni.

A népmeséknek nincs határozott alakjuk. Két ember soha sem mond el valamely mesét egészen ugyanazon a módon, sőt egy és ugyanaz az ember sem mondja el kétszer ugyanazokkal a szavakkal. A dal is más vidéken más változatban fordulhat elő, azért mégis szóról szóra úgy kell leírni, a mint éneklük. Nem úgy a meséket. Nem írhatunk oly gyorsan, a hogy a mesélő beszél; s ha félbe szakítjuk, megrontjuk a mese egyöntetűségét. Csak ritka ember tudja emlékezetből leírni a mese minden egyes részletét, minden egyes szavát. Csak a gyorsírás segítségével lehet pontos feljegyzéseket végezni. Ma még nem terjedt el annyira a gyorsírás, hogy nagy szolgálatokat várhatnánk tőle. Meg kell elégednünk avval, ha többször hallhatjuk ugyanazt a

mesét, tehát lejegyezhetjük és lassanként ki is javíthatjuk. Egy kis gyakorlattal elérheti az ember, hogy legalább a főbb részeket tekintve elég híven fog másolni. Kénytelenek vagyunk ezt a módot követni. Természetes, hogy ügyes elbeszélőre van szükségünk, a ki emlékezete kincseit összefüggőleg és természetes rendben adja elénk. Gyakran meg-
esik, hogy ha egy legendáról fölvilágosítást akarunk szerezni, csak hosszú kérdezősködés útján halljuk meg egytől vagy akár többektől az egyes részleteket, s azután kell nekünk magunknak ezeket összeállítani. Ez a mód nagyon tökéletlen. Az eljárás egy másik módja az, hogy, ha az ember valamely mesét többektől különböző módon hallott elmondani, igyekszik a különböző szerkezeteket egybe olvasztani, kiválogatva az eredetinek és legjobbnak látszó részeket, és így analysis és synthesis által megalkotja a mesének szerinte legeredetibb alakját. Ez az eljárás lehet többé vagy kevésbé tudományos és az illető izlésétől és ügyességétől függ. Az így készült népi irodalom valójában soha sem népi irodalom; a psychologia, mythologia és a nép civilisatiójának szempontjából soha sem teheti azt a szolgálatot, mint az olyan mű, melyet a nép maga készített. Ebben mindig van valami művészet, s ezért lehet is nagy irodalmi becse. Ha annak, a ki evvel foglalkozik, elég tehetsége és izlése van, nagyon híven utánozhatja a nép egész gondolkozása módját. Hanem az nagyon ritka dolog, hogy tanult ember megőrizze vagy megszerezhesse magának a nép naivságát, pedig ez szükséges ahhoz, hogy úgy tudjon mesélni, mint a nép maga. Azt is megjegyezhetem, hogy a nép mással nem segíthet nekünk, csak azzal, hogy elmondja a mesét. Ha van köztük ügyes mesélő, ez meg nem szokott a tollforgatáshoz, hogy le is tudná írni a mesét, természetesen, minden affectatio nélkül, úgy, a hogy elmondaná.

A nép elbeszéléseit a következő négy módon lehet feljegyezni: 1. a nyelvjárást a lehető legpontosabban, a fonetika követelményeinek teljesen megfelelő hangjelöléssel írjuk le; 2. a hangok jelölését nagyjában végezzük, a mennyire az irodalmi nyelvtől való eltérés a kiejtésben megköveteli; 3. az elbeszélésben a hangtant és alaktant az irodalmi nyelvhez alkalmazzuk, de nem változtatunk a szavakon és a mondat szerkezeteken; vagy 4. egészen lefordítjuk az

irodalmi nyelvre, csak a népies stiluson nem változtatunk semmit.

Az utolsó mód legkevésbé ajánlatos. Az irodalmi nyelv a kulturát tekintve annyira távol áll a néptől, hogy nem is tudja az ő élete körülményeit híven kifejezni. Az irodalmi nyelv nagyon abstract, s a nép concret gondolkozása módját csakis az illető dialektus fejezheti ki. A philologus nem elégszik meg az eredeti szöveg helyett fordítással, ép oly kevésbé elégíti ki a nép ismerőjét, ha az ő élete viszonyairól idegen nyelven olvas. Ha a nyelvjárás mondattana és szókincse megmarad, ez megfelel legalább a legszükségesebb követelménynek, hanem azért hiányzik mégis a pontos hangjelölés. Ez a mód nagyon hasznos arra nézve, hogy a nyelvjárás szókincsét ismertté tegye, s hogy így általuk az irodalmi nyelv is gazdagodhassék és szépüljön. A népies irodalomnak a fonétika törvényeinek teljesen megfelelő szabályok szerint való jelölése nagyon nehéz és fáradságos. S az olvasó, ha maga is nem ex professo fonétikus, nem is tudja használni a dolgot. Ha nagyjában jelöljük a nyelvjárást, meg van ennek az a haszna, hogy a ki ismeri a nyelvjárást, tudja pontosan olvasni; a ki pedig nem ismeri, az nem fogja érezni az anyag és az alak közti ellentét kellemetlen benyomását. Rendesen ezt az eljárást követik mindenütt a nyelvjárások irodalmának feljegyzésében. Hanem azért nem szabad egészen a történeti írásmódhoz ragaszkodni. Ellenben a szótárban és a nyelvtanban a lehető legpontosabb hangjelölés okvetetlenül szükséges.

BALASSA JÓZSEF.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Ev, sérv, mellső, csonkulat. A Nyr. III. füzetében közölt bírálatom egyes pontjai tanulságos méltatásban részesültek a IV. és V. füzetben Simonyi Zs., Ponori Thewrewk E., Frecskay J., Tömlő Gy. és Egy doktor részéről. Megjegyzéseikre a következő pontokban válaszolok.

Ev, tudtam, hogy benne van a Tájszótárban, de megbízhatóságában kételkedtem, mert a mai nyelvérzékből kiveszett s csakis *eves*, *eveség* alakjában él; ezekből bátorkodtam arra következtetni, hogy az *ev* hibás töelvonás. Tömlő Gy.-nak a *hév lév név rév* csoportjába tartozó *év* tö-

szóra vonatkozó bizonyításai teljesen meggyőzők; de, a mint az *ev* ellenében ő is elismeri, „nyelvünk vallomásai alapján az orvosi műnyelvnek is vagy más, testesebb és használatosabb szóhoz kell fordulnia, vagy *év* alakban kell elfogadnia a nominativust“. A kik az *ev* szót megalkották, azoknak nem igen lehetett tudomásuk a régi *év* létezéséről, a minthogy sokkal köztudomásúbb igazságokat is ignoráltak. Ők biz a közkeletű *eves* szóból vontak „gyököt“. Az *ev* tehát csonka az *evesség* vagy *év* szókhoz képest.

Sérv védelmére Egy doktor a *sér* igét említi (vö. Mid sér [fáj]? Sér [fáj] a kezem. SzD.); de evvel csak az én fölfogásomat támogatja, mert utal a *sérés*, *sérvés* deverbális képzés igetövére; ellenben semmiképen sem bizonyítja egy *sérv* főnév lehetőségét. Különben is a nép nem *sérv*-et mond, hanem *sérvés*-t.

Mellső. A *-só -ső* képző az *utolsó hátulsó alsó fölső belső* stb. analogiája szerint eredetileg igehatározókhöz járult. Ugyancsak csoportjába illenek a gyakori igehatározói használat jogán a *végő* (végül, végre), *oldalsó* (oldalt, oldalvást), *középső* (közepütt), *szélső* (szélül). Az igehatározói származást bizonyítja a Riedl Szende fölfogása is, a ki e képzőt az *eső* igenéből származtatja (*közbiúlsó* a. m. *közbiül eső*). Hogy a csonkult alakok a *-só -ső* képzőnek ragtalan főnevekhez is járulhatását elősegítették, a minthogy Somogyban én is följegyeztem a *kelető* és *nyugotsó* alakokat, az a szabályt meg nem dönti, illetőleg nem bizonyítja, hogy minden tetszés szerinti főnévhez járulhat. Már pedig ilyen tetszés szerinti főnévnek kell tekintenem a *hát*-tal ellentétes *mell* szót, melyből neologus természettudósaink az „anterior“ jelentésű *mellső*-t alkották. Ez utóbbi szó tövéből az új jelentés hatása alatt kezdenek orvosaink új igehatározót formálni t. i. *mellül* (elül), *mellebb* (előbb). Pedig a *mellett mellé mellől* értelme oldalti viszonyt jelent, tehát még ha meg is engedjük a *mellső* helyes alkotását, ez semmiképen sem lehet az „anterior“ kifejezője. Emlékezzünk csak vissza, a mint én jól emlékszem, arra az időre, mikor az iskolában az állattanban először olvastuk a *mellső* szót, nem utasította-e vissza ép nyelvérzékünk. Ugyan ilyen ép nyelvérzékét nyilvánított a „Harmonia“ 1884. szept. 28. számában az operaház épületének ismertetője, a ki azt fejtegette, hogy az operaháznak a milyen díszes a főhomloka, olyan rideg a hátulsó és a két *mellső* (értsd: oldalsó) homloka, melyekre nézve jó, hogy szűk utczára esnek.

Csonkulat, *csonkaja* sem alaki, sem értelmi tekintetben nem kifogásolhatók, mert csonka lehet nemcsak a mit megcsonkítottak, hanem az is, a mi fejlődésre nézve csonka maradt. Ha azonban a két fogalmat külön meg akarjuk különböztetni, pl. a *phthisis bulbi* (szemkissebbedés) „szem-

durványát“ a látszólagos anophthalmus (fejletlen szem) „szemdurványát“-tól, habár mindkét esetben a szemteke csonkáját találjuk, nem ellenezhetem ez utóbbi *durvány* helyettesítésére a *csökevény* alkalmazását. Emezt az Erdélyből jött Török Aurél professzortól hallottam („a tépő fogak csökevénye“), de a *csökik* igét nem ismervén, származékára gyanakodtam s azért ajánlására nem gondolhattam. CSAPODI ISTVÁN.

Drida. Szarvas Gábor és Volf György már közöltek egy-két példát annak a lelkiismeretességnek megmutatására, a mellyel az eddigi magyar szótárak szerkesztődtek. Én is szolgálhatok egy igen jellemző adattal.

A Párizs Pápai szótárának Bod-féle nagyszzebeni (1767.) kiadásában, a magyar-latin részben *dsida* és *dsidázni* helyett sajtóhibából *drida* és *dridézni* van nyomtatva, de a könyv végén az „Errata“ között a hiba hűségesen ki van igazítva. A későbbi szótárírók rá sem hederítenek a helyreigazított sajtóhibára, s az egy Sándor I. kivételével valamennyien beigtatják a *dridá*-t a valóságos szók sorába; megvan PP.-nál (1801), SzD.-nál, Kr.-nél, CzF.-nál, Ballaginál; sőt az utóbbiak még azt is hozzá teszik, hogy „rég irodalmunkban található, de a mai használatból kiesett szó“. N. K.

Fül-ajtó. Calepinusnál és MA. valamennyi kiadásában a „postica, posticum“ szók magyarázatában, a *belső ajtó* mellett, előfordul a *fül ajtó* is, de azután PP.-tól kezdve egész maig egy szótárban sem található többé. Vajjon itt is sajtóhibával van-e dolgunk? Vagy pedig a palóczoknál is divatos *fülke* szó gyökere bukkan elő benne? A Nyelvtörténeti Szótár szerkesztői talán adhatnának fölvilágosítást róla. N. K.

Lukna. Idézi Deák Farkas (Nyr. V. 205) Apponyi Péterné 1648. okt. 11. kelt leveléből: „Hat lukna árpa. 3 lukna buza“. Szarvas u. o. 210. l. semmi magyarázatot nem bírja adni s azért kérdőjelet tesz hozzá. Ugyanaz a szó, melyet a Tájszótár, úgy látszik helyesen, *lukná*-nak ír. Előfordul Pállfy Kata 1611. márcz. 13. kelt levelében is: „Kdnek adjon harminczöt lukna búzát, ismégenten huszonöt lukna árpát, és huszonöt lukna zabot; és mihelyen megküldi kd az én leveletem neki, azonnal megadja az tisztartó, és huszonöt lukna rozst is hagytam, hogy adjon“. (Magy. hölgy. lev. 162.) Szláv eredete kétségtelen. (L. Nyelvőr XI. 318.)

Hogy *lukná*-nak is ejtik, bizonyítja a Tájszótáron kívül Jókai is: „A népség is nagyon szerette Athanáz pópát, uton utfélen mindenki kezet csókolt neki, megfizette a dézmát, a párbért. a *lukmát*, s a termése zsengéit mindenki megosztá vele“ (Targallyak. 5). PONORI THEWREWK EMIL.

APRÓLÉKOK.

Hogy kérdezzünk? Régibb olvasóink bizonyára jól emlékeznek még a küzdelemre, a melyet az *évad-ivad* támasztott. Ellene rohantak minden oldalról; az egyik jelentése ellen kelt ki, a másik formáját találta nevetségesnek, a harmadik megtagadta, hogy soha nem is létezett, hiteles személyek kutatták, nyomozták, de se hire se hamva. „Elmentünk hárman, vallatóra fogtuk, megkérdeztük Tar Sámuel atyánkfia ő kegyelmét, a kire Senki Miska hivatkozott, hogy tőle hallotta az *évad*-ot, s ő a leghatározottabban megtagadta. Mit is saját nevünk aláírásával ellátva s pecsétünkkel megerősítve ezennel hitelesen bizonyítunk“. Elhisszük; elhisszük, hogy nála voltak, hogy megkérdezték, s elhisszük, hogy megtagadta. Szinte látjuk magunk előtt az egész jelenetet. Egyszerre csak beállít Tar Sámuel ő kegyelméhez a község három hivatalos tekintélye, a pap, a bíró, meg az eskütt: Igaz-e, hogy kend azt mondta egy szalajtott embernek, hogy: Évad!? A jó ember elsápad, rettegés szállja meg, hogy mi rémséges bünt követhetett el, s megtagadja, meg is esküszik rá, hogy ne mozduljon ki soha helyéből, ott álló helyében nyelje el a föld stb., nem hogy kimondta, hanem ha csak hallotta is, teljes életében hírét is annak a veszett, kriminális szörnyetegnek. S elhisszük azt is, hogy Tar Sámuel uram teljes jó hiszemben, igaz meggyőződésből tette e nyilatkozatot, hogy nem bocsátotta ki soha ajakán s nem is tudta, mi az: *évad*!

Nem egyszerű földes gazda, hanem egy jogvégzett földbirtokos, nem is vallatóra fogva, hanem bizalmas társalgás közben, s nem hivatalos személyiségek előtt, hanem jó ismerősök közt tagadta el saját szája vallását: „Mert mink hárman, mondá egyebek közt egy történetet beszélve el, Ákos, Katalin és én. egy o n o k vagyunk“. Elbeszélése végével kérdezem tőle: Mondják itt ezen a vidéken, hogy: o n o k? Kérdőleg tekint rám, mint a ki nem értett meg. Ismétlem s egész világosan, érthetően formulázom a kérdést. Nem, itt nem mondják, feleli röviden. határozottan. Soha se hallottam. — De hisz urambátyám maga mondta! — Én? Engedelmet kérek, de én nem mondtam! — Már bocsáss meg barátom, fordult egyike a jelenvoltaknak hozzá, de nekem is feltűnt, bizony modtad: Ákos, Katalin és én egy o n o k vagyunk. — No igen, hogy u n o k á k vagyunk!

A következő is megtörtént dolog. Ha kell, a személyeket is megnevezhetem.

Mikor először Miskolczra kerültem, beszélte valaki, mindjárt az első napokban föltűnt egy különös kifejezés, a melyet ott mindenki használt. Odafordulok egy ügyvéd

ismerősömhöz s kértem tőle: Ugyan bátyámuram, mondja meg nekem, mi az: asszámára. Itt majdnem mindenki váltig azt mondogatja: „asszámára, asszámára!” És sehogy se tudok rájönni, hogy mit akarnak vele mondani. Az én emberem föltekint a szoba mennyezetére, mintha ott tartaná emlékezetének kincses házát, mereven néz egy darabig, aztán mondja: No már, édes öcsém, én asszámára húsz esztendeje hogy itt lakom, de én még ezt a szót soha se hallottam!

A belőle vonható tanulság világos. Egyes szók, legkivált olyanok, a melyek csak is valamely ragozott alakban (éjomra, vaktában, alattomban), vagy valamely rokon szóval párosulva használatosak (sebbel-lobbal, ia-fia, dinom-danom), ha összefüggésükből kiragadjuk, vagy ragjuktól, párjuktól megfosztjuk, elvesztik elevenségüket s a nyelvérzékre nézve megmerevedett holt tetemmé válnak.

Nekiment, amúgy hübelebalázs módjára, vaktában. Szinültig tölté a poharat. Jó kuszipajtások voltak. Egyszerre csak lobbót vetett ruhája. Már annyira vannak, hogy tegeznek egymást. Ezek mind jól ismert, szerte használt kifejezések, érti jól mindenki, művelt és műveletlen egyaránt, a ki birja jól a magyar nyelvet; de ha tudakozódásunkkal nem a nép fiához, hanem a tanult osztálybeliek valamelyikéhez fordulunk is s ily kérdést intézünk hozzá: Ismeri-e ön uram, hallotta-e valaha e szót: *vakta, szinület, kuszi, lobb, tegezek*, ha őszintén akarna felelni, aligha egyikükre tagadó választ nem adna.

Ha tehát ki nem akarjuk tenni magunkat a csalatkozás veszélyének, hogy hamis információra ne legyünk kénytelenek alapítani kijelentésünket, az ilynemű jelenségek kipuhatolásában óvatossággal, körültekintéssel, s hogy úgy mondjam, bizonyos furfanggal kell eljárunk.

Legtanácsosabb, ha a kipuhatolandó szót magunk szójuk bele beszédünkbe, de megcsontosodott alakjában s abban a kapcsolatban, a melyben értesülésünk szerint rendesen használni szokták, s ha hozzá olyasmit állítunk, a mit a hallgató kénytelen legyen megigazítani. Válaszából a legtöbb esetben kivethető, megértett-e bennünket vagy nem; sőt többszörte az is megeshetik, hogy feleletében maga is használja a keresett kifejezést. Ha például azok, a kik az *évad-ivad* megvoltát a megnevezett helyeken nyomozták, kutatták, a a vidékek különbözősége szerint ilyforma kérdéseket intéztek volna ahhoz, a kit vallatóra fogtak: „Úgy beszélnek, hogy kelmedet sokszor látták csavarogni écczakának évagygyán (Szeged, Czegléd, Szolnok) — éjnek évodába v. évodán” (Toroczkó). „Úgy-e öcsém, hunczut annak még az ivodája is”? (Déva-Ványa).

Félreértett kérdések. A megelőző pontban említettük, hogy kérdéseink föltevésében nagy óvatosságra van szükségünk. Vannak esetek, midőn, a kiktől választ várunk, ha kérdésünkre igaz, a valót föltüntető feleletet akarunk kapni, nem szabad sejtetniök, mi a tulajdonképi célja kérdésünknek; tapasztalati tény ugyanis, hogy némelyek egy vagy más gyöngeségből az egyenesen tett kérdésre néha csak pusztá sejtelem alapján is szeretnek igenlő választ adni.

A többi közt ez évi áprilisi füzetünkben is található néhány ilyenmü kérdés: ezek: *héba*, *fagy*.

Az elsőre vonatkozó kérdésünkkel, a mint az oda állított példa mutatja, voltaképen ezt céloztuk: „Egy közlés szerint Zalában modják azt is: „Menj föl a *hébara*”. Látnivaló, hogy itt egy *-be* (*-ba*) ragos név: *hé-ba* (*héj-ba*: *pallásba*) még egy fölös (*-ra*) elemmel van szaporítva; kérdés tehát a) hallható-e valóban Zala-Lövön, vagy talán másutt is e pleonasztikus forma: *hé-bá-ra*; s ha igen, b) megtoldják-e más raggal is, pl. *héba-ba*, *héba-ból* sat., s végül c) használják-e netán ez alkalmazásból levonva nominativusként magát a *héba* alakot is, pl. Elég nagy a *héba*, találhatsz ott neki helyet?“

A választevők közül csak egy felelt a kérdés értelmében, de tagadólag; a többi, a mi különben szintén méltó a följegyzésre, csak is a *hé* (*héj*, *híj*, *hí*) alakjának s jelentésének fejtegetésével foglalkozik.

A második kérdés ez volt: „Hol ejtik a művelt szokástól eltérően és mi módon a *fagy*, meg*fagy*, elfagy lefagy igét?“ E kérdésünkkel azt akartuk megtudni, mondják-e („ejtik-e“) valamely vidéken e szót hosszan is, pl. *fágy* vagy *fágy*. E kérdésünkre, egynek kivételével (l. a Válaszok közt), ily feleleteket kaptunk: a) „A megfagyott sárról mondják, hogy megmerevedett. b) A gyöngye fagyást díberedés-nek nevezik környékünkön. c) Ide ne ütessen, koma, szállót, mer mingyá megveszi a hideg. Ojan hideg vót, hogy maj megvett az Isten hideggye. d) Olyan vékonyan van ötözve, hogy maj léfagy az istenatta. Maj léfattam, mikó ezt meghallottam. A száraz fagyokba mindén kifagyott.

Nem mulaszthatjuk el, hogy ez alkalommal sajnálkozásunkat ne fejezzük ki a magyar tanító-kar egy részének nyelvünk irányában másszor is, de különösen a jelen esetben tanusított hideg részvétlensége miatt. Utóbbi kérdéseink közt például volt két fölötte ritka, de több tekintetben igen fontos szó, a melyeknek megvoltára pontos és biztos fölvilágosítást akartunk szerezni. Mind a két szó, a mint egy-két adott válaszból kitűnt, bár elszigetelten s csak szűk körben és már kihalóban, de még él oly helyeken, a hol elég nagy számmal vannak tanítók, s köztük a magyar nyelv tanítói is, és egy se vette magának közülük azt a csekély fáradságot, hogy néhány sorral tudósított volna bennünket ama szavak

megvoltáról, életben létéről. Annál nagyobb köszönettel tartozunk ama lelkésznek, tiszviselőnek s egyetemi hallgatónak, a kik pontos leírás kíséretében beküldték hozzánk s ekként megmentették az enyészettől őket.

Mit tanít a Nyelvőr? Hiába, örökké igaz marad az, hogy a jó mag kikél és megtermi gyümölcsét!

Vizsgálaton vagyunk.

Vizsgáló: Menjen a táblához és vegye kezébe a krétát!

Tanárstag (egyszersmind akadémikus): Ezt Szarvas Gábor és a Nyelvőr bizonyára így mondta volna: Vegye kezébe az *írmészt*.

Hogy megérthesd a dolgot, jó olvasóm, ha nem tudad, hát tudd meg, hogy a Nyelvőr tizennégy éves főnnállása óta kezdettől fogva folyton azt hirdeti, hallhatóan követeli, beszédben és írásban maga is sűrűn alkalmazza, hogy minden idegen szót, még azokat is, a melyek már rég meghonosodtak s a melyek az egész művelt világ nyelvébe átmentek, irgalmatlanul ki kell pusztítani s helyükbe olyan takaros magyar szokat ültetni, a minők: *kréta* helyett *írmész*, *epigramma* h. *bökövers*, *villanyka*, *szatira* h. *gúnyor*, *ballada* h. *regély*, *románcz* h. *regéncz* (l. Ballagi szótárában), *idyll* h. *mezőny*.

Ilyen tenyerekből pöndörödnek ki azok a tapsok, a melyek, mint ékes lakodalmi rigmusok végeztére a tus, mindanyiszor rázendülnek, valahányszor egy nekikeseredett ajak merész, lelkes riadót harsogtat a Nyelvőr romboló ujtásai ellen!

Gyors mondókák. Mesterségesen készült, tréfás célra szerkesztett mondatok, a melyeket egy lélekzettel, pörgő nyelven s minden fönnakadás nélkül kell elmondani; s ép azért úgy vannak egybeszöve, hogy a szomszédos szókban ellenkező természetű hangok váltakozzanak egymással, vagy oly hosszúra vannak nyújtva, hogy kifogy az emberből a legutolsó szusz is, mire a végire jut. Eddigelé kizárólag csak a nép művelte, újabb időben azonban az irodalomban is nem egy kedvelőjük akadt nekik.

Ez alkalommal két mutatványt adunk belőlük:

I. „A magyar nyelvet s ezzel együtt a hazafias érzés- s gondolkodásmódot terjesztő, a magyarosodás nagyjelentőségű ügyét szolgáló, a nemzeti önérzetet s öntudatot felkölteni igyekvő, a kulturát hazafias irányban ápolni, fejleszteni, fajunk szellemi s erkölcsi nemesbülését előmozdítani és végeredménykép a magyar állameszme megszilárdítását tehetsége szerint eszközölni, hivatott egyesületünk buzdíttatva a szentírás ezen szavaitól: zörgesetek s megnyittatik nektek: — reménynyel s bizalommal fordul állami létünk hatalmas

oszlopaihoz, Magyarország főpapjaihoz, hogy nemzetünk szebb jövőjéért, nemzetségünkért érdeklődő, lelkesedő magyar szív egész vorzalmával s a hazafias nemes kebel áldozatkész hozzájárulásával erkölcsileg s anyagilag fölkarolják, különösen a nem magyar ajku vidékeken égetően szükségessé vált, egyesületünket. Komoróczy Sándor s. k. a „Magyar iskola-egyesület” titkára. Gerlóczy Károly s. k. a „Magyar iskola-egyesület” elnöke.

II. Az országos kiállításon az első magy. cs. és k. szabadalmazott gőzhajótársaság épületében, az ajtótól jobbra a 2-ik szekrényben, egy tárgy fölé ez van írva: „Kazántápláló asznál észlelt zavarok elhárítása végett eszközölt javítások alkalmával feltalált, az izzapos tápvíz következtében bedugult, kazánba nyúló tápcsőrések”.

A ki ezt kétszer olvasás után elmondja, bizonyosan ingyen utazhatik Pozsonytól Dájáig a gőzhajón!

VÁLASZOK

a Nyelvőr XIV. 185. lapján tett kérdésekre.

héba. A 2. kérdésnek harmadik pontja így hangzott: „*héba*: ,menj föl a *hébára*’ mondják állítólag Zala-Lövön”. (E kérdésre s a rá érkezett válaszokra nézve lásd még az *Aprólékok* rovatát.) A válaszokból kitűnik, hogy a *héba* sem mint nominativus, sem tovább ragozva (*héba-ra* stb.) nem használatos. Egy közlőnk, *Deéz s* Sándor, ezeket írja róla: „*heja* vagy *hiu* vagy *héba* a székelyeknél és csángóknál közönséges neve a *pallásnak*, a mely nevezetet csak újabban kezdenek használni”. Egy másik, *Kartal* Károly, ezt mondja: „*Héba* — *pallás*, egész Somogyban, Zalában”. É sorokból tisztán ki nem vehető, vajjon a *héba* ragozott alak-e vagy nominativus. Valószínű, hogy az előbbi. A „*pallás*” jelentésű *héj* különben eme változatokban s a következő helyeken dívik: *héj*, *hé*: a) „Zala megyében, nevezetesen Göcsejben a padlást általában *héj-nak*, *hé-nak* nevezik: „Fél még a *héba*, vagy a *hiéba*”. *Hélik-nak* mondják a padlásablakot vagy ajtót”. (Kapriny István.) b) „Kecskeméten és vidékén a házpadlást *házhéj-nak*, vagy röviden csak *héj-nak* nevezik; azért ily kifejezés ,eredj föl a *házhéjra*, *házhéjra* vagy *héjba* szokásos”. (Sütő János.) c) „Veszprémben és Zalában a padlást *hé-nak*, *hi-nak* mondják: Fölmennek a *héba*, fölvisznek valamit a *héba*”. (Tolnai József.) — *hi*, *hi*: a) „Rábaközben a köznép a padlást általánosan *hi*-nak nevezi; pl. Mennyünk a *hi*ba v. *hi*ba”. (Mersich Jenő.) b) l. Sütő közlését. c) „Veszprém megye nyugati részén mondják: Eredj fel a *héba* vagy *hi*ba! (ez utóbbi szokottabb). *Híba* tyu-tyu, *hi*ba, *hi*ba! (e szavakkal csalogatják estén-

ként a tyúkokat a padlásra)“. (Hidy Ernő.) d) „Sopron és Vas megyében a nép pallás helyét mindig a *hí* szót használja“. (Kárpáti Manó.) e) „A pallást Hajdu-Szoboszlón *házhít*-nak mondják, néha *házhéj*-nak“. (Bihari Kálmán. — *hiju*: „A padlás neve a Tisza mentén *hiju*: Menny fel a *hijuba*, hozz le kukoriczát“. (Kárpáti Endre.)

vón. A *volna* szónak ily rövidült alakját a következő helyekről közlik: a) „A *volná*-nak *vón*-ra való megrövidítése Szatmár keleti vidékein nagy használatnak örvend“. (Bartók Jenő.) b) „*Vón*-t mondanak Szatmár megyében *volna* helyett. Pl. Elmentem *vón* a bálba, de amint délután az öcsémnek kávé tölöttem, kívül ment (kiömlött), és a báli ruhámat pocskékká tette“. (Kárpáti Endre.) — c) „A *volna* szónak *vón* rövidülése Szabolcsban közönséges“. (Jámbor József.) — d) „*Volna* helyett *vón*-t mondanak Békés megyében. Pl. Úgy *vón* az jó“. (Kapriny István.) — e) „*Volna* helyett *vón* alakot hallottam közönségesen használni Sopron megyében a Rába közben Kapuvár és Csorna környékén“. (Sütő János.)

A teljesebb *vóna* alak használata felől a következő vidékekről értesítenek: a) „Mármarosban, Viskén, azt mondják *vóna*. Pl. *Vóna* csak pénzem, sok *vóna* akkor az emberségem“. (Viski K. Bálint.) — b) „Gömörben csak a *vóna* alak járatos“. (Nagy Pál.) — e) „*Volna* helyett Hajdu-Szoboszlón mindig azt mondják *vóna*. Az *a*-t csak ilyenkor hagyjuk el, mint pl.: Bizony jó *vón* a', ha lehetne“. (Bihari Kálmán.)

A vágó állatok részei. 1) A marha testrészei. a) „A mint a marha a fején kétfelé hasítódik, látunk ojan szúrókás húst, eszt nevezzük *csókoló*-nak; a csókoló mellett van az *állcsont*; a füle felől való riszit *borsos fű*-nek, *füle tövi*-nek mongyák; a mint a nyaka alatt meghasítták a marhát, a nyakon fejül van a *tarja*, se nem csont, se nem hus, hanem vegyes kövérű levesnek való. A marhának eleje a két első lába közt a *szügye*, *szegye*; ez porczogós hús, levesnek főzni vagy vastag ítelbe. A szegynek aszt a riszit, a hol a marhát megszúrják, az első vágást *szegyvíressi*-nek hijják; a szegynek a víresse után való vágását *szegyfű*-nek, ez is porczogós hús; a szegynek a tarja és ódal felől eső riszinek a szilit *szegyszárnyá*-nak, a szegynek a szegy szárnya után való riszit *szegydereká*-nak, a szegynek a has felől való riszit pedig *púpdagadó*-nak vagy *ködökremek*-nek, a lapoczká (két első lábón a sódor, mint a disznónál) a mint ketté vágódik, a húsoz riszit *lapoczkavastagá*-nak, a lapoczká belső riszin lévő pecsenyét *tajtíkviknyának*, a lapoczká bejebb lévő husát a *tajtíkvastagá*-nak, a lapoczká a mint kétféle vágódik, eszt a riszit hijják *lábszárfordítás*-nak (hosszúcsont és rajta hús). A *járomtöris* a lapoczkának a felső vigin van, hús porczogóval;

vikonyódal (a hasa a marhának) kettő van, mer kétfele hasították: két tarja, két lapoczka (két vikonyódal = két tarja). A vikonyódal mellett van *vastag* és *lapos ódal* vagy *hátszín* (hús, főzni való); a lapos ódalon hosszában benne fekszik a *bélszínviknya*; a vastag ódal vastag vigít *víres-ódal*-nak vagy *ódalvíres*-nek hívjuk; a vastagódal vikon riszin lévő meg *csipőremek*-nek (csontos hús ez is). *Horpasz*: a marhának a lába között lévő riszin pótyöngös, lágy hús. A *tüdő*-bül jön a *gége*, a mi a *nyelv*-re szógál. A *vesé*-k mellett a marha jobb ódalán a *máj*, a májon alól a *tüdő* a *szív*-vel; a marhának a lapos ódalán vagyis a hátán van a *vesefaggyu*; a vesefaggyuba a lapos ódalon fekszik a két *vese*; a vesék mellett a bal ódalon fekszik a *líp*. A marha hátujjának a belső része, a mi pecsenyének való: *felsár*; a külső része, a segge felől: *fartű*; a lábszár felől lévő hust *karmazsin*-nak mongyák; a karmazsinnak és fartűnek az ina felől való riszin lévő húst *fejirpecsenyé*-nek hívjuk; *gúnárnyak* a hátulsó lábának az a risze, a mejikkel a levágott marhát szegre, ösztörűre felakasztyák; a lábszáron túl az körme felől levő riszit hívjuk *inashus*-nak; az inashuson túl következik a *lábszár* és *köröm*. *Agyvelő* van a fübe, *csontvelő* a lábszárba, *gerinczvelő* a hátujjába. *Vakmecczís*nek hívják aszt, ha a bür meg van darabolva, ha be van vágva". (Vozári Gyula. Szatmár-Németi.)

b) Debreczeni nőtől hallottam a következő elnevezéseket: *gámas ódal*, *gámatlan ódal*, *járomtörís*, *közép szegy*, *víres szegy*, *szegy szárnya*, *ködökremek*, *tarja* (nagy és kis tarja): elől az első lába köszt kétfelé menő csont és hús, *bőszínvikonya* (bélszínvékonya?), *bagdán*, *felsár kissz szíli*, *felsár nagy szíli*, *koncz húsa*, *szegyírtás*, *kati könyöke*". (Vozári Gyula.)

c) „Kecskeméten és környékén a marha egyes részeinek következő elnevezéseit hallottam: *tarja*: a nyak felső része a fejtől a vállig; *szegy-feje*: a nyak alsó része a fejtől az első lábak közéig; *szegye*: az első lábak között levő hús; *hátszín*: a vállcsonttól a farcsontig a gerincz hosszában terjedő vastag hús; *dagadó*: a lágyék vékony húsa; *fartő*: a gerincz azon részétől, hol a farcsontok találkoznak, a farkig; *far*: a farcsont vastag húsos része". (Sütő János.) — 2) A disznó részei. a) „A disznó egyes részeiről a következő elnevezéseket hallottam Kecskeméten és környékén: *sonka*: a lábnak a térdcsuklótól a far vagy vállcsuklóig terjedő húsos része; *orja*: a hátgerincz a koponyától kezdve a farkáig, és rendesen a farkával együtt szokták kivenni; *oldal*: az oldalbordák, felül a hátgerincz mellett elvágva, az oldalborda csontok külső szélei mellett körül elválasztva, a csontok között levő vékony hússal együtt; *sódar* vagy *keresztcsont*: a farcsont húsos része a farcsuklótól a gerinczig; *lapoczka*: a vállcsont, a vállcsuklótól a gerinczig terjedő húsos rész; *topja*, vagy *top*, vagy *topos hús* (l. alább); *hosszú* vagy *fehér-pecsenye*: az oldal felső része

és a gerincz között a válltól a farig terjedő hosszú vastag hús; *nyúlja* az oldalak alsó részén két ágra elnyúló és a két első láb között együvé futó hosszú vékonyhús; *torkospecsenye*: a torkán az álltól a két első lábig terjedő széles lapos hús“. (Sütő János.) b) „A vágó marhának (disznó, birka, marha) a hátgerincz alatt futó hosszú, legnagyobb részt zsíros környezetben fekvő, szalagszerű pecsenyét, a melyet közönségesen a német ‚kaiserfleisch‘ után *császárhús*-nak, másutt *fehérpecsenyé*-nek, vagy *pántlikáshús*-nak, vagy *királynéhús*-nak, ismét másutt *kivádnathús*-nak szokás nevezni, Csallóközben általánosan *orja-hús*-nak nevezik. *Orja* egyszerűen a hátgerincz neve, melyet a rajta levő húsrészekkel megfőzvé *orjaleves*-t nyerne. A disznónál *orjá*-nak, a birkánál *orjashús*-nak, a marhánál *vesepecsenyé*-nek, nevezik az említett helyen fekvő szalagos húst. *Lollás* hús (l. alább).“ (E. P.) c) „A leölt disznónak van: *orja*, *sódarja*, *hemszije* (ha a lábát levágják a csombról, akkor a megmaradt rész *hemszi*)“. (Viski K. Bálint. Mármaros.) d) „*Orja*: a disznó hátgerincze a nyaktól a farig, leginkább a kimagasló része. *Tarja*: ugyanaz a tehénél. Mondják *hátszin*-nek is, sőt *húczy*-nak Baján“. (Kartal Károly. Bia.)

lolja, lolva. a) „Egy rimaszombati származású, néptanítótól és vele lakó lánytestvérétől hallottam a *lolva* szót s ó n k a, s ó d o r jelentésben“. (Vozári Gyula.) b) „Tápió-Szelén, Pest megyében, *lolja* ugyanaz, a mit Kecskeméten *torkospecsenyé*-nek neveznek, vagyis: a disznó torkán az álltól a két első lábig terjedő széles lapos hús“. (Sütő János.) c) „A sódart (sertésczombot) Rima-Szombatban és környékén főleg az idősebbek ma is *lolu*-nak vagy *lolvá*-nak nevezik; de e szó már enyészőben van s helyét a *sódar* foglalta el“. (Nagy Pál.) d) „A *lolva, lolja* Csallóközben már kiveszett; de még hallottam nagy ritkán, a mint a disznólapoczkán lévő húsrészeket *lollás-hús*-nak mondták“. (E. P.)

top, topa, tomb, topos. 1. a) „Kecskeméten *topja*, vagy *top*, vagy *topos-hús* a neve a keresztcsont mellett a far csúcsán levő kerekded vastag húsnak“. (Sütő János.) b) „*Top*-nak nevezik Kecskeméten a sertés czomb vastag húsát“. (Névtelen.) — 2. a) „*Top* Csallóközben mint főnév jelenti a lábfejnek alsó részét, és átvittén a lábat: jelenti még a lábnyomot. *Top* (*topni*), szokottabban *tap* (*tapni*) annyi mint lép. Pl. Lábad nyomába toptam: a. m. léptem. Topva megy: lépve megy. Van azonkívül még egy jelentése; *tapva* jár ugyanis az olyan ló, a mely hátulsó lábával az első lába nyomába lép. Így mikor a gyermek homokban vagy hóban lábnyomokat talál és úgy jár, hogy iparkodik lábával mindig a kész nyomba (*topba*) lépni (*topni*), akkor *topva* jár, mint a ló. *Topláb* csúfnév“. (E. P.) b) „Szigetközben mondják: ‚egy *toppot* se menj innen‘ e helyett: egy

tapodtat se“. (K a p r i n a y István.) c) „*Topos* vagy *talpos*-nak Maros-Vásárhelyt a teletalpú embert nevezik.“ (D e é z s Sándor.) d) „A *topa* szó Kecskeméten használatban van s azt fejezi ki, hogy bicczegő vagy sántító. Én magam is ösmertem Kecskeméten egy leányt, kit sánta voltánál fogva „topa Eszter“-nek neveztek, és egy sánta üveges tótót, kit mindenki csak a „topa ablakos“ név alatt ismert“. (U n g á r Sándor.) e) „*Topá*-nak vagy *topa lábú*-nak nevezik Kecskeméten a meredt, rövid és általában hibás lábú embert, ha sántít vagy lábát húzza“. S ü t ő János.) f) „*Topá*-nak hívják Debreczenben a befele görbült lábfejú embert. Pl. *topa zsidó*“. (B. H.) g) „Sarkadon, Bihar megyében, *topá*-nak nevezik a lúdtalpú vagy esetlen járású, aztán általában az ügyetlen embert. Az ilyenre mondják, pl. ha valamivel dicsekszik: No nézd az ebadta topáját! Ugyan hallgass már topa! S ha az ily ember oly dolgot végez el, melyet nem hittek volna felőle, mondják: Pedig csak egy topa ember“. (M á r k i Albert.) h) „A *topa* szót Dorozsmán a fejletlen lábfejú emberre alkalmazzák“. (F á b i á n Károly.) i) „Hajdu-Szoboszlón a köznép a *topa* szót „sánta“ értelemben használja“. (B i h a r i Kálmán.) j) „A *topa* szót Ó-Kécskén a nehéz járás kifejezésére használják, mikor valaki úgy lerakja lábait, hogy még a föld is reng alatta“. (T ö m ö s k ö z i Sándor.) k) „Győr és Veszprém megyében a fejletlen hülye embereket *topá*-nak nevezik“. (M e r s i c h Jenő.) l) „Bián a befelé álló lábú vagy csámpás járású embert nevezik *topá*-nak“. (K a r t a l Károly.) m) „A nehéz járású, lúdtalpú emberről Kún-Félegyházán azt mondják, hogy *topa*; s igen gyakori mint ragadványnév. A *topa* „fére *topítja* csizmáját“. Ikerítve az ismeretes találós mesében: Ére m én a *tipe-topa* stb.“ (S z e r e l e m h e g y i.) n) „Veszprém megyében Csékuton a *topá*-t csak mint ikerszót használják; gyakran hallottam e találós-mesében: Úton mégyen *tipe-topa*, Hátán viszi genye-gunya stb“. (T o l n a i József.) — 3) K á r p á t i Endre, Viski K. Bálint és E. P. közlése szerint Győr megyében, Mármarosban és Csallóközben használják a *top* szót ebben: *toprongyos*.

mera, merász, méra, mérász. a) „*Mérász* Kecskeméten mint családnév fordul elő“. (Névtelen.) b) *Méra* egy falu neve Kolozsvártól nem messze“. (D e é z s Sándor.) c) „A *mera merász* szókat nem ismerem; azonban Győrött iskolás koromban pajtásaimtól sokszor halottam, különösen veszedések alkalmával a *mernyász* szót: No híres! van-e mérnyászod (bátorságod) ide jönni?“ (M e r s i c h Jenő.)

jár. a) A *jár* ige Esztergom vidékén „érvényben van“ jelentéssel használtatik; pl. Ez a pénz, öreg bankó már nem jár (nincs forgalomban). Azon szerint: Ez a nóta vagy kalap, ruha (divatcikkk) még jár. (Ez gyérebben használtatik.)“ (M. I.) b) „Kis-Kunságban szokásos a *jár* használata a föl-

tett kérdésbeli jelentéssel: Ez a bankó már nem jár. Ez a hatos már nem jár“. (B a r á t h Ferencz.) c) „Arad megyében széltire mondják: Nálunk ez a szó-beszéd nagyban járja (széltére divatozik, nagyon el van terjedve)“. (S t e u e r J.) d) „A *jár* ige ,használni, érvényben lenni‘ jelentéssel nálunk Csallóközben is jár. Pl. Ez a módi nem jár. S a közmondásban: Rossz pénz nem jár“. (E. P.) e) „KisKüküllő megyében gyakran hallottam: Ez a pénz nem jár“. (K i s p á l Mihály.) f) „Vasban és Zalában közönségesen hallhatni az ilyeneket: Ez a hatos nem jár, a mire tréfásan így felelnek: Nem ám, mer nincs lábo! — Mast minálunk ez a nóta járgyo. Rígén nem jár már a Kossuth pénz“. (K á r p á t i Manó.) g) „Dorozsmán sokszor hallhatni: Ez a pénz már nem jár. — Nem hát, hanem viszik, mondják rá néha tréfásan“. (F á b i á n Károly.) h) „Szatmár megyében és a Tisza vidékén ,A te bankód nem jár‘ annyit jelent mint: A te állításod nem való“. (K á r p á t i Endre.) i) „A *jár* igét a Nyr. XIV. 185. lapján fövetett értelemben hallottam egy kis hontmegyei, szokolai születésű 3 éves fiútól, kivel egy János nevű ung-megyei legény évődött s ez tanította rá, hogy, minden Jánosra ezt mondja: Jankó! jár-e még a Kosut-bankó? (C s a p o d i István.)

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok és közmondások.

(A Nyelvőr XIV. 185. lapján tett 6. és 7. kérdésre való vonatkozással e szólásokat közölhetem, melyeket a *jár és fagy* ige alkotnak.)

I. *Jár*.

Ez vagy az nem járja: nem szokás, nem illik, nem helyes.

Meg járja: tűrhető (das geht an).

Idő jártaival: idővel, annak idején, később.

Híre jár ennek vagy amannak.

Ez a hír járta, futotta be a várost: ez a hír terjedt el.

Járóféliben van: megindult, útnak eredt.

Jártában-keltében: mikor ide-oda vándorolt.

Le járta magát: erkölcsileg vagy anyagilag tönkre ment.

Nem jár vagy nem áll a maga lábán: nem független ember. Gyenge láb on jár vagy áll: hanyatlóban van.

Nem jár egyenes úton: azaz nem szilárd jellemű, nem correct ember, tétovázó, ingatag.

Meg járta: rosszul járt.

A Dunán gőzös jár: közlekedik, úszik.

Nagy láb on jár: nagyot játszik, sokat tart magáról.

Ki-be jár: valamely házban igen otthonos.

Idestova jár: határozatlan, szédelgő.

Állás, kenyér után jár: kereset után néz, hivatalt, alkalmazást keres.

A lélek csak hálni jár bele: nyomorék, elcsenevészett.

Ez vagy az, például fizetés jár neki (competit).

Kijár neki: illetősége, hátraléka.

Utána jár: valakit megnyerni óhajt.

Hiába jár utána: haszontalanul fáradozik.

Jó úton jár: eljárása, számítása helyes.

A ló négy lábon jár, még is megbotlik: a gyarló ember botlásaiban menthető.

Addig jár a korsó a kútra, míg el nem törik: ki a veszedelmet keresi, annak vesznie kell.

Ki sokat jár vásárra, annak mindenét megveszik, azaz: ki sokat csavarog, az gazdaságát elhanyagolván, jólétét kockára teszi.

Óra szerént jár: pontos, igen rendes.

2. *Fagy.*

Megfagy például az ember, állat, sár, kocsonya.

Lefagy a vizes edény, vagy más eszköz, tégla.

Elfagy a vetés, a gyümölcs.

Jól fagy, ha erős; jól megfagyott tél elején az első fagyáskor.

Roszul fagy például a fagyalt, ha híg.

Gyengén fagy, ha változó.

Majd ha fagy: azaz későn, vagy soha napján.

El-el fagy: ismételve elfagy.

Kifagy például a baromfi, mire sültje puhább lesz.

Befagy például palaczkban a víz, vagy a Duna ha jég-háta lesz, s akkor azt is mondják, hogy „a Duna beállt“.

Keményre fagy: erősen, a mikor a jég „aczélos“ elnevezést nyer.

Erősen fagy, mikor a hideg nagy.

Állandóan fagy, mikor a hideg tartós.

Faggyal jár a hó.

Kővé fagyott, megmerevedett, sóbálvánnyá változott ijedtében, például a gonosz tetten ért tolvaj, sikkasztó.

Szinte vére is megfagyott: ijedtében még vérforgása is elakadt.

(Esztergom vidéke.)

MAJER ISTVÁN.

Orvosi kifejezések a nép ajkán.

Hibás ölü ember vagyok, sérvésem van, a belem jár le. (Kecskemét.)

Levedzik: — „Foly-e még a vére? — Nem, csak levedzik (szivárog)“.

Neki jött a nagy viszketeg, a viszketegtől vót (a baj). (Virág-Pereg, Pest m.)

Nagyon eped a szám: kiszáradt, rossz ízű. (Nagy-Kőrös.)

Gyuladt vót a szemem, a hideg borzasztóan rázott rulla: a szemfájás okozta a hidegrázást. (Békés m.)

A mint elpihentem, azonnal fölrob bentem. (Balaton-Füred.)

V. ö. Alighogy elszunytam.

Még ribbantanyi. (Jánosháza, Vas m.)

Még fakatt a fájdalom víggett; aszontam (azt mondtam: gondoltam) firég lóg ki a szemémbü, pedig a szemém bogara vót (a fekete füstékes szivárványhártyát értette). (Jánosháza.)

Rossz ez a hanyatt fezés; a kit az asszonyok úgy hínak hogy mátra, az fölgyün és osztán az öldös (fuladozik, ha hanyatt fekszik). (Tápió-Györgye.)

Még fájdút a tompor-csontom, a tomporom. (Balaton-Füred.)

Avval csöppöttük (a szemet): azt csöppögtettünk bele. (Madocsa, Tolna m.)

Vendég szem: a kivett szem helyébe tett úgynevezett „műszem“ kifejezésére. (Szalonta.)

A csunya nyavalya is úgy kifogott (engem): kitört rajta. (Gömör m.)

CSAPODI ISTVÁN.

Tréfás mondókák.

Ténnap álló délbe sétáltam egy kertbe,
Égy nagy fejr bolha akatt a kezembe;
Mégfogám a lábát, kivetém a hóra,
Hát ugy jó hét szarka, mind a jú a sóra.
Nosza pétikula forgógygyál a tánczba,
Met nem ülhecz többet az ingöm ránczába.

(Erdővidék, Olasztelek).

KOLUMBÁN SAMU.

Találós mesék.

1. Elül villa, hátul seprű, közepen meg széna tartó? — Ökör szarva, farka, háta.
2. Szélessége nagyobb a világnál, ha bele lépek, nem ér csak bokáig? — Harmat.
3. Nekem olyan kis lovam van, a mék minden házba benyerít? — Dob.
4. Melyik neked a legpuhább párna? — Karod.
5. Egy szántya, négy lábával toszittya, kettő nézi, egy hajtya? — Disznó.
6. Mikor jó a kicsi óma? — Mikor nincs nagy.

(Szatmár.)

BARTÓK JENŐ.

Babonák.

1. Mikor a macska mosdik, osztán mosdás után gyerekre néz, az a gyerek megverődik.
2. Ha valaki a disznó orrát megeszi, mingyá eltöri a korsót.
3. Ha az üres edént befedik, a csirke a tojásba ful.
4. Ha valaki új házba költözik, őjjön meg egy kokast, osztán lökje ki az ablakon, ha aszt akarja, hogy senki se hajjon meg az új házba.
5. Új év napján a tyukokat egy abroncsból kell étetni, hogy egyövé járjanak tojni.
6. Mikor a tehén meg ellik, meg kell figyelni, hogy a kis bornyu mejik ódalára fekszik; és mielőtt megszoztatnák, aszt a fülét, a melyik ódalán fekütt, meg kell egy kicsit késsel hasítani, hogy egy pár csepp vér jöjjön ki; és aszt a vért az ember tegye az ujjával a kis bornyu szájába, hogy először aszt nyelje le: akkor nem lesz vértályogos.
7. Ha az asszony varrótűt lel, jánya, ha gombostűt lel, fija lesz.

(Patóháza, Szatmár m.)

BARTÓK JENŐ.

Tájszók.

I.

Kiskunságiaiak.

- b e k c s i á s : robotos, szolgál. m. kelletlen, unalmas [?] Nyr.
 b é l e b ű s z ö d t : beteges, nyál VIII. 93.)
 valyás. (Felső-Csallóközön a. b e n y a l ó s : bejárós pl. vmely

- úri házhoz. (Vö. Fehér m. Nyr. X. 186.)
 b é l g a, b é l g a n y é v ű: akadozva beszélő, hebegő. (Vö. Tinnye, Nyr. VII. 39.)
 b é v ö d e s t é j e: Szilveszter estéje. (Kecskeméten: bőved, Nyr. IV. 284.)
 b i c z e: sánta; a sántát így csúfolják: „Sánta bicze-bócza“.
 b i c z ö g: sántikál.
 b i c c z e n t: sántít.
 b i r i z g á l l: újjával piszkálgat. (Jászón: brizgál, Nyr. IX. 424.)
 b i z s ö r é l l v. b i b ö r é l l: újja közt morzsolgat.
 b i z s ö r ö g: pezség. (Vö. Kecskemét, Nyr. X. 380.)
 b ó c z é r o s v. b ó c z é r t o s: borzas.
 b o d a g: zsirtalan lapos búzaliszt sütemény. (Vö. Kecskemét, Nyr. X. 380.)
 b o d o r: göndör.
 b ó k o l: bólintgat, szundikál.
 b o n t a: disznó (tréfás ért.).
 b o r k ú t: iszákos ember.
 b o t o s: nagy meleg posztó csizma v. cipő; az ilyen csizmát máskép s ű v e g c s i z m á n a k is hívják. („Botos“ Alsó Baranyában a. m. fekete harisnya, Nyr. XI. 238.)
 b o t l ó: a kapunyílás közepén levő vastag czövek, melyre becsukáskor a kapuszárnyak sarkát fölteszik; botló, mert a lovak sokszor megbotlanak benne.
 b o j s z á l l, b o j s z i n t: hederít; pl. „oda sé bojszáll.“
 b o j s z o s: szőrös, bolyhos.
 b ö g e: vízállás. (Csik megyében: g ű b e: mély víz, Nyr. VII. 139. A temesmegyei B é g a folyót, az itteni nép szintén B ö g e néven említi.)
 b ö g ö j f e j ű: nagy fejű. (Kecskeméten: b ö g ö s z ö m ű: dülledt szemű, Nyr. X. 380.)
 b ö n d s ő: kis szőlőfűrt. (N.-Igmádon: b ö n g: fűrt, Nyr. VIII. 94.)
 b ö n g e: a böngészés eredménye; „bönge dió“, „bönge szőlő“.
 b ö r h ő l: akaratlanul, vigyázatlanságból elsöpör vmi könnyen mozdítható tárgyat; pl. „má lébörhőtétők errű az asztárú a papirosokat“. (Vö. „Ádám és Éva fügefalevélből berhét csinálnának“. Pázmány. — MA-nál is: berhe: succinctorium. Göcsejben b ö r h é s: törekes, Nyr. II. 473; Debreczenben berhel: csen, lop, Nyr. VII. 91; Szabolcsban berhel: alkalmatlankodik, Nyr. XII. 47).
 b ö h ö n y e: nagy kövér, hájfejtű ember.
 b ö l l é r: disznóölő, de nem professzionátus hentes, hanem csak alkalmilag, ha vhová elhívják. (Vö. Somogy, Nyr. II. 375; Kecskemét, Nyr. IV. 284.)
 b ö l l ö n k ö d i k: ingerel, költözködik vmivel; pl. „né böllönköggy avval a kutyává, mer mögharap“. (Somogyban a. m. perlekedik, Nyr. III. 140.)
 b ö l ö m b i k a: erős bűgő hangot adó gémféle vízi madár.
 b ö t ö n i k: elöbukkan vmi apró tárgy, pl. alig hogy kibötönt a földbű ez a palánta, mingyá möglepte a bőha.
 b u b o r c s é k: apró kinövés valamely sima felszínen, pl. arczon. (Vö. Őrség, Nyr. XII. 381.)
 b u g a: 1) növénymag tokja; pl. „Kendőrt, napraforgót kibugázni“: magját kiverni; 2) apró szarvú marha; 3) korlátolt elméjű ember. — Össze-

- tételben: csilige-buga: bukti: bukás, veszteség; pl. csiga-biga. „vöttem el lovat nyóczvan frté, elattam hatvané, húsz frt a bukti.
- büge: gyöngye elméjű ember. (Vö. Kecskemét, Nyr. X. 380.)
- búczorog: kóborol.
- budár: szőlőpásztor. (Szeged vid. a. m. új fiatal szőlő, Nyr. I.)
- búggattyú: madzagra kötött zsindegy vagy lénia, mely gyorsan körül csóválva búgó hangot ad; játékszer.
- bugyli: fa nyelvű, igen olesó bicska. (Vö. K.-Baranya, Nyr. IV. 236; Somogy, Nyr. III. 140; Kecskemét, Nyr. X. 380.)
- butú v. butí: buta. (Vö. butú, Rimaszomb. Nyr. X. 87.)
- butykáll: vájkál, áskál vmi-ben; pl. „hán döntést csinyát kéd a télön? Kétezt, de sokat is butykátam ebbe a kutya vadamba (= szőlőbe, tréfásan)“.
- butykó: 1) kisselbb kinövés pl. lábón, fagy miatt; 2) csomó (így is: bűtyök).

(Kis-Kun-Halas.)

KORDA IMRE.

2.

Zilahiak.

- Akácziózus: szőrszálhaso-
gató, kötekedő.
- alacsony: jellemtelen, aljas.
- álltány: erkély.
- ágyélika: színezett, festett papiros.
- ápperte: nyíltan, egyenesen, tartózkodás nélkül. „Megmonta ápperte“: megmondta nyíltan, kitálalt neki.
- átalvető: középen nyitott s ott vállra függesztett tarisznya, melynek egyik ága elül, másik hátul csüng.
- baggat: nagy ötésekkel varr.
- bandali: élehetetlen, ügyetlen, bámészkodó.
- bébillér: hivatlanul megjelenő, beavatkozó, hivatlan prókátor.
- becsudálkozott } megré-
bekaparászott } szegedett
- belbelni: kis gyermeket szőlítják így a lefekvésre.
- berbécs: kos.
- bestelen: idomtalan, esetlen, otromba.
- bicsok: zsebkés.
- bihaj: bivaly.
- bitolyog: inog, helyéből ki-
mozdul, lóg. Pl. „Bitolyog a
szék lába. Bitolyog az odvas
foga“.
- boldogtalan: hülye, egy-
ügyű, gyenge elméjű.
- borona: deszkakerítés.
- borza: bodza.
- bugyori: ügyetlen, együgyű,
nem élelmes, felfogással nem
bíró.
- bugyuta: u. a.
- bűr: bőr.
- czábir: kétes jellemű, gyanus,
aljas, ember számot nem tevő.
- czibabó: pele.
- czigány lakodalom: vesze-
kedés.
- czinterem: a templom ud-
vara, előtornáca.
- czők: kovász.
- csanak: agyagból készült
konyhai edény.
- csatak: harmattól, esőtől ned-
ves fű, locs-pocs.

csatakos: lucskos, vizes.
 csatlós: kancsó, orros. (Bé-
 késben: orrondi.)
 csáklya: korcsolya, korcsolyát
 pótló eszköz fából. (Losonczon
 slutyifá-nak nevezték. 1858.)
 csáklyázni: korcsolyázni.
 csendevész: csenevész.
 csicsonkázni: csuszkálni.
 csimpolya: duda.
 csorgó: forrás, melyből a víz
 kisebb magasságból esik.
 csusnya: tengeri szára, csut-
 kája.
 csutkó: tuskó.
 csutorás: azon iparos, ki a
 pipaszárakra szaruból csutorá-
 kat készít.

dancs: ronda.
 darabont: mindenes férficse-
 léd.
 deczka: deszka.
 dégál: henyél.
 döblecz: sütőtök.
 elcsábul: elszédül, elkábul.
 eleinteken: eleinte.
 elinal: megszökik, elfut.
 elsurgyál: elcsen.
 erőssen nagy: igen nagy.
 „Erőssen mehetünk”: nehezen
 mehetünk.
 és: esik (az eső).
 esmég: ismét.
 észtováta: szövőszék.
 fanyaló: fanyar.
 fazakas: fazekas.

JUHOS BÉLA.

3.

Garamvölgyiek.

bakra virágzik a fa, ha sok
 virágot lehullat.
 czvanczigolnak a zsidók,
 mikor többen együtt állanak
 és németül beszélgetnek.
 disznósajt: presswurst.
 elég: alig. Olyan nagy sár volt,
 hogy elég birtunk bemenni a
 városba.
 erős: nehéz. Azoktól erős meg-
 kapni a pénzt.
 elesett a kedve: elment a
 kedve.
 mégfogta a fa, megfogano-
 dik a fa, midőn gyökeret
 ereszt.
 folyik a pénz: folyamatban
 van. Ez a pénz már nem folyik.
 fél folyó virág: felfutó.
 fuharos: fuvaros.
 galand: szalag.
 gyugni: dugni.
 elhal: elájul. Egy asszony, mi-
 kor küpölyözték. egészen elhalt.

hálálalni: hálai.
 hankalékos kut: gémes kút.
 „Hankalék” a kútágásra fekte-
 tett gém; másutt „kankalék”-
 nak mondják és a kútgémen
 lógó ostort értik rajta.
 háromszér, sokszér: há-
 romszor, sokszor.
 hauznek: hausknecht.
 helyesíteni magát: jól vi-
 selni magát.
 hiába: ingyen. A szilvát hiába
 adták.
 hordály: hordár, trager.
 hüvelykujj: hüvelykujj.
 iszos: iszákos.
 kereskedni: pörlekedni, pört
 viselni.
 kevesesen: kevesen.
 kinyér: kenyér.
 koczur: kandur.
 kohás fegyver: kovás f.
 körül: körűl.
 átlukajtani: átlukasztani.
 malina: málna.

- manikulás őrmester: mánipuláns őrmester.
 maradhatós szoba: barátságos, kedves.
 muszkahal: hering.
 néhánkör: néha.
 nyesteni: nyesni (a fákat).
 palaczka: poloska.
 palántálni: palántákat ültetni.
 part: halom.
 elpártolni: átvenni, elvállalni.
 Valami portékát bizonyos áron elpártolni. Malaczt elpártolni felnövelés végett.
 pirkallani: pirkadni, hajnalodni.
 porongy: porond.
 rizsás katona: olyan katona, a ki már egyszer kitöltötte szolgálati idejét.
- leromlik a kutya: lesóványodik.
 rompolni: rombolni.
 rosszalkodni: cízakodni.
 rőzsgye: rőzse.
 szobor: oszlop, czölöp a kerítésben.
 teregrafus: telegráf.
 trüppa: gruppe, csoport (kertben).
 tűszely: szobában a fal mellett néhány lábnyi magasságra emelt fal, padka, melyre egyet-mást ráraknak, vagy a melyen alusznak is.
 uvít: vonít. kutyáról.
 vetek vmire: okozok vmit. Én is arra (a meghülésre) vetek, hogy köhögök.
 zsécskó: zacskó.

(Zeliz vidéke).

HOLLÓSI RUPERT.

Gazdasági műszók.

- Kézi szerszámok: fésze, kicsi fésze, balta, faragó fésze, bárd, szalu.
 Furuk: bokázó furu, csapfuru, hosszú száru furu, bordicza furu, léczszégeresztő furu, kalán furu.
 Vésők: kupás véső, vágó véső, kicsi véső; ráspor, vas-reszelő.
 Fűrész: harcsafűrész, ostorfűrész.
 Kézvonó, kézvonóló pad, kerékfalozópad, hornyoló.
 Gyaluk: simmittó-, porozó- és párkányozó gyalu.
 Villák: vasvilla, takaró (fa) villa, kévehányó villa, ganyéhányó villa.
 Gérébje, vasfogu gérébje.
 Lapát, vaslapát; ásó; laposkapa, orotó kapa.
 Kasza, kaszanyél, kaszamankó, kasza szorító, kaszakarika, kaszaüllő, kalapács, fénkő, fénkőtök.
 Csép: csépnyél, cséphadaró, csépfaj, csépköz; féléző, vágó gérébje, szórólapát.
 Takarmánynevek: széna, sarju, rázott, pojva, törek, félézet, áztatott, izink, murha.

(Erdővidék, Olasztelek.)

KOLUMBÁN SAMU.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. Bulyovszky-
utca 6. sz.

XIV. kötet.

1885. JULIUS 15.

VII. füzet.

A MAGYAR NÉVRAGOZÁS.

2) Az -n, -ról, -ra ragok.

Az -n rag alakjai és eredete.

Mindenekelőtt meg kell különböztetnünk nyelvünknek kétféle -n ragját. Az egyik, a melyik helyhatározókban is előfordul, csak *o é ö* hangzót tűr maga előtt: *házon, kézen, tűzön*. A másik, mely csak mód- és állapothatározókban használatos, majdnem mindig *a e* hangzót kíván: *készen, százan*, s amazokkal aránylag ritkán ejtetik: *nagyon, szépen*. Azonban e két rag, noha most alakjában is, használatában is egészen külön áll egymástól, eredetileg azonos volt. Ennek jelentésbeli bizonyítékaira itt csak röviden utalhatunk. Találunk analógiákat nem csak a rokon nyelvekben (l. Weske untersuch. 92), hanem más nyelvekben is, kivált a velünk érintkező szlávtságban (*na* locativussal öszl. *na mnozě* nagyon, szlov. *na věci* ritkán stb. Mikl. 666). Nem csekély bizonyító erejük van továbbá az ilyen megfeleléseknek: *magasan, magasról, magasra; vissza(n) = visszásan* Ny. II. 278, *visszáról v. visszájáról, vissza* (Ar. ToldiSz. gloss.); a kötőféket *röviden v. rövidre* fogja; *pirosan* van festve, a mit *pirosra* festettek stb. — Az alaktani bizonyítékokat mindjárt bővebben fogjuk látni.

I. A helyhatározó -n rag alaktana röviden már KCsipkés nyelvtanában megvan (Corp. gram. 358. 359.): hogy t. i. a locativus, mint ő nevezi, a magánhangzó-végű névszókából pusztá *n*-nel készül: *buzán, kepén, sarun, telön* stb., ellenben közbetett magánhangzóval, ha a név mássalhangzón végződik, még pedig mindig *o é* („cum *e* obscuro“) *ő* hanggal: *nyulon, vízen, bőrön* etc. Ma is határozottan állnak még e szabályok a köznyelvre nézve, és a zárt

magánhangzónak szabályos nyelvtörténeti fejlődését látjuk. ha a mai alakot összehasonlítjuk a HB.-ével: *nopun* ma *napon*, mint *pur* ma *por* stb. (*cuzicun*: *közükön*). De már nyelvjárásainkban találunk egyes eltéréseket.

Először is fölötlő alakok, pedig különféle vidékeken kifejlődtek, ezek: *kiên miên* v. *kiön miön* e h. *ki-n mi-n*, a *ki mi* névmásokból; pl. Nyisd mög leveles kapudat, kiön bevezetik beteg leányodat (Halas, Népk. I. 209). Karácsony napját, a kiön is megszületék vala a te sz. fiad (szék., u. o. III. 275). Belebujt egy ómáriumba, a miên csak egy kis ablak volt (Veszprém, Ny. VIII. 329). Sőt hiátuspótló más-salhangzóval: Lovat kéne venni, de nincs *miwön* (Kunság, Ny. VII. 562); a *kijen* (Gyergyó, X. 43). — Azt mutatják ez alakok, hogy a mai nyelvérték az egész *-on -én -ön* szótagot ragnak veszi, még pedig valószínűleg az állandó zárt magánhangzónál fogva (l. Ny. X. 373).

Másfelől viszont fejlődött egyes keleti nyelvjárásainkban olyan alak, mely a zárt hangot nyilttal helyettesíti. A mi e nemből már nyelvelmékeinkben előfordul, az oly kevés, hogy hitelessége több mint kétes. Így: vadakan: super bestias Bécsi c. 104. földedet adtad fejér lowan, Ének Pann. megv. 109. v.; siralmanné vagy vigasztaláson kezdjem, Medgy. 3 jaj I. 5. Ugyanazon emlékeink különben mindig a zárt hanggal élnek. De a Pannóniáról szóló énekhez csatolt jegyzeteiben (RMK. I.) megjegyzi Szilády Áron, hogy „a Királyhágón túl ma is sok vidéken (Torda, Küküllő stb.) *lovan*-t mondanak *lovon* helyett“. Ezt megerősíti az is, hogy az erdélyi Gyarmathi épen ezeket az alakokat mondja szabályosaknak: „*Lovan, havan, füven, köven*; minthogy az ilyenek a vádlóból [accusativusból, azaz ennek a kötőhangzójával] formáltatnak“ (Nyelvm. II. 112.; v. ö. „ő is *sokan* ment már keresztül“ u. o. 230). Ugyanílyen alakokkal találkozunk nem ritkán Orczi L.-nél a Révai kiadta Költ. Holmiban (pl. a *havan* 208. mulandó jókan kapni 235. stb.) és Kazinczy munkáiban (a harmatos ágan II. 274. által az árnyan VI. 32. stb.).

Kettős *-nn*-et is írtak gyakran a múlt században s még a jelen század elején; de már előbb is néha; pl. *labannes*: lábán is, *szülőtlenn* (NádC. 51); *az istenén* (Sylv. ujttest. II. 122); *siralmann-é* (Medgy., l. fönt); „magam *káránn* tanul-

tam“ (Felvinczi erd. canc. dics. 12); „a' *kinn* pánczél vagy on, . . *azonn* . .“ (u. o. 50). A mai népnyelvi közleményekben is találkozunk vele itt-ott; pl. „É *fánn* igen sok legyet látott“ (Csik m., Ny. VIII. 182); *fenekinn* (Gyergyó, X. 45); *égenn* a csillag, *födönn* a fűszál; *azonn* ül (Somogy, III: 90); *mezénn*, *utonn* (u. o. 318.).

II. A mód- és állapothatározó *-n* (*-an* *-en*) rag rendszerint csak melléknevekhez és számnevekhez járul, s a helyhatározó *-n*-től csak annyiban különbözik, hogy mássalhangzók után nyílt *a* *e* a hangzója. Ennek azonban nincs etymologiai jelentősége, hanem csak olyan különbségtetés, mint hogy a melléknevek és számnevek ugyanazt a nyílt kötőhangzót kívánják a tárgyesetben s a többes számban is (innen az a különbség, melyet a főnévi *adósok*, *hősök* stb. s a melléknévi *adósak*, *hősek* közt teszünk, l. Szvorényi nyt. 129. §). A kivételek ritkák s mind a két esetre nézve azonosak: *nagyot nagyok*—*nagyon*, *vakot vakok*—*vakon*, *szabadot szabadok*—*szadon*, *zápot*—*zápon*, *szépét szépek*—*szépén*; *ötöt*—*ötön* (Comen. jan. 49, Illyés pr. II. 436, Népk. III. 37), de az utóbbi, hogy a számnevek közt egyetlen kivételnek ne maradjon, mai köznyelvünkben szintén *ötén* alakban állapodott meg. Ha pedig főneveket használunk a *bátran*, *hűlisan*-féle határozók módjára, csakugyan ingadoznak a zárt és nyílt kötőhangzó közt, s némelyeket amúgy, másokat emígy mondunk: *szarándokon* Pécsi imáds. 15. „ezen eszközökre *ákom-bákon* s irgalmatlanul van besütve a billyog“ Kuthy rejt. 32. *parlagon* hever; — viszont: „a dús földek között *ugaran* áll egy-egy hasáb“ Tompa, Kenyérkö; *gyönygyen* megy a paripa.

A két *-n* ragnak eredeti azonosságát bizonyítja azon kívül az a körülmény, hogy némely nyelvjárásban a helyhatározó *-n* ragnak is fejlődött ilyen nyílthangú alakja: *-an* *-en* (l. fönt). Bizonyítja ezt végre az az észlelet, hogy az imént idézett köznyelvi kivételeken kívül, más esetekben is előfordul a zárt *o* *é* *ö* hang, a régi irodalomban is, a mai nyelvjárásokban is. Példák:

hivön, bevön, NádC. (hivön szolgál Tinódi 158. 160. bévön 170. bővön, Matkó bány. 184.) gyors on, Pesti ev. 8. Valk. gen. 5. készön Tinódi 46. készön valának, készön

várja 153. röstön mennek Zvon. post. II. 177. gyakran MA. summ. bon. 53. (gyakoron Vitk. munk. I. 124. Vajda J. Béla k. 73.¹ fáradton Erd. tört. ad. II. 299. — szükön (Tolna) Ny. VI. 131. szükön, szűzön, búson, hűvösön fű a szél, okoson (Debreczen) IX. 162. szárazon (u. o.) I. 149. — szorgalmatosson Zvon. post. I. 551. szorgalmatoson MA. bibl. I. 97. hatalmason u. o. előb. 2. hasznoson Pázm. Kemp. 7. préd. 34. világosson, alázatosson, Illyés pr. 284. micsoda gyönyörűség a maga gyümölcsfáit gyümölcsösön látni, alázatoson Mik. 74. lev. köntösösön és csizmáson 78. lev. ki micsodáson (Kisujszállás) Ny. IX. 520. bajoson, bögyösön, dühösön, fagyoson stb. stb. (Udvarhely) I. 152.

haton DomC. 29. ketten avagy harmon Komj. 179. ezörön Tinódi 167. egyön-ketten 246. haton (Háromszék) MNyszet. VI. 240 ötön-haton ott valának Népk. III. 37.

Az *-n* rag eredetére nézve már Révai helyes nyomon járt, midőn grammatikája (kéziratban maradt) III. részében a lapp locativussal egyezteteti. Példái: „*viész-u-on* in domo, *mádi-en* in grege avium“. Ezek, mint most tudjuk, inessivusok, melyekben az *n* előtt egy *s* elem lappang, s melyek teljesebb *sne*, *sn*, *nne* alakjaikban is ép oly szokottak. (L. Weske munkáját, melyben az ugor *n*-es casus tüzetesen van tárgyalva: Untersuchungen zur vergl. gramm. des finn. sprachstammes 70. l. és vö. Halász svéd-lapp nyt. 14. 15.) De maga az *n* csakugyan a közös ugor locativus képviselője [az ugor nyelveken kívül más altaji nyelvekben is megtaláljuk, legalább a törökségben; vö. csuvas *hilin* télen, *šuvén* nyáron stb.], s erre nézve elég lesz néhány ősrégi ugor locativus alakot idéznünk: lapp *kaska-ne(-te)* = finn *keske-nä(-tte)* = magy. *közö-(tökö)-n*, HB. *cuz-(icu)-n*; finn *ko-to-na*, liv *konnö*, *konn* = magy. *honn*, otthonn (osztják *joda-n*, lapp *heime-n*); zürj. *kön*: magy. *hun*, hol; vót *tüve-nä* „bei, eigtl. an dem stamme, ende“ = magy. *tővő-n*, pl. *fül-tővön* „bei, neben dem ohre“; finn *talve-na* = mordv. *telne* = zürj. *tölln* = magy. *télén*; vö. még vog. *kvan*, magy. *künn*, cser. *tü-nä* (l. példákat minden egyes nyelv tárgyalásában Weskenél).

Budenz föltevése szerint a magyar *n*-ben még egy névutói alapszó lappang, ugyanaz mely *l* alakjában jelenik meg a finn *-lla* (**l-na*), *-lta*, *-lle* (**l-ne*) ragokban. Ezt a föltevést

főleg két körülmény támogatja: 1) hogy a mi ragunknak *-nn* mellékalakja is van; vö. *fönn* = **fö-l-n*, *hun* = **hu-l-n*; 2) hogy ez az *n* nem veszett el, mint p. a genitivusi *-n* vagy a 3. személy *-n* ragja.

Az eredeti locativus inessivussá van specializálva a dorpati észtenben (pl. *jalan* lábban) és a zürjénben (pl. *kiin* kézben, *paskömn* ruhában). S épen ilyen eljárással jutott a mi nyelvünk oda, hogy az *-n* ragnak mai fő jelentése a superessivus. De valamint ama rokon nyelvekben, úgy a magyarban is, maradtak nyomai az eredeti általánosabb, határozatlanabb jelentésnek.

A *-ról -ra* ragok alakjai és eredete.

Ha az *-n* rag jelölte helyviszony mozgással van egybekötve, akkor a *-ról -ra* ragokat használjuk. Ezek semmi etymologikus kapcsolatban nincsenek amazzal, ellenben egy eredetűek azzal a *rajt* határozóval, mely magának az *-n* ragnak egyértékese s akkor lép föl helyette, ha ezt a helyviszonyt pusztán 1., 2. v. 3. személyre vonatkoztatjuk: *rajtam*, *rajtad*, *rajta* v. *rajt* stb.

Rajt ilyen alakban már régi nyelvemlékeinkben előfordul, de pl. az ÉrdyC.-ben rendszeren két *t*-vel: *raytta* 14. 505. 611. ll. stb. A Königsbergi töredékben *rohtonc*.

De szintén régi már az *a*-nak a *j* miatt *é*-re változása: „fák, és almák vadnak *reyta*“ TelC. 274. *reytha* Lev. I. 84. *reyta* Werb. trip. 199. — Így ma a háromszéki nyelvjárásban: „nem ember, isten az, ki *rejta* segíthet v. csak isten segíthet *rejta*, nem ember“ NyK. III. 9. s a csíkiban és gyergyáiban Ny. VII. 331, VIII. 480.

Ezen *rejta* alak továbbfejlődései: *réta* (Udvarhely) Ny. VIII. 144. *réta* (Szolnok-Doboka m.) XII. 429. (Gyergyó) VIII. 230. *rétta* (u. o.) X. 41. — *ritta*, *rittok* (csángó) III. 53.

Fontosabb mindezeknél az a teljes alak, melynek csak egyes nyomait találjuk, melynek hitelességéhez azonban nem fér kétség: *reyatam*: super me KulcsC. 29. 162. *reata* Lev. I. 91. azaz *rejatta*. Ez a *rejt*, *rajt* alakhoz csak úgy viszonylik, mint *közzött* a *közt-höz*, *érétt* az *ért*-hez, *helyétt* a *helyt*-hez. A teljesebb alakot úgyis föltételeztük már, mikor még tényleg megvoltáról nem volt tudomásunk (**ra-ott* CzF. **rajott* Bud. szót. 645).

A *-ról* rag mint határozó szó: *rólamról* *rólád* stb., de a népnyelvben többnyire *riúlamról* *riúlad* stb. Így már a régiségben: *ruúlad* de te DöbrC. 6. *riúla* Melius, Jób 9. stb. — Kettős *ll* is van a népnyelvben és a régieknél: *rólla* Cser. perzs. fej. 98. *rulla* Pósz. igazs. I. 112. stb. (l. az *-ul -ül* ragot). — *Rúra* Göcsej Ny. XIII. 354.

Az őrségi nyelvjárásban dívik ez a mellékalak: *réla* v. *léla*. A föltünő *é* hang vagy a *raj* alapszó *j* hangjából (Budenzen szót.) vagy az *-ól -öl* ragnak mély hangú *tő* után is föltételezhető *-él* alakjából magyarázódik (Simonyi tanulm. 284). Vö. *dolgomryl?* Lev. I. 227. — A csángó *rióll-ik* (Bud. szót.) v. *riúól-a* (Munk. csáng. 77.) kétségtelen ebből lett: **rajól*, mint fönt *riú* ebből: *rajú*, ámbár a teljesebb alakot nyelvelmékeinkben eddigelé nem födözhattük föl. *Riólik* Kriza vadr. 557.

Maga a rag rendes irodalmi alakjában *-ról -ről*; így már a régieknél: *zorool* szóról KesztC. 400, *kararool* RMNy. IIb. 10. *ezzeool* erről u. o.; *hitrool* VirgC. 98, *ezzeool* DomC. — De irodalmi nyelvünkben is találkozunk, főleg rímekben, a *-rul -rül* alakkal, mely a népnyelvben elterjedtebb amannál (így is: *-rú -rű* Göcsej Budenz-Alb. 171. Kecskemét stb.). Régibb íróinknál *-rül -rül*, pl. Pázm. pr. 49. stb. (Komjáthinál pl. többnyire *-rul*, de gyakran *-rol*.)

A *-ról*-nek régibb alakja *-rél* (l. az *-ul -ül* ragot) s ez gyakran előfordul nyelvelmékeinkben; a hosszúságot ugyan ritkán jelölik, mint *wedkezesyreel*, azaz *vétkezésirél* KesztC. 434., de kétségtelen, hogy így kell olvasni azt a *rel*-t is, mely a Pann. megv. szóló énekben, a KulcsC.-ben s egyebütt oly gyakran található. Vö. még *ezrül* Lev. I. 142 — erről.

A *-ra* rag mint határozó ma többnyire *rá*: *rául* a lóra, *rákezdi* a nótát. Az irodalmi nyelv személyragozva inkább így használja még: *reám* *redád* stb., de a népnyelv így is inkább a *rám* *rad* alakokkal él. Ez az összevonás olyan, mint pl. *lány*: *lány*, *miért*: *mért* stb., és már a régi irodalomban is közönséges, pl. *te raad* in te KesztC. 59. *felőtte raia* DöbrC. 465. de *rea* u. o. 3. — Révai a rövidebb alakot hiányjellel is írta, pl. *ránk*, *rad* Költ. holmi 6. 18. stb.

A legteljesebb alak, melyet emlékeink megőriztek, *rejú*: *reia* BécsiC. MünchC., *reiaia* DebrC. 15, *rejam* KesztC. 32,

reyayok 159. *reyank* 266. (de már *raad* is u. o. 59.), *reyaya* Beythe ep. 21, *rejám* MA. bibl. I. 4. stb. — Ebből vált az ÉrdyC. *réd* alakja: *reca* 509b. 514. *recaok* 542b. stb. Továbbá a *riá* alak: *rya* EhrC. 21. 61. stb. Komjáthinál *rea-* és *rya-*, de így is: *ryia* 146. A székely népnyelvben is előfordul *riám*, Kriza vadr. 557. Végre *riá*-ból lett a csángó *rivá*-Munk. csáng. 77. (*Rivik* e h. **rivájok* Ny. X. 479. Ugyanilyen összevonás a többi székelységben: *rejik* Ny. VIII. 375. *reik* [de soha nem *redik* v. *ráik*] Székely egyl. évk. IV. 40. Vö. *nekik* e h. *nekijök*, *hézzik* e h. *hézzájok*.) — Világos, hogy mind ezen alakok eredetijét így kell fölvennünk: **rajá*, mint már rég fölismerte P. Thewrewk E. 1. NyK. II. 317.

A rag úgy látszik a *rá* alakból fejlődött, úgy hogy régebben így hangzott: -*rá* -*ré* (vö. *bé*: -*ba* -*be*), s a hosszú hanggal még találkozunk itt-ott; pl. *aneraa* annyira VirgC. 32. *reya* jövének az *rywarhee* Lev. I. 310. nagyub *ryzree* Komj. 26. ha *akkorrá* vissza nem jönének Rák. art. 22. *mikorrá* érkezhetik be Mon. hist. XXI. 331. (ezek tán az *akkorára*, *mikorára* hatása alatt lettek?); *êré* (Halas) Ny. VIII. 87.

Állandó a hosszú hang némely székely nyelvjárásban, főleg Csíkban s Gyergyóban, a *hely* szóval képezett kifejezésekben: „a *hely* végzetű szavakat *ra re* h. *ré*-vel ragozzuk [Csíkban]: *Udvarhejré*, *Vásárhejré* jártam; *aharré* (oda) egy czüveket üttem, *eherré* (ide) tevém le a pipámot“ Szék. egyl. évk. IV. 41. *) menjünk bé *cherré* Ny. V. 467. *cherré* Marosvásárherré u. o. 519. *egy herré* VIII. 230. 231. a kabalák *aharré* elbogarzanak (Udvarh.) III. 553. (*Aharré* olyan illeszkedés, mint a székely *ahajt* e h. *a-helyt*; vö. *aharra* MNyszet. V. 353.) — Az *ízá*-*porrá* kifejezésben (Udvarh. Népk. III. 184. Alföld u. o. II. 41.) talán a második tag hosszú magánhangzója miatt maradt meg vagy lépett föl újra az elsőé (vö. *vérbe fagyba* e h. *vérbe fagyva*; *olybá* = *ollyá* + *olyba*).

Föltűnő alakok: *Nyitráre*, *vásáre* (vásárra), melyek a nyitrai palóczoknál dívnek MNyszet V. 75. Ezek arra mu-

*) *Eherré* e h. *e helyré*: ugyanez a hangváltozás más kifejezésekben is előfordul, kivált a székelységben: *reggerre*, *távurról* stb.; de már a codexekben sem ritka; pl. *más herre* Lev. I. 18. *halárról* Érdy c. 523. *szent Myharrol* 555. *pokorra* 568. stb. (L. NyK. XIV. 85.)

tatnak, hogy ott a *réd* v. *réd* alakból rövidült a rag. Ellenben ismét a *rá* alakra mutat az az ellenkező irányú nemilleszkedés, melyet a néhányszor előforduló *mennyira* szóban látunk, e h. mennyire: *mennira* Lev. I. 148. *menyra* u. o. 158. Ezeket sopronyi és zalai levelekben olvassuk s így hitelességüket megerősíti az a legújabban vett értesülés, hogy ugyanazon a vidéken, Göcsejben máig sem illeszkedik a *ra* „e két határozóban: *mennyirag*, *ennyirag*“ Ny. XIII. 307.

A népnyelvben ragunknak imént említett toldott alakja, az enklitikus -g-vel*), más példákban is előfordul: *annyirag* (Göcsej) Ny. VI. 228. leülünk *aharég* elő (Udvarh.) Ny. VII. 378. *orrag esik* (Csík) X. 90. „*orrag esett, térreg állították* [térdre]; ez csak akkor fordul elő, ha magánhangzón kezdődő szó következik“ Szék. egyk. évk. IV. 41.

Az elsorolt alakokból kitűnt, hogy a -ról és -ra ragok a *rajt*, **rajatt* szó testvérei és a következő adverbialis alakok rövidülései: **rajól*, **rajó*. Ez a három határozó nyilván úgy viszonylik egymáshoz, mint pl. *alatt*, *alól*, *alá*, v. *között*, *közt*, *közöl*, *közé*. Tehát a -tt, -ól, -á végzetek a locativus, ablativus és lativus eredeti ragjai, úgy hogy mind a háromnak ez az alapszava válik ki: *raj*-. Minthogy *rajt* a *fölött* synonymuma, a *raj*- maga olyasmit jelent, mint a *föl*- alapszó, vagyis valaminek felső részét, fölületét, fölszínét. Azért bizvást elfogadhatjuk Budenz magyarázatát, ki ezt a *raj*-t olyan ugor szókkal egyezteteti, melyeknek eredeti alakja *langa*, s melyek mind tetőt, födelet jelentenek. (A Königsbergi töredék *rohthonc*-ja még egy fokkal régibb alakot őrzött meg. De az a *rag* szó, melyet Budenz szintén ide állít, nem tartozik ide, hanem a szlovén *rog* ‚szarv, szarufa‘ átvétele; l. Ny. IX. 555. A „rag“ ugyanis a háztetőt támogató, szarvalakú alkotvány; vö. még a szaru-fának *olló* synonymumát.)

*) A *g* nem pusztán „járulék mássalhangzó“, mint Ny. XIII. 307 magyarázták; még kevésbé áll az, hogy *annyirag* ebből vált volna: **annyilag*, mint P. Thewrewk E. magyarázta VII 538.

A NÉMETÚJVÁRI GLOSSZÁK.

Alaktani sajátságok.

I. Szóképzés.

1) Igeképzés. Említésre méltó frequentatív képzések: *csacsag, koltag*: csacsog, koltog (l. *a:o*, Ny. XIV. 204); *nyomod*: *nomodya* conculcat 133 (vö. *bököd, döföd*, l. NyK. XVI. 241); *figgeszt* függeszt (156) mellett van *figgesztel*: *figesztelneye* infigeret 369 (vö. *magaszt* és *magasztal*, *maraszt* és *marasztal*, l. NyK. XVI. 254); *serkeget*: e h. *serkentget* (l. hangtan, Ny. XIV. 259).

A momentán képzések közül érdekes az *ijen-* e származékában: *ijené* *ijenő* 156, 293, *ijenésség* *ijenősség* 282, 292, 355 (l. a helyreigazított olvasatok közt, Ny. XIV. 155); eddig csak a Keszth. és Kulcs. cc.-beli *ijenő* és *ijenetes* alakokban volt kimutatható, s a mindezekben fönmaradt *ijen-* úgy viszonylik az *ijed*-hez, mint a *dagan-* (ebben: *daganat*) a *dagad*-hoz; — *megrezzent*: *megrezze[n]tven* obiurgando 101 (*rezzent*: *rezzen* = *pattant*: *pattan*; *durrant*: *durran*, l. NyK. XVII. 58); — *rumt* ront (l. hangt., Ny. XIV. 260); — *fo-gonik*, *bosszonkodik*, *gyappon*t (l. *o:a*, Ny. XIV. 204).

Refl. képzések: *alluszik vajoszik* (l. *u:o*, Ny. XIV. 205), *cluugosik* occidit (sol) 151; az *-sz* képző előtt lappangó refl. *-v* elő is tűnik az elbeszélő alakban: *hirhévék* (mind ah videk zerent kyterwle azaz ky hirhevek: exivit haec fama, 380), folyó csel. *hirhészik*; e refl. *-v* magyarázza meg az *alkolmas* (l. *o:a*, Ny. XIV. 204) alak *o*-ját is, l. Ny. XIV. 28; — *zajgódik*: *ne zaygodyatok* ne murmuraveritis 295, *zaygodas* rumor 23; — áldeverbális refl. képzések: *nyá-jaskodik* (l. *u:o*, Ny. XIV. 204), *agarkodik* agyarkodik fremet 248, *tervenkedes* térvénykédés, iuris actio 10, *patuarkodok* patvarkodók calumniatores 280.

Az *-ül -ül* képzőt a követk. alakokkal találjuk nyelvemlékünkben: hátsóhangú szókban már a mai zártabb hangszín az általános (*lefordül* 116, *megnémül* 338, *meglágyül* 197, stb.), az eredeti nyiltabb *ó* csak két adatban van megőrizve: *tunyolyonk* *tunyüljünk* 360 (de: *tonyrol* 313), *mozdolphattatlansag* *mozdülhatatlanság* 355; mellsőhangú alakja azonban még a két fokkal eredetibb *é* hangszínt is megőrizte ezekben:

megewrele [olv. *mégörüle*] megörüle 6 (de: *erulne* örülne u. o.), *meg ne degeselyenek* [olv. *dégéséljenek*] meg ne dögösüljenek, ne inficiantur 141 (vö. *örél* örül EhrC. 101, *megkeményél* megkeményül MargL. 21), a többi adatokban mindig *-wl* van (egyszer: *erul* örül 6), melyet *ö*-vel is *ü*-vel is ejthettek a codexírók (vö. *-ól* és *-ül* a hátsóhangú szókban), pl. *felserdwl* fölserdül 186, *elzeleswle* elszélesüle dilatatus est 146, stb.

Az *-ít* képző fejlődésének is csaknem minden fokát föltüntetik codexünkben előforduló *-oijt* (*-óijt?*), *-út*, *-éjt* (*-éjt?*), *-ét*, *-ít* alakjai; a teljesebb *j*-s alak van meg (*feszét* és *nagyít* kivételével, l. alább) az 1. kéz mellsőhangú igéiben: *remeyth* [olv. *réméjt* v. *réméjt?*] rémít 100, *kezereit* készéréjt kényszerít 286; *elegeyth* elégit 359, *ekeseyth* ékesít 261, *epeyth* épít 201, *kethelencyt* kételenéjt kénytelenít 69; s ezt a 2. kéz is megőrizte még több adatban, ú. m.: *segeyth* segít 194, *tereytek* teríték straverunt 30; *degeseyth* dögösít 140, 283, *elegeyth* elégit 140, *ereseyth* eréséjt erősít 194, *epeyth* épít 374, *feketheyth* feketít 332, *kezeleth* közelít 257, 319, *kisebeyt* kisebbít 47, 126, *nehezeyth* nehezít 247; azonban ennél már a *j* nélküli alakok is gyakoriak: *indet* [olv. *indét*] indít 337, *kezeret* kényszerét kényszerít 236; *feyeret* fejérít 337, *kinebet* kinnyebbét könnyebbít 126, *puslet* pusztít 144, *zapareth* szaporít 147, *zerteleneth* szertelenít inordinat 144 (az 1. kéznél csak: *fezet* feszít 51); ugyancsak a 2. kéznél lép föl már a mai *-ít* alak is ezekben: *epyt* épít 188, *meg hezagit* meghézagít 151, *üdvezyt* (363) *wd[v]ezyth* üdvözít 382, *ketelenyeth* kénytelenít 310 (az 1. kéznél csak: *nagythya* nagyítja magnificat 317); — hátsóhangú szókban rendesen a *j*-s alakkal találkozunk: *undekoyt* [olv. *undékojt* v. *undékójt?*] undokít 247, *zabadoyt* szabadít 378, *batoreyth* (a *j* miatt *é*-vé változva) bátorít 155; egyszer *j* nélkül zártabb hangszínnel *-út* (mint a Jord. és Érdy cc.-ben, l. Ny. XIV. 30): *meg zorwttnak* [olv. *mégszoríttnak*] megszoríttnak angustabunt 301.

A *causativ* képző még egyszerű (*-t*) alakjával van ezekben: *gyétre-t-ni*, ma *gyötör-tet-ni* 376, *káramla-t-ik*, ma *káromol-tat-ik* 110 (vö. ezekről alább a töveknél), *nyomorga-t-nak* (s nem *nyomorga-t-tat-nak*) primuntur 221, *nomorgatho*, ma is *nyomorga-t-ó*, oppressor 146; — ellenben: *eltauoz-tath-ya* eltávoztatja devitabit 337, *ok-tot* oktat 188, s főkép a szenvedő alakokban: *hyszal-tat-nak* saginantur 174, *eltékoz-tat-ék*,

s nem *tékozla-t-ék* (l. a töveknél); sőt: *halastattatnak* halasztattatnak 164, *hoza-t-lat-ék* hozattaték oblatuſ est 367. (Vö. az *-at* és *-tat* végű causativumok keletkezéséről Budenz: Ugor alaktan 87, és Simonyi: Ny. XIV. 30.)

A *denominalis* igeképzések közül említendők: *fertehetes* [olv. *fertéhetés?*, egy **fertéhét* igéből; vö. *fertéhett* egy *fertéhészik* v. *fertéhédik* igéből BécsiC., l. Ny. XIV. 32; — a kiadásban *mala pax* van a lat. szövegből melléje téve] 123; — *thunyalakodyal* tunyál/kodjál 201, *tunyalakodyal* 339; *munkalakodnak* laborant 330; — *hatalmazyk* praevalebit 120; *belegezthe* [olv. *béllýégézte*] 246, *belegezzy* [olv. *béllýégézzi* bélyegezi?] 231, mind a kettő a szövegnek *cauterium* (= *billéző vas* MA.; a kiadásban „canterium“) szava fölé van jegyezve*); — ily *-z* képzős igének nézte már a régiek nyelvérzéke az *ábráz* ‚facies‘ főnevet (vö. itt: *abraz* forma 294, *ábrázó* arcú *ábrázatú* 339), s azért olvasható már a Glosszákban is: *zerelmel meg abrazatath caritate informata* 112; — a denom. *-ül -ül* képzőt l. fönt a deverb. *-ül*-lal együtt.

2) *Névszóképzés*. A *deverbális* névszóképzések közül a következők érdemelnek említést. Az *-alom -clém* képző csak eredetibb *-alm -clm* alakjával fordul elő, még pedig nemcsak a ragtalan alakban: *ertelm* értelm 354, 358, *feyedelm* fejedelm 132, 217, *hyedelm* hiedelm 249, *hatal[m]* *teve* hatalom tevő 217; hanem a másodlagos ragok előtt is: *bizodalmal* bizodalommal confidenter 363, *feyedelmnek* fejedelmnek 380, *zerelmel* szerelémmel 112.

A *-dék* képző eredeti nem illeszkedett alakjával van meg az *undékojt* (l. az *-ít* képzőnél) undokít szóban, egy más helyen pedig az illeszkedett alak zártabb hangszínnel: *vnduklya* (l. *u:o*, Ny. XIV. 204); eddig egyikük sem volt a nyelvtörténetből kimutatható (*undék*: *unduk*: *undok* = *szurdék*: *szurduk* (XIII. száz.): *szurdok*; vö. még *szándék*: *szándok* stb. Ny. V. 149); a többi adatokban már csak *-dok*: *zurdok* szurdok an-

*) Ide való helyesebben a fönt (Ny. XIV. 254) *-kés* képző alatt említett *kérnyéközés* is a *kérnyék* környék főnévtől; noha a NádorC.-ben ily alakot olvasunk: „nagy mondhatatlan fényösséggel ez szent embör megkörnyűköztetec“ 678. l., s ugyane codexben *megkörnyűköz* alak is van (105 190.), mely Tinódi-nál is előkerül: „az derék seregüt ám megkörnyűközék“ RMK. III. 100; vö. *környület* MA. (l. Ny. IX. 12.)

gulus 361 (vö. „circa fossatum *Zurdukzad uocatum*“, 1288.), *szántsándokkal*, *szánsándokkal* (l. hangt., Ny. XIV. 259); mellsőhangú szókban -*dék* és -*dök*: *témérdék*, *témérdök* (l. é:ő, Ny. XIV. 254).

Érdekes adat: *daganagog* [olv. *daganagok*] *flacturae* (olv. *flaturae*?; vö. „*dagad: inflat[ur]*“ 355, „*inflatio*: felfuvás, megdagadás“ PP.) 236, mely a WespC. hapax legomenon-ját (*dagonag*, l. Ny. IX. 57) megerősíti.

Az -*ó* -*ö* igenévképzőt mellsőhangú szókban itt következetesen *é*-vel találjuk: *euezek* evezők remiges, *euezey* evezői remi 354, *ege* égő 333, *ekeseyte* ékesítő 261, *ele* élő vitalis 95, *erze* érte őrző 217, *ferteze* fertéze fertőző 299, *gyrole* gyűlő 380, *hertelenkede* hértelenkédé hirtelenkedő 300, *üvezyte* üdvözítő 363, *ijené* ijenő *ijenésség* ijenősség (l. fönt a mom. igéknél), *kerese* kereső 365, *kereskedé* kereskedő 275, *kezeleytek* közelítők appropinquantes 257, *ményekézé* menyegző, *ményckezés* menyegzős (l. hangt., Ny. XIV. 201), *vakmerek* vakmerők 153, *rezele* reszelő lima 334, *sythe* sütő 300, *zenvedhete* szenvedhető tolerabilis 147, *tévé* (coda *tewe* 217, *hatal[m]* *tewe* 217, *hiedelm theue* 249) tevő, *wlek* ülők accumbentes 341, *pervisele* perviselő 23; az ajakhangú *ö* csak a következőkben lép föl: *euezew* és *euezew* evező 292 (vö. *evezé* 354), *nezew* néző 240, *nyzew* nízó néző 294, *werew* verő (sudor) 65; hátsóhangú alakja állandóan -*ó*, pl. *zabalo* zabáló vorax 181, stb.

A határozó igenévképzőnek rendesen csak teljesebb -*ván* -*vén* alakjával találkozunk: *megfoztvan* *haga* megfosztva hagyá, *depraedatam reliquit* 120, *maga mutogathvan* magát mutogatva 202, *nyaiascoduan* familiariter nyájaskodva 306, stb.; így olvasandó (mert valószínűleg csak orthographikus rövidítés) az efféle is: *en aytom beleve vagon* betévén vagy 165.

A *denominalis* képzők közül az -*s*, -*só* -*ső*, -*talan* és -*ú* -*ű* tüntetnek föl érdekesebb alakokat. Az -*s* képző a) eredetibb hosszú mássalhangzó s alakját őrizte meg a követk. ragos alakokban: *alkolmasson* alkalmasan 247, *sebessen* sebesen 284 (így ejtendők ezek is: *ekesen* ékesen 328, *ocoson* okosan 234); *degesscegeth* [olv. *dégésscéket*] dögösöket morbidas 132 (vö. *mettosagossok* méltóságosak SándC. 2); egyszer a nominativusban is: *prophetak kwzeth ieless* prophetarum eximius 298; b) eredeti zártabb hangszínű

kötőhangzót (*u*) mutat hátsóhangú szókban. még pedig nemcsak az *-at* képzős főneveken (mely esetben az *u*-t az *-at* képző mögül kiveszett *-v* hatásának szokás tartani, vö. *kinzotv*- stb. HB.): *chudalathus* csodálatos 64, *chodalatus* 124, *hasonlatus* hasonlatos 346, *heruadatussag* hervadatosság 83 (de: *herwadattosság* 129, *herwadothossagh* 80), *zorgalmazatus* szorgalmazatos 293 (de: *zorgalmatos* 136), *vtalatus* utálatos 119, 212, 324 (de: *vtalatos* 73), *vanalatus* l. szójegyz.; ellenben: *halalatossá thesi* hálálatossá teszi, *habet gratificare* 383; előfordul ezeken kívül e hangszínnel *-ség* képzős és egyéb főneveken is: *garlosagus* gyarlóságos 80, *nayassagus* nyájasságos 380, *hewasagus* hívságos 227; *warasus* varázsos 337, *zauarus* zavaros 343; de: *dagalos* dagályos 133, *homalyos* 361, *viragos* 101, *veragos* 71; c) nyiltabb hangszínnű kötőhangzót őrzött meg a *váras* szóban (l. *a:o*, Ny. XIV. 204), mely úgylátszik csak újabban lett *város*-sá.

A *-só -ső* képző mellsőhangú alakja codexünkben *-sé* (vö. *é:ő*, Ny. XIV. 255): *belse vigasagot* interiore *consolationem* 152; *elesch* prima (95) is így olvasandó *elészébb* (v. *elészébb*; vö. *elesső* Gyöngyösön, l. Budenz-Album 58, 73) s e h. áll: *elél-sé-bb* azaz *elsőbb* (vö. *első* JordC. 358, ÉrsC. 166; *elölő* Bécsi, Münch. cc.); az *l* kiesett az *vtoso* alakban is (l. hangt., Ny. XIV. 259).

A *-talan* képző teljesebb alakjával van meg a hosszú magánhangzón végződő szókon is, hol ma már rendszerint *-tlan*-ná rövidült: *elmetelen* [olv. *elmételen*] elmétlen 127, 144, *elmetelenség* elmétlenség 175; *eretelen* erételen erőtlen 305, 363, *eretelenyt* erőtlenít 126; *zepletelen* szeplételen szeplőtelen (ma is inkább így) 197, 221.

Az *-ú -ü* képző hátsóhangú alakja csak e két adatban kerül elő: (*ó*-val) *abraso* ábráz(at)ú 339, (*ü*-val) *tudomanw* tudományú 287; mellsőhangú alakja egyszer még *é*-vel: *fel hithe* [olv. *fél hité*] fél hitű 1. (vö. *é:ő:ü*, Ny. XIV. 257); a többiekben *w*-vel lévén írva, nem tudni *ő* vagy *ü* hanggal ejtették-e: *erdenw* érdemű 268, *nemw* nemű 332, *nemw* nevű 311, 362.

A l d e n o m i n á l i s képzések: *altalsagh* átalság (az *átall* igéből) pudor 359, *remélség*: bynre valo remelsek-erth 166.

II. Szóragozás.

E fejezetben előbb azon sajátságokkal akarunk foglalkozni, melyeket a szótokban, teljesebb, rövidebb vagy más tekintetben eredetibb alakjuknál fogva, megemlítésre méltóknak találhatunk, s melyek, minthogy a ragozásnak alapjául a szótó szolgál, legalkalmasabban itt tárgyalhatók.

A teljesebbtől, tehát a tövégi magánhangzó (kötőhangzó) a követk. esetekben van megőrizve. A *d* végű igék befejezett cselekvésű igenevében, illetőleg a befejezett jelen egy. 3. szem. alakjában: *hythtwtl zacadoth* hittül szakadott, schismaticus 12, *elancadot zyw* ellankadott szív, cor tabescens 293, *eneben* [olv. *enyében*] *ragadoth* inviscatus, enyvbe ragadt 163, *teryedeth* protensus 246, *elteryedeth* dilatatus 188, *meghasadoth* 291, *geryedeteb* gerjedettebb ferventior 323; *megfonyadot imar lelkenk* anima nostra arida est 293; de már van *ragadt* is (l. a követk. pontban). A több. 2. szem. ragja előtt e két mássalhangzón végződő igében: *megfogalcozandothok* megfogyatkozandotok defeceritis 296. Ebben: *megepepyteny* megépíteni 374; a *-lak -lek* tárgyas igerag előtt azonban kötőhangzó nélkül állanak az *-ít* képzős igék, l. alább. (? A *hallgat* igében: *el hallogatod* dissimulas elhallgatod 134, csakhogy ez az 'auscultare, tacere' jelentésű *hallgat* nyelvtörténetünk kezdetétől fogva mindig kötőhangzó nélkül ismeretes; megkülönböztetendő tőle az ugyanazon elemekből álló, de később képzett 'frequenter audire' jelentésű *hallogat*, mely szintén kimutatható a régiségből.) — Eredeti teljesebb alak *vigaság* vígság 152. Teljesebb tőalakok még a változó tövek közül: *telekeket* (ma: *telkeket*) praedia 163, *lelekebe* (ma: *lelkébe*) secundum animam 373 (vö. „Ngod pusztá *telekire* bocsáthassuk ki“ MonOkm. XIX. 294; „*telekes*-botskor: carbatinae, crepidae“ PP.).

Rövidebb, kötőhangzó nélküli alakokkal a következőkben találkozunk. E ragos alakú befejezett igenevekben: *nyumtat* nyomottat, *púpoztat* púpozottat: „yo merteketh thelyesth numtat ky chorgothath ky púpoztath mensuram bonam confectam coagitatum effluentem 263; és e befejezett jelen idejű alakban *enyemhez ragath* ényemhez ragadt, adhaesit faucibus meis 97 (vö. *ragadoth* 163). Az igeragozás több. 3. szem. ragja előtt, két v. hosszú mássalhangzón végződő igékben

is; *mondnak* *mondanak* 146, 374, *ereztnék* *auag kildnek* *eresz-*
tenek küldenek 374, *fignek* *függenek* *függnek* 346, *megzalnak*
megszállnak (ma is inkább így) 301; és ebben: *megszorítuak*
megszoritnak (l. az *-ít* képzőnél). A tárgyas igeragozás *-lak*
-lek ragja előtt: *megdegeseytlek* te interficio 140, *megelegeythlech*
reficiam vos 359, 140. — A 2. szem. több birtokos személy-
 rag előtt ezekben: *ellensegtek* ellenségeitek 116, *élettek* (erek
eletek legen vitam aeternam habeatis) életetek 118. A közép-
 fok képzője előtt ezekben: *utalatusb* utálatosabb 212, *naua-*
lyasbak nyavalyásabbak 325, *okosban* (*okos-b-an*) okosabban
cautius 208; *merazbak* viliöres, alapfoka: *meraz* pusillanimus
 (l. szójegyz.); *themerdwkb* tömérdekébb *grossior* 119; *nyil-*
vábban is (*nyluaban wagyon plenius exprimuntur* 359) való-
 színüleg **nyilván-b-an* (azaz *nyilván-abb-an*) alakra vezetendő
 vissza; ellenben kötőhangzóval: *gorsob* gyorsabb 19, *rutab*
rútabb 356. A tárgyrag előtt ezekben: *teljest* (yo merteketh
thelyesth mensuram bonam perfectam) teljeset 263, *mérgest*
(valamit mergest si mortificum quid biberit) mérgeset 193, *al-*
kolmasth congruentem 23, *kementh* keményet *densum* 37. A
 locat. *-tt* rag előtt ebben: *kézténk* közöttünk. vö. *kézétt* között
 (l. é:ö, Ny. XIV. 254).

Az ú. n. hangugrató töveken a következőket
 tapasztaljuk. 1) Megvan a tövégi magánhangzó, tehát a két
 consonans közti segédhang kifejlődésének szüksége még
 nem állt be a követk. ragos és tovább képzett alakokban:
caromlottak káromlo-tták (ma: *károm-o-l-ták*) illuserunt 1.,
reaya kenykleth réája kényéklé-tt (ma: *könyök-ö-l-t*) 199, *elle-*
kozlota volna eltékozlo-tta v. (ma: *ellékoz-o-l-ta*) dissipasset 295,
panazlani panaszla-ni (ma: *panasz-o-l-ni*) 333, *karamlatik*
káramla-t-ik (ma: *károm-o-l-tat-ik*) 110; *gettretthni* gyétre-t-ni
 (ma: *gyöt-ö-r-tet-ni*) affligi 376; *kesergetek* keserge-ték (ma:
keser-é-g-ték) plorabitis 118; vö. régen *ingerle-ni* *keserge-ni*:
 ma *inger-é-l-ni* *keser-é-g-ni* stb. — 2) Hiányzik a tövégi magán-
 hangzó, a segédhang azonban még nincs kifejlődve az *-alom*
-clém képzős főnevek ragos alakjaiban: *fejedel-m-nek* stb. (l.
 a képzőknél); továbbá ebben az *-l* képzős igében: *unduklya*
unduk-l-ja *undok-o-l-ja* (vö. *undoklo-m*, *undokla-ni* stb.) nauseat
 295, vö. „az kégyó az ő fészket *megh ostromlia*“ (megos-
 trom-o-l-ja) TihC. 16; sőt a segédhangzó híján el nem került
 mássalhangzótorlódás elől magának ez *-l* képzőnek kellett

lappangásba jutni ezekben: *eltékoztathék* eltékoz(-o-l)-taték dissipata est 292, *eltékoztatya* eltékoz(-o-l)-tatja 371, (vö. fönt *eltékozlo-tta*), *megkáromlak* megkárom(-o-l)-lak subsannabo vos 97, *káromkodik*: *károm-l-kodik káromkodik 352 (vö. fönt *káromlo-tták*), *reménykedjél*: *remény-l-kedjél reménykedjél 352, 380, (? *ermen kw* olv. érdmény kő, lapis molendinarius: ér-l-mény-kő, ör-ő-l-mény-kő 201); vö. *vezértettetni* e h. vezér-l-tet-tet-ni: vezér-é-l-tet-ni EhrC. 107, *ostromlat* e h. ostrom-l-tat: ostrom-o-l-tat, Tinódinál stb. stb. — 3) Tővégi hangzó nincs, a mássalhangzók közt pedig segédhangzóval találkozunk: a) ragtalan alakokban: *panazol* panasz-o-l (vö. fönt *panasz-la-ni*) 305, *romol* rom-o-l consumitur (ma: *roml-ik*; vö. *romlas* ruina 3) 333, *tekereg* teker-é-g (vö. *tegerge-k* stb.) 63; b) ragos és képzett alakokban: *megcúphulla* atyat megcsuf-u-l-ja megcsúfolja atyját (vö. fönt *unduk-l-ja*) 154; *chufolas* csúf-o-l-ás (vö. föntebb *rom-l-ás*) 348, *perelny* pér-é-l-ni (vö. fönt *panasz-la-ni*) 139, *panazolvan* panasz-o-l-ván 1., *parancolat* parancs-o-l-at 346, *zemeremtelenseg* szemér-é-m-telenség (noha ma is: *szemérme-tlen*) impudicitia 322.

A tővégi magánhangzók (kötőhangzók) hangszínbeli sajátságait a hangtani tárgyalásra utalva itt csak röviden egybe foglaljuk: zártabb hangszínt mutatnak: *csufol* csúfol, *átallum* átallom, *hasonlatus* hasonlatos (stb., l. az -s képzőt); *gyorsóság* gyorsaság, *gyorsobb* gyorsabb, *alkolmasson* alkalmasan, *okoson* okosan; nyíltabb hangszínt őriztek meg: *csacsag* csacsog, *koltog* koltog, *váras* város, továbbá az *o:u* és *ö:ü* alatt említett ragok kötőhangzói, az *e:ö:ü* alattiak pedig egyszersmind az ajakállásra nézve is eredetibb hangszínnel maradtak meg; eredeti nem labialis hangszínt még az *é:ő* alatt felsorolt kötőhangzós alakok tartottak fenn. — Külön csak az *enyé* (enyv) tőalakról akarunk még megemlékezni, mellyel egy adatban találkozunk: „*encken ragadoth* [olv. *enyében ragadt*] inviscata“, azaz: enyvbe ragadt 163; ily alakkal eddig nem került elő e szó, de a már kimutatható *enyő* s a mai *enyü* és *enyv*-vel ép oly viszonyban áll, mint a KeszthC.-beli *keseré* a régi *keserő* és mai *keserü* és *keserv-es*-sel, vagy mint a BécsiC.-beli *fenyé* a *fenyő*, *fenyü*, *fenyv-et* alakokkal.

1) Igeragozás. Eredeti teljesebb alakokat találunk a föltétes mód tárgyas ragozásában: *mondanaya* [olv.

mondanája] *mondané* 290, *figeztelneje* *figgesztelnéje* *függesztelné* *infigeret* 369, *megnerneje* *megnyerné* *obtineret* 372; *behinayak* *béhináják* *behívák* *invitarent* 103, *tartanayak* *tartanák* 208, *tudnayak* *meg tudnák* *meg*, *utinam saperent* 313; érdekes átmeneti alakok a következők: *emelnéj* (ky gondolna vele, *hog felemelney* *zegenth*) e h. *emelnéje* *emelné* 343, *megremeytheney* *mégréméjtenéj* *mégrémítené* *provocaret* 100 (vö. „kenyergwnk the ke-nek, *hogj wiselney* *gondukat*“ LevTár. I. 272). A tárgyas ragozás *j*-je *meg* van őrizve még a követk. sziszegő végű igékben: *kihuzya* *kihúzja* *kihúzza* *extrahet* 341, *kizya* (a *mergeth*: *hausto veneno*) *kiiszja* *kiissza* 137, ? *vészjék* *veszjük* *vesszük* (l. *é:ö:ü*, Ny. XIV. 256); de: *elmetekbe* *hozza* (nem: *hozza*) *suggeret vobis* 218 (a fölszól. mód *j*-je már csak hasonulva fordul elő: *emlekezzel* *emlékezzél* 336, *keresse* *quaerat* 280, stb.); a *berekeztih* *bérekeszti* (*constringit* 336) alak azonban alig őrzött *meg* eredetibb hosszú *i*-t, a *h* benne valószínűleg csak orthographikus fölösleg. Teljesebb alakú még a bef. jelen több. 3. szem.: *voltanak* *voltak* 202. — A *vének*, *lén*, *lőnek*, *hín* összevont elbeszélő alakokat l. fön-
tebb Ny. XIV. 201. Az *-it* képzős igék fölszólító módját Glosszáinkban is az általános codexkori alakokkal találjuk: *epehenk* *építsünk* 98, *nagyoboha* *nagyobbítsa* 345. — Ezekén kívül az igeragozásban még csak az *ábráztassik* és *pékéditk* alakokra kell utalnunk (l. *é:i*, Ny. XIV. 206).

2) Névragozás. A 3. szem. birtokos alak eredeti hosszú hangzója van megőrizve ebben: *tolvay líkaa* *spelunca latronum* 302, ez eredetibb alak egyébként főleg a Jord. és Érdy cc. sajátága. Ugyane személyragnak *-ja* alakja *meg* van még ezekben: *reaya* *réája* *reá* 155, 199, *hozaya* *hozzája* *hozzá* 208; de: *ereksegnék* *rea* *zallasaerth* *propter haereditatis successionem* 381. (Ellenben a *kedvéjért*, *voltájért* alakok *j*-je valószínűleg csak hiatus pótló elem, l. fönt Ny. XIV. 258.) Említendő még e 3. szem. alakok: *kezdeti* *kezdete* *principium* 347, (*haionak*) *kezepi*: *közepe*, (*naviculae*) *carina* 354, *teremtet* *alatoknak* *esmeretüre*: *ismeretére*, *ad notitiam creaturarum* 150. Első szem. több birtokú alakok: *en gyermekym* *én gyermekeim*, *pueri mei* 165, de: *en madaraym* *én madaraim* 357. Így a 3. személyűek is: *w seregi auag hadi* *ő seregei hadai* 357, *belegin* *béllyegein*, *per signa sua* 132, *azoknak gondolatit* *gondolatait*, *cogitationes illorum* 352, *vitez tarsinak*

társainak 142; de: *w kezei labai* kezei lábai 358, *fenesseg fyay* fényesség fiai 296.

A módhatározó *-t* rag van meg ez adatban: *bizodalmost* fiducialiter 207, mellyel legtöbbször az EhrC.-ben találkozunk (l. Ny. I. 368). A helyhatározó *-n* ragot megőrizte a *mikoron* alak, ma: *mikor* 51; ugyane ragnak eretibb alakját kell látnunk az *utánna* hosszú *n*-jében: *vtanna maradok* poster 188, *olalkodik vtanna* 137, a mennyiben a közönséges *után-nam utánnunk* stb. személyragos alakokon kívül magát a puszta névutót is gyakran találjuk ekként írva a régiségben, pl. „per intervalla: egymásutánn“ Bod-PP. lat. stb. Az *ellenne* (363) *ellene* személyragos alakban előtűnő *nn* is valószínűleg ugyanezt az elemet rejti (l. MUGSz.), s egyéb codexeinkben is gyakran találkozunk vele. Eredeti lativus ragot őrzött meg a *hanyatha* *hanyattá*, ma: *hanyatt* 70. Nem bizonyos azonban, hogy e lativus rag megőrzését láthatjuk-e a *még* igekötőnek többször olvasható *megy* alakjában is, annál kevésbbé ez egyszer előkerülő adatban: *ely amulas elámulás* stupor 51 (egyebütt csak *el-*, pl. *elamulás* stupor 271). Az előbbi a követk. helyeken található: *megyodatlan* megoldatlan 95, *megyoluadok* megolvadok 81, *megyfuagy* megfagy 336, *megyheruad* meghervad 121, *maragyatok megymaragyatok* state state 292, *megy twnywl* megtunyul 313, (ez adatok, valamint a fön-
tebbi *ely* alak is, mind az 1. kéztől valók; a 2. kéz pl. így írja az idézett szókat: *megfagh* 336, *meghervad* 338, stb. de: ? „*megyteri* inflatur“ 163); mindezek valószínűleg egyszerűen *meg*, *el*-nek olvasandók, s nem *megí elí*-nek, még kevésbbé *megy*-nek, mint Könnye véli (Ny. VI. 108); az *y* csak orthographikus dolog bennük, a minthogy az ingadozó codexkori írásmódban egyéb mássalhangzók után is gyakran találkozunk vele; vö. ugyancsak az 1. kéznél *korsagy* 299 = *korsag* 209, 212. — A mai *-vá -vé* rag *v* nélküli alakja van ebben: *kye tyzed magadat*: . . . te ipsum facis, kivé teszed m. 5; vö. *semmie* *semmivé* SándC. 37. NádC. 506, stb.

Érdekesebb adatokat az *-ül -ül*, *-ből*, *-től* és *-ról* ragok alakjai nyújtanak. Ezek közül a mainál teljesebb alakot már csak a *-ből* mutat egy adatban: *erchbelel* (aere) *letettek* *érczelél* *érczből* lettetek 291 (különben mindig *-ból -bél*). Azonban hangszínré nézve mellsóhangú szókban valamennyiük magánhangzója a történetileg kimutatható legeredetibb fokot

tünteti föl (vö. *é:ö:ü*, Ny. XIV. 257), ú. m.: *-él* (ma: *-ül*): *ez felel* [olv. *félél: fölül*] *valo iras* suprascriptio 374, *atya istennek iogia felel* [olv. *félél: félöl*] 193, *accapu felel* a kapu félöl 293, *te feleledh* te felöled, de te 295, *kernel* [olv. *kérnyél* környül] *meteltetet* circumcisis 37 (vö. *myndkörnyul* undique 344), *hat megel* [olv. *mégél*] hát mögül 380; ide való még az idézett *-belél* teljesebb alak = *bel* + *-él*, és *eléssébb* e h. *el-él-sébb* elsőbb (l. a *-só -sö* képzőnél); — *-bél* (ma: *-böl*, illet. *-bül*): *negbel* [olv. *négybél*] négyből, *ex quatuor* 154, *ah lesbel* a lesből, de *insidiis* 103, *sam ky vetesnek se[te]thsegebel* [olv. *sélétségébél*] a tenebris exilii 379; — *-tél* (ma: *-töl*, *-tül*): *eretelentel* [olv. *erételentél*] erőtlentől, *infirmo* (fortior) 363 (vö. *tölem nagyobb*, l. mondattan); — *-rél* (ma: *-röl*, *-rül*): *zynrel zynre* színről színre 363, *binesrel* bűnösről, *super uno peccatore* 258. Ezek mellett azonban az *-ül* és *-töl* ragok már legtöbbször az ajakhangú színezettel járatosak; még pedig az utóbbit a hátsóhangú *-tul* alakok analogiája után ítélve valószínűleg már állandóan a zártabb *ü*-vel ejtették codexünk írói (*hythkul* hittől 12, *istentkul* istentől 4, *zepletelentkul* szeplőteltől 221; *berestul* bérestől, de *mercenario* 132, *szizthul* szüztől 98); az előbbinek a kiejtésére nézve nem birunk döntő criteriumot, de valószínű, hogy ingadozás volt a régiebb *ö* és az új *ü* között (*belkul* belül 290, *felkul* fölül 151, *kezzul* közül 324, *kiwul* kívül 207, *környul* környül 344; de: *monno felkul* 'undique' bizonyára *ö*-vel hangzott, ma is: *félöl*, 301). Érdekes ellenben, hogy a másik két rag, a *-böl* és *-röl*, egyáltalán csak az idézett *é* hangszínnel kerül elő Glosszáinkban; s ez teljesen egybevág avval a körülménnyel, hogy ugyane ragok hátsóhangú szókban is egyedül az *ó* hangszínt ismerik (*íozagbol* jószágból 95, *bwyasagrol* bujaságról 293, stb. stb.), míg a *-töl* rag hátsóhangú alakja itt már következetesen a mai zártabb *ü*-t mutatja: *attul* 307, *atyatul* 207, *athanktul* 5, *fyaytul* 296, *galazastul* 115, *haborotul* 166; csak egyszer: *egmastol* 130, vö. *egmastul* 209. (Az *-ül* rag hátsóhangú alakja véletlenül csak az *utól* szóban 380. kerül elő, mely azonban ma is így hangzik.)

A *-ben* rag már kopottabb alakjával is gyakori, pl. *en nevembe* (erdegeth kivetnek) én nevemben 193, *tervenbe doctor legis peritus* 346, stb.; s viszont *-be* helyett *-ben* ragot találunk (az alakilag egybeesett két rag összezavarása folytán,

1. Ny. XIV. 248) ezekben: *egben mennek vot egybe* mennek volt 105, ... *mith eleyben tennem* quod ponam ante illum 165, *menyetek zeles velagban* in mundum universum 193. A *-vel* rag már rendesen hasonul a mássalhangzós névszókon; hasonulás nélkül csak e két adatban: *zantzandokual* szántszándokkal 296, és *seregvel* sereggel 3. Illeszkedés nélkül áll a *-ra* rag ez egy adatban: *tiztessegra valo yzes* ardor ambitionis 300, de valószínűleg hibából (vö. *tiztessegre valo* 355), mint-hogy így illeszkedés nélkül csupán a *mennyira* (LevTár. I. 148, 158, 271), *ennyira* (u. o. 271) és a göcseji *mennyirag*, *ennyirag* (Ny. XIII. 307) alakokban ismeretes. A már nem élő *-ént* rag van ebben: *byzonsaginth* [bizonságént h., é:í változással] *tenne* veritati praeiudicaret 363 (vö. *szerént* 172, 378, stb.: ma *szerint*).

Mondattani sajátságok.

E tekintetben, a glosszák természeténél fogva, kevés említésre méltó anyagot találunk s az is nagyobbára összes codexeink nyelvének közös tulajdonsága. Ilyenek pl. a következő határozó igeneves szerkezetek: *vth teven* út tévén (a. m. út *téve*, utat *tévén*) iter faciens 319, *hala advan* hálá adván, gratias agentes 378, *maga mutogatvan* magát mutogatva 202, *w alnoksagok megesmerven* 374, *w kezei labai megkelezven* ligatis manibus eius et pedibus 358, *haiok vonuan* subductis navibus 271, *zakala ky nywen* [szakállá kinyővén] depilatus 64, *w seregi auag hadi kildven elvezte* missis exercitibus perdidit 357; továbbá, hogy az összehasonlítás állapothatározója *-tól* raggal áll: *twlem* (ma: *nálam*) *nagob* maior me est 218, *eretelentel* [erételeténtél] infirmo (fortior) 363; a *kíviül* névutó ragtalan névszóhoz járul: *gwlekezesek kíwl* gyülekezéseken *kíviül* 207, stb. — Külön figyelemre méltó adalékot csupán az igeidők alakjaihoz nyújt nyelvemlékünk, a mennyiben a folyó múlt kifejezésére az *ír vala* (pl. *atkoz vala* maledicebat 129, stb.) mellett leggyakrabban *ír volt* alakot használ, teljesen azonos functióval: *nem zugodnak volth* non resonabantur 217, *zugodnak volth Moyses ellen*, *madar hust kiuanak volth* desiderabant carnes avium 293, *bezelnek vot* conferebant 105, *egben mennek vot* („congressus“) 105, *tekereg woth* 63; *halogatia woth* distulit 370, *kinebety vot* allevabat, *kissebeytiuth* kissebíti volt 126, *felemely wolth* fölemeli volt

83, *nem velik voth* non sperabant 118; s ez az *ír volt* s a közönségesebb *ír vala* ép úgy viszonylanak egymáshoz, mint a szintén egy értékű *írt volt* és *írt vala*. Föltűnő időalak: *erulne vala* örülne vala, exultaverit 6.

Érdekesebb és ritkább szavak.

Glosszáink szókincse, mint említettük, sok érdekes adalékkal gyarapítja az eddigi történeti anyagot, s számos tanulságot nyújt szavaink jelentésfejlődéséhez; nem egy szavunkra pedig itt találjuk az első adatot, mely a Történeti Szótár gyűjteményének kiegészítésére fog szolgálni. Ezeket azonban, mint nagyobbára pusztá szótári érdekű anyagot, mellőzve, befejezésül csak a követk. ritkább vagy más tekintetből is említésre méltó néhány szót akarjuk itt külön említeni: **gerla**: *zaz gerla buzaual* centum coros tritici 296; eddig mindössze három helyen került elő, ú. m. MünchC. 148 (*gírla*), DöbrC. 362 (*gérla*), u. a. bibliai mondat fordításában, és BécsiC. 184 (*eg' gérla arpa* corus hordei); szótáraink nem ismerik. **hějt** (vö. Ny. XIV. 155): stolidus 144; **hit** mellékalakjával együtt közönséges szava a codexeknek, a. m. stultus, insipiens. **jug-szél** (vö. Ny. XIV. 155): auster 222; **juh-szél** (Sylvesternél, az Alföldön Ny. III. 316, 364, és Aranynál) és **gyuk-szél** (Sopron m. Ny. III. 507) alakkal ismertük; mindkettőnek pedig egy eredetibb **jug-szél** alakból kellett kiindulniuk, melynek létezését Budenz (Ny. III. 365) a szl. *jug* alapján föl is tette, s most tényleg előbukkan. **koltag**, **koltog** (idézve Ny. XIV. 204): megvan a BécsiC.-ben (*koltag* 136.) és MA.-ben (*kótog*) is, de ritkább szó; a népnyelvből azonban ma is föl-fölbukkan: *kótog* (Debreczen) Ny. VII. 476, „a madárijesztő szélrepülők *kótogása*“ (Kazár Emil) Nemzet III. 85. sz. esti 1. **lewsag**: opprobrium 212; ez érdekes adat bizonyára egybevaló az EhrC. *leuzat*, *lewzat* (scandalum) szavával, mely maga is még homályos (vö. Simonyi: „Nyelvtört. közlések“, Nemzet III. 309. tcza). **meraz**: *meraz auag morchona* pusillanimus 303, *merazbak* viliores 325; fontos új adatok, a mennyiben egy eddig magára álló homályos helyet világítanak meg, melyet MNyilas „Agenda“-jában olvasunk: „oly *mera* dologért kapa belem ez s ez ember, hogy csak mondani-is utalsagh“ (közölve Ny. VI. 362); a *meraz* és *mera* bizonyára egy szó (vö. *zuzmaráz*

és *zuzmara*) jelentése mint látszik: „vilis, hitvány”. *néző*: *nezew* fitonissa 240, *nyzew* phitonissa 294, azaz: „*pytho*, *pytho-nissa*: ein zauberer, zauberin, weissagerin: *néző*“ MA.; közli Deák Farkas is: *néző asszony* jövőendő-mondó asszony (1607.) Ny. XIV. 171, s a nép nyelvében ma is megvan: *níző asszony* (H.-M.-Vásárh.) Ny. II. 420, *nezőke* (Klészse) VI. 374. *örv* (vö. Ny. XIV. 155); *wru zerenth* occasionaliter 236; vö. *vmi-nek örvével* sub praetextu aliquo, obtentu alicujus, sub specie PP. *vanalat*: Glosszáinknak egyik legfontosabb szava, mely a követk. helyekből egészen biztossá válik: *nem lezen vanalaty*a non dirigetur 21, *vanalatos les*on (azaz: -od lészön) haedificaberis (így!) 305, *vanalatia* 150, -s képzős származékkal: *vanalatus legen* proficias 131; jelentése úgy látszik „siker”, és abból az igéből való, melyet eddig nyelvünk összes maradványai-ban csak egy helyről ismertünk: *bètègecrè vètic kèzekèt es meg vanalnac*“ super aegros manus imponent et bene habebunt, MünchC. 106. (Vö. Nemzet, 309. tcza.)

TÖMLÖ GYULA.

A NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK FÖLJEGYZÉSE.

Lundell dolgozata, melyet a Nyelvőr legutóbbi három füzetében közöltem, kifejti azokat az elveket, a melyeket bármely nyelvjárás tanulmányozásában követnünk kell. Hogy a mi gyűjtőink ez utasításokat eredménnyel használhassák, szükséges lesz elmondani azt is, hogy mire kell különösen ügyelni a magyar nyelvjárások tanulmányozása alkalmával.

A legfontosabb kérdés az, hogy hogyan jegyezzük föl a hallott népnyelvi anyagot.

Az irodalmi orthographiát az ily közleményeknél természetesen nem alkalmazhatjuk, mert akkor nem igen használhatná az ember, hisz az így leírt közleményt mindenki a maga nyelvjárása szerint olvassa, s a palócz ember a debreczeni mesét is palóczul olvasná. Tehát a nép nyelvének leírására az irodalmi helyesírástól független s a beszélt nyelv hangjaihoz alkalmazkodó írásmódot kell használnunk. De ha valaki nem tudja a nép kiejtését hiven leírni, inkább közölje a hallottakat irodalmi helyesírással, semhogy tökéletlenül jelölje a kiejtést, mert ez többet árt, mint használ. S nem is mindenféle közleményt kell okvetetlenül a kiejtés hű föltüntetésével

közölni. Az igaz, hogy legjobb, ha mindent, a mit a nép ajkáról hallunk, úgy irunk le, a mint hallottuk. Tehát a tájszavakat, szólásmódokat, egyes mondatokat mindig a kiejtés pontos megjelölésével kell közölni. A meséket azonban nem igen lehet rögtön, mihelyt halljuk, híven följegyezni, s azért nem is kívánhatjuk a közlőtől, hogy ezekben is pontosan föltüntesse a nyelvjárás kiejtése módját. Sőt emlékezetből rekonstruálni a kiejtést nem is szabad, mert ez gyakran tévedésre vezet, hacsak a közlő nem az anyatejjel szította magába az illető dialektust. Mindenesetre nagyon tanulságos egy hosszú, összefüggő szöveg közlése, a mely mind az egyes hangokra, mind a nyelvtani alakokra nézve híven tükrözteti vissza az illető nyelvjárást; de a meséknél igen gyakran meg kell elégednünk egyedül az alak és mondattani sajátágok föltüntetésével.

Mindenki, ki a magyar nyelvészet iránt érdeklődik, örömmel vett arról tudomást, hogy az Akadémia egy új magyar Tájszótárt akar kiadni. S a mint a szerkesztő tervezetéből láthatjuk, mindent elkövet arra nézve, hogy ez új kiadás a tudománynak minden tekintetben hasznára váljon. Már maga az is hasznos lesz, ha az eddig ismert tájszavakat teljesen összegyűjti, de a szerkesztő kevés fáradsággal még tökéletesebbé tehetné az új kiadást, ha minden egyes szónál a kiejtést is pontosan föltüntetné. Tervezetében igéri is ezt, s hogy valósítsa is arra nézve szükséges, hogy a szerkesztő a szótár számára elfogadjon egy fonétikus írásmódot, s azután minden egyes szóhoz oda kell tennie, hogy hogyan ejtik minden egyes vidéken, a hol csak előfordul.

A szerkesztő a kéziratszámba menő első nyomtatást úgyis szét akarja küldeni a gyűjtőknek; fölkérhetné őket ekkor arra is, hogy jegyezzék föl a náluk használt szavak mellé mindig a pontos kiejtést is. Ez által sokkal tökéletesebb és így értékesebb is lenne az új Tájszótár.

Külföldön nagyon sokan tettek már kísérletet egy, a nyelvjárások és műveletlen nyelvek följegyzésére szolgáló fonétikus írás megteremtésére. Azt mindenki belátta, hogy a latin ábéczé, úgy a mint van nem alkalmas a hangok pontos jelölésére. Hogy ezen segítsenek, kétféle módot követtek. Némelyek a latin betűktől teljesen független új jeleket találtak fel a fonétikus írás számára. Ilyen Brücke

írásmódja (Ueber eine neue Methode der phonetischen Transcription); továbbá az Angliában már eléggé elterjedt „Visible speech“, melynek fölfedezője Bell A. M. Mindketten arra törekedtek, hogy jeleik a beszélő szervezet működését is mutassák egyúttal. De egy ilyen célzt elérni akaró hangjelölést csak akkor lehet megteremteni, ha minden egyes hang képzése módját egész biztosan, s egész pontosan ismerjük. Ma még nem jutott ennyire a fonétika, s azért egy ily „látható beszéd“ megteremtése még korai.

Mások (Sweet, Sievers, Techmer stb.) a latin írásmódot vették alapúl, s ennek tökéletlenségein úgy segítenek, hogy vagy egyes jeleket, pontokat, vesszőket tesznek a betű mellé, fölé vagy alá, vagy pedig magukat a betűket változtatják. „Hangtani alapelvek“ cz. cikksorozatomban én is megkísérlettem egy fonétikus abéczé szerkesztését a latin betűket véve alapúl, s a hol ezek nem voltak elégségesek, a görög betűkkel pótoltam.

Egy ily általános, minden nyelv kiejtése módját pontosan visszatükröztető hangjelölés megállapítása és általános elfogadása mindenesetre nagyon fontos a nyelvtudományra nézve. De ha csak egy nyelv dialektusait vizsgáljuk, nem szükséges ily pontos jelölésre törekedni. Hisz, hogy valaki ily jelölést sikerrel használhasson, ahhoz alaposan képzett fonétikusnak kell lennie, már pedig ezt minden egyes gyűjtőtől meg nem követelhetjük. Egy nyelvet vizsgálva, egyszerűbb eszközökkel is kielégítő eredményt érhetünk el. Ha a magyar nyelvjárásokat akarjuk följegyezni, használhatjuk a szokott írásmódot, csak egy-két változtatást kell rajta tennünk.

A magyarban, mint azt már több helyen említettem, a rövid és hosszú hangzók nemcsak időtartamra nézve különböznek egymástól, hanem a képzés módjára nézve is. A rövid hangok mindig széles, a hosszúak pedig szűk ejtésűek; tehát ezen különbség számára külön jelölésről nem kell gondoskodnunk, hanem a szokott módon, a hosszú hangzót a betű fölé tett egy vagy két vonással jelölhetjük (*á, ú, ó, ű, ő, é, í*); a rövid hangnál vagy semmi sincs a betű fölött (*a, u, o*), vagy pedig egy (*i*) vagy két pont (*ü, ö*). Az úgynevezett közép *e*-t mindig pontosan meg kell jelölni a gyűjtőnek; eddig egy fölé tett ponttal jelöltük, de tanácsosabb

két pontot használni (*ü*), hogy így a különbség közte és az *e* között szembe tűnőbb legyen. Ép így az *á*-nak rövidjét is jó lesz két ponttal jelölni (*ä*, pl. palócz *äz*, *ärrä*, székely *äpám*). Egyes dialektusok ejtenek a rövid hangoknak teljesen megfelelő hosszú hangokat is, melyeknél a nyelv alakja semmit sem változik, tehát szintén széles ejtésűek. Ezt a hosszúságot [^] jeggyel jelöljük; ilyen a hosszú *ê* potló nyújtás esetén (*êmënt*, *êre*, *mêre*); a hosszú *â* ugyanazon esetekben (*âra*, *âkszik* Dtúl); az *ë*-t is ejtik hosszan a székelyek, de úgy, hogy nem lesz belőle *é*, ezt jelöljük *ê*-vel, pl. *ên*, *êlet* (I. Ny. VII. 377, VIII. 480).

Ezeken kívül még két különös vocalis fordul elő egy-két magyar nyelvjárásban. Az egyiket Munkácsi említi a csángók nyelvéből s **e*-vel jelöli (Ny. IX. 447): *nem*, *beszéd*, *valehol*; előfordul ugyanez a háromszéki nyelvjárásban is (III. 374): *nem*, *templom*. A mint a közlők leírásából következtetem, nem lehet ez más, mint vegyes hangzó, melynek képzési helye a hátsó (mély) és mellső (magas) hangúaké között fekszik és pedig a nyelv alsó állásával ejtve; jelölésére használjuk a nyelvtudományban már úgysis szokott alul kárkás *e* betűt: *ē*. Még egy különös hangzót említ Regner Tivadar (Akad. Értesítő IX. 538); azt állítja ugyanis, hogy a szegedi *ö*, mely más vidékek *ë*-je helyén áll, nem a rendes köznyelvi *ö*, hanem az *a*-nak megfelelő mellső (magas) hang, s az *e*-nek megfelelő ajakhangzó; jelöljük ezt így *æ*. Mind-ezen hangzók pontos megfigyelésére nagyon kérjük a gyűjtőket, hogy az itt adott meghatározásokat vagy megerősítsék, vagy megdöntsék és helyesebbel pótolják. Különösen kérjük az *özö* vidékeken lakó gyűjtőket, figyeljék meg, vajjon igazán van-e valami különbség azon *ö* között, mely más vidékek *ë*-jének fel meg, s a között, mely mindenütt *ö*; vagy egyáltalán van-e különbség az *ö-zö* és nem *özö* vidékek *ö*-je közt, s hogy miben áll ez a különbség.

Egyes vidékekről tudjuk, hogy orrhangú vocalisokat is ejtenek (Ny. V. 63, VIII. 460, IX. 542), ezeket is mindig pontosan kell jelölni az illető hangzó mellé tett kis *m* vagy *n* betűvel, a szerint, a mint az illető orrhang inkább foghangú, vagy inkább ajakhangú színezetű, pl. *lín*, *ménkü*, *isten*, *toromba*.

A magáhangzókat illetőleg még a következő jelenségek megfigyelésére kérjük a gyűjtőket:

1. Mely szavakat ejtenek az egyes nem *özö* vidékek is *ē* helyett *ö*-vel vagy állandóan, vagy pedig váltakozva? Ezeket minden egyes vidéken külön összegyűjteni nagyon tanulságos volna.

2. Melyek azok a szavak, a melyekben az *özö* vidékek is *ē*-t ejtenek?

3. Hogyan ejtik az egyes vidékek azokat a hangokat, melyek az irodalmi nyelvben, majd hosszan, majd röviden hangzanak: *ir, kör, ül* stb.? Mindig hosszan ejtik-e őket, vagy pedig fölváltva? Továbbá, mely szavakban ejt az illető dialektus hosszú hangot a köznyelvi rövid helyett vagy megfordítva?

A consonansok jelölésében a rendes írásmódon semmit sem kell változtatnunk. Néha a consonansokra nézve sem elég pontos ugyan a mi írásmódunk, pl. nem jelöljük a gutturalis nasalist, vagy az *m*-t se jelöljük külön, mikor *f, v* előtt áll, pedig ekkor nem bilabialisán, hanem dentilabialisán képezzük. Ezeket a népnyelvi közleményekben sem kell külön jelölnünk, mert csak bizonyos pontosan meghatározott esetekben fordulnak elő. A consonansoknál arra kell legjobban ügyelni, hogy a följegyzőt félre ne vezesse a szokott irodalmi orthographia. Ne is gondoljon a gyűjtő arra, hogy hogyan kell valamely szót rendesen leírni, hanem csak a hangokra figyeljen, a melyeket hall, s azokat jegyezze föl.

Legnagyobb nehézséget a diphthongusok írása okoz; mert nehéz pontosan megkülönböztetni az elemeket, a melyekből állanak, s nehéz ezt úgy följegyezni, hogy az olvasó is világosan lássa az illető diphthongus minőségét. A mint gyűjtőink eddig a diphthongusokat jelölték, abból azok természetére nézve eligazodni teljesen lehetetlen. Nekünk tudnunk kell, hogy milyen elemekből áll a diphthongus, s hogy hogyan fűzi össze a nyelv ezeket az elemeket. Szem előtt tartva a diphthongusoknak azt a meghatározását, melyet a Nyelvőrben (XIII. 532) adtam, hogy t. i. minden diphthongus áll egy teljes hangzóból, melyet vagy megelőz vagy követ egy kapcsoló hang, a jelölést úgy eszközölhetjük, hogy a teljes hang mellé teszünk egy kis betűt, a melyik a kapcsoló hangot jelöli. A gyűjtőknek ügyelni kell tehát arra, hogy a kapcsoló hang megelőzi vagy követi-e a teljes hangzót, azután hogy milyen vocalis a teljes s milyen a kap-

csoló hang. Például álljanak itt a göcseji nyelvjárás diphthongusai: *szép, ién; jó, ló; szüőke*, és egy-két palócz diphthongus: *bad* (bácsi), *mingyád; még; zöd, keő*. Látjuk néha egyes közleményekben (pl. Ny. VIII. 177), hogy egy diphthongust úgy jelöl a gyűjtő, hogy ugyanazt a hangzót kétszer írja. Ezekre nézve szükséges volna fölvilágosítást nyerni, hogy miféle hangok azok, a melyeket így jelölnek. Egyáltalán oly kevéssé ismerjük nyelvjárásaink diphthongusait, hogy pontos megfigyelésükre minden egyes gyűjtőnek kiváló gondot kellene fordítania.

Ha a följegyzés egész pontos akar lenni, akkor a hangsúlyt is meg kell mindig jelölni. A magyar hangsúlyozás azonban oly szoros szabályokhoz van kötve, hogy attól az egyes nyelvjárások alig térnek el, úgy hogy jelölése is szükségtelen. Csak egyes vidékekről tudjuk, hogy ezen rendes hangsúlyozás mellett egy másikat is használnak. A debreczeniek kiemelik gyakran a mondat utolsó előtti szótagját; a székelyeknek is van egy különös hanghordozásuk. A gyűjtők kötelessége volna megfigyelni, hogy miben áll ez a különös hanghordozás, s milyen esetekben használja az illető vidék.

A hangsúllyal összefügg a szavak elválasztásának kérdése is. Beszéd közben ugyanis, nem választjuk el egymástól mindig az egyes szavakat, hanem gyakran kettőt, néha hármat is egybe ejtünk. S mivel erre nézve az egyes vidékek ejtése módja eltér egymástól, szükséges volna, hogy a közleményekben az egybe ejtett szavakat egybe is írjuk. Mielőtt azonban a szavak szétválasztását is fölvevesszük az utasítások pontjainak sorába, magam is kíváncsi vagyok, hogy erre vonatkozó nézetem tüzetes megvitatáson menjen keresztül, s csak akkor tegyük közzé a megállapított részletes utasításokat, ha az a tűzpróbát már kiállotta.

Az itt ajánlott írásmódra szolgáljon például a következő mese (ez Bajmokról beküldve már egyszer megjelent a Nyelvőrben, VIII. 520), a felsőbácskai (különösen a bajai) nyelvjárás hű föltüntetésével, mely a bajmokitól csak a ki-ejtés módjában tér el egy kevéssé.

„Vót a világon ek kakas, annak vót el lába, még egy szárnya. Azon sántikát, osz kikapart en nétykrajczárost. Akkó elindút azon a nétykrajczároson mulatni. Amim mén,

rátalál ef farkasra. A farkas kérdészte tüle: hová mész tē kakas?

— Êmék ezēn a nétykrajczáron mulatni.

— Ên is êmék veled.

— Hágý gyere, ha jê nem fáraccz.

Akkor osz tovább mēntek, osz rátalátak êk kutyára. Kérdēzi a kutya: hová mész tē kakas?

— Hát êmék ezēn a nétykrajczáron mulatni.

Akkor osz égygyütt továb mēntek, osz rátalátak ér rókára. Evvê jis tovább mēndégétek, osz rátalátak égy árokra. Akkor osz aszonta ja kakas, hogy aki jeszt átugorja, az êmén vele mulatni. A kakas köröszttű jugrotta, a többijek mēg bele jestek.

Mikó mēgéhésztek, akkor êkezdi ja róka: róka nēni szép név, farkas bácsi szép név, kutya jan nem szép. Azt égyük mēg. Mēg is étték, de ja róka étette ja kutya csontját másnapra. Másnap mikó ropogtatta ja csontokat, kérdēzi a farkas: mit észō tē róka nēni?

— Hát kicsavartam a bélēmet, osz aszt észēm.

— Csavard ki jaz ēnyimet is, maj én is észēm.

A róka mēktette, kicsavarta ja bélit, oszt a farkas mēgdöglött. Akkó magányosan maratt a róka. Mēg a farkasba tartott, addig csak jó vót, de jasztán éhēs lett.

Ára szádogát em madár, vótak néki jaz árok partyán kis madaraji, de jēn nagy róka má harmacczó mēgétte űket. Sírt-rítt a madár, osz a róka kérdészte tüle, mé sír? Akkor émeséte néki ja madár, hogy en nagy róka má harmacczó mēgétte az ű kis madarajit. Ez a róka aszonta neki, hogyha űtet kivēszi a zárokbű, akkó mēgőrzi a kis madarakat. Akkó kivette ja zárokbű ja madár. A róka mēg asz tanácsóta neki, hogy a fa alá temesse el űtet a falevelek alá, hocs csak az égyik füle lácczon ki. A madár ugy is tette. Később az a nagy róka, aki jazelött is mēgette ja kis madarakat, oda mēnt, hogy mēgint mēgēgye űket, osz a másik róka fülejit a kis madaraknak niszte, osz bekapta. Akkor a róka föl-ugrott, mēkkapta aszt a másikat, osz mēgétte. A madár gyerekeji mēg megmarattak.

Itt a vége, vezsd a vízbe, eriggy vele Bátaszékre“.

BALASSA JÓZSEF.

IRODALOM.

Germán elemek a magyarban. Írta Vizoly Z a k a r i á s. E művecskéről volt már egyszer alkalmunk említést tenni (Nyr. XIV. 196.). Akkori, csupán sebtiben való áttekintésen alapuló ítéletünk a szóban levő dolgozatról nem volt egészen kedvező; most azonban, hogy tüzetesen, pontosan átvizsgáltuk e kísérletet, bármennyire tiszteljük is a jó akaratot, azt a csekélyebb fokú elismerést is, a mellyel első ízben adóztunk neki, bár kelletlenül, de meg kell vonnunk tőle. A 'Germán elemek a magyarban' ugyanis, még ha ítéletünk enyhítésére latba vetjük azt a mozzanatot is, hogy egészen töretlen úton járt, még úgy se mondható egyébnek teljesen elhibázott, fölötte gyarló kísérletnél.

Más alapos tudásnak azon az egyen kívül, hogy szerzőnk magyarul és németül jól tudhat beszélni, bár-hogy keressük is, egybevetéseinek elég hosszú sorában alig akadhatunk látható nyomára. Szeme nem elég gyakorlott, látása nem elég éles; azért csak a legmindennapibb, a mintegy maguktól föltolakodó, a fölszínen uszkáló jelenségeket veszi észre; sőt ezek közt is van egy tetemes szám, a mely teljesen kikerülte figyelmét. Az előbbiekből mutatóványkép ide iktatunk a sorozat első és utolsó cikkeiből négyet-négyet: *anslóg, bak, bakter, bál; vinczellér, zeller, számoly, zsinédely*; kimaradt pedig egész hosszú sora az oly legközhíresebb szónak, a minők például: *zsandár, silbak, lámpa, lajbi, fájint(os), czúg(os cipő), maséroz, rezonéroz, muszáj, kolompér, tubák* sat. sat.

Ha például csak a játékokat s a játékok közül csupán a kártyát vesszük: *tronf, adutt, figura; viszt: kör, káró, pikk, treff, pártner, impász, bétli, trikk, slemm, ássz, dáma, gábli; tarokk: skiz, pagát, honér, toletró, volát, ultimó; makaó: brennél, sláger, apré; ferbli: forpassz, mitrezerv, czupassz, besszéről* sat., a mely nevezetek bármily eredetűek legyenek is, de német révén kerültek hozzánk, s a melyek közül egyetlen egyet se találunk a germán elemek sorában: látatlanban is megítélheti az olvasó, hogy a 316 cikkecskéből álló sorozat, a melybe több keresztnév is föl van véve, mennyi és mily nagy hézagokat tüntethet föl.

Ez magában véve azonban még egyáltalán nem volna ok, hogy kedvezőtlenül nyilatkozzunk róla, ha a hiányokhoz a kifogások, tévedések, hibák hosszú láncolata nem fűződnek. Ezek a következők.

1) Forrásokra, alig egy-két eset kivételével, sehol se hivatkozik; az egybevetett jelenségek legnagyobb részt ugyan ismeretesek s nem fér kétség hozzájuk, de vannak köztük olyanok is, a melyekről nem tudni honnan kerültek, élnek-e

valóban, vagy csak a szerzőnek saját kikövetkeztetései. Ilyenek a magyar szók közül, melyek semmiféle szótárban nem találhatók: *csitzling*, *köfe*, *rápánt*; a németek közül: *borch*, *drautz*, *maullasz*, *ziehling*. Idevaló, hogy több cikket egyszerűen átvett a NSzótárból, a nélkül hogy forrását megnevezte volna.

2) A nyelvtudományi s különösen a tárgyára vonatkozó irodalomban nincs meg a kellő tájékozottsága, az eddig teljesített munkálatokat nem ismeri, a legegyszerűbb, egészen kezdetszerű, s azért nagyon is elégtelen segédeszközökkel fog föladatának megoldásához; innen van, hogy több oly szót hiába keresünk a sorozatban, a melyeknek német eredete egész világosan ki van mutatva, míg másokat német származásra vezet vissza, holott már korábbi kétségtelen megállapítások szerint egészen más forrásból jutottak be nyelvünkbe. Amazok közül valók: *bókony* (Nyr. VII. 246.), *foglár* (244.), *fustély* (245.), *gyilok* (I. 221. VII. 504.), *hopmes-ter* (VI. 505.), *kalap* (IV. 400.), *kastély* (VII. 245.), *kókonya* (247.), *köppöly* (243.), *kudarcz* (VI. 509.), *márvány* (441.), *meszszely* (VII. 243.), *mord* (VI. 505.), *mordály* (uo.), *pöröly* (VII. 243.), *ráspoly* (244.), *vöndöly* (uo.), *zsákmány* (III. 274.). Az utóbbiakhoz tartoznak: *Bodnár*, nem egyenest a németből, hanem szláv réven jutott a magyarba (Mikl.: SlavElem.). *Csőbör*, szerzőnk szerint ugyanaz, a mi az úfném. *zuber*; a szláváságból való: ószl. *čibri* (Mikl.). *Garaboly*, nem, mint a szerző állítja, a ném. *körbel*-ből, hanem az úszl. *krabulja*-ból való (Mikl.). *Mester*, melyet a ném. *meister*-ből származtat, holott ez, a mint mindegyikünk tudja, a magyarban is *májszter*; a *mester* a szerb-szlovén *mešter*-nek a képmása. *Saroglya*, a német *schrägen*-t tartja eredetijének, holott a szerb *šaraglja*-re vezetendő vissza (Mikl.). *Viasz*, helyesebben *viaszok*, szintén a szláváságból került át; a magyar szónak *i* hangja a ném. *wachs*-ból ki nem magyarázható.

3) Híjával van a kérdés alapos tárgyalásához megkívántató képzettségnek, mely a legelső, legközönségesebb elveket sem ismeri s egyes cikkei kezdettől végig a módszertelenség szemmellátható bélyegét viselik homlokukon. Nincs tudomása nevezetesen amaz alapelvről, a mely megköveteli, hogy mind a kölcsönadó, mind a kölcsönvevő nyelvnek szava alakra is, jelentésre is teljesen egyezzek.

E kellék szempontjából egybevetéseinek legnagyobb részét tarthatatlanoknak kell kijelentenünk. Ide tartoznak:

a) A melyek valamely régibb, többnyire középfőlnémet alak képmásai s a melyeknek eredetije gyanánt a szerző az újfőlnémet alakot állítja oda. Ilyenek: „*kaszndár*: úfném. *kästner*“, helyesen: kfném. **kastnaer*. „*Kémény*: úfném. *kamin*“; *kamin*-ből a magyarban nem lehetett volna *kémény*. „*Könting*: úfném. *quentchen*“; helyesen: a kfném. *quäntin*.

„*Trágár*: úfném. *träger*-ből származik“; a *kfném. tragaere*-nak a módosulása. *Sörét* szavunkat szintén helytelenül a *schrott* alakra viszi vissza; holott világos, hogy a többes *schrött* formának a képmása. Ilyen a *spéhely* is, mely szerint a *spache*-n alapszik, pedig világos, hogy csakis a dem. **spächel*-nek másolata lehet.

b) Sok az olyan szó, a melyet újabb irodalmi alakra viszen vissza, pedig csak is egyik vagy másik tájnyelvi ejtésből magyarázható meg. Azt mondja például, hogy a magy. *tészta* a ném. *deichsel* szónak a képmása. Mindenki látja, hogy az irodalmi *dájkssel*-ből lehetetlen a *tészta* alakot kimagyarázni; ha e szó csakugyan németből került hozzánk, a mit különben mi is valószínűnek tartunk, akkor csakis egy **tajštlä* vagy **teštlä* formán alapszik. Ide tartoznak a következő szók. Irodalmi *einschlag*, dialektikus *änschlaog*: magy. *ánslóg*; ir. *erdbeere*, dial. *erper*: magy. *eper*; ir. *fuhr*, dial. *fuar*, *fuor*: magy. *fuar* (*fuhar*, *fuvar*); ir. *geländer*, dial. *glänter*: magy. *galantér*; ir. *kohlrübe*, dial. *kôlräbi*: magy. *kalarábé*; ir. *mörtel*, dial. *mortêl*: magy. *mortály*; ir. *beitze*, dial. *pätz*: magy. *pác*; ir. *band*, dial. *pänt*: magy. *pánt*; ir. *pfütze*, dial. *pütze*: magy. *pöcze*; ir. *butte*, *bütte*, *büttel*, dial. *puttn*: magy. *putton*; ir. *schinken*, dial. *šunkē*: magy. *sunka* (*sonka*); ir. *schraube*, dial. *schrauf*: magy. *sróf*; ir. *schemmel*, dial. *šámel*: magy. **sámol* (*zsámoly*).

c) A legnagyobb számot azonban amaz egybevetések teszik, a melyekben a magyar szó egészen más (igen sokszor nem német) példaképen alapszik, mint a melyet a szerző eredetijük gyanánt állít oda. Ezek közül valók: *bodnár*: nem ném. *binder*, hanem cseh *bednár*; *bölöke* = *blöcke*, nem *blöckchen*; *czédula* = olasz *cedola*, nem ném. *zettel*; *edzeni*, a ném *ätzen*-ből a magyarban bizonyára *ecczelni* vált volna; *erszény*, nem *kfn. eser*, hanem, mint már Thewrewk Emil kimutatta (Helyes magy. elv. 13), a demin. *äserin* képmása; *espély* = *speil*, nem *speiler*; *fáncz*: „az akad. szótár az úfn. *faden*-ből származtatja, mi helyes is“ — nem helyes; *fursáng*, a szerző szerint „az úfn. *fastnacht* átalakulása“ = dial. *fäššäng*, *füršung* (Schmell.); *fillér* = *vierer* („ehmalige wälsche und tyrolische münze“ Schmell.), nem pedig *heller*; *finom* = klat. *finum*, nem ném. *fein*; *fodor*: „úfn. *krausz*; az akad. szótár szerint talán a *feder*-ből“ — nem értjük mi akar lenni; *fürmender*, *vormund*-ből, a mint a szerző magyarázza, lehetetlen; *iskatulya*, *skatulya* = ol. *scatola* (Nyr. XIV. 68), nem *schachtel*; *kámza*, a szerző szerint „úfn. *hemde*, ófn. *hamidi*“, = lat. *camisia*; *kapiczán* = *kappzaum* („ein kappenförmig über der nase befestigter zaum für zu dressierende pferde“ Sand.), nem *kopfzaum*; *kóter* = *kotter* („käfig“ Schmell.), nem *gitter*, *gatter*; *kofa*, nem magyarázhatni, mint a szerző állítja, az ófném. *choufari* alakból, először mert alig van szó, melyet

ófnémetből vettünk volna át; másodszer mert a kfném. *koufari*-ből *kúfár* lett, a melyet a szerző szintén helytelenül az úfném. *käuffer*-re visz vissza; *kurta* = ol. *corta* (Nyr. XIII. 546), nem ném. *kurz*; *ledér*, nem lehet a *lüberlich*-nek képmása; *operenczia*, egy latinositott **oberencia* formán alapszik, az *oberenns*ből bizonyára *operencz* lett volna; *pék* = dial. *peck*, nem *bäcker*; *persely* = dial. *peršl*, nem *borch*; *pillér* = ol. *piliere*, nem ném. *pfeiler*; *polcz* = dial. *polz*, (ir. *bolz*), nem *pult*; *sáfár* = kfném. *schaffári*, nem *schaffner*; *táska* = ol. *tasca*, nem ném. *tasche*; *tégla* = lat. *tegula*, nem ném. *ziegel*; *vándor*, helytelenül származtatja a ném. *wanderer*-ből, mert egyszerűen a *vándorol* (= *wandern*) igéből van elvonva; *zacskó*, a szerző szerint = ném. *säckel*, de számot nem ad róla, miként mehetett végbe ez az eredetitől feltűnő nagy eltérés.

d) Még amaz egybevetéseivel sem lehetünk teljesen megelégedve, a melyeket különben helyeseknek kell elfogadnunk, mert sehol nem ad számot ama mozzanatokról, a melyek a magyar alak módosulását végrehajtották. A magy. *fánk* pl. helyesen van származtatva a *pfannkoch*-ből, de hogy miként lehetett s lett is valóban *pfannkoch*-ből *fánk*, azt meg se kísérli kellőképp megokolni. Szintúgy magyarázatlanul hagyja a különben helyes példaképen alapuló következő magyar alakokat: *font*: ném. *pfund*, *forspont*: ném. *vorspann*, *főlöstököm*: ném. *frühstück*, *kalmár*: kfném. *krämäre*, *kehely*: kfném. *kelich*, *kötör* (helyesen *kötör* TSz.): ném. *kelter*, *köfe*: ném. *kufe*, *pellengér*: ném. *pranger*, *polgár*: kfném. *burgaere*, *sógor*: ném. *schwager*, *torony*: ném. *turm*.

e) Részben ellenmondást foglalnak magukban, részben határozatlanok a következő egybevetések.

„*Aratni*: úfn. *ärnten*. Az akdszt. nemkülönben *Dankofszky* és *Leschka* is az *ärnten*-ből származtatják. Származtatásuk azonban ingatag, a mennyiben nyelvünkben is megtaláljuk az *irt*‘, *ort*‘ gyököt pl. *irtó*, *ortovány*, melyek mindannyian ugyanazt jelölik, mit az *ärnten*‘ t. i. pusztítást, kopárrá tételt“. Először is a ném. *ärnte* nem jelent pusztítást, kopárrá tételt; másodszer méltán kérhetni, ha *arat* eredeti magyar szó, miért van mégis fölvéve a német kölcsönvételek sorába. Hasonló ehhez a következő; „*Cserep*‘; a debr. grammat. 341 l. szerint az úfn. *scherben*-ből származnék. De ha a szót hangtanilag elemezzük, úgy csakhamar azon meggyőződésre jutunk, hogy közelebb áll a szl. *črepa*-hoz [helyesen ószl. *črěpū*], mint a ném. *scherben*-hez“.

Tájékozatlanul hagyja olvasóját a *goromba* szóra nézve, a melyről ezt mondja: „*Imre S.* a németből, *Miklosich* ellenben a szlávból származtatja. Így tehát e szónál is két különböző véleménynyel találkozunk, a nélkül azonban, hogy apodiktikus bizonyítékra tálálnánk“. Hogy a *groß* milyen hangzása

lett volna a magyarban, elég világosan mutatja a latinból átvett *próball*, *poróball*.

„*Ház*: úfn. haus, gót, ó és kfn. hūs. Az etymologusok és magyarázók egy része, Imre S. Miklosich Dankfsz stb. határozottan a németből, míg mások akdszt. Budenz J. Hunfalvi P. stb. magyar eredetűnek tartják; amennyiben a finn ,hó'- és ,az'-ban, mely fedelet jelent, úgy a rokonhangzás, mint az értelem egyformán megvan. Ebből kifolyólag igazuk is van utóbbiaknak, csak az a nehézség forog fön, hogy az ősmagyarok, — Pannonia elfoglalása alkalmával a ház építését, és ennek szükségességét aligha ismerték illetőleg érezték lesz, és így azt szükségképen a szomszédságukban élő népek valamelyikétől kellett tanulniok, kiknél (németeknél) ez már meg volt“. Azaz, eredeti magyar szó, de a németből került.

„*Rokka*: úfn. rocken [helyesen: kfném. *rocke*]; azonban a finnben is megvan a ,rukki', és így e szót magyarnak is vallhatjuk“. A magy. *akna* is megvan a finnben: *akkuna*, sőt megvan a lappban, észtben, votjákban is (Ahlquist, ,Kulturwörter'), de azért még se vallhatjuk az *akna* szót magyarnak.

„*Várda*: úfn. warte. Összefügg vele a ,warten'. De megvan a ,vuorde' a finnben is (Budenz J.), így tehát magyar eredetűnek is állíthatjuk“.

f) A hangtani fejtegetések közül megemlíti a következő különösségeket. „Ha valamely szónak tőjében alhang hangzó fordul elő, (a magyarban) következetesen a ragban is csak alhang hangzó állhat; így lesz pl. *pallaschból* *pallós*, *pfundból* *font*. A német *au* a magyarban rendszeren *u*-vá változik. pl. *maullasz*: *mamlasz*. Német *ei* a magyarban *i*-re változik, pl. *meister*: *mester*“.

Megjegyezzük még, hogy összes hangtani fejtegetései a következő pontokra szorítkoznak: A) A szókezdő két más-salhangzó módosulása, B) a hangzóvonzat; az előbbi öt, az utóbbi három rövid pontban van tárgyalva, a melyeknek végeztével ezt jegyzi meg: „Ennyit a hangtani változásokról“.

E záradéknál önkéntelenül eszünkbe ötlik amaz ismeretes, iskolai vizsgálaton esett történet: — Was thut die rose? — Sie riecht. — Was thut das veilchen? — Es duftet. — Genug aus der botanik!

SZARVAS GÁBOR.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Egy árva szó Ha áll Budenz szófejtése, mely szerint *árva* = „elfeledett“, akkor igazán árva a mi *dédelget* szavunk; mert úgy látszik összes szótáraink megfeleltek róla, pedig ma a művelt beszédnek egyik legközöslegesebb szava. Jelentése legközelebb jár a német *hütscheln* igééhez. Származására nézve a rokon jelentésű *gedél* ige változata; emez már szótárainkban is megvan. SIMONYI ZSIGMOND.

A módosító igék szórendjéhez. Egy pályamunkában a *megedzve vagyok, elbocsátva van*-féle megrovandó szólások közt volt említve Kazinczynak következő mondata is: „A kit elcsábítottam, *elcsábítva akart lenni*“ (die ich verführte, wollte *verführt* sein, Miss Sara S. 11). A pályamunkának egy bírálója határozottan hibáztatta e megrovást, mert szerinte ezt a mondatot másképp nem is mondhatni magyarul. Azóta figyelemmel kísértem a dolgot, s megfigyelésemnek az az eredménye, hogy a pályamunka írójának volt igaza, nem pedig a bírálónak. Ez a szerkezet (módosító ige, igekötős *-va -ve* igenév s *lenni* segédige) nagyon ritka, úgy hogy én három év alatt mindössze csak tizenhárom esetben talákoztam vele (tízszor nyomtatásban, háromszor élőbeszédben), de ezen eseteknek igen nagy többsége, kilencz a tíz közül, az említett bíráló ellen vall. Ezek itt következnek: „Oly jövőbeli cselekvések, melyeknek a fő-jövő beálltakor *be kell végezve lenniök*“ (Szarvas G. Igeidők 269; — egészen így Ihász G. nytana 125. §., 1883-i kiad. 82). A zsinagógából nyíló ajtó rendszeren *be szokott zárva lenni* („Egyetértés“ 1883. júl. 18). A mely gyakran díszesen *ki szokott festve lenni* (NyK. XVIII:449). Az utóbbiaknak a tetőszerkezettől *el kell választva* és tűz ellen biztosítva *lenni* (Wanderley „Épületszerkesztés“ 123. velős magyarsággal fordított műszaki kézikönyv). Ennek a fődélszéktől teljesen *el kell különítve lenni* (u. o. 125). A munkálatok, melyeknek e hó 14-ig *be kell fejezve lenniök* („Pesti Hírlap“ 1884. ápr. 6., 5. l.). 8—12 napig *el kell neki lenni zárva* (itt a határozó igenév van hátra vetve; Dunán túl). Már *be is lehet csukva hagyni* (a többitől abban különbözik, hogy az inf. nem a létige infinitivusa; Kecskemét). A jó helyek [az előadás napján] már rendszeren *el szoktak adva lenni*“ (Halas). Végre kétszer találtam így magánál Kazinczynál: „*El tudnak foglalva lenni* szerelmekkel, a nélkül hogy . . .“ (Rochefouc, max. 190). Nagyon *el kell rekesztve lenned* a világtól, hogy ezt sem tudod: du musst sehr abgeschrieben leben (Regék, 33)“.

Ezekkel szemben egyetlen egyszer olvastam olyan szórendet, a minővel Kazinczy írta az elül idézett mondatot,

t. i. Horváth Mihálynak egy régi cikkében „Athenaeum” 1843. II. 38: „Az írónak . . . *elhatározva kell lennie*, nyugodtan meghallgatni mások észrevételeit”.

SIMONYI ZSIGMOND.

Létére. A Ny. IX. 218. lapján azt a kérdést intézik a szerkesztőséghez, vajjon „állhat-e a *létére* szó határozó ige-név helyett, pl. ilyen mondatokban: beteg *létére* nem mehetett el a mulatságba (e h. beteg *lévén*)”; a kérdéstevő szerint ugyanis „a *létére* leginkább a *trotz* árnyéklatával bír”. Akkor a szerkesztőség nevében így feleltem: „Azt hisszük (bár idézetekkel ezúttal nem erősíthetjük), hogy nem lehet hibáztatni a *létére* szónak efféle tágabb használatát, s hogy a nép is mond ilyeneket: ha nem vigyázol most az egészségedre, majd megbánod vén *létedre*. — Bizonyító vagy czáfoló adatokat szívesen vennénk”.

Eddigelé hiába vártunk mind a bizonyító, mind a czáfoló adatokra, sőt azóta is emlegették e kétséget a megoldásra váró mondattani kérdések közt. Hadd soroljam tehát föl a következő adatokat, melyek az említett határozó használata kérdését véleményem szerint eldöntik.

Már Révai azt írja (egy kézirati füzetében, a Nemz. Múzeumban Misc. V. Exercitia lingvae Hung.): „Magyar *létemre* jól kell magyarul tudnom: cum sim Hungarus, debeo bene scire Hungarice. Ő jó szomszéd *létére*, eszik az ő kedvellté barátjával: ille, cum sit bonus vicinus, comedit cum amato sibi amico”. „Nemesi felkelések módját s ajánlásokat merészlém, barátod *létemre*, K. ujságaiba beírni” (Vitk. munk. III. 89). „Te kereskedő *létedre* illesz a khánhoz” (Hunf. Vogul föld 178). „A nyelvérzék becsülni való segítsége, útbaigazítója a nyelvésznek, de ösztönféle *létére* csalóka” (írja Lehr, Ny. IV. 542). „A századok . . . erős és termékeny *létőkre* roppantúl megsza- porodtak hat század óta” (Csiky: Taine angol irod. I. 97). „Ezt tapasztalt asszony *létére* világosan bizonyítja be” (u. o. 211). „Vásott gyerek *létemre* rámentem a part mellett megtorlódott jégre” (Borostyáni „M. Salon” I. 280).

Mindezekben ok határozásra van használva a *létére*, és hogy pl. a székely népnyelv is használja ily módon, azt következtethetjük ebből a megjegyzésből: „A *létére* kifejezést a *-be*, *-től* v. *-nek* is pótolja néha, pl. *ifiuba* v. *ifiutól* v. *ifiunak* elég az, a mit így megteszen” MNyelvészet VI. 230.

Időhatározó ul szolgál a következő mondatban: „Egy kányának öreg *létére* [öreg korára, vénségére] eszébe jutott, hogy sok lopásai után az isteneknek is kel- lene áldozatot vinnie”. (Vitk. munka II. 140; v. ö. sokan ál- mélnakodnak pap-*léteden*, de nem én, u. o. III. 3.)

Igaz, hogy sokkal többször fordul elő megengedőleg, a német *trotz* értelmében, pl. „De hogy lehetnék hurkás létemre oly nagy ember én?” (Arany Arist. I. 19). „Én erdélyországi létemre sem szót, sem szólamot nem hallottam tőle [a bihari embertől], melynek értelmét kellett volna kérdeznem tőle”. (Brassai, Erd. Múz. kiadv. II. 47). „Gyermekek *létére* szívtart szívtart” (Ny. VII. 324).

Az irodalmi nyelvben a *daczára* hasonló hangzása is közreműködik abban, hogy a *létére* inkább a megengedő viszonyra szorítkozik.

SIMONYI ZSIGMOND.

Mellső. Hogy a *-só -ső* főnevekhez is járul, bizonyítják e népnyelvi adatok is: *karéjső*: szélső, *derékső*: középső értelemben. A *mellső* helyett azonban jobbnak tartom ezt: *előded*, mely Matkó Istvánban ezt teszi: elő; *elődedin* levő: elején levő (Nyr. II. kötet), Mélotai Nyilasban pedig: *előded*: eleje valaminek (Nyr. VI. kötet). Technológiai iratokban e szót a *mellső* helyett már évek óta használom.

FRECSKAY JÁNOS.

Csőkevény. A Nyelvőr XIV. 271. lapján Csapódi István említi, „hogy a *csőkevény* szót Török Aurél professzor Erdélyből hozta magával”.

Egyszerűen az igazságnak tartozom vele, mikor kinyilatkoztatom, hogy eme sikerült s magyar tudományos műnyelvünkben valóban hézagot pótló szót a Természettudományi Társulat lelkes elnöke, Szily Kálmán, hozta legelőször javaslatba a *rudimentum* fogalmának magyar nyelven való kifejezésére, és így e töről metszett magyar tudományos műnevet irodalmunk egyenesen ő neki köszönheti.

TÖRÖK AURÉL.

Csákó. Sándor István Sokféléje IV. darabjának 128. lapján ez áll: „*Tsákó* vagy *Tsákó-süveg* nints igazán magyarul mondva, mert *Tsákos*nak vagy *Tsákos-süveg*nek kell mondan. A magyar Süveg és Ruha készítői (süvegesei és szabók) igen jól tudják, mi nevezetik *Tsáknak*, mert az elsőknél a' Süvegből hegyesen ki metszett Darab, melly olykor hátul le bortsáttatik, annak nevezetik, a' Szabóknál pedig a' Dolmányoknak előlről való hegyes vége”.

Sándor Istvánnak ez adata kétségtelenné teszi, hogy a *csák* főnév, a melynek *csák-os* (*csákós*) származékából utóbb a *csákó* főnevet elvonták, a magyar mesteremberek közül a süvegeseknél és szabóknál még az ő idejében járatos szó volt. (l. Nyr. XII. 483.)

N. K.

APRÓLÉKOK.

A néptanítók és a népnyelv. Lundell svéd nyelvtudós a népnyelvhagyományok ügyét tárgyaló értekezésében, melyet a Nyelvőr utóbbi három füzetében mi is közöltünk, a gyűjtőkről szólóban a többi közt ezeket mondja: „Azt hiszi az ember, hogy a néptanítók legalkalmasabbak az e féle munkára [a népnyelvi adatok gyűjtésére], ha elvégezve tanulmányaikat szülőföldjükön kapnak alkalmazást. De azt tapasztaljuk, hogy a műveltségnek az a foka, a melyre a néptanítók eljutnak, alkalmatlanokká teszi őket arra, hogy a nyelvjárásokról helyes fogalmuk legyen. Rendesen ép úgy ítélnek felőle, mint a legtöbb félművelt ember; azt hiszik, hogy a nyelvjárások csakis az irodalmi nyelv elváltozásai, tehát mivel romlott nyelv, minden erejükkel azon igyekeznek, hogy kiirtsák a gyermekből“.

E kedvezőtlen nyilatkozat többeket kellemetlenül érintett s ebbeli visszatetszésüknek nyílt kifejezést is adtak. „Ez hát jutalma a szegény néptanító önfeláldozásának! mondja egyebek közt az egyik panaszlevél. Napszámosi fizetés mellett azért fáradjon a népnevelés mezején, száraz kenyeren, hogy még azon szerény elismerés is, melyet nehéz pályájukon önfeláldozásuk által kiérdemeltek, igaztalanul megtagadtassék tőlök, ezáltal is már aláásott tekintélyök még inkább csorbíttatván!“ S különösen az érinti fájdalmasan a néptanítókat, kivált a lelkesebbeket, hogy az ítélet általános, s noha nem tesz semmi kivételt, a Nyelvőr szerkesztősége mégis minden észrevétel nélkül közölte a rosszaló nyilatkozatot.

A mi az utolsó pontot illeti, mi kezdettől fogva elvülttük ki magunknak, hogy a mit egészében közlésre érdemesnek tartunk, habár egyes pontjaira nézve nem értünk is vele teljesen egyet, hogy az olvasó szabadon minden nyomás nélkül alkothassa meg a maga ítéletét, minden észrevétel nélkül közöljük. Csillagos jegyzetek, rekeszes észrevételek s más az előadás zavartalan folyamát megakasztó megjegyzések közbeszurását mi a magunk részéről nem tartjuk igazságos eljárásnak. Ha a szerkesztőségnek itt-ott vannak ellenészrevételei, tegye meg azokat a legközelebbi vagy más erre kínálkozó alkalommal; de a mit a maga számára megkövetel s foganatba is vesz, hogy nem engedi, hogy közbevágásokkal csökkentsék állításainak s bizonyítékainak erejét, igazságos, hogy azt mások ellenében is gyakorolja s ne törekedjék zavaró közbeszólásokkal az olvasó ítéletét magának előre lefoglalni. Ez az oka, hogy a fentebbi helyet minden megjegyzés nélkül közöltük. Most megteesszük rá s megkülönböztetve a panaszhangra a magunk észrevételeit.

Kijelentjük tehát, hogy mi a svéd tudós főntebbi nyilatkozatát minden betűjében aláírjuk, aláírhatjuk annál inkább, mert ítélete nem kizáró, ő is megenged kivételeket, midőn hozzát teszi: „Egyes felvilágosodott elmék mégis megtalálják, merre van a helyes út“. Mi is ismerünk a magunk részéről több magyar néptanítót, a kiknek kellő képzettségéről elég alkalmunk volt biztos meggyőződést szerezni; de a mi a nagy részt illeti, Lundell kijelentése tapasztalati tényen alapszik, a melyet mi is megerősíthetünk; mert néptanítóink közül a legtöbben csakugyan ama balhitben élnek, hogy a nép rontja a nyelvet, s minden jelenség, mely az irodalmi használattól eltér, merő helytelenség, s azért egyik legfőbb föladatuknak tekintik s rajta is vannak teljes erővel, hogy e „világos fonákságokat“ a nyelvből kiirtsák s a népet róluk leszoktassák.

De grammatikai képzettség dolgában is igen sok a kívánnivaló tanítóink jó részénél; szolgálhatnánk velük, mert bőviben vagyunk az adatoknak, hogy nem falusi, hanem városi tanítók, sőt könyvszerzők is akadnak többen, a kiknél egészen kezdetszerű grammatikai ismeretek hiányának jeleivel találkozunk, de nem tartjuk helyénlevőnek először azért, mert a hiba a legtöbb esetben nem bennük, hanem viszonyainkban keresendő, az iskolák rovására esik, a melyekből kikerültek; nem tesszük másodszor, mert nem volt célunk a vádalkozás, hanem a vád ellen való védekezés.

Kötelességünk egyébiránt kijelenteni, hogy újabban mind a két tekintetben örvendetes változás jeleit kezdjük tapasztalni.

A megfejtett titok. Mikor a Közmunkák Tanácsának elnöke, a ki egyszersmind két színháznak igazgatója is, valami bölcs intézkedésre határozza el magát s ennek nyílt kifejezést ad, bátran meg lehet esküdni rá, hogy azt ily szókkal teszi: *„El vagyok tökéltve, hogy ezt határozattá emelem s e határozatomról az egész színházi személyzetet értesítem“*. Meg vagyunk győződve, hogy hasonló körülmények közt az állatkert igazgatója is környezetéhez ilyformán beszél: *„Aztán kérlek benneteket, hogy ezekhez a tárgyakhoz egyitek se nyuljon“*. S hogy még egy példát idézzünk, a Budapesti Hírlap fordítója is a maga helyén és idejében bizonyára ekként fejezi ki magát: *„Elhatároztam magamban, hogy ilyen haszontalanságot többé nem fordítok le“*.

Mikor aztán arra kerül a sor, hogy az itt megnevezett, de meg más személyiségek is, hivatalosan intézik valakihez beszédüket, akkor már nem mernek a főntebbi mondatszerkezettel élni, hanem szólnak ünnepi hangon, hivatalos ékes-séggel, a mint itt következik: *„Miről a főváros átírat által értesíttetni határozattatik“*. (A Közmunkák Tanácsának jegyző-

könyvéből.) „*A közönség kéretik a zsiraffokhoz nem nyulni*“. (Az állatkerti fölíratok sorából.) „Salisbury el van határozva a kormányt *nem elvállalni*“. (A Budapesti Hírlap jun. 20. számából.)

Most már az új magyar nyelv tökéletességének teljességéhez csak az az egy hiányzik, hogy költőink is e helyett: „Arra kérem komiszáros uramat, ne löjje ki alólam pej lovamat!“ jövőre így szerkesszék dalaikat: *Kéretik a komiszáros általam, nem különí alólam a pejlovam!*

Mindeddig titok volt előttünk, miben rejlik oka e két, egymástól különböző (házas és nyilvános) beszédmódnak; a napokban azonban illetékes helyről fölvilágosítottak bennünket róla. Egy fogalmazó bizonyos határozat záradékaul ezt jegyezte oda: „Kiadjuk elintézés végett a számosztálynak“; föllebvalója azonban tudatta vele, hogy a *kiadjuk* semmiféle, bármi magas állású hivatal szájába nem való: „*kiadjuk* csak a király mondhatja; helyesen: *kiadatik* a számosztálynak“.

Nyelvészeti elmésségek. Egyvalaki jó kedvében, vagy a mi hihetőbb, azonvaló elkedvetlenedésében, hogy hazafiatlan kertészek mind több és több levelet tépdésnek le az eredeti magyarság lombozatos fájáról, elővett gúnyának tárházából egypár nyilat, kiköszörülte jó élesre és nekiröptette a gonosz fosztogató szíve tájára.

„A ‚czápa és családja‘ értekezésénél“, így szól a gúnyirat fogalmazója, „eszembe jutott a franczia *le cep* = szőlőtő. — A kis kézi cserép kancsót többször hallottam *czepe* néven említettni Baranyában. — A Nyr. XIII. 322. l. a *kudarcz* magyarázatánál eszembe jutott a *coup d' arrest*“.

Igaza van epigrammatistáinknak. Valóban mulatságos dolog nézni, a mint ezek az újkori álomfejtők egymásután kihüvelyezik, hogy a hangzatos magyar *zamat* voltaképen ugyanaz, a mi a német (ge)*schmack*, a *csödör* = ném. *zelter* sat. sat.! Hogyne ötlenék az ilyenek hallatára okos embernek azonnal eszébe, hogy eszerint hát a magyar *kéz* se más, mint a német *käs*, a magy. *falka* pedig világos, hogy ugyanaz, a mi a lat: *falco*, a magy. *okos* = gör. *ὄξος*, a magy. *szőr* pedig — franczia *soeur* sat.? A *czápát* idegen fajzatnak csak oly eretnek magyarok mondhatják, a kiknek sem erős hitük, sem igaz tudományuk nincsen. Tudnivaló (l. a Bűdös egyik rejtekezgában legujabban fölfedezett s csak az avatottaktól olvasható s érthető régi székelly betűkkel írt Krónikát), hogy a rengeteg geológiai átalakulások előtt Szittyaország egy óriás sziget volt, melynek partjait egykoron köröskörül az Adria hullámai mosták, s a czápa annyi volt benne, hogy a szárazra is ellátogatott s a bátrabb szittya suhanczok néha meg is nyergelték őket s úgy nyargalóztak végig Hunnivár

ragyogó márványpalotái közt. Különben magyar származása is egészen kétségtelen; *czápa* ugyanis voltaképen nem egyéb, mint *sápa*, azaz a *sáp* gyökből (vö. *sáp-kór*) a kezdő *s*-nek előbb *sz*-re, s aztán *cz*-re változásával.

Kudarcz is tősgyökeres régi magyar szó. Ugyanazon Székely Krónika szerint ugyanis az ősz szittyáknál szokás volt, hogy az elfogott ispiónt büntetésül kútba vetették. Midőn az ily halálra ítélteket, hogy végrehajtsák rajtuk a kiszabott büntetést, kötözve a kút elé hurczolták, a halálos ijedség eltorzította arcukat; az ilyenekről mondták aztán, hogy kút-arcot vágtak, s ebből lett később a maig is járatos „kudarczot vallani” kifejezés. Hogy Heltai e helyett „kudarczot vallani” használt, az könnyen érthető s természetes is, mert ő is olyan szalajtottféle ember volt, a ki a legvilágosabb magyar szókat is elcsavarta, csak hogy idegeineknek (németnek) tűnjenek föl. A vér nála se tagadhatta meg magát — mint másoknál se.

VÁLASZOK.

Pótlékul a Nyr. XIV. 185. lapján tett kérdésekre.

czula. a) „A *czula* szót nálunk is széltiben használják, s csupán csak leányra vagy asszonyra szokták mondani. Eredetileg egyébiránt jelent: ócska, szennyos ringy-rongy ruhánéműt, *czele-czulát*; személyre átvitt értelemben: kétes erkölcsű, szennyos életű leányt, asszonyt, s e jelentésében közel áll a *czurhó*, *szaíha*, *kurva* jelentéséhez. Pl.: Béfogod a szádat te *czula*! mer megmondom a nevedet!” (Katonai Lajos. Nagybánya, Szatmár m.) — b) „Múltkori közlésem (Nyr. XIV. 228) kiegészítéseül a *czula* szóra nézve még a következőket közölhetem. Baksa y értesítése szerint népies használatú szó s jelentése annyi mint bagazsia (*bagage*), haszontalan tereh, rongy, lim-lom, s szerinte erkölcsi megrovás nincs benne. Nekem is úgy látszik, hogy inkább a „haszontalan, hitvány, rongy, semmitérő” volt első jelentése. Erre mutat a *czele-czula* = ringy-rongy”. (Baráth Ferencz.)

petek. „E szót Szatmáron egy vén huszártól, ki bennünket gyermekeket a *hatvágás*-ra tanított, hallottam; s pedig így: *jobbra petek! balra petek!* már t. i. mikor jobb vagy bal felől kellett magunkat védenünk, fedeznünk az általa felénk intézett vágás ellen. Nálunk különben a *petek* szót nem használják, hanem e helyett *patiliá*-t mondanak, mely szó alkalmasint egy jelentésű a *petek*-kel. Én úgy vélem, hogy e szó a ném. *bedecken* igéből jöhetett át hozzánk, s így a nagy *petek* nagy veszekedést, civakodást, összezapást jelenthet,

a vivásnak említett német műszavától“. (K a t o n a Lajos. Nagybánya.)

petten. „A *pöttön* szót kis emberre alkalmazva Sopron megyében közönségesen használt szóként ismerem“. (C s a p o d i István.)

ragyabunkó. „Szatmár alsó vidékén hallottam e szót; jelentése: erősen ragyás, ragyavert, kinek arczát a ragya igen eléktelenítette. Pl. „Jaj te *ragyabunkó!* de csak rut vagy!“ Mondják *ragyabimbó*-nak is“. (K a t o n a Lajos.)

eresztős. I. a) „Az *eresztős* szó itten általános használatú. Eresztős nálunk a gabona, ha bőv magot ad; ersztős a szőlő borra, a szalonna zsirra, a szilva, törköly, borseprű pálinkára nézve. Tehát jelentése: gazdag, dus, bőv. Pl. „Hogy *ereszt* a szőlő? Bizony nem igen bőven, mer nagyon husos“, azaz nem igen leves“. (K a t o n a Lajos. Nagybánya, Szatmár m.) — b) „*Ersztős az élet v. gabona*, e kifejezést Szatmár megye keleti részeiben egészen Nagybányáig s az ú. n. Avasiszél-tíben használják. Minél több buzaszem kerül ki valamely keresztből, annál ersztösebb: *eresztős a kereszt*. Egy értelmű vele: *jól fizet az élet*“. (Bartók Jenő.) — c) „Csallóközben mondják: *egy szaput erszt az élet*“. (K a p r i n a y István.) — II. „*Ersztős ez az élet v. búza*, oly gabonára mondják, mely még nincs jól kiszáradva s nyirkosan vitetik a malomba, s mely a malomkö alatt nem porlik, hanem nyálkás nemű anyaggá válik“. (Sütő János. Kecskemét.)

mármoros. „A Nyr. XIV. 185. l. tett kérdésre vonatkozólag közölhetem, hogy egy czeglédi származású budapesti asszony fülem hallatára többször is mondta férjének: „te is *mármoros* voltál“. E szóalakon férje nem akadt fönn, az asszony pedig kérdésemre, hogy *mármoros?* ismételte: „bizony *mármoros*“. Azt hinném ez afféle választékos kifejezés; megfordította annak, mikor *márma* és *mármost* helyett *máma* és *mámmost* szót ejtünk“. (C s a p o d i István.)

vón. a) A *vón* alakot *volna* helyett a vidékünkbeli nép épúgy használja, mint a *kellene* helyett a *kén* alakot. Pl. Nem *kén* nekem egyéb gazdaság, csak az a pár ökör *vón* az enyém“. (ifj. Hegyi Mihály. Deézs.) — b) „*Vón* a *volna* helyett nálunk általános használatú. Pl. Nem *vón* semmi bajom, csak pízem *vóna*“. (K a t o n a Lajos. Nagybánya, Szatmár megye.)

A vágó állatok részei. a) „A marha részeiről itt a következő elnevezéseket hallottam: *tarja*, *tajtékpecsenye*, *lapaczka* (lapoczkza), *felsár*, *fartő*, *gömböjű-pecsenye*, *csikló*, *bél-pecsenye*, *szegy*, *ködökremek*, *vastagóda*, *karmanáddli*. A disznón is ilyen formán nevezik az egyes részeket. A *lolja* vagy *lolva* szó azonban nálunk ismeretlen“. (ifj. Hegyi Mihály. Deézs.) — b) „A *lolja* vagy *lolva* szót vidékünk egyáltalán nem ismeri; de van egy általános szavunk, mely alkalmasint

a *loltá*-nak változata. Van pl. a sertésnek egy testrésze, mely a mellkastól kezdődőleg lefelé két ágban a bordák egyes kinyúló csontjait foglalja össze: ezt nálunk *nyuljá*-nak nevezik; a kezdő bunkós részét *nyulfü*-nek, a *nyulja* fejé-nek. Innen szokták tréfásan mondani: „jó a *nyulfü* káposztával“, természetesen nem a valódi nyul fejét, hanem a disznó *nyuljá*-ét értik“. (Katon Lajos. Nagybánya, Szatmár m.)

topa. a) „A *topa* szót Torontál megyében Tordán b é n a értelemben használják; főképen arról mondják, kinek keze vagy lába ujjai, keze vagy lába feje hiányzik“. (A „Budapesti Hirlap“ egy olvasója.) — b) „Nálunk a *topa* szót oly emberekre mondják, kik menés közben mindig a földhöz ütik lábukat; vagy gyermekek közt olyanokra, kik futkározás közben nem emelik fel eléggé, hanem mintegy a földön huzzák a lábukat“. (Csatáry Lajos. Déva-Ványa, Jász-N.-Kun-Szolnok m.)

fagy. (Múlt füzetünkéből véletlenül kimaradt. Szerk.) „A *fagy* igét annyiban ejtik Baján a művelt szokástól eltérően, hogy ott ices ige, a mint ezen a vidéken az *ik*-es alak egyáltalán nagyon kezd elharapódzni, s más különben iktelen igét is mondanak icesen: *fagyik* (az *éjjé befagyik a Duna; lefagyik az órod* stb.)“. (Balassa József.)

jár. a) „Az *ócska bankó* mán nem jár, egészen közönséges kifejezés, s nem hiszem, hogy ezt a dolgot másként fejeznék ki akárhol“. (Baráth Ferencz. Kis-Kunság.) — b) „Torontál megyében Tordán a rossz pénzre azt mondják: *ez a pénz nem jár*“. (A „Budapesti Hirlap“ egy olvasója.) — c) Vidékünkön mondják az ilyenfélét: Nagyon járja az efféle betegség. Ez a szokás több helyen járja stb.“ (Verseghy N. Róbert. Esztergom.) — d) „Deészen egészen szokásos: Ennek az embernek a szava nem jár. A régi forintos nem jár.“ (ifj. Hegyi Mihály.) — e) „Vidékünkön általános keletű mondás: *Jár-e még ez a bankó?* Honne, ha viszik! A család köztünk nem jár.“ (Katon Lajos. Nagybánya, Szatmár m.)

KÉRDÉSEK

a Nyelvőr olvasóihoz.

1. A mint a Nyelvőr ez évi VI. füzetének 271. lapján olvasható, Calepinusnál és MA.-nél a lat. *posticum* „belső ajtó“-n kívül *fül-ajtó*-val is van fordítva. Kriza Vadrózsáiban (502. l.) a székely szók sorában előfordul a *hülaajtó* s a következő magyarázat van hozzácsatolva: „a pitvarajtón egy külső ajtó léczből csinálva“. Kresznericsnél az *ajtó* alatt az összetételek közt ezt is ott találjuk: „*hél-ajtó*: porta tecti“.

Mily vidékeken élnek e szók? Kérjük pontos és tüzetes magyarázatukat, nevezetesen a ház melyik részén levő ajtót nevezik *fül*-, *hül*- v. *hél*-ajtó-nak, minő anyagból szokott készülni s milyen a szerkezete.

2. Használják-e másutt is s minő jelentésben a következő szókat: *mirhó* (Hajdu-Szoboszlón annyi mint: „erős, viharos szél”), *minor* (u. o. annyi mint: „hermaphrodita”), *czompó* (u. o. annyi mint: „segédbába”)?

3. Dívik-e a nép nyelvében a *kelengye* szó?

4. Hol és milyen értelemben használja a népnyelv a *lomb* főnevet?

5. Él-e valahol a *kígyó* szónak ez a kiejtése: *kija*?

6. Hallható-e valahol *fürdik* helyett *füröszik*?

7. Mondják-e valahol *más* helyett ezt: *másabb*? (Vö. ... „Tempi passati! *Másabb* vendégekkel foglalkozik már a közvélemény, *másabb* dolgokat érlel magában és bocsát világgá a rotáció gépnak kopogó szelleme” — írja Latkóczy M. a Pesti Hirlapban 1884. júl. 30. tcza.)

8. A *tiüsszent*, *trüsszent*, *prüsszent* alakokon kívül ejtik-e ezt is: *ptrüsszent*?

9. Él-e még valamely vidéken s mily értelemmel a Sándor István említette (l. a helyreigazítások közt) *csák* főnév s a *csákos* vagy *csákós* (-süveg) melléknév?

10. „Szép lovai vannak ennek a hunczut sovábnak. — Szép, de szebbek a mi *birónké*”. Mondják-e valahol a második mondatbeli birtokost (*birónké*) így is: Szebbek a mi *birónkét*?

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Sujkon üget: a mi még bizonytalan.

Köröszttű van benne a kutya: gonosz emberről mondják, mintegy kifejezve, hogy tehát nem is jöhet ki belőle.

Hallotta hírit, mint katona a kávénak.

Fahőgyőn a nap: este v. reggel, midőn a nap a magasságban van az ég aljától.

Lógnak a násznagykendők: a gerendáról lelógó pókhálóra mondják, kivált ott, ahol eladó lány van a háznál.

Éggy a kuczó a kemőnczévê: akár a gazdával beszélj, akár a gazdasszonnyal, az mindegy. (MA.-nél: Egy a szoba a kemenczével. Debreczenben ugyanígy, Ny. VII. 424.)

Töszik a törvént: midőn értetlen emberek rájuk nem tartozó dolgokról vitatkoznak. Pl. „Töszik ám a törvént a malom alatt; aszondik, hogy má nem soká kiűt a negyvennyócz”.

S é h ó t t, s é e l e v e n: „Úgy mögijettem, hogy nem vótam én s é h ó t t, s é e l e v e n“.

V e r i a z a n n y a t o l l a: serdülő leányról mondják. (Eredetileg libáról, midőn a fehér toll kezdi kivenni.)

F o g ó h é r e! Fogó hely malomban az, a hol a lovakat befogják.

L é t a r t j a a s z ó g á t, á t o k s z i t o k a g a z d á t: ha a gazda rossz élésen tartja a cselédet, elég alkalma van káromkodni annak rossz munkája miatt.

M o z g a t j a a f ü l i t: jelentkezik vmi ötlettel járandóságért.

N y i r f a - n y e r ő g: sovány száraz vén asszony.

(Kis-Kún-Halas.)

KORDA IMRE.

Babonák.

1. Hogy a kutya harapós légyn, tuskére kő ténnyi, mikor elősször a házbo beviszik.

2. Hogy a tehén megüzöggyc, keresetlen szurokkâ kő a csi-pejit még a farát köröszbe mekkennyi. (A kerék agyáról a surlódás következtében le-leesik egy-egy megkeménykedett kenőcs darab; ezt kell véletlenül megtalálni.)

3. Hogy a ló sállék (sárljék), ugyan illen keresetlen szurkot kő kényérbe neki beannyi.

4. Istenátkosza túske gubájába van ék kukacz, aszt kő kényérbe beannyi a téhennek, akkor megüzödik.

5. Hogy a palántot a bóha még né égye, karót kő ütnyi közibe, osztán a karó hégyire disznószart ténnyi.

6. A csikó nyakábo csöngő helétt disznószart kő kötnyi nyócz napig, hogy a zannyátú é né maradozzon.

7. Disznó-óbú kő a tikot megütetnyi, hogy a csibék még né tetveséggyenek.

8. Ha a gyerek éjjé sokat réjn akkor ütett fűzfánok a hajtását kő mekfőznyi, avvá meggőznyi.

9. Ha szengyőrnep előtt kigyut fog a zembér, s annak a fejít a tikok válujába teszi, akkor a kányo nem viszi el a pizselléket.

10. Ha a bükkönt ujhold péntéken vetik, akkor a majorság nem veszekedik még tüle.

11. Hogy a gyerek könnyen évájék a csöcstű, disznuválura kő ünyi a zannyánok, és onnan mékszoptatnyi.

12. Sárghóság ellen lutszart kő borba innyi.

(Nagy-Lengyel, Göcsej.)

GAÁL FERENCZ

Gúnynevek.

Nyomcsék Gyurkó. Természetesen, emberünk kicsi levén, testalkatában „a züdü enyomta, hát bizé nem nyótt még; naon formátlan embör, hát tuggyok, a seggé nincs messzi a földtű; hozzá még gényáncsos (= görhes, sovány) is“.

Pikles Piku. Ez egy szegény embernek a neve, ki „gyerök korába pókákat legetetett a páskácziun; a pókák között fíjaji és vótak, osztán eők aok után, mit megőjöttek, mindig aszonták pik, pik“. A szomszédos gyermekek hallván, hogy a pulykapásztor utánozza a kis pulykák „pik, pik“ hangját, megszületett vele a Pikles név; Pikura pedig a pap keresztelte, mikor azt mondotta hozzá „Miklós! én tégedet keresztellek“.

Lettyés Janku. Lusta, lomha magaviseletéről = lettyedett. „Imme-amma möjöget a zuton, roggyog a zina, mintha vén embör vóna“.

Rétes Peti. „Mikor u kedve vót, naon éhön vót, dógoznya, kaszánya, fát, vaj gezdörnyit (= aprófa, rőzse) vágnya vót, mégehüt; ha elejbé tettik vóna, hát három tepszi rétest és mögőjött vóna. Naon szerettté a rétest“.

Pihe Náczi. Habár öregségénél fogva már az Ignáczt nevet is megérdemelné „a Pihe Náczi csak am maad, a mi gyerök korába vót; ollan könnyig vót, mind a pihe (= pehely)“.

Ünökös Dávid. Már a neve is elárulja, hogy „a Dávid bátyám, aki kjennek tesférsőgora, mikor bócsukra egyár Bisztirczire még Márja Czellbé, szeret ünökügetni. Ev vezeti a porosecziut, akár ijott, akár őjött, még ehös gyomorre és ott dáviriku (= kiabál) a porosecziu elütt“.

Rofa Jóska. Rekedtségénél fogva mintha rőfögősen ejtené ki a hangokat, azért már gyermek korában társai Rofának keresztelték el.

Fölöntü Pál. A garatra szokott felöntözgetni „mikor bérug, hát izej mikor részög“.

(Dolbrónak.)

FATÉR JÓZSEF.

Tájszók.

Zilahiak.

fersing: szoknya.

félkótya: eszelős, féleszű,
hülye.

füddzö: főző.

füdzfa, fűczfa: fűzfa.

füttö: kályha.

fímlík: fénylik.

findsia: csésze.

gelebibe: kebelébe.

gurdé: gyom.

gyere nálunk: jőj hozzánk.

gyökönt: bolyogat, bólintgat.

gyömöcs: gyümölcs.

hajkal: csendesen, lassan.

- helyben hagyni: keményen elverni.
 hink-hank: kevés értékű, semmit érő, selejtes.
 honnat, honnét: honnan.
 hoplás: gézengúz, munkakerülő, naplopó.
 hirnyó: hernyó.
 ippeg: épen.
 istenitélet: vihar.
 ivutt: ivott.
 jóizű: csinos, formás.
 kalálka: evés- és ivásért végzett munka; mulatsággal összekötött munka.
 kalamistrál: munka közt alkalmatlankodik, utbavan, munkájával semmit sem segít elő.
 kápás: képes (fábig). „Nem kápás reá”: nem tudja azt megtenni, elvégezni, nincs reá képessége.
 kárpál: sokat beszél, perel valakire, zsörtölődik. „Ne kárpálj: ne járjon a szád, hadd el már a perelést, szidást.
 kártyus: fa kanna.
 kastos: sáros, lucskos, harmatos vagy megázott fűtől nedves, piszkos.
 kasul-bakul: össze-vissza.
 kasornya: gyékény- vagy csepüfonadék, melyben konyhaedényt hordanak a mezőre; fazékfogó.
 kecskebukázni: bukfenczet vetni.
 kofa: gyümölcsáros férfi.
 kofáné: gyümölcsáros nő.
 kokas: kakas; pattogatott tengeri.
 kománé: komasszony.
 kopacz: kopasz.
 kóriczál: csavarog, bolyong.
 kócs, kaucs: kulcs.
 kótyagos: jó kedvű a bortól, ittas.
 köntös: női ruhaderék és vele egy kelméből készült szoknya.
 kukra ugrik: visszapattan, felszökik, fölfelé ugrik.
 kukraugrós: rugalmas.
 kukraemelni: függélyes irányban emelni.
 kukkazni: sárgolyót feldobni vessző végéről.
 kukuró: perecz kenyértésztából.
 küllő: harkály.
 lator: parázna.
 ládabeli: fehérnemű, kelengye.
 lefetel: nyelvel.
 légely: lapos dobhoz hasonló fa edény, melyben vizet vagy bort visznek a mezőre. (Békésmegyében csobolyó néven ismeretes.)
 liphendi } léha gondolkodó
 liphec } zású.
 liu: lévő.
 lusta: ocsmány, ledér.

JUHOS BÉLA.

Székelységek.

(A Tájszótár kéziratából. Vö. Nyr. XIV. 223.)

- bakk fütty: gyermekek játéka; az egyik lebuvik négykézláb, a más keresztül szökik rajta s az is lebuvik s a többiek is rendre keresztül szökődnek, és így tovább.
 balogos: béfelé álló, p. o.
 balogos körmű ló, befelé hajlott körmű.
 élesz: sernek avagy pálinkának valónak felforrása; innen kis élesz; midőn a ser vagy pálinkának valót előre élesztővel megkeletik egy kissebb

- cseberben s úgy töltik a nagyobb kádba.
 felvájni: a ledőlt gabonát a földről; innen vájos gabona: ledőlt vagy nehezen aratható.
 fodrittó: a bőr szinit fodorított fa eszköze a timárnak.
 keverés: a pálinkának beforrozott moslék forma higság.
 frisko: ingre fölvet s azt ki-méllő derék közepéig érő kurta kendervászon másod ing.
 frekturás: különös fogásu ember.
 haskéreg: Mártonnál haskér.
 meglábbalni: a betegségen keresztülesni szerencsésen.
 megnyállani: a húsnak megnyulósodni.
 megnyergelni: felülkerekedni a feleségnek a férjén.
 megömleni: az ön öntésben az ijesztő tárgy képinek kiömleni.
 megragadni: megfogja a malota az üstöt; valakinél sokáig ülni.
 megráncodni: megránczkodni.
 megreppenni: a veréb egy kisség felszáll s ujra leszáll.
 megszemelni: a buzát szemként megszédni.
 megtérülni: valakinél valami dologba boldogodni.
 méh-szin: méh tartó hely, apiarium.
 méltatni: általadni, p. o. én általméltatom, pro: adom.
 mihejszeg: a mihejpadba járó vasszeg, a melybe akasszák a deszkát.
 orozba maró: kutya, a ki nem ugat s megmar, lopva megmaró.
 őszveereszteni: két deszkát gyaluval.
 őszveérni: a szilvának a kádba őszverothadni.
 őszvehadarni: a cséphadaróval őszveverni.
 őszvekuczorittani: a tűznek a szalonnabőrt őszvegombogtatni; a lábat őszvesugorítani.
 őszvesodrani: a tojás székít sodrófával őszvekeverni.
 ötves-olló: réznyirő olló a lakatosoknál.
 pappal hálni: midőn a fonalat a vetőre egészen föl nem tudja vetni a szövő s a házban éjczakára bennmarad a vető.
 sarok-iró: sarkot cifrázó lapos fánccos csont.
 színő-fa vagy husló-fa: két lapittoju fa, a melynek van mintegy kilencz fertályos két lába; a szőcsök műszere, a mivel a bőrnek a színét tisztítják meg a csávéától.
 színő-kasza: a mivel a színét adják meg a timárok; nem éles, mert ha a volna, vakarna.
 szőkő-juk: egérnek, ráknak titkos juka, a melyen keresés elől kiszökhetik.
 szőrtojó: egy sing hosszúságú vas, nem éles, a mellyel a timár letolja a szőrit a bőrnek.
 cselekedő-üst: mindennap kézbe forgó kicsid üst. (Olyan kifejezés mint a nyelvemlékbeli: künnjáró edény: hétköznapi használt edény. Fr. J.)

Néprománczok.

Jó estét, jó estét Sági biróné asszon!
 Itthun van-é lányo, a kedves galambom?
 Itthun van, aluszik az ész szobábo,
 Az ész szobábo, piros paplanyos ágybo.

Ménnyén be, ménnyén be, híjja é a bálbo,
 Sárگو¹⁾ bronell czüpöt huzza a lábáro,
 Szép selém szoknyáját kösse dérékáro

Hangászok, hangászok²⁾, réggelig huzzátok!

 Mast mulatok kedvemre Sági biró lányávuó,
 Sági biró lányávuó, az én kedves rózsámmuó.

Iczikém-piczikém, haggy ékkicsint pihennyi,
 Sárگو bronell czüpömbü a vért kiöntenyi!
 Ném léhet pihennyi, ném léhet nyugonnyi,
 Sárگو bronell czüpödbü a vért kiöntenyi.

Té tétté fogadást én elöttem, ném más,
 Hogy én rajtam kívül sohasé szereccz mást.
 De té hamis vuótá, már engém mégcsuótaá,
 Éppár hamis csolkér máshuó folamottaá.

Vergyé még az isten aszt az idés anyát,
 Estétü réggèig ki ném látyo lányát.
 Vergyé még az isten azt az idés apát,
 Estétü réggèig ki ném látyo fíját.

Éfél után öt óra, harangoznak hajnóra,
 Szép szomoru verséket Sági biró lányáro.
 Még a más vendégnek³⁾ huzzák a vigadót,
 Sági Mariskáro huzzák a haldoklót.

Jó estét, jó estét, Sági biróné asszon!
 Aszt hallottam, hogy méghuót az én galambom.
 Méghuót maá, méghuót maá é is van temetvé,
 Té hitván rongy embér szenveccz a börtönbe.
 (Bókaháza. Zala partján.)

KERTÉSZ JÓZSEF.

¹⁾ „Sárگو bronell czüpöt“ ugyan már nem viselnek, de a fekete még mindig a legnagyobb fényűzési czikk e vidék leányainál.

²⁾ Hangászok: zenészek (czigányok). A nép dalaiban szereti az urias kifejezéseket használni. K. J.

³⁾ Nem tollhiba a „vendég“? S z e r k.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVÁS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó ^s hivatal
Budapest
VI. Bulyovszky-
utca 6. sz.

XIV. kötet.

1885. AUGUSZTUS 15.

VIII. füzet.

A MAGYAR NÉVRAGOZÁS.

3) A -nál, -től, -hoz ragok.

A -nál rag alakjai és eredete.

A -nál rag illeszkedés nélkül nyelvemlékeinkben nagy ritkán fordul elő; pl. *Ferencz-nál* Lev. I. 2. (a HB.-ben egyáltalán nem fordul elő.) A *nél-kül* első eleme némely codexünkben még nem a következő *kül-höz*, hanem a megelőző névszóhoz illeszkedik (-nál kül és -nél kül). Annyival föltünőbb, hogy némely vidék ejtésében még maig sem hajtódik végre mindig az illeszkedés. Különösen a göcseji nyelvjárásban állandó a -nál alak: *ennál*, *erdünál*, *embernál*, *kendernál*. (Budeniz-Album 170.) Hasonló alakok dívnak még az Őrségben *kiná* e h. *kinél* Ny. IV. 38. és Halason: *Péteréknál*, *Szekéréknál* VII. 562. *anná a ménösná* VIII. 85. (Vö. még Somogyból: *ménna* tovább, *anná* jobb III. 318.) — Palócz kiejtéssel: -*nuá(l)*, *nuállunk*.

Az *l* hang elveszésére régi példa „Szabo Istuanna voltam“ Lev. I. 76. Ma pedig a -*ná* -*né* az élőbeszédben egészen közönséges.

Viszont már a régiségben és szintúgy a mai nyelvjárásokban gyakran találkozunk kettős *ll* hanggal a személyragos alakokban. Így pl. a székelységből: *nállam*, *nállad*, *nálla* Gyarm. nym. II. 114. *nálla* (Háromszék) Ny. V. 466. Szatmár megyéből VII. 275, IX. 131.

A középfok mellett eredetileg úgy látszik általános volt a -*től* rag használata, ez pedig személyraggal ilyenformán hangzott: *töllemtől* stb. Aztán lassanként a *nál* rag lépett helyébe s pl. a Bécsi és MünchC. nyelve a kettő között ingadozik. Ez az ingadozás abban is mutatkozik, hogy egy-két codexben ilyen abajdocz személyragos alakot

találunk: *tölletecne*l MünchC. 203. *tölenel* TihC. 142. Később a régi *töllem*től helyébe a tiszta *nálamnál* alakot vették használatba*), s a középfok mellett ez maradt a rendes személyragos határozó *maiglan*; pl. erősb vagyok náladnál Helt. mes. 210. A múlt század óta azonban előfordul, s nem ritkán, az egyszerű *nálam*, *nálad* alak is középfok mellett e h. *nálamnál*, *náladnál* stb., még pedig versben prózában egyaránt; pl. „sokkal többen vannak ők minálunk“ Jók. Erd. ar. 105. Sőt már Gyarmathi nyelvm. II. 114. egyenesen ajánlja a második *nál* elhagyását, de nem világos, vajjon az ő ötlete-e ez vagy pedig valóban a székely népnyelvre támaszkodott-e mint számos más szabályában**). Érdekes a következő vegyes példa: „boldogabb ily polgár *nálam* és *náladnál*, noha fényes kapa várja gunyhójánál“ Orczy L. költ. holmi 72.

Nálamnál azonfölül előfordul némely régi irónál a *kül* szócskával kapcsolatban. Midőn ugyanis a mai *nélkül* még ilyen alakban szerepelt: *láncsánál kül* és *törnél kül*, mégis már nem tetszett a magyar nyelvérzéknek e két elemnek illetén szétválasztása: *nálum kül*, *nálad kül*, s azért inkább ismételték a *nál*-t közvetlenül a *kül* előtt. (Igaz, hogy ez nem magyarázza meg a középfok melletti *nálamnál*-t, s hogy másrészt a két jelenségnek valami közös oka lehet, mert a *kül* v. *nélkül* elválasztó természetére nézve megegyez a középfokokkal.) Példa: „*mynalunknalkwl* országot nyertetek“: sine nobis regnastis Komj. I. Kor. 4:8. Ebből a szerkezetből fejlődött aztán a mai *nálam nél-kül*, *nálad nél-kül* stb.; az imént idézett mondat már Károlynál így hangzik: *nálunk nélkül* országot vettetek.

Végre a mai népnyelvben hamis analógia útján meghatározókba is belopódzik az a pleonasztikus *nálamnál* alak. Ezt mutatja legalább a következő adat: „*nálunknál*: hozzáunk; *nálunknál jöttek*“ (Szabolcs m.) Ny. IX. 136.

*) *Nálamnak* VirgC. 3. (mire Sziládi hivatkozik RMK I. 343) csak toll- vagy sajtóhiba lehet.

**) Különben is kissé furcsán hangzik ez a szabálya: „A [*nál*-ból képezett] birtokos névmásokba szépen elmarad végül a -*nál*, p. o. okosabb *nállam*, *nállad*, *nálla*, mégis meg lehet különböztetni ettől ama másik hasonlító birtokos toldalékot: *nállam*, apud me. De a többese megmarad: szebb *nállunknál*, *nállatoknál*“.

A *nál* ragot Révai gramm. III. részében az észti *neál*, *näüle* 'seite' szóval vetette egybe. Ez nem elégíthet ki bennünket, mert magashangú (az első alakban az *ea* diphthongus csak a hosszú *äü* hang dialektikus változata, így *pää* h. *pea* stb.), míg a magyar szó mélyhangú. — Gyarmathi már azelőtt összeállította volt a lapp *nala* névutóval (affin. 42.). Ez az egyeztetés alaki tekintetben elég találó volna, de itt meg az a baj, hogy más forrásaink szerint a lapp *nala* nem a. m. *-nál*, hanem *-ra*, *nalne* rajt, *nalde* -ről (l. pl. NyK. XII. 201. Halász lapp nyt. 20. l.) Ehhez a lapp névutóhoz tartozhatik az a két elavult észti alak: *jöge-nal* an oder in dem flusse, *vezi-nalle* auf dem wasser, melyeket Weske idéz (unters. 45. 91.), melyekkel tehát nem elég alapon állítja össze a mi *nál*-ragos alakunkat. — Kielégítőbb magyarázatot adott Budenz NyK. II. 313.: „nagyon valószínű, hogy a *nál* mint névszótó egyezik a mordvin *mal* tövel, melyből casusragokkal e postpositiók támadnak: *mala* v. *malasa* = nál, közel hozzá, mellett; *malasta* közeléből, mellől; *malas*, *malan* közel hozzá, mellé; . . . a [magyar] *mál* igen alkalmas szó arra, hogy a nyelv postpositionalis alapszónak alkalmazhatta“. *Mál* pedig édes testvére a *mell* szónak, melyből a *nál* raggal rokonértelmű *mellett* névutó van képezve. A *nál* Budenz szerint valamikor **nál-n* volt; a szókezdő hang elváltozása ugyanaz, mint a *mevet*: *nevet*-féle példákban. Csak az a föltűnő, hogy míg a **bel-n*, **kül-n* ezzé váltak: *benn*, *künn*, addig **nálnam*, *nálnad* ezzé lett: *nállam*, *nállad*. De itt tekintetbe vehetjük a dissimilatióra való hajlamot, mely a kezdő *n* után a következő hangcsoportból inkább az *l*-et tartotta meg, mint az *n*-et. Vö. *Anton*: *Antal*, *gyándnt*: *gyalánt*, *gyaránt*, és viszont a két *l* kikerülése végett: **sajlál*: *sajnál* (Budenz), *talál*: *tanál*, *szelel*: *szenel*.

A *-tól* rag alakjai és eredete.

Az *ó ö* és *ú ü* hangú alakok váltakoznak, mint ablativusi viszonyiszóinknál általában (l. az *-ul* *-ül* ragot). Példák: *teulem* ÉrdyC. 522b. *kyteul* 519. *istenteul* 520b. stb. De pl. Bornemisznánál kétfélekép: *mitől* *vagyon* — *attul* *vagyon*, Préd. 74. *fenektül* *fogua* 25. stb. A HB. szintén a zártabb hangot mutatja: *gimilcictul*, *gimilcetul*, *gimilstvul* (két-

szer), *istentől, ildetuitól, kinzotviatól* (vö. uo. *charmúl*, de másrészt: *belevl, felevl*). Ugyanezek az alakok később is minden korban előfordulnak amazok mellett, pl. *fogsagtól* CzechC. 33. *en thywlem* RMNy. IIb. 140. *te túled* Kár. bibl. 453. *-túl* Pázm. préd. 49. stb. *Istentől, órdógtól*, Matkó bány. 74. A mai előbeszéd többnyire ezt a kiejtést fogadta el, míg az irodalmi nyelv a *-tól -től-höz* ragaszkodik.

Azonkívül a *-tól*-nak néhol nem *-től*, hanem *-tél* felel meg; pl. *ideytel* EhrC. 1. *emberektel* 21. (de uo. *keppetewl* 2. *ysten-tewl* 3. és *angaltol* 1. stb.) *télem* RMK. I. 160. *teyled* a te KulcsC. 92. de: *een tulem* a me uo. 3.

Az *ú ü* magánhangzó Dunán túl ma rendesen rövid: *én tülem, attul is, ettül is*. Vö. a következő rímet: Ott a mezőn szól a *fülemüle*, fáj a szívem igen hamar *tüle*, Göcs. népd. 67.

Más vidékeken viszont nem csak a magánhangzó hosszú, hanem a személyragos alakokban az *l* hang is: *én túllem* stb. Ilyen alakokat régi irodalmunkban is gyakran találunk: *ó túlló* ab ea, ab eo BécsiC. 6. 36. stb. *túlló* Tel. ev. 558. *túllánc* Matkó bány. 59. — Viszont a ragban az élő beszéd az *l*-et többször elhagyja mint nem, kivált más-salhangzó előtt és mondat végén; pl. székely közleményekben: az alma a *fájdító* nem messze höngörödik Ny. VI. 465. ótalmazzon *bútó betegségtő* V. 521. (de: lesz *kejedből* bíró 519.); az Alföldön: *attú, ettü*; Dunán túl: *attu, ettü*.

Az *ettől* alak sajátosságos módon bővült az enklitikus *n*-nel a következő példákban: *entwolenfoghwa* [olv. *etwolen-*] nem észem hübenne: ex hoc non manducabo ex illo JordC. 606. *ettülen fogua* ex eo Félegyh. bibl. 119. *ettülen fogva*, Szeged népe II. 140. Érdekes volna tudni, előfordul-e ez máshol is, és nemcsak a *fogva* szó előtt.

Középfok mellett a mai *nálamnál* helyett előfordul *tőlemtől, tőledtől* stb. az Érdy, Bécsi, Münch. cc.-ben; pl. ÉrdyC. 211b., *tőletől* [olv. *tőllétől*] Münch. 97. Továbbá ezek az abajdocz formák: *tőlénél, tőletteknél*; l. az előbbi ragot. — A *nálamnál* kül rokona ez a kifejezés: *tevettevl megváltván* HorvC. 270. GömC. 131.

A *-tól* ragot sokféleképp származtatták. Már régi a *tőből* való magyarázat (kié?), melyet Imre S. NyK. II. 330.

elvet, mert szerinte „*től* oly ösztönhangra mutat, mely egy odább v. távolabb eső helyre mozdulást jelel; valószínűvé teszi a *távol*, *taszít*, *tétova* és sok egyéb ilyféle szó“. Hogy ilyen késő-keltű ragnál nem mehetünk vissza „öszönhangokra“, az nem szorul ma bizonyításra. — Hunfalvy a *-tól* *-tól* előrészében a finn ablativus *ta* ragját látta NyK. II. 31. Ez ellen először is ugyanaz a kifogásunk, melyet az imént tettünk; mert ha a *től*-ben olyan ősrégi rag maradt volna fenn, akkor nem élnénk mai napig az önálló *tölem*-féle határozókkal. Másodszor tudjuk, hogy *-ből* *-ról* *alól* *közöl* stb. mind ablativusok; tehát semmi sem bizonyítja, hogy a *től*-ben már az első elemnek is ablat. értéke van. Végre a finn *-ta* eredetileg *-da*, ennek pedig a magyarban szabályosan nem *t*, hanem *l* hang felelne meg. — Ezen ellenokok közül a másodikat nyomban kifejtette Budenz NyK. II. 296. Ő e ragot ugyanott egy **teh*-, **tej*- alapszóra vitte vissza, melynek megfelelői volnának a zürjén-votják *din*-, mongol *tegen* névutói alapszók, továbbá a török *jakîn* és társai, „közel“. Már akkor megjegyezte, hogy „ugyancsak ezen alapszó megfelelője rejlik a mordvin *ti* dativusragban, mely tkp. lativusi postpositio“. Végre még uo. 305. az osztják *taga* „hely“ szót egyezteteti az említett alapszóval.

Magyar-ugor szótárában visszatér Budenz a régi magyarázatra, mely ezentúl valószínűleg mindig meg fog állni: t. i. a *tő* főnévből *-tól* e h. **töv-öl*, mint *-ből* e h. *bel-öl*, *-ról* e h. **raj-ól*. Az eredeti **tövöl* etymologice a. m. tövéből, tövétől el, de praegnans értelme ez: közeléből el. Az utóbbi átvitelre idézi Budenz a *tő*-szomszédot, vagyis közel szomszédot (a minthogy a *hegy tövében* is a. m. egészen közel a hegyhez, a hegy mellett), továbbá a finn *tykö-paikka*-t, mely a. m. közvetlen környezet, *tő*-szomszédság. Ez a finn *tykö*, továbbá változata *tyve*-, és a már fent említett zürjén *din* — mind a. m. „*tő*, *fatő*“, s nemcsak hogy mássai a mi *tő* szavunknak, hanem ép olyan értékű viszonzyszók alapszavául szolgálnak, minő a *-tól*. Pl. finn *tykö-nä*, dial. *tüve-n*, zürj. *dinin* a. m. bei, apud (vö. fül-*tövön* = fülnél, fül mellett); f. *tyköä*, dial. *tüveä*, *tüvöl*, zürj. *dinš* a. m. von, -tól stb. (Találó analogia még a Budenz idézte észt *jüres* bei, *jüre* zu, *jürest* von, -tól a *jüre*- „radix, gyökér“ alapszóból.) Végre joggal ide állítja Budenz most is a mordvin allativus-dativus

jelét: a *tej*, *te*, *ti* postpositiót (vö. finn dial. *tüve*, *livi* ,zu, -hoz'). Kevésbé bizonyos, hogy ide tartozik-e az a magyar -té (**tövé?*), mely néhány lativusi határozó szóban tűnik elé: *végtére*, *széltében* stb. L. Ny. VII. 97. A magy. kötőszók I. 92.

A -hoz rag alakjai és eredete.

A -hoz -höz -höz ragot már írott nyelvemlékeinkben is ilyen alakban találjuk, csak hogy még a HB.-ben s kivételesen néhányszor az EhrC.-ben is egy fokkal zártabb a magánhangzója: *ozchuz* HB. *labayhuz*, *varashuz* EhrC. 10. 155.

Azonban a személyragos alakok a régibb codexekben (Ehr., Bécsi, Münch., Apor, Jord., Érdy, Keszth., Kulcsár cc.) még rendesen így vannak írva: *hoziam* *hoziad* *hoziaia* vagy *hoziam* *hozyad* *hozyaya* v. *hozyaa* stb., azaz *hozjám*, *hozjád*, *hozjája*. De némely codexekben már a mai *hozzám* *hozzád* olvasható (Virg., Czech c., Marg. leg.). Ezek az alakok csak úgy fejlődtek amazokból, mint pl. az imperativusban a mai *űzze*, *végezze* ugyanazon codexek *űzje*, *végezje* alakjaiból; így olvasunk a mai *hosszú*, *asszú* helyén a codexekben *hoszjú-t*, *aszjú-t* stb.

Nevezetes, hogy az a *hozjám* alak, mely már első nyomtatványainkban majdnem nyomtalan eltűnik, egy kis vidéken Erdélyben, Gyergyó és Kőhalom székek egy részében, maiglan fönmaradt. Példák: *hojza* Ny. VIII. 232. X. 46. *hajzám* [igy?] X. 42. (Gyergyó); *hojzánk* IX. 426. (Halmágy). Csak hogy ezekben hangátvetés történt, ugyanaz a hangátvetés, melyet azon vidékek nyelvjárása az imperativusokban is végrehajtott: *válajszanak*, *szakajsza* stb. e h. *válaszjanak*, *szakaszja*, mint az említett codexekben olvassuk. (Erre nézve vö. Ny. VI. 449.)

A *hozjám* alakból indulnak ki különféle székely alakok, még pedig úgy hogy az *o* hang a *j* miatt elváltozik, épen úgy mint a *tanojt*: *tanejt*: *tanét*: *tanít* vagy a *rajtam*: *rejtam*: *rélam*-féle esetekben. Így található már gyergyai közleményekben *hejza* is Ny. VIII. 233. X. 42. Azután további hangváltozásokkal ezek keletkeztek: *tü* *hézzátok* (Udvarhely) IV. 372. *híza* V. 330.

De az egész székelységben legelterjedtebb kiejtés ez: *hézzám*, *hézzád*, *hézza* (rövid véghanggal, mint uo. *rea* e h.

réd), *hézzánk*, *hézzátok*, *hézzok* (a nyugati székelységben, szintügy rövidítve uo. *rējok* e h. *rédjok* Kriza 552.) és *hézzik* (keleti szék. l. MNysz. VI. 224., mint uo. *rèik* Kriza 552.). — Ha némely közleményben *o* hangot is találunk, ez nyilván csak az irodalmi nyelv s a művelt kiejtés hatása; pl. *hozza* V. 519. *hozzánk* VIII. 183. (Csík); *hozzuk* Népk. gy. III. 370.

Az illeszkedés megvonta vagy megnevonta a HB.-ből nem tűnik ki, de a későbbi nyelvműlékekben már mindenütt megvan, úgy mint a mai köznyelvben; még pedig három alakja van e ragnak: *-hoz -héz -höz* (csak néhány codexben s a déli alföldi és dunántúli kiejtésben apad le kettőre e szám: *-hoz -höz*). — Annyival meglepőbb, hogy a göcseji nyelvjárás még ma is csak az egy *ho(z)* alakban ismeri e ragot: *ezho*, *azho*, *firho*, *kertho*, *lőcscho*, l. Budenz-Album 170. Így a Nyelvőr közleményeiben: *legényho* III. 179. *feleségého* 180. *egyikho*, *eho* 425. *pékho* VI. 419. *istenhő* VIII. 82. stb.

A göcseji alakban részint nyom nélkül elveszett a szóvégi *z*, részint pedig pótló nyújtás hátrahagyásával. (Föltűnő jelenség azért, mert a magyar mássalhangzók közül különben csak *l r* szoktak pótló nyujtással elveszni, pl. *vóna*, *mikó* és: *öttözik*, *bossó*.) Mind a kettő megtörtént más nyelvjárásokban is. A *-ho -he -hő* kiejtés dívik a bihari, debreczeni, hegyaljai, hevesi nyelvjárásokban; pl. *mindenhe*, *karóho* (Pocsaj, Bihar m.) Ny. VI. 421. 463. *fejihe* (Debreczen, l. IX. 204. 165.); *kévekötéshe* (Tállya) VI. 82. *kovácsho*, *senkihő* (Sirok) VIII. 44. A dunántúli nyelvjárások pedig a hármas *-hoz -héz -höz* helyett rendszeren a kettős *-hó -hő*-vel élnek, pl. *ahhő ehő* stb.

Dunántúl azonban sokfelé és Dunán innen is hallható ez a kiejtés is: *ágyhol*, *paphol* (Szent-Gál, Veszpr. m.) Ny. II. 185. III. 278. *urakhol* (Fehér m.) V. 273. *férhöl*, *embörhöl*, *kirájhol* (Nagy-Körös) Népk. gy. I. ötödik mese, stb. *) Ez nyilván hamis analogia útján lett az előbbi *-hó -hő*-ből, mint *csolkol*, *pélpa* e h. *csókol*, *pípa* stb. (l. Az analogia hat. 7.)

*) Arany is használja egy helyt rímbe: *hódol* — *góthol* BHal. XI. én. és ezt így mentegeti egy jegyzetben: „Nagy vidék így ejti a *hoz hez* ragot. Az pereljen az én perlóimmal“. NB. Arany több évig tartózkodott Nagy-Körösön, hol szintén így ejtik.

Valószínűleg szintén így keletkezett a *-hon -hön* ki-jetés, mely az Alföld déli részein divik (Szegeden, Szentesen, Hódmezővásárhelyt, Makón stb.); pl. *fogáhon, férhön mégy, lábáhon* (Szeged) Ny. III. 30. 278. 320. *folyóhon* (Szentés) VI. 86. *ahhon való* (Hódm.) V. 417. *födhön váglak, vágd a falhon* (Makó) IX. 378. Ezekre nézve legkevésbé sem elégíthet ki bennünket Szilasi magyarázata Ny. X. 492., mely szerint a *-hon* alak „úgy juthatott szélesebb használatba, hogy közvetve a *hun* kérdésre is megfeleltetett, pl. *hun* voltál? felelet: elmentem barátomhoz“ és így az *úton, helyen*-féle helyhatározók *n*-je is hathatott rá. Azonban Szilasi is abból indul ki 491., hogy a *-hoz* előbb *-hó*-vá lett s csak ebből fejlődött a *-hon*.

A *-hoz* rag eredetéről is sokféle vélemény volt már. Révai szerint (gramm. III. rész) „non potest aliud esse, quam *cháze* hebr. *Pál-hoz* ergo proprie est Pauli-pectus“. A jelentést tekintve nagyon megfelelő magyarázat volna ez; hiszen a rokon jelentésű *mell-é* és *-nál* csakugyan a *mell, mál* szók származékai. — Budenz egykor azt vélte, hogy „a magy. *hoz*-nak párja a török *kat*, kojából *kas*“ (NyK. III. 297.); vö. még pl. a csagataj *kaš-t*, pl. *kašiga* hozzája. A „Szóegyezések“-ben meg a finn *kanta*, észt *kund* „sark“ szókkal egyeztetni, úgy hogy *-hoz* eredetileg a. m. sarkába, közelébe, in calce, auf den fersen. Végre előkerült a legközelebb rokon nyelvek egyikéből egy hangjában és jelentésében teljesen megfelelő viszonzyszó: az osztják *χοζα*, pl. *pos χοζα ταΐτα*, a cél-hoz tartani, célózni, *muñ χοζα ασναλ ul* mi hozzá-nk közel van. Erre nézve azt mondja most Budenz a MUGSzótárban: „Kétség nincs, hogy a magy. *-hoz* csak rövidültje a *hozzá*-nak (vö. *-be* és *belé-m*), ez meg e h. *hozjá*. Az is világos, hogy a vég *á*-ban hova-irányt jelező rag foglaltatik, úgy hogy töszóul ez tűnik föl: *hozj*-. Szintígy van irányrag az oszt. *χοζα α-jában* (vö. *puñil* oldal: *puñila*, *puñla* oldalra, félre); tője tehát *χοζ*-. Hogy ez „oldal, közelség“-felét teszen, kitetszik a nyilván vele egybetartozó *χοζιñ* szóból: *χοζιñ elta* von der seite, *χοζιña volla χο* nachbar [közel való ember]; *χοζιñna* (loc.) bei, neben“. --- Említsük meg itt a HB. *oz-chuz* alakját, mely kezdő hangjával még közelebb áll az osztják szóhoz; vö. oszt. *χολim*, vogul *χurum* = HB. *charm-ul*: ma három.

SIMONYI ZSIGMOND.

EGY MÁSODIK HANGZÓILLESZKEDÉS A MAGYARBAN.

Ismeretes dolog, hogy a magyar nyelvben mutatkozó hangrendi illeszkedés közös sajátsága az egész altáji nyelvcsaládnak. Némely török nyelvben előfordul ezen kívül a hangzóknak még egy másik illeszkedése is. Ezen második illeszkedés abban áll, hogy, ha a tőszóban ajakműködéssel ejtett hangzó van (*o, u; ö, ü*), akkor a ragban, vagy képzőben is ily hangzónak kell lenni; ha egyéb hangú a tőszótag (*a, i; e, é, i*), a rag is ily más hangzóval van. Természetes, hogy ezen illeszkedés mellett a másik is érvényesül, úgy, hogy ha a tőszótagban magas hangú ajakvocalis van, a ragban is csak magas hangú ajakvocalis lehet, és így tovább.

Radloff (Phonetik der nördlichen Türksprachen, 59. l.) az ajakhangzók ezen illeszkedéséről szólva, mit ő *labialis attractio*-nak nevez, megemlíti, hogy ennek nyoma megvan a magyar nyelvben is. Nézzük meg, vajjon valóban ugyanaz a jelenség-e az a magyar hangtörvény, melyet Radloff ama török sajátsággal egybe állít.

Ha végig tekintünk a magyar nyelv ragozása és képzése rendszerén, valóban akadunk egy jelenségre, a mely nagyon hasonlít az említett török sajátságához. Ugyanis, a hol a mély hangú szavaknál a ragban és képzőben *o* van, ott a magas hangú szavak vagy *é*-t, vagy *öt*-t használnak, a szerint, a mint az előtte lévő szótagban *e, é, i* vagy pedig *ö, ü*, van. Például: *barátok: követék, törökök | irok: kérék, ülök | házhoz: kerthöz, földhöz* stb.

Tehát valóban, előfordul a magyarban is az ajakhangzók illeszkedése, de nem oly terjedelemben, mint azt némely török nyelvben tapasztaljuk. A magyarban ez csakis a magas hangú szavakban történhetik meg, s itt is csak a nyíltság második fokán álló rövid hangoknál (*é, ö*); de az *i*-ből soha sem lesz *ü*, ha előtte ajakhangzó áll is, s az *e*-nek nincs is a magyarban ajakhangú párja. Továbbá a magyarban ez illeszkedés csakis akkor történik, ha a kérdéses rag közvetlen az ajakhangzós szótag után következik; de ha a két szótag közé valamely más hangzó kerül, akkor már nem történik meg az illeszkedés, pl: *ültök*, de: *ülteték, ültetik*. Tehát ez illeszkedés ereje csakis egy szótagra terjed ki.

Ez illeszkedés szerepét még jobban is meg kell szorítanunk, mert nem is terjed ki az egész magyar nyelvterületre. Vannak nyelvjárások, melyek nem ismerik ez illeszkedést. Ilyen Szeged és vidéke nyelve, s vele ebben meg-egyeznek mindazon nyelvjárások, melyeket *ő-zők*nek szoktunk nevezni. Ezek a nyelvjárások ilyen esetekben mindig *ő-t* ejtenek a magas hangú szavakban, akármilyen hang van is az előtte álló szótagban. Tehát: *ezők, kérők, keresőd, hiszöm, epröz* stb.

Kérdés már most, hogy szabad-e ezt a jelenséget úgy fognunk föl, hogy ez talán egy régibb teljes illeszkedésnek maradványa, nyoma, mint azt Radloff hiszi. Egy pillantás a régi nyelvbe rögtön meggyőz az ellenkezőről. Egész közönséges még a mult századból való könyvekben is az ilyen alak: *könyvhöz, földhöz*; a codexekben ilyen alakok is gyakoriak: *ewsek* ÉrdC. *ökrem* Helt., *öldeklő, öldeklés* Helt., *ewltezet* PG.; *ötzer* MünchC; és ellenkezőleg: *emelkődeek* ÉrdC., *kereskődik* DebrC., *eerkőzik* ÉrdC. Tehát nem nyelvünk egy ősrégi saját-ságának fönmaradt nyoma az a kevés, a mi az ajakhangzók illeszkedéséből a mai nyelvben megvan, hanem ellenkezőleg csakis újabb fejlődés, vagy talán annak is csak a kezdete.

A magyar szavak hangalakjának ilyen irányban való fejlődésével találkozunk a tőszókban is. A mai magyar nyelvben ugyanis nincs oly tőszó, melyben egymás mellett állana *é* és *ő*. A régi nyelvben sok ily szavat találunk: *ördeg* JordC. ÉrdC., Helt., MargLeg.; *eröll* (örül) ÉrdC., FestC. és *ewrel* WeszpC.; *ewtues* PG.; *öduazit* Melius, *öduességös* WeszpC.; *ezön* (özön-viz) RMKT. II. és *özen* TihC.; *ürem* MA., Melius; *üszek* TelC., *wzeg* (üszög) Komj., Heltai; *önnen* Kat. leg. Ezekben a szavakban is ugyanaz a változás történt, mint a fön-tebb elősorolt ragos alakokban, hogy a nem ajakhangzó illeszkedett az előtte álló ajakhangzóhoz. Tehát egyáltalán azt tapasztaljuk, hogy a mai magyar nyelv az ajakhangzók illeszkedése felé törekszik.

Azt kell még megvizsgálnunk, hogy azon esetekben, midőn evvel az illeszkedéssel találkozunk, melyik volt a kettő közül az eredeti hang. Vajjon mindig régibb *é*-ből vált-e igazán *ő* az előtte álló ajakhangzó hatása folytán; vagy talán régibb *ő*-ből is lett *é* ott, a hol nem állott előtte *ő* vagy *ü*.

E célból két csoportra kell osztanunk az eseteket. Az első csoportba foglaljuk azokat, a melyekben a változás alá eső hangzó a *tő*höz tartozik; a második csoportba pedig azokat, a melyekben az illető hangzó magában a ragban vagy képzőben van.

Az első csoportba tartoznak mindazon esetek, midőn az *é*, *ö* véghangzós szavakhoz valamely eredetibb rag vagy képző járul: *lelkék, törökök* | *lelkém, törököm* | *lelkéd, törököd* | *lelkét, törököt* | *lelkés, törökös* | (*második*) *ötödik* || *kérek, ütök* | *kérem, ütöm* | *kéréd, ütöd* | *keverég, füstölög* | *érez, kötöz*.

Hogy milyen volt mindezen esetekben a *tő* végső hangzója, azt ma már (vagy ma még) biztosan eldönteni nem lehet. A régi nyelvet vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy az ilyen esetekben gyakran előfordul *é* is az ajakhangzós szavak után: *ewrek* (örök) Corp. jur. | *ewsek* ÉrdC., *törökek* Helt. || *ötet* (ötöt) MA., *üszöget* Zrinyi | *erkölcsöt* Rájnis || *ökrem* Helt. | *ewsem* PG. || *ürmes* bor Web. | *üszöges* WinkC., VitkC. | *ösztonesen* PP. | *ördönges* Born., *evrdevges* CornC. | *dögesit* Progn. 23 || *ewted* (ötöd) JordC. || *meggyözed* Kat. leg. | *megtörem* uo. Tehát ebből, hogy a régi nyelvben az ajakhangzós szavakban is gyakran *é* a *tő* végső hangzója, másrészt abból, hogy a nem *ö-ző* nyelvjárásokat kivéve, alig találunk viszont nem ajakhangzós szavat, melyben *ö* ez a hangzó, azt következtethetjük, hogy eredetibb az *é* hang, s ebből lett valóban a *tő* ajakhangzójának asszimiláló hatása folytán az *ö*.

A második csoportba a következő esetek tartoznak: *kerthéz, földhöz* | *kétszér, ötször* | *kertétek, szőlőtök* || *kérték, ültök* | *kérjén, üljön* | *verdés, lökdös* | *csörgedéz, lödöz* | *ereszkedik, öltözködik* | *érintkezik, ütközik* | *keményedik, crösödik* | *vénhédik, bünhődik*.

Ezek közül a *szér*-nél egész biztos, hogy ez az eredeti alak, mért mint külön szó is meg van ily alakban. A *-ték* és *-kéz* ragok még a mult században is egész rendesen ily alakban járnak ajakhangzós szavakhoz is. Egyéb esetekben is találunk a régi nyelvben példákat az *é*-s alakra: *tisztöljen* Kat. leg., *böcsüljen* uo., *üllyen* Helt. | *öltezni* Helt., *ewltezet* PozsC., PG., *evldezik* MargLeg., *evttez* (öntöz) DomC. | *dörgel* Kár. bibl. Tehát ezeknél is az *é* illeszkedett az előtte álló *ö*-höz.

Az utolsó négy képzőnél azonban ép az ellenkező körülménnyel találkozunk; ezeknél ugyanis a régi nyelvben igen

gyakran a nem ajakhangzós szók is *ö*-vel vannak, míg az *ő*, *ü* hangukat soha sem találjuk *è*-vel: *erezkódik* Beythe ep., *emelkódeek* ÉrdC., *verekódgýúnc* Zvon., *kereskódik* ÉrdC., *igiekószik* ÉrdC., Zvon., WinkC., Helt.; *ythkószik* JordC., ÉrdC.; *ytkózet* ÉrdC., SándC.; *eerkószik* ÉrdC., Zvon., ÉrsC. || *megkeményödött* Cal. | *bynhótnec* NagyszC.; *bizhózik* uo.; *vénhúszik* GKat.; *vénhüdüm* Cal., DöbrC. Tehát ezekben a képzőkben az *ö* hang az eredetibb, s abból lett *é* ott, a hol nem állott előtte ajakhangzó. Etymológiájuk is erre mutat. Az első két képző egy a reflexiv *-odik*, *-őzik* képzőkkel (l. Budenz, Ugor alaktan 101. l.); tehát *ereszkódik* ebből lett *ereszkodik*, *keveredik* ebből *keverődik*, *rejtézik* ebből *rejtőzik*, *vetkézik* ebből *vetkőzik*, s Győrött ejtik így is *vetkőzik*. A másik képzőnek, a denominális *-od*, *-éd*, *-öd*-nek a hangzója szintén *ó*, *ő* volt régebben; eredeti alakjának Budenz egy *-m-* képzőt tart (Ugor alaktan, 153. l.). Tehát *keményedik* ebből lett *keményődik*, *fehéredik* ebből *fehérődik*, *vénhédik* ebből *vénhődik*.

E vizsgálódás eredményét tehát abban állapíthatjuk meg, hogy a mai magyar nyelvben van némi hajlam arra, hogy az egymás mellett álló szótagok hangzói ajakműködés szerint is illeszkedjenek: tényleg azonban ez csakis a magas hangyak második nyíltsági fokán történt meg.

BALASSA JÓZSEF.

KIKTŐL TANULTUNK ÍRNI OLVASNI?

Ásbóth Oszkár a magyar keresztény terminológia szláv elemeit kutatva, azt állítja, hogy „a c s e h térítőik terjesztették először a magyarok közt az írást olvasást“ (Szlávság a magyar keresztény terminológiában. Nyelvt. Közlem. XVIII. köt. 406. l.). Azt a meggyőződését pedig, hogy „az írást olvasást a c s e h e k t ő l tanultuk“ (410. l.), abból merítette, hogy szerinte „a csehek voltak térítőink“, hogy „a csehek közvetítése által kaptuk a *szoltár* kifejezést, általuk az *olvasni* legere-féle szóhasználatot“, hogy „náluk is“ eleinte „s (š) az s és sz a z mint minálunk“, végre hogy „egytől egyig megtaláljuk régi helyesírásunk valamennyi sajátosságát a régi cseh forrásokban“ (426—427. l.).

Minthogy az értekező engem is belevont a kérdésbe, állítását és támogató okait kénytelen voltam valamivel kö-

zelebből is szemügyre venni. Vizsgálódásom eredménye azt mutatta, hogy amaz állításnak semmi elfogadható alapja nincsen. Megelégedhettem volna ugyan csupán ennek kimutatásával is, de a kérdés annyira vonzott, hogy nem tudtam ellenállni a kísértésnek és magam kerestem a megfejtést (Kiktől tanult a magyar írni olvasni. M. t. ak. érték. a nyelv- és széptudomány köréből XII. köt. 6. sz.). Legelőször is kitűnt, hogy itt sok cseh térítő nem járhatott, mivel ezt se történetünk, se nyelvünk nem igazolja. A magyar történetnek csak egyetlen egy cseh térítőről, Radláról van biztos tudomása; a magyar nyelv pedig még annyiról se tud, mivel egyetlen egy cseh kölcsönszó se található benne. Arra meg, hogy a *zsoltár* szó és az *olvasni* igének „legere“ jelentése nyelvünkbe jusson, épen nem szükséges a csehek közbenjárása, mivel egyéb régi szláv kölcsönvételeink is mind közvetlenül az ó-szlovénből származnak; sőt a *zsoltár* a cseheket egyenesen kizárja, különben nem *zsoltár*, hanem *zsallárzs* vagy legfeljebb *zsoltárzs* volna, mivel a csehben e szó csak *o* helyett *a*-val és *r* helyett *ř*-vel *žaltár* alakban van meg. Az *ř* hangra meg régenten nem csak a csehek alkalmazták az *s* betűt, hanem a németek, korontálok és lengyelek is, minél fogva ez írásmódot nem kellett okvetetlenül a csehektől elsajátítanunk. Végül „régí helyesírásunknak“ épen nem „egytől egyig valamennyi“, hanem csak az olyan sajátságai találhatók „a régi cseh forrásokban“, melyek semmit sem bizonyítanak, mint pl. hogy eleinte a csehhez együtt a magyar helyesírás se különböztette meg a *cz* és *cs*, *l* és *ly*, *n* és *ny*, *s* és *zs*, *sz* és *z* hangokat. Ez a csehbe is, magyarba is csak oly nyelv orthographiájából kerülhetett, a hol e hangpárok egyik tagja hiányzott vagy nem élt a köztudatban és így a megkülönböztetés szükségtelen volt. Itt nem egymástól való, hanem közös kölcsönvétel forog fönn. Döntöknek csak a positiv sajátságokat lehet elfogadni. Már pedig azok a magyarban egészen mások mint a csehben; pl. a magyarban eleinte a *gy* hangot mindig vagy diakritikus jegyű vagy pedig pusztán *g*-vel, az *sz* hangot meg rendszeren *sc*-vel jelölték, a miről a régi cseh orthographia részben épen nem, részben pedig alig tud, minthogy a *gy*-t kivétel nélkül *d*-vel, az *sz*-t pedig rendszeren *z*-vel, ritkán *s*-sel és talán soha sem *sc*-vel jelölte.

Ásbóth csak egyetlen egy *sc*-t tudott találni, azt se cse h nyelven írott emlékből, hanem csak „csehországi latin okiratban“ (420. l.). Tehát összefoglalva mindent, nincs semmi olyan adat, mely azt bizonyítaná, hogy a magyarok csehek től tanultak volna írni olvasni. Ásbóth egész okoskodását halomra dönti az a kétségtelen tény, hogy Magyarországon sok századon keresztül egyedül csak a latin nyelv uralkodott, még pedig oly korlátlanul, hogy minden vele ellenkező, akár itt támadt, akár máshonnan ide vetődött orthographiai sajátságot vagy szokást már csirájában elfojtott volna. Azért Hunfalvy Pálnak igaza van, mikor régi helyesírásunkat közvetlenül a latinnal kapcsolja össze (A székelyek. Budapest, 1880. 31. l.), mert az csakugyan vagy a latinból vagy sehonnan sem magyarázható meg.

A legföltűnőbb jelenség, mellyel e kérdésnél számolnunk kell, az *š* hangnak *s* betűvel való írása. Itt akadt meg eddig minden kutató. Hunfalvy Pál ennek magyarázata kedvéért azt gyanította, hogy a magyarban a latin helyesírás átvételekor „az *s*-sel írt szók legnagyobb része *sz*-es is vala“ és hogy „a vékony *sz* azután kezde lassankint *s*-sé válni“ (id. h. és l.). Ásbóth meg ugyanazért a csehekhez folyamodott. Én pedig latin kölcsönszavainkra figyelve azt sejtettem, hogy az *š* hangnak *s* betűvel való jelölése is a latinból ered. A kutatás sejtelmemet teljesen igazolta. Megvizsgáltam a magyarországi latin kiejtést napjainktól a XI. század elejéig, vagyis addig a korig, midőn a kereszténységgel együtt beszármazott a latin nyelv. Tudva levő dolog, hogy a magyar ajak szókölsönvételekor az idegen sziszegőn nem változtat. Meghagyja az éles sziszegőt (*sz*, *z*) élesnek és a tompát (*s*, *zs*) tompának szó elején, szó közepén és szó végén egyaránt. Itt csak az fontos, hogy a vékony sziszegőt nem váltja vastagra. Erre bizonyosság a török származású szakál, szám, szán, szattyán, szűcs, arszlán, boszorkány, gyűszű, üsző, buzogány, ész, borz, hiúz, koboz; a szlávból vett szalma, szalonna, szarka, szerda, szilva, szolga, zab, zálog, haraszt, passzita, pesztonka, kárász, pénz, pórász; a németből kölcsönzött szaccz, saft, szekli, pruszlik, smizli, ász, plajbász. Ebből következik, hogy a latin kölcsönszavainkban előforduló tompa sziszegő nem a magyar beszédben vált azzá, hanem szükségképen már magában a latinban volt tompa.

A sallárium, sekrestye, sillabizál, sors, summa, skandalum, skutika, spektákulum, spongya, stáció, statárium, stóla, sváda, ambitus, jus, mágnás, mendikáns, primás, virtus tehát már kölcsönvétel előtt bírták azt a vastag *s* (ß)-üket, mely-lyel magyar beszédben mind *e* napig ejtjük.

E nyomon indulva azt találtam, hogy mai, csupán éles sziszegős latin kiejtésünk nem régibb az ötvenes éveknél, a mikor az osztrák professorok kezdték nálunk terjeszteni. Meggyökereztetni különben máig sem sikerült; mert igen sok gymnasiumunkban most is legalább az úgynevezett *s* impurumot, a mássalhangzó előtt levő *s*-t tompán *š*-nek olvassák. Emlékeztetőül elég a *scala*, *schola*, *scio*, *smilax*, *speculum*, *squama*, *statua*, *suada* szókat említenem. Kivétel csak szó belsejében *t* előtt van, a hol az *s*-t mindenütt vékonyan *sz*-nek olvassák. Így *hasta* országszerte haszta, de *obliviſcor*, *vespera* ott, hol a többi *s* impurumot is tompán ejtik, mind máig csak *obliviſcor* és *veſpera*. Legismertebb példa, hogy öregebb papjaink még mindig *dominus vobiſcum*ot mondanak és hogy a felelet is még mindig *et cum ſpiritu tuo*. Ez előtt meg oly időnek kellett lenni, a mikor nálunk az *s* impurumon kívül a szóvégi *s*-t is tompán olvasták. Ezt bizonyítják az olyanok mint *skrupulus*, *státus*, *stilus*, *fiskális*. Hogy a többi *s*-t hogyan olvasták, azt mutatják a *series*, *subtilis*, *superintendens*, *ſupplicans*, *famosus*, *mathesis*, *phrasis*, *poësis*, *usus*, melyek magyar beszédben mindmáig *széries*, *szubtilis*, *szuperintendens*, *szuplikáns*, *famózus*, *mathézis*, *frázis*, *poézis*, *úzus*. Hogy a szóbelsei *t* előtt levő *s* impurum ez időben is kivétel volt, arról tanúskodik *Augustus* meg *semeſtris*, melyek a magyarba *Augustus* meg *szemesztris* alakban vándoroltak át. Ismét ez előtt meg oly időnek kellett lenni, a mikor nálunk minden latin *s*-t tompán olvastak, a keményet *š*-nek, a lágyat pedig *zs*-nek. Ezt mutatják a már idézett *sallárium*, *sekrestye*, *sillabizál*, *sors*, *summa*, valamint a *muzsika*, *rózsa*, *uzsora* szók. Ez időszak legalább hetedfél századig tartott.

Minden latin *s*-nek tompa ejtésére a legkésőbbi adatot, melyen innen már nem találtam biztos nyomot, Komáromi Csipkés Györgynek 1655-ben Leydenben megjelent „Hungaria illustrata“-ja szolgáltatja. A bevezetésben Csipkés sorban ismertetve a magyar betűk kiejtését. az *s*-ről azt mondja,

hogy vastagon hangzik, s fölvilágosításul a latin *ventus* és *sinus* szókat említi, melyekben tehát valamint minden más latin szóban is az *s*-nek tompán *ŝ*-nek kellett hangzania. Különösen fontos a *sinus*, melyben nem csak szóvégi, hanem szóelei *s* is van. Az *sz*-ről meg azt tanítja, hogy vékonyan, sziszegve hangzik mint pl. a *széna* szóban. Ebben az a nevezetes, hogy Csipkés a magyar *sz* hangzásának illusztrálására a latinból nem tudott sem általában, sem különösen szóelei példát idézni. Ez a lehető legvilágosabban bizonyítja, hogy nálunk még a XVII. század közepén is magában a latinban az *s*-t válogatás nélkül szóelején szóvégén egyaránt tompán *ŝ*-nek olvasták és ejtették. Ugyanazt mutatja Káldi György latinból fordított és 1626-ban Bécsben megjelent Bibliájának orthographiája. Káldi ugyanis az idegen neveket és szókat a tanulatlanabbak kedvéért magyarosan írva a Vulgata *c*-jét mély hangzó előtt és szóvégén, *ch*-ját pedig kivétel nélkül *k*-ra (*Sekundus*, *Sókot*, *Sádok*, *Sesák* v. *Sesak*; *Sákar*, *Sekrona*, *Sennakerib* v. *Sennakerib*, *Sikem*, *Sóbak*), *ph*-ját *f*-re (*Sáf*, *Sáfan* v. *Sáfán*, *Sáfat*, *Safátia*, *sáfir*), ékezetlen hangzóit gyakran ékezettekre (*Sáanánim*, *Séla*, *Sílás*, *Sóbab*, *Síni*), és a mi legföltűnőbb, mivel magyar olvasó különben se tévesztette volna el, *c*-jét magas hangzó előtt *cz*-re, *th*-ját *t*-re, *y*-ját pedig *i*-re fordítja (*Sedecziás*, *Seleuczia*, *Saláfiel*, *Samotraccia*, *Sefamo*, *Sefán*, *Sémaát*, *Sószenes*; *Siczion*, *Síenes*, *Sikár*, *Sírakusa*), egyedül csak *s*-ét nem változtatja *sz*-szé, holott a helytelen olvasás veszélye itt épen a legnagyobb, ha az az *s* nem hangzik tompán *ŝ*-nek. Az *s*-en tehát Káldinak nem volt mit megváltoztatnia, mivel ugyan úgy ejtették a latinban is mint a magyarban. Kivétel egyes egyedül csak a *pastor* szó volt, melyet még Káldi is, noha nála még a *Krisztus* is mindig Kristus, következetesen pásztornak ír. Erről az egy szóról aztán kitűnt, hogy *s*-e egész régiségünkben mindig *sz* volt. Ennek segítségével könnyű volt kimutatni, hogy minden régi bibliafordításunk, a mit élesen akar ejtetni, azt az éles sziszegő jelével írja; következésképp azt, a mit a tompa sziszegő jelével vagyis *s*-sel ír, azt tompán *ŝ*-nek kívánja kimondatni. Az eredmény egész a XV. század közepéig ugyanaz volt, a mi Csipkésnél és Káldinál. A latin *s*-t nálunk ez időben is tompán ejtették. Ezt sikerült aztán megállapítanom

az Ehrenfeld-codex, Halotti Beszéd és legrégibb okleveleink alapján a XV. század közepétől visszafelé a XI. század elejéig terjedő időszakra nézve is. A nálunk hetedfél századig dívott tompa latin kiejtésből e szerint igen természetesen következett, hogy a magyar *š* hangra a latin *s* betű ragadt.

Fontos volt már most az a kérdés, honnan kaphattuk azt a sajátságos latin kiejtést, mivel csak így lehet megtudni, hogy kiktől tanultunk írni olvasni. Itt régi latin kiejtésünknek még két sajátságát kellett tekintetbe vennem, nevezetesen azt, hogy kezdettől fogva *e*, *i* előtt a *c*-t mindig *cz*-nek, a *g*-t pedig szinte napjainkig *gy*-nek ejtettük. Mutatják ezt olyan régi latin kölcsönvételeink mint *czédrus*, *czeremónia*, *czimbalom*, *cziprus*, *czirkalom*, *czitera* és *spongya* (*spongia*), *Egyiptom* (*Aegyptus*), *evangyéliom* (*evangelium*), *gyehenna* (*gehenna*), valamint különösen legrégibb okleveleink. A történeti adatok Olaszországra utaltak és régi latin kiejtésünknek mind a három tulajdonságát csakugyan ott találtam meg a velenczevidéki tájbeszédben, mely a közolasztól eltérve az *s*-t általán sem *sz*-nek, sem *z*-nek, hanem a keményet *š*-nek azaz megközelítőleg *š*-nek, a lágyat meg *ž*-nek azaz megközelítőleg *zs*-nek, a *g*-t meg *c*-t pedig *e*, *i* előtt nem *dzs*-nek meg *cs*-nek, hanem *gy*-nek meg *cz*-nek ejti. Így e tájbeszédben pl. *santo*, *sempre*, *sonno*, *scala*, *scherzo*, *spesso*, *stupido*, *basilico*, *invasero*, *rasojo*, *rosa* nem így hangzanak: *szanto*, *szempre*, *szonno*, *szcala*, *szcherzo*, *szpeszszo*, *sztupido*, *bazilico*, *invazero*, *razojo*, *roza*; hanem ekként: *šanto*, *šempre*, *šonno*, *šcala*, *šcherzo*, *špeššo*, *štupido*, *bašilico*, *invažero*, *ražojo*, *roža*. Továbbá *gente*, *giglio*, *gita*, *Egitto*, *raggi*, *giubba*, *giugnere* nem *dzsente*, *dzsiglio*, *dzsita*, *Edzsitto*, *radzsdzsi*, *dzsubba*, *dzsugnere*, hanem *gyente*, *gyiglio*, *gyita*, *Egyitto*, *raggyi*, *gyubba*, *gyugnere*. Végre *cera*, *cerchio*, *certo*, *cifra*, *cinque* nem *csera*, *cserchio*, *cserto*, *csifra*, *csinque*, hanem *czera*, *czerchio*, *czerto*, *czifra*, *czinque*. A velenczevidéki tájbeszéd tehát teljesen megfelel a mi régi latin kiejtésünknek. Ebből azt az eredményt vontam ki, hogy a kereszténységgel és latin kiejtésünkkel együtt az írás olvasás mesterségét is velenczevidéki olaszoktól kaptuk. Hogy egyházi kifejezéseink legnagyobb része világosan szlávból került, az még korántsem bizonyítja azt, hogy térítőink szlávok voltak; mert az, mint Miklosich (*Die slavischen Elemente*

im Magyarischen. Bécs, 1871. 5. l.) és Hunfalvy Pál (Magyarország ethnographiája. Budap., 1876. 272. l.) nem alaptalanul hiszik, onnét is lehet, hogy keresztény szlávok, Miklosich és Hunfalvy Pál szerint a dunántúli szlovének olvadtak a magyarságba. Az ellen, hogy térítőink többsége oly szlávok lehettek, kik talán szintén velenczésen ejtették ki a latint, az a fontos ok szól, hogy nem található olyan szláv nép, melynek latin kiejtésére a velenczések oly erősen hatottak volna mint a mienkre. Így pl. a *gy* hangot a latin betűvel élő szlávok, kivéve a horvátokat, kik tőlünk vették orthographiájukat, mindnyájan elejétől fogva oly jeggyel jelölik, melynek fő alkotó része nem mint nálunk a *g*, hanem a *d*. A szlávok latin kiejtésében tehát semmi esetre sem lehetett a *g*-nek *e*, *i* előtt olyan következetesen *gy* hangzása, mint nálunk, különben ők is a *g*-t alkalmazták volna főjelül. Velenczésebb kiejtést pedig, mint a milyen nekik maguknak volt, velünk nem közölhettek. Így lehetetlen, hogy térítőink többsége akármilyen szlávokból is állott volna. Első és fő oktatóink legnagyobbbrészt csak velenczés olaszok lehettek.

VOLF GYÖRGY.

A NÉVRAGOK ÉS NÉVUTÓK HASZNÁLATA.

A -t és -tt rag.

Az egy -t vagy kettős -tt mint körülményviszonyító rag jelöl helyet és időt.

1. Hely.

a) Tulajdonnevek mellett. Pl. Colosvarat nyomtattot Helt: Zsolt. 1560; Gyula Feiervaratt Karacson hauanac XXVIII. napián 1567. Dávid: Utmüt.; Nyomtatot Velágos varat 1582. Beythe: Ker. tud.; Nyomtatot Nymöt Vŷ Várat 1584. Beythe: Evang. magy.; Székes Fejér Várat Petthő: Krón. 225; Nyomtatott Keresztwrat Göncz Mikl.: A gyermek. credó. 1615; Egert (Egerben) Pázm.: Kal. 247. Csátárt (Csátárban) uo.; borbélyhoz ne vigyenek Segesvárott Bethl: Önél. 212; elvégezők Fejervártt Bethl. lev.; megesmertem Eperjestt TörtTár. 1883. évf. 1710-iki levél; Szent-Miklóstt vannak, uo.

b) Egyéb nevek mellett. Pl. akar oldalt, akár hasmánt Thaly: VÉ. II. 67; Zsibó város szép helyt vagyon

Népk. Gyűjt. I. 213; Egy helytében Ny. IV. 175; a holt (a hol) Ny. X. 312. sohult Ny. VII. 352.

2. Idő. Pl. beytewle negyuen e nappot (ieiunavit 40 diebus et 40 noctibus) EhrC. 27; Czac keueset Prágában király lakéc Helt: Canc. B2; még czac őt esztendő t wralkodot vala, uo. 3; marcziusnak közepe táját Bethl: Onél. 340; várjál hát egy órát Népk. Gyűjt. I. 163; vissza se gyűvők többet, uo. 417; fokta magát, ek-kicsit ésétát, uo. 330; eleinte gondolkozott egy kicsit, uo. II. 400; ő idétt (ő idejében), Ny. III. 360; elübbet még és csak jobb világ vót, uo. VII. 467.

Az -é lativus rag.

Az -é helyet jelöl ezen kérdésre hová? Pl. Huszon négy gyaloggal Egré érénc Helt: Canc. R4; Az iő Király hammar Egré irata, uo. S4; Keuesed magáual Várad dá iőhete, uo. 14; Várad dá szakad az ut Pázm: Préd. 120; vissza Ny. II. 30.

A -kor rag.

A -kor időt jelöl. Előfordúl -koron és -kort alakban is. Példák: Es micor tengeren altal mentenec uolna MünchC. 219. Az eynec kedeg neged vigilaia koron, uo.; my koron lassa magat kernyl vetethnek lenni WeszprC. 46; Ez az keep, melyet zent gergely papa az devg halál koron, hvsvetnek jnnepyben az processioiban viseltetevt vala DomC. 167; anyadtwl mykorth zyletel PeerC. 86; veczernekort soc Beckel készült vala Helt: Canc. V5.; Elő ember mindenkor talál munkát Decsi: Adag. 196; Embernek néha-kor való maga meg-vonyásáru Fal: UE. 78. Hanem megtaláljuk szép piros hajnal kor Népk. Gyűjt. I. 150.

A -képen rag.

A -képen hasonlítást jelöl. Pl. Feynek haytasaua mutattyaua menden keppen fogadny azokat EhrC. 73; Hogy ydew haznalatos keppen el vegeztessek WeszprC. 40; My keppen holth eleuen a feeldre magaath leveth WinklC. 114; En kedyg zerzetes kepen nem eltem VirgC. 259; Katherina Állatásképen való, tagadásképen való, Ember: Gaz. és Eb. 37; Igézés-képpen diczérni Decs. Adag. 366; Isten kétképpen jó nekünk Pázm: Préd. 204; az ő neue csak egy képen vagyon, s te sok képen n irtad lenni Bal: Ep. 5; Három napig magát ekép vesztegette Arany: Toldi. IV.; muszájképen is kell egy szolgát fogadnom Népk. Gyűjt. II. 412.

A z -ént rag.

E rag ma már alig használatos. A régi irodalomban gyakran találkozunk vele. Functióját tekintve módót, állapotot jelöl. Pl. V é r é n t való rokon BécsiC. 2; szája kedvént egyek EhrC. 86. ew akarratia s cerent, uo. 35; ez v i l a g e n t megtelyeseyte uo. 12; vysely vala ewtet vele tarsaent uo. 100; Ha a falu derekasint meggyul Bethl: Öné. 324. Szív é n t való Kat. leg.; Látá, hogy mig továbbá vina, A z é n t nagyobb kárt vallana, uo.; Magok szája izint s kedvek szerént való kívánságokban éltek Laur: Lv. 44; Zsidók ezen neki fej é n t megeskőnek Fekete: Sáms.; erej é n t Ny. III. 361. jó formásint uo. III. 87.

A -ként rag.

E rag hasonlítást jelöl. Pl. Ne eskeggetec m e n d e n k e n t MünchC. 201; Kic kedeg felnek tegedet naóc leenec m e n d e n k e n t BécsiC. 27; A' Kristus m o n d t a k é n t Misk: VKert 196; m a g a m k i n : m a g a m szokott mondása szerént (Örség).

A z -nként rag.

Ez összetett rag megosztást fejez ki.

a) M e g o s z t á s i d ő b e n . Pl. Mellyekben n a p o n k é n t nagy sokat látnánc Helt: Canc. 14; n a p o n k é n t aggom Thaly: VÉ. I. 404.

b) M e g o s z t á s k ü l ö n f é l e f o g a l m a k b a n . Pl. Ha ebben megyünc el, f e i e n k é n t veszünc Helt: Canc. B2. R e n d e n k é n t vizes bőreket hagyánac uo. V4. A' Tanétvány nem tanul mindeneket egy szer s'mind. De r é s z e n k é n t , f a l k á n k é n t Com: Vest. 74.

A -stul, -stül rag.

Szintén összetett rag; együttességet fejez ki. Pl. latom magad megfogattad m i n d e n e s t ü l nekink adtad It. Bert. imáds.; Által kele seregestül Helt: Canc. P2.; Ott volt fiastul, feleségestül (Élőbeszéd).

KÖNNYE NÁNDOR.

 NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Szólásmódok Nagybánya város régi jegyzőkönyveiből s egyéb okirataiból, 1583-ik évtől kezdődőleg.

Nagy hó lévén töretlenben nem utazhattam: egészen töretlen, járatlan úton.

Ha isten benünket majd jobb hírekkel értet: jobb hírek jönnek értésünkre.

A sacczoltatások nagyon megnyugodtak rajtunk: igen sokáig voltak rajtunk.

Olyan könnyen nem megyünk el a' dolog mellől: nem hagyjuk oda könnyedén a dolgot.

Bécsből más nap vette fel az utját: más nap indult utnak.

El-utoljára is azt végezte: végtére is, utoljára is.

Kérte, hogy leveleit Kővárba iktassák utána: Kővárba küldjék.

Ha rést kaphatunk, a hordókat azonban elküldjük: mihelyt időnk, alkalmunk lesz, azonnal elküldjük.

Ha ő nagyságával szépen elszerezhetnénk ezt a dolgot: elintézhetnénk, elvégezhetnénk.

Feltörlött szemtelen homlokkal, Doegh módjára, szállott ellenem: kevélyen, gögösen állott ellenembe, miként Doegh, Dávid ellen, az ő testamentomi irások szerint.

Társaságot háborító, izvesztő, sutárló ember: egyiket a másik ellen ingerlő, kellemetlen, veszedelmes ember.

Első színnel becsületes embernek mutatta magát: első látatra.

Minthogy a nemességnek nagy része most takarodik és arat: arató, betakarító munkával van elfoglalva.

KATONA LAJOS.

Technologia vagyis a mesterségek és némelly alkotmányok rövid leírása Gergelyffi András O. által. Pozsonyban Wéber Simon Péter költségével és betüivel, 1809.

gabonás: granarium (Előb.)

tóknak lebotsátások: lecsapolás (uo.).

hajóházo árkok: hajózható csatornák (uo.).

„Az állatok, melyekről emlékezet esik” (uo.).

szoptató állatok: emlősök (3. l.).

neheze: súlya „A mészárosnak érteni kell az állat neheze meghatározásához is” (3).

nehéz emésztő: nehéz emésztésű (5).

kajhák vagyis tze mpék: kályhacserép (5).

mesterlúg (szappanfőzésnél): feuerlauge (6).

azonban: azon közben (6).

„A lúg mértékít csak a gyakor tapasztalás határozhatja meg” (6).

„A gyertya belit gyapot fonalból siritik, vastagságát a gyertyához arányozván” (8).

szenelő: parázsos edény (8).

foljon: folyósan. „A fagyú foljon maradjon” (8).

jukatos szék: lyukas szék (8).

- rétenként: rétegekként.
 taknyosság: nyálka. 'A bélhurok minden taknyos-
 ságtól megtakaríttatnak' (10).
 'Az állatok bőre szijas rostok tömött szövéséből
 áll' (13).
 szorító szer: összehúzó szer (13).
 behintezni: behinteni (14).
 'A varga a bőrt a tzorholó széken a görbe késsel meg-
 koppasztja' (14).
 szoros kamara: hermetikus kamara (14).
 'A bőroket sorral felaggatya, hogy össze meleged-
 jenek' (14).
 'Deggesztés által a bőr megvastagodik és feldagad':
 schwöden (15).
 'A bőroket 8 vagy 12 hetekig érleli': gar machen (16).
 'A bőroket a gödrökben hagyva miglen kiérnek': gar
 werden (16).
 deggesztő fürdő: schwödungs-bad (16).
 'Hammás, mely óltatlan mészből, hammuból és vízből
 készül': äscher (17).
 miniom: minium (17).
 tzip és kecskebőr (19).
 'A bőrt fél óráig kézzel forgatják és vatskolják' (19).
 'Mész és hammu kevertel': keverékkel (21).
 'Görbe vas kaszán (a bőrt) ide s tova huzván kidörsöli,
 puhátolja': puhítja (21), megpuhíttatik (22), 'puhítás':
 puhítás (25).
 'A vízbe lágyult nyers bőrneke szőre éles késsel leberet-
 váltatik, minden pácz és senyvesztés nélkül' (22).
 'Se mész, sem egyéb senyvesztő páczo-
 kal' (22).
 pargament: pergament (23).
 tajtékkő: bimsstein (23).
 'Szinhártájoktól megfosztott bőroek' (24).
 'Szép bőroket adnak a... nyest, nyust, hölgy....
 nyértz, rosomák' (25).
 'A kőműves a szőrt a mész kevert közegelyíti' (27).
 honyai: honi (28).
 'A kalapos a szőrt lészán megtsépeli és pengő
 huron felpattogtattván, felpuhítja (29).
 'A szőrt a kalapos megavatja vagy-is nedvesség és
 meleg által egybe veri' (29).
 'A nemeszt heven mongorolja' (30).
 'A kefe tsináló a kefe fáját meggyantározza':
 firnizeli (30).
 'A szítának, rostának káváját vagy-is kergét fenyő
 fából hasogatván, még azon nyersen kerékbe hajtsák' (31).
 sáhos szövés: köper (35).

„Az osztováta áll 4 lábokon, két vastag, szimülteg öszve foglalt boronákból: vizszintes (36).

„Vasmat lábak: vastag, zömök (36).

„A zugolyra a vetett fonal tekertetik, az hasajó ellenben, egy hõmpõjeg‘ (36).

„Két lábnira az hasajon hátul két félõlni magas rudak állanak, ezeknek elé nyúlo karjairól tsügg a borda héj és a két sikatyu egyes vagy páros tsigáival együtt, ezekben forognak a felsõ nyüst kötelek mert az alsók a lábitohoz költettnek, hogy ennek nyomása által a mejék rétyei változzanak‘ (36).

ványoló agyag: argilla fullonica (38).

felkortozolni: felkarczolni, bolyhossá tenni a posztót (37, 38).

„A posztó sajtolása egy erõs tsigás sajtóba esik, öszvetürvén a posztót tétovázó formára és minden hajlás közé sajtó deszkákat tévén, a tsigát erõssen reá fatsarják‘ (38).

sáhoson szõnni: gekõpert weben (39).

„Ilev értz oszlopok közt a posztó által huzatván kifényesítettik‘ (40).

FRECSKAY JÁNOS.

ADATOK A NYELVÚJÍTÁS TÖRTÉNETÉHEZ.

„Arithmetica vagy számvetésnek mestersége“. Maróthi György. Debreczen. 1743.

Hogy a szántszándékos nyelvújítás nálunk nem Kazinczyval kezdõdik, az már régóta köztudomású dolog. Újított csaknem mindenik nagyobb írónk, de föl se tűnt, minthogy szemesen bánt vele.

Csak akkor jelen meg a nyelvújítás veszedelem gyanánt, mikor a hamarkodó epigonhad a törvényt nem ismerõ szabadság sikamlós útjára lép. Ekkor vette csak észre az íróvilág, hogy van az emberek számára nyelvújító foglalkozás is.

Magában az a pusztá való, hogy föltűnt a dolog, már egyszersmind elítélés is; mert míg jó szókat csináltak, senki sem ütközött meg bennük, sõt inkább buzdította egyik író a másikat. Szívesen fogadták pl. Geleji Katona új szavait, ámbár gyéren használták. Ő utána a legnevezetesebb nyelvújító, vagy saját kifejezése szerint „szócsináló“ Maróthi György debreczeni professor.

Fõnt idézett művének „előljáró beszédében“ kijelentve, hogy művét megbízás folytán írta, három régi magyar Arithmetikát említ. „Egyik a Tolvaj Menyõi Ferentzé, mely mindenek elõtt esmérletes és leginkább forog kézben. Másik az Ónadi Jánosé, a ki kassai oskolamesterségében a maga

Arithmetikáját ugyanott Kassán a. 1693. in 12-mo adta ki. A harmadik legrégebb, mert még a. 1591. nyomtatott Kolozsváron“.

Ezeken kívül még létezni kellett vagy kettőnek, mindeniknél régiebbnek — okoskodik Maróthi, — mert a kolozsvárban említve van, hogy Frisius magyar Arithmetikája után készült; ettől meg különbözik a Debreczenben nyomtatott Arithmetika, mely a kolozsvári 147. lapján említettik.

Megbirálva a három magyar Arithmetikát Maróthi, úgy találja, hogy valóban szükség van egy újabbra; rászánta tehát magát, hogy újonnan ír egyet.

Az újabb kor követelményeinek óhajtott megfelelni. Alaposságra törekedett, nehogy úgy járjon, mint szegény Tolvaj, ki „maga sem igen értette az arithmetikát“. A szent írásból se szedett példákat, mint Ónadi, mert „a szent írást nem az arithmetikában kell tanulni“.

Ránk nézve a maga elé szabott követelmények harmadik pontja fontos, melyben bevallja, hogy szükségesnek tartotta a deák nevek helyett magyar szokat tenni, hogy még az asszony nép is megérthesse. Ezért úgy reméli, egy okos ember se fogja elítélni, mert ezt nemcsak egyéb tanult nemzetek cselekedték a maguk nyelvén, mint régen a rómaiak, ma pedig legközelebb a németek, a kik még a philosophiában lévő „mesterséges szokat“ is mind németre fordították, hanem erre a magyar nyelvben is lehet példákat mutatnunk, melyeket bár többen követnének.

A szócsinálásban arra vigyázott — úgymond. — hogy a magyar szóban a deáknak a nyoma, sőt formája (!) is megmaradjon; p. o. „fractio“ magyarul *tört szám*; „multus, multiplex, multiplicare“ magyarul *sok, sokszoros, sokszorozni*. Szerencsére ez irányú törekvéseit nem igen koronázta siker. Tanít ugyan tört számokról és sokszorozásról, a „diametert“ is híven *áttalmérőnek* nevezi, de a „numerator“ helyett jobbnak tartja a *felső-t*, „denominator“ helyett meg az *alsó-t*, hogy tévedés ne legyen a dologban a gyengébbek részéről.

Panaszkodik, hogy nincs magyar számvető könyv, melyben a rhénes forintokkal s krajczárokkal való praktika megvolna, neki magának kellett „azt egészen kimunkálódnia“. Azért megeshetett, hogy valamit elhagyott, tehát kedvesen veszi, ha más emberséges emberek „elméjére adják“, hogy a „második nyomtatásba“ belé lehessen tenni; mert nem olyan dolog ám ez, hogy ebben a „könyvíró“-nak csak a maga elméjét kellene mutogatni, hanem a közhaszonra kell nézni.

A ki pedig könyvéből a „számvetést“ meg akarja tanulni, renddel menjen rajta végig, ne ám hol utól, hol középbe, mert másképp nem felelhet róla, hogy homályos nem lesz-e

néhol. A tanító meg, „mentül idejébben lehet“. fogja az aritmetikára tanítványait, de ne dérrrel-durral ám, hanem játék módjára. apródonkint. Miután a gyermek egyszer belékapott az aritmetikába, ha az egyes „számvető betűk“ összeadását jól tudja: vesse föl elméjében, mennyi 13 meg 15 sat.

Ilyen formán végzi jó Maróthi György az előljáró beszédét. Munkája első részében a számok jelentéséről, kimondásáról és leírásáról való tanítást *számdolálás*-nak mondja.

A *számvető betűk* közt a cifrát, nullát vagy zérust *semmi*-nek, vagy mivel csak helyfoglalni való, *semmis*-nek nevezi; a többit *számos betű*-nek.

A számvetés közönséges nevei az *összeadás*, *kivonás*, *sokszorozás* vagy mint sokaknak tetszik, *sokasítás* és az *osztás*.

Az összeadásnál sok számok *summa*-jából jő ki a *derék summa*. Próbája a *kilenczesek kihányása*.

A kivonásban három szám fordul elő. Első a *summa*, második a *hija*, harmadik a *maradék*.

A sokszorozás egyik száma a *sokszorozni való*, másik a *sokszorozó*; a mi kijön, a *factum* vagy *facit*. Ebben egyéb-iránt sok *rövid utak* vannak. Ismerteti a *restek regulá*-ját is.

Az osztásban mindenkor van két szám: egyik a *summa*, másik az *osztó*, — a mi kijön, azt *részes*-nek, deákül „quotus“-nak vagy „quotiens“-nek hívjuk. Megkülönböztet egy és *több betűs* osztást.

A *hármás regula* vagy *rendes* vagy *visszás*. A *törtek* vagy *igazak*, vagy *költöttek*, a mint a *felső* kisebb vagy nagyobb az *alsó*-nál. Itt tanít két szám legnagyobb *közosztó*-járól is. Az összeadás vagy kivonásnál pedig ki kell keresnünk a *közalsó*-t.

Műve toldalékában megemlíti a *kétszeres tört számok*-at is (fractiones fractionum). Ezek után tárgyalja a *kétszeres regulát* (regula dupli), *egyenetlen osztás*-t (divisio inaequalis), *társaság*, *elegyítés* (r. alligationis) reguláit és *mesés regulát* (r. falsi).

Ez utóbbinál szerinte a vaktában fölvelt számot *ráfogás*-nak (positiv, hypothesis) nevezhetjük.

Az ő szavainak tartom még a következőket, melyek dőlt betűkkel vannak a szokatlanság miatt könyvében nyomva s a megérthetés kedvéért legtöbbje latin megfelelőikkel ismeretve: *pénzszedő*: exactor; *kalap*: parentheseos nota; *ónas sínór*: mérő ön; *kerék*: circulus; *kerület*: periphéria.

Igy újított jó Maróthi György.

KULCSÁR ENDRE.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Golyó. Pár évvel ezelőtt azt kérdezték a Nyelvőr szerkesztőségétől: mi az eredete a *golyó* szónak s vajjon nem ettől származik-e, vagy viszont. a *golyhó*? A felelet az volt, hogy „a *golyó* nem származik a *golyhó*-tól, sem ez amattól. A *golyó* nem más, mint a régies s a népnél még ma is általános *golyóbics* vagy *golyóbiss* szónak a megcsonkítása, ez pedig ugyanaz, mint a latin *globus*“. Nyr. XI. 423.

Megvallom, akkoriban magam is tökéletesen helyesnek tartottam e feleletet. Régi szótárainkban hiába kerestem a *golyó*-t, csakis a Kisded Szótárban láttam első megjelenését, s ott is azzal a megjegyzéssel, hogy „e szó bevétele felett még talán kérdés támadhat, ámbár pártfogói is taláztatnak“. Az idő tájt hasított le Dugonics a *gömbölyü*-ből egész egy *ölyü*-t, miért nem álhatott volna ki, gondoltam magamban, a *golyóbics* is egy efléle mütétet.

Régi természettudományi könyveink olvasgatása azonban másra tanított. A pátzai Csere János „Magyar Encyclopaediá“-ja (Utrecht, 1653) 210. lapján ezt olvasom a hódrról: „A monya *golyói* orvosságra jók, innen vagy onn hogy ha veszi eszébe, hogy a vadászok utánna leselkednek, a *golyóit* kiszakasztja és az ötöt üzőknek hagygya, hogy maga életben maradhasson“. — Miskolczi Gáspár „Egy jeles Vadkert“-je (Lőcse, 1702) 243. lapján ugyancsak a hódrról szólóban: „Az ő heréjének *golyói* rész szerint kedves, rész szerint pedig nehéz kedvetlen illatúak szoktak lenni“. Alább pedig az 504. l.: „(A tengeri halaknak) mint egyéb földi állatoknak vannak nemzésre való tagjaik, úgy-mint: tüdejek, *golyójok*, nemző herélyek és méhek avagy mátrájok.“ — Milesz József „Orvoskönyv“-e (Bécs, 1778) II. köt. 104. lapján: „melly miá abban eltűrhetetlen, égő feszülés támad, és a *golyóknak* és a mellette levő részeknek-is öszve huzódása kínos fájdalmat okoz“. Alább a 118. l.: „Megesik néha az-is, hogy a meggyuladott, megkeményedett *golyókra* hirtelen a fene esik“.

Az imént idézett könyvek mind a szócsonkítás korát megelőző időkbeli valók, s ha még hozzá teszem, hogy Csere-nél, Miskolczinál a *golyóbis* is számtalanszor előfordul, és pedig mindig csak *globus* értelemben, azt hiszem egész bizonyossággal kimondhatjuk az eredményt: 1) a *golyó* nem származik a *golyóbis*-ből; 2) a *golyó* eredetileg nem *globus*-t. hanem *testiculus*-t jelentett; 3) a *golyó* szót nem a nyelvújítás gyártotta, már készen találta és a *globus* jelentést csak reá ruházta.

De ezek után most már megint fölmerül a kérdés, hogy honnan származik hát a *golyó*?

E kérdésnek megfejtése nem tartozhatik ugyan én
 rám, szabadjon mégis egy magyarázatot fölvetnem, mely,
 nekem legalább, igen hihetőnek látszik.

Az olaszban, melyből Kőrösi szép fejtegetései szerint
 (Nyr. XIII. XIV.) a magyar sok szót vett át, találjuk a
coglione szót, a magyar *golyó*-val mind alakjára, mind régi
 értelmére teljesen megegyezőt. E szót az olasz *kolyón*nak
 ejti; az átvételkor a szövegző *n* könnyen eleshetett, vö. ol.
pantalone, m. *pantalló*; fr. *patron* (töltvény) a Balaton-mellé-
 ken *patró*. A szókezdő *k* pedig nyelvünkben gyakran válto-
 zik *g*-re: *kazdag*, *gazdag*; *kövecs*, *göbecs*; *kebel*, *geleb* Nyr.
 IV. 44, és kölcsönzött szókban is: ószl. *koliba*, Calep.-nál
kaliba, ma *galiba* is; lat. *collare*, ném. *koller*, m. *gallér*;
cavalier, *gavallér*, Pethénél (Pall. mez. Gazd.) még *kavallér* stb.

Figyelemre méltó még az is, hogy a *coglione* az olasz-
 ban kettős értelmű: 1) testiculus, *g o l y ó*; 2) uomo gagli-
 offo, balordo (Antonini: Dizionario, Velencze, 1792) tehát
 ugyanaz, a mi a magyar *golyó*. Ezt a második értelmű szót
 átvette az olasztól a franczia is, *coïon* alakban, s nála az
 ma pernahajdert, kujónt tesz. Ebből a *coïon*-ból lett a német
 s azután a magyar *kujón*.

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

Mogy. SI. óta megvan e szó minden szótárunkban s
 azt mondják róla, hogy elavult régi szó, mely hajdanában
 b o g y ó t jelentett. CzF. sok regényes szófejtést is fűz hozzá,
 sőt Budenz is épít rá s azt állítja, hogy a magyar *mogy*
 (*mogyó*) éppen annyi mint a finn *marja*, lapp *muorje*, mordvin
mař, cséremisz *mör* (MUGSz.).

Vajjon honnan vette SI. e különös szót? Gazdáját nem
 adja a szótárában s régi irodalmunk sem tud róla semmit.
 Léte egysegyedül SI. hitelén alapszik.

Sándor István, mint tudva van, az ő történeti és nyelv-
 észeti buvárkodása eredményeit „Sokféle“ című gyűjte-
 ményes munkájában tette közzé. Itt nyomára akadhatunk a
mogy-nak is.

A Sokféle VII. darabjában (165 - 256. ll.) „Többféle
 szavainkról való vélekedésem“ cím alatt SI. egy szólajstro-
 mot közöl, melyben előadja, hogy az abban foglalt szava-
 kat eleink hajdan miként ejtették; hozzá teszi azonban egész
 nyomatékkal, hogy „mindezek csupán vélekedései, és hogy
 noha sokakról bizonyos, de nem mindenekről“.

Van e lajstromban néhány talpraesett megjegyzés és
 temérdek sok délibábos szófejtés. A mióta e lajstromot és
 a Sokféle XI. darabjában levőt átolvastam, véleményem
 nagyon megcsappant SI. nyelvtudományáról.

A 217. lapon azt mondja: „*mogyoró*, hajdan *mogyorú*.
 azaz olyan mint a *mogy* vagyis *bogyó*“. Még furcsábban ér-

telmezi a 228. lapon Somogy vármegyét: „*Somogy, Somogy-ság, hajdan Sommogyság, azaz somfa gyümölcsessel bőves föld, táj vagy környék, Cornetum. Mogy annyit tett egykor mint bogyo s abból jöhetett sommogy azaz somfa bogyója; Sommogyság, azaz somos-táj*“.

Mind a két helyen egész bizonyosnak mondja, hogy a *mogy* annyit tett egykor mint *bogyó*; de már a VIII. darab 115. lapján határozottan megvallja, hogy mindaz. a mit a *mogy*-ről mondott, csupán az ő sejtelve. Itt ugyanis így szól: „Mit tehettek hajdan ezek a magánérthető szavak: *hom, mogy, szom, gyaf, szaf, kes, sany, isz, zör*, bizonytalan; de hogy belőlök származtak ezek a mással érthetők: *homorú, mogyorú, szomorú, gyaporú, szaporú, keserű, sanyarú, iszonyú, zörönyű*, a bizonyos. Éppen olyanképen eredtek ezektől is: *domb. mony, fa, ha* (tempus), *por, ször, vér, víz, gyöngy, gömb*, imezek: *domború, monyorú, fanyarú, hamarú, porhanyú, szörnyű, verhenyő, vizenyős, gyöngyörű, most gyönyörű, gömbölyű*“.

Világos ebből, hogy a *mogy* pusztá etimologiai koholmány; SI. gondolta ki, hogy a *mogyoró* ne legyen kéntelen gyökér nélkül élni. (A *mogyoró* eredetére nézve vö. Nyr. XIII. 262.)

E tapasztalat nagyon megingatja a SI. szótárában réginek állított (*R*-rel jelölt) szavak hitelességét. Az első marokra egész rakás koholmány hull ki belőlök, ú. m.: *alkony, állvány, állványkép, csek, dics, dicstelen, dicsvadász, éd, égi tűz, égi víz, ék* (decor), *élem, emeltyű, előd, előlni* (anteponere), *fegy, fegyház, figyelni, forgács* (tornator), *futam, honmívek, ind, izz, kapacs, károm, karölyű, kellem, kellevény, kömü, köz* (insula), *láz* (tumultus), *lobtyú, lúg* (nemus), *mag* (altitudo), *mez, mogy, olu, olu vaj, özön* (oceanus), *rez, rif, rom, szállongó* (waldschnepf), *szeg* (districtus), *szollóka, zajgó* (corvus glandarius), *szor* (angustia), *talpodni, tap, teker* (schraube), *telep, terep, tév, timársó, töm* (multus), *tömleni, tömlvény, utálni* (postponere), *ülep* (sedimentum), *űr, ütű, vér* (weiher). *vevő legény*.

Bizony, igazat mondott Toldy Ferencz: Sándor István csakugyan czégyeres nyelvújító volt! NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

Házsártos. Szarvas Gábor a *czinkos* szó magyarázatában (Nyr. XI. 449) említi, hogy *hasard* a régi francziában annyi mint 'kockajáték': *házsártos* Molnárnál: 'lusor'; a mai használat szerint pedig: 'izgága, czivakodó, veszekedő'.

A szónak véletlen szerencsével járó, sok pénz kockáztató' eredetibb jelentésben alkalmazását hallottam egy szabolcsmegyei származású budapesti iparostól, ki csak magyarul tud. Ugyanis egy afféle szerencsejátéokra azt mondta: „Az olyan ház s á r t o s játék“.

CSAPODI ISTVÁN.

Visszaigazított sajtóhibák. Szarvas G. a *föveg* szó keletkezésének kimutatásában (Ny. XIII. 461) Calepinus sajtóhibái közt említi a következőt is: „Petaso: *Top* zelet, az diznonak az *lollya*“, mi véleménye szerint így volna helyreigazítható: „*Láb* vagy tán *Tzób* (czomb) zelet, az diznonak az *oldallya*“ (uo. 462).

Nagyon természetes, hogy két oly alaknak valódisága iránt, minők *top* és *lollya*, melyek sehol, egyetlen szótárunkban sincsenek meg s a köznyelvben is egészen ismeretlenek, kétkedésnek kell támadni bárkiben is, főkép ha csak egyszer és oly helyen merülnek föl először, mely számtalan hibái miatt amúgy sem föltétlen hitelességű. Hogy Calepinusnak ezen a helyén is valami hibának kell lenni, abban a cikknek bizonyára minden olvasója megnyugodott, noha Szarvas a „kétesek vagy épen megfejtetetlenek“ közé sorozván az adatot, nyíltan kifejzi, hogy olvasását nem kívánja föltétlenül bizonyosnak tekinteni.

Nem a kétségeskedés birt minket se rá, hogy a különös szóknak utána járjunk, hanem a pusztá véletlen, mely Felvinczi Györgynek következő helyéhez juttatott: „Disznó hús bor nélkül rosszabb a' jüh husnál, Borral ő jobb étel, s' orvasságul használ: Hurkája jobb egyéb állat hurkájánál; Kővériben penig nincs jobb a' *topjánál*“. („De conservanda bona valetudine Liber Scholae Salernitanæ“, ford. Felvinczi György, Lőtsé. 1694. 10. l.)

E világosan szóló adat, mely Calepinus *top*-ját teljesen igazolni látszott, most már természetesen arra ösztönzött, hogy a dolognak kissé jobban utána nézzünk.

Kutatásunk nem is volt eredménytelen. A *top*-ot ugyanis a „helyreigazított“ helyen kívül még kétszer találtuk meg Calepinusban, ú. m. a *petaso* diminutivumánál: „*petasunculus: tob szetotetske*“ azaz *top-szeletecske*, és egy synonymumánál: „*ila, pars lumbi seu lateris in sue. Vng. Top*“.

Bizonyos, hogy e három egybehangzó hely tanúsága Felvinczi adata nélkül is fölmentené Calepinust a sajtóhiba vagy másnemű tévedés gyanujától, míg pl. a *föveg*-nek sajtóhiba voltát — mi Szarvas cikke után minden kétségen fölül áll — már eleve is elárulja az a körülmény, hogy így Calepinusban is csak egy helyen olvasható, szemben a süveg különböző fajainak elnevezéseivel, hol ő is mindig a nemnek közönséges nevét (*süveg*) használja.

Calepinus utódainál azonban már nincs meg a *top*. Ez alakjában végkép eltűnik a szótárakból s MA.¹ lat.-magy. részében *ila* már annyi mint „diszno *tomp*“, „*petasio*: diszno *tomp* or“, „*petaso*: oldal peczenye, disznoodal“ stb. (Megjegyezzük, hogy ez a *tomp* a magy.-lat. részben csak MA.³ ban lép föl: „*tomp*: *ila, coxa; die hüfte, die dicke des*

beins über dem knie“. Innen aztán átmegy PP.-ba SK.-ba, Kassaiba, a NSzótárba és Ballagi Teljes Szótárába; a Tájszótár azonban nem ismeri.) Magát a *top* alakot, keresve a Tájszótárban s tájnyelvi anyagot tartalmazó újabb szótárainkban is, többé sehol sem találuk följegyezve. Annál jobban meglepett tehát a Nyelvőr tájszóközleményei között ez a kétségtelen tanubizonyosság szavunknak máig is létezése mellett: „*top*: zsódér“ (azaz: *sódér*, *sódar*; vö. ugyancsak Somogyban: „*zsódér*: vállcsont, melyet mint a sonkát felfüstölnek“ Ny. VIII. 525), Somogyból közli Kőrész, Ny. II. 377.

Ugyancsak a Nyelvőr tájszavai közt bukkantunk a következő fontos helyre is: „*lolva*: sonka“ (Rimaszombat, Bodon József közleménye) V. 272., mi azonnal a Calepinus *lollyá*-ját juttatta eszünkbe, melynek különben sehol egyebütt nem tudtunk nyomára találni. A jelentés egyezése s az alak egybevágó volta mellett semmi kétségünk sem lehetett a *lollya* és *lolva* azonosságában, melyek egyikét épen a már *top*-jáért is gyanús szótári hely, másikat egy rövid szavú s eddigi tudomásunk szerint egyedül álló népnyelvi följegyzés mentett meg a feledéstől.

Most már a két szó létezésének nagyobb hitelére s alakjaik egymáshoz való viszonyának megértése céljából is szükségesnek látszott a népnyelv közvetlen ismerőinek kérni ki vallomásait. A válaszok, melyek a szerkesztőség útján tett kérdéseinkre érkeztek, egyrészt megerősítik az eddigi följegyzéseket, másrészt új oldalról és újabb alakokban is bizonyosságot tesznek a két szó tényleges létezéséről (l. Ny. XIV. 279).

A *top* e szerint Somogyon (Ny. II. 377) kívül megvan még Kecskeméten, *top*, *topja*, *topos*-hús alakokban, két közlő tanúsága szerint; a Rimaszombatról (Ny. V. 272) följegyzett *lolva* alakról most két más gyűjtő is tanuskodik, egyikük pedig ugyanonnan *lolu* mellékalakot is közöl, mely az előbbivel hangtanilag bizonyára oly viszonyban áll, mint *ialu* a (Mihály) *fakvá*-val, *tolhu* a *tollvas*-sal (vö. Ny. VIII. 106); a Calepinusi *lolja* („*lollya*“) személyragos alak megvan Tápió-Szelen (Pest m.); s végre nyilván ugyane személyragos alak maradt fenn továbbképezve a csallóközi *lollás-hús* elnevezésben (vö. *orjás-hús*, uo.).

Szókincsünk e két új elemének eredetét és rokonságát egyelőre még nem tudhatni: nem mondható meg egyebek közt, egybe tartozik-e, s ha igen, mily viszonyban áll a *top* a MA.-tól föllépő *tomp* alakkkal; mindkettőnek pedig van-e valami közük, s minő, a később helyükbe lépő *tompor*, *tompora* szóhoz. Minderre s egyéb fölmerülhető kérdésekre is egy szerencsés fölfedezés, minek napfényre jöttüket is köszönhetik, megadhatja majd a kellő feleletet. Elég ezuttal csupán

levonnunk a tanulságot ez újabb érdekes tapasztalatból, miként deríthetik föl a nyelvjárások lappangó kincsei régiségünknek leghomályosb s kétesebb helyeit, miket az ő napfényre kerülésük nélkül a nyelvbuvár már-már hajlandó lett volna kutatásaitól mint értéktelen hamis anyagot félredobni.

A népnyelvnek ily meglepő adataira nézve elég lesz olvasóinkat az *évad* (*ivad*) és *gyappanik* (l. Ny. X. 471) szókra emlékeztetnünk, melyeket összes irodalmunkban csupán egy-két codex őrizett meg s a nép nyelvében negyedfél századon át máig fönmaradtak. Ily ritka szava régiségünknek a *kisálkodik*, mely a codexeken kívül csak Komjáthinál és Sylvesternél, legelső nyomtatványainkban, olvasható, — s íme ma is dívik a következő helyeken: „*kisálkodik*: kísért, faggat, dévajkodik“ (Csallóköz) Ny. I. 279; „*kisálkodik*: kiáltoz fájdalmasan“ (Felső-Somogy, e megyéből közölték először a *top*-ot is) VIII. 525; „*kisázkodni* vkivel: czivódni“ (Simontornya, Tolna m.) V. 230; „*kisákonnyi*: ingerelni“ (Tata vidéke) uo. 329; „*kisánkodik*: ingerkedik“ (Naszvad, Komárom m. e megyéből tünt föl először az *ivad*) IV. 235. Ez utóbbi a *kisálkodik* alaknak oly hangbeli változata, mint *síránkozik* az eredetibb **sírálkozik*-nak stb. (l. NyK. XVI. 253); a somogyi adat „fájdalmasan kiáltoz“ jelentése, ha a közlő megfigyelése helyes, szintén nem okozhat a szó azonosságára nézve nehézséget, a mennyiben itt csak egy esetleges mellékkörülményre szállt át az elnevezés az eredeti „czivódás“, „strepitus lascivientium“-féle fogalomnak.

Ily meglepő találkozásokat a régi nyelv és dialektusaink ritkaságai közt valószínűleg még nem egyszer lenne alkalmunk tapasztalni, ha — a mi napról-napra égetőbb szükséggé válik — egy szélesebb alapokra fektetett társaság venné valahára kezébe népnyelvhagyományaink rendszeres gyűjtésének s föl kutatásának fontos ügyét.

ZOLNAI GYULA.

Néhány magyarázatlan szó magyarázata. Csomár István (Nyr. XIV. 43) magyarázatra szoruló szavaihoz résszemről a következőkkel szolgálok.

Gorczolni a *gorcz* és *korcz*-czal egy vagy rokonértelmű; a nádból készült *vejszé*-nek, csöszkunyhónak, a nádtetőnek falszerű kötése fűz vesszővel történik. A *gorcz* a kötés; *gorczolni* tehát fonással kötni; a *gatyakorcz* a ránczos kötés, melynél a ránczok úgy viszonylanak a madzaghoz, mint a nád a kötő vesszőhöz. *Gorcz* a Bodrog között: mocsáros helyen, apró, szilárd szigetekcske. *Goroncz*, ugyan ez Porcsalma körül (Ecsedi Láp).

Azt hiszem, hogy *gorczolni* nem jelenthet mást, mint a

nádtető rohadt részeit kiszedni, fölújítani s lekötni, vagy letűzni, megerősíteni.

Pöcsik, az Oestrus-ok közé tartozó légyfaj, az ú. n. Hypoderma Bovis, mely éles tojócsővel kilyukasztja a marha bőrét s a sebbe petét csusztat; a petéből kikel az álcza s a keletkezett daganatból táplálkozva, végre a földre hull. betúrja magát, bábbá alakul, melyből ismét kikel a légy. A marha a legyeket igen jól ismeri s mihelyt rajzásukat megérzi, nyugtalanodni kezd, azaz: *gizsója* van.

HERMAN OTTÓ.

Czápa. A Pallastól fölállított s tudományosan elnevezett keszegék közt ez is van: Abramis *sapa*, nyilván a görög *σᾱπέρδης* = a sós hal bizonyos faja, s tény, hogy az Abramis = Keszeg nemhez tartozó fajok sokaságuknál fogva leginkább adják a „sóshalat”. A Linnétől fölállított Abramis ballerus, a Drávafok „Balin Keszeg”-e, németül *zoße*, *schwuppe*, *schwope*. Végre *csabak* vagy *vezérhal* (Kőrös-Tarcsa, Szeged) = Aspius rapax Ag. szintén keszegszerű.

Ennek a sorozatnak az a tanulsága, hogy Szarvas Gábor magyarázata: *szápakeszeg* = *sturio salpa* nem állhat meg, mert a *szápa* csak a görög halnévre vezethető vissza s csak sóshalra, illetőleg olyanra, a melyet leginkább sóznak, alkalmazható. A Szarvas-féle alkalmazásnak ellene van a *sturio* is, mely Tok vagy Viza féle hal s a *stör*, *sterlet*, *stirl* elnevezésekkel egyazon eredetű, ezeket a halakat pedig a Keszeggel, már tipikus okoknál fogva is egy kalap alá vonni nem lehet; végre a *sapa* és *salpa*-nak halra való alkalmazása két különböző dolog. A latin *salpa* a szótárak szerint: egy halfaj; a görög *σᾱλπη*: egy tengeri halfaj. tehát az édesvizek *keszeg*-je nem lehet. Az újkori természetrajzban a *salpa*, illetőleg *σᾱλπη* a Tunicata-k egy családjára van alkalmazva.

Megjegyzem, hogy ott, a hol állat vagy növény elnevezések etymologiai megfejtésén kívül arról is van szó, hogy egy állatfajra vagy növényre biztosan alkalmazzuk, ott pusztán a szótárakra támaszkodni nem lehet, mert a Linné előtt kelt szótárakban a név és tárgy, következetes módszer hiánya miatt, ingadozott s ez az ingadozás, az ismeretes „kiírás” révén Linné után is megmaradt, a miről a *sturio salpa* tanuskodik.

Ezeket Leunis „Synopsis”-a nélkül a nyelvész nem oldhatja meg; sőt még evvel is bajosan, mert itt a tárgy ismerete is föltétel.

De még ez sem elég, mert ismernünk kell még a szabályt is, a mely a tudományos elnevezésnek — a melyhez a népies név köthető — szerkesztését szabályozza, még pedig a synonymák elkerülése érdekében.

Miért nem mondjuk Abramis *saperda*, ha *σαπέρδης* sós halat jelent? Azért mert a *Saperda* Fabriciustól egy *bogár-nem* számára foglaltatott le, ez tehát a lex prioritatis értelmében — melynek rendeltetése az, hogy ugyanazon név ne alkalmaztassék több tárgyra — a modern tudományban halra nem alkalmazható.

HERMAN OTTÓ.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. Egy asztaltársaságban heves szóvita támadt egy nyelvészeti kérdés miatt. A casus belli ez.

A. azt állította, hogy a *hullik* ige ép oly jó, mint a *hull*.

B. ennek ellent mond: a *hullik* rossz, sőt jó magyar helyen nem is hallható soha.

Mind a két fél szövetségeseket keresett bennünk; a kik mint vendégek voltunk jelen a társaságban.

Én azt mondtam: a *hullik*-ot én sem hallám, irodalmilag tudtommal még erdélyiek sem használják, pedig azok közt Kemény Zsigmondnál is a hős olykor „belépik“ az ajtón, „belép“ helyett. S nem látok okot arra sem, hogy a kettős formát mért használjuk, mint például van ok, szabály, törvény arra, hogy például a szerelmes térdre „omol“, míg a fal „omlik“, az ember a társaságban „megjelen“, a lap pedig „megjelenik“; továbbá léteznek *bomol-bomlik*, *foly-folyik*, *nyílnyílik* sat., de grammatikailag tudjuk köztük a különbséget. a használat okát, törvényét. (El is mondtam e törvényt, mit itt azért hallgatok el, mert hisz a szerkesztő úrhoz való fölebbezést határozván el, úgy helyes, hogy csupán a kérdés tárgyát hallgassa meg, ne pedig az okoskodásokat is.)

Erre tört ki a második vita.

Vendégtársam és barátom C. ellent mondott. állítván. hogy *omol-omlik*, *jelen-jelenik*, *bomol-bomlik* igeformák közt nincs különbség s tetszés szerint használható egyik is, másik is.

A háziasszony indítványozta, hogy mind a két vitakérdést apellálni kell a Nyelvörhöz.

Jól van. Én vállaltam el az előterjesztést.

Kérem tehát szerkesztő urat, szíveskedjék a kettős pör dolgában „főlebbviteli“ ítéletet nyilvánítani. Először a „hullik“ ige-formáról. Másodszor arról, hogy mi az „omol-omlik“, „jelen-jelenik“, „bomol-bomlik“ igék használati különbsége s törvénye, s általában van-e fogalmi különbség s létezik-e rá határozott törvény? Vagyis e két kérdésben melyik oldalon van az igazság?

Felelet. Igéink közt van egy jókora csoport, a melyek majd ikesen, majd iktelenül használatosak. Ezek két osztályt

alkotnak. Az első osztálybeliek, aszerint a mint átható vagy visszaható jelentésűek, két részre oszlanak: az áthatók iktelenek, a visszahatók ikesek; pl. „Az inas mákot tör, és: a cserép könnyen törik. Nagyot hall, és: az ágyuszó messze hallik. Füstöt érez, és: füst érzik“. Ilyenek még: *bán* és *bánik*, *bíz* és *bízik*, *tosz* és *toszik*, *gyak* és *gyakik* s a táj-szólásbeli *bír* és *bírik*, *old* és *oldik*, *szeg* és *szegik*. *zúz* és *zúzik*; továbbá egy része a -z képzős denominális igéknek, mint *poroz* és *porzik*, *vérez* és *vérzik* sat.

A második osztálybeliek — ide csak visszaható igék tartoznak — anélkül, hogy jelentésbeli változást tüntetnének föl, ikesen is, iktelenül is járatosak; pl. a régi nyelvben *asz*, ma *aszik*; régente *lépik* (vépik), ma *lép*; a régi irodalomban csak *bomol*, *omol*, *oszol*, *csúsz*, *mász*, *vágy*, *foly*, *hull*, ma azonban, részint az irodalom, részint a nép nyelvében szokottabbak ez ikes formák: *bomlik*, *omlik*, *oszik*, *csúszik*, *mászik*. *vágyik*, *folyik*, *hullik*; ellenben régente csak *válik*, ma néha *vál* is; a használtabb iktelen alakon kívül tájshóliásilag hallható még: *fagyik*, *fájik*, *rogyik*, *termik*, *veszik*.

Az a különbség, a melyet némely újabb grammatikusok a második osztálybeliek ikes s iktelen alakja közt látni akarnak, se a történeti, se az élő nyelvben föl nem fődözhető, s nem egyéb erőltetett mesterkéeltségnél. Egy nyelvet sem ismerünk, még a fejlettség legfőbb fokán állók közt sem, a mely külön kifejezött alkotott volna s mást alkalmazna az oly cselekvésre, a mely személytől ered. s mást, a mely dologra vonatkozik. Ember, állat, föld, harang, ajtó, falevél sat. sat. mind mozog egyformán; a nyelv egyiknek és másiknak mozgása közt nem tesz semmi különbséget; így n ő a gyerek, fa, nap, adósság, hatalom, elkeseredés sat.; a botlás egyformán botlás, akár a legnagyobb bölcs kövesse el, akár valamely futó paripán essék meg ez a mindennapi gyarlóság. Nincs tehát ok, hogy ez ingadozó alakok közt jelentésbeli különbséget állapítsunk meg; de nem is tanácsos, mert ez könnyen nyelvromlásra vezethetne. Ha fölállítjuk a szabályt, hogy „Gusztáv Iduna előtt térdre *omol*, de: a porladó kőfal a földre *omlik*“, továbbá: Barátom *megjelen*, de az újság *megjelenik*“, majd jönnek furfangos grammatikusok és mindenféle nem-grammatikusok is, mert hiába, mindannyian szeretünk nyelvészkedni, s a „személy-dolog“ nyelvtörvényt jó tágra kibővítik s egyéb cselekvésekre is kiterjesztik: „*Hull* az ellenség, de: *hullik* a zápor. A nép *gyül*, de: az ár mindenünne *gyúlik*. Nem minden bokorban *terem* nagy költő, de: a felső megyékben nem *termik* szőlő. Péter *megrezzen*, de: az ablak *megrezzenik*. A haragos hamar *főlpattan*, de: az érett daganat könnyen *főlpattanik*“. Sőt ha ezek egyszer majd divattá válnak, nincs benne semmi lehetetlen. hogy jönnek más, még agyafurtabb proféták, a kiknek szava szerint

az ember *jő-megy, jár-kél, siet, fut, szalad, rohan*, de a kutya *jövik-menik, jár-kelek, sietik, futik, szaladik, rohanik* sat.

De vannak, a kik e megkülönböztetésben fölsőbb fokú szabatoságot látnak. Az én szemem, megvallom, nem olyan éles; én, s velem többen, nem csak az utóbbi, hanem még az első osztálybeliek *ik-jében* s iktelenségében se vehetünk észre valami különös finomságot. A szó ugyanis egymagában merev, holt tetem; meleg vér csak akkor száll ereibe, csak akkor elevenedik meg, ha több tagja egy testté egyesül, ha a mondat egészébe illeszkedik. Nekem az erős hitem, s gondolom mindenki osztozik benne velem, hogy nem akadt még eddig magyarul beszélő és író, ha a leggondosabbat, legkényesebbet vesszük is, a ki például e két mondatot: „Fazekat törni szoktak, és: fazekak törni szoktak. Kenyeret szegett a koldusnak, és: nyaka szegett a korsónak”, egy pillanatra is félreértette, összezavarta volna. s a ki a két példa hallomása közben észrevette volna, hogy az egy közös *törni* s *szegett* alak, noha más-más jelentés rejlik benne, minden kifejező nélkül áll, s a ki arra gondolt volna, hogy ily esetekben az értelemzavar kikerülése végett új exponenst kellene alkotni.

Aztán, hogy a „barátom *megjelen*”, és: „az újság *megjelenik*” a szabatoságot egy lépéssel se viszi előbbre, abból világos, hogy a multban barátom is, az újság is csak *megjelen*t, s a többes számban kivétel nélkül minden időn át, a nélkül, hogy a két megjelenés meg nem különböztetése legcsekélyebb kárával is járna az érthetőségnek, a szabatoságnak, barátaink is, az újságok is csak *megjelennek*, *megjelenének*, *megjelentek*, *megjelenendnek*, hogy *megjelenjenek*, ha *megjelennének*, meg szoktak *jelenni*.

Ezeknek előrebecsátása után a föltett kérdésre ez a válaszunk.

1) A *hullik* élő alak s több vidéken járatos, nevezetesen a Duna-Tisza közt, Bácskában a *hull* kizárásával csak is ezt használják; alkalmazása ellen tehát semmi kifogást se tehetni, s épen oly jó, mint a *hull*, csak hogy ez elterjedtebb.

2) A második osztályban elsorolt igék ikes és iktelen alakjai közt semmi jelentésbeli különbség nincs, s ilyesminek se a régi irodalomban, se az élő beszédben nem akadunk sehol nyomára. Ma szokottabbak: *aszik, bomlik, omlik, oszlik, ömlik, csúszik, mászik, válik*; ellenben: *foly, hull, lép, rogy, vesz*; de amazok iktelenül, emezek ikesen is használhatók.

2. Kérdés. T. szerkesztő úr! A Fővárosi Lapok egy szerkesztői üzenete (1885. júl. 29.) heves vitát idézett elő egy nagyobb társaság tagjai közt — de előre kell bocsátanom az illető szerkesztői üzenetet, mely egy kérdezőnek, M. I.—snak ezt mondja: „Bizvást használhatja a *bibornok*.”

levéltárnok és *pénztárnok* szavakat a nélkül, hogy a „nyelv géniusát“ megsértené. Akkor írja majd *bíboros*-nak, *levéltáros*-nak, ha majd a *kanonok*-ból *kánonos*, a *szónok*-ból *szónos* (vagy *szavas*), a *tárnokmester*-ből *tárosmester* lesz. Addig maradhatunk a régi módinál“.

A társaság legtöbb tagja a Fővárosi Lapokkal tartott s a *bíbornok*, *pénztárnok* szók helyességét vitatta, de akadtak hárman a társaságban s azok között egy magyarnyelv tanár is, a kik azon biztatást a *bíbornok*, *pénztárnok* mellett nem tarták helyesnek, állítván, hogy a *-nok* tótos képző s az olyan szók. milyen a *tábornok*, *szónok* s hasonlók nem igaz magyar eredetűek.

Miután egyik fél sem engedett és fogadás is történt, végre abban egyeztünk meg, hogy a vitát a Nyelvőr szerkesztősege elibe visszük, s bármelyik félnek ad is az igazat. az ellenfél megnyugszik ezen ítéletben, magát legyőzöttnek fogja tekinteni és — fizet.

Kérjük tehát a t. szerkesztőseget, méltóztassék bennünket e kérdésre nézve akár magán levélben, akár a Nyelvőr legközelebbi számában fölvilágosítani.

Felelet. Az igazság a két fél közül annak a részén áll, a melyik azt állítja, hogy a *bíboros*, *pénztáros* sat. jó, a *bíbornok*, *pénztárnok* pedig helytelen.

Hátunk mögött jár már az az idő, mikor a nyelvújítás visszaszálkításait védelmük alá fogták íróink. hogy helyesnek tüntessék föl azt, a mi kétségkívül helytelen, s a nyelvtisztaság tekintetében. ezt örömmel tapasztaljuk, az utóbbi években kedvező fordulat állott be. Épen a Fővárosi Lapok egyike azoknak, a kiknél ez öröndetes változás. a tiszta magyarosságra való törekvés világos jeleivel találkozunk, s azért épen tőle nem voltunk rá elkészülve, hogy oly nyilatkozatot olvassunk, a mely biztatást foglal magában a helyes ellenében a helytelennek használatára. Azt még tudnók érteni, ha azt mondaná: A *bíbornok* sat. bevett, rég járatos közhasználatú szók; már nagyon megszoktuk, élélhetünk s élünk is továbbra velük, de hogy helyességük mellett lándzsát tör s védelmükre sáncokat épít. míg a helyes használatot le igyekszik rombolni. annak a „mértje“, megvalljuk. érthetetlen előttünk.

A *pénztárnok*, *ruhatárnok*, *levéltárnok*, *könyvtárnok* feketeségét a sokszor emlegetett s védelmükre alkalmazott *tárnok* szappanával se moshatni fehérre, mert pl. a *pénztárnok* nem összetett (pénz + tárnok), hanem képzett szó: *pénztár-nok*; előbb volt meg ugyanis a *kocsi*, *hajó*, *kormány*, s csak azután lett a *kocsi-s*, *hajó-s*, *kormányo-s*.

A mi pedig a régi *nok*-os szók, s általában a *-nok* képző használhatóságát, hivatalnevezetekre alkalmas voltát

illeti, kísértse meg akárki annak, a kinek felügyeletére, gondjára van bízva a *kápolna*, *harang*, *börtön*, *korona*, *szőlő* sat. *kápolnánok*, *harangnok*, *börtönnök*, *koronánok*, *szőlőnők* nevezetet adni, s ha megkísérlette, kérdezze meg a nyelv-érzék, hogy használhatjuk-e a *nok*-os szokat, a nélkül hogy vele a nyelv géniuszát megsértenők; aztán intézze hozzá azt a másik kérdést is, van-e legcsekélyebb kifogása ellene, nem volna-e helytelen, ha ezeket használnók: *kápolnás*, *harangos*, *börtönös*, *koronás*, *szőlős* sat. s a mi választ kap a két kérdésre, abban bizvást megnyughatik.

Még a fölhozott *kánonos*, *szónos*, *szavas* példákra s a „régí módira“ volna egy kis észrevételünk.

Mind a kettő nem épen szerencsésen van választva. A *kanonok*-ot, így a mint előttünk áll, egészében vettük kölcsön, valamint a *komornok*-ot is, alapszavuk, a gör.-lat. *canon* s a ném. *kammer* nélkül; ezekből tehát ép úgy nem lehet *kánonos*-t, *kammeros*-t képezni, mint nem lehetségesek a *kasz-nár*, *boglár*, *bakter*, *prókátor* (*procura-tor*) sat. szókból *kasz-nos*, *bogl-os*, *bakt-os*, *próká-s* vagy *prokúrá-s*. Ellenben a hol az alapszót átvettük, pl. a *bajnok*, *udvarnok*, *asztalnok* sat. mellett van *baj*, *udvar*, *asztal*, ott lehet, s mondják is, bár más jelentés számára vannak lefoglalva: *bajos*, *udvaros*, *asztalos*.

Hogy pedig mi a „régí módi“ s mi az új, legvilágosabbban ki fog tetszeni, ha épen a régi hivatal és foglalkozás nevezeteket vesszük vizsgálat alá. Csak néhányat számolunk elő: *feredős*: balneator, *karabélyos*: catapultarius, *patlantyús*: tormentorum moderator, *dobos*: tympanista, *udvaros*: aulicaster, *zászlós* (úr): baro, comes, *kapus*: janitor, *sekretyés*: sacristanus, *kamarás*: camerarius, *százados*: centurio, *zászló-tartó*: signifer, *számtartó*: rationarius, *tömlőcztartó*: custos carceris, *kincstartó*: thesaurarius, *levélhordó*: tabellarius, *bányamester*: fodinae praefectus, *fő-tábornester*: archistrategus, *pinzemester*: cellarius, *udvarmester*: magister aulae, *udvarbíró*: provisor, *ajtónálló*: ostiarius, *léfőző*: offarius, *hadnagy*: tribunus militaris, *várnagy*: castellanus, *gondviselő*: curator sat. sat.

Sokféle tisztség, hivatal és sokféle foglalkozás volt őseinknél, le egész a múlt század végéig, de olyasmít, hogy *ferednők*, *karabélynok* sat. soha se jutott eszükbe készíteni. A *bíbornok*-félék tehát épen nem a régi, hanem nagyon is új módi alkotások.

3. Kérdés. Ha egy ember több helyen fordul meg s mindenütt más és más borral kínálják, hogyan fejezi ki magát e két szó segítségével sok és bor, hogy t. i. több faj bort ivott?

Vita tárgya lévén, eldöntését becses véleményétől várjuk.

Felelet. „Sokféle bort, vagy különféle bort vagy (szokottabban) különféle borokat, vagy sok fajta bort ittam“.

„Sok bort ittam“ nem fejezi ki azt, a mit ki akarunk vele fejezni, „sok borokat ittam“ pedig nem szokásos.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Meztéláb nadrágba, úgy gyött be a fene a határba. Így csúfolják egymást a gyerekek tavasszal, mikor a csizma már „lepállik róluk“, de a nadrág még nem.

Ha szögén vagy, légy kevés; ha nincs mit önni, válogass benne.

Ára szakad: megállapodik az ára vmi portékának. „Hogy attá kél a borát? Hát csak úgy vötte mög ez a zsidó, majd a hogy szüretkő ára szakad“.

Leveles vagy: a rováson van még a számodra vmi. (Vö. Debreczen, Ny. VII. 274.)

Nem ugranék lé érte a patkárú. A ki vmi ételt nem szeret, az szokta arról mondani.

Összeszűrték a levét. 1) Egybekelés nélkül össze-mentek lakni. 2) Titkon vkinek kijátszására egyetértettek.

Iszka dobár, kinna pohár. Kurjantás tivornya közben; értelme: igyál poczakos, körben jár a pohár. (Vö. H.-M.-Vásárhely, Népk. Gyűjt. II. 273.)

Rúgd fő, hadd ott: végezd el hamar. (Vö. Hajdú m.: üsd össze hadd ott. Ny. VII. 179.)

Maj kiméröm a házhelet. Maj kiadom a bérbáránt. Fenyegetések, megverést jelentenek.

Viszi a ferhét: szalad (gúnyos ért.).

Gazat tősz rá: ellop. (E kifejezés eredete a következő: Szüreteléskor az állani való szőlőt lerakják a borozda hátjára, s aztán később szedik össze külön kosarakban. A mely szedő tehát el akar lopni ebből, alattomban egy-egy nyaláb gazat tesz a rakásokra, s azok ekkép ott maradván, másnap ő viszi el az akkor már pusztá és néptelen szőlőből.)

Hódvilágon eprőt szönni: alkalmatlan időben végezni vmi munkát.

Holokos, holbolond: eszelős. (Ez egy szólamban a ,hol‘ nem változik ,hun‘-ra.)

Ott hatták az ébadóba: egy magát hagyták. (Vö. R.-Szombat, Nyr. X. 88.)

Időnap előtt: mielőtt az ideje eljött volna. (Vö. Debreczen, Nyr. IX. 476.)

Mindön rossz puszkának van egy fogó vége: minden hibára lehet találni vmi mentséget v. kifogást.

Tótú nevet: sír.

Nem áhat a keszőcze a nyárson: annak mondják, a ki minden titkot kifecseg, minden pletykát tovább ad.

Évesztötte a vaskót: elkésett az ebédről.

No, nem vagyok fattyú gyerekek! Ezt az mondja, a ki épen asztalnál találja azt a háznépet, a melyet meglátogatott.

Kivitte a kutya a kanálát: nem szívesen látott vendég.

Elegyős, mint a kú dússzar.

Séize, sébíze, mint a rabszarnak. (Vö. MA.)

Ébügyűt szérdéknek, ébükő éveszni. (Vö. MA.)

Kuczóba a böggő: cigány azaz fősvény a gazda.

A Banári kocsiján, mög a Kopárdi lovain: gyalog.

Né főcséd (= fecsérd), mind Zseni a hurkát.

Összemönt, mind a Döme gatyája.

Tarka, mind a Baki lova.

Faj fajra üt, mind a Bacsó hegedűje.

Járkel, mind az Orbán lelke a pokolba.

(Kis-Kún-Halas.)

KORDA IMRE.

Népmesék.

Kirájmese. *)

Vót a hun ném vót, vót egy kiráj, annak vót egy ojan fája, a mejiknek a tétéjét soha se látta anyaszült émbér. A kiráj hétedhét országon keresztül kidötatta, hogy a ki félmászik ára a fára, neki aggya csudaszép leányát s véle féle-kirájságát. Héj! de nem mért ára a fára senki se félmászni, elfáratt a szem, s még az ajját is elig látta.

Hát egy kis kondás-fiju oda ment s nézte aszt a rémítő magos fát; élbúsult, hogy az ágatlan fára — mer a fa merő sima vót, nem vót annyi ág se rajta, mint az ujjamon né — hogy mennyen fél.

*) A t. gyűjtő e meséhez a következő észrevételt csatolja: „E mesében némely kifejezések kétféleképp is le vannak írva; ezt azért írtam így, mert így hallottam kiejteni“. Nekünk mindamellett különösnek tetszenek különösen a zárt *é*-re vonatkozó némely följegyzések; ilyenek nevezetesen: *hétedhét*, *véle*, *fejed*, *féle* kirájság, *kéttő* és *kettő*, *tétéjébe* és *tétéjét*, *félfélé* és *elfele*, *ára fele*; *ecczer*, *écczer* és *écczer*, *ment* és *ménnek*; *vedd ki*, *se*; *keresztül* és *kéresztül*; *émbér*, nem mért félmászni, *élbúsult* és *elmént*. Felőlők még: *zhetel* (*Ézhetél*); nem adott kócsot hozza, hozza tette a lábaszárát; továbbá, hogy az *egy* állandóan újabb szokás szerint egy *g*-vel van írva, még magánhangzó előtt is, pl. *égyet* lépek. Mi a *kidötatta*; nem írashiba *kidobótatta* helyett?

A fiju egy helyen leült s csak busult, busult. Ára méggy ecczer egy vén bábo s kérdészte tülle:

— Min búsús fijam?

A fiju elmonta, hogy mijér' búsul.

— Azon könnyen segítünk, mondá a bábo. Eriggy el a kovácsnál, csináatass egy pár vas-bocskort, még egy baltát. Osztán a bocskort húzd fél a lábadra, a baltát meg mindég vágd az fába, így féljuthaccz a fa tetéjébe.

A fiju mégköszönte szépen a vén bábo tanácsát, elmént a kovácsnál s megcsináatatta a bocskort s a baltát. Mikor ez készen vót, elmént a kirájnál s jelentette magát, hogy ü félmászik az fára.

— Jól van fijam, mondá a kiráj; de ha visszatérsz, a féjed leüttetém.

— Nem térek én, mondá a fiju s azzal mászott magának félfelé.

Má jó messzire halatt, mikor az égyik bocskort ledobta, mer elszakatt. Megént csak mászott, mászott, hát ecczer csak ledobja a másik bocskort is. Má ha ennyibe van, gondóta magának, félmenyek a tetéjibe. Nagy-sokára fél is érkézett s ott egy réműletes nagy mezőre ért, a hol nem vót egy fa, egy fű, de semmi se vót. A mint így mént, méndégélt, hát ecczer meglátott egy várt, mej úgy csillogott, mintha napsugárból létt vóna építve. Élmént oda, hát majnem mégvakult a nagy világtól, mer ott minden, de minden aranyból vót. Bémént a vár arany kapuján s kereste a gazdát, hogy szógálatba ájjon. Hát a gazda hejlett kijűtt egy világszép léány. Szebb vót, mint a nap s az ég. Éhez a szép léányhoz állott szógálatba a kondás-fiju. Vót a kisasszonnak egy lova, ére ügyelt s a szobákat septe.

Vasárnap a kisasszon galambnak vállott s lement a világra, a templomba. A fiju ezalatt a lovat takarétotta. Hát ecczer megszollal a ló, a ki tátos vót.

— Ugyi szeretnéd a kisasszont feleségnek?

— Igen biz én?

— Hát eriggy ki, hozzá egy kis harmatot s mossál le engem.

Hát megmosta a fiju szépen s écczère tátosnak vállott. Akkor aszmonta:

— Nyűj nékem a bal filemben, ott van egy arany ruha, aszt vedd ki, őcsd magadra, üjj rám s ményünk a templomba. Én ott egy rossz tőkének vállok, mikor pedig kijűssz, akkor a kantárt dobd rám. Mény jó előre, s nézz hátra, ott meglátod a kisasszont. De jőjj ki előbb, me ha nem, méghalsz.

A mint bémént abba a szép arany ruhába a kondás-fiju, a kisasszony mingyár belészeretett, szeretett vóna véle beszélni is; de elébb kijűtt a templomból mint ü, a kantárt a ló fejibe dobtá, félült rá s haza repült. Otthol osztán végig nyút egy lócán s fűtölt, mikor a kisasszony haza mént.

— Fűtyölhetnél, ha ojan szép vónál, mint a mijen szépet láttam a templomba!

Hát asz mongya ére a fiju:

— Nem vót szebb, se csunyább mint én.

— Eriggy, ne beszéjj, mongya a kisasszon, még lába türül-közőjének se vónál jó néki.

De a kisasszon elig várja a másik vasárnapot, hogy láthassa az legényt. Hát akkor eljött a másik vasárnap; el kezdett ötözni félféle, egyiket vétette, másikat vette, addig, addig, hogy elmént a templomba. A fiju is elmént az ólba s mondá a ló:

— Mennyünk mi is. Eriggy, hozz harmatot, moss még engem. Nó, most nyujj a bal filembe, végy ki onnét égy ezüst ruhát s ötözz fel abba.

A ló égy rossz ducskónak vállott. Ű bément a templomba s a kisasszony elejibe állott. Écczer a mise elfele mullik, a fiju meg előre kiment, a kantárt rádobta a ducskóra, felült a tátosra s ott-hol vigan fűtyörészni kezdett. Mikor haza mēnt a kisasszon, asz mongya:

— Fűtyölhetnél, ha ojan szép vónál, mint a mijen szépet én láttam.

— Nem vót se szebb, se csunyább, mint én, mongya a fiju

— Ne beszéjj, még a lába türülközője se leheccz!

— Jaj! ha láthatnám, nem bálnám, ha még is hálnék.

Harmadik vasárnap a léány megint galambnak vállott s leg-szebb ruhájába elmént a templomba. Ekkor a ló asz monta a fjunak:

— Eriggy bé a házba, az asztalfijókból végy ki égy penicziluskést, azon van a kisasszon neve, aszt tedd a zsebedbe.

Osztán mégmosta a lovat friss harmattal, kivett belüle égy gyémánt ruhát, azt vette fél.

— Na most várd meg a léányt. s mikor előtte jössz, üsd a kést az ajtóba, akkor üjj mingyár rám. A léány gondolni fogja, hogy az a legény ütet keresi, s így osztán a tije lesz.

A mise a hogy mult elfele, ű kiment a templomból, a penicziluskést az ajtóba verte s haza repült. Elig jött ki a jány a templomból, hát megláttya a penicziluskést az ajtóba, s láttya a nevit rajta. Nem tutta elgondolni, hogy honnét kerekedhetett az oda. Kereste a fikut, de má nem láthatta, mer a fiju gyorsan haza repült; a jány is galambnak vállott s haza ment. Otthol a legény má fűtyörészett.

— Fűtyölhetnél, ha oj szépet láttál vóna mint én.

— Nem vót se csunyább, se szebb mint én.

— Na, hát mutasd meg, mongya ére a kisasszon.

— Hát én nem tudom, én vótam-é, vagy nem.

— Mutasd meg, me. ha nem, meghalsz.

Addig, addig, hogy a fiju bément az ólba, félvette első ruháját s bément a szobába. Hát a mint a kisasszon meglátta, annak

se kellett több, hanem a legény nyakába borult, megölelte, megcsókóta s asz monta: Te az enyim, én a tijéd, hótig, a még élünk! Ére a fiu nem szollott semmit, de semmit is, hanem kiement, s félévte a második ruháját, mikor a kirájkissasszon meglátta — met a vót — hát a nyakába borult s asz monta: Te az enyim, én a tijéd, hótig, a még élünk! Ekkor félévte a harmadik ruháját is, s a jány megint asz monta: Te az enyim, én a tijéd, hótig, a még élünk! Így együvé kerékettek s édegeltek szépen.

Ecczer asz mongya a férjinek:

— Én, fijam, most menyek a templomba. Te maraggy itthol. Itt van tizenégy kócs, bemeheccz azokba a szobákba; de a tizenkettődikbe bé ne próbájj menni, mer nagy bajt hozol rám is, rád is. Ével elmént a templomba.

A legény mind megnézte a szobákat; az utosóba is szeretett vóna bémenni, de a felesége nem adott kócsot hozza. Nagy erőlkődéssel kinyitotta azt is, hát ott égy tizenkét fejű sárkány vót megkötözve.

— Jaj! fijam! de rég várlak, végy le innen.

— Dehogy veszlek.

— Hát eriggy, hozz égy vider vizet az apád lelkijér.

A fiu gondolkozott; hanem gondolta, hogy az apja lelkijér csak hoz égy vider vizet. Hát mikor aszt a sárkány megitta, akkor asz monta:

— Hozz még égy vider vizet az anyád lelkijér.

— Ha má az apám lelkijér hosztam, hozok az anyám lelkijér is. A sárkány aszt is megitta.

— Hát hozz még égy vider vizet a magad lelkijér is.

Hát hozzott a maga lelkijér is, s a sárkány mikor asztat is megitta, megráskódott ott hejbe háromszor s lehullott rolla mind a láncz. Akkor asz monta a fijunak:

— Na fijam, a lány nem a te feleséged, hanem az enyim.

Levett ére a gerendáról égy arany almát s égy arany vesszőt. Az arany vesszővel ráütött az arany almára s a nagy vár mind belé ömlött az almába. Ecczer jó haza a kisasszon:

— Ugyi montam, hogy ne menny bé az utolsó szobába, most nem leszek a tijéd, hanem a sárkányé. Hanem úgy még lehetek a tijéd, ha karóról karóra, szégről szégre jársz.

Ével eltűnt, mint a lehellet. A legény egyedül maratt a pusztá hejjen s igen busult, hogy mitévő légyen. Mégis asz gondolta, hogy lemászik a fáról. Eccze' látták, hogy jü le, hát a kiráj, a ki má igen mégvénült vót, hozza a léjányát neki. Asz mongya a fiu:

— Nem kell nekem se a jányod, se a féle kirájságod; nekem ojan feleségem vót, hogy a lábaszára kécczer szebb vót, mint a jányod orcája.

Hát ezér a kiráj úgy megharagudott, hogy fél akarta akasztatni a legényt. Má készen vót az akasztófa, mikor égy galamb repült ára fele, s ott jánynak változott, lehuszta a czipőjét, a

strinflíjt s hozza tette a lábaszárát a kirájkisasszon orczájához, s nem hécczer, hanem nyócczor szebb.

— Tíjéd az igasság, monggya a kiráj. Mit aggyak fáraccsá-godér?

— Ne aggy nékem semmit, uram kiráj, csak égy lovat, égy kardot, s égy puskát.

Aval kiválasztott magának égy kardot, puskát s égy lovat, és elmént, hogy félkeresse az ű szép feleségít.

Mént, mént hétéd-hét országon kéresztül, má a világból is kiért, mikor meglátott két szép főrast, oda leült pihenni. Hát écczer égy galamb repül oda — a ki nem vót más, mint az ű szép felesége — az égyikbe mégfürdik, a másikból vizet merét. Nem kéllett több a legénynek se, a nyakába ugrott s asz monta:

— Most má üjj fél ére a lóra s ménnyünk.

— Hova ménnyünk, mikor csak égyet lép a sárkány s mégfog.

De azétt csak félült. A sárkány lova elkeszte az arany patkót az arany hidlášó verni.

— Mit vered aszt az arany patkót a hidlášó? Kutyának a féjed, vargának a büröd!

— Hát akar verjem, akar ne, viszik a kisasszont.

— Messzi faluba?

— Nem igen messzi!

— Ihatok ehétek égy nap, alhatok huszonnégy órát, mégtör-hetek égy zsák magyarót?

— Ihatol, ehétel, csak égyet lépek s megfogod.

Hát a hogy a sárkány asztat megitta mégétte s huszonnégy órát alutt, félült a lovára s megfogta őket.

— Na fijam, most az apád lelkijér szabadultál meg.

Elvétte a kisasszont s elment.

De hát ű másnap esmét elment a főrášó s monta a jánynak, hogy üjj fél.

— Hova menyünk? szen csak kéttőt lép s mégfog.

De azétt csak félült.

A ló otthol csak veri az arany patkóval az arany hidlást.

— Mit vered aszt az arany hidlást? Kutyának a féjed, var-gának a büröd!

— Akar verem, akar nem, viszik a kisasszont.

— Messzi faluba?

— Nem igen messzi.

— Ehetem, ihatom két napig? Két zsák magyarót mégtör-hetek?

— Ihetel, ihatol, kéttőt lépek s mégfogom.

S a biz úgy vót, kéttőt lépett s mégfogta.

— Na, fijam ez az anyád lelkijér, s ával elvitte a kisasszont.

De a fiju harmadikszor is elmént, a sárkány csak hármát lépett s mégfogta.

— Na, fiam, most má többet még ne próbáld, met a halál fíja léssel! — s ával elmént.

Busútába a fíju mént, méndegélt, az Operenczijas tengeren is tul mént vót má, s ott égy vén bábával találkozott.

— Jó napot édés öreg anyám.

— Köszönd, hogy így szollétottá máskülömben mégöltelek vóna.

— Há mi járatba vagy?

— Szógálatot keresek édés öreg anyám.

Elég a hozza, hogy béállott szógálatba s szógált égy ojan rossz lovat, mejik elig tudott a lábán mégállani. Mikor valahogy kivitte az ólból, asz mongya a kis ló gazdjának: Na most moss még engem friss harmattal! Mégmosta, hát ojan tátos lét belüle, hogy párgát a világon se lehetett tanálni.

— Na, kis gazdám, most mennyünk aho a fórásho!

El is értek csakhamar oda, mégvárták, még lejött a kisasszon fürdeni. Akkor asz monta a fíju neki:

— Üjj fél ére a lóra! most az enyim lész!

Ménnek, méndegélnek, hát écczer a sárkány lova az arany patkóval igen rugja az arany hidlást.

— Mit vered aszt az arany patkót az arany hidlásho? Kutjának a fejed, vargának a bűröd!

— Akar verem, akar nem; viszik a kisasszont.

— Ihatom, ehetem?

— Már akar eszel akar iszol, nem lesz az a tijéd!

A sárkány mérgébe kiasatt.

Visszaméntek a várér; a fíju ráütött az arany almára s a városba égy szép vár kerekedett belüle. Osztan nagy lakadalmat csaptak, én is ott vótam inas, segétttem a szakácsnénak. Ittam égy kis bort, neki kavarottam tánczolni, hát négy zsákba bé vót kötve a Duna, Tisza, Dráva, Száva. A sarkantyum valahogy kivágta mind a négy zsákot, ojan nagy árvíz lét, hogy az embéeket csak úgy halászták ki, mint a halat. Én futottam a tűzhejre fele, ott kaptam égy tökmagot, széjjel haraptam, lét nékem égy hajóm; leltem égy zabot, lét nékem égy hajtóm. Hát kihajtottam magamat égy nagy heggyre, ott égy nagy csata vót, én is belé keverettem, égy katonát földhő csaptam, égy másik még mégfogott engem s ide hajétott.

Ha nem hiszik, hát nézzenek rám!

(Tamásváralja. Ugocsa m.)

GECSER BÉLA.

Ráolvasások.

A nyilamlásru való.

Uram, Jézus Krisztus, a hova én az öt újjamot rátészém, még-
emlékézők a Krisztus Jézusnak keserves kinszenvedésiről, annak ha-

sításáru, elindulok a Krisztus Jézussal és a boldogságos szűz Márijával, annak sokszámú ezzér angyalaival: ha a Krisztus Jézus engenné és a boldogságos szűz Mária kikünné ebből a bűnös testből (gyermeknél: ebből az ártatlan lélekből) a nyilamlást.

A ficzemédésrű való.

Mikor elindula Urunk Jézus Jeruzsálembé, Jeruzsálemből Érikóba, mikor mënne a kőhidon, ő lovának, szamárkájának lábcskája kificzemédétt; ugy ezén szolgálának is lába mégficzemédétt. Haném azon Istenszájából jött szent ige szájjon réá, hogy sémmit izziben fájdalom még nē marathasson, haném csont esonthó, vér vérhó, in inhó forjon össze; az atyának kégyelme, a fíjúnak szerelme, a szentléleknek ereje végye ki ezt a fájdalmat belüle.

Előtte két miatyánkot, utánna hármát a Krisztus Jézus kinszenvedésé.

(Kún-Félegyháza.)

CSERÉP JÓZSEF.

Kiolvasó versek.

Egybe | begybe | keszke|nőbe,
Sárga | rigó | az er|dőbe,
Tűz | Pál | Szabó | Pál,
Tücski | rücski | innen | Pál.

Egyedelem, begyedelem, bé-
bicske,

Hová való menyecske,
Szántó földré ugratni,
Egér jukba bujthatni.

Kong, kong,
Péter bácsi,
János bácsi,
Ezeket kongatom én ki.

Egyszer egy időbe,
Szilvási erdőbe,
Szajkót veregettünk,
Szilva papné megtutta,

Szalma kargyát kihusztá,
Hernyó bernyó leesett a fáról,
Igy mult ki a világból.

Mikor Boszniába voltam,
Egy törökkel találkosztam,
Aszt montam neki:
Hogy van, kend Peti?
Erre, arra, mégis kend a czi-
cza ni?

Lemámiskus, le,
Lándiburgus, de,
Május-kuli, kubáti,
Ó kuli, nándi-káti,
Tudod, ére, judicze,
Kukoricza, advencze,
Télihiben, tálentus,
Borban foly a tálentus.

(H.-Szoboszló.)

KARDOS MATHÉ.

Tájszók.

Szatmár megyeiek.

- gantár: azon vastag gerendák, melyeken a pinczékben a boros hordók állanak; nevezik ászok-nak is; gantár-nak, vagy fazék-kötő-nek nevezik még azon vastag fonalból, vagy hársból készült s hálózott kötésű eszközt is, melybe az ételhordó edényeket helyezik s a mezőn dolgozó munkásoknak kiviszik; Szatmár vidékén kasornyá-nak mondják.
- gööröngyő: a lisztelő, zúzó s fűrészb. malmoknál azon hosszú s legalább húsz hüvelyknyi átmérőjű, nyolcz oldalról kifaragott gerenda, melyre a vízi kerék van illesztve, mely az egész gépezetet mozgásban tartja.
- góda vére, gódércz: cynadonia; vére hulló fű.
- gabalyit: könnyedén, jól-rozsul össze állít, alkot, pl. kunyhót, házacsát.
- gabalyodik: összefogózkodik, egymásba kapaszkodik, pl. játék vagy veszekedés közben.
- géra: az igen sós ételre szokták mondani, hogy „olyan sós, mint a géra“, vagy csak „olyan mint a géra“. Tulajdonképen mit jelent e szó, nekem nem tudták megmondani.
- gányol: valamit imígy-amúgy, nagy könnyedén bekerít, épen csak hogy legyen.
- hópistál: nagy hanggal, kézzel lábbal beszél, ad elő valamit.
- hékám, hékás: bizalmas, tréfás megszólítás; pl. „gyere csak hékám ide!“
- hátúrunnan: hátulról, onnan hátulról.
- híllérkedik: hizelegve, émelygősen nyájaskodva beszél, s jár valaki körül, hogy bizalmát megnyerje.
- holyan? Szabolcs megye alsó tiszai vidékén hallottam; azt teszi, hogy: milyen?
- hornya: a faszindelynek vastagabb élén hosszában kivágott válu forma ürege, melybe zsindelyezéskor egy másik zsindely vékonyabb szélét beleillesztik.
- huzkod: vonogat, huzogat.
- hünnýög: orrából, érthetetlenül, vagy alig érthetően beszél, dünnýög.
- hertyeg, hörtýög: rekedten, rikácsolva beszél, lármáz.
- huz: hasonlít; „huz hozzá“: hasonlít hozzá; teszi azt is, hogy „szereti“; — „huz halálra“: közeledik a halál perczéhez.
- hivákol: hívogat, gyakran hív.
- hurbol: kiméletlenül viseli ruháját, nyövi, gondatlanul szag-gatja.
- hoplás: akarva ügyetlen, gondatlan, majdnem könnyelmű; innen: „hoplaskodik“: ügyetlenkedik, mulatságos félszeggel csinál valamit.
- hötýög: akadozva beszél, garatyol, mint mikor a gyermek a leczkáját nem tudja; de azért nem hebegő.
- hájál: fekszik, alszik; gyermeknek szokták mondani; „hájá buba!“: fekdj, aludj!
- heppczias: kérkedő, üres fejű, kötölözködő.

hurdukál: bosszusan összevissza beszél, veszekedik, mérgelődik.

huruzsbál: hurczol valamit a földön, koptatva vonczol.

házmárol: valamit forgatgat, pl. gesztenyét, hogy penészt ne kapjon; ide-oda hány, vet.

huruba: kunyhó, kaliba, viskó.

hecsepecs: a vad vagy parlagrózsa vörös bogójából főzés által készült íz.

iszkarczos: a forrásban lévő új borról szokták mondani, mely ivás közben a torkot karczolja; az alvidéken karczosnak mondják.

italos: a jó, kellemes ízű borról szokták mondani, mely mintegy itatja magát.

iszontos: a ki az italt szereti, de nem épen részeges; olykor azért megesik rajta, hogy lecsipi magát.

irdas: a nem egészen kiszült kenyér, a melynek ugynevezett szalonnája van; ennél fogva kissé ragacsos, irdas.

irotvány: Szatmár vidéki szó, valamely erdős, vagy cserjés

(Nagybánya, Szatmár m.)

birtoktestből kiszakított rész, melyet tulajdonosa kiirtott s szelidebb használatra változtatott át.

iskol: vadász műszó; a nyúlról mondják, mikor ez a vadászt, vagy vadászebet észre veszi, s fülel, sűrög-forog s elillanni igyekszik.

kuss!: a sertést e szóval szokták valahonnan kihajtani, kikergetni; Erdélyben Marosszéken pedig az ebet kergetik ki e szóval: „kuss ti te!”

kaczkias: csinosan öltözött, hetyke járású, több mint bátor, kihívó magaviseletű fiatal férfira, nőre szokták alkalmazni.

kivürrünnen: kívülről, onnan kívülről.

kászolódik: felkél, holmiját összeszedve menni készül, czihelődik.

kottyánó: mélyebb hely a víz fenekén, hirtelen mélyedés, melybe észrevétlenül elkottyán, elmerül a fordó, gázló.

KATONA LAJOS.

Kiskunságiai k.

czafat: lelógó apró rész; pl. „paprikásnak való a szive czafatja”; czafatos: lompos, vízes, sáros pl. ruha.

czáfol: gyaláz, ócsárol.

czanga: nőstény birka.

czap: vén korában kiherélt s járomba fogott bika. Átv. ért.: vén ember, ki ifjú korát kicsapongásban töltötte. (Páriz-Pápainál: czáp = hircus, geisbock. — Miskolczy Vadk. 215: „A herélt hímkecskét

Tzápnak szoktuk nevezni”. — Magy. Tört. Eml. XVIII. 223: „czap bőrből csinált kordován csizma”. — Tzáp székely szó: kecskebak. Tsz.)

czapol: fáradozik, „strapál”. (Vö. Szeged Nyr. IV. 328. Baranyában: czakol Nyr. II. 184.)

czepe: kancsó. (E szó czapa alakban a nyelvemlékekben gyakori. Czapa-pohár Radv. Magyar Csal. Él. II. 274. —

Páriz-Pápainál „czapa: ein trinkbecher, welcher mit solchen leder überzogen, welches auf fischotter art verfertigt worden“. — Szirmay „Hungaria in parabolis“ 98. lapján írja: „Czapa pohar erat poculum aureum v. argenteum deauratum tegumento corii Czapa dicti inclusum“.)

czékláz: hiába eltölti az időt, lebzsel. (Szintén régi szó, s **czékláz** és **czékáz** alakban fordul elő a nyelvemlékekben. Kúnos I. a Nyr. XI. 519. lapján a zech német szóból eredezteti; mely szó eleintén társaságot, azután iparosok társaságát s végül compatorest jelentett. — A **czékláz** igének Halason többségre, vagy társas együttlétre vonatkozó értelme nincs.)

czigánkodik: 1) kunyorál; 2) hízelegve szeret; pl. „Tudom mé czigánkoccz, má mögen krajczár kék ugy-é“?

czíha: vánkoshéj. (Vö. Veszprém, Nyr. III. 184.)

czíhelődik: készülődik, kászolódik.

czimbál: rángat, czibál.

czimbráz: mássát v. párját szerez vminek. (Vö. „Társat czimborálván magukhoz“, Balásfi Tam. Tsepregi Isk.)

czinábor: nápicz. (Vö. Hajdú m. Nyr. VIII. 234.)

czinczáll: rángat, tépdés. (Vö. Komárom m. Nyr. VIII. 94.)

czinczár: kontár mészáros.

czírom: vékony szijjakkból font kötél; czirom-ustor. (Vö. Szilágyságban **szírony:** vékony fűzvesszőből készült fa abroncs-kötő, Nyr. IX. 505. — Szabolcsban **szírony:** keskeny bőrszalag, mellyel a „köczét“ (kődment) czifrázzák ki, Nyr. XII. 143. — B.-Hunyadon **szírony:** a „kocsók“ (kődmen) himzéséhez való színes bőrfonál, Nyr. XII. 380.)

czók-mók: podgyász.

czucza: kis gyermek szájába adott szopni való, méz és kenyérből rongyba kötve.

czuczáll: megszop, szopás közben döföl.

czupák: inas hús. (Vö. Kecskemét, Nyr. X. 380.)

(Kis-Kun-Halas.)

KORDA IMRE.

Néprománczok.

Szempéturi csárda
Bé van szekuraávo,
Abba mulat Dombi Pista
Kilenczed magaávo.

Bemegy a konyhábo,
Rágyujt a pipáro,
Ékerétti csebogarát,
Még se gyullad rájo.

Hej ráül a székre,
Fűö teként az égre:
Jaj Isteném, mit vétettém!
Irgyák fűö levélre.

Csötörtőkön dére,
Fé tizenkettőre,
Mast késérik Dombi Pistát
Az évesztő hère.

(Bókaháza.)

KERTÉSZ JÓZSEF

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. Bulyovszky-
utca 6. sz.

XIV. kötet.

1885. SZEPTEMBER 15.

IX. füzet.

A MAGYAR NÉVRAGOZÁS.

4) A -nek rag.

Mint rag két alakban használatos: *-nek* és *-nak*. Hogy ezek közül az első az eredeti, azt már csak a Halotti Beszéd *foianec*, *halálnec*, *puculnec* alakjaiból is tudjuk, ha az önálló *nekem* stb. nem bizonyítaná is. Anonymusnál is előfordulnak ilyenek: *Oundunec* 40. *Tosunec* 41. *Cundunec* 46. *Usubunec*. A Leveles Tár I. 134. is olvassuk egy 1554-iki levélben: *veramneck* (kétszer), *Nagssaganeck*. S a göcseji nyelvjárás, mely néhány más ragot is maiglan illeszkedés nélkül használ, ezt a ragot sem mindig alkalmazza a névszó hangrendjéhez: *uománeck*, *szuóománeck*, *nyavaláneck* MNyelvészet V. 106, 139, 144; *átáneck* (általnak) 107; *arraneck* Ny. XIV. 215. (Csekélyebb jelentőségű hangváltozás: *apámnok* (Horpács, Sopron m.; mint *fáro* uo.) Ny. VI. 121; szintűgy Göcsejben, l. Budenz-Album 168.)

Mint önálló határozót a *-nek* viszonyszót kétféleképp ejtjük ki: *nekem* és *nékem*. Gyergyóból Ny. X. 43. ezt az ejtést is közlik: *néked*, nyílt és hosszú *e*-vel. Hogy ez az eredeti kiejtés, azt bebizonyította a XVI. század nyelvére nézve Budenz (MNyelvészet V. és Ny. I. 32). A hosszú magánhangzó elsőbbségét az is bizonyítja, hogy nyelvemlékeinkben itt-ott még a ragul használt *-nek* is (melyben pedig a hangsúly nyújtó hatását nem vehetnők föl) megőrizte az eredeti hosszúságot: *kynecet* (olv. *kynneck*) ÉrdyC. 25. *zizessegneec* NagyszC. 219. *istennék* WeszpC. 186. *bwneknec* ÉrsC. 386. *kertnec* 387. *nepyneck* 470, *mynd szegenneck mynd bodognak* Kat. leg. 96. vers. Ellenben csak toll- vagy sajtóhiba lehet az a *nélki*, a mely *néki* helyett olvasható Népk. I. 374. Szintűgy *kevelseguenck abrazaual* a Németújvári gloszszakban 260.

Ha a *-nek* önállóan használt alakjait tekintjük, a *nekém*, *nekéd*, *nekünk*, *nektek* mellett a harmadik személyben *nekje*, *nekjük* volna várható; de emezek közül az első sehol, a második csak elvétve fordul elő („*nekjük*, *nekijük*: nekik“ Veszprémben Ny. II. 185). Ezek helyett a rendes alakok *neki*, *nekik*. Hogy ezek *neki-je*, *neki-jük* rövidítései, azt bizonyítják nyelvemlékeink; pl. *nekye* LevTár. I. 12, *nekijec* MA. bibl. I. 16. stb. stb. és még ma is különféle nyelvjárások: *nekije*, *nekijük* Dunán túl; *nékie* Gyergyóban Ny. VIII. 230, *nékiek* uo. Ny. VIII. 232. (A *Vekijök* h. *nekik* ép olyan összevonás, mint a régi és nyelvjárási *énnik* infinitivus e h. *enniök*. Pl. „*engednik* kelletik *nekiek*“ Landorf. bevét. 144, ma megfordítva: *engedniök* — *nekik*. Vö. *redjok*, *hozzájok* h. a nyelvjárási *reik*, *riöik*, *hézzik* alakokat; l. az utóbbi viszonzóknál. Vö. még *vernő-jök* h. *vernő-k* stb.)

A *-nek* viszonzónak tehát teljesebb és eredetibb alakja *neki*, és e mellett bizonyítanak még Budenz nézete szerint a *neki-megy*, *neki-esik* féle kifejezések is (NyK. III. 305). Maga a *neki* nyilván olyan irányragos alak, minők *messzi*, *messzé-re*, *felé*, *közé* stb; és a *nekém*, *nekéd* alakok valószínűleg közvetlen *nekém*, *nekéd*-ből rövidült el. (LevTár. I. 2. *nekym* és *nekyledh* van írva; viszont LevTár. II. 22. kétszer *nekew* és egyszer *nekewk*, tehát *nekö* és *nekök* v. *nekőök*? e h. **neké*, **nekéjök*; vö. *mellew* *mellé*, és hasonlók a Pann. megv.-ról szóló énekekben. A harmadik személynek egy különös megtoldott alakja fordul elő néhány régi levélben: „*azt montha hog nekyn* vagyon egh atthiafya“ LevTár. I. 287. 1558-ból; „*mongya ezth nekyn*, ywy bhee wgymondh“ 311. l. 1559-ből; „*ő nekín* minden lovát elvettik az törökök“ szintén 1559-ből idézik CzF. Más régi alakok ilyen enklitikus *n*-nel: *örökké-n*, *szinté-n*, *gyakortá-n?* *viszontá-n?*) „A *nak*, *nek*-ben tehát a lativusi jelentés már csak a megvolt alakjának értéke szerint van meg; maga a *nek-é*-ből kivett *nek* postpositionalis alapszó, az a mi *bel* (*belé*-ben), a *köz* (*közé*-ben) stb. Azt is megmondhatjuk, hogy mit jelent körülbelül ezen alapszó *nek*, mint a mely lativusraggal dativust, allativust teszen; azt jelenti a mit a *től* alapszava, mely az *ól*, *öl* raggal ablativust fejez ki; egy szóval a közelség, mellettség egyik alapszava“. Így Budenz NyK. III. 306.

Budenz ugyanott egy etymologiai magyarázatot is megkísértett, de ezt maga is elvetette, mióta a hangváltozások valószínűségét szigorúbban mérlegeljük. Budenz egyúttal természetesen ellene nyilatkozott azon nézetnek (Imre S., NyK. II. 328.), mely szerint viszonzszónk *ne+k* elemekre bonczolandó szét. Weske (Untersuchungen zur vergl. Gramm. des finnischen Sprachstammes 91.) szintén így bontja föl: *ne+k*, s az első részben az ugor *n-* allativust, a másodikban a lativusi *k-t* látja. De az ilyen ősrégi rövid ragok nem maradtak fönn maiglan önálló használatban, mint a mi *nek* (*-em* stb.) viszonzszónk. Azért nem fogadhatjuk el Ahlquist nézetét sem, ki a magy. *nek-et* a finn nyelvjárási *-nnek* végű lativussal egyezteteti; ebben a *k* úgy is csak enklitikus járuléknak látszik. I. Szinnyei NyK. XVI. 311. Ugyanazt az egyeztetést ismétli Donner is; de Winkler (Das uraltaische und seine gruppen 99—100) helyesen jegyzi meg: „Donner . . . hält ganz secundäre entwickelungen für ursprünglich . . . Für ebenso bedenklich halte ich die kühne zusammenstellung gewisser ähnlich lautender formen auf sonst weit auseinanderliegenden gebieten, wie des magy. *nek* und des im westfinn. vereinzelt auftretenden auch dativischen *nek*“.

Szintoly kevés fontosságot tulajdoníthatunk Fogarasi J. fejtegetéseinek (M. Ak. Értesítő, nyelvt. oszt. II. 144. és CzF. szótárában), melyek szerint e viszonzszónak a genitivusban a tatár *ning*, török *nün* rag felelne meg (ezt az egyeztetést Vámbéry megint külön fölfödözte, I. A magy. ered. 232.), a dativusban pedig „a *ne!* vagy nyomatékosabban *nek!* indulatszó“ szolgálna neki alapul. Nem lehetetlen ugyan, hogy különféle eredetű, nyelvtani alakok idővel egybe folyanak, hiszen erre világos példákat szolgáltatnak az indogermán casusok, melyek közül pl. a dativus, locativus és instrumentalis mind a görögben, mind a németben egyetlen egy casusba olvadtak össze. De semmi szükségünk ilyen föltevésekre ott, hol egy alaknak kétféle szereplése olyan könnyen összeegyeztethető, mint a jelen esetben a genitivus a dativussal. Itt az említett mesterkélt magyarázat még sokkal fölöslegesebb, mint némely régi franczia grammatikusoké, kik a fr. dativus *à-ját* a latin *ad, ab, habens, in* és *apud* szók rövidüléséből magyarázták.

A *-nek* viszonzyszónak három fő jelentését helyesen határozta meg Imre S., NyK. II. 325: „A *nek* jelentménye: irány, — ebből folyólag tulajdonítás, és . . . birto kosság, összetartozás kifejezése“. Ugyanezt a hármasságot állapította meg már Révai, Grammatikájának kéziratban maradt III. részében, hol az irányjelentésre efféle példákat említ: *a tónak hajtotta lovait*, s a másik két jelentést ily szókkal magyarázza: „*A gazdának adom a pénzt*, vulgo red ditur: hero dabo pecuniam, genuine hoc exprimit: heri directione dabo pecuniam. Etiam possessio ejus ope clarius indicata: *a gazdának pénze*, vulgo heri pecunia, proprie hoc valet: heri directione pecunia ejus“. E három jelentésnek összeférhetését fényesen bizonyítja a vogul nyelv is, melyben a *-ne* rag alattivust, dativust és genitivust képez. Nekünk azonban a három jelentéshez még egy rovatot kell csatolnunk: azokat a kifejezéseket, melyekben a *-nek* szerepe a térbeli jelentésnek könnyű átvitelén alapszik, melyekben a térbeli irányt a cselekvésnek képzelt iránya helyettesíti. Az ide tartozó kifejezések tehát vég határozók, sőt részben egyenesen célhatározók. Köztük legfontosabb a valamire való rendeltetés kifejezése, a factitivusi *-nek*. — Hogy mindezen jelentések közül legrégibbnek a térbeli irányulást tarthatjuk, az nem szorul bővebb bizonyításra.

Révai az id. h. egy héber szón kívül a következő lapp viszonzsót egyezteteti a mienkkel: *neiga*, *njeik*, helyesebben *neiga*, *neik* „erga, recta ad“. Budenz a nélkül, hogy tudott volna Révai egyeztetéséről, szintén fölállítja szótárában ezt a magától kínálkozó egybevetést. A lapp viszonzszo megmaradt az eredeti helyi jelentésben, s az illető lapp mondatokban magyarra is mindig *-nek*-kel fordítható (még azokban is, melyekben Hunfalvy NyK. V. 330. a *-be* raggal fordítja): *neika mannet* neki menni; *nordesti muora neig* neki ütközött a fának.

Budenz szótárából a *nek* eredetére nézve még a következőket idézhetjük: „Mind alakra, mind jelentésre nézve a magy. *neki*-vel elég szorosan egyező a lp. *neik*, *neika*, melynek teljesebb *neika*. *neiga* alakja a végebeli *a*-ban még némileg a lativféle casusragot is föltünteti (vö. lp. *sisa*; magy. *-be*, *belé*; *sisne*: magy. *-ben*, *siste*: magy. *-ből*, *belül*-

ről). . . . Hogy mit jelentett eredetileg a magy. *nék*, lp. *neik* alapszó, azt egyelőre csak hozzávetőleg sejtethetjük. Nagyrészen ugyanis a testrészek elnevezései („fej, láb, kéz, fül, orr, mell, hát, has“ stb.) használtatnak ilyen postpositionalis vagy helyadverbiumi alaptókkul, s így a *nék*, *neik*-re nézve is azt vélem, hogy talán eredetileg „orr“ jelentésű szó, legközelebb „előrész“ értelemben véve rejlik benne. Tekintve ugyanis, hogy a *nék*, *neik*-beli *-k* már képző is lehet, úgy mint a magy. *szék* „medulla“-ban. vö. lpF. *siske* internus, alapszavának a több ugor nyelvben előforduló **ncere* „orr“ szót sejtethetjük (mord. *när*, *ner*, cser. *ncr*, zürj. votj. *nir* „orr“: votj. *nir̥s* „első“, magában a lappban *när* „orcza, gena“). E szerint a m. *nék*, lp. *neik* e h. való volna: *nerk*, *närk*, s az *r*-nek elnyomásából magyarázódnék a *nék*-nek hosszú vocalisa s a *neik*-beli *ei*; vö. lpS. *koik*: „-hoz“, mely nyilván a lativféle társa a locativ-féle *kuoren* „-nál“-nak, s tehát **kork* helyett való (s egyszersmind vég *k*-jával is szakasztott mása a *neik*, *neika*-nak)“.

Budenznek ama nézete mellett, hogy „nagyrészen a testrészek elnevezései használtatnak postpositionalis vagy helyadverbiumi alaptókkul“, bizonyítanak a rokon nyelveken kívül a magyarban különösen *mell*: *mellett*, *mellől*, *mellé*; és *bél*: *benn*, *belől*, *belé*. — Ez a körülmény támogatja leginkább Budenznek ama sejtelmét, hogy a *nek*-ben az „orr“ jelentés lappang.

Minden esetre nagyon messze megy Winkler (Die uralalt. völker und sprachen), midőn azt mondja, hogy B. e magyarázatának semmi alapja sincs.

SIMONYI ZSIGMOND.

GENITIVUS ÉS DATIVUS.

Nem szinte régóta haladunk a magyar nyelvészetben azon az uton, mely egyik-másik idegen nyelv skémáitól bizonyos határon belül elfelé s nyelvünk sajátosságainak ismeretére s méltatására vezet. Nagy nehezen vergődtünk ki oda, hogy nyelvtanaink jórészt felszabadultak a latin grammatika nyüge alól. De az agg szokás még folyvást kísért, mint bizonyosság erre Joannovicsnak a *-nek* ragú névről közölt érte-

kezése. Meggyőződhattünk belőle, hogy nekünk tulajdonképen se genitivusunk se dativusunk nincsen olyan értelemmel s meghatározással, mint Joannovics véli.

Nem is látom át annak a szükségét, hogy a *-nek* ragú névszót némely nyelvtanban hol dativusnak hol genitivusnak nevezzük csak azért az egyért, mivel az idegen nyelvekben majd az előbbinek majd az utóbbinak felel meg. Nyelvészeink valamennyien érzik és hirdetik, hogy a *-nek* rag dativusi eredetű. Akár elfogadjuk rá nézve Budenz magyarázatát, akár nem, az mit se változtat a dolgon, hogy t. i. irányhatározó.

A miért a latinban, görögben, németben stb. imperativus is van a coniunctivus mellett, kell-e okvetetlen a magyarban is lennie a fölszólító módon kívül? Tudjuk, hogy egész a legújabb időkig imperativusnak tanították a fölszólító mód illető személyeit annak daczára, hogy a fölszólító módú alakok épen úgy nem különböztek a parancsoló módéitól, mint nem az úgynevezett *nek*-es genitivus a dativustól. Ha tehát mai nap már az imperativusról lemondottunk: minő következetesség van abban, hogy a két egyforma névragozási alakot külön-külön mégis fönntartjuk?

Joannovics értekezéséből teljesen meggyőződtem, hogy a szerinte kétféle *-nek* névrag közt különbség nincs. Ő legalább a kettő között határt jelölni hiába törekedett. Bajos is volna.

Ha mégis nehézség nélkül képesek vagyunk a *-nek* ragú nevet idegen nyelvre majd genitivussal majd dativussal fordítani, azt nem a Joannovics-féle szabályok segítségével tesszük, hanem tisztán annak a tudatával, hogy bizony a mai nyelvben a dativusnak van birtoka, de *-nek* ragú genitivusunk — én legalább a birtokos nevezetet erre értem — nincsen. Ha volna, valami külső jel csak mutatna különbségre közte s a dativus közt; ezt azonban nem találunk.

A következő példák: „ki egyenlő te szolgáló lányodnak egyikkel sem vagyok“ (BécsiC.); „négy úrnak mindenkor egyik ottben laknék“ (Tinódi); „két ember lakik vala egy városkában, kinek egyik nagy kazdag ember vala“ (Decsi S.); „az ő bejövéseknék 28-ik esztendőben“ (Heltai); mutatják, hogy a birtokszót nem volt szükséges ellátni sze-

mélyjellel, pedig a *lányodnak, úrnak, kinek, bejövéseknék* kétségtelen birtokosok. Tehát a személyjelekre nem lehet alapítani, mert a *-nek* ragú név birtokán nem voltak meg mindenha.

Vegyük azonban szemre a következő kifejezéseket: „embernek ő ellensége“ (BécsiC. 256); „a csufolóknak az ő székekben nem ül“ (Sélyei B. István Utitárs); „a tudósnek az ő tudománya“ (Arany J.). Azt kérдем, mire való a birtokszó elé az *az ő, ő?* Talán a nyelvnek tetszett szót szóra halmozni minden szükség nélkül csak azért, mert hát ráért?

Nem örömet állnék e fölött azokkal szóba, kik a nem könnyen magyarázható nyelvi jelenségeket a tetszés kényére bizzák. Kell hogy sokkal magasabban álljon mai nap a nyelvtudomány, hogysem benne olyas ötletekkel argumentálni lehessen. Részemről úgy értem az idézett kifejezéseket, hogy az *embernek, csufolóknak* stb. tiszta dativusok, az *az ő* ragjavesztett genitivus e helyett *az övé, az övék*. Hivatkozhatnám erre nézve más nyelvek példáira, de szükségtelennek tartom. Az ily szólás tehát: *Pálnak telke*, elliptikus. Általán ismeretes, hogy a nép — nagyon helyesen — még nem haladt annyira az összevonásban, hanem így beszél: *Pálnak a telke*, vagy *Pál telke*; s ez utóbbi esetben úgy tetszik a hangsúlyozásból, hogy a kifejezés összetett szóvá lett. Mire való azonban a dativus után a birtokos? Vagy birtokos is egyszersmind a dativus s ekkor a genitivus szükségtelen, vagy nem állhat meg a dativus magában mint birtokos, pedig az volt állítva, hogy van birtoka. Hát erre kénytelen vagyok elismerni, hogy a dativus valódi értéke szerint csakugyan nem volt birtokos, de azzá lett a nyelvfejlődés folyamán. Az ügyis ragjavesztett genitivus elhagyása után a *-nek* rag örökölte az iránynak közelebbi meghatározását s ez annál könnyebben történhetett, minthogy a genitivus *-é* ragja sem egyéb, mint irányhatározó. (Vö. lapp allativusi *-je, -i*, magyar *-é, -eje* ragokat, pl. *ki-eje = kié*). Úgy látszik, hogy ugyanez a határozó rag van meg a *felé, mögé* stb.-ben is; hogy aztán mily általánossá lett az elhagyogatása, bizonyítják az igekötők: *be, meg, el* stb.

Hogy az igazi birtokos csakugyan a *-nek* ragú név és birtokszó között foglalt helyet — már t. i. ha a dativus megelőzte a birtokot — kiténik abból is, hogy ma se tet-

szik nyelvérzékünknek, ha névelő nélkül állítjuk a kettőt egymás mellé; nem mondhatjuk pl. *Pálnak telke*, bizonyos kétértelműség nélkül; az igazi birtokost pedig nem választ-hatjuk el névelővel a birtokától így: *Pál a telke*. E szerint tehát nem volt épen mindegy *Pálnak a telke* és *Pál telke*, de mai nap már csak annyi különbséget érzünk a kettő között, hogy az elsőben két hangsúlyos szótag van, míg a másodikban csak egy. Ha az első vagy második személyt tesszük birtokossá, még jobban érezzük, hogy a ragtalan névmás genitivus, pl. *az én telkem* helyett mily helytelen volna: *az énnekem telkem*, vagy: *az énnekem a telkem*, mert az értelem egészen más.

Azt is figyelembe kell vennünk, hogy a *-nek* ragú név állhat a birtokszónak akár előtte, akár utána s ez utóbbi szerep épen nem vág össze a birtokosnak mint a féle jelző nek a természetével, míg a dativusra nézve a hely különbös.

Visszatérve J. nézeteire, igaz, hogy a dativusnak tulajdonképen nincs birtoka, de miután a genitivus annyira elveszett a birtokszó elől, hogy csak a névelő mutat még egykori helyére: a birtokos képét viseli s a ragtalan birtokossal egyértékűnek látszik.

A személyjelekre alapított megkülönböztetéseit semmitmondóknak tartom, mert azok csak kései fejlemények a birtokszón, de ha nem azok volnának is, ebben a kérdésben jelentéktelenek. Megmondom, miért. Joannovics az ily mondatokban: „emezek családneve Asztalos,” „emezeknek Asztalos a családnevük”, összetéveszti a határozott személyragozást a határozatlannal. *Családneve* t. i. nincs ellátva személyjellel, csak mutató elemmel, míg *családnevük*-ben a mutató elem lappang, de a személyjel világosan fölismerhető. Ezért egyaránt helyes: „hatóságoknak a tekintélyük” és „h. a tekintélye”, vagy: „emezek családneve” és „emezeknek a családneve”.

Röviden összefoglalva, a *-nek* ragú nevet ne tartsuk a ragtalan birtokossal egyrangúnak s a különbséget a birtokos és dativus közt ne úgy állapítsuk meg, hogy az elsőnél egyszerűen elmaradhat a *-nek* rag, míg a másodiknál állandó; hanem nevezzük csak a ragtalan birtokost genitivusnak, a *-nek* ragú névszót pedig általában dativusnak; így ez a nevezet megállhat a nyelvtörténettel szemben is, de a kétféle nevű *-nek* rag zavart okoz.

KULCSÁR ENDRE.

A GÖCSEJI NYELVJÁRÁS.

Jelentéstan.

A jelentéstan, a mint tudjuk, legifjabb és legmostohább gyermeke a nyelvtannak. A legújabb időkig nemcsak elhanyagolták, de nem is ösmerték. E csekély figyelem nem szól egyszersmind csekély fontossága mellett. Előbb-utóbb be fogjuk látni, hogy a nyelvtudománynak a maga erejét a jelentés- és mondattanra kell fordítania. Magasabb czélok elérésére szolgál mindkettő; egyik a lélektannak juttat föltötte érdekes adatokat, másik az emberi értelem megvilágítását segíti elő.

A jelentésbeli tünemények, akár az alakban akár az anyagban mutatkoznak, egyaránt fontosak és érdekesek. Mi ezúttal csak az anyagi jelentéstannal akarunk foglalkozni, és egyelőre csupán a nevező és igei fogalmak tartalmának részleges változásával, mint a mely a nyelvjáráásokban az irodalmi nyelvvel szemben legdúsabban tenyészik. Hogy a fogalmi tartalom teljes megváltozására kevesebb a példa, könnyen magyarázható onnan, hogy a népben mindinkább gyöngül az ezen nyelvbeli működéshez szükséges élénk képzelet, a naiv fölfogás, a fogékony apperceptio. A metaforai és metonimiai jelentésváltozások virágjukat a nyelvek őskorában élik, míg a mai jelentésbeli tünemények sokkal inkább megszorításokul és átalánosításokul mutatkoznak. Sőt vannak nyelvészek, a kik átalánosítást nem is akarnak megengedni, a mint hogy alig találni reá példát; ellenben a legtöbb szó, kivált nevező szó, megszorítás útján jött létre, úgy, hogy a tartalomnak valamely jegye mind határozottabbá vált és e határozottsággal a fogalmi tartalom mind kisebb körre illett, szóval a jelentés speciálizálódott.

Megszorítás tehát a legközönségesebb jelentésbeli tünemény. A mely adatok az átalánosítást bizonyítanak, azokban tulajdonkép jelentés-vesztést kell látnunk; így, midőn a *hat* igének eredeti értelme eltűnik és maga a szó képzővé süllyed.

A moldvai csángók nyelvéből Munkácsi az átalánosításra ilyen példákat említ: *júr*: a csángóknál a. m. megy

és jár; *tesz*: ültet; *büz*: jó és rossz szag; *kölyök*: emberi és állati magzat; *rend*: nemzedék. Ez esetek egyikében sem vagyunk hajlandók általánosítást látni. A rokon nyelvekre hivatkozást, hogy a *jár*-féle igék bennük is csak céltalan menést jelentenek, nem tartjuk helyesnek, mert ily csekély jelentésváltozásoknál nem szabad oly messzire visszamenünk. *Tesz* ültet értelmében nem általánosítás, hanem megszorítás. A *büz*-t bizonyly a köznyelv szorította rossz szagra, mint tette ezt a *szagos*-sal s a mint eljár minden nyelv analog esetekben, pl.: *fortuna* (secunda et adversa), *szerencse* (jó és bal), *kedv* (jó és rossz) mind szélesebb értelemben használtattak.

Szóval a nyelvjárások nem igen általánosítanak; ha mi jelenség ilyennek látszik, akkor tulajdonképp csak a régibb tágabb körű jelentést tartá meg a köznyelvi újabb megszorítás ellenében. Ilyen általánosításra minden nyelvjárás és így a göcseji is számos példát szolgáltat.

Általánosítás.

A névszók közül a következők őrizték meg eredetibb, általánosabb jelentésüket.

Bírodalom: földbirtok, fekvő jóság. Pl. „A Gólicza (egy határ neve) még a reszneki *bírodalom*hoz tartozandó. Az uraság *bírodalmá*ba sok szüena termett“.

Estáp: ostor, vessző. Ez a szó a német *stab*-nak a mása és ez megmagyarázza a szó nagyobb körű értelmét. A köznyelvi *istáp* metaforával vette magára a „gyámol“ jelentését.

Gomb: görcs, bog. A köznyelvben csak a ruhának van gombja, meg néhol a toronynak; de Göcsejben a kötél is „*gombra* van kötfő“.

Rogya egyaránt tesz növény-ragyát, valamint vasrozsdát. A köznyelvi két szó, a *ragya* és *rozsdá*, tulajdonképp azonegy szláv tőnek a kettős hajtása; az eltérő alakhoz később különböző jelentés is fűződött, a mely tüneményre a nyelvek története száz meg száz példával szolgálhat.

Part: nemcsak a víz partja, hanem bármilyen magasabb fektű föld, emelkedett, dombos vidék. Hullámos talajon a szántóföldnek van *lapja* és *partja* vagy *gerindje*. Egy találós mese így hangzik: „Mier fut a nyúl a *partonak*? Mier a *part* nem fut a nyulnak“.

A melléknevek is szolgálnak egy-két adattal. *Kedves* nemcsak a kedvelt, de a kedvében lévő embert is jelenti. „Mast nem vaok *kedves*, mier nincs dohányom“.

Szép: „jó“ értelmében is használatos. Pl. „A virágnak is sziep szaga van“. Tudjuk, hogy a szépnek rokon nyelvekbeli megfelelője épen jót jelent, mint a finn *hyvä*. A külső szépnek a belső széppel, a jóval való cseréje különben majd minden nyelvből ismeretes.

Tündéres, alakban, jelentésben egyaránt föltünő szó. E melléknevet a *ló* jelzőjekép hallottam, még pedig „fékezetlen, kirugós“ értelemben. Nem tudom, a tündérmesék vad paripája adott-e alkalmat e jelzős kifejezés létrejöttére, vagy a *tün*, *tünde* szók eredeti etimonja maradt meg a *tündéres*-ben.

Üdötlen általában kevés idejűt, kiskorút, fiatalat tesz. Pl. „Ez az asszony *üdötlenebb* az uránál“. A köznyelvi *üdötlen* köre egyrészt megszűkült, midőn olyat jelent, a ki valamely kort idő előtt ért el; másrészt metonimiai úton megtágult, midőn a kora-érettséggel együtt járó formátlanságot, esetlenséget is jelenti.

Az ígék közül is tartott meg egynehány ilyen régibb. általánosabb értelmet.

Aggani: az *aggódik* és *aggodalom* alapja; a lelkiállapotnak több fajtát illeti, mint származékaiból vélünk. „Gondol, gondja van rá“ értelmében használatos s az *aggság* főnév is inkább gondot, mint bánatot tesz. Pl. „Mit *aggok* ien rajt?“: mi gondom reá?

Diszlik: virágzik, jól, szépen terem. Pl. „A reszneki határon nem jól *diszlik* a dohány. Az idén nincs *disze* a gyümöcsnek“. A *diszlik*, *dísz* etimonja „valere“, s ehhez mindenesetre közelebb áll a göcseji „virágzik, bőven terem“ jelentés, mint az irodalmi „ék, cifraság“ értelem, mely úgysis újabb idők szülötte.

Elpusztít: elront, elrongyol. Pl. „A füttü *épusztítottu* a masinát. Minden esztendőben három pár csizmát *pusztítok el*“. Hasonlóan tágasabb a köre a *puszta* melléknévnek, midőn nem csak „kopár, terméketlen“, de „rongyos“ értelmében is használatos; pl. „puszta a ruha“. *Puszta* és *elpusztít* a köznyelvben immár a megsemmisítésnek sokkal kevesebb fájára szorul. mint a göcseji tájszólásban.

Fajzik az irodalmi nyelvben a megvetés, a gúny némi árnyékát hordja magán; *fajzott* és *fajzat* a degenerációhoz hajlik. A göcseji ember nem ismeri e szó megalázó értelmét. magáról is elmondja, hogy kitől *fajzott*. Átalában a *nemz* reflexivuma gyanánt szerepel s gyakran felér az egyszerű *születik*-kel.

Jegyez nyelvjárásunkban épen úgy alkalmazható „jelez”, mint „jelent” értelmében. Pl. „Mit *jegyez* az újság? Zúg a balfülem; ez aszt *jegyzi*, hogy mámo rossz hirt hallok”. Hogy *jegyez* a régi nyelvben nemcsak „jeggyel megjelöl”, hanem „jelent” értelmében is élt, arra példát idézni a kódexek vagy a XVI. század irodalmából fölösleges. Ezuttal csak arról akarunk megemlékezni, hogy íme egy példa, midőn a nyelv az azon töből fakadt két ágat, mint *jegyez* és *jelez* jelentésdifferenciálásra használja föl. Ezt a differenciálást az irodalom vitte végbe és valóban irodalmi nyelv csak akkor alakul, mikor ily határozott, éles különbség származik az egyeredetű, de két vagy több alakban élő szavak között. Különben *jegyez* és *jelez* hangtanilag épen úgy viszonylanak egymáshoz, mint *fül* és *figyel*.

Kerül, *kükerül* is, úgy tetszik, általánosabb értelemben maradtak meg a göcseji nép ajakán ilyes fordulatokban: „ebbül az itelbű nem *kerü* (jut, telik) neked; úgy husztam, a hogy csak tüllem *kükerült* (kitelt, kifért)”. *Kerül* és *telik* régóta váltakozik egymással; Faludinál „sokba *telik*” valamely dolog, míg a köznyelvben inkább „sokba *kerül*”.

Nehéztel: nehéznek tart. Pl. „Kiet mierü buzát föl-emelni, aszt miegis csak *nehesztellem*”. A köznyelv itt *nehcell*-t mondana. E különös denominális képzés még elfogadható megfejtésre nem talált. De akármi lappangjon a *-tal* *-tel* képzőben (vö. *fiasztal* — szemz. Faludi), annyi bizonyos, hogy a szó eredetibb jelentése nem a mai irodalmi „írascor” (vö. *sich beschweren*), hanem kétségkívül a nyelvjárásunkban élő „nehéznek tart”.

Veszekedik: bolondul, bolondozik, ostobaságot követ el. Pl. „Ne *veszekeggy*, maradhass”: ne bolondozzál, légy nyugton. *Megveszekedik*: eszt veszti. Hogy e szónak göcseji használata közelebb áll az eredeti értelemez, mint a köznyelvi „zivakodás” jelentés, az is bizonyítja, hogy már maga az alapszó, *vész*, főkép *megvész*, elég gyakran hallható a

külső-belső megromlás kifejezésére. Pl. *Veszett* dinnye: rothadt dinnye; *veszett* kutya: dühödt kutya; *eszeveszett*. Mind azt mutatják, hogy *veszekedik* csak a tőszó értelmét őrizte meg és semmi különösebb jelentésváltozás nem ment rajta végbe. A *veszekedik* ilyes alkalmazása után a göcseji népnek a civakodás-félére más szóról kellett gondoskodnia; meg is találta ezt a *víni* igében. Az irodalmi nyelvben *vív* hovatovább fegyverrel való mérközést jelent; csak *vita*, *vitáz* emlékeztet bennünket arra, hogy valaha szóval is lehetett *vívni*. A *vívás* pedig ma-holnap ha nem is a párbaj, de mindenesetre valamely testgyakorlat értelmét ölti magára. Nyelvjárásunkban *vi* sokkal nagyobb határnak az ura; elfoglalva tartja a *civakodik*, *veszekedik* és *verekedik* hármas birodalmát. Göcsejben a kakas is *vi* (*kakasviadal* különben az irodalomban is megesik), az asszonyok is *vínak* hol nyelvvel, hol körömmel, mikor egymás becsületébe vagy arczába kapnak; a legények is *vínak* bottal vagy késsel; *bucsu* (vásár) pedig ritkán mulik *víjjás* nélkül.

Meztilláb is tágabb jelentéssel él Göcsejben, mint a köznyelvben *meztláb*. Országszerte e szót csak emberre alkalmazzák; Göcsejben azonban a ló is *meztilláb* jár, ha patkó nincs a lábán.

A mint látjuk, az átalánosítás eddig ismertetett eseteiben tulajdonkép köznyelvi megszorítással van dolgunk. Valóságos átalánosító fejlődés talán csak az egy *tinu* szón ment végbe, mely fiatal szarvasmarhát jelent nemre való különbség nélkül, mint *borju*; holott a köznyelvben *tinó* csak fiatal ökröt tesz, a tehénborjut pedig *üsző* vagy *ünő* jelöli. Valóban a nemi különbség a rokonság jelentő szóknál leghamarább eltűnik. A magyar ember fiának szólítja leányát is, atyjafiának akár női rokonát, és az asszony is megöcsézi magánál ifjabb leánytestvérét vagy ángyát. Ugyan-e körbe tartozó szavaknál a fejlődés ellenkező menetére is van példa, mint: *ember*, mely ma már inkább csak férfit jelent; a másik nem kifejezésére szükségesnek találta a nyelv a *néember* (nőember) szót megalkotni. Épen így vált a latin átalános *homo*-ból a francziában a csupán férfit jelentő *l'homme*.

Átalánosítás mutatkozik a *jóformán* kitételben, a mely „körülbelől, jobbára, nagyjából” értelmében járja. Pl. „*Jóformán* elcsöpletünk a hiéten”. A *jóformán*-hoz analog a

már említett *jobbára*, továbbá *jobbádán*; az olasz is *buona parte*-t mond.

Az eredeti jelentés majdnem elveszett a *jobbán*-ból, ilyes használatában: „*jobbán* bolond. *jobbán* igaz”: inkább bolond, inkább igaz. Az *inkább* különben hasonló értelmű szóból fejlődött s valaha nem is volt egyéb, mint egy *jó*-féle melléknév középfoka; bizonyítja ezt a még elég kései *joukább* alak.

Az eredet: etimon így megy feledésbe a *vigabb* szóban, melyet a göcseji ember egészen az *inkább* értelmében használ. Pl. „*Vigabb* kaszálók, mint porhálók (kapálók)”. A *vigabb* ragtalan alakján nincs miért megütköznünk, oda sorakozik a „*jobb* szeretek, *inkább* akarok“-félékhez; sőt Dunántúl él egy szó, mely nemcsak alakra, de jelentésfejlődésre is meggyezik vele: *készebb*; pl. „*készebb* meghalok, mint a szeretőtől elváljak”.

KARDOS ALBERT.

VERSEGHY MINT NEOLOGUS.

Nem volt ember, kit a nyelvújítók úgy gyűlöltek volna, mint Verseggy Ferenczet; de nem is volt az ő Révai-féle helyesírásuknak és az ő Révai-ellenes neologijájuknak nagyobb ellensége, tudósabb ostromozója, mint éppen ő. Verseggy volt, Riedl Frigyes mondása szerint, az első magyar nyelvőr. Kortársai között ő ismerte legjobban a magyar képzők természetét; ő megtudta különböztetni a szóképzőket a szóvégektől, az élő képzőket a kihaltaktól, a denominálisokat a deverbálisoktól stb., a mik közt az újítók nem akartak észrevenni semmi különbséget.

És ez a Verseggy, a ki a szóképzés törvényeit, korához mérve, oly alaposan ismerte, a ki a hibás képzések gyengéit oly finoman kiérezte, más tekintetben egyike volt a legvakmerőbb nyelvújítóknak.

Verseggy volt ugyanis a nyugvó gyökök, vagy a mint ő nevezte őket, a szendergő gyökök elvonásának rendszeresítője, grammatikai státora. A mit Dugonics félve, aggodó kézzel kezdett meg (pl. *gömb*, *heuger*, *kőb*, *kör*, stb.), azt ő rendszerbe foglalta és a grammatikus merevségével proklamálta. Példája, fájdalom, nagyon kapóra jött a törvényt nem tisztelő nyelvújítóknak. Ha Verseggynek szabad, miért ne szabadna nekünk? Ha neki lehet a századok óta szendergőket fölébreszteni, miért ne kísérhetnők meg mi a talán csak álhalottak föltámasztását? Hiszen még Révai is

kifigurázta Verseghyt, hogy különbséget akar tenni néma és szendergő gyökerek közt. Nincs is azok között különbség! Szabad mindannyiát. csak szép és rövid legyen, föl-támasztani!

Verseghyt nem törvénytelenkedés, sőt ellenkezőleg a regulákhoz való merev ragaszkodás csábította a ballépésre. Elvonásait, ha hibások voltak is, a nép nyelvéből analog példákkal, kétségtelen nyelvtényekkel igazolhatta. Hibája nem is lett volna oly végzetes, csak abban a korban, a nyelv törvényeinek lábbal tapodása korában ne követte volna el.

Vádam, a mellyel Verseghyt illetem, oly hihetetlennek tetszhetik a Nyelvőr olvasói előtt, kik Riedl Frigyes érdekes dolgozatából (IX. 493.) más oldalról ismerték meg V. nyelvész működését, hogy valóban ideje lesz már, hozzá fogni állításom bebizonyításához.

A szendergő gyökerekről és életrekeltésükről V. több helyütt nyilatkozik. Így 1805-ben a T. M. (Tiszta Magyarország) 36. lapján: „A néma gyökerek közt sok szendergő fekszik, melyekkel a középfüdbeli zab cultura azért nem élt, mivel a stylus szépségét a hosszú szavakban kereste. Ilyenek *kegy* és *köny*, melyek helyett a középfüdbeliek *kegyelem*, *kegyelmesség* és *könyhullajtás* szavakkal éltek. Vigyáznunk kell azonban a szendergő gyökereknek a némáktól való megválasztásában; mert *irg*, *ak*, *tan* s több efféle néma gyökerek sohasem voltak elevenek és így velek formativák nélkül most sem élhetünk: *irgalom*, *akad*, *tanú*, stb”.

1816-ban az *Analytica* I. 91. és 312. ll., noha speciális esetről szólóban, még határozottabban nyilatkozik: „Occurrunt nomina, in quibus *ú* et *ü* verae formativae esse apparent. Aliqua eorum e mutis radicibus sunt creata; alia vicissim e radicibus sopitis, quas moderato conamine et cum debita circumspectione in vitam revocare, ad partes culturae pertinet. Talia esse existimo; *domború*, *gömbölyű*, *háború*, *savanyú*, *gyönyörű*, quorum proinde radices sopitas: *dombor*, *gömböly*, *hábor*, *savany*, *gyönyör* in vitam pedetentim reduci possent, idque eo magis, cum sensus eorum e compositis et derivatis, universim usitatis, facile innotescit. Consulto repeto, istud cum omni moderatione ac circumspectione fieri debere, ne forte conatus, radices sopitas in vitam revocandi, in immoderatum illum fervorem degeneret, qui ipsas radices mutas, cum dispendio claritatis, in quovis sermone summae necessariae, animare contendit... Generatius eas puto e sopitis sine anxietate adhiberi posse. quarum sensus ex earum derivatis, primo intuitu innotescit, ut *szomor*, *téboly* vel *tévoly*, *hunyor*, *mosoly*, *hempely* vel *henger*, *szender*, *könyör*“.

1817-ben a *Magyar Grammatica* 32. lapján pedig így: „Vannak nyelvünkben némely szenderedő gyökerek, melyeket életre hozni, de nagy vigyázással és megválasztással, magam

is javasoltam a végből. hogy a rövid versekre több rövid szavaink legyenek. De e javaslat nem kell ám még a valóságos holt és kivált egyszersmind idegen gyökerekre kiterjeszteni, mellyeknek soha sem volt, nem is lesz semminémű nyelvben szóképzők nélkül határozott értelmek“.

E nyilatkozatokból világosan kitűnik, hogy V. a képzőkön végződő szavakból a képző lemetszése után megmaradó szótörzsököket. ha különben még elég testesek, hogy értelmük a származékokból első pillanatra kiismersek, nyugvó gyököknek tekinti és életre keltésüket megengedhetőnek tartja.

V. nem elégedett meg a gyökelvonás elvének hirdetésével, hanem az elmélet mikénti alkalmazásáról gyakorlati példákat is akart adni. A T. M. függelékében összeállította a Cadentiák lajstromát, melynek, miként mondá, „a filologusok és poéták egyaránt hasznát vehetik“. E lajstromba fölvette V., minden megkülönböztetés, csillagozás nélkül. a tőle akkoriban szendergő gyökereknek tartott szótörzsököket is, mintha azok is valóságos élőszók volnának. E lajstrom. mely a nyelvújítóknak ad oculos demonstrálta a szóelvonás megengedhetőségét, tömérdek kárt tett irodalmi nyelvünk törvényes fejlődésének. E lajstromra és a V.-től 1806-ban megjelent Magyar Aglájára hivatkozik Kazinczy, mikor egyik levelében azt írja, hogy V. merészebb szócsináló volt, mint ő; erre Helmezy, mikor a Berzsenyi kiadásában a nyelvújítók merész szóelvonásait igazolni akarja.

Lássuk már most a T. M. lajstromában foglalt szóelvonásokat részletesen. Az áttekinthetőség kedvéért, a cadentiás sorrendet mellőzöm, s az új szókat az elvonás mikéntje szerint csoportosítom. A Kisded Szótárban már előfordulókat SzD.-vel jelölöm: a meg nem jelöltek alkalmasint mind. vagy legalább nagyrészt. magától Verseghytől származnak.

1) Elvonás összetett szókból: *fén* (fénkö); *fól* (fólnagy); *mög* (hegymög); *nás* (nása); *pocs* SzD. (locspocs); *porcs* (porcsfű); *tim* (timsó); *zúr* (zürzavar, zérzur); *ded* (kisded) „Arczra esvén *ded* lábához, kértem fogja pártomat“ (Agl. 185).

2) Elvonás határozókból: *alattom*; *egyetem*; *fenny* „Büszke bosszuját *fenny* el igéri“ (Agl. 171); *heveny* SzD: *lobb* (flamma, Kreszn.) „Igy gerjednek visztüzekre rend nélkül a mennykövek. hogy lehullván a mélyekre, *lobb* jok közt elveszenek“ (Agl. 96); *ütfél*.

3) Az utánhangok (Tiszta Magyarság. 57.) elhagyása: *csermely* SzD; *dics* „Illy dücs nékem elég“ (Agl. 26) *dombor*; *erny* (ernyő) „Az árnyék gyökere *erny*“ (T. M. 47) „Ernye alatt egy mulató lugasnak“ (Agl. 178);

gyönyör (P. Thewrewk Emil Ny. X. 174. helytelenül tulajdonítja Szemere Pálnak); *homor*; *iszony* „Csak új habzása után vesszük iszonyal észre“ (Agl. 180); *kaj* (kaja-bajál); *keser*; *kony* (konyha); *lejt* „Nézd mennyi renddel sürgeti a lejtnek (táncznak) módgyát“ (Agl. 113); *porhany* (friabilis, nála voltaképen *porony*, minthogy szerinte a *h* epenthetika hibás); *sanyar*; *sarj*; *savany*; *szomj*; *szörny*; *vizeny* (humiditas); *vörheny* (rufus color, nála voltaképen *vöröny*).

4) Az *-s* melléknév képző elhagyása: *csöcsöm* (csecsemős); *czink* (czinkos); *egyen*; *ék* SzD. (decus); *gajd*; *gyilk*, SzD; *kaland*; *kellemet* „Émberi kellemetet ébreszténének duzmadó kösziveinkben“ (Agl. 50); *keserv* SzD; *két* „Ez fonnyasztó kétemet szétosztotta“ (Agl. 99); *köpcz*; *kör* SzD; *körny* SzD; *lak* SzD; *magány*; *sáv*; *telly*; *til* (tilhajtás: impulsio, Baranya-vármegyei Tiszti Szótár, 1807); *verseny*; *viszony* (Toldy hibásan tulajdonítja Szemerének); *zsemb*.

5) Az *-l* ige képző elhagyása: *bérma*; *kína*; *piszka*; *vizsga* (ezek a népnél is); *berbite* (berbitél: blaterat, murmurat, susurrat MA.) „Úgy kezdett inogva berbitét morogni, mint a zsidók szoktak könyörgést zajogni“ (Agl. 105); *czirka* (czirkál); *dorga* (dorgál) „Halavány szájokba kegyetlen dorgákat rakogat“ (Agl. 159); *tápla* (táplál) „Felkap a fahasá-bokbul egyet, hogy tápla gyanánt a tűzre hagyítsa“ (Agl. 167); *visza*; *zaba*. — E módon alkotta Barczafalvi a *szemlét*, Fogarasi a *számlát* s alkalmasint Döbrentei a *sétát*. Verseghy jellemzésére érdekes lesz itt megemlíteni, a mit az *eszmél* igéről mond. Szerinte (T. M. 72) az „*eszmél* a szokatlan *m* epenthetika miatt rossz szó“. A Lexiconban (321. l.) pedig ezt mondja: „Az *eszmél* igében a *mél* szótag nem lehet formativa; ha pedig csak az *l* betűt vesszük formativának, az *eszme* nem tudom mit tehet magyarul. Az *l* formativa csak a vocalissal végződő nevekből szül igéket, mint *henyél*, *mesél*, *cserél* sat. Valamint tehát ezeknek gyökerei a *henye*, *mese*, *cseré* sat. úgy az *eszmél* igének gyökere sem lehet egyéb, hanem *eszme*. Ezt pedig egy Magyar sem érti a világon“. Az *eszmél* eredetét l. Ny. IX. 387.

6) Az *-ol*, *-él*, *-öl*, *-al*, *-el* ige képző elhagyása („Creat formativa *ol*, *él*, *öl*, *al*, *el* verba activa e mutis radicibus, e copiosis substantivis, e paucis adjectivis. Adversus regulas peccatur imprimis per hoc, quod ex verbis ope hujus formativae, nova verba creantur“. Analyticae. I. 314. és 318.): *abár*; *czáf*; *dörömb*; *epecs*; *figy*; *gúny*; *horony* „Most simogassa le homlokodról hornyait a szomorú magánynak.“ (Agl. 45); *inger* SzD; *kapcs* SzD; *kóbor*; *pazar*; *pepecs*; *poncz*; *romb* (rombol); *taps*; *tatar*; *tékoz*; *tomb* (tombol); *trécs*; *vád* SzD; *vány* „Stempely nagyon haszontalan a magyar dögöny vagy vány helyett“ (T. M. 63); *varázs*. — Ilyen el-

vonás a *parancs* már Calepinusnál, a *rajz* Kazinczynál, *boncz* Bugátnál, *zsar* Toldynál s innen a Szemere *zsarnok*-ja. (Vö. Simonyi „Az analogia hatásairól“ Nyelvtud. Érték. IX. köt.)

7) A -g ige képző elhagyása: *abaj*; *hars*; *hőmpöly* SzD.; *henger* SzD.; *hunyor* (nictus); *könyör* „Nyögve mutatja sebé a könyörű szívnek“ (Agl. 196); *szender* (hesperus); *szomor*; *tévely* SzD.; *téboly*.

8) Egyéb elvonások: *aj* (ajak) „Megköszönti nyers csókjával, bármint ójja szüz aját“ (Agl. 186); *hár* (háramlik) „melly helyett most már per aphaeresim *ár* vagy *árviz* mondatik“ (T. M. 89); *herv* (hervad); *genny* (gennyed); *láz* (lázad, lázul T. M. 71) SzD.; *senny* (sennyedék); *senyv* (senyved) „Egy csókkal, bármelly senyvesek, elfojtja gondgyait“ (Agl. 75); *toborz* (toborzok, tripudium MA.).

A mily vakmerő V. a képzők elmetszésében, ép oly félénk a hozzáragasztásukban. A következő jegyzékben alig találunk 6 vagy 7 ujonnan képzett szót, a többi csak összetétel vagy értelemtávitel. Íme: *Allitmány*: SL-nál institutum, fundatum, erectum; nála: praedicatum (Lexicon 7). *Aramlik* (Lex. 387). *Arány*: SL-nál scopus, meta, objectum, propositum; nála: proportio (Lex.). *Élemény*: SzD.-nál élelem, eleség; nála: genuss (Lex.). *Ellen*: Kazinczy tanúsága szerint V. kezdte ellenség értelemben használni. *Előítélet* (Lex. 357). *Folyékony* (Lex. 487). *Függemény*: inhaerentia (Lex. 7). *Hiánnyel*: apostrophe (M. Gramm.). *Jelkép*: symbolum (Lex.). *Kapcsolat*: conjunctio, copula (M. Gramm.). *Leányzani*: leánykodni; „Azok közt, kik most lyányzának, legszebbnek hirdetik“ (Agl. 113). *Nyomadék*: SzD.-nál plasticum; nála: momentum; ma inkább: nyomaték. *Pontosság*: punctualitas (Lex.). *Sarkigazság*: axioma (Lex.). *Szárnyékony*: „Égek a karcsúnak szárnyékony tánczáért“ (Agl. 131). *Szónok*: orator (T. M.); „Komornok, vulgo komornyék ex komra, fortassis et szónok orator, quod nunc nomen oppidi, Szolnok quoque dicti, est ex szó“ (Analyticae 100.) „A *nok* képző az országnak fő hivatallyait jelenti, mint tálnok, poharnok, tárnok. A szónok valaha mikor az eggyik fejedelem a másikhoz szószóllókat, avagy orátorokat küldött, az országnak nagyobb tisztviselői közé tartozhatott“ (M. Gramm. 99.)

Ez a furcsa hipotézis *Szolnok* nélkül bizonyosan nem jutott volna V. eszébe, s az is bizonyos, hogy a szónoki széken szónoklatokat tartó szónokainkat Versegghy szülővárosának, Szolnoknak, köszönjük. Ha Szolnok nincs, ma talán *beszédnökök* tartanának *beszédnökleteket* a *beszédnöki* széken. Helmeczy legalább így akarta.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Technologia vagyis a mesterségek és némelly alkotmányok rövid leírása Gergelyffi András O. által. Pozsonyban Wéber Simon Péter költségével és betűivel, 1809.

A magas és alacsony mejékűek (szövőszékek) csak annyiban különböznek egy mástól, hogy az első tsüggőleg, az utolsó pediglen szinűlteg teszi fel a mejéket: függőleg és vízszintes (40).

A tollak és pihék könnyen egybe t som o z n a k': csepeznek (41).

A lud tollak meleg porásába vagy hév homokba dugdostattnak' (42).

o l d a s l a g: oldalaslag (42).

A tsontokat, szarvakat a kard készítők vagy t s i s z á r o k m a r o k l a t n a k f o r d i t t y á k' (42).

h ü l e p e d n i: hülmi (45).

m e g s z á l l a p o d n i: a fenékre szállni (46).

f é l i g n y i r e: feléig (49).

A viaszt sik márvány táblán más sima fa táblával h ö n y ö r g e t i k' (51, 52).

h o s z u k o: hosszás, hosszukás (51).

s z i n e k f e l m a g a s z t a l á s a: az arany színének felélénkítése (52).

m e g v e t k e z é s: vedlés (55).

b u g a: selyembogár gubója (55).

k á d a k r a g y ű j t ö t t s z i l v a (61).

A gyümölcsöt, veteményt gyengén hevített kemenzébe rakják, mellynek siműlteg (a felszínen) több jukai vannak, hogy a meleg a vetemények felett meg ne rekedgyen' (62).

é l e d é s: erjedés (63).

k i é l e d é s v a g y f o r r á s (63).

o l v a d é k: oldat (68).

A meleget o l a j ű t é s k o r e l k e l l t á v o z t a t t n i, m e l l y a z o l a j a t l e g h a m a r á b b m e g v e s z t e g e t i': avassá teszi (68).

m e g s z á l l á s: megüllepedés (69).

b o r l á n g: alkohol (69, 82, 94).

r e p d é k e n y: illékony (69).

p á r k á n y o s v i r á g ú f ü v e k: verticillatae.

k é m i a: chemia.

A liszt a szita zsákba hull, mely egy rudatska által, a f e r g e t y ű t ő l r á z a t t a t v a n, l á n g j á t k i e j t i, d u r v á j á t p e d i g l e n a l i s z t e l ő b e h u l a t y a' (73).

Déli hevebb országok' (74).

i s l a n d i t a r j a g: lichen Islandicum.

l i k a t a s: lyukas (74).

fitzko-ser: korpából főzött ser (75). ,A ser első főzésének malotáját még egyszer forró vízzel felöntik és kifőzik, az fitzkó sert ad' (79).

,Pityoka és némely növények bubokos (tuberosum) gyökerei' (76).

Szálladék: üledék (77, 174).

,A magyar sert is az előtt kivált a Székelyföldön nagyon főzték, de már a borra kapván, le hagyta a vele' (79).

első tsorgatás: első destillatio (81).

,Az erdőt 30 vagy 40 nyilakra szokták felosztani és esztendőnkint egy-egy nyilat bévágni': turnus, mai nyelven: forda (84).

tsipőkök: czipők (85).

sikítás: fának pollérozása (85).

gyantározás: firniszölés (94).

fejer gyantár, sárga gyantár, olaj gyantár, szurok gyantár: firnisz.

gyapot: pamuk (101).

,Fejer agyag pogácsákat borogatnak (a czukorsüvegre): decken (113).

tűzálló fazék: feuerfest (124).

fejer hevülés: fehér izzás (124, 179).

poronyó: porhanyó (124).

,Óltott mészből, kimosott fővényből és vízből készül a mészkevert': vakolat, malter (127).

kuvarzt: quartzum (130).

üvegtsür: üveg huta (130).

nyulánkos olvadék: nyúlós (132).

,Az üvegtáblákat is, hõmpõj formára felfujja' (132).

,Az üvegtáblákat úgy köszörülik ki, hogy egyik táblát az asztalba szinültegg beragaszák': vízszintesen (132).

kádakra háyni: kádakba gyűjteni (138).

letsorgatni: destillálni (147, 148).

,Vizet annyira megmelegítenek, hogy párolyon' (150, 151).

felfogó: recipiens (151).

félégre: felényire (151).

hév edény: hevített edény (154).

,Hévkemenczében az érczek megpergeltettnek' (155).

rotas deszka: rovásos (156).

nyulandó: nyúló (157).

tulajdon neheze: fajsúlya (157).

,A molybdenás arany szirtoló (?), on színü' (158).

,A roska arany, roska színü, hevüléskor kénkö lángot vet' (158).

hammadag (?) arany.

rudakra öntik (az ezüstöt) (163).

fatyu arany: ál, hamis, nem valódi arany (165).

tsalfa arany: u. a. (196).

„Színes festékekkel kivilágosítva (a nyomott képet): illuminálja (171).

„A tiszta vas legsükelesebb, ruganosabb és keményebb“ (173).

„A kotzkás vas (spatosum) mágnest nem követő és kaisza kotzkákra válik“ (175).

fejér on: ólom (180).

tsalfa porcellán: nem valódi (183).

„A veres on kajsza 4 szegeletű (184).

Le tsorgatott eczet: destillált eczet (186).

FRECSKAY JÁNOS.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Gúla. „Szönyomozás. nyelvtörténeti adatok figyelembe vétele nélkül, sötétben való tapogatózás“. Íme a *gúla* szót CzF. a *gul* vagy *gúl* elvont gyökből, Munkácsi Bernát (Nyr. XIII. 365) a szláv *kulá*-ból, Kőrösi Sándor (Nyr. XIII. 500) az olasz *gugliá*-ból származtatja. Nyelvtörténeti adattal egyikök sem igazolja állítását, jöllehet már Kreszn. is nyomra vezethette volna őket.

A *gúlya* szónál, noha SzD. és SI.-nál is megvan, Kreszn. nem ezekre, hanem Molnár János „Régi jeles Épületei“-re hivatkozik, nyilván mint első forrásra. Így nyilatkozik Sándor István is (Sokf. IX. 59): „Ezeket Pyramis, Obeliscus, Spitzsäule Molnár Apátúr hol Gúlyának nevezi az olasz *gugliá*-ból, hol sugárkönek“. Maga pedig Molnár János (Rég. jel. Épül. 296—7. 1.) így szól: „Más egyéb tornyok Egyiptomban a görögöktől obeliscusoknak nevezettek; az Olasz fordítás szerint pedig *gulyá*knak hivattatnak. Kászálius ezt a szót Frantzia eredetűnek tartja, mert ezeknél *Aiguille* tűt jelent. Mi ezt a szózatot megtarthatjuk a magyar nyelvben, míg a többi olasz szózatokon ki nem adunk; de akinek kedve tartja, Hallerrel hegyes köveknek is nevezheti“.

Munkácsi B. ezt bizonyosan nem tudta; CzF. ellenben jól tudta, mert a *gugliá*-t emlegeti is, és mindamellett nem átalította magát s másokat holmi *gul*, *gúl* elvont gyökökkel áztatni.

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

Egy elsőbbségi kérdés. A *-só -sö* képzőnek az *eső* ige-névből való származtatását Simonyi (Budenz-Album 58) és utána Csapodi (Nyr. XIV. 270) Riedl Szendének tulajdonítják.

Hihető, hogy Riedl csakugyan önállóan jött e gondolatra, de az elsőbbség mégsem őt, hanem Sándor Istvánt illeti, ki már e század elején (Sokf. XI. köt.) kifejezte abbéli vélekedését, hogy a *belső. felső. inmenső. közelső. külső. tulső. végső* szokat hajdanta *belül, fölül, innen, közcl. külül, túl, és végén végére eső*-nek ejtették.

Ugyanerre a mintára SI., a szláv eredetű *szomsséd* helyettesítőjéül, új szót is csinált t. i. a *mellső*-t a *mellül eső. mellülső* összevonásaképen. Csapodi nagyon téved tehát, mikor a *mellső* szó készítését Bugátékra akarja róni.

Különben e képző szerepéről már Versegly is helyesen jegyezte meg (Lexic. term. techn. 17.), hogy csupán „helyjelentő szavakból szül adiectivumokat“.

Mellékesen megjegyzem, hogy az áprilisi füzetben említett főnévi eredetűek közé illenek még a következők is: *derékső* CzF., *karajső* (Csallóköz, CzF.), *székső* (Pécska, Nyr. VII.).

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

Torzsa. Körösi Sándor a Nyr. XIV. 119. lapján azt mondja, hogy a magyar *torzsá*-ban az olasz *torso* végső *o*-ja *a*-ra változott.

Ebben tévedés van, mert a *torzsá*-nak eredeti alakja, a mint könnyen kimutatható, a népnyelvben ma is élő *torzs* volt és az *a* csak mint birtokrag függedt hozzá. Calepinusnál *caudex* magyarul *tors*, *caudeus: torsból való, caulis: Főnek szára torsa*; MA.-nél ugyanez már *fünek szára torsája*. E szerint a *torzsája* csak olyan pleonasztikus ragozás, mint a milyen országszerte a *szűdjá szűza* helyett és Zalában *májja mája* helyett.

Említésre méltó, hogy MA.-nél a *caudex* többek közt annyi mint *törzs*, *caudicalis: törcsi*, de már *caudicosus: sok farku, törzsökü*.

Vajjon a *torzs* eredetre nézve nem azonos e a *törzs*-szel és a *törzsök* nem plurálisa e a *törzs*-nek vagy *törzs*-nek, úgy a mint Szarvas Gábor a *rétéget* a *rét*, Lukács Lőrincz (Nyr. XIII. 5) az *üreg*-et, *török*-öt stb. az *ür. tör* plurálisának tartja?

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

Használatos, járatos. Baksa Sándor (Nyr. XIV. 85.) nem mutatkozik hajlandónak elhinni, hogy a mai irodalom a czímbeli két szót a nekik tulajdonított jelentésben helyesen alkalmazza.

Már sokszor volt alkalmunk szólani a nyelvgazdagítás ama módjáról, mely a jelentésátvitelen alapszik; s ily esetben nem mulasztottuk el egyszer sem, hogy ne fejeztük volna ki sajnálkozásunkat neologusaink eljárásán, a kik a fejlesztésnek e módját nem csak hogy elhanyagolták. hanem rideg merevséget állítottak vele szembe, s ha itt-ott egy-

egy egyszerű kísérlet történt, nyomban s ismételten a leg-határozottabb tiltakozással szállottak ki, bár ki volt is terjesztője, ellene. Nem mintha közjük tartoznék, hanem mert e pontra nézve úgy látszik egy véleményen van neologusainkkal. őt hozzuk fel példának, a kinek az ily átviteles kitételek ellen intézett s még ma is egyre tartó küzdelmét mindegyikünk ismeri. Brassai Sámuel. Azt mondja: a 'kéz-nek' van ügye, no meg talán a 'szemnek' is, de a 'fülnék, nyelvnek' sat. nem lehet; azt mondja, hogy *alk*-ból van *alkat* (species, forma), *alkolmas* (competens), de *kép*-ből (forma) *képez* (formare) s *képes* (competens) nincs megengedve.

Hogy miért? . . . azért!

S ily nézetűek vannak még többen, s épen azok, a kik nem csak törekszenek, hanem tudnak is jól magyarul írni; de csak egyről akarok még ez alkalommal közülük megemlékezni. Első rangú író, s egyes, dédelgetett szók alkalmazásának kivételével mindnyájunk meglegedésére jól, szabatosan 'kezei a nyelvet'; de ha valaki ezt szemébe mondaná, menten elő állna kifogásával: „Azt értem, ha valaki a kapát, kalapácsot, kanalat, kést sat. kezeli, de hogy a nyelvet is lehessen *kezelni*, az nem fér az én fejembe!”

Hát igaz, nem tagadhatni! De alkalmazzuk csak más esetekre is! Azt tudjuk, hogy a kenyeret, kalácsot, pecsenyét sat. már a ki hogy érti, jól vagy rosszul, süti; azt tehát értem, ha valaki sült kalácsról vagy sületlen kenyérről beszél; de szót, embert, még ha paraszt is, legalább manap, széles ez országban nem szoktak sütni; azért nem is fér, akárhogy erőltetem is, a fejembe, hogy emlegethet valaki 'sült parasztot'. meg 'sületlen beszédet'. Aztán, hogy a végetlenség sorából csak még egyetkettőt idézzünk, ki látott valaha 'bosszut forralni, tervet főzni, szavakat szívbe vésni'; ki volt valaha tanúja annak, hogy a 'figyelmet lebilincselik, a tej alszik (alutt tej), a kíváncsiság fölébred, szorgalom és figyelem karöltve járnak'; hogy 'szivességgel lekenyereznek valakit, féket vetnek az indulatoknak, szárnyát szegik a szabad szónak, szellőztetik a kérdést sat. sat.?

Mi Baksayban nem csak az író, a jeles műfordítót tiszteljük, hanem tiszteljük benne egyikét legjobb magyar stilisztáinknak is; de ha e zsupori *nyelvkezelés* Procrustes-ágyába erőszakoljuk bele kifejezéseit, mondatait, periodusait, bizony édes-kevés marad meg abból, a mi őt tős-gyökeres magyar íróvá teszi. Azért nem csak nagyobb, hanem a szó igaz értelmében jó szolgálatot tenne, s tennének vele a többiek is, nyelvünknek, ha a *képez, nyelvkezelés, járatos* s

haszonlók irtogatása helyett az *igénytelen, kedélyes, tanonc*-félék gazzának tövére vetnék sarlójukat.

Hogy *nutzen* és *gebrauchen* egymásból folyó, karöltve járó fogalmak, vagyis hogy a *használ*-nak eredetibb, hasznot hajt' jelentéséből természetes az átmenet ama másikra, a melyet gyanuba vett Baksai: 'él vele', kétségtelen nyelvi tényekkel igazolhatni. A latinban *utor* annyi mint: 'élek vlmivel', *utilis* pedig — voltaképen, 'a mivel élni szoktak', azaz: *hasznos* és *utilitas*: *haszon*. A németben *nutz*, *nütz* Sanders magyarázata szerint annyi mint: 1) *nutzen* bringend, *nützlich*, 2) *zu etwas brauchbar* oder *dienlich*; *nutzen*, *nützen*: 1) *nutzen* (*vorthail, gewinn*) *bringen*, *zum zweck förderlich dienen*, 2) *aus etwas nutzen ziehen*, *davon gebrauch machen*, *es benutzen*'.

Idegen nyelvek tanúsága szerint tehát az egyik jelentésből a másikba való átmenet a mi nyelvünkben is lehetséges és természetes; de hogy nem csak lehetséges, hanem való is, tanúkkal bizonyíthatom. Pápai Páriz az *utor* igét e magyar kitételekkel adja vissza: 'élek vele, *hasznát vészem*'; s a példák közt: 'uti aliqua re: valaminek *hasznát venni*', azaz: *használok* (valamit); s a magyar-latin részben: *hasznát vészem*: *fruor, utor*; *ich genüsse, gebrauche, nehme nutzen*; *hasznát-veddegelem*: *usitor, ich gebrauche oder nütze etwas oft*. Kresznerics pedig a *használ* igét e klatin szóval magyarázza: *usuat*, a mely Ducange szótára szerint annyi mint: *frui*, s a melyből való a mi, köznyelvben is szokásos *uzo-válni* (használni valamit, élni valamivel) szavunk.

Nem merem határozottan állítani hogy úgy van, de mint ha erősen emlékezném rá, s emlékezetemet e részben nyelvérzékem is hathatósan támogatja, hogy sokszor hallottam, még pedig tanulatlan emberektől az ilyféle kifejezéseket: 'A mi zsirom volt, azt már mind fölhasználtam. Szegénynek a ruhákból csak az jutott, a mit néneji már elhasználtak. Ez a föld egészen ki van használva, alig terem valamit. Ezt a gyereket semmire, de semmire se használhatom'.

A másik, jelentésileg gyanuba vett szó a *járatos*. Ennek tisztázása egészen egyszerű dolog. Ártatlansága, feddhetlensége mellett az ország legkülönbözőbb vidékei vallanak: „A jár ige Esztergom vidékén 'érvényben van' jelentéssel használtatik . . . Kis-Kunságban szokásos a jár használata, használni, érvényben lenni' jelentéssel . . . Arad megyében széltire mondják: Nálunk ez a szó-beszéd nagyban járja (széltére divatozik, nagyban el van terjedve) . . . A jár ige, használni, érvényben lenni' jelentéssel Csallóközben is jár" sat. (Nyr. XIV. 280. l.). Országszerte ismeretes a szólás, hogy: 'ez nem járja'; a mi annyit tesz mint: 'ez nem illik,

nem szokás, nem szabad, vagyis minden olyan dolog, a minek nincs járata = nem járatos.

Bizvást kimondhatjuk tehát, hogy ma már a *használatos*, *járatos* használatos, járatos és a mellett egészen kifogástalan szók.

SZARVAS GÁBOR.

Egy kifejezésünk magyarázatához. A *Lexicon Budense* (Valachico-Latino-Hungarico-Germanicum) cikkeinek sorában, melyek közt nem egy érdekes adat s még érdekesebb kijelentések olvashatók, egyebeken kívül ezt is ott találjuk: „*Bagsamā*: fors, forsitan, ut adverto, ut opinor, ni fallor, mihi videtur; talám, úgy tetszik; vielleicht, mir scheint, wo ich nicht irre“.

A hozzávetés e kifejezőjének etimonjára nem nagy fejtörésbe kerül rájutnunk; maga a szótár megmondja, minő elemekből áll: „compositum ex verbo *bag* et substantivo *samā*“. A *bagare* ige jelentése szótárunk szerint annyi mint: indere, inserere, immittere, imponere, injicere; a *samā* pedig: summa, numerus.

Ez utóbbi szóra nézve az Előszóban (41. l.) a következő észrevételt olvassuk: „*samā* venit a Latino *summa*, et denotat: ratio, calculus, ut: dā samā: redde rationem“.

A mint egy izben a magunkéről, legközelebb veszek alkalmat magamnak s szólok terjedelmesebben oláh szomszédjaink „hódító törekvéseiről“ is; most csak annyit jegyzek meg, hogy *Lexiconunk samā*-ja (= summa) olyan eredeti oláhság, a minő eredeti magyarság például a *NSzótár dohánny*-ja = *doh*-ány. A *samā* ugyanis kölcsönvett, még pedig nyelvünkéből kölcsönvett szó s ugyanaz, a mi a magy. *szám*.

Ezt csak mellékesen érintjük; a mi a dologra tartozik, az maga a *bagsamā* kifejezés, mely, magyar kitételrel élve, annyi mint: „számot vetve, számba véve, ha számba vesszük“, s mely aztán átvitelesen a hozzávetés kifejezőjévé vált: „talán, mintegy, körülbelül“.

Ez a kifejezés annyiban érdekes, hogy, mint egészen analog jelenség, teljes világításba helyezi s megadja magyarázatát a már többször említett (Nyr. XIV. 13. 83. 131. l.) tájshólási *a számára* (= körülbelül) kitétel keletkeztének. *Lehr Albert* (Nyr. XIV. 131.) helyesen mondja: „Szerintem ez a szólás (*a számára*) tulajdonképp ennyit tesz: ha számba vesszük, ha számítjuk, ha jól felvesszük“. Ez a magyarázat azonban csak a jelentésátmenetre nézve ad némi tájékozást, csak arra nézve igazít el, miként vált a *szám* (= numerus) ama másik *szám*-má, mely annyit teszen mint „circiter“; de az alakra nézve (*a számára*) nem kaptuk meg belőle a kellő magyarázatot. A magyarázatkép fölhozott példákából: „ha számba vesszük, ha számítjuk, ha jól

fölvesszük' ugyanis nem 'a számára', hanem 'számba veve, számítva, jól fölvéve' határozói alakok következnenek.

En részemről az alaki s jelentésbeli fejlődés menetét egész végmegállapodásáig így képzelem magamnak.

Első alkalmazásában a *szám* természetesen eredeti 'numerus' jelentésben állott; tehát például: „Fegyveres embere, ha a számára nézek (ha a számát tekintem, veszem), azt gondolom, úgy emlékszem, hogy nyolczvan volt“. Ez aztán idővel fokonként így rövidült meg: „Fegyveres embere, ha a számára nézek. nyolczvan volt“; aztán: „Fegyveres embere. a számára nézve, nyolczvan volt“; s végre: „Fegyveres embere a számára nyolczvan volt“.

Az a számára tehát csonka kifejezés s eme teljesebb helyett való: a számára nézve. Hasonló elliptikus határozók: „Termékre, hangjára, járására (t. i. nézve) szakasztott az édes apja. Ravaszságára igazi róka. Jobb lábára sántít, bal lábára nem hall. Számra (nézve) megfelelünk nektek. Számra (nézve) öten lehettek“ sat.

SZARVAS GÁBOR.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. Egyik idevaló társaságban szóba jöven az igeragozás és a ható alak, én -- támaszkodva az itteni köznép általános használatára -- iktelenül ragoztam az ikes igék ható alakjait s ama tételt állítottam föl, hogy a ható alak az ikes igét egyáltalában iktelenné teszi.

Bár utána jártam a dolognak fogadás folytán, nem találtam erre nézve a nyelvtanban utasítást. Megjegyzem azonban, hogy az itteni köznép kizárólag iktelenül használja az ikes igét a ható alakban. Így azt mondja: játszhatok, játszhatsz, játszhat' — nem pedig: játszhatom, játszhatol, játszhatik; ehetek, ehetsz, eheth', nem pedig: ehetem, ehetel, ehetik sat.

Ujra hangsúlyozom, hogy a kezemben forgott nyelvtanok nem adnak felvilágosítást, továbbá azt, hogy én máig egyéb vidékbeli köznéppel, mint a szabadkai, nem érintkeztem még. Azért igen lekötelezve érezném magamat, ha a Nyelvőrben a 'Kérdés és felelet' rovatban azon tiszteletteljes kérdésemre válaszolni sziveskednék, vajjon felállítható-e ez a nyelvtani szabály: „Az ikes igék a ható alakban iktelenné lesznek“?

Felelet. Az ikes és iktelen ragozás közti különbség pusztán formai; az illető alakok nem rejtenek magukban semmi jelentésbeli különbséget; így 'eszem körtét' és 'veszek körtét', noha az egyikben -m a rag. a másikban pedig -k, mind a kettő egyformán transitív jelentésű ige; ellenben

„télien sokat alszom” és „télien sokat ülök”, noha a ragok itt is különbözők, a jelentés mind a kettőben intransitív. Ehhez járul még, hogy *ettem, vettem, aluttam, ültem; ettünk, vettünk, olvastunk, ültünk; enni, venni, alunni, ülni; evő, vevő, alvó, ülő* sat. közt még alaki tekintetben sincs semmi különbség.

Világos tehát, hogy a két külön igeragozásnak a legcsekélyebb gyakorlati haszna sincs. mert annyit se teljesít, mint kardon a bojt. a mely legalább díszül szolgál, vagy a házon a szürke vagy zöld szín, a melyek közül az egyik tetszőbb mint a másik. Az élet századok hosszú folyamán lassanként szakasztott is vele; úgy hogy a jelen század kezdetén már csak egyes vidékek tartották fenn s azok se következetesen; különböző vidékek szerint ugyanis különböző ragozások divatosak; így: döglöm, döglesz, döglük: szököm, szöksz, szökik; olvasok, olvasol, olvas; teszek, teszel, tesz; veszekedjem, veszekedj, veszekedjék; vegyek, vegyél, vegyen; legyek, legyél, legyék; bukok, buksz, bukik; ennék, ennél, enne’ sat. sat.

Szóval a válaszfal a két ragozás közt erősen bomladozó félben volt s már-már össze készült roskadni, hogy helyén egy új fal emelkedjék, a melyre, azt érezte s ma is érzi a nyelv, valóban szükség van: a tárgyas és tárgyaltalan ragozás megkülönböztetésére, midőn jöttek a grammatikusok s a fejlődés egészséges menetének útját szegve a roskadozó falat kitoldozták-foldozták, tátongó réseit betömögették, s alkottak olyan zürzavart, hogy az akkori világ fejét vesztette bele. a nagy rész. még a legépebb érzékűek is, a tudákosok szerint hibát hibára halmaztak, s vége-hossza nem volt egy jó ideig a javítgatásoknak.

Nagy időbe s még nagyobb fejtörésbe került, míg az emberek végre megtanulták, hogy mily lényeges különbség rejlik a *fekszem* és *heverek*, *alszom* és *hortyogok*, *ugrom* és *illanok*, *játszom* és *metszek* sat. *-m* és *-k* hangjában; hogy mily szabatos és tetsző s mennyire emeli a széphangzást az *olvassz*, *keressz*, *zússz*, *főssz*, *omloz*, *döglöl*, *fénylel*; s mennyire gyarapodik-vastagodik az ember tekintélye, ha tudja, hogy nem *ingadozik*’, hanem *ingadoz*’, mert az alapige *inog* iktelen; hogy nem *gondolkodhatsz*’, hanem *gondolkodhatol*’, mert *gondolkodik* ikes ige. A grammatikusoknak mind eme nagy erőlködése ellenére is azonban e finom megkülönböztetés csakis az iskolázott emberek közt s ezeknek is csupán férfitagjainál tudott valamire való hódításokat tenni; a nép legnagyobb része ma is mereven ellene szegül e használatnak s beszél úgy, a mint érzéke sugallja, a grammatikusok szerint legnagyobb részt „szabálytalanul”.

Innen magyarázható meg, hogy a kérdező a ható igéket, még ha ikesekből vannak is képezve, iktelenül hallotta ragozni, mint: *ehetek*, *ihatok*; *ehetsz*, *ihatsz*; *ehet*’, *ihat*’. S

ebben nem is kell megzavarni a népet; mert ma is helyes, igaz marad az az ismert mondás, hogy: nem bánom én, akár *eszem-iszom*, akár *eszek-iszok*, csak ha én e h e t e k, i h a t o k.

A kérdés végpontjára, hogy „föllállítható-e az a szabály, hogy az ikes igék a ható alakban iktelenné lesznek“, azt kell felelnünk: nem, legalább m o s t m é g nem; az ikes ragozás kérdése ugyanis egyike azoknak, a melyek még mint forrongásban levők tisztázva nincsenek. olyan sub iudice lis est-féle kérdés; addig tehát, míg jobbra vagy balra eldöntve nem leend, tartanunk kell magunkat és alkalmaznunk a fönnálló szabályhoz, a mely azt rendeli, hogy „az ikes igék továbbképzésükben is az ikes ragozást követik“.

2. Kérdés. Gazdasági íróink a *kulturpflanzent*-t, *kultivirte pflanzent*-t rendszerint *mívelleti növény*-nek nevezik.

Tisztelettel kérдем: helyes-e ez elnevezés nyelvi szempontból, avagy nem volna-e helyesebb „*mívelésbeli* növény“-nek, vagy egyszerűen „*kultivált* növény“-nek nevezni, — a miként némely helyütt olvasható.

Felelet. Sokszor fordultak szerkesztőségünkhöz, különösen a tudomány emberei, azzal a kéréssel, hogy egyik-másik fogalomra, a melyre még magyar szónk nincs, mondjunk alkalmas eredeti nevezetet. A dolog természetével jár, hogy ennek teljesítésére kiválóan az illető szakemberek vannak hivatva; ők tudják legjobban, miben áll a fogalom lényege, melyik tehát benne az a legkiválóbb tulajdonság. a mely leginkább szembe ötlik s a mely őt az egy fajbeliek-től élesen megkülönbözteti. A tanácskérőkhöz tehát, még abban az esetben is, ha fölvilágosításuk nélkül tudtunk volna is alkalmas nevezettel szolgálni, rendesen azt a kérést intéztük, értessék meg velünk, adják meghatározását a magyar nevezetre vágyó fogalomnak; s alig volt eset, hogy az adott meghatározásban benne ne lett volna az a szó, s néha nem egy, hanem kettő, három, a mely kiválóan alkalmas a fogalom elnevezésére.

Elhibázott eljárás tehát s a legtöbb esetben visszaságra vezet, ha a magyar nevezet megválasztásában az idegen szó jelentéséből indulunk ki. Százakra meg százakra megy nyelvünkben amaz újabb szók száma, a melyek idegen, legnagyobb részt német példaképre szabva az eredetiség, elevenség tetemes kárával megfészkeltek magukat nyelvünkben, mi több, nem egy eredeti, törzsökös szót és kifejezést szorítottak ki az irodalmi nyelvből.

Ilyenek, hogy csak egy-két példát említsünk: *hegymenet*, *völgymenet*: *bergfahrt*, *thalfahrt*‘ (a gőzhajó társaság hirdetésein). Nem tekintve, hogy *hegymenet* annyi mint a *hegynek menete*‘, nem volt még olyan magyar ember, a

ki például a fővárosban hajóra szállni készülő ismerőstől csak egyszer is azt kérdezte volna: Merre utazol, *hegynek* vagy *völgynek*? — hanem: *fölfelé* vagy *lefelé*? *Véd* és *daczszövetség*: schutz- und trutzbündniss'. *Daczol* a magyarban annyi mint: 'makacsul ellentáll'; tehát korántse jelenti azt, a mit a trutzbündniss; helyesen: védő és támadó szövetség. *Járlat*: pass (a hivatalos nyelv műszava). Egyike a legfonákabb fordításoknak; ugyanaz akar lenni, a mi a köznyelvi *passzus*, *pakszus*. Fonák először, mert *járlík* ige nincs, *járlul* (járulat) pedig egészen mást jelent, mint a ném. *passieren*; fonák másodsor, mert a fr. *passé*, a mely a *lettre de passé*-ból rövidült meg, tulajdonképen annyi mint: 'eleresztő, átbocsátó levél', a mihez a járásnak semmi köze nincsen. A *pass* — *útleveél*, a *viehpas* pedig, a mint a nép közönségesen nevezi, *marhaleveél*. A hivatalos nyelv idétlen *marhajárlat*-ára tehát semmi szükség sincs.

Az ily sikerületlen fordítások közé kell számítanunk a *míveleti*, vagy akár a *míveletbeli* kitélt is, mely a latin *cultura* jelentéséhez ragaszkodva, ellenkezésbe jön a magyaros észjárással, a mely nem csak megengedi, hanem helyesli is, hogy a földet műveljük — azért helyesen is nevezhető, a mint már réges-rég óta nevezzük is, az *agriculturát földművelés*-nek — de állat, barom, méh, fa, gyümölcs, virág *művelés*ről nem akar tudni semmit, hanem igenis ismeri a *baromtenyésztést*, *méhtenyésztést*, *fatenyésztést*, *gyümölcstenyésztést* sat.

Ugyanazt a jelentést, a mely a ném. 'kulturthiere, kulturpflanzen' kifejezés alatt rejlik, meglehetősen jól visszaadja a nyelvünkben már rég szokásos 'házi állatok, növények, házi növények' kitétel is, azaz olyan állatok, növények, a melyeket házi szükségleteink fődözésére tartunk, tenyésztünk; mint-hogy azonban a *házi* jelző több esetben félreértésre adhatna alkalmat, pl. Der weizen, die weinrebe sind kulturpflanzen: A buza, szőlő házi növények (érthetnők azt is, hogy ház-nál, ház körül termő növények): alkalmasabbnak, szabatosabbnak tartjuk a *kultur* szót ez esetben a *házi* helyett a *tenyésztő* jelzővel adni vissza, tehát: *tenyésztő* állatok, *tenyésztő* növények (vő. vágó marha, szántó föld, ivó víz, azaz: marha, a melyet vágni, viz, a melyet inni sat. szoktunk). E kifejezés elfogadásával nem tarthatunk tőle, hogy beszédünkbe kétértelműség férkőzik; bizvást mondhatunk ilyeneket is: 'Az eper bár erdei, de tenyésztő növény. Az egér, bár egyszersmind házi, de tenyésztetlen állat'; a mit, ha a régi 'házi állatok, házi növények' kitételhez ragaszkodnánk, az érthetőség kára nélkül nem lehetne mondanunk.

Midőn az itt közlött kérdés és válasz már megjárták a szedő kezét, ugyan csak a kérdés írójától a következő sorokat vettük.

„Többekkel megbeszélvén a dolgot, a ,kulturnövény‘ kifejezésére a ,tenyésztett növény‘-t fogadtuk el, szemben a ,vad, vadon termő növény‘-nyel. Úgy látszik nekem, ez lesz a leghelyesebb és legerősebb“.

A szó megválasztására nézve tehát mind a ketten egy eredményre jutottunk; eltérünk azonban egymástól a cselekvésszó igenévi alakjának alkalmazásában. Hogy a kettő közül melyikhez szegődjünk, arra nézve nem lehet semmi kétség, ha figyelembe vesszük, hogy a -*tt* kifejezés igenév végzettséget, befejezettséget, az -*ó*, -*ő* pedig állandóságot, minden időbeli állapotot jelent: ,szántott föld, ivott viz, vetett mag‘ = a melyet meg szántottak, meg ittak, elvetettek; ,szántó föld, ivó viz, vető mag‘ ellenben — a melyet szántani, inni, vetni szoktak, most és mindenkor, a jelenben úgy, mint a múltban és jövőben. ,Tenyésztett növények‘ tehát csak azok, a melyek a tenyésztés műveletén átmertek, már tenyésztve vannak (kultivirte pflanzen), ,tenyésztő növények‘ ellenben kivétel nélkül mindazok, a melyeket tenyésztetni szoktunk (kulturpflanzen).

3. Kérdés. A jogtudománnyal foglalkozom s a Nyelvörnek szorgalmas olvasója vagyok.

a) Jogi művekben gyakran olvasom ezen két szót „szóbeli és írásbeli“, különösen a peres eljárás magyarázásában újra meg újra előfordul. Kérdés, helyes-e? s ha nem helyes, mi volna e helyett a jó szó? Az én véleményem szerint „írásbeli“ helyett jobb „írással“, pl. „írással“ eljárás; de a „szóbeli“ helyett „szavas“-t mondani, aggodalmam van. Ugyancsak ezzel együtt „dologbeli“ helyett nem volna-e jobb „dologi“, pl. „dologi“, nem pedig „dologbeli“ jogok, mely kitélt Vécsey még magyarosnak is találja.

b) Egy másik kérdés, mely azonban csak a helyesírás szempontjából bír fontossággal, valjon „ez“ és „az“ mutató névmások, ha ragoztatnak, megkettőztetik-e a rag kezdő mássalhangzóját, mint pl. attól-ettől, abban, ebben sat. vagy nem?

c) Egy megjegyzést bátorodom tenni a Nyr. XIII. 32. 33. lapján foglalt -*mányoz*, -*ményez* kezdetű cikkre. Többek között azt olvasom: „Az alapigével szemben származékigékre csak ott van szükségünk s alkalmazásuk csak oly esetekben engedhető meg, a melyekben a -*mány* képzős név jelentése kisebb-nagyobb mértékben eltér az alapige jelentésétől. Ebből a szempontból ítélve meg tehát őket, helyesek: indítványoz, utalványoz, nyugtatványoz, mert sat. Ellenben *adományoz*, *hagyományoz*, *kérvényez*, minthogy jelentésük az *ad*, *hagy* és *kér* alapigékével ugyanegy, mint teljesen szükségtelenek, nem helyeselhetők“.

Az én véleményem erre nézve egészen más. Nevezetesen a „hagyományoz“ szót szükségesnek tartom, mert jogi műkifejezés. Mert ha azt mondom: „Néhány ezer forintot hagyományoztak nekem“, mindjárt tudom, hogy végrendeletben hagyták azt nekem, s nem pedig másképen; továbbá azért is szükségesnek tartom, mert különben nem volna szónk a „legatum“-ra, mit most magyarul „hagyomány“-nak nevezünk. „Kérvényez“ is eltérő jelentésű a „kér“ alapigétől. Mert ha azt mondom, hogy még a miniszteriumnál is „kérvényeztünk“, ezzel azt akarom, hogy írásbelileg kértünk valamit, míg a „kér“ vonatkozhatik szóbeli s írásbeli kérésre. „Tanulmányozni“ és „tanulni“ sem egy jelentésű. Míg az utóbbinál különösen az emlékező tehetséget használjuk, s a figyelem csak pusztán a tanulandó kérdésre van irányozva, addig az elsőnél nemcsak az emlékező, hanem az átalakító, egybevető, ítélő sat. tehetséget használjuk, s a figyelem nem csak a tanulandó kérdésre, hanem az azzal összefüggő mellékkérdésekre is kiterjed; pl. ha valakit a polgári törvénykönyv tervezetével biznak meg, az tanulmányozni fogja a kérdést, nem pedig tanulni, mert először is egybeveti a külföldi e nemű törvénykönyveket, azután tekintetbe fogja venni a magánjogi, büntetőjogi törvénykönyvet, az állampolgárságról sat. szóló törvényt.

Felelet. a) A *-beli* képző, a mint az önállóan használt s szerte ismert *bél* (bele) szó mutatja, tárgyban lételt, bennlevőséget¹ fejez ki, pl. a várbeli nép = a várban levő (lakó, élő); mennybeli szentek = a mennyben levő² sat., aztán tovább terjesztett alkalmazással: hitbeli cselekedetek, több rendbeli vétségek = hitre vonatkozó, rendbe tartozó. Tehát ugyanazt fejezi ki, a mit az *-i* képző s vele legtöbbször föl is cserélhető, mint: „mennybeli v. mennyei irgalom, városbeli v. városi urak“; egyes esetekben ugyanaz az értéke van neki, a mi az *-ú, -ű v. -n lévő* kifejezőnek, mint: *főrendbeliek* = *főrendűek, főrenden levők*; néha meg birtokviszonyt fejez ki, pl. *szívbeli* fájdalom = a *szívnek* fájdalma, *szív*-fájdalom.

A *szóbeli* (szóban álló, szóba foglalt) s *írásbeli* (írásba foglalt) kitétel egész hiven visszaadja azt, a mit ki akarunk vele fejezni, hasonlóképen a *,dologbeli* (dologra vonatkozó, dologra tartozó) jog³ is; s minthogy már elfogadott, járatos szók, semmi ok, hogy kiküszöböljük őket s másokat állítsunk helyükbe.

b) A helyesírásnak egyedül helyes alapja csak a kiejtés lehet; az írás akkor helyes, ha az írott alak minden egyes leheben megfelel, ha hű hasonmása a hangbelinek; emez eleven, mozgó alak, élő test, amaz csak festett, lemázolt képe neki; ha a kép rossz, hamis, hiába írjuk alá, hogy kit, mit ábrázol, senki sem ismer rá. Ilyen hamis kép a történeti

alapra fektetett s még inkább az etimológián épült helyesírás; mind a kettő egy rég letűnt kort ábrázol, oly tárgyakat fest, a melyeket manap hiába keresünk, a jelenben többé nem élnek. Az etimologiai helyesírás egy élő öregnek csecsemő kori képe, a történeti pedig gyermek, ifjú v. férfi korbéli ábrázatja; egykor hű hasonmások voltak, de ma már nem felelnek meg többé a valónak. Egyik is, másik is olyan helyesírás, a milyen igaz képe a három híd egyesítette fővárosnak a Mátyás korabeli Buda vagy a római Aquincum.

Ezt röviden mostanság, a míg majd bővebben szóhatunk e kérdéshez, s alkalomszerűleg különösen annak mondjuk, a ki egy hozzánk beküldött fejtegetésben kemény támadást intéz azok ellen, a kik *aggat*, *faggat*, *lyuggat*, *szaggat*-ot irnak, „nem véve figyelembe, hogy a gyök nem *ag*, *fag*, *lyug*, *szag*, hanem mint *ak-ad*, *ak-aszt*, *fak-ad*, *fak-aszt*, *lyuk-ad*, *lyuk-aszt*, *szak-ad*, *szak-aszt* bizonyítják: *akgat*, *fakgat*, *lyukgat*, *szakgat*“.

Azért hát hagyjuk békében szunnyadni mind a kettőt s ne bolygassuk, midőn le akarjuk írni, se származását, se történetét a szónak, mert ez olyan nehézséget teremtene, a melyet összes nyelvtudományunk se tudna leküzdeni s maga a szófejtéspártoló volna egyike az elsőeknek, a kik összeáldának azokat, a kik az ő ajánlata foganatosítására segédkezet nyújtottak, midőn fejét kellene törnie rajta, miként írja jól, így-e *soha* vagy *sonha*, *somha*, *semha*, *ésnemha*, avagy talán még másképp; melyik a helyes: *malaszt*, *moloszt* vagy *miloszt*; *tömlőcz*, *temlecz*, *temnecz*, *tínnücz* v. *tínnuc*; *kehely*, *kelyeh*, *kelyh*, *kely*, *kalik* v. *kaliksz* (calix) sat. sat.

Engedjük tehát, hadd írják továbbra is, a kik úgy irták: *aggat*, *faggat*, *nyaggat* sat. s nagyon ajánlatos, hogy mindnyájan írjuk így, a *lyukgat* védője is.

Hogy most a voltaképi kérdésre, a mutató névmás (*az*, *ez*) ragozott alakjainak helyesírására térjek, a három közül akármelyiket követjük, szófejtés, hagyomány, kiejtés, mind a három ellene van s határozottan tiltakozik, hogy így írjuk: *anak*, *ától* sat. *annak*, *attól* helyett. Ide tartoznak: *anyi*, *enyi*, *melyet*, *egyet* sat., a melyeket szintén helytelenül irnak így a kiejtés, etimologia s hagyomány javasolta *annyi*, *mellyet*, *eggyet* helyett.

c) Bennünket a fölhozott ellenvetések se tudnak megingatni abbéli meggyőződésünkben, hogy a *hagyományoz*-féléket szükségteleneknek ne tartsuk.

Egyik ok a *hagyományoz* mellett, hogy azért „szükséges, mert különben nem volna szónk a *legatum*-ra, mit most magyarul „hagyomány“-nak nevezünk“. A *hagyomány* ép úgy megélhet a *hagyományoz* nélkül, a mint megél *olvasmányoz* nélkül, az *olvasmány*; nem a *hagyományoz* szülte a *hagyomány*-t, hanem megfordítva. A másik ok a *hagyományoz*

mellett, hogy ez műkifejezés, azt teszi: *testálni*. Erre a régiekkel válaszolunk, a kik szintén 'testáltak', s mégse *hagyományoztak*, hanem állandóan, kivétel nélkül *hagytak*, mint: „A mi engemet illet az Drágfy jószágából, az hason felét az én uramnak hagyom, és felét az én atyámfiainak. (Báthory Anna testamentoma 1557.) Szerencset és Radot hagyom feleségemnek Bajony Zsófia asszonnak. (Serényi Mihály test. 1591 — Károlyi csal. okl.)

De másodszor, szükségességét az se védi meg, hogy műszó; mert műszók ezek is: *hozomány, szállítmány, köröztvény, ültetvény, költemény* sat., s mégse mondjuk: *hozományoz, szállítmányoz, köröztvényez, ültetvényez, költeményez*, hanem elégnek tartja mindenki, nem akad föl rajtuk, jól megérti, ha olvassa, hogy: A mennyasszony hoz egy házat s két szőlőt; a vasutak sok árút szállítanak; a hatóság körözteti vagy körözteti a tolvajt; a kertész palántát ültet; a szerelmes ifjú verset költ.

Csupa visszasság a dolgunk. Ha hosszú a szó, megcsonkítjuk, ha rövid, megtoldjuk, s mind a kettőt szükségtelenül.

4. Kérdés. a) Mi magyarok hogy mondjuk és írjuk az idegen neveket? Johannes Schmidt vagy Schmidt János; Theodor Mommsen vagy Mommsen Tódor; Franz Bopp vagy Bopp Ferencz? Az angolok még Mr. X. X. sem írnak, hanem -- ha például német emberről van szó. — Herr X. X. Hát mi hogy csináljuk?

b) Mért nem használják a tanár helyett a jó tanító szót? Vagy az elemi iskola oktatója mért szégyenli a régi jó és oly helyes mester szót? S ha a német középiskolai oktató lehet lehrer, oberlehrer, a miénk mért ne lehetne tanító, vagy — ha inkább tetszenék — főtanító? Ha valamelyik „tanár“ úr adna választ e második kérdésre, nagyon szívesen venném.

Felelet. a) Miért előzi meg a magyarban a vezeték-név a keresztnévet? Azért, mert a magyar ember már születésekor viseli az apja nevét s csak aztán kapja meg a keresztnévet; Bély Pál tehát előbb volt Bély, s csak aztán lett Pál. Így oldja meg a kérdést Jókai.

E megoldásban azonban több az elmésség, mint a valóság. A dolog természetével jár, hogy mint minden tárgynak, kezdetben az embernek is csak egy neve volt, az egyedi név, melyet valamely föltünőbb testi vagy szellemi tulajdonságától, foglalkozásától sat. vett; pl. a görögben: Alexandros: embervédő, Philoctetes: vagyonszerző, Telamon: (kard)hordó, Nestor: hazatért, Calchas: jós, Oedipus: dagadtláb, Jason: gyógyító. Electra: ragyogó, Phaedra:

fénylő, Medea: ildomos, Calliope: bájdal sat.; a németben: Gottfried: istenvédte, Alarich: dúsgazdag, Humbert: hunnfény, Ruprecht: hírsugár, Gerold: kopjabíró, Bertram: fénylő holló, Wittekind: erdőfi, Berta: ragyogó, Gizela: tús (kezes), Mathilde: szűzharcos sat.; s bizonyára ilyenek voltak, bár mit jelentettek is: Álmos, Árpád, Taksony, Vid sat.

Midőn aztán a pogányságon hatalmat vett a kereszténység, e nevek helyébe naggyobbrészt, legkivált nálunk, a szentek nevei (József, János, Anna, Katalin) léptek; mint-hogy azonban ezeknek száma amazokéhoz képest fölötté csekély volt, az egynevűek tetemesen fölszaporodtak; a zavar kikerülése végett tehát megkülönböztetésre volt szükség, a melyet vagy a sorszámok teljesítettek, mint királyainknál (I. II. III. sat. László), vagy más megfelelő. apától, szülő vagy lakóhelytől, foglalkozástól, egy vagy más tulajdonságtól sat. vett jelzők, mint: Pálnak fia (Pálfi) János, Istvánnak fia (Istvánfi) Péter, Pesti Gábor, Kovács Károly, Nagy Sándor, Kardos Béla, Kövér Kálmán sat. A jelzőnévnek későbbi hozzájárulása magyarázza meg azt a különbséget, mely a nevek írásában köztünk s az árja nyelvű népek közt uralkodik. Mig ezeknél tudniillik az értelmezvényi, birtokos, származási sat. jelző a jelzett névnek rendesen utána áll: Fabius Cunctator, Pompejus Magnus, Ajax Telamonis v. Telamonius; Napoleon le petit, Paul de la Roche (Delaroché), Eugène de la Croix (Delacroix), Jaques de l'isle (Delille); Heinrich der Vogler, Johann Ohneland, Rudolf von Habsburg, addig a mi nyelvünkben a jelzőnév a jelzettnek előtte áll: Szent István, Könyves Kálmán, Földetlen János, Habsburgi Rudolf, Kún László sat.

Ebből a főntebbi kérdésre magától következik a felelet, a mely így hangzik: a magyarban a (jelző) vezetéknev mindenkor megelőzi a (jelzett) keresztnemet; tehát nem csak: Fekete László, Szántó József, hanem: Schmidt János, Momm-sen Tódor, Bopp Ferencz, Hugo Viktor, Lesseps Ferdinand, Turgenjew Iván, Obrenovics Milan sat., a mint már legrégibb magyar íroinknál találjuk, így hogy a több közül csak egyet említsünk, Heltai Krónikájában az idegenek közül ezek is meg vannak említve: „Bonfinius Antal, Asculán város-béli Polgár; Brandenburgiai Sigmund Morkoláb; Deszpot György, a felső Bolgárországnak fejedelme; a bán, Raguzai János; Matzedoniai Miklós, egy jeles vitéz ember“ sat.

b) I. a következő pontot.

5. Kérdés. Az annyit hányt-vetett „tanár“ szóhoz volna egy kis hozzászólásom. Nagyon sokan ellene vannak és mégis használják. Maga Simonyi sem helyesli, ez okból

irta neve alá Antibarbarusában az idegen „professor” szót. Ha helytelen, miért nem szakítunk vele végleg? Avagy szükségkép kell az idegen népeket utánoznunk? Akkor általánosítsuk a művelt nemzetek használta „professor” szót, mely már úgyis cosmopolita lett. Vagy ha magyart akarunk, akkor használjuk a „tanító” szót. végelemzésben ugyanis mind tanítók vagyunk, mert tanítunk. s csak a jelző tenné meg a különbséget, hogy *egyetemi* tanító, vagy *gimnáziumi* tanító vagy *elemi* tanító. A dignitasból mit sem vonna le, hisz az egyetemi és középiskolai tanárokat is e jelző választja el, míg viszont akárhány városi elemi iskolában a tanítók „tanárok”-nak írják és hivatják magukat, úgy szintén a magánintézetek tanfőurai; a polgári iskolák tanítói pedig általában „tanárok” czim alatt szerepelnek, jóllehet hivatalosan a tanító név illeti őket. Ne kicsinyeljük tehát a magyar „tanító” nevet, mely oly szép pályát jelez; a tudomány vagy állás fokát a helytelen *tanár* szónál is eddig az eléje tett jelző mutatta meg; ha tehát lehet: *egyetemi*, *gimnáziumi* és *elemi* tanár (az életben akárhányszor hallhatjuk), miért ne lehetne: *egyetemi*, *gimnáziumi* és *elemi* tanító. Hogy ez a helyesebb, mutatja a német is. mert nála is csak a *lehrer* a nemzeti, tanáraitra kénytelen volt a *professor*-t kölcsön venni. Ha az életben felcserélik a két szót, s egyenértékűnek veszik, akkor bátran foglalhatunk állást a kizárólag helyes tanító elnevezés mellett!

Helyesli-e a Nyelvőr a föntebbiekben kifejtett nézeteimet? Elítélendőnek tartja-e a sokak által védett s dédelgett *tanár* szót? Mit tegyünk, hogy jó szerével megmeneküljünk tőle?

Felelet. Ki érti ezeket: *árhár*, *fenyér*, *konyár*, *feszér*, *hajár*, *nyerér*, *sajdár*, *szédér*, *vásár*, s még egy hosszú sorát a hasonló magyar szóknak, a melyeket elszámálhatnánk, ha világos példáknak már a fölhozottak untig elegendők nem volnának. Bizonyára senki. Ilyen volt a *tanár* is; nem értette egy lélek se; s a ki először hallotta, ép úgy nem sejtette, hogy annak valami köze van a *tanít*-hoz, mint a hogy nem gyanítja senki, hogy *árhár*, *hajár*, *vásár* sat. *árhít*, *hajít*. *vásít*-ból vannak képezve. Helytelensége kívül áll minden kétségen, s nem is hisszük, hogy botránkozást ne keltene vele, a ki ma lépne föl ajánlásával.

De nem csak helytelen, hanem szükségtelen is. Ha a mindenkitől érthető s a régi irodalomban közhasználatú *tanító* nem volna is tanú szükségtelensége mellett, eléggé bizonyítaná az is, hogy abban a korban, mikor az újítás általános volt, a mikor mindenki, kellett nem kellett, új szók készítésével foglalkozott, még abban a korban sem akadt senki, a kinek eszébe jutott volna, hogy a *tanító* (magister, professor) helyett más, új szót hozzon javaslatba.

A *tanár* szót, ezt ő maga beszélte egy alkalommal, Fogarasi alkotta, de nem a *tanító* helyébe, a melyet maga is minden tekintetben megfelelőnek, kifogás alá nem esőnek tartott, hanem mint a latin *doctor*-nak magyar egyértékesét; hogy aztán czélzata ellenére előbb *lehrer* majd *professor* lett belőle, arról már ő nem tehetett.

Nagyon valószínű, hogy elterjedésének okát arisztokratikus hajlamainkban kell keresnünk. Ha a falusi ház viskó, vityilló, a városi pedig palota; ha a falusi előljáró bíró, a városi polgármester: világos, hogy ha a falusi iskolában *tanítanak*, a gimnáziumban, annál inkább az egyetemen. hogy volna az embernek kedve szintén *tanítani*?

Azért okokkal itt hiába állunk elő, hiába bizonyítgatjuk száz meg száz példával, hiába vetjük ellen, hogy a kuria és a kupaktanács közt bizonyára van akkora távolság, mint az egyetemi és falusi iskola közt, s amannak elnöke s emennek feje, mind a kettő egyként mégis bíró nevet visel, a mi különbség van köztük, azt a jelző adja meg: kuriai bíró, falusi bíró; valamint tanácsos mind a négy, noha van olyan különbség köztük, mint a gimnáziumi és elemi tanító közt, a városi, királyi, udvari és a belső titkos tanácsos; hiába mondjuk, hogy az öt ujjunk sem egyforma, s azért mégis mindegyiknek egyformán ujj a neve: az okok hangja elhal, a példák ereje megtörik, mert hiába no, apáink is azok voltak, mi is azok vagyunk: nemes, nemzeti és vitézlő nép; s vannak, a kik egész komolyan veszik a dolgot, nagy súlyt helyeznek a nevezetbeli megkülönböztetésre, és semmi áron sem akarnak közönséges tanítók lenni.

— Már bocsássanak meg az urak, fakadt ki egy alkalommal egy gimnáziumi, de nekem, a ki gimnáziumot és egyetemet végeztem, érettségi s tanári vizsgálatot tettem, csak más a műveltségem és rangom, mint a csetneki tanítónak; s mégis egy fokra akarnak helyezni vele?

— Igazad van! tüzelte egy gonoszkodó filologus kollégája, a ki hallgatója volt vitatkozásunknak. Az egyik, a tanító, mesterember, a másik, a tanár, művész. Azért, venter *magister artium est*, magyarul: 'a gyomor a mesterségek tanítója'; de *historia est magistra vitae* szabatosan: 'a történelem az élet tanára'.

A czímbetegség most járvány; a mint mondtuk, nem használ ellene sem ok. sem ellenvetés sem, hogy ha van a gimnázium és népiskola közt, van az egyetem és gimnázium közt is különbség; miért nem követelik, miért nem sürgetik tehát a gimnáziumiak itt is a megkülönböztetést? Szót igen könnyű volna találni rá, legalább oly szépet, minő a *tanár*; lehetne például (*oktat*-ból) *oktár*, a melyet már egy ízben javaslatba is hoztak. Nem fog az az ellenvetés sem, hogy a más-más nevezet szükségességéből korántse követ-

kezik a *tanár* szó használatának szükségessége; ha épen kell más nevezet. ott van például az *oktató*, a melyet már a gimnáziumi professzor, Dugonics András, használt: „királyi oktató“.

A kérdés utolsó pontjára ez a válaszuk: A ki nem akar, nem hajlik; minthogy tehát a rábirás nem használ, a kapacitálásnak nincs foganatja, a cselekvéshez kell folyamodni, tenni kell s megkezdeni az „egyetemi, gimnáziumi, polgári s elemi tanító“ állandó alkalmazását. 2

6. Kérdés. A t. szerkesztőséghez bátorkodom azon kérelemmel járulni, miszerint megírni kegyeskednék, hogy e két szó közül: „visszleszámítolni“ és „viszleszámítolni“, melyik van helyesen írva.

Felelet. Ha a t. kérdő előbb megmondja nekünk, melyiket tartja e kettő közül helyesebbnek: „Őt most Pál visz“, vagy visszkítaszította az ajtón e helyett: „Őt most Pál taszította ki viszont az ajtón“, akkor majd mi is egész határozott s szabatos feleletet adhatunk kérdésére.

SZARVAS GÁBOR.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Vegyesek.

Hivatásomnál fogva is sokat forgolódván az idevaló nép közt, néha igen különös, s valószínűleg a nyelvészet előtt még ismeretlen szavakat és kifejezéseket van alkalmam hallani. Ezeket elhatároztam feljegyezgetni, hogy a tudománynak hozzáférhetővé tegyem, esetleg megmentsem. Nem lévén azonban nyelvész, biztosan nem is ítélfeltem meg, ha valjon ezen anyag bir-e nyelvészeti, vagy általában tudományos beccsel, s érdemes-e annak további gyűjtögetése? Ezért vagyok bátor a t. Szerkesztőséghez fordulni s az alább következő mutatóványokat elébe terjeszteni.

A nekem nevezetesebbnek tetsző szavak és kifejezések közül a következőket jegyzem ide:

Mirhó: erős, viharos szél. Minor: hermafrodita. Czompó: segédbába. Laponyag: halom. Békatőr: egy egyenes, vékony kardhoz hasonló levelű gyékény faj. Hadigyikény: egy bronzkori kardhoz hasonló levelű gyékény faj. A falkában: minap. A falka esztendőben: 3—4 évvel ezelőtt. A mint a hajnal megperczent: a hajnalnak a legkezdetén. Meglippent: a hideg idő enyhült. Mindezen szavak és kifejezések, nem csak elvételre hallhatók, hanem széltere használatban vannak.

Különösen a két vízinvény névre, a „békatőr“- s „hadigyikény“-re vagyok bátor a t. Szerkesztőség becces figyelmét felhívni, a mennyiben ezek bizonyosan igen régi eredetűek lesznek. Vidékün-

kön a „tör“ ma csak „schlinge“ jelentésben ismeretes, hogy pedig szuró vagy vágó fegyvert is jelent, azt senki sem tudja; a békátör név tehát még akkor keletkezhetett, midőn a magyar nyelvben a mai „kard“ fogalmát, még a „tör“ szóval fejezték ki, s egyszersmind azt is bizonyítani látszik, hogy a régi magyarok kardja csakugyan nem görbe, hanem egyenes volt. A „hadigyikény“ neve még tán régibb, a mennyiben ennek az alakja meg teljesen olyan mint a bronzkori u. n. kelta kardoké; már pedig az elnevezésnek akkor kellett keletkezni, mikor a kardoknak ez a bronzkori alakjuk volt.

A határrészek, halmok, vizek stb. nevei közül is közlök nehányat:

Halmok: Ondód halom. Czitra halom. Girót halom. Néki halom. Korpád halom. Kompár halom. Vírpéter laponyag.

Határrészek: Vajó zug. Szelenczés. Kornyo. Gargócz. Kárác. Sopron. Görömböly.

Folyók: Kadarcs. Kösi.

Vízállások, völgyek: Sótár vagy Zsótár. Pirgon völgye. Bács. Macs. Dóg. Pecze. Mákocsi. Teke szarva. Tárkányfok.

Hajdu-Szoboszló és környéke tiszta magyar, a honfoglaláskor a helynevek tanúsága szerint (Szoboszló, Debreczen, Konyár stb.) szláv lehetett, s innen megmagyarázhatók, a legalább nekem szláv eredetűeknek tetsző szavak: Gargócz, Kárác, Szelenczés, Görömböly stb. s régi magyar nyelvmaradvány lehet a Kadarcs, Macs, Ondód, Teke, Kösi s más e féle; — de hol veszi magát a Girót, Pirgon, Czitra, Vajó stb., melyek sem szláv sem magyar sem kun-török szavak, sőt mint látszik nem is ferdítések? Nem a talán itt is tanyázott gallokra utalnak e maradványok?

Melleslegesen bátor vagyok itt azon véleményt kockáztatni, hogy mennyi nyelvészeti kincs lehet országszerte az ilyen halom, határrész stb. nevekben rejtve, s ki tudja mily nagyszerű eredménye lenne annak, ha országos mozgalom indíthatná meg ezeknek az összegyűjtésére, s mennyit nyerhetne ebből a nyelvészeteken kívül a történelem és archaeologia is. Hiszen például csak én, tisztán az elnevezés után indulva, 3 régi földérődtményt fedeztem fel határunkban. Sietni is kellene a dologgal, már csak azért is, mert hova tovább sok név feledségbe megy, vagy legalább elváltozik s elmosódik. Így pl. itt is sok halomnév már teljesen feledségbe ment, egy halom pedig, melyet a múlt század végén „Szanton“-nak hívtak, ma már „Szántott“-nak nevezetik.

(Hajdu-Szoboszló.)

Szívos BÉLA.

Szólásmódok.

Kiskunságiak.

Jártányi ereje sincs.

Kínnyín kedvín nyótt.

A túrús lépén jó könyérmentség.

Könyérgunyhó: az olyan gyerek, a ki mindig zabál.
(Vö. borkút: iszákos ember.)

Egy más bélit fágyják: verekesznek.

Öttűn kötött embőr: életterlen.

Ötön vősz: lop (t. i. az öt újján).

Fődtű möntű kéri: földtől mennytől, nagyon kéri.

Alig van a harangozó pénz az órába: fél lába a koporsóban van.

Nem kerepőtek ennek: az olyan rossz borról mondják, mely ellen erős a gyanú, hogy nem szőlőből készült; a szőlőbe ugyanis kerepelni szoktak a seregék (seregélyek) elriasztására.

Sé köp, sé hurut!: ne tétovázz, hanem fogj hozzá.

Fogd be a lépén lesőt: hallgass.

Nem annám egy kút garasé. (Vö. „Nem adom egy putton pótráért“. Abauj, Ny. II. 557.)

Teröm, mind a háti bőr. (A háti bőr kikészítetlen birkabőr volt, melyet a mult század végén még viseltek.)

Szögrehúzó: a ki mindennek ellent mond, s nem barátkozik senkivel („szögletre húzódó“).

Mögmonta neki a lelkin valót: jól oda mondogatott neki.

Jó befelét neki: u. a.

Mi a fráncza! csodálkozó felkiáltás.

Farancia vágja le.

Nincs ki négy sarokra: hiányzik egy kereke.

Ódâ Pállâ beszél: eloldalog. (Van „Ódal“ nevű család).

Éveti a Petikéjit. Ha vki nagyon kíván vmi ételt, akkor mondják: „Adjatok neki, hogy é né vesse a Petikéjit“. Hihetőleg a terhes asszony kíváncsiságára való czélzás.

Sokszó mögtörűte nálam a bicskát: sokszor evett az asztalomnál.

Belű van a lakaton: bezárták, tömlőcbe vetették.

Kutyazsír rá kenyekszik: rossz ember.

Háj! háj! tavaji háj! még az idei lábon jár: annak mondják, a ki mindig sopánkodik.

Tök is este virágzik: Az mondja, a ki későn fog vmi munkába.

Kitódta az órát: pipára gyújtott.

Hogy vág a bajusz?: hogy vagy? Erre az a felelet: kétfelé.

Hótávâ köpi ki: belehal, pl. vmi sérülésbe.

Hasára esött: bele betegszik, pl. vmi munkába v. mulat-
ságba.

Elődzik a bocskora: elmegy a kedve vmitől.

Lesi a lengyét: soká várakozik.

Magaszája vallása.

Szörít tönni vminek. Így is: szört tönni
vmire.

Kutya embőrt ötetgetsz.

Hánny az órod alá hamâ: egyél gyorsan.

Kuhiba marad. (Vö. Aranyánál Vojt.)

Isten hirivê, mind a vizig szárazon.

Örül, mind vak Laczia fé szöminek.

Ámodta, mint macska az esőt.

(Kis-Kun-Halas.)

KORDA IMRE

Babonák.

1. Mikor a bika lészáll a tehénrű, a gatyamazzag csomóját è
kő mecczeni, s aszt kényérbe neki beannyi: akkor fog a tehén.

2. Keresetlen csonttâ kő a ló himpókját (hóttetem) mékkennyi,
asztán aszt a felit léténny a földre, a mellikké még vót kenyve:
akkor a himpók évesz.

3. A melyik papot a rózsafüzérésék (a rózsafüzértársulat
asszonytagjai) fejkötővé mégvernek: annak többet nem szabad misézni.

4. A legész piros pergyukát bele kő ténny a tehén fülbe,
akkor virágvásárkor jó mégvészik.

5. Ha apostolok oszlásokor főszél fuj, akkor tavaszra főmegy
a buzaáro.

(Nagy-Lengyel. Göcsej.)

GAÁL FERENCZ.

Népmesék.

1. A kórè, s a kis madár.

Ecczer vót èkkis madár, s rá szállott a kóréra, aszonta a
kórénak: Kórè rengess èngem.

A kórè aszonta: Bizén nem rengetlek, me mán rengettelek
eleget.

— Kecske rágd meg a kórét, mond a kis madár, me kórè nem
renget ingemet.

Mondâ a kecske: Bizér nem rágom, me rágtom eleget.

— Farkas, edd meg a kecskét, me kecske nem rágja a kórét,
nem renget èngemet.

A farkas vissza mondâ: Nem eszen bizén, me má öttem eleget.

— Lüdd meg falú a farkast, me farkas nem eszi a kecskét, kecske nem rágja a kórét, kóré nem renget engem. — Nem lövöm bizén, me má lüttem eleget.

— Tűz, ígesd el a falut, me falú nem lövi a farkast, farkas nem eszi a kecskét, kecske nem rágja a kórét, kóré nem renget engem.

A tűz aszondá: Bizén nem ígetem, me ígettem eleget.

— Víz ócsd el a tüzet, me tűz nem ígeti a falut, falú nem lövi a farkast, farkas nem eszi a kecskét, kecske nem rágja a kórét, kóré nem renget engem.

A víz aszongya: Én biza nem ótam, me má ótattam eleget.

— Öker, idd meg a vizet, me viz nem ótja a tüzet, tűz nem gyúttja a falut, falú nem lövi a farkast, farkas nem eszi a kecskét, kecske nem rágja a kórét, kóré nem renget engem.

Az öker aszongya: Nem iszam bizén, me ittam eleget.

— Járom rontsd ki az öker nyakát, me az öker nem issza a vizet, víz nem ótja a tüzet, tűz nem gyúttja a falut, falú nem lövi a farkast, farkas nem eszi a kecskét, kecske nem rágja a kórét, kóré nem renget engem.

Aszongya a járom: Bizén nem rontam ki, me rontattam eleget.

— Szúj edd meg a jármot, me járom nem rontja az öker nyakát, az öker nem issza a vizet, víz nem ótja a tüzet, tűz nem gyúttja a falut, falú nem lövi a farkast, farkas nem eszi a kecskét, kecske nem rágja a kórét, kóré nem renget engem.

A szúj megötte a jármot, járom krontatta az öker nyakát, az öker megitta a vizet, víz elótatta a tüzet, tűz meggyútatta a falut, falú meglútte a farkast, farkas megötte a kecskét, kecske megrágtja a kórét, kóré rengette a kis madarat, s máji napég is rengeti.

(Domokos. Szolnok-Doboka m.)

M. NÉMETH SÁNDOR.

Mér nincs jó asszony a világon?

Csak három jó asszon vót a világon; az égyiket két karácson között a bogarak (legyek) étték meg, a másik kánikulábo két bunda között fagyott még, a harmadik még a maga nyavalájábo pusztút é; azóta egészen kiveszett a jó asszonyok fajja!

(Nagy-Lengyel. Göcsej.)

GAÁL FERENCZ.

Találós mesék.

1. Mejik a legkissebb hal? — A méknek a farka legközelebb esik a fejihez.

2. Mejik napnak nincsen éczakája? — Az utolsónak.

3. Mejik a legdrágább vízcsöpp? — A méket a prókátor a téntába önt.

4. Lik, végig lik, végestelen végig lik; csomó, végig csomó, végestelen végig csomó. Mi a? — Nádszál.

5. Sír, sír, mindég sír, asse tuggya, meér sír, derekába vér sincsen, vájujába víz sincsen. — Hegedű.

6. Töve tengerbe, levele Lengyelbe. Ága-buga Jeruzsálembe. — Nap.

(Patóháza. Szatmár m.)

BARTÓK JENŐ.

Névnapi köszöntők.

Örülök, örvendék, hogy jutottunk isten kegyelméből szent neve napjára. Éltesse az isten tés urat sokáig, de né legyen lelkében soha sémmi kára. Fejénél lobog az üdvösség ászlója. Ez az én szívemnek tejjel kívánsága. Ezen kívánságnak az ég a bizonyága. (Szekszárd.)

(Vácsi tartózkodásom alatt jegyeztem föl ezt a szólást, a melyet egy asszonytól hallottam, a ki kocsmába menő férjét intette.)

Osztán vigyázz, hogy szó né érje a ház elejét! Azaz: ne hozz szégyent a házra.

VÁRKONYI ENDRE.

Ráolvasások.

Pokóvarru való.

Három girisz foghagymát venni, három keresztét vetni rá.

† Én téged keresztöllek az atyának nevébe sémminek. † Én téged keresztöllek a fiúnak nevébe sémminek. † Én téged keresztöllek a szentléleknek nevébe sémminek.

Uram, Jézusom, megemlíkézik a Krisztus keserves kinszenvedésiről, keresztfára való fölfeszítésiről, három vas szöggel való megcsöggézésiről, N. N. bűnös embernek meggyógyulásáról.

† Én téged keresztöllek az atyának nevébe sémminek. † Én téged keresztöllek a fiúnak nevébe sémminek. † Én téged keresztöllek a szentléleknek nevébe sémminek.

Teremtetlen az atya, teremtetlen a fiú, teremtetlen a szentlélek; mérhetetlen az atya, mérhetetlen a fiú, mérhetetlen a szentlélek; oszlasson az atya, oszlasson a fiú, oszlasson a szentlélek.

(Erre három miatyánk mondandó el úgy, hogy az elsőnél az első, a másodiknál a második, a harmadiknál pedig a harmadik gerezd foghagymával kell a pokolvarrt körülhúogatni s mindegyiket e szavaknál: 'itt a földben is' (e. h. földön is) a földbe rejteni. A földet e célra edényben is használhatni.)

(Kún-Félegyháza.)

CSERÉP JÓZSEF.

Kiolvasó versek.

Án | toj | toko | noj,
Teke | toka | vére | voj,
Szivem | korpo | noj,
Tücske!

Ámen-dula, mendula,
Derekára, potyola,
Sziv-áros, takaros,
Mindörökké ámenos.

Reszelt tiszta, reszelő,
Fírhe ment a meszelő,
Asz kérdeszte szivonó,
Mikor lessz a kézfogó.
Két csupor vót a vőfi,
Elmentek hivogatni,
Nem találtak vendíget,
Elhatták a fejöket.

Kökinfa, kökinfa,
Győrösi, kellemesi,
Gyöngyösi, egy hétfü,
Két szerda, kedden járó,
Nagy csütörtök, dob szerda.

Elmentem én a szőlőbe
Szőlőt szedegetni,
Utánam jött egy vín asszony
Engem veregetni.
Bé szalattam a pajtába
Sípót csinálgatni,
Az én sípom csak aszt fujja:
Hogy te vagy a cicza, cicza.

Éger, béger, tarnóczi,
Zekczi, náczzi, kos, ák, pák.
Czik, czák, cicza.

(H.-Szoboszló.)

KARDOS MATILD.

Tájszók.

Szatmármegyeiek.

k a b o l a : szatmárvidéki szó; azon két darab fából, háromszög alakra (de melynek egyik oldala nyitott marad), készített egyszerű eszköz, melyre szántáskor az ekét, boronát különös módon szokták ráfektetni, s rajta csúsztatva szállítani ki a mezőre s onnan baza.

k o m m a n t : csupán egy ütésre, különösen a fejre alkalmazott ütésre szokták mondani; más-ként: kollint. „Agyon kom-mantotta, kollintotta.”

k a c s : a szőlővesszőnek a levél és venyige között kinőni szokott hajtása, melyet gondosan le szoktak tisztogatni, hogy a vessző annál inkább erősödjék.

k o p c z i h é r : tekergő, rest, naplopó, hetykélkedő, mihaszna.

k u n c z o g : majdnem siránkozva, síró hangon ker, könyörög, bönyörög.

k u n y o r á l : csaknem olyan jelentésű, mint a k u n c z o g szó, de nem siránkozva, hanem inkább kissé szemtelenül, erőszakolva.

k á m p i c s o r o d i k : sirásra fogja a dolgot, siróba kél, sirni kezd.

k a t i p i l a : asszonyos természetű, magát az asszonyok dolgába avató férfi.

k a l a b i n t : elcsen, ellop, ügyesen félretesz valamit.

k a r d a l é s z a : a ki holmijével

- nem gondol, pusztulni, isten számába hagyja jószágát.
- kukuczi: alacsony termetű, hitvány, vékony bordájú ember.
- kutusgál: keresgél, kutatgat, s e közben hány-vet holmit.
- kotoz: majdnem olyan jelentésű, mint a kutusgál: kutat, keres, motoz.
- kuncsorog: áncsorogva várakozik valamire, vagy valakire; kérőleg vár, mint a koldus az alamizsnát.
- kasmatol: jár, jön s megy keresgélve valamit, ide-oda sü-rög-forog.
- keringél: félénken kerülget valamit.
- kornyadoz: gyengélkedik, betegeskedik; nem épen beteg, csak kornyadoz.
- korhad: fáról szokták mondani; avul, porladoz, taplósodik
- kushad: leül, leereszkedik, meglapul.
- kurkász: vizsgálva, mindent szemügyre véve szorgosan keres valamit.
- kontefitél: hebehurgyán, cél-talanul kenetet. „Mihint egy kiesit rosszul érzi magát, min-gyárt kontefitélteti magát.”
- konta: farkatlan, különösen tyu-kokra szokták alkalmazni.
- kácsingózik: szerfelett óhajtozik valami után, hogy csaknem a nyála foly utána.
- kuczorog: leguggolva, magát összehuzva ül.
- kuksol: valamely szűk helyen, szögletben meghuzva magát, onnan félénken tekintget, néz ide-oda, mint a csinttevő gyer-mek szokta.
- kukucsál: szűk nyíláson, lyu-kon nézeget át.
- köntörködik: hizelegve, könyörögve jár valaki körül, mi által valamit meg akar nyerni.
- kukora: rövid, vékony, nyomorék; csak tehén szarvára hallottam alkalmazni; pl. ku-kora-szarvú tehén.
- kuczik: a kandalló alatt, a tüzelő hely végén vagy mellette levő zúg, szöglet, hová a gyermekek fel szoktak ülni, kuczorodni; mondják puczik-nak is.
- kaczimbál: bottal, pálczával ide-oda üt, hadonáz, csápol.
- kajkós: görbe, horog alakú; másként: kampós; szokták a görbe, löcslábba is alkalmazni: „kajkós lábu”.
- kast, kastos: lucsok, lucskos, ha az ember harmatos fűvön, réten megy keresztül, óhatatlan, hogy el ne kastosodjék; kastos az is, a ki esős időben ruháját sárral beszennyezi.
- kotycz: disznó ól, pajta.
- kulacsvirág } dyclitra
Krisztus szíve } spectabilis.
- kazup: cseresnye, hárs vagy fenyő héjából készült hosszú, keskeny edény, melybe gyümölcsneműeket, az apróbbakba fenyőszurkot szoktak szállítani.
- koporcz, -os: apró s könnyen elmálló kő; köves szőlő földje, melynek az a tulajdon-sága, hogy jobb bort szokott teremni, mint az agyagos föld.
- kunkorgós: többszörösen megcsavart, mint a kos szarva vagy némely bajusz.
- kocsorba: azon eszköz, mely-lyel a szénét a sütőkemenczé-ből kivonják; az alvidéken: szivánó, szénvónó.
- kencsével: össze-vissza ken, beken valamit, kenetet.

kusz-kusz: kis gyermek fogára szokták mondani, mikor még alig néhány van.

k o c z o g : lóról mondják, mikor

aprókat lépegetve megy, nem lassan, de nem is nagy sebességgel.

(Nagybánya. Szatmár m.) KATONA LAJOS.

Kiskunságiak.

c s a l a m á d é : takarmánynak vett sűrű kukorica.

c s a l : csel fn., pl. csalt vet. (Gyöngyösinél: „Mint a syrén akkor szokott csalsa vetni.“ Mur. Vén. III.)

c s a j h : fűvön, ruhán, gazon stb. levő nedvesség; pl. „Nagy a harmat, csupa csajh vagyok. Né mönny oda, mer csajhos lössz a ruhád.“

c s a j k o s : görbe lábú. (Sz.-Fehérvárt a. m. görbe, egyenetlen, Ny. VII. 138. Debreczenben: sáros, mocskos, pl. a ruha alja, Ny. VII. 137.)

c s a j b ó k : u. a.

c s a p ó : az ostor végén levő szíjj; erre kötik a „súdar“-t, mely selyemből vagy lószőrből van fonva.

c s á c s o g : hiába való üres beszédet folytat. (Tinódinál: „Kiket sokszor hegedősök csácsogtak“. Zsigm. csász. 470.)

c s á s z á r f a s z a : egy erős vastag szög a régi faekében.

c s a t r a n g o s : sáros, mocskos, pl. a ruha vkin. Ugyanattól ige: csatragol: sárba vízbe jár.

c s e m c s ö g : csámcsog. (Somogyban is, Ny. VIII. 432.)

c s e m p e : csorba. (Kecskeméten: csömppe u. a. Ny. IV. 284. Komárom m.-ben csömppe: nagy cserép csésze (?), Ny. IV. 235.)

c s e r é n y : 1) a konyhaajtó előtt mintegy egy meter magas rács;

2) nád vagy vesszőfonadékból készült födeletlen pusztai hajlék pásztorok számára (Somogyban a. m. kocsi saráglya, Ny. XI. 238.)

c s e r e p c s í k : lóherélésnél alkalmazott csipetű fa. (Ormányságban: csipcsalap u. a. Ny. VII. 525. Szamosközön: cserepcsép: két vékony rúd, mellyel a kendert áztatás alkalmával csomóba szorítják, Ny. XI. 92.)

c s e t r ö s : cserép edények gyűjtő neve. (Vö. Baranya, Ny. VII. 477.)

c s i g g a t : csöndesít (csittgat).

c s i l a : kancsal.

c s i l i g e : csiga-biga. (Pannonthalmán: csigaliga, Ny. XII. 187.)

c s i l i g é z : gyerek módra játszogató; pl. „Mind écsiligézi az időt“

c s i n t o v a : pocsolja. (Vö. K.-Sz.-Miklós, Ny. IV. 382.)

c s i p ö d ö t t : körömmel szétcsipkedett tészta.

c s o b o j ó : pásztorok víztartó faedénye. (Vö. Baranya, Ny. III. 565. Kecskemét, Ny. X. 380. Somogyban: csobilló, Ny. XI. 238.)

c s ó c s á l : összerág vmit s aztán benyálazva kiköpi; pl. „Nem öszik ez a malacz, csak csócsája a kukoriczát.“

c s o l l á k : félszemű.

c s o m ó , c s o m ó r a k ö t : lehet vmit csomóra kötni vagy „bu-

korra kötni. "A csomót elodani nehezebb.
 csomoros: csomós.
 csóré: a szopós gyermektől kihányt tej. Ettől ige: csóréz.
 csőcsfog: tejfog, csikófog.
 csők: keresztelőre rendezett mulatság, másképp paszita. (Vö. Csongrád, Ny. VII. 526.)
 csőkőnik: fogy, apad, alább hagy.
 csöllöngéröz vagy csel-
 lög: céltalanul, henyé módra jár-
 kel. (Gyöngyösinél: „Noha csak csellegve és halkan men-
 nének“ Charicl. Tinódinál: cselleg, Erd. hist. 439. Egerv. viad. 1341. Régi M. költ. Tára III. 396.)
 csőmbőlék: aprólék, hulladék.
 csőmöge: 1) nyalánságra való eledel; 2) szüretlen must, mely a törkölytel még össze van keveredve.

csőpörődik: fölserdül, (Tréfá-
 san, vö. Somogy, Ny. III. 140.)
 csörge: forgácsfánk, csöröge.
 (Vö. „Süti annál a csörögéfán-
 kot“. Arany.)
 csörmője: egy növény neve,
 mely a rozs közt terem, s mag-
 jától a kenyér kékesfekete
 lesz: csörmőjés kenyér.
 csősze: selypes.
 csuhé: prémes téli női felöltő,
 térdig ér, bundabőrrel készül
 s kívül szövettel van borítva;
 öreg asszonyok viselik.
 csutora: pipaszáron lévő sza-
 ruból készült szopóka.
 csűcs, csűcskő, csűcsök:
 a „csúcs“ diminutivumai. „Ki-
 tű van a gyerekek? Bizon nem
 a vankus csűcsitű.“
 csüg: ló és marha lábán a kö-
 röm feletti íz, hova a lónak a
 békót vagy nyűgöt teszik.

(Kis-Kun-Halas.)

KORDA IMRE.

Zilahiak.

mácczó: máskor.
 majorság: aprómarha, ba-
 romfi.
 mál: a kikészített bőr vékonyabb
 része, pl. has; összetett hely-
 neveknél a. m. oldal.
 matrisál: piszkál, keresgél.
 megkánforodott: elment az
 esze.
 megkírgel: megver.
 megrőkönnyödött: megmak-
 ranczosodott.
 megtöklík: megrevesedik.
 méngyék: megyek.
 méngyén: megy.
 mián: miatt.
 móka: tréfa, tréfás.
 mókál: tréfál.
 moska, maska: macska.
 móríkáolja magát: affektál.

motyó: batyu.
 mutuj: gyáva, ügyetlen, élhe-
 tetlen.
 mutyuri: együgyű, bohó.
 nálunkni: nálunk.
 nálunknui: tőlünk.
 -ni: személynévhez kötött hely-
 rag, megfelel ezen kérdésre:
 hol, hova? Pl. Ferenczni:
 Ferencznél, Ferenczhez.
 -nui: személynévhez kötött hely-
 rag, megfelel ezen kérdésre
 honnan? Pl. Ferencznul:
 Ferencztől.
 nyurga: vékony és magas nő-
 vésű.
 nyurgul: magasra és vékonyra
 hirtelen növekedik.
 onnén: onnan.
 osztég: azután.

osztózás: veszekedés, perlekedés, czivakodás.

összejöttek: összevesztek.

panusa: tengericsőn a szemeket fedő héj.

példa: utálatos, kiállhatatlan.

pinczós: válogatós, finnyás, kényes.

pipe: fiatal liba.

pipogya: beteges, vézna, gyenge.

pirkad: hajnalodik.

pirkó: burgonya.

pityus, pityókás: jó kedvű, beszédes a bortól.

policzár: rendőrszolga.

pogácsás: mézeskalácsos.

pongár: pohárszék (kevésbbé használt).

postáné: postamesterné.

puczi: picziny, kicsiny.

puczik: sut.

pulya: csecsemő, gyermek, törpe.

punyi: kicsiny.

pupegér: denevér.

puzduri: hirtelen haragra lobbanó, hirtelenkedő.

ránkor: haragtartás, bosszúforralás.

ránkoros: haragtartó, bosszúforraló.

réz: ruhavasaló.

rusnya: undorító.

rusnyaság: genny.

sóbfőtt: főtt marhahús.

siligó: jellemtelen, semmirekellő; gyenge növésű, selejtes.

sopótyál: összeség.

surgyé: szalmazsák.

sutu: borsajtó.

sutul: sajtol.

suprikál: gyöngéden megver.

símít: ruhát vasal.

sünnööl: nagy ötésekkel, rosszul varr.

szontyola: bús, kedvetlen, lehangolt.

tángyér: tányér.

tantali: együgyű, hig eszű; vontatott járású, vánszorgó.

tavaly előtt: harmadéve. Így is használtatik: harmadidén.

tégláz: ruhát vasal.

ténfereg: részegségtől dülöng.

tésis, téisis: te is.

tikog: fullad, piheg.

tokány: pörkölt hús.

toprongyos: rosszul öltözött, piszkos, rongyos.

torongyol: gyűr, dömöcsköl, kínoz, nyaggat.

tovébb: odább.

tökéletlen: facsaros észjárású, furfangos.

törpe: alacsony.

tüicsk: tövis.

ükli: a fának azon része, hol a törzse ágakra oszlik.

vaskó: életlen, csonka vágóeszköz.

vérszípó: piócza.

zsemlékása: dara.

zsigora: köszvény.

zsigorás: köszvényes.

zsindikus: szolgálattevő.

zsoldos: napszámos asszony.

JUHOS BÉLA.

Gazdasági műszók.

Aratás és cséplés.

Kasza, gráblás kasza, gráblo v. géráblo, saró: sarló.

Sásúnyi: mielőtt a vetés fejét hányná, szokás szerint levagdadják sarlóval a zöldjét, ez a sás, melyet étetésre használnak.

Aratnak: csak szemes termést, egyebet csak kaszánok; rendét vág a kaszás, utánno markot szénnek a tarón; szóma kötéllel kívibe kötik; a kíviket kérészbe horgyák; kérésztékbü van a kepé.

Hordás: a betakarítás és ennek ideje (hordáskor); hordók: a kik behordják; nyomó rud: mellyel a szállítmányt le-szorítják, a hozzá való erős kötél a rudazó kötél; nyujtó: a szekér elejét a hátuljával összekötő gerincz, hosszabb nyujtóval alakítják át a közönséges szekeret hosszú szekér-ré. Ódal: a hosszú szekér vendég oldala, ráccsa; otthon a behordott gabonát, íletét, asztagba raktyák. A gabonának van szómájo, feje, szemé, szákájo (szálkája, bőköje); szákátlon buza.

Csípűnyi, csíplő, csíp, csíphadaró (a csépnek ütője), csíplő gép v. masina; vella, vazsvella; szürü: a megdolgozott föld, melyen csépölnek (vö. Ny. VI. 39. és 129.); tarázó; a szürü közepére vert hegyes czövek, erre huzva tarázók (köröskörül verik cséppel) a kévét, miután már előbb a földre fektetve megverték, végtére pedig kioldva s rendekbe terítve csépölik; rozsnál a tarázást elhagyják, mert szalmáját zsubba (zsupp-ba) kötik a kötő szég (akár vas, akár fa) segítségével; az üresz szómát nyárson (fa nyárs) horgyák kazóba; a zsuppból szécskát vágnak a szécska-vágón.

A csépletet a törek-rostávó (nagy szemű kézi rostával) garmadábo rostállák és lapátollák, a rostán maradt törek-et (összetört szalmát és üres fejet) pedig félre öntik. Szórás, szóró lapát; szelelő rosta: rostáló gép, melyet kézzel hajtanak; fölöző: czirokból készült, a tisztájára hulló polyvarészek letakarítására, leförlözésére való széles terpedt söprű; pélya: polyva; ócsó (Somogyban: ucsu): az értéktelen apróbb szem, konkoly s egyéb, a mit a gabonából kirostálnak (baromfit etetnek vele); konku v. konkol; cserméle: buzaszemhez hasonló mag a gabona közt (Melampyrum); üszög; rozsdá. Főmírís; köbő-v. köből (köblő, köblit): 1 mérő, fé mérő: fél mérő, fértá: $\frac{1}{4}$ m., oktá: $\frac{1}{8}$ m.; a mérőt vagy erégetfé (pupozva) adják vagy lécsapfa a csapófávó; rísz: a mit az aratók és csépölők kapnak pl. a 10-ik kereszt, mérő; a fölmért gabonát vagy a pallásro öntik, vagy hombarbo. Pallás: a lakó ház következő vagy sározott földű tetőallya, a hová grádicson v. gérádicson jutni föl; a hí: gazdasági épületek tetőallya, a hol szénát s takarmányt tartanak s a hová lajtérgyán (létrán) megy föl az ember, az istálló hijjának deszkázatán nyílás, lik van vágva, mely a kerék jászu-ba szolgál, ide vetik le az egy napi etetésre való szülességét; pajta: csűr; láb os pajta: kőlábakon álló tető, ha takarmánynak való, különben szín, kocsi-szín; pajtás kert: az uraság szerűs kertje. Pajta bírő: egyik alsóbb rendű gazda tiszt (újabban „ellenőr”), a kiből ispán, ebből kasznár lesz, majd meg számtartó, tisztartó lehet idővel; öreg bírés vagy gazda: első béres; bírés; gyalog bírés: ostoros.

(Horpács. Soprony m.) CSAPODI ISTVÁN.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. Buljovszky-
utca 6. sz.

XIV. kötet.

1885. OKTÓBER 15.

X. füzet.

A MAGYAR NÉVRAGOZÁS.

5) A -vá -vé rag.

Mai irodalmi és művelt élő nyelvünk ezt a ragot magánhangzó után *v*-vel ejti, mássalhangzó után pedig a nélkül, de az illető mássalhangzónak kettőztetésével, illetőleg a kiejtésben megnyújtásával, tehát egészen úgy bánunk vele, mint a *-vel* raggal: *fávd, jóvd, széppé, helyessé* sat. Azonban a mai népnyelvben s a régi irodalomban különféle eltéréseket találunk.

A népnyelv meglehetősen ritkán él evvel a raggal, s azért a népnyelvi közleményekben nem is találkozunk gyakran vele. A mit azonban találunk, az korántsem mindig az irodalmi alakot tünteti föl, noha ilyenek is kerülnek elő, pl. *á'mávdá*, Kriza 448. *ízzé-porrá* 443. *holttá* Nyr. III. 31. *ördöggé* VIII. 373. Az eltérő alakok ezektől legtöbbször abban különböznek, hogy vagy a *v* hang (illetőleg ennek úgynevezett hasonulása*), vagy a mély hangrendhez való illeszkedés, vagy pedig mind a kettő hiányzik. A székely közleményekben fordul elő e rag leggyakrabban; a háromszéki székelységben használatos alakokról ezt olvassuk MNyelvész VI. 216: „A *-vá, -vé* viszonyragban sok szónál még magánhangzó után is a *v* betű kihagyatik, s ilyenkor az *í* is *é*-re változik mély hangzók után is, mint: *káré* (kárrá v. kárba), *vezéré* (vezérré), *mié* (mivé), *feketéé, sárgáé*. De néme-lyeket két-, sőt az áthasonulást is véve háromféleképpen is mondanak, mint *kéké* v. *kékké*, *nyomoréké* v. *nyomoréká* v. *nyomorékké*, *vasé* v. *vasá* v. *vassá*, *uré* v. *urá* v. *urrá*, *szolgájé* v. *szolgájávd*, *enyimé* v. *enyimmé*, *övéké* v. *övékké*, *tütöké*

*) Kérdés, a népnyelvből vette-e Vitkovics ezeket: *havasá*, munk. I. 157. *érdemesé* 160. Talán pusztán költői szabadságból írta így.

sat. Látni itt az írói nyelv szabályozó hatását. *Izzé-porrá* csak egyféleképpen“. Így olvassuk más székely közleményekben: *nyomoréké*, Kriza 404. *vízé lett* NyK. III. 9. *hóté* Népk. gy. I. 173. *rózsáé váljon* III. 161. *káré tenni* Ny. V. 377, VII. 324. *kárre vallottam* Gyarm. nyelvm. I. 47. II. 265. Hasonlóképp mondják a Kis-Kúnságban (Majsán, a szerző tapasztalata szerint): *lőé tenni*. Továbbá Temesközben: „*pápirossé, tintájé, kalamussé válna*“, Szeged n. II. 45. *) — Itt a középső szóban megint új jelenséget látunk, t. i. a hiátus kerülésére a *j* hang közbeszúrását, mint még u. o. 102: „*mögén csak kutyájé vált*“; és „*kőjé vált*“ Kálmány koszor. I. 241. 27. Ezt az alakulást leginkább a göcseji nyelvjárásban várhatjuk, mert ez a *-vel* raggal is így bánik (pl. *kapáje, kapájje* e h. *kapával*), s csakugyan ezeket olvassuk a göcseji nyelvjárás leírásában MNyelvészet V. 107: „*kurtájá szabta, lőjá tette, puhájá gyúrta*“. — A palócságban, hol a *-vel* rag *v*-je is megmarad mássalhangzó után, úgy látszik ez a rag is megtartja *v*-jét, akármilyen a tő véghangja: „*szárvá változik, gánájvá vált*“ (Nógrád) Ny. VI. 85. *szépvé teszem* (Bars) XIII. 377. — (A *-vá* rag *-vel*-lel van összetévesztve a következő mondatban: „*Sarlós Boldogasszony naptyán ne süss, mer kűvel válik a kenyered*“ (Sopron m.) Ny. VI. 369. Szintűgy: „*jóval hagyás*“ (e h. *jóváhagyás*) Gubernáth Inst. II:385.)

A régi nyelvben részben ugyanazokat a különöségeket találjuk, mint a népnyelvben, csak hogy ott a mai szabályos alakok gyakrabban fordulnak elő; ilyenek pl. *vendéggé, aprodá, innéppé*, Bécsi c.; *hasonlatossa tute*: similem fecit Virg. c. 14. sat. sat. — A *-v* hiányát kivált mássalhangzó után s leginkább *i* után észleljük; pl. *halázia* (halászivá) Münch. c. 72. *mié* 109; *semmié*, Bécsi c. Jud. 13:22. Bar. 6:45. Dán. 4:32; *mié* Debr. c.; *semye lezen*: ad nihilum deductus Keszt. c. 44; *semmié teuc* Helt. kr. 33; *semmié ne legyűnc* Born. pr. 619; *mind semmié lön* Born.

*) Illeszkedés nélkül van ez a különös alak is: *másüvé* (már MÁ.). sőt itt a második szótag illeszkedett a rag magas hangjához (v. ö. *legelőbb* e h. *legalúbb* Ny. VII. 378. *eledő* e h. *eladó* IX. 162. és *másedszer* VII. 468 e h. *másodszer*); ha csak azt nem tesszük föl, hogy az *együvé, egyebüvé, mindenüvé* stb. analogiája szülte a *másüvé* alakot *másüvé* helyett, mely egyedül volt mélyhangú e határozó szók közt

ének. 351. (de: Isten *fiaia* lenni u. o. 4.) Más magánhangzó után: *házóá* HB. *méltóá* Debr. c.; *ingyen valóá* tegyem: sine sumptu ponam Helt. uj test. u4; *mindenútá*, Landovics segits. I. 384. — A *-já -jé* alakot szintén megjeljük nyelvemlékeinkben, még pedig leginkább *á é* hangok után: *inne-perié*, Bécsi c. Eszter 9:18. *barattaia vallani* u. o. II. Makk. 7:24. *örizőrié* u. o. Prolog. Sophon. stb.; *barlangaia* Münch. c. 52. *fiaia* (*fájá*) 56. *saia* (*fájá*: fává) 78. stb.; ne tegyének kereskődőknek *házaya* (*házájá*): nolite facere domum negotiationis Jord. c. 628. szerzé ötet ő házának *vraya*: constituit eum dominum domus suae Kulcs. c. 152; azokat *bírója* fogadjátok: illos constituite ad judicandum Komj. I. Kor. 6:4. mindeneknek ennenmagamat *zolgaya* töttem u. o. 9:19. *euveye* (övévé) teszi az Krisztus jótéteményit, Beythe epist. 239. A Katalin legendában ez a *já* két példában mássalhangzó után is előfordul: jobb *állatjá* tartja: praestantiorum habet 786. léssz *mártírjá* 1393. (I. RMKöltők I. 320.). Ezeket azonban helyesírási különösségeknek tarthatjuk, ha csak több társukra nem akadunk ezentúl. — A fönt idézett palóc *ganajvá* alakhoz hasonlókra is akadunk, de kérdés, nem grammatikai okoskodás vezette-e az illető írókat: „*jókvá* nem teszi“ (GKat. titk. 8. *gyanusvá* tenni u. o. 10. *elégvé* kipótolta 230. „tudom magamat *elégve* bölcsnek lenni“, László Petr. 15. *elégve* tudom 212. — Az *i l l e s z k e d é s n é l k ü l i a l a k* ritka az irodalomban, s nem csoda hogy legkönnyebben székely írónál találjuk meg, Forró Curt. 628: „udvari *szolgakke* Perzsákat, környülötte *forgolodokke* Perzsákat rendele“: Persas satellites, Persas apparitores fecit. — A régiségben vannak nyomai egy (enklitikus, nyomatékosító?) *n*-nel toldott alaknak is: „fegyverekkel *erwekken* tevék“ Pann. megv. 157 = övékké; „*resten* teszem felkelni“ Dom. c. 52. Emezt hibának tartja Sziládi RMK. I. 246, de az előbbiről azt mondja, hogy „néhány hasonló eset szükségessé teszi, hogy az *n* betűt ne tekintsük véletlenségből esett hibának“. és idézi az *öszvén*, *fogván* alakokat, de szintén hibásnak tartja u. o. a XLI. számban: „harmincz napnak *előtten*“. Megjegyezvén, hogy az utóbbi csakugyan alig lesz egyéb tollhibánál s hogy *fogván* is egészen másnemű képzés, mely nem vonható ide, elfogadhatónak csak az *öszve* régi *öszvén* mellékalakjának a tanúságát tarthatjuk (noha így sem „szük-

séges", csak megengedhető, hogy az első két alakot ne tekintsük hibának), mert jelentését tekintve ez is nyilvánlativus, csakhogy *össze* megrövidítette magánhangzóját, mint pl. *együve, másuva, hova* stb. V. ö. ezwee Lev. I. 193. A lativusok közül szintén ilyeneknek látszanak: *szinte szintén, viszonta viszontán?* (*viszontan?*), *gyakorta gyakortán?* De legkétségtelenebb példa éppen a *vá* rag megtoldására *örökkén*; pl. *örökkén való*: sempiternus, Samarjai Harm. 1. örökkén jár mint az Orbán lelke, Kovács közm. 84. Kónyi „Ábel“ 127. — Végre, valamint *szintén* mellett más járulékkal *szintég* is van, úgy van a *vá*-ragos kifejezések közt is néhány *g*-vel toldott alak (l. e *g*-ről az *ig* ragot): *kevesség, kisség, kicsiddég, többég*, melyek főképp a székelységben járatosak. Példák az irodalomban: mikor elaluszom is, micsoda keveség, ah! micsoda keveség tart félben szaggatott nyugodalmam! Báróczi munk. VIIIb. 121. figyelmezz egy kisség szavaimra, Bacs. vers.² 59.

A fölsoroltakhoz járulnak még ezek a kivételes alakok: *együvé, másuvá, egyebüvé, mindenüvé*. Itt a ragot megelőző *u ü* hangot nagyon bajos megmagyarázni; csak annyit mondhatunk, hogy arra a fölös *u ü*-re emlékeztet, mely az ablativusi *l*-et (= ugor *d*) előzi meg az *-ül -ül*, ill. *-ól -ól* ragban (l. ezt).

Ha már most azt keressük, mint vélekednek nyelvészeink a *-vá -vé* ragnak eredetéről, először is Révainál találkozzunk a magyarázatnak egy kísérletével. Grammatikája III. részében (kéziratban) a helyhatározó és az átváltoztató *-vá* ragot két külön eredetű ragnak tartja (holott a hasonló fejlődésű *-nek* ragnak különféle szerepeit, mint láttuk, szépen össze tudta egyeztetni). Amazt látja ő az *al-á, hoz-zá*-féle határozókban is, és azonosnak tartja a héber *Micraima, arca* (Egiptomba, földre) lativusok ragjával. A másik *-vá* ellenben, melynek „mutatio“ a jelentése, szerinte „est semen verbi *vál-ik*, mutatur“. Most tudjuk ugyan, hogy *vál-ik* eredetileg a menésnek egy nemét jelenti s így még a helyhatározó *vá*-t is megmagyarázhatná, de azért nagyon gyöngye föltevésnek kell tekintenünk a *-vá* ragnak ilyenét rokonítását. Már azt is bajos volna elfogadnunk, hogy ez a *vá* teljesen azonos az *alá*-beli *á*-val. Az *alá fölé* **hazá* (*haza*) **messzi*

(*messzi*) sat. határozók -á -é-je bizonyára sokkal régebbi rag, mint a mai *vá vé*, s emez valószínűleg amannak valami újabb névutói vagy képzőféle elemmel való bővítése. Így elemezte Budenz a -*vá -vé* ragot, még pedig kétszer, más-más módon. Először (NyK. III. 304. 74.) úgy magyarázta, hogy *vé* = **vel-é* s ez eredeti értéke szerint a. m. 'oldalra, felé'; az első elemet a cseremiszi *vel* 'oldal' szóval azonosította s ugyanezt látta a *hol* szó *l*-jében, úgy hogy *hol*: **ho-vul* '(mely oldal)' úgy viszonylanának egymáshoz, mint mordv. *kol-da*: *kovil-da* 'honnan'. Másik, újabb magyarázatában a népnyelvből közölt *holyá* = *hová* alakból indult ki, úgy hogy a -*vá* ragot eredeti *lá*-ra viszi vissza, melyet a *visszá* szóban is föltételez (I. MUG. Szótár 588. 1.) Noha ez a *lá* alak szép párhuzamot adna az *l*-es finn alakokhoz (-*lla*, *lta*, *lle*), sőt a vogulból is lehetne idézni melléje illő lativ, ill. prolativ végzetet (v. ö. északi vog. *kotäle* hová, merre = *kote*; *kosäle* sokáig = *kosäi*, *kosä* Hunf. Vogul monda 147. stb.): a magyarra nézve e föltevés nagyon kétes erejű. Először is kétes maga a *holyá*, mert csak egyetlen egy helyen van közölve, s akár így is olvashatjuk: *hojá* e h. *hoá*, *hová*. Másodszor, ha használják is valahol, újabb alaknak kell lennie a *hová*-nál, mert nyelvelméleinkben s egész irodalmunkban semmi nyoma. Harmadszor, még ha a *hová*-nál eredetibb volna is ez a *holyá*, *l*-jét megmagyarázná a *hol* szó *l*-je, holott a rendes -*vá -vé* ragnak ilyen magyarázatára különben semmi alapunk nincsen. Mind ezeknél fogva részünkről Budenznek inkább első véleményéhez csatlakozunk, mely szerint -*vé* **vel-é*, azaz 'fel-é, oldal-ra', annyival inkább, mert mi a -*vel* ragot is ugyanazon alapszóból származtatjuk, s nézetünk szerint e két magyarázat egymást támogatja (I. -*vel*). A mi a hangbeli alakulást illeti, **velé*-ből -*vé* ép oly természetesen fejlődhetett, mint *belé*-ből *bé*, sőt *be*.

6) Az -ül -ül rag.

Ezen ragnak hangbeli változásai közül legfőbb mozzanat az, hogy míg legrégebbi irodalmi emlékeinkben még gyakran -*öl -öl*-nek hangzott (*segedelmöl* BécsiC. *íőuendöuöl*, *bennaöl*, *santaöl* MünchC. *áldozatöl* Kár. bibl. *raböl* Csúzi stb.), később mindig -*ül -ül* alakban használták, kivéve a h o n-

n a n kérdésre felelő ragokat és névutókat, melyekben kivált mai irodalmi nyelvünk az *-ól -öl* végzetet tekinti szabályosnak. Egyes esetekben azonban a *h o l* kérdésre felelő kifejezésekben is találkozunk még újabb időben is a régiebb alakkal; pl. Orczynál költ. szül. 13: „*kivől* a zsoldosok országokat nyertek, *belől* a polgárok földért veszekedtek“. (Nagyon gyakran olvasunk még ma is *alólirottat* és *előljárót*, holott nyelvtanaink szerint *alulirott*, *előljáró* a szabályos alak; v. ö. még: a Duna jege Bécsen *alól* még mindenütt áll, MSalon I. 192. Bikafalván *alól* Bögöz, Népk. III. 137. A nép ugyan azt mondja: *elül*, de megvan az oka annak is, hogy az irodalom inkább az *elől*-t használja; itt ugyanis maga a szótó *elő*, s *elől* ép olyan összevont alak, mint *jól* e h. *jó-ól*, *jó-ul*, mint *rossz-úl*. V. ö. még: „*semmire kellyül* élsz vele e h. *semmirekellőül* Tel. ev. II. 424. *mindkettül* e h. *mindkettőül*, mindketten csángó nyj. Népk. gy. I. 280. — *Utól*, melynek töve *utó*, szintén mindig megtartja alakját, ha a *h o l* kérdésre felel is, noha így ritkán fordul elő). Különben a két alak közti ingadozás nagyon régi, már codexeinkben kezdődik, s végig húzódik nyelvünknek egész történetén. Hadd álljon itt erre nézve egy pár csattanós példa: *tavol* és *mezzül* állnak vala Nagysz. c. 88. az göriek *szárnyül* melléköl állának Tin. 100. *elől* és *oldalül* megütni a sereget PP. s. v. *assultare*; egyik *hátul*, másik *elől* támadt Jók. „Apja fia“ 2. fej.; a *felül* megindult jégzajlás Bécsen *alól* jégre akadt, MSalon I. 416. *főjjül*, *alól*, Udvarh. Ny. IV. 322. — Komjáthi azt írja: *közzöl*, *felöl*, *fejedelmöl*, *tanacyol*, (= *közzöl*, *felöl*), de pl. *örökköl* *öröкке* (*örökkül* *örökké*) 89. Érdekes Komjáthinál az ablativusi ragok alakja: mindig *-ból -ből*-t ír (*bol ből*; csak elvéteve *bwl* azaz *bül* 57), ellenben mindig *-tül -tül*-t (*tul twl*; csak kivételkép *töletek* = *töletek*); a harmadik párt is többnyire így írja: *rul röl*, de ebben már nem olyan következetes, mert ismételve írja így is: *rol* 117. 118. 119. *röl* 116. 119. Ugyanezt a különbséget teszi Dévai helyesírása; ő az „Orth. Ung.“ cz. munkájában mindig *-ból -ből*-t ír, de már a másik két párt így írja: *-tül -tül*, *rül rül*, az egyszerű ragot is: *-ül ül*, s ezek talán így olvasandók *-oul öül* sat.; de egy másik munkájában már a *-ról -ről* ragot is néha *ó ő*-vel írja; ebben tehát ép úgy ingadoz, mint Komjáthi (l. Balassa, Valami

az *ó ö* és *ú ü* hangokról; v. ö. *aiándécül*, *példáiül*, *ielül*. Dévai tíz par. 9. lev.) Ugyanazt tapasztaljuk az imént újra kiadott Telegdi-féle kátében: rendesen *-bol -ból*, de *-tul -túl*, *-rul -rúl* (az egyszerű *-ül -ül* is ingadozik nála: *gonoszul* 24. 82. *keresztýenül* 74. *iozanul*, *iamborul* 88. de *melettatlanol* 71. *tanachol ad* 98. továbbá *felől* 22. *kiüőle* 58. de *közül* 53.). — A mai népnyelv többnyire *-ul -ül*-lel, még pedig röviden, ejti mindezeket, csak Erdélyben tartja magát az *-ól -öl* ejtés, még pedig az eredeti hosszúsággal (v. ö. Nyr. VII. 272.). A rövidhangzós *-ol -öl* nagyon ritka; Tolna megyéből vannak közölve Nyr. VI. 82. ilyen alakok: *álombol*, *kigyótol*, *gyéktol*, *mástol*. Az irodalmi nyelvben csak egy határozó szó állapotodott meg rövid *o*-val: *távol* (azelőtt *távól*, *távül*, *távul* is; még a jelen század második negyedében: „távól légyen“ Sipos, Ó és új magyar 83).

A magashangú *-öl* helyett néhány esetben *-él*, *-el* alakkal találkozunk, mely nyilván még egy fokkal eredetibb, mert nem egy *ö* hangunk fejlődött régiebb *é*-ből, pl. *szélő*: *szölő*, *réf*: *röf*, *lén*: *lön*, *tén*: *tön* sat. Így olvassuk a későbbi *többitül* helyett: „*thebel* [olv. *tebbél*?] is voltunk mi ilyen helyen“ Lev. 281. 280; a későbbi *együl* helyett *egyel*, azaz *eggyél* EhrC. Így a Katalin legendában: *különbel* = különül, *belel*, *környel* (CzF. VI. 139. 1.). *Kível* Kat. leg. 3721. sat. = kívül, kívül; a székelységben ma is *kiíjjel* sat. Ide tartozik a fönt érintett *távol*-nak párja, *közel*, mely néhol ma is így hangzik még: *közél*. Megjegyzendő végre, hogy a magashangú *-ból -ról -től* s a h o n n a n kérdésre felelő névutók nem egy nyelvemlékünkben *é*-vel vannak írva: *bél*, *rél*, *tél* sat. (l. ezeket) Az *él* tovább még *il*-re is változott; pl. kit *iegesil* vött Debr. c. 585. Nagysz. c. 260. Így Pesti Gábornál is. — A *tél-tül* első tagja szintén ide tartozhatik.

Fontosabb az eddigi változatoknál az, hogy néhány esetben mélyhangú szókban is magashangú *-él* alakjában jelenik meg ez a rag. Ilyen mindenekelőtt az az *arczél*, *orczél*, mely codexeinkben az *arczül* gyakori változata. (Az utóbbit Budenz, azt hiszszük, elégséges ok nélkül tartja a fölvett *arczül*- névszó kopott végű lativusának e h. **arczüllá*, mert használata az *-ül* rag egyéb használatával eléggé meg-egyeztethető. V. ö. jóízű venerékekkel *zynevol* teljes, ÉrdyC. 432b. *világul ment* Nyr. X. 39. *kerülj hátül* Népk. gy. II.

300. stb. Mindezekben az ered. ablativus a locativusi jelen-tésen át fokozatosan lativusi értelemhez jutott.) Továbbá a *tarsel* = *társél* (pro socio) alak, mely, igaz, csak egy helyen fordul elő, Ehr. c. 61. Végre a göcseji *léra*, azaz **réla* = *róla*, szintén inkább magyarázható hangtanilag egy régibb **riéla*, **rééla* alakból (ered. **rajéla*, v. ö. csángó *rióla*), mintsem **réóla*-ból. — Gyergyóból Nyr. VIII. 230. *hátissó* = *hátsó* (u. o. *esső* első) van közölve, s így talán még az ottani népnyelvben is élnek a föntebbiekhez hasonló *hátíl* (**hátél*) féle alakok.

A mi az *-ül -ül* ragnak mássalhangzóját illeti, ismerte-s az a nagyon elterjedt népies kiejtés, mely az *l*-et az ablativusi viszonzások személyragjai előtt megnyújtja. Ennek a megnyújtásnak számos példájával találkozunk már a XVI. század óta; ilyenek: *rolla* Tel. ev. I. 65. *mellölle*, Decsi Jug. 24b. *felölle* 25. *tülletec* 25b. *közüllőc* 27. sat. sat. A megnyuj-tás csak olyan, mint egyéb *l*-eké; pl. *csollán*, *szóllani*, *szal-lag*, *bellü*. — Szó végén ellenben az *l*-et a mai népies ki-ejtés többnyire elhanyagolja: *rossziü*, *magyarü*, *ebbü* v. *ebbü*, *attü* v. *attu*, *alü* sat. sat. (v. ö. Nyr. VII. 272.) — Itt említ-hetjük még ezt az alakot is: „*távoj-rül* jó szeretni a jó atya-fit“ Nyr. X. 134. (v. ö. *tavaly*, *tavaj* e h. *taval* sat.)

Az *-ül -ül* kezdő s a szótő végző magánhangzója közé a hiatus kerülésére néha *v* v. *j* szuródik, s ezt egy régi nyelvtanirónk szabályul is állította föl: „endigt sich das nomen mit einem vocal, wird das *vül* dazu gesetzt: *franciá-vül*, *olá-vül*“ Ádami sprachm. V. ö. „magam is mentem néha *látó-vül*“ Medgy. dial. 36. *tanú-vül*, Szeg. Aq. 18. Így ma is a balatonmelléki kiejtésben: *franciá-vü* sat. A göcseji nép-nyelvben: *adó-j-ul*, *adóju*, *fördőjü* sat. MNyszet. V. 107. 135. V. ö. már a régieknél: *fwi-vül* e h. *föül* Komj. I. Timoth. 3:5. *aruai-vül* Kaz. c. 12. *példái-vül*, Dévai tiz par. 9. lev. *bu-zai-vül* 1614. RMNy. I. 20.

A mi az *-ül -ül* ragnak eredetét illeti, mindenek előtt megemlíthetjük, hogy nyelvtanaink többnyire két kü-lön értelmű s külön eredetű *-ül -ül*-t vesznek föl. Így már Révai (Grammaticája III. kötetének múzeumi kéziratában) két *-ül*-t vesz föl: az egyiknek jelentése „motus de loco; hujus usus est tantum in augendis particulis: *al-ül*, *köz-ül*:

de imo, de medio; ház: *házul*“ (s ép úgy ház-*vá* h. *haza*), s ez a rag szerinte azonos az észt *ülle* ,oben, über‘ s a finn *ylö* szóval (azonfölül a héber *al* „super, de, ex“ szót is öszeveti vele); ellenben más az *-ül* „instar, modus, pro“ az ilyenekben: *zdogúl adtam*, *boldogúl*, *szentül*. — Mások az *alul*-féle helyhatározókat tekintetbe sem veszik, mégis két-féle *-ül -ül-t* különböztetnek meg, úgy t. i. hogy Révainak második osztályát ketté osztják s azt mondják, hogy van egy *-ül -ül*, mely névrag és főnevekhez járul („*például*, *gazdául*; értelmezhető *mint* v. *ugymint* szókkal“ CzF. Előb. 139. l. *-ül -ül* alatt), s egy másik, mely képző és mellékevekből igehatározókat képez („*ostobául*, *vitézül*; az így alkotott szó megfelel e kérdésre: hogyan? s értelmezhető jobbra e szóval: módon“ u. o.). Hogy az utóbbi esetekben nem kell két külön ragot s még kevésbbé képzőt fölvennünk, azt alig szükséges bizonyítgatni. De még arról sem nehéz meggyőződni, ha szemünk előtt tartjuk a helyragoknak szokott jelentésbeli átviteleit, hogy a Révai két osztálya is azonos: „*-ül -ül* (*királyul*) tudvalevőleg a lativusi *-vá -vé*-hez úgy viszonyulván, mint *essivus* vagy *locativus*, csakugyan nem más mint az *-ul -ül* az *alul elül hátul*-ban“. (Budeniz, NyK. III. 307.) V. ö. ezt az időhatározó kifejezést: *örökül örökre* = öröktől örökig. — Végre, mint nyelvtörténeti tényekből láttuk, az *alól*, *közöl*-féle ablativusok ragja is azonos alakilag az *-ül -ül*-lel; hogy pedig jelentésük kifejezhető, azt számos analogia bizonyítja. (V. ö. *innen* és *túl* a hol kérdésre; észt *alt*, *pealt*, *põll* alul, fölül, oldalon: ablativusi alakok; szintúgy a latin *intus*, *subtus* sat.)

Az eredetibb *-ól -öl* alak nem hiába tartotta meg maiglan az ablativusi jelentést: ezt a jelentést kell e rag eredeti értékeül fölvennünk. különösen ha a *-ból*, *-ról*, *alól*, *mellől* sat. kifejezéseket összehasonlítjuk a *hol* és *hová* kérdésre felelő társaikkal (*benn*, *belé*; *rajt*, *rád*; *alatt*, *alá*; *mellett*, *mellé* sat.). Ez az *-ól -öl* tehát a régibb magyar ablativusi rag, mely különféle tőszókból képezte később a *honnan* kérdésre felelő különféle viszonzóinkat. Ha nézzük az ugor nyelvek ablativusi ragját, arra az eredményre jutunk, hogy a magyarban pusztá *l*-et kellene várnunk. A finn *-ta tü*, ill. *-da dā* ragnak a mi nyelvünkben ép úgy felelne meg az *-l*, mint pl. a finn denominális *-ta tü*; *-da dā* igeképzőnek a

magyar *-l* (*szól, énekel*). A vogulban már csakugyan *-l*-et találunk (más elemmel is szövetkezve, a *-nel* 'től' ragban; ugyanazon elemből lett a lativus raggal a dativusi *-ne* viszonyzó) l. Hunf. nyt. 32. 33. Azonban a magyar *-ól -öl, -ül -ül* egészen más elemet mutat az *-l* előtt. Erre nézve Budenz azt a véleményt állította föl, hogy az *-ól -öl* mind a két elemre nézve azonos a Castrén-féle északi osztják *-ive-t* ablativussal (pl. *tau sāgarivet kereš*: a ló a tehéntől nagyobb); NyK. III. 306. Szintúgy Hunf. oszt. ny. 80. és Winkler ural. grupp. 95. A *v* elemet Budenz a tő továbbképzőjének tartja, ugyanannak, mely pl. az *elő, utó* szókban az alanyesetben is megvan; tehát így elemzi az ablativusokat: *elő-l, utó-l, belő-l* sat. (l. Nyr. I. 155, jegyz.) Az utóbbi elemzést elfogadhatnók, csakhogy a tő továbbképzésében nem vehetünk föl *v* elemet, mert a fönt idézett *arczél*-féle alakok hangtanilag csakis *j* hang közbejöttével magyarázhatók (mint *taraj*: *taré, tanojl*: *tanét* sat.). De a Budenz idézte osztják *v*-hangú rag amúgy sem tartozhatik ide. Ott ugyanis az *-ivet* rag nem lehet régi, mert van még az osztjákban egy azonos jelentésű *evllt névutó*, mely nyilván amannak épebb alakját tünteti föl, l. NyK. XVII. 141. sat. (V. ö. még a hason-értelmű osztják *-elta* ragot Hunf. osztj. 100.) — Másféle egyeztetésre szolgáltat alkalmat a vogul *tigil, tovul* (v. *toul*, Hunf. kondai-vogul nyt. 32) 'innen, onnan', melyeket összevont alakjuk, *tíl* és *tül*, a magyar *tél-túl* (*tíl-tül*) szókkal egészen azonosaknak gyaníttat. E szerint a továbbképző *j*, melynek fölvételét szükségesnek láttuk, eredeti *g*-ből fejlődött volna; de ebből az egy vogul adatból természetesen nem dönthetni el a kérdést.

SIMONYI ZSIGMOND.

SZÓTAGOK, SZAVAK, MONDATOK.

A Nyelvőr juliusi füzetében a népnyelv hagyományok följegyzéséről szólva megemlítettem röviden a szavak elválasztásának kérdését is, máskorra hagyva a tétel tüzetes megvitatását. Ez alkalommal a szótagok, szavak és mondatok alkotásáról szándékozom szólni s mivel ez szorosan összefügg a szavak elválasztásának kérdésével is, hozzácsa-

tolom egyúttal a gyűjtők számára az erre vonatkozó utasításokat is.

Beszéd közben a hangok nem egyenkint fűződnek egymáshoz, hanem a hangszervezet folytonosan működik, úgy hogy a beszéd nem egyéb, mint hangok és hangkapcsok folytonos sorozata. De az így létrejövő hangsorok még mindig nem egyeznek az emberi nyelvvel, mert hiányzik még belőle az emberi beszéd szabályos tagoltsága. Beszéd közben majd erősebb, majd gyengébb, majd magasabb, majd alacsonyabb a hangunk; továbbá a beszéd folyton majdnem egyenletes részekre oszlik. A beszédnek ezen részekre oszlása hozza létre a szótagokat, szavakat és mondatokat. A hang magasságának és erősségének különféle módosulását pedig hangsúlynak nevezzük.

A hangok képzésére a tüdőből kibocsátott levegőt használjuk. Mikor beszélni kezdünk, egy bizonyos mennyiségű levegőt lökünk ki s ezt használjuk föl hang képzésére; mikor ez a levegő elfogyott, újabb mennyiséget lökünk ki, ezt is fölhasználjuk, s ez így megy tovább, a míg csak elég levegő van a tüdőben; ekkor újra lélekzetet veszünk s a beszédet ismét úgy folytatjuk, mint előbb. Azt a hangcsoportot, melyet egy lehelletkibocsátással képezünk, nevezzük egy szótagnak. Több szótag után valamivel nagyobb szünetet tartunk, a mikor mintegy pihen a tüdő. A legnagyobb szünet, a lélekzetvétel csak egyes nagyobb időközökben fordul elő.

A beszéd tagoltsága függ tehát a beszélő szervezet, különösen a tüdő, mechanikus működésétől s nem igen függ össze a beszéd értelem szerinti részekre oszlásával. Az értelem szerint külön kell választanunk a tőszót a ragtól, külön kell tartanunk minden egyes szót s nagyobb szünetet kell tartanunk minden egyes mondat után. Beszéd közben nem így teszünk. Akárhányszor megesik, hogy a tőszótag egy vagy két hangja a raggal tartozik egy szótagba; így pl. ezt a szót: *házat*, értelem szerint így kellene tagolni *ház-at* vagy *háza-t*, pedig így tagoljuk *há-zat*. Ezt nem fogja senki különösnek tartani, mert egyrészt nem is érezzük a ragokat a szavakban külön elemnek, hanem az egészet egységes szónak fogjuk fel, másrészt az iskolában is így tanultuk a szótagolást.

Különösebbnek tetszik már az a megfigyelés, hogy a szótagcsoportok után tartott nagyobb szünetek nem esnek minden egyes szó végére; vagyis hogy a szavak beszéd közben nem válnak úgy el egymástól, mint az írásban. Néha három, négy szavat is egybe ejtünk, mintha egy szó volna. Furcsának tetszik ez mindenki előtt, ha soha sem figyelte meg pontosan legalább a saját beszédjét. Hozzá szokunk ahhoz, hogy az írásban a szavakat mind el kell egymástól választanunk, s azt hisszük, hogy a beszédben is úgy van ez. A pontos megfigyelés könnyen meggyőz mindenkit az ellenkezőről. Pl. ez a mondat „hol van az asszony?” négy szóból áll, pedig ejtése közben csak egy szünetet tartunk: „*holvana zasszony?*” S a mint látjuk, itt ez az egy szünet sem esik valamely szó végére.

Azt sem mondhatjuk, hogy a legnagyobb szünet, a lélekzetvétel, minden egyes mondat végére esik. Gyakran két három mondatot is egy lélekzetvétellel ejtünk, s csakis hosszabb időközökben veszünk újra lélekzetet. Az igaz, hogy ekkor arra kell törekednünk, hogy ez mondat végén történjék, nehogy a rossz időben történő lélekzetvétel a megértést nehezítse. Beszédközben minden mondat után legalább is a második helyen említett, tehát közép nagyságú szünet áll be.

Az emberi beszéd, mint láttuk, háromféle tagokra oszlik: 1) egy lehellet kibocsátás, vagyis egy szótag; 2) két pihenő szünet közé eső szótagcsoport, a mit szónak nevezhetünk, bár ez nem ugyanaz, mint az értelem szerinti külön szó; 3) két külön lélekzetvétel közé eső rész vagyis mondat, s ez sem egyezik teljesen az értelem szerint külön való mondatokkal.

A beszéd e háromféle részének alakulását külön-külön kell vizsgálnunk. Egy szótag, mint láttuk, az egy lehellet kibocsátásával képzett hangok csoportja. Minden szótagban van egy rész, a melyik a legfontosabb benne, a melynek képzésére fordítjuk leginkább a kibocsátott levegőt. Ezt a részt nevezzük a szótag s o n a n s hangjának; a többi hangot, melyek ezt csak kísérik, Sievers a szótag c o n s o n a n s a i n a k nevezi. Az elnevezés helyes, csak nem szabad össze téveszteni a rendesen c o n s o n a n s o k n a k nevezett hangokkal. A magyarban nincs szótag vocalis nélkül, tehát

a sonans részt könnyű megismerni, s a consonansoknak nevezett hangok a szótagban is mindig consonansok. De nem úgy van ez pl. a német vagy angol nyelvben, mert ott vannak szótagok magánhangzó nélkül is; s ekkor mindig a szótag leghangosabb része a sonans elem.

A consonansok a vocalisok köré sorakoznak; csak azt kell még vizsgálnunk, hogy milyen rendben. Ezt a szót *királyság* így osztjuk szótagokra *ki-rály-ság*; tehát minden szótag consonanssal kezdődik, némelyik azzal is végződik. Ha a szó után még egy másik is következik (*királyság alatt*), akkor így ejtjük *ki-rály-sá-ga-latt*, vagyis az első szó végső consonansát a következő hangzóhoz csatoljuk. A magyarban ez mindig így történik: a consonans egy szótagba tartozik az utána álló vocalissal, ha két külön szóhoz tartoznak is. A névelő *z*-jét is mindig a következő szóhoz ejtjük: *a zasszony*, *a zembér*. A német és angol nem vonja a szó végső consonansát a következő szó kezdő hangzójához. Sievers így tagolja ezeket: *hat-er*, *war-er*, *gibt-er*; az angol megkülönbözteti a kiejtésben *a name* és *an aim*, vagy *at all times* és *a tall man*. A magyarban semmi különbség sincs a *zár* és az *élmény* első két szótagja között ¹⁾.

Tehát a magyarban a szótag rendesen consonanssal kezdődik, hacsak két vocalis nem kerül egymás mellé (*fi-a-im*). Ha két vocalis között két consonans van, akkor az első az előbbi, a második pedig az utóbbi szótaghoz tartozik: *vol-tam*, *ír-tunk*; a németben is így van: *fin-den*, *acht-en*. Ha két egyforma consonans kerül egymás mellé akkor is az első az előbbi, a második az utóbbi szótaghoz tartozik: *at-tam* (adtam), *asz-szony*, *kös-sön*. A szótag vége ilyenkor az első consonans kezdő s a másodiknak végző kapcsa közötti időtartamra esik. Így van ez más nyelvekben is, a melyekben ily kettős hangok előfordulnak, mint az olaszban, svédben, finnben. A magyarban még akkor is, ha az egyik szó kettős mássalhangzóval végződik s a következő szó hangzóval kezdődik, a második consonans ehhez az utóbbi hangzóhoz tartozik: *vol-tott* (volt ott), *vezes-sel*.

¹⁾ Csakis a szavak ilyen ejtése módja magyarázza meg a *s* elveszését szók elején, mint *arat*, *az*, *én*, *ő*, *űsz*, *űjj* sat. (v. ö. Budenz Szótárának megfelelő cikkeit); s a mai népnyelvben *álog*, *álszó*, *áp tojás*.

A németben vagy angolban gyakori eset az is, hogy a szótag két vagy három consonanssal kezdődik. A magyar nyelv nem kedveli az ilyen szókezdetet, saját szavai nem is kezdődnek soha két mássalhangzóval, s a más nyelvekből átvett ily alakú szavakat is szereti megváltoztatni. Ha egy szóban két hangzó közé három mássalhangzó esik, akkor az első hangzóhoz kettő tartozik, a másodikhoz mindig csak egy: *kert-ben, hold-nál*.

A magyar nyelv tehát ilyen alakot szeret adni a szótagoknak: elől egy consonans áll, ezt mindig vocalis követi; ez a vocalis bezárhatja a szótagot, de következhetik utána egy, sőt néha két consonans is.

Már előbb meghatároztuk, hogy mit nevezünk a fonétikában szónak és mondatnak. A beszédbeli kisebb szünetek közé eső részeket szavaknak, a lélekzetvételek közé esőket mondatoknak nevezzük. Azt is tudjuk már, hogy nem minden, az értelem szerint külön való szó vagy mondat egyszersmind szó vagy mondat a fonétikában is.

A beszédnek szavakra oszlása — most már mindig fonetikai értelemben véve a szót — a beszélő szervek mechanikus működésétől függ: de nem csakis ettől. A tudóknak szüksége van arra, hogy bizonyos időközökben rendesen pihenjen. De hogy hogyan oszlanak el ezek az időközök, az ismét más körülményektől függ. Ha azt mondjuk: 'tegnap egy könyvet vettem', két részre osztjuk 'tegnapegy könyvetvettem'. De ha azt akarjuk kiemelni, hogy *vettem* a könyvet, akkor így mondjuk 'tegnap vettemegy könyvet', tehát ugyanaz a mondat most három szóból áll: úgyszintén ha az *egy-et* akarjuk kiemelni 'tegnap egy-könyvet vettem'.

Ebből a példából láthatjuk, hogy a beszédnek szavakra oszlása nem történik oly határozott törvények szerint, mint a szótagokra oszlás. Ez nem változhatik, mert egy adott szót csakis egyféleképp lehet szótagokra osztani; de ugyanazt a mondatot ejthetjük különféleképp, másképp és másképp osztva szavakra. Szabályul csak annyit állíthatunk föl, hogy a mondathangsúly által kiemelt szótag mindig egy szó első tagja, mint azt ebben a példában a *lát-* és *egy-* szótagoknál láttuk. Másik szabály az, hogy minden szó elejére hangsúlyos szótagnak kell esni. A magyarban a szóhangsúly min-

díg a szó első tagjára esik. tehát minden fonétikai szó egyszersmind értelem szerinti szóval kezdődik, vagyis egy értelmi szó nem oszthatik el két fonétikai szóra. Egy régiebb példánk ez volt: „holvana zasszony“. Itt az első szó *z*-je a következő szóhoz van vonva; s mindig is így ejtjük a szavakat, ha az első consonansra végződik, s a második vocalissal kezdődik. Szabályunkon ez mit sem változtat, mert a kezdő rész ekkor is ugyanaz a hangsúlyos szótag. A németben és angolban ez a szabály teljesen megbontja a szavak egybefüggését, mert ott a szóhangsúly nem esik mindig az első tagra, tehát a fonétikai szó nem fog mindig értelmi szóval kezdődni; pl. ezt a mondatot így kell szavakra osztanunk: „wo | sind die ge- | fangenent“.

Ha a szó elején mindig a leghangsúlyosabb szótag van, akkor rythmusa eső, s a magyarban kivétel nélkül úgy is van. De a németben kezdődhetik egy mondat hangsúlytalan szótaggal is s ekkor az első szó emelkedő rythmusú. De ha figyelünk arra, hogy hogyan ejtjük az ily mondatot: „er gibt mir das buch“, átláthatjuk, hogy itt sem lehet szó emelkedő rythmusról, hanem a hangsúlytalan *er* külön rész, s az első szó a hangsúlyos *gibt* szóval kezdődik: „er | gibt mir das | buch“. Az *er* úgynevezett „auftakt“, s a szavak menete itt is eső rythmusú.

A mondatokra nézve annyit kell megjegyeznünk, hogy a fonétikai mondat végének mindig egybe kell esni egy értelmi mondat végével. Csak ügyetlen beszélők nem vigyáznak erre s vesznek mondat közepén is lélekzetet. De hogy a beszéd milyen nagyságú részeit kell egy mondatba összefognunk, az tisztán mechanikus dolog; különböző az egyes embereknél, s mindig az illető beszélő szervezetének minőségétől függ. Erős tüdejű emberek hosszabb ideig érik be egy lélekzetvétellel, gyenge tüdejűeknek gyakrabban kell a lélekzetet megújítani. Annyit megjegyezhetünk, hogy mikor a beszédben valami új dologra térünk át, akkor új lélekzetet is szoktunk venni.

A beszédnek részekre oszlása különböző módon történik különböző nyelvekben; s lehetnek eltérések e tekintetben az egyes nyelvjárások között is. Ez eltérések megállapítására szükséges, hogy a gyűjtők figyeljék meg s jelöljék is meg, miként oszlik vidékükön a beszéd egyes tagokra.

A szótagokra nézve aligha különböznek egymástól a magyar nyelvjárások, s azért megjelölésük csak akkor szükséges, ha nem egyeznek a fönt kifejtett szabályokkal. A mondatok eloszlása különböző majd minden egyes embernél, s azért ennek jelölése egészen szükségtelen. Csakis a szavakra oszlás érdemel különös figyelmet. Azt azonban nem kívánjuk a gyűjtőktől, hogy minden egyes közleménynél ezt is figyelembe vegyék; csak annyit kérünk, hogy minden egyes vidékről küldjön be egy gyűjtő egy kis szöveget, a melyik az illető vidék ejtése módját ebből a szempontból híven tükrözteti vissza.

Mintául s egyszersmind a szavakra oszlásról föntebb elmondottak megvilágításául, álljon itt a már multkor közölt mese egy része a szavak elválásának pontos jelölésével.

Vótavilágonék kakas annakvótél lábamégész szárnya. azonsántikátosz kikapartén nétykrajczárost. akkoelindút azona nétykrajczároson mulatni. amimmén rátaláléf farkasra. afar-kas kérdéztetüle hovámészté kakas? émékezéna nétykrajczáron mulatni. énisémék veled. hágygyereha énemfáraccz. akkorosz továbbmentek oszrátalátakér rokára. evvêjis továbbmëndégétekosz rátalátakégy árokra. akkorosz aszontaja kakas hogyakijeszt átugorja azéménvele mulatni. akakas kö-rösztyjugrotta, atöbbijekmég belejestek.

BALASSA JÓZSEF.

A GÖCSEJI NYELVJÁRÁS

J e l e n t é s t a n.

Megszorítás.

Mindenekelőtt nézzük e tüneményt a névszók körében. A megszorítás e fogalmaknál vagy úgy ered, hogy a nem nevét adjuk a fajra, vagy hogy ama jeggyel nevezzük meg a fajt, mellyel a nemtől meg akartuk különböztetni.

A megszorítás első fejlődésére csattanós példa *gabona*, melyet rozsnak ért a göcseji nép, meg az erdélyi is, valószínűen azért, mert mindkét vidéken a gabonafélék közül leginkább a rozs terem meg. *Főszág* is hasonló változáson ment át, mely tudvalevőleg korábbi nyelvünkben egyaránt jelentett lelki jót, mint anyagi javat, vagyont. A göcseji

ember csak a vagyon, még pedig legfőbb vagyona, a gabonatermés értelmében használja. Pl.: Az idén sok jószágot termett a reszneki birodalomban; a hőségű megcsökkent a jószág (összeaszott a gabona szem). Más nyelvjárás ellenben a vagyonnak más faját nevezi meg e szóval, fekvő birtokát vagy szarvasmarháját, míg a kenyérnek valót életnek mondja (Hajdu megye).

A megszorítás második fejlődésére is akad egy pár példa. Legérdekesebb bugyogó, mely füles, csecses kis korszót alföldi butykos formát jelent olyat, melynek csecsén (lyukán) bugyborékolva szökdel ki a víz. Az alföldi butykos is így származhatott. *Hulla* és *vasmetsző* is e csoportba sorozható. A hulla széna vagy szalmahulladékot jelent, a mi rakodás közben a villáról vagy szekerről leesik; a *vasmetsző* pedig reszelő-, ráspoly értelmében divik.

A nevező szók birodalmától az igék országába a mellékneveken, az igei mellékneveken keresztül vezet az út. Itt a megszorítás jelenségére említendő példák: *Életre lett* nem egyáltalán világra jöttet jelent, hanem életre való, élelmes embert; éppen oly jelentés-megszorítás ment e szóban végre, mint a köznyelvi életre valóban, élelmesben. *Egyedült* (tulajdonképen *egyedült*) ember magában, házastárs nélkül élő özvegy ember vagy agglegény. *Ellenkező*: ellenpárti; pl.: nem vót ellenkező. hát bé sem is mentünk a követválasztásro. *Helyén élő* az, a kinek jól folyik sorja, jól van dolga. *Forgódó* (forgolódó) értelme úgyesre szorúlt; forgudu leány: ügyes, serény, leány. Vö. *πολιτροπός*, versutus, gewandt. *Időhuzó*: naplopó. Göcsejben a cigány nem csak vonó-, de időhuzó is. *Kölletlen*: nem tetszős. A mely leány későre jut főkötő alá, az kelletlen. *Rédeg*: nőtlen, házasulandó fiatal ember. *Tudós* a tudakost, a javas asszonyt vagy embert jelenti. Pl. Mikor el kezdett semmedni a lábom, sok doktor nieszte, de csak a riedicsi tudós segített rajt. *Vonós* (vonyus): igavonó. Vonyus marha: jármos, ígás ökör vagy tehén.

A melléknevekből képzett határozók közül említésre méltó: *Pörgén*: gyorsan, szaporán. *Tisztára*: egészen, éppen. Mire fő lett szántova a parrag, tisztára beakomodott.

Az igék több érdekes adattal világítják meg a megszorítás jelenségét. *Előtalál*: eltalál, kitalál. Te is előtanát-

tad szarva köszti a tőgyit. *Esik*: a k a d értelmében szerfölött használatos. A világon ollan erüs ember nincs, kinek párjo ne essik. *Följár*: felbuktat, lábáról levesz. Annyirag fenn horta a fejit, maj főjárta az embert. *Kielégíti magát*: mérget, bosszúját kitölti, kifújja magát. A kasznár úgy megdühödött, egy nap se elégittette ki magát. *Megfogyaszt*: elgyöngit, erőt vesz rajta. Immár engem a viheder (vihar) megfogyaszt. *Megéri*: elég neki. Jelentése talán jobban kitűnik e mondatokból: Megierem eszt a zsákot estélig megfödani. Megierjük mámo a sánczot bekapálítani. *Meggyőz*: kielégít, jóllakat. Ezeket a lányokat könnyig borrel meggyőzni. *Szólít*: meghív. Maradjon itt fársángra, megszólítottam a vendigsigembe (lakodalmamba).

Érdekes frázis: *aszt teszi*. Jelentése: úgy gondolja, azt hiszi, abban a véleményben van. Takaratkor a paraszt nem megy el kicsi napszámér; mier aszt teszi, hogy illenkor szükség van rá, hát többet kier. Nem porhát (kapált) mámo semmit; aszt teszi, hónap is lesz nap. V. ö. latin *ponere*. *Föltesz* pedig oly értelemben dívik, mint valakivel kiköt, kikezd.

Még csak a boronálás különböző fajait jelentő igéket sorolom föl: *fogasol, forgat, hordoz, kever, bránáz*; mert igét még nagyon sokat gyűjthetne a figyelmes kutató, melyek mind ilyen speciálisabb jelentéssel használatosak.

Tulajdonkép ily jelentésbeli tüneményre ezer meg ezer szó szolgálhat például bármely nyelvjárásban is. — Szigorúan véve a dolgot, nem is beszélhetünk itt a fogalomkör szorosabbra vonásáról; a szó ugyanis megmarad köznyelvi használatában, de azonkívül még speciális jelentést is fejt ki.

E szavak ilyen értelmükben, mondhatjuk, a frázisok adják meg mindenik dialektusnak a maga izét, a mi egy másiktól való megkülönböztetésre sokkal fontosabb tényező a hangtani jelenségeknél, ámbár ezt eddigelé kevésbé vették számba, talán, mert nem tűnik eléggé a szembe és nem hat eléggé a fülbe.

Ilyen apró jelentésbeli változás nemcsak a fogalmi, hanem a mutató szókon, a névmásokon is végbe megy, a mi csak növeli az egyes nyelvjárásoknak, így a göcsejinek is frázis gazdagságát, tehát érdekességét.

A személyi névmások semmi értelmi különösséget sem mutatnak. Csak a *maga* reflexivum használata érdemes fölemlítésre, t. i. hogy h a z a helyett Göcsejben mindig m a g u n k h o z járja. Haza megy? kérdi az idegen. Nem menek ien haza — felel a göcseji — halom magunkhoz. V. ö. franczia *chez nous*.

A mutató névmások közül érdekes: *akkora*, mellyel a Göcsej sokkal gyakrabban él a n n y i értelemben, mint a köznyelv. Csak akkora essü se vót, hogy a hanyak (hantok) átvidesütek vóna. E mutató névmástól módhatározó is származik: *akkorán*, mely ide s tova kiszorítja a vele egyértelmű *annyirá-t*, a mely különben itt *annyirag*-nak hangzik.

A határozatlan névmások körében találni a legtöbb és legfontosabb eltérésre. Különös sajátja e nyelvjárásnak, hogy a *többi*, a *többiek* szót mellözi. és helyében ezt alkalmazza: a *másikok*. Mink együttünk. de a *másikok* ákomast émaradnak. Ha idegen azt kérdi: a *többiek* h o l v a n n a k? a göcseji ember tréfásan azt adja válaszul: A z e r d ü n l e g e l n e k. Ez aligha nem szójáték. mely a *göbe* (kocza) és *többi* némi rokon hangzásából eredhetett. A *másikról* jut eszembe, hogy Göcsejben *másnap* nem beálló, de a köznyelvvvel ellentétben befejezett cselekvést határoz és így nem a következő napot jelenti, hanem m i n a p o t, m u l t k o r t. *Egyik-másik*, *némelyek-mások* is kiveszett e vidékről, de szélteben járja az *egyszeri-egyszeri*. Ecceri már el is csöpletett, ecceri mieg be se takarított. A *némely*, általában a *né*-vel összetett névmások alig hallhatók. A *némelyt* az *egyszerin* kívül az *olyik* is nyomja, melynek időhatározói alakja, *olykor*, már a köznyelvben is becsapott a *néha* területére, Göcsejben pedig teljesen elűzte régi birtokáról. *Mindenik* és *mindnyájan* sem igen divatoznak; helyettük *mindeneggyi* és *mind a szála* használatos. Mindeneggyi meghát. Mind a szálankat korbáccsal vert meg a biru. *Mind a szálánk* szépen mutatja, hogy egy önálló szó miként veszti el eredeti értelmét és válik raggá vagy képzővé vagy valamely általános fogalom hordozójává. *Mindnyájunk*-ban a *nyáj* megy így veszendőbe, *mind a szálánkban* pedig, melyhez már közel áll a köznyelvi *mind egy szál*ig kifejezés, a *szál* szót nem érezzük többé és ki tudja, vajjon nem támad-e *mind a szála* mintájára *mind egy láb*ig mellett *mind*

a *lába* is, mely éppen úgy jelentene általános tömeget, mint a másik két szó, mert ezek is valaha csak oly fogalmakra vonatkozhattak, melyekre illet a *nyáj* vagy *szál* szerint való határozás. A csekélység kifejezőivé így lettek idővel: *egy szikra*, *egy csöpp*, *egy falat*, *egy mákszem*, mely frázisok használatában éppen nem gondolunk arra, hogy magukban véve elmondhatók-e arról a tárgyról, melynek a csekély mértékéről szó van. *Valami* és *valaki*, tudjuk, régente a *ha* és egy-két más kötőszó után egyszerűen, csak *mi* és *ki* alakban használtattak; a göcseji nyelv maig is ösmeri *ha* után a *vala* nélküli *mit* és *kit*. Ha mit az ien apám megfog, fölemeli az aszt. Ezt távolról sem kell a latin *si quis*, *si quid* utánzatának néznünk, mivel ezt sokkal természetesebben magyarázza a határozatlan névmásoknak egyáltalán az egyszerű kérdő *ki*, *mi*, s *mely*-ből való eredete.

A határozói névmások is sokféle értelmi különösséget tüntetnek föl. Az *oda*-ból elveszett a távolra mutató árnyékzata; ezért halljuk Dunántúl: aggya oda nekem a lányát, s ezért mondják a Göcsejben *idestova* helyett *odastova*. Tisztára kipusztút a riepá, csak oda-toa maradt egy kevis belüllő. Hasonlókép nem érez semmi távolabbra mutatót a göcseji ember az *otthon* szóban. Saját házából is azt kiáltja ki a gazda: ma nem vaok *otthon*. Az sem érdektelen, hogy *odább*, mely a köznyelvben szorosan csak helyhatározó, e nyelvjárásban átvitt értelemben is alkalmazható s akkor a *tovább* szóval ér föl. Mongya, bátyám, *odább* a mesit. Hogy monhatnám, mikor nem tudom *odább*? A *tovább* (Göcsejben *to-iébb*) mint helyhatározó is felcserélődik az *odább*-bal. *Menj odább* helyett a göcseji ember *ercggy tojébb*-ot mond.

A helyhatározói névmást határ vető raggal *időig*-nak mondja a köznyelv és a hangzó illeszkedés e megromlása eddig még nincs kellőleg megfejtve. A Göcsejben nem találkozzunk e különös hangjelenséggel, mert itt e szó *ideig*-nek hangzik. Ideig a sáncig az üvejik a len, azontul a mienk. Ez annál érdekesebb, mert ha nem csalódom, e nyelvjárásban *időfelc* alak is él, melyhez jobban illenék az *időig*, mint az *ideig*.

Különös módon cseréli össze a Göcsej ama helyhatározói névmásokat, melyek a *miután* és *mióta* kérdésre felelnek. *Azután* nem mint a köznyelvben. egyáltalán későbbi

időt, hanem egy bizonyos ponttól kiinduló időt határoz, szóval, értelme: azóta, attól fogva vagy kezdve. A tielen kiet hetig beteg vôtam, *azután* nem jártam otthon. Ellenkezőleg a köznyelvi *azután, ezután, majd, később* szokat *azóta* és *ezóta* alakok helyettesítik. Közebb lesz ez ut a Baksáro menni, ha az igyenes utat megcsinájok. Hasonló módon cserélődnek föl a *miután* és *mióta* kötőszók. Ez idő-határozók mellett megemlítem ezt a különös helyhatározót: *körülközbe*, mely a vidéken, a környéken ragos főnevek helyét tölti be, és végül a következő módhatározókat: *egyként*, mely egy részt helyett és *semmihogy*, mely semmikép értelmében használatos.

Látni való, hogy e kisebb-nagyobb jelentéstani tünetmények, a nevező és mutató szóknak ilyen, gyakran csak apró használatbeli eltérései adják meg a göcseji nyelvjárásnak a különös ízt és színt, s jórészt ezeknek köszönhetjük, hogy korábbi nyelvkutatóink hajlandók voltak azt hinni, hogy a Göcsej egy önálló, külön életű, ősi magyar nyelvnek őrizte meg a maradványait.

Teljes jelentésváltozás.

A jelentés teljes megváltozása hasonlat vagy együttjárás útján áll be; az első esetben metafora támad, a másodikban metonímia vagy szinekdoché, hogy a retorika ez elfogadott szavaival éljünk.

A metaforikus jelentésváltozásra alig egy-két példát jegyeztem föl. E tünetmény a következő névszókon mutatkozik: *csitáp*: ostor, vessző; *medencze*, kis teknő; *fejall*: a szántóföldnek egy része, rakott szekér csúcsa; *csödör* név, ragaszték-, csúf név. A két elsőben a köznyelv hajtotta végre a metaforát, midőn a támaszúl, oszlopúl szolgáló *stab*-ot a szintén támaszúl, oszlopúl rendelt gyám (istáp) értelmében használja; az élettelen támaszték nevét így viszi át a zsoltárok dalnoka az örökkön élő támaszra, midőn istent „ő tornyának, várának, erős bástyának“ szólítja. A *medencze* bemélyedő alakjánál fogva hamar vált bármilyen mélyedéssé s ma már tenger, tó és folyam medenczejéről szólunk. Itt a metafora élettelenről élettelenre történt. *Fejall* a Göcsejben elveszté a köznyelvi *vánkos* értelmét, s

immár csak a földnek keresztbe szántott végét vagy a szekérnek párna alakú részét jelenti. Hasonló átvitelrel beszélünk a szekérnek v á n k o s á ról, melyen a nyújtó nyugszik. A c z ö d ö r n e v e t a csődörtől lehetne származtatni, mert a csődör, mely a német *zeller*ből ered, hangzik így némely nyelvjárásban. Ennek azonban ellene szól, hogy Vass József a dunántúli nyelv leírásában *csódornak* említi. Az igék közül *becsap*: megcsal, rászed és *teker*: megboszorkányoz. sorozható a metaforikus jelentésváltozások közé. Az elsődhez közel áll a b e h ú z s még közelebb a r á s z e d, mely utóbbiban a *szed* aligha nem ü t, c s a p értelmében veendő. Példák: Minket becsapott a kasznár evvel a földde, nem terem rajt semmi. Bántás vôt a lábomion; három fertáj esztendüt feküttem; asz mongyák, meg vôtam tekerve, egy gonosz aszszony tekert meg.

Még egy szólásmódot kell itt fölemlítenem: *Szemre menni*. A jegybe lépők szoktak szemre menni a pap elé, hogy megjelentsék házasodó szándékukat és kérjék a kihirdetést. Pl.: Szeginy Jancsi aszt vette csak eszibe, hogy az aptya ment ê szömre helette. (Népdal).

A fogalmak együttjárásából eredő, szóval a metonimikus jelentésbeli tünemények a következő csoportokba oszthatók.

Az ok nevével jelöljük az okozatot vagy talán az előzmény szava fejezi ki a következményt, mint: *megneszeződik*, zajtól, nesztől megijed. Ne pattogtass az ostorré, mier megneszeződik a marha. *Elborul*: elenyészik. elpusztnl. Az üstökös csillag aszt jegyzi, hogy éburul a világ. Vö. felfordul, latin: *e v e r t i*. *Ijjedett*: félénk. Ne nyullon hozzá, ollan ijjedett lány az. *Rökkent*: fulladt, dohos. Rökkent szag van a szobábo; (t. i. a mi el van rekkenve, rejtve, az megromlik, megdohosodik.)

Ellenkezőleg a következmény helyettesíti az előzményt a *szemérem* szó használatában, mellyel Göcsej a s z é g y e n értelmében él. A futás szemírem, de hasznos. Szintúgy az okozatot említi a göcseji ember az ok helyett, midőn a kapálást *porhátatnak* mondja. A porhálás, a földnek porhanyóssá tétele ugyanis csak eredménye a kapálásnak; e magyarázatot a *porhó* is támogatja, mely omlós talajnak szokott a jelzője lenni.

Az anyag neve jelöli a belőle készült tárgyat, pl.: *zsombor*, melynek eredeti, itt is divó értelme *sás, káká*, de jelenti a belőle font kosarat; éppen, mint az Alföld gyékénynek mondja a gyékénysázból előállított külön fajta eszközöket, kivált a gyékény ponyvát.

Egy időben eső két fogalmat cserél föl a göcseji nép, midőn a vásárt is bucsúnak mondja, innen pedig a vásárfiát is bucsúfiának. Vö. vasárnap, messe. — Hasonló módon magyarázható az *ostobának rest* jelentése, mivel mindkét tulajdonság az emberen egyszerre szokott mutatkozni. Együttjárás útján magyarázható a *csődörnek* göcseji *monyas* neve.

Metonimikus változás ment végbe a *könyves* szón, mely immár nem könyvvvel bírót, hanem *praegnante*r könyvhöz értőt, irni-olvasni tudó embert jelent. Pl. A ki könyves, a ki bötüt tud, az vesz kalendáriumot. Vö. Könyves Kálmán. *Könyves* ez értelemben szép párja a latin *litterarius* nak, mely etimon szerint betűt jelent; közel jár ehhez a göcseji ember, midőn *bötütudóról* beszél. Ilyen praegnans jelentéssel él a többi nyelvében az írástudó, a mely bölcs. tudós értelmet öltött magára. Ilyen praegnans értelmet vesz magára a *jó foghatós* kifejezés, midőn erőset, markosat jelent. Vö. *fegyverfogható*.

Jól tudom, hogy az élő göcseji beszédnek gondosabb megfigyelése és a belőle közlött anyagnak pontosabb átkutatása sokkal több adatot szolgáltathatna a jelentés, kivált a jelentés teljes megváltozásának tünetéjére; de a jelentéstan szempontjából a többi dialektusok még ily mértékben sincsenek földolgozva és ez szolgáljon mentségemül, midőn a göcseji nyelvjárásnak jelentéstánát ily fogyatékosan végzem be.

KARDOS ALBERT.

A „ZSOLTÁR” SZÓ ÉS MÉG VALAMI.

Volf György több helyen megtámadt, mivel azt iparkodtam kimutatni, hogy nemcsak a keresztény hitet, a legfontosabb egyházi kifejezéseket kaptuk szláv néptől, hanem egy időben a szláv térítőktől írni és olvasni is tanultunk.

Ézekre a támadásokra ezúttal nem felelek, mert a kérdést ellenfelem oly térre vitte át, a melyre csak akkor léphetek, ha tanulmányaim megengedik, hogy hosszabb időre

teljesen félbe szakítsam őket. Ez alkalommal csak egy apró részletet ragadok ki, hogy rajta megmutassam, mennyire készületlenül fogott Volf a támadáshoz.

A *zsolttár* szóról azt mondtam, hogy az ószlovén forrásokban nem találunk olyan alakot, a melyből a magyar szót meg lehetne magyarázni; de hogy azért kétség ahhoz nem férhet, hogy a magyar *zsolttár* szó szláv nyelvből került hozzánk; hiszen ott van az újszlovén *žoltar*, a lengyel *żoltarz*, a cseh *žaltář* (Nyelvtud. Közl. XVIII. 411. l.). A keresztény kifejezések ugyan rendesen ószlovén alakokkal kerültek nyelvünkbe; hogy mikép, arról bővebben szóltam értekezésem bevezetésében, de mivel az írott tradíciónkba ütközik, egy ószlovén *žoltari*-t föltennünk, azt a lehetőséget érintettem, hogy ezt a szót kivételesen cseh alakban kaptuk. De mint-hogy a cseh szó *žaltář*-nak hangzik *a*-val az első szótagban, nem *o*-val, kénytelen voltam rámutatni arra a körülményre, hogy a csehben az idegen *a*-nak *o* szokott megfelelni az átvett szókban (*oltář*: altare, *kostel*: castellum, *komora*: camera, *komín*: caminus, *komnata*: caminata, *pohan*: paganus, *ocet*: acetum, *knotr*: computer, *opat*: abbas ófeln. abbát, *půst* [gen. *postu*]: ófeln. fasta, *pop*: pfaff); hogy tehát valószínűleg a *žaltář* szóban is *o* hangzott eleinte az első szótagban. Megemlítettem, hogy a lengyel keresztény terminológia a cseh nyelv hatása alatt öltött végleges alakot*); jogom volt tehát rámutatni, hogy a lengyel *żoltarz* szó szintén a mellett tanúskodik, hogy a cseh szóban eredetileg *o*-t hallattak az első szótagban. Hogy az *o* azután *a*-vá változott, azt a német nyelv hatalmas befolyásának tulajdonítom, mely a cseh nyelven, egyebek közt az egyházin is, annyira meglátszik, melynek a cseh nyelv a *vánoce*: weihnachten, *žehnati*: segnen, *farář*: pfarrer, *ofěra*: opfer s hasonló szókat is köszönheti.

Volf ezt az okoskodásomat talán még csak elfogadná; „de hát ott az *ř* és *rz*“. (Kiktől tanult a m. írni, olvasni. 29. l.). A Nyelvőrben (XIV. 349.) ezt így mondja: „sőt a *zsolttár* a cseheket egyenesen kizárja; különben nem *zsolttár* hanem *zsaltárzs* vagy legfeljebb *zsolttárzs* volna“.

Hogy ezt magyarul mondta el, azon még nem csodálkozom; de annál inkább csodálkozom, hogy e szavait német nyelven is közzé tette. (Ungarische Revue 1885 April 293. l. „ja *zsolttár* schliesst die czechische Entlehnung geradezu aus, weil es sonst nicht *zsolttár*, sondern *zsaltárzs* oder allen-

*) L. Archiv für slav. Philologie I k. W. Nehring Ueber den Einfluss der altczechischen Literatur auf die altpolnische című cikkét, főleg a 61. lapot. Miklosich is több helyen utal erre a hatásra pl. Christliche Terminologie 17. l. (cs *kostel*: lengy *kościół*) és 32. l. (cs. *ofěra*: l. *afara*); én magam ezt a tényt más helyen is említem, pl. a 337. és 383. l. a *szombat* szó tárgyalásánál. A O.

fall's *zsoltar's* heissen würde“). A cseh szó végén hangzó *ř* t. i. semmi nehézséget nem okoz a magyarázatnál; mert a lágy (jésített) *r*-ből csak idő folytával fejlődött a mai sajátos *ř* (körülbelül *rsz*); még a XIII. század végén rendszeren csak *r* írást találunk olyan íróknál, a kik különben bámulatos pontossággal adják vissza nyelvük hangjait. (J. Gebauer a Listy filologické X. k. 108. l. és más helyeken. Németül is olvashat Volf róla egyet-mást pl. Arch. f. sl. Phil. II. 336 („Die ersten Spuren des *ř* (st. *ry*) sind 1237 Lukohorsan“ stb.), de ha ehhez a kérdéshez egyáltalában hozzá akar még egyszer szólni, *conditio sine qua non*, hogy legalább is (Gebauer dolgozatait olvassa el, a ki a cseh nyelv fejlődésére legtöbb világot derített és mostanában a cseh nyelv legalaposabb ismerője.) Ez az *ř* annyira nem akadály a cseh *zoltár* és a magyar *zsolttár* összeállításánál, hogy egészen megfeledeztem arról, hogy az *ř* hang fejlődését egy-két szóval megmagyarázzam azoknak, a kik nem foglalkoznak a cseh nyelvvel. Ez hiba volt tőlem, elismerem; de hiba mindenesetre Volftól is, a ki hozzá akar ezekhez a kérdésekhez szólni, hogy épen csak annyit tud róluk, mint a mennyit az én értekezésemben olvashat. Neki kötelessége lett volna önálló kutatásokat tennie azon a téren, a melyen megtámad.

De van a dolognak más oldala is. Volf csodálkozik azon, hogy én annyira vak vagyok, hogy nem veszem észre, hogy ha nincs is az ószlovénben *zoltár*-féle szó, megvan az az újszlovénben: „Mert való az, hogy a z ó s z l o v é n n e k e g y e n e s ö r ö k ö s é b e n, a z ú j s z l o v é n b e n m e g v a n, u g y a n c s a k Á s b ó t h t a l s z ó l v a, „szakasztott mása a magyar szónak“, teljes hangegyeztetésben *o*-val és tiszta *r*-vel. (Kiktől tanult a m. i., o. 29. l.).

Volf azzal kezdte az akadémiában, hogy a tulajdonképeni értekezésemben (az értekezés 91 lapra terjed, az írásról szóló „függelék“ 15 lapra; az írásról szóló fejezet t. i. csak kis excursus) nincs semmi új, csak olyant mondtam, „a mit minden magyar nyelvész réges régen ismer“.

Lássuk csak, mit tud némely „magyar nyelvész . . . réges régen“.

Volf minduntalan azt hajtogatja, hogy a szláv szók a magyarba az ószlovénből jöttek; a Nyelvőrben is azt mondja (XIV. 349): „egyéb régi szláv kölcsönvételeink is mind közvetlenül az ószlovénből származnak“. Az ember azt várná, hogy az a nyelvész, a ki beszél róla, csak tudja, mi az az „ószlovén“; hiszen annyiszor veszi tolla hegyére, de megkülönböztet is annyira fontos nyelv ránk nézve, minthogy belőle kaptuk régi szláv szavainkat. Hát bizony annyit tud róla, mint a többi szláv nyelvekről. Azt hiszi, hogy ha az ószlovén forrásokban nem találunk egy kifejezést, szabad

az újszlovénhez folyamodnunk; azt hiszi, hogy az újszlovén „egyenes örököse” az ószlovénnek. Pedig hogy ez nincs úgy, az annyira „régés régen ismert” dolog, hogy még az én értekezésemben is olvasható (335. l.), hol Miklosich *Alt-slovenische Formenlehre in Paradigmen* című művének bevezetésére híttam föl a magyar nyelvészek figyelmét, a kik igenis tartoznak tudni, mit értenek „ószlovén” alatt.

De hadd említsek még egy „régés régen ismert” dolgot, olyan régi dolgot, hogy nem is mertem annak fejtegetésébe bocsátkozni; azt hittem, elég az egyszerű rámutatás.

Hunfalvy Pál azt mondta egy helyen: „a latin *s* az egész középkori Európában *sz*-nek hangzott”. En erre értekezésemben (413. l.) azt mondtam: „Ha Hunfalvy Pál latin nyelven írt iratokra és a bennük előforduló latin szókra érti ezt, nincs ezúttal semmi észrevételelem állítása ellen; noha nagyon sok szó fér ahhoz is”.

Mondom, nem tartottam szükségesnek kifejtetni, hogy miért fér szó hozzá; hiszen azt minden művelt ember amúgy is tudja. És íme Volf mit mond rá: „E véleményhez pedig csak akkor „fér n a g y o n s o k s z ó”, ha még „l a t i n n y e l v e n írt iratokban és a bennük előforduló latin szókban” is n a g y o n s o k s z o r nem *sz*-nek, hanem *s* (š)-nek hangzott”. (Kiktől t. a m. í., o. 14. l.). Volfnak igen sajátos véleménye lehet más embernek az ítélő tehetségéről. Én egyre azt bizonyítgatom, hogy a magyar helyesírás részben épen azért nem fejlődhetett a latinból, mert különben a latin *s* (magy. *sz*) nem volna az *š* (magy. *s*)-nek a jele; és Volf mégis azt fogja rám, hogy én magam is nagyon sok esetben *š* értéket tulajdonítok az *s* jelnek a latin nyelvben. Ezt csak elfogultság mondathatta vele. Azt mondom, elfogultság; mert tudatlanságról itt szó sem lehet. Az a lehetőség ugyanis, hogy Volf ne tudná azt, hogy a latin *s* latin szókban régebben és ma a világ különféle részeiben, Rómában magában is, született rómaiak ajkáról is nem csak *sz*-nek hangzott és hangzik, hanem *s*-nek is, hogy a latin nyelvből fejlődött román nyelvekben a latin *s* hol az *sz* hol a *z* hangot jelöli; hogy mi magyarok is *z*-t ejtünk ilyen szókban, mondom az a lehetőség teljesen ki van zárva; és csak azon csodálkozom, hogy ezt a tévedést hónapokon át se vette észre. (Nem akarom hosszasan bizonyítgatni azt, a mit mindenki amúgy is tud; csak emlékeztetõnek jegyzek ide több nyelvből egy-egy esetet: a latin *casus*-t *kázus*-nak ejtjük, a latin *causa* a francziában *z*-vel hangzik (*cause*); ép úgy az olaszban a *rosa* szó; hogy a latinban magában is *s*-nek hangzott hangzók közt az *s* olvasható W. Corssen *Ueber Aussprache, Vocalismus und Betonung der lat. Spr.* című nagy művének I² 280. és k. lapjain. Hogy a német

a latin szókban még a szó elején is z-t olvasott, a hol pedig a római sz-t hallatott, bizonyítja a *signature*-ből lett *segnen* szó.)

Teljesen megfoghatatlan pedig ez a tévedés, ha fontolóra vesszük, hogy Volf hosszú értekezésének éppen fő-fő tárgya a latin s kiejtése!

Ezek után azt hiszem, Volf támadásaival szemben méltó joggal utalhatok értekezésemre. Ama jámbor reményével szemben pedig, hogy erőtelen argumentumainak hatása alatt csak lemondok arról, a mit kutatásaim eredménye gyanánt közzé tettem, kijelentem, hogy egyetlen egy fontosabb kérdésben sem változott azóta meggyőződése.

ÁSBÓTH OSZKÁR.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Szólásmódok Nagybánya város régi jegyzőkönyveiből s egyéb okirataiból 1583-tól kezdődőleg.

A quártélyos némettel ellenem megszegődött: összeegyeztet, összebeszélt ellenem.

Elfoglalván az malmot, tanáltunk benne egy szukmány-dürüczkölőt is: szür- vagy guba-kallót, ványolót.

A Darabánth János lakadalmán egy köből bort mutattattunk fel: egy veder bort ajándékoztunk a D. J. lakadalmára.

Az tolmács sokat tapotván velünk együtt: sokat dolgozván, fáradván.

Az terhes házbán egy vékony ebéddel feltiszteltük: egy kis ebédet adtunk neki hirtelenében, s számára az éléstárban terítettünk asztalt. — (E terhes ház egyébiránt nem csak éléstárul, de egyszersmind a város gazdálkodásához tartozott különféle eszközök, szerszámok elhelyezéseül is szolgált s nagy, téres szoba volt.)

Az ökrök nyaka a sok eső miatt kiveszett és elromlott: feltört, kisebesedett.

Elvégezvén a czehermányok a torony zsendelyezését: egy kevés jó akaratot kívántak: áldomást, ételt s italt kértek.

A város kerítése alatt való lyukat módjával kell becsinálni: jól, erősen.

Székely György uram a maga erején ment Szatmárra: a maga szekeren s lován.

A felsőbányai kovácsok kiköverték a tanácstól, hogy ők is czéhet állítsanak: engedelmet kértek, hogy czéhet alakíthassanak.

Ez által csak költségeket akarják megrövidíteni: kevesbíteni, hogy dolguk kevesebb költségbe kerüljön.

Még az én politiam annyira meg nem vakult: fel birom fogni észszel, átlátom.

Bizony! félkézen maradsz, ha megtudják dolgodat: fél kezed levágásával fogsz bűnhődni. — (Levélpécset feltöréséről van szó.)

Nehogy mindnyájan fejetlen lábság legyenek: hogy közöttük bizonyos rend s szabályok legyenek.

Amit eltehetsz az feleségeden, azt tedd el: amit elkövehetsz vele vagy rajta, kövesd el.

Ha ürithette dolgát, minden nap elment hozzája: ha dolga nem volt, ha szerit ejthette. — Fordul elő így is: ha dolga tárgult.

Vigyázz Istók! mert rossz füre hágsz!: rosszul fogsz jární, bajod lesz e dolgod miatt.

Mivel azon szőlő már igen pusztá és semmire kellő: annyira elpusztult, hogy semmi hasznot nem hajt.

Vigyázz! mert a fejedet a seggedhez teszi a magistra-tus: fejedet elütteti, fejedet veszi a tanács.

Alkalmasul be is adták ezen esztendei adójokat: nagy részét befizették.

Az molnárokat feddő haszonban intette az pap a reggeli predikációjában: azon czélból intette, hogy a feddés által azoknak használjon.

A curátor is megintette őket és szépen leültette: lecsendesítette, s czéljokról lebeszélte.

Ne bántsa kegyelmed, hadd távozdogáljon ur-gomba szedni: hadd menjen dolgára az istenadta.

Csupa unodalom ezen a siró réten a dolog. (Siró rét, határrész neve.)

Az idnepet sem várja ez a rudas legény: a kocsis vagy béres az ünnepet sem akarja megvárni.

Végy ki az istenfizesséből néhány denárt: az asztal vagy láda fiából.

Szent Miklós pénzében egy magyar forintot adott: felpénzül, előpénzül.

Vigyázz magadra! mert együld megverlek: mert bizony megverlek. — (Az *együld* szót ma, ugyan ez értelem-ben, itt, valamint Szatmár vidékén is *együtt*-nek, Szabolcs-ban, az alsó Tisza vidékén *ígyók*-nak, felső Borsod s Gömör megyékben jó d v. iód-nak hallottam kiejtetni.)

A meny üttö kü miatt égett meg a torony: villám-csapás miatt.

Akárhogy megcsepegették, nem vallott: akárhogy ki-nozták, — bár égő szuokkal csepegtették, — nem vallott.

Az iskola földeletét, és a fedeletét is helyesen megigazitotta: amaszt megtapasztotta, emeszt bezsindelyezte.

Az kocsist küttést-küttük (küldést-küldtük) faragványfáért az erdőre: sietve küldtük faragni való, épületi fáért.

Ujolan abajdóczos buzát vetett kegyelmed: ismét kétszeres v. elegybuzát.

Most már helyes. fegyhetetlen papot hozattunk: derék, jámbor papot.

Mit zajgolódtok annyit egymással!: mit veszekedtek, zsörtölődtek.

Sok uttali (így) sikattása után jól elverte: visittatása, ijesztgetése után.

A bikász jelenté: hogy a bika jókorelein csak egyre szagga-ton-szagga-tta a kötelit: eleintén egyre másra szakgatta sat.

Nem érdemes reá, hogy miatta annyit sajldójatok: aggódjatok, gyötrődjete.

A fusárlásból csak egy tyukhaszonnyi haszna sincsen: a pletykázásból, árulkodásból annyi haszna sincs, mint egy tyuktojás.

A kalyika gárdázata készítésénél a kezét megverhette: a kaliczka (a börtön tréfás neve) rácsozata készítésénél kezét vérig megsértette.

A mester felütötte magát, hogy elmegyén: hirtelen s daczosan elhatározta magát, hogy sat.

Feltett szándékát még egyszer letette: felhagyott előbbi szándékával.

Hivatalja érkezett onnan alólrul, Szatmárról: meghivatott Szatmára.

A hadakozás épen divatjában volt: javában folyt.

Patvart keresett ellene: okot keresett, hogy ellene pert, veszekedést kezdhessen.

Most már tudjuk honnan árad a víz: hol van a hiba, honnan került a baj.

Ecclesiánk ellen felültetett bennünket: félre, tévutra vezetett, megcsalt bennünket; ma így mondjuk: fellovalt, felingerelt.

Gyakorlatossággal pénzt kiregetett fel: igen sokszor volt kénytelen pénzt kérni kölcsön.

Szabó Péter uram, reversalisa ellen, ma is odafűtözik (fűtözik: melegszik): maig sem került elő, oda veszett.

Vásarábul a vordány (pénzverőházi beváltó, felügyelő) kitartott 21 frtot: kifogott, kihuzott, visszatartott.

Leváltottam az város házáról: kiszabadítottam a fogságból.

Elrekesztette a kenyértül: nemadott ennie, elzárta előle a kenyeret.

Ugy az leányoddal is fikoróldhattál volna: közösülhettél volna.

Utat adott az *feleségének*: elkergette, elcsapta feleségét a háztól.

Egy tyukmonysültig is alig feküdtem mellette: igenkevés ideig.

Megvesztetted az nyakamat: boszorkányságonál fogva megkelevényesítetted.

Ne kiálts rám, ha mi esik rajtad: ne okolj engemet, ha valami rossz történik veled.

Megmérgehedett az fiam keze: elvetemedett, elmérge sedett a seb a fiam kezén.

Egy-egyszer felszerkenyvén álmomból: a mint egyszer felserkentem, hát . . .

Te vajda! te olvasztasz meg *engemet*: te fogsz engemet előbb-utóbb megégetni.

Igen nagy gyanuságban vagyok hozzád: erősen gyanakszom reád.

Tyukhasznát adott, akivel szerszámot csinált, s avval gyógyított: tyúktojással készítette az orvosságot, amelylyel gyógyított.

Elláttam, hogy a pártáövem oda fog veszni: úgy látom, hogy . . .

Azzal akarja elberenálni a dolgot, de igen daraboson: azzal igyekszik elsimítani a dolgot, de sikertelenül.

Az pusztaságokon igenkönyven ellophatja magát: észrevehetetlenül, figyelmet kikerülve, elhúzódhatik mellettünk.

Az kit füst alatt kaphatnak az törökök azt ugyan megkapják: A kit vagy a mit a háznál találnak, elrabolják irgalmatlanul.

Personalis urunk ő nagyságát is megudvarlók: meglátogattuk, fölkerestük.

Többire minden kétszer-árán van: kétszeres áron kél minden.

Mivelhogy úgy nyomozzuk a dolgot: úgy sejtjük, úgy vesszük észre.

Semmi derekas fogyasztást hozzá nem látunk: semmi nagy vétkit nem láttuk, nem tapasztaltuk.

Ebbéli nagy kívánságát kegyelmetek csak tegyele: ne kívánjon efféléket tőlünk.

Semmi szót nem adott az *fiamnak*: meg nem intette, egy szóval sem figyelmeztette.

Meg nem fogadták sok *becsületes emberek* hivatalját: meghívását, megidézését nem teljesítették.

Semmi löttuton-módon: semmiképen.

Királyi s atyai tartozása szerint: kötelessége szerint.

Személyünk szerint mezőben akarunk szállani: nem városban, de mezőn akarunk táborba szállani.

Az borok behozatalátul csak v e g y é k e l e l m é j e k e t :
ne is gondoljanak boraik behozatalára.

Ne injuriáltassunk az olyaténos emberektől: az olyan,
az afféle . . .

Szolgáltasson i n k á b b a n j ó a l k a l m a t o s s á g o t : m u t a s -
son inkább . . .

Iudicialiter feleltettem az a s s z o n y h o z : t ö r -
vényes uton tanukat hallgattattam ellene.

K e z ü n k h ő z m é l t a t n i *ne neheztesen!* hozzánk
juttatni.

Isten tudós benne! . . . *mikor szabadulhatunk:* isten
tudja . . .

S z ű k ö s á l l a p o t t a l v a g y u n k : s z ű k s é g b e n , s z e -
génységben vagyunk.

Felhirdettettük annak rendi szerint: meghirdet-
tettük.

Ezen summában szállított le Rigó Lőrincz egy
ftot; apasztott belőle, fizetett vissza.

A z f o g t a t o t t , t ö r ö k t a r t á s a l a t t v a g y o n :
az elfogott — ember — törökrabságban sinlődik.

Kegyelmeteknek igen vékony választ elvöttük: nem
igen biztató, kedvezőtlen választ.

Kegyelmeteknek szokott e n g e d e l m e s k e d é s e
szerint: engedékenysége, jószívűsége szerint.

U n s z o r o l v a - u n s z o r o l t a k m i n k e t r e á : e r ő -
sen rá unszoltak, rákényszerítettek.

Az contractust, az b i r o d a l o m e n g e d e l m é v e l
corroborálták: a jószágnak az illető birtokába való átbocsá-
tásával.

T e s s é k m e g j ó i n d u l a t a h o z z á j o k , f e j e k e t f o g ó
s ölébe hajtó fiaihoz: igenbusuló, aggódó fiaihoz.

Avagy csak az külső sátor építésére valami kevés
kecskeszört vihet még fel kisebbik fiam is: az egyházi külső
s kisebb teendőkből, valami kevés segítséggel lehet ezen
kisebbik fiam is.

S z e g ű l - v é g ű l s z o l g á l h a t n á n k e z s z e g é n y h a z á n a k :
annyira-mennyire segíthetnek városunkon.

Mind az m a g a d f e j é n t e l í k a z : r a j t a d f o g a z
még mind beteljesedni.

Vér jöve az s z e m e b u g á j á b u l : a szemöldökéből,
homlokából.

Pogányvallás! elrontottad az fiamat: Istentelen! isten
nélkül való! . . . nyomorékká tetted a fiamat!

Ezen dolog miatt pántolódtanak: összeszólalkoztak,
veszekedtek.

Szélvetés formán keringetett egy lovas egy gyalogot: szélt fogva, elébe kerülve, útját állva igyekezett elfogni.

Kacsibalábu, ördögadta szászsza! görbelábu.

Megmondtuk neki: hogy túllünk magának legyen: maradjon magának, bennünket ne háborgasson.

KATONA LAJOS.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Petten. A szerkesztőség kérdéseinek sorozatában (Nyr. XIV. 185.) előfordult a czímbeli szó is. A beérkezett vála-
szokból kitűnik, hogy igaz alakja *pëttën* v. *pöttön*, jelentése pedig, apró, kicsiny, törpe.

Eredete után tudakozódva, nézetem szerint alig lehet kétségünk benne, hogy itt latin kölcsönvétellel van dolgunk. Én ugyanis e szót a lat. *punctum* változatának tartom, mely. mondhatni, közbirtokká lett s a művelt nyelvek legtöbbjébe átkerült.

Az alakulás menete a következő volt: a *punctum*-ból először is lett *puntum* (vö. punkt punt), aztán *pontom* (vö. punkt: pont, és templum: templom — a *puntom* a nép nyelvén is megvan; Baja vidékén magam is többször hallottam e kifejezésben: „nagyon akkurátos, *puntomos* ember“), ebből *ponton* (vö. torom: toron[y]; e mély hangú *ponton*, mint ez az idegen szavaknál igen gyakori eset (vö. ószl. *slúpfu*: magy. *czolop*: *czölöp*) utóbb magashanguvá vált: *pön-
tön*; a pöntön: pöttön-re nézve vö. öntöm, öntő, öntetett, öntés s a Molnár Albertnél előforduló *öftöm*, *öftő*, *öftetött*, *öftés* alakokat.

A pont fogalmából magától következik a „kicsiség, apróság, parányiség, semmiség“ fogalma; ez a jelentése meg is volt neki már magában a latinban: „*punctum*: kleinigkeiten“, s megvan mind ama nyelvekben, a melyekben ez a szó meghonosodott: „*punkt*: bezeichnung des winzigen, geringen, kleinen“ (Sand.) „Il n' a point d'argent: semmi pénze sincs (voltaképen: egy pontnyi [csekélyke] pénze sincs); az olaszban is *puncto* annyit is tesz mint: kleinigkeiten.

A *pöttön* szónak nyelvünkben, mint az idézett adatok bizonyítják s a mint egyik közlőnk Horváth Antal meg is jegyezte („némiképen megvető gúny van hozzákötve“), kicsinylő, lenéző, fitymáló jelentése van. Az a magyarázat, a melyet Tolnai József csatolt hozzá, hogy „az alacsony, de erős, vaskos termetű embert mondják *pöttönnek*“, épen az idézte példából helytelennek bizonyul be. Adata így hangzik: „Nem is hinné a zembér, ebbe ja pöttön emberbe mennyi

erő van!“; vagyis: alakja, termete (kicsiny, apró) és ereje (nagy) ellentétben állnak egymással s e kicsiny külsőben senki se sejtett volna ily nagy erőt. A szónak „kicsinyke, parányi“ jelentését egészen világossá teszi Kárpáti Endrének két adata: „Ojan pöttönke kis leányom született, hogy alig lácczik ki a böcsőből. Ekkiss pöttön kis pörsenis támott a kezén.“

SZARVAS GÁBOR.

Tenyésztő növények. — Szarvas Gábor a Nyr. XIV. 413 és 414 lapján a „Kulturpflanze“-ra magyar műszóul a **tenyésztő növényt** ajánlja. Okosdása kifogástalan, például találók. a mit mond az mind igaz, s még sem bírja bennem — s azt hiszem sokunkban — legyőzni az idegenkedést, a mit e kitétel az emberben kelt.

A „tenyésztő növény“ kifejezés nem azt a fogalmat ébreszti bennünk. a mit Sz. G. vele értetni akar; már pedig ez minden kifejezésnél, de különösen műkifejezésnél, igen nagy baj. Pl. festő szoba: hiába fogom rá, hogy ad normam szántóföld, ez olyan szoba, a melyet festeni szoktak, mégis mindenki a piktor szobáját érti rajta; tanító gyerek: ezen sem értene senki, pedig az egészen az ivóvíz mintájára van, olyan gyereket. a kit tanítani szoktak, hanem a tanító gyereket, vagy valami kocza-tanítót. A nyomtató lovat sem szokás nyomtatni, hanem vele nyomtatunk. Az itató bojtár is szeretné, ha őt itatnák s nem neki kelleni a csordát itatni. Ilyen formán vagyunk a tenyésztő növényen is; sehogysem bírjuk kiérezni belőle azt. hogy tenyészteni szokták; akaratlanul is azt kérdezzük magunktól, vajjon selyembogár, méh vagy gulya tenyészik-e rajta?

Minden idegenkedésünk mellett is meg tudnánk talán e műszóban nyugodni, ha analógiákkal támogathatnók. Hiába keresek azonban a mai élő nyelvben csak egy példát is, a mi azt bizonyítaná, hogy az *aszt* végű miveltető igékből képezett *asztó* melléknevek olyan tárgyra is vonatkozhatnak, a melyet asztani szoktak. Gondolhatunk az enyészto, fārasztó, ébresztó sat. melléknevek után akár milyen tárgyanevet, sohasem fogja e kitétel azt jelenteni, hogy e tárgyat enyészteni, fārasztani, ébresztetni sat. szokták. A tenyésztő növényen sem érthetünk tehát olyan növényt, a melyet tenyészteni szokás.

Ha már a tenyésző és tenyésztett növény kitételek között kellene választanom, én inkább szegődném az utóbbihoz. Ha ugyanis egy lajstrom élén azt olvasom: „Magyarországban ezek a tenyésztett növények“, mindjárt megértem, hogy itt ezeket szokják tenyészteni; holott ha

azt írnam, hogy „a budapesti nyomtató könyvek igen szépek“, aligha értenének meg az olvasók, hogy azokat a könyveket dicsérem, a melyeket Budapesten szoknak nyomtatni.

EGY OLVASÓ.

Torzsa. Nagyszigethy Kálmán (Nyr. XIV. 406.) ki mondja, hogy *torzsa* nem származhatik az olasz *torso* szóból, még pedig azért nem, mert Calepinusnál *tors* alakban van meg; s hogy az *a* csak mint birtokrag függedt hozzá.

En részemről Calepinusnak, főntebb idézett adata ellenére se változtathatom meg abbeli nézetemet, hogy *torzsa* szavunk az ol. *torso*-nak a képmása. A mi a látszólagos nehézségeket illeti, azt hiszem, könnyű lesz megküzdenni velük s legyőzni őket.

Hogy a Calepinusnál előforduló *tors* nem dönti meg a *torzsa*=*torso* származtatást, vagyis, hogy *torzsa* és *torzs* mint egy ág hajtásai egymás mellett megállhatnának, azt eredeti idegenből került szavainkkal is kétségtelenül be lehetne bizonyítanunk. Így használjuk egymás mellett *mája*: *máj*, *zúza*: *zúz*, *méhe*: *méh*, *tompóra*: *tompor*, *évoda*: *évad*, *keczele*: *keczel* sat.

Ezek szerint nem következik szükségkép, hogy a *torzsa* a *torzs*-nak birtokragos alakja, a mint N. K. állítja s így nem oly „könnyen mutatható ki, hogy a *torzs* szóból származik.“

Ha N. K. következtetését elfogadnók, kissé különös eredményre jutnánk. Minthogy Calepinusnál csak a *torzs* alak van meg, Molnár A.-nál pedig már csak a *torzsa*, ebből az következne, hogy rövid tíz év alatt a birtokragos *torzs*-a általánossá vált a *torzs* tőszónak rovására.

Csakhogy egy kis tévedés van a dologban. Megvan Calepinusnál ugyanis a *tors* mellett a *torsa* is. Az általa idézett „*Fűnek szára torsa*“ után ott olvasható mindjárt: „*Cauliculus*, diminutivum a *Caulis*. Vng. *torsatska*“ (olv. *torzsácska*). Hogy ez nem a *torzs*-nak, hanem a *torzsa* alaknak tovább hajtása, azt nem szükség magyar ember előtt bizonyíthatnunk; azt mindenki tudja, hogy a *torzs*-nak *torzsocska* volna a kicsinyítője.

De lássuk a kérdés velejét: csakugyan az olasz *torso*-ból származik-e a magyar *torzsa*, úgy mint azt az „Olasz kölcsönszók“-ban állítottam? s mi köze van ennek a magy. *tors* szóhoz?

Lássuk először is a jelentésre vonatkozó adatokat.

Torzsa a NSz. szerint 1) káposzta, saláta torzsája, kukoricza torzs; 2) alma, körte torzsája = csutka; 3) a kontyvirág fajta növények virágzata.

Az olasz *Torso*-nak Tommaseo nagy szótára szerint következő jelentése van: 1) fűnemű növények szára, ha a levelektől megfosztottuk; különösen a káposzta tövé-ről mondják; 2) körte, alma sat. csutkája; 3) emberi törzs

a nyaktól az övig; 4) csonka szobor. törzsök, hol a fej, kéz és lábak hiányzanak; 5) minden, mi torony módjára egyenesen fölfelé emelkedik.

Nem feltűnő-e, hogy az olasz szó jelentésének sokkal nagyobb a köre, mint a magyaré, mert magában foglalja a magyar *tors törzs* és *törzsök* szók értelmét is? (a *torsra* nézve vö. Tájsz. *tors*: a kaszálás utáni kemény, vastag fű tarlója; — Ar. Toldi. „Nincs egy árva fűszál a *tors* közt kelőben“.) De *torso*-nak nevezhet az olasz mindent, a mi csupaszon és magánosan égfelé mered. Ez már arra vall, hogy az olaszban járatosabb a szó, mint minálunk.

Mindazonáltal meg kell vizsgálnunk, nem véletlen alakí és jelentésbeli hasonlatossággal van-e dolgunk? Megtalálható-e a magyar nyelvben a kérdéses szó etymonja? A felelet az lesz, hogy: nem; Budenz MUGSz.-ában nincs meg a *lorssa*, más se mutatta ki eddigelé a rokon nyelvek alapján a szó magyar etymonját, magunk is hiába keressük; a magyar nyelv rokonságának körén belül nem találjuk meg kulcsát.

Harmadik kérdés: kimutatható-e az olasz *torso* etymológiája a vele rokon nyelvekből? Diez szerint, mint az „Olasz kölcsönszók“-ban is említettem, a latin *thyrsus* „schössling“-ből származik, mely ismét a gör. *θύρσος*-nak köszönheti lételet. A latin *thyrsus*-szal egyeredetű az ófn. *turso*, *torso*, úfn. „*dorsch*“

A latin *thyrsus*, vulg. *tirsus*-nak Georges (Lat. Deutsch. Handwörterb.) szerint a fönnebb említett „fiatal hajtás“-on kívül a következő jelentése van: 1) bármely növénynek szára, der Strunk, *Dorsch*; Plin; — 2) Bacchusnak s a Bacchansnőknek borostyánnal és szőlőindával körülfont pálczája, melyet a lelkesülten felizgatott Bacchansnők kezükben hordtak.

Ez a *thyrsus*, mint említettük, a gör. *θύρσος*-ból származik, mely ugyancsak a Bacchanaliákon használatban volt pálczákat jelentette s a *θύω* igéből származik (Pape-Sengebusch. Griech.-Deutsch. Wörtrb. 1880).

A jelentés fejlődésének és elváltozásának menete oly világos, hogy fölösleges magyaroznunk.

Már most csak az alakkal kell számot vetnünk.

Az olasz kölcsönszók végső *o* hangja a magyarban rendszerint hosszú *ó*-ra változik; lehetséges-e tehát, hogy a *torssa* az olasz *torso*-nak legyen mása? — Igenis lehetséges, sőt bizonyos is. Az olasznak kétféle *o*-ja van: egy zárt és egy nyílt. Az utóbbi csaknem *a*-ba csap át; pl. a *cosa*, *mostro*, *nove*, *piccolo* szók az igazi olasz szájában csaknem úgy hangzanak, mintha *cása*, *mostra*, *núve*. *piccola* volna. Nagyon természetes tehát, hogy a nyílt *o*-ra végződő *palió*, *pizzolo*, *burchiello* szók a magyarban *pálya*, *piczula*, *burcella* (l. Nyr. XIII. XIV.) alakot nyertek. Ép így a *torso*-, velencei *torzó*-nak (l. Nyr. XIV. 119.) a magyarban csakis *torssa* felel meg.

Azt kérdi N. K., hogy fejtem meg a *torzsa* alakból a magyar *tors* szót? — Sehogysem!

Főtebb láttuk, hogy a gör. *θῶρος* az úfnémetben *dorsch*-sá fejlődött, melyet dialektice *torsch*-nak ejtenek. Mi a szűk jelentéskörű *tors* szót minden valószínűség szerint innen kaptuk s így könnyen megfejtethető, mért nem említettem az „Olasz kölcsönszók“ között.

N. K.-nak azon kérdésére, vajjon a *törs* és *törsök* nem függnék-e össze a *tors* szóval, ki kell jelentenem, hogy nagyon könnyű volna azt mondani, hogy *törs* épen olyan magashangú változata a *tors* szónak, mint *zömök* a *zomok*-nak, *köntös* a *kantus*-nak, *göndör* a *kondor*-nak s hogy *törsök* épen olyan diminutivuma (nem pedig többese) a *törs*-nek, mint *török* a *tör*-nek. *szék* egy eredetibb **székj*-nek s *fék* a *fej*-nek (MUGSz.); csakhogy . . . s itt a bökkenő! — — —

A vatikáni múzeumban a híres *Herkules-törzöt*, „csonka testtörsöket“ bámultomban jutott először eszembe, hogy *törs*, *törsök* s az olasz *torso* egy töről fakadhatnak. Hozzáfogtam a kutatáshoz s rájöttem, hogy a *torzsa* olasz kölcsönszó, *törsök*-öt meg hallgatagon félretettem, mert nem találtam világosan bizonyító adatokra; nem is tudom, mikor bocsátkozhatunk bele ennek a szónak a fejtegetésébe.

KÖRÖSI SÁNDOR.

VÁLASZOK.

A. a Nyelvőr XIV. 185. s B. 330. lapján tett kérdésekre.

A. 1. *Csula*. a) H. Szoboszlón azt nevezik *csulának*, a ki akár ruhájában, akár erkölcsében elhagyja magát. *Kardos Albert*. — b) A *csuha* szót Nagy-Körösiön sokszor hallottam, így is: lecsuha s általában, az ügyetlen, gyámoltalan, magukra mit sem adó, lusta személyekre alkalmazzák. Hallottam ilyen szólás formát: „De nagy lecsuha ember! Milyen volt a menyasszony? Egy nagy lecsuha! Ökrökre is használják, ha lehajlik a szarvuk így is: csajla. Tömösközi Sándor.

A Nyr. 277. lapján (*héba* cikk alatt) ez áll: „A pallást Hajdu-Szoboszlón *házhú*-nak mondják, néha *házhéja*-nak B. K.“ — Szoboszlón nincs sem *házhú* sem *házhéja*, hanem *hásszia* vagy *hásszija*. A közlőknek jó volna még 1001-ikszer is a lelkükre kötni, hogy ne etimologizáljanak. Egy szoboszlai.

4. *Topa*. a) A *topa* szó Kecskeméten van használatban s azt fejezi ki, hogy: bicczegő vagy sántító. Én magam is ösmertem Kecskeméten egy leányt, kit — santa voltánál fogva — „topa Eszternek“ neveztek és egy santa

üveges tótot, kit mindenki csak a „topa ablakos“ név alatt ismert. Megjegyzendő azonban, hogy a *topa* elnevezés csak azon sánta egyénnél alkalmaztatik, a kinek a lábafeje nem hiányzik, hanem csak elgörbült, elferdített. Ott a hol a láb egészen vagy részben hiányzik, a *topa* elnevezés nem nyer alkalmazást. *Ungár Sándor.* — b) A *topa* szót Tápén következetesen *to m p a* értelemben használják. Így: *topa szigony, topa orrú, topa bárd.* *H. O.* — c) II. Szoboszlón *topa* annyi mint: liba-talpú, ügyetlen járású ember. *Kardos Albert.*

B. 1. „A ház melyik részén levő ajtót nevezik *fül-hül* v. *hél-ajtónak*?“ Zalamegyében a padlás neve *hél* vagy *hél.* Így, ha azt kérdezzük: „Hol van a gereblye?“, azt kapjuk feleletül: „a héba“; de legtöbbször így: „a hélon“. Továbbá: „Ma réggel a *hél* tetején szarkát hallottam csörögni; vendég jön“. Ismét: „Bubos tikom tojott a hélon“. A padlásablaknak ezen a vidéken *héllek*, a padlásajtónak pedig *hélajtó* a neve. *Fatér József.*

2. *Mirhó, minor, czompó.* a) H. Szoboszlón igen közönséges a *minor* hermaphrodita s a *czompó* segédbába jelentésben; de a *mirhót* (erős, viharos szél) soha se hallottam. *Kardos Albert.* — b) *Mirhó* a Nagyikunságban egy, már század óta meglevő roppant kiterjedésű gátot jelent, mely a Tisza kiöntése ellen védi a vidéket. Továbbá a hermaphrodita az egész Nagyikunság vidékein népies szóval, közönségesen *minór*, nem pedig *minor*. Én legalább röviden ejtve nem hallottam. *Simonyi Elek.* — c) Gyoma községében *Mirhó* elnevezés alatt egy város rész ismeretes (a község fele); s ugyancsak annak egyik utcáját *Mirhó* utcának nevezik. Hogy eredeti értelme mi, azt nem tudom; de megjegyzem hogy a *Mirhó* város rész, valamint a *Mirhóutca* a község legmagasabb pontja. *Kertész A.* — d) Azt nem tudom, Szoboszlón használja-e a *czompó* szót, de a debreczeni köznép használja; Még pedig kettős t. i. állás vagy alkalmazáshoz kötött és mint tréfás és gunyos nevezést. Mint alkalmazást jelentő nevezést használja a bába mellett segédkező, inkább segítő, fürösztő asszonyra. Tehát nem a segéd bábákra, mert a segédbába a vajdó nő mellett teendőket végzi csak, de a *czompó*, vagyis fürösztő asszony vizet melegít, tüzet rak, vizet visz a fürösztéshez, a bébi ruháit mossa; fizetése néhány krajczár és keresztelői ételmi szerek maradéka. Tréfásan, néha gunyosan használják a *czompó* szót, midőn valaki, férfi vagy nő felügyel, esetleg tőle telhetőleg segítséget nyújt a vajdó állatnak. És a ki ez utóbbi minőségben teljesít munkát, haragszik a *czompó* névért; míg gyermek születésnél megtiszteltetésnek tartja a címet. *Nagy Sándor.*

3. *Kelengye.* a) Békésmegye (Gyoma községében többször volt alkalmam a *kelengye* szót hallani. *Kertész A.* — b)

Torda-Aranyosmegye Harasztos községében *kelengye* név alatt a nép a menyasszonyi hozományt, s nem az ajándékot érti. Ez alkalommal megemlítek egy népies szokást, mely, most, nem tudom, divik-e még, de huszonöt év előtt, mikor még ott tartózkodtam, Gerenden általános divat volt. Annanapkor ugyanis a nép Gerenden a vásárra összesereglett, melyet *leányvásárnak* neveztek s mely valóban az is volt. Az apák t. i. kiállottak a vásártérre rakódott szekerekkel és leányaikkal. A rakódott szekéren volt azon összes butorzat, mely egy gazda ember házához szükséges. Ez a butorzat képezte a *kelengyét*, a mit a leány szülői adtak. Gyakran megtörtént az is, hogy a rakott szekeret leányostul és igavonó marhástul együtt szerezte meg a vőlegény. Ez volt tehát a leány tulajdonképeni férjhez adója, *kelen-déje*. Valjon nem innen származott-e a *kelengye*, mintegy *kelen-dő*, az az *kelen-dővé* tevő? *Horváth János.*

4. *Lomb.* a) Gyomán a *lomb* szót, valamint e származékát is: *lombos*, pl. „lombos fa”, a nép ismeri és közönségesen használja is. *Kertész A.* — b) Torda-Aranyosmegyében, Harasztoson, a *lomb* szót általában használja a nép, a fák ágain kifejelett, egymáshoz sűrűn álló levelekre nézve; sőt néha gúnyból a nagyhajú férfiakra is, ily formán: „Olyan lombos a fejed, mint egy cserfa”. Ismét: „Beh lombos farka van annak a juháskutyának”. *Horváth János.* — c) A *lomb* főnevet zöld fa-ág, többnyire nagy-ág értelemben használják Fazekas-Varsánd református magyarjai Arad megyében; pl. „De nagy lombok leestek ebben a zivarban”. *Steuer János.* — d) Csanádmegye Mezőkovácsháza községében járván, hallottam a „lombos farku kutyát” emlegetni; a kutya maga is, de a farka is hosszúszerű volt. *R.* — e) Hontmegyében Ipolyságh környékén — hol alulirott is nevelkedett — emlékezem, hogy *lomb*-nak neveztük a fákön, illetőleg azok ágain lévő levelek összességét; vagyis például télen a fa áll: törzsből és ágakból, az ágak tavasszal kihajtvák, leveleznek. s ily állapotban *lomb*-nak neveztetnek. Erre nézve még egy fontos, talán igen sok nyelvész által alig ismert elnevezésre hívom fel a t. Szerkesztő úr b. figyelmét, mely fentti tapasztalatomat is csak megerősíti. Ugyanis Ipolyságh környékén a pór nép a topoly fát igen gyakran *limba-fának* nevezi. Ezen elnevezést sehol másutt az országban nem hallottam, mint épen gyermek koromban a pór fiúk között. Természetesnek is találom, hogy a magas topoly fák sűrű lombok által úgy egymáshoz simulnak, hogy azok összesen ismét egy-egy lombot látszanak képezni, — talán a *lomb-limba-fa* eredete is ezzel rokon lehet. *Bussay Kálmán.*

5. *Kija.* Szt. Leány-falván, Arad mellett a *kija* szó *kijó* helyett használatos, de csak a gyermeknyelvben. *Steuer J.*

6. „Hallható-e valahol *fürdik* helyett *füröszik*?” Hallható Aradmegyében (pl. Zimánd-Ujfalun); egy makai asszonytól is hallottam. *Steuer J.*

8. a) Harasztoson, Torda-Aranyosmegyében, közönségesen így mondják: *tprüsskölni*; sőt még ezt is: *tprücsök*. *Horváth János.* — b) Aradmegyében úgy emlékszem, hogy mind a hármat hallottam: *tprüsszent*, *tprüsszög*, *tprüssköl*. *R.*

9. *Csákos*. Nagykunságban a *csák* főnévnek *csákós* melléknevét használják; pl. ha valakinek magasabb tetejű kalapja van, rendesen mondják: „Miféle nagy csákós ember ez?” *Simonyi Elek.*

10. „Mondják-e valahol: Szebbek a mi birónkéi?” a) Igen is mondják. Az ipolysági dialektus hatása folytán nevelkedvén, s magam is szeretvén a népies kifejezést használni, úgy hogy ennek befolyása alatt én is még ma is néha használom ezen kifejezést, pl. hol egy tulajdonosnak több, vagy csak két, sőt esetleg 1 páros tárgya értetik, azok többesben fejeztetnek ki. Ime itt egy példa: „Be szép pár malacza van a szomszédéinknak”. Válasz: „De sokkal szebbek az enyim a páméi”. Valóságos palócz kifejezés; de igen sokszor hallható, s mondhatom, még csodálkoztam, hogy a „Nyelvőr” munkatársai ezt nem hallották, s hogy ily megszokott (legalább előttem az) kifejezés, vagy szólás formának valódiságát kétségbe vonják. *Bussay Kálmán.* — b) A mint én tudom Nagykunságban mindenütt, pl. Kunhegyesen, Madarason, Kis-Ujszálláson, Karczagon, az ilyen mondasra: „Szép lovai vannak Bálint gazdának”, csak így szoktak felelni: „Szép, de szebbek a Samu gazdáé.” *Simonyi Elek.*

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Kiskunságiak.

Mindég bolon lössz ű, még az asztalos mög nem vaczkol neki: míg koporsóba nem teszik.

Kikeszték az új szalonnát: mikor a gyereket először verik meg.

Kinyút kilencz kutya hosszára: cifrán fölöltözve kevélyen jár, vagy más módon mulatva kitesz magát.

Azt kapod a mit a Révész béröse.

Vargátránt: a csizma, ha a meleg kemenczére teszik.

Möggjárta száztű hosszát: Hiába járt.

Dögrováson van. (A juhász rovást visz az eldöglött juhokról, s a melyik már nagyon rosszul van, azt akár előre is

felróhatja. A fenti mondás tehát: egyik lába a sirban van. — Aba-
ujban is Nyr. II. 557).

Tüvirű högyire: nagyon alaposan pl. megvizsgál vmit.

Rá hágott a ló az erszényre ha t. i. nagyon lapos.

Fülem mellett a gazba: Így szokták útba igazítani, a
ki vmit nyakra főre keres, s folyton kérdi, hogy hol van ez s ez.

Kidugja a szömit: vmi kevés értékű tárggyal elégit ki.

Kéz után keletlen, lapát után sületlen (kenyér).

Mén a béle: hasmenése van. (Veszprém Nyr. III. 184).

Befogták neki a könyér útját: torkon ragadták.

Szent életű vassfazék, csak a füle kormos: álszen-
teskedőről mondják.

Bekorczol: befon, rászed.

Kihögyöz, kisémmez: osztózás alkalmával rövidségbe
ejt vkit.

Nem vőszik: nem „gilt”. Játékban vmely érvénytelen mű-
veletre, a mit újra kell megtenni, ezt mondják: Ezt nem vőszik.

Nem nagy lelke puffanására esik: nem nagyon vesz
vmit a lelkére.

Lélőkre! ha vkit nem igaz munkán vagy hazudozáson kap-
nak, ezzel szokták figyelmeztetni. Az egyszeri ember aztán így felelt
erre: Lélők, lélok! De hát én hogy élők?!

Puha embőr: dologkerülő, akár restségből, gyengeségből,
vagy kényeztető nevelés folytán.

Ráteríti a vizes lepedőt: rávall, vkinek bűneit elárulja.

Rávakar: u. a. de tréfás értelemben.

Hetet havat ígér: a ki vmely kötelezettsége teljesítésére
mindig más-más terminusokat tűz ki.

Üző-fútó. Bejár ahó üző-fútó: Mindenféle népség előtt
nyitva az ajtaja.

Kirántották alúlla a gyíként: meghalt.

Kétfelé vágta a könyeret: a házasfelek, midőn el-
válnak. (Nagykunság Nyr. II. 274).

Kétfelé hánták a sonkát: u. a.

A jég is ott szakad, a hun legvékonyabb: szegény
embert leghamarabb éri a szerencsétlenség.

Az ördög is oda mén szarni, a hun legmagosabb
a högy: a gazdag embert hamarabb éri a szerencse.

Eső nyeresz czigán vesztés: kártyázás közben mondo-
gatják. (Hm. Vásárhely Nyr. II. 334).

(Kis-Kun-Halas.)

KORDA IMRE.

Népmesék.

A szegény ember sa zördög*).

A szegény ember meg vót erőssön szarulva, s elindult, hagy immá keressen cséplést. A min ment az útan, eccé csak megtalálta a zördög, s aszkérdette, hagy:

— Huvá méssz te szegény ember?

A szegény embernek a csép s a gerebe a hátán vót. Asz mangya a szegény ember, hagy:

— Én biza csak ide menyek, a hunn éppeg kapak cséplést.

Aszmangya ére a zördög, hagy:

— Ájj meg te szegény ember; há nem jünnél velem?

— Vaj igen biz' én, jó szívvel.

Evel émentek, s égyg hejt el is kesztek csépéni. A szegény embernek csak ajan fa hadarója vót né, min nekem, s csak min verte nagy lassan, pik-pakk, pik-pakk, pik-pakk. A zördögnek vót egy fájin vas hadarója. már ő sakkal többöt tudatt csépéni. A mind é végzik a cséplést, mit, asz kérdi a szegény ember, hagy:

— Na te őrdög, itt van két rakás, há má neked mejik kell inkább, a küsebbik vaj a nagyabbik?

— Nekem a nagyabbik.

— Na nekem jó lessz a küsebbik is.

A min neki faktak, hagy immá vigyék el, eccé csak láttya a zördög, hagy a szegény emberé mijen fene nehéz, s az ővé csak ajan mind a tallú. Asz mangya a zördög.

— Te szegény ember, te, a zén rakásam a nagyabbik, a téjéd még fél akkara sincs, mégis a téjéd a nehezebbik, hagy lehet az?

— A biz a csak úgy, hagy abba a nagyba csupa pajva van, s még égyg szem sincsen.

Erössön megharagudatt ére a zördög.

— Nem úgy nem, te szegény ember, asszuk másképpen el. Tésis (te is) csak addig verted, a még én, s nekem még se legyen még égyg szem tiszta búzám se? Min csak a téjéd legyen az egészs? Asszuk csak el, újból.

— Én asse bánam, mangya a szegény ember. Prabájjuk meg, abblól a más kalangyából a mejikünk több szemet ki vér: azé legyen a küsebbik rakás.

Na jal van; megörvöndött ére erőssön a zördög, hagy immá a zővé lessz a tiszta búza mé neki vashadarója vót, savá többöt verhetett, mind a szegény ember a zővével. A zördög el is keszte vágni istenesen a búzát, a szegény ember csak ütögte nagy lassan. Há amind évégzik: üsmét a szegény embernek vót több bú-

*) Az *ő*-vel jelölt hang az *e* és *ő* között áll, s úgy keletkezik, mintha *ő* hangot akarnánk kiejteni, de a rendnél nagyobbra, kissé lefelé, hosszúra nyitott ajakkal ejtjük ki a hangot K. M.

zája, mer a zördög vashadarója min ketté vágta a búza fejit, s égygy szem nem sak: de még annyi sem hullatt ki belőllő.

— Na már látam, hogy újból megcsaltál, te szegény ember, de háram a Zisten igazza; prabájjuk meg mű is háram versen, hogy mejikünk tud többöt. Gyere, fussunk verset!

Neki is futamattak, de a zördög jobban győztő, má el is hatta a szegény embert. Látta má a szegény ember, hogy a zördög huncvút s leveri, s gandalkazatt, hogy hagysmint tudná ő mégis legyőzni. A mind éppen égygy bakar felé futattak, aszmangya a szegény ember a zördögnek, hogy:

— Te őrdög, én biz a nem futak többöt vélled, hájsze te nem is igen tuce; hanem éppen itt van nekem a kicsi őcsém, fuss te csak vélle, ha van kurázsíd.

Aval megrugta a zember a bakrat, s há ki ugratt égygy nyúl, csak égygy csepp vót, de mégis csak égygyet ugratt, s mingyá úgy éhatta a zördögöt, hogy a zasztán szégyenletibe abba a szen pilanatba úgy ément, hogy saha sem jött vissza többöt, s a tiszta búza mind a szegény emberé lett. Így járt a zördög a szegény emberrel!

(Szőkefalva, Kisküküllő megye.)

KISPÁL MIHÁLY.

Kiolvasó versek.

Jákóbnak vót hat fia.
Mind a hat csizmadia;
Simi, Samu, Sámuel,
Dini, Dani, Dániel.

Egyg-előre, két-kettőre,
Három hatra, hat kilenczre,
Üss ki tizet tizenegyre,
Kifutóra, befutóra,
Egy jó puffót a hátára,
Öron bukk, s omol oda.

Hárman mentünk a gödörbe,
Ketten jöttünk ki belőle;
Nizz be, Pista zablakon,
Ki pipál az asztalon.
Émez ur, amaz ur,
Az a tekintetes ur.

Néném süttött pogácsát,
De nem adott belőle;
Én is süttök kalácsot,
Én se adok belőle.
Tettem a kosárba,
Víttem a vásárba;
Kérdik a vásárba,
Mi van a kosárba.
Túrós béles, dereje,
Egyél Jancsi belőle.

Ej haj vád liba
Mit ettél a lakziba?
Tekintetes káposztát,
Méltóságos rátottát.
Bebőrödzött a lencse,
Villámlik a zsendicze;
A zsidónak nincs országa,
Pokolba van koronája;
Itt verik a kípédre, kípédre.

(Hajdu-Szoboszló.)

KARDOS MATILD

Mit beszélnek az állatok?

Ha a kutyát megütik, így jajgat: Faviig, faviig, faviig.

A disznók, mikor a kondás az esőben hazafele hajtja őket, így beszélnek. Az öreg: Ha én eztet tudtam vóna, köpenyeget vettem vóna. A kicsinyek: Én is, én is, én is. Este, mikor éhesen rohannak hazafelé a csürhéről, valamennyi ezt visítja: Áprillillis, áprillillis, áprillillis.

(Szatmár megye.)

SOLTÉSZ ÁRPÁD.

Tájszók.

Szatmár megyeiek.

- lapótya: egy bizonyos turós-lepénynek, bélesnek a neve.
 lóstat: fut, fárad, szalad; valami után szorgosan jár, lótfut.
 labodázik: restül, lomhán csinál valamit, dolgozik, csak az időt veszti.
 lingyik: tréfás, vagy inkább gunyos csufondáros neve a női ivarszervnek.
 lére hajt: koptat, nyü valamely ruhát, eszközt. Ezt ugyan hamar lére hajtottad; elnyűtted.
 lipistes: hanyagul, pongyolán öltözködő; mondják lipistán huszárjának is.
 lepcsés: durva, goromba, tisztátalan, szennyes öltözetű; innen: lepcsés száju: tisztátalan, fajtalan szavakat használó, veszekedő.
 lajhó: könnyelmű, bohókás, valamivel keveset gondoló, de jókedvű.
 locsol, locsból: vizet öntöz, locsol, vízben lobácsol, locsbátol, a vizet szükségtelesen vesztegeti.
 lerácsol: elhallgattat, hallgatásra kényszerít.
 lazuska: játszva tölti, fecsérli az időt a helyett, hogy dolga után látna.
 lödörgő: ide-oda lóg, himbálózik; ördögve le s fel jár-kél, lötyög.
 lödörgő: tréfás neve a férfi ivarszervnek; innen a találós mese: dombon ülő Demeternek kinn a lödörgője: a harangnak az ütője, nyelve.
 lupa: ügyetlen, otromba keze fogású, lomha.
 laktor: hosszúsági mérték: egy öl; a német klafter-ből.
 lógérezik: dolog nélkül jön s megy, kerüli a dolgot.
 lobban: hirtelen távozik, vagy érkezik valahonnan. Úgy ellobbant innen, hogy észre se vettem.
 lepetel: összevissza jár a szája, veszekedik, lármázik, kelepel.
 mázgital: mázol, mázolgat, beken valamit; ehhez hasonló jelentésű a mázgál.
 mohog: magában, bosszankodva érthetetlenül beszél, dohog; ennél hangosabban, de szintén alig érthetőleg beszél az, a ki motyog: akadozva beszél.
 makog: mondják a nyúl szakadozott hangjáról, valamint az alvó emberről, mikor álmában dadogva beszél.
 mufli: ostoba, ügyetlen.

matahula: lassu, rest, nehéz járású, ügyetlen, otromba.

mereglye: a lekaszált s szárított fűből először merenglyét, apró boglyácskát csinálunk; ha a széna szárazabb, akkor a merenglye nagyobb lesz, utóljára boglyát, kazalt csinálunk belőle; e szerint a merenglye itt apró szénacsomó, boglya alakba rakva; az alvidéken: bukó, rudas, petrencze.

mellértés: olyan szövet, kelme, különösen selyem, a mely több színt játszik.

motoháricza: ügyetlen keze fogású, lassú.

maczakárkodik: gyermekekről mondják, mikor játék közben egymást tépik, ütik, verik.

maczurkodik: sokban szintén hasonlít a maczakárkodik szó jelentéséhez.

macskáodik: fonalról mond-

(Nagybánya. Szátmár m.)

ják, mikor ez összeviszza sodródik, bomlik.

mérekedik: összemérkőzik.

muszit: kényszerít, kényszerget.

matat: keresgél, kutat.

motrosál: babrál, ide-oda nyul, nyulkál.

monyászol: restül, lomhán csinál valamit.

megbakolta magát: megátalkodott, ellent áll.

mezga: azon nedve a fának, mely a fa teste s héja, kérge között van s eszközli azt, hogy a kéreg könnyen lehámlik a fa testéről.

mula, muláta: ügyetlen, gyáva, mulya.

marczafánk: olyan tézstasütemény, melyet senki sem látott, nem ismer, csak hírét hallotta; az enni nem akaróra szokták mondani: talán bizony marczafánk kellene?

KATONA LAJOS.

Kiskunságia k.

dadara: a ki hadarva beszél.

dagajos: döllyfős, gűgös.

daku, dakuködmén: birka-bőr dolmány. A „ködmén“ csak derékig ért, de ezt már nem viselik, s újabban daku vagy ködmén mindegy.

darudőböggő: nagy, hosszú, kemény bőr daku (tréfásan).

daruláb: a Chondrilla juncea növény gyökerén levő madárláb forma gyöngye csirahajtás, melyből tavasszal salátát készítenek.

darvadóz: szállingózik; nagy területen ha kevés ember járkel, ezek „darvadoznak“ ott. Ezt is mondják: Éfélig fönn darvadoztunk: virrasztottunk.

(Somogyban: beteg, különösen gyomorhajban Ny. III. 141.)

dajna: rossz életű nőszemély.

dávirikol: esetlenül dalol, gajdol.

débélla: nagy idomtalan testű nő (Szabolcs. Ny. XII. 47.)

denczöl: léhever, lenyomkod; pl. lédeczöli az ágyat a ki a felhalmozott vánkosokra rádől. v. ráfekszik. (Pannonhalm: denczöl. Ny. XII. 187.)

délibátor: tolvaj. (Vásári műszó; délben ugyanis a mesteremberek évéssel levén elfoglalva, ilyenkor a tolvaj bátor.)

dévérnyáz: tivornyáz (Kecskeméten devernész Ny. X. 380.)

- difinyó, difinyós: jó, jeles, fáin (gúnyos mellékért.) (Félegyháza: Nem valami difinya: n. vmi különös Ny. IV. 559. — Eredetére tán világot vethet e kifejezés: de finyi pipa: de fáin pipa. Veszprém Ny. III. 89.) Difi: tündöklő (Ny. XII. 527.)
- dobár: kitömött (erszény, zacskó.) Hm. Vásárh. M. Népk. Gyűjt. II. 273.
- dobogó: gyaloghíd (Somogy Ny. XI. 238.)
- dóka: kabát, köntös (szövetből készült)
- dorbézol: tivornyáz.
- dsindsa, dsindzás: vizvette, tocsogós rét.
- duczi: a nők testhez álló rövid téli felöltője. Fialat nők viselik, posztóból és vattából készül, az öreg asszonyok csukája bőrből. (Közép-Baranya Ny. III. 282.)
- duczifaros: kövér, széles farú.
- duhaj, duhajos: tolvaj, orgazda, betyár egy személyben.
- duruzsol: dörög, zúgolódik, morog. (Szeged Ny. VIII. 235. — R.-Szombat Ny. X. 88.)
- dúz: földúzza az órát: duzzog.
- ebihal: kutyahal, a béka első alakja (Somogy Ny. XI. 238).
- eligazít: elutasít.
- előcsahos: előjáró a munkások közt.
- előhasi: első borja a tehénnek.
- előz: 1. Elfogja vkitől a világosságot. 2. Előre halad. Pl. Étagadtá 5 frtomat, pedig avvá nem sokat előző: nem sokra mégy vele.
- előte: a sárkemencke szájának szintén sárból csinált félkör alakú ajtaja. (Szeged Ny. VII. 235. — Bihar m. Ny. IV. 44. — R.-Szombat Ny. X. 88. — Mezőtúr Ny. X. 437. — Szathmárban: elitő Ny. X. 525.)
- enczönben cz: vmihez való aprólk, kellékek.
- eresz, ereszet: a háztetőnek a csurgás és a fal közti része, máskép isztorhaj.
- eggyetmás, házi egyetmás: házi butor.
- ébámul: ellep, elborít. Annyi a kácsa, hogy egészen ébámúja a vizet. A régi nyelvben: elbamol, bebamol. Tinódinál: Szögedi veszedm. 75. Ali basa. 285 (L. Régi Magy. Költ. Tára III. 420. l.) — Fajszról közli a Ny. VII. 281. Elbámolta a viz a folyó partját: elhordta. — Elbámul másik szokásos jelentése (elcsodálkozik) is megvan.
- ébérmáll: elkeresztel, elcsúfol.
- écsigáz: kifáraszt, kimerít.
- éfődel: eltékozol.
- éfog: elfogad (Gyöngyösinél: Vagy ha elfogja is, azt csak abban hagyja, t. i. a levelet. Mur. Vén.)
- éfűll (elfű): megesküszik vmire. Pl. Azt nem hiszöm, ha csak é nem fűlöd. Az „elfűllás“-nak aztán ez a formulája: de biz isten, v. bizony úristen.
- élevel: elpletykáz, vmi megtudott hírt gyorsan odább ad.
- émihájlik: elnyilik, elveszik (Hajdum.: megmihályodik. Ny. VII. 235.)
- épántol: megver.
- éputtyan: semmivé válik pl. vmi terv, szándék v. kezdemény.
- étőkit: elrongál, elveszteget, elpocsékol. (Tinódinál: Törrel nyíllal igen tekintik vala. Zsigm. kir. krón. 205. l. U. o. 412.)
- édő: az anyját így szólítja a

gyerek. (Veszprém-ben é de Ny. III. 89. — Hm.-Vásárhelyt édős: anya Ny. VIII. 92.)
 é f ó t: (gúnyos) mindenféle felölthető ruhadarab. Vessd le má azt az éfót. A kis gyermek álladóját is hívják így.
 é g ö d e l ö m: égődelöm-rossz, é.-kegyetlen, é.-jósziw stb. összetételekben: rendkívül, képzelhetetlenül rossz, kegyetlen stb. Szilády Á. Ny. I. 122. az „ég”: szent régi szótól származtatja. (Székelyföldön: égédelem: harag, bosszúság, sze-

relem Kriza Ny. III. 423. — Ígdelem rossz cseléddel a dolgoztatás. Mezőtúr Ny. X. 285.)
 é h a: a kocsi belső részében levő keresztfa (a régi jóh változata).
 é h o m r a: éh gyomorra. (R.-Szombat. Ny. X. 88).
 é n y á l (éh-nyál v. éj-nyál?) reggel evés előtti nyál. A nyakmirigy daganatát pl. ényállal kell megkenni, hogy elmuljon.
 é t e t, m ö g é t e t: megmérgez. (Kecskemét Ny. X. 380.)
 é v ő e s z k ő z: ess-zeug.

(Kis-Kun-Halas.)

KORDA IMRE.

Alföldiek.

l a p i n t: valami tárgynak lapjával kissé megüt. „Anyákám! Pista a léniával megütött. Csak éppen meglapintottam“.
 l e b e n k é l: libonkál pl. csónak a vizen. „Úgy lebenkéltekünk a csónak, hogy majd elmerültünk“.
 l e c c s: lágy főzelék, elfőtt növényétel. „Panni! vigyázz az ételre, ne legyen belőle leccs“.
 l e p p e n c s: éji papucs, csoszogó. „Fiam, hozd el a leppencset“.
 l e p p e n c s e s: lompos, lusta öltöztető, férjszöktető nő. „Ugyan Trézi, hogy lehetsz menyecske létedre olyan leppencses, nem félsz, hogy az urad megszökkik tőled“.
 l e p e n d e r í t: valamit gyorsan leír. „Ezt ugyan lependérittem“.
 l e s z í n e l: letisztáz pl. mézet. „Színel le a mézet“.
 l i p á n t o s: leppencses, nehézkes járású. „Ugyan ne lipántoskodjál, nem szégyenled ma-

gad? Nézd meg azt a lipántos csirkét, mi a baja“.
 m a j: valami üregnek belső része. „Nézd meg fiam a verem maját, szedd ki onnét is a buzát. Hol van a kulcs éds anyám? Ott van az ágy majban“.
 m á l l a d é k: felvált sár. „De sokáig jöttél haza Pista. Vátag siettem, de a málladék mind a kerékre ragadt“.
 m á t r a: nádra, anyaméh. „Ugyan Kata néni, húzogasson meg; mert feljött a mátrám“.
 m e g k e s e r ü l: megbán. „Majd megkeserülöd te még azt“.
 m e g p e n d e r í t: megkondogat pl. betűt. „Éds apám, nézze keed csak, ezt a betűt hogy megpendérittem“.
 m e g r á n t: megkárosít. „No az a rossz tinó engem ugyan jól megrántott“.
 m e z g e l e n í t: vagyonából kiforgat. „Engem ugyan az atyafiak jól megmezelenítettek“.
 m i c z i n a: gancsó, kancsó, hón-

alj alatt támadt érzékeny fekélyes kelés. „Mi a baj Pista? Jaj barátom a miczinától nem bírok aludni“.

móv a: preló. Bácskában némely helyen még meg van az a jó szokás, hogy barátságból elmennek másnak közösen szántani vagy kukoriczát fosztani. Ilyenkor a gazda háza elé egy zászlót vagy zöld gallyat tűz,

vagy pedig valakit megbíz annak közhírré tételével. A munkáért nem fizet, hanem a munkásokat enni és innivalóval látja el. Néha azután a munka bevégezése után tánczra is penderülnek a munkások. E barátságból végzett munkát nevezik móvának. „Gyerünk móvába szántani vagy kukoriczát fosztani“.

SAMU JÓZSEF.

S o m o g y m e g y e i e k.

a b á r o l n i: fonnyasztani, pl. húst vagy disznóöléskor a tüdőt, májat stb.

á s p á l ó: mótolá, melyre az orsóról a fonalat felmótólálják.

b á b o s: mézeskalácsos.

b a l o g: suta, ki inkább a balkezét használja.

b o m h é c z: pohos, általában az evésben és ivásban telhetetlenkedő.

c s u h i: árva káka.

c s u m a: suska; némely vidéken: c s u h a j.

d u r u n g: dorong.

d ö n t e n i: homlítani, pl. szőlőt.

e r e s z t: rajzik, pl. a méh.

f o l a t: üzekedik, pl. a tehén.

f ü s t ö s: szennyes ruha.

g ö b e: emse, kocza disznó.

g ü m e c s: kavics; pl. gümezsős (kavicsos) út.

g ö l ö n c s é r: fazekas.

h o r d o z n i: berenálni, pl. a földbe vetett magot.

h u m n i: hunyni; pl. behumta a szemét.

k ü e s z t ö t t: főtt sódar vagy szalonna.

k u k a: néma.

m o n y a s: csődör, ménló.

m e r ő g l e: mintegy 3 láb hosszú, ujjnyi vastag fa, melynek

mindkét vége ki van hegyezve, mit az asztag kerületibe szurkálnak, hogy az asztagra hányt szalma fedélzetnek fenntartója legyen.

m é g g y e r ö k ö z n i: szülni; pl. „Sára is meggyerőközött“.

m e l ö n c z e: kerek tekenő.

p o c s o v i c s: lakodalomra hívogató. Nem vőfély, hanem egy már éltetb, a faluban tréfáiról némi elmésségről ismeretes ember, pl. egy ket kapitulációt kisorsogált katona.

p a s z i t a: komalakzi.

p é n z é s: pálinkás pohár.

r a f a n c z: élheterlen, haszontalan, pl. ember.

r e d v e s: reves, pl. fa.

t ü s k e s z ö l ő: köszméte; némi helyen p ö s z m é t e.

t é g l á z ó v a s: vasaló.

t ü s z k ü: kova.

t á k: tyuk.

t i k m o n y: tojás! Általában minden tojást tikmonynak neveznek; pl. l u d t i k m o n y.

z s i r k a: tepertő; némely helyen p ö r c z.

z s o n k a: sódar.

v o n y i g ó: szénahuzó, szalmahuzó.

v a s f a z é k: üst.

CSEKE BALINT.

Mesterszók.

Kerékgyártó mesterség.

Kerejártó.

Eszterga. Eszterga-csap, e.-véső, e.-szolga, e.-ék, e.-állvány.
Vonószerk, v.-kés.Fűrészek: kerekítő f. (schweifsäge), lyukf., kiakasztóf.,
kézif., erte czóg (erste säge), svábczóg, lukezóg, sliszczóg, gróczóg.Vésők: holkerv., gömbölyű v., lapos v., csapos v., füles v.,
gérviső (srégvéső), astókv., marokvas v.

Fűrúk: kerekagyf., furdancs (francia fúró).

Gyaluk: nudgy., vísó gy., filung gy., szarvas gy., eresztő gy.,
karnisz gy.

Ráspolyok: lapos, félgömbölyű, finum r.; slikfájl.

Kapocska (gömbölyű fánál faragáshoz). Görbe czirkalom. Göm-
bölyű darabot átmérni (átmérőt keresni). Srégmónsz, vinklimónsz.
Hevedervágó. Strajmódli, famódli. Lokpályi. Faragó fejsze, kereszt-
fejsze. Szekercze (lyukas). Pank (faragó pad). Pangázli (bankeisen).
Vinkli. Czverhók. Tisztító vas, körömvás. Punczág. Sinór. Vízmer-
ték. Dongahúzó. Kerékszerk. Kötis. Bunkó. Furkó, hasító furkó
(hosszúnyelű). Steklikis. Stóg (belejön a steklikisbe). Rajzkis (nye-
les, evőkésnagyságú fűrész). Czitling (tisztításra való: ziehlinge).
Czitlingfenő. Dórni (szeget ütnek vele: dorn). Ropánt (rauchbank).
Rókás kis (rövid vonó kés, róka van rajta).Mit csinál a kerejártó? Farag, czirkalmaz, fel-
szabja a keréktalpat, osztán ráveri, leékel, körülbár-
dolja; osztán simít, csapol (a küllőnek a csapját csinálja),
lapol, cziklínge, kerékagyat fúr, vís, beküllőzi a
kerékagyat a székbe, talpal, osztán bepuskázzák a kerék-
agyat, ha vastengelyes, kifúrják, ha fatengelyes.

A kerék részei: keréktalp, küllő, kerékagy, végiglyuk.

(N. Kun-Madaras.)

KÖRÖSI SÁNDOR.

Népdalok.

1.

Este van, nem látok,
Gyűjcs babám világot;
Csókolom a szádat,
Piros két orcádat.Arra kérem komám uram,
Gunározza meg a ludam.
Gunára ketteje,
Szabad a mezeje.

(Kengyel. Heves megye.)

WOLF VILMOS.

2.

Fejér fuszujka virág.
Ne jűj hazzám napvilág;Gyere inkább sütétbe,
Uczu te! hagy újkek a zölődbe.

(Csapó. Kisküküllő megye.)

KISPAŁ MIHÁLY.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Bulyovsaky-
utca 6. sz.

XIV. kötet.

1885. NOVEMBER 15.

XI. füzet.

A MAGYAR NÉVRAGOZÁS.

7) Az -ig rag.

Az -ig rag, mint nyelvemlékeink bizonyítják, azelőtt -ég volt: *eddeglen* Münch. c. (de u. o. ilyenek is: *ideiglen*, *miglen*); *addeg*, *addeglen*, Bécsi c.; *mendaddeg* Ehr. c. 79. *napottesteg* 65. (de *menyg* u. o. i. stb.) *adzeg* Debr. c. 12. (*adzyg* u. o. 97.) *valteg* váltig Lev. i. 13. *valtheugh* 167. stb. stb.

Ez az -ég a nép nyelvében itt-ott mai nap is hallható. Így különösen Háromszékben, de ott is csak némely határozók fordulnak elő állandóan ilyen alakban: *meddég*, *addég*, *eddeg*, *többég* stb. (l. MNyszet. VI. 208.) De más vidékekről való közleményekben is találkozunk vele; így egy veszprémi: „csak *e darabég* (egy darabig)“ Ny. IV. 82. egy ormánságiban: „*kicsinyeg*: kevés ideig“ II. 278. s egy szege-diben: *addég*, Szeged n. II. 110.

Néhány régi írónk helyesírása azt bizonyítja, hogy a régi -ég és a mai -ig közt volt egy átmeneti alak: a hosszúhangú -íg. Vö. *torkíg*, Decsi adag. 153. *estueíg* Kár. bibl. I. 138. *napíg* 314. *ezüstíg*, *buzdíg* u. o. 424. *Isteníg* 470. *eszten-deíg* MA. bibl. I. 114. *eggyül egyíg* MA. tan. 187.

Ismeretes alak az -ig ragnak az enklitikus -len-nel való bővülése. „Ehhez végül tétetik néha *lan*, mely valamicskével hathatósítja a szó értelmét, p. o. mái *napiglan*, egy *ideiglen* mind *végiglen*, *untiglan*, mind *addiglan*; *miglen* felejtess el Uram? én *hozzámiglan*“. Gyarm. nyelvm. II. 129. Ez a járulék kivált az időhatározóknál használatos.

Van azonban egy másik bővült alakja is az -ig-nek, de ez csak a régiségben található. Ugyanis a Kulcsár codexben (s a vele azonos tartalmú Keszthelyi codexben) -ig v.

-*iglen* helyett legtöbbször -*igen*; pl. „the byzonsagod mynd *egygen* vagyon”: veritas tua usque ad nubes Kulcs. c. 84. „*estigen* syralm meg marad:” ad vesperum demorabitur fletus” 64. „ygen keves *ydeygen*.” adhuc pusillum Keszth. c. 109. stb. stb. Ez az -*en* szintén csak olyan nyomósító járuléknak látszik, mint a föntebbi -*len*; v. ö. *azért-an*, *hogyan* stb.

Viszont elül van látszólag egy *d* elemmel bővülve az -*ig* rag ezekben: *addig*, *eddig*, *meddig*. Az első kettőben a *dd* valószínűleg az *az*, *ez*, *z*-jének eredetibb alakja, a harmadik pedig amazoknak analogiájára keletkezett a szabályosabb *míg* helyett. Említhetjük még ezt a csángó kifejezést: „nézz *kevesdég* e fejembe” Nyr. III. 335; ez talán a rokonértelmű *kicsiddég* kedvéért van a kicsinyítő *d*-vel képezve, ha csak azt nem tennők föl, hogy mind a kettő összevonás útján keletkezett e h. *keves ideig*, *kicsid ideig*. Hasonló látszaton alapszik az -*ig* ragnak az a -*nég*, *nyég* mellékalakja, melyet a székelyek használnak ilyen kifejezésekben: *semminég*: nullatenus, Apáczai Csere enc. Kresz.; *egy szikrányég* sem vön-ném számba (Udvarh.) Ny. IV. 227. „*járásnég*: egy mérföld járásnyira” II. 522. „A határvető *ig* rag h. *ég*, *nég* v. *nyég*-et használunk [Csík megyében]: *egy ólnyég* van kertünkötől; *egy órányég* sem várom, egy kicsiddég v. *egy küsnég* leülök; *husznig való*: körülbelül húsz” Székely. egyeslet évk. IV. 41. Ezekben a -*né*, *nyé* *nyi* melléknévképző előzi meg az -*ig* ragot. (Fogjuk látni, hogy ezek régibb nyelvünkben a *g* nélkül, tehát látszólag ragtalanul is előfordulnak. L. a ragtalan határozókról szóló cikket).

Lássuk most, mennyit mondhatunk az -*ig* ragnak eredetéről. Mindenekelőtt megjegyezzük, hogy a rokon nyelvek közt csak még a zürjén-votjákban van ilyen rövid terminativus, határvető rag, pl. *ar ősz*, *aröz őszig*. Evvel a m. -*ig*-et nem azonosíthatjuk, a többi rokon nyelv pedig olyan kapcsolattal fejezi ki a határvetést, minő pl. a latin *usque ad* vagy a német *bis zu*. Így hát a rokon nyelvek részéről nem is várhatunk közvetlen fölvilágosítást. A finn nyelvnek liv dialektusában van egy *aig* névutó (pl. *jog-u aig an den bach*, *aiga rand*), mely mind alakra, mind jelentésre nézve közeledik a m. -*ig*, -*ég* raghoz. Csakhogy ez a livben nyilván sokkal újabb kifejezés mód, hogysem a mi ragunkkal való

ösrokonosságát föltehetnők; az eddigi egyeztetéseket pedig még kevésbbé fogadhatjuk el, mert nem is az ugor nyelvek alakjaiból indultak ki. Révai ugyanis az *-ig*-et az ugyanezt jelentő héber *ad*-dal tartotta egynek (az Elab. Gramm. III. részében); Vámbéry meg a csagataj *-deg usque* szócskával veti egybe (ezt Budenz NyK. X. 102. azért is kifogásolja, mert „tulajdonkép adverbium, csak dativus után áll”; v. ö. lat. *usque ad*).

Ílára van még az a lehetőség, hogy magának a magyar nyelvnek segédeszközeivel kísértsük meg a megfejtést. Ha a határvető jelentéshez keresünk alkalmas etymont, leg hamarabb az a magyarázat jut eszünkbe, hogy az *-ig -ég* ragban talán a *vég* főnév lappang. Összevethetnők pl. az *-ig* jelentésű angol *till*-t, mely nem egyéb, mint a német *ziel* ,cél, vég’ főnév; továbbá egy cseremis sz szerkezetet: *arha mučko-lan* egész héten át, egy hétig (NyK. III. 424.), szó szerint: hét-vég-nek, hét-véggé (dativus; az alapszóval v. ö. *mučas* finis, cacumén). De valamint itt a véget jelentő főnév mellett még egy lativ ragot látunk, ép úgy elvárhatnók ezt a magyar *-ig* rag végén; ilyennek pedig az *-ig* rag alakjaiban nem találtuk nyomát. Azért nézetünk szerint ennél a magyarázatnál is találhatunk valószínűbbet.

Ha összevetjük ezeket az időhatározókat: *többsé, kissé* ezekkel: *többség (többig) kisség*, vagy ezeket a fokhatározókat: *kevésbé, hagyításné, hanyattá*, ezekkel: *kevesség* („egy kevéség rebegő nyelvű volt“ Haller hárm. III. 70), *hagyításné, hanyatég* (szék. Népk. III. 352): akkor arra a gondolatra jutunk, hogy az *-ég* rajnak *g*-je talán csak enklitikus nyomosító elem (minők később újra járultak e raghoz: *-en* és *-len*, l. fönn), és az *-é* nem egyéb mint az ismert *-á é* lativ rag. Hiszen a *kissé-g, kevésé-g* nem is az *-é*, hanem a *-vá vé* rag mellé veték föl ezt a *g*-t, s ugyanezzel az elemmel találkozunk egészen másnemű határozóknál is, pl. *innég, onnég* stb. Ha az itt adott magyarázat áll, akkor az *-ig* rag eredetileg csak lativus. csak irányítást fejez ki, mint a latin *ad*, német *zu* is használatos ilyen értelemben. Hogy pedig a nyomosítás helyén van, bizonyítja az újabb *-len* függelék s még inkább a szokásos *mind* és *egészen*: mind a vízig, egész az évig.

8) A -tt rag.

Magánhangzó után -tt, másahangzó után -t, pl. *Györött*, *idött*, de *oldalt*, *mikort*; éppen úgy mint a perfectum képzője: *állott* = *dült*. A -tt helyragot is fölveszik némely szók mind a két alakban, a szerint, a mint megtartják vagy elvesztik kötőhangzójukat; így *Kolozsvárott*: *Kolozsvárt*, *között*: *közt*, *helyett*: *helyt*, *érített*: *ért*, *körü-lött*: *körült*, *bennett*. (EhrC. stb.): *bent* stb.

A kötőhangzó rendszerint zárt (*o é ö*), de vannak nyíltangú alakok is: *alatt*, *mellett*, *hosszatt*, *végett*, *rejatt* (= *rajt*, l. -n ról ra), *tájatt* (= *tájt*, időről); így az ÉrdyC.-ben s egyebütt *Féjérvárat* s más effélék.

Föltünő *u ü* hang van az ilyen alakokban: *együtt*, *másutt*, *egyébütt*, *mindenütt*, *mindütt* Nyr. IV. 232., *többütt* GKatona: Vált. II. 1221., *helyütt*, *összütt* *észütt* (Göcsejben) Ny. II. 234. III. 234. *végütt* Tud.-tár I. 217. jegyz. — Ezeknek régiebb része valószínűleg összetétel útján keletkezett ilyenekből **más-hult* (= *más-hol*), **mindén-hult* (= *mindén-hol*) stb. — vö. a régieknél gyakran s némely nyelvjárásokban ma is előforduló *sehult* *sohult* *sohutt* és *néholt* *néhult* *néhutt* alakokat; — az újabbak pedig a megvoltak analogiájára képződtek. (Sint-úgy magyarázódnak *más-hunna*: *másunna*, **mindén-hunna*: *mindénünne*, **más-huvá*: *másuvá* stb. s a hasonlóságukra képzettek, pl. *egy helyünne* Nyr. VI. 367. *más helyünne* „A Hon“ XIV. 296, 2. *semmünne*, *semünne* CzF. *hazunna* Gyulai: Költ. 132. stb. Hasonlókép *más-hová*: *másuvá*, **mindén-huvá*: *mindénüvé* stb. V. ö. a -vá vé raghoz való második jegyzetünket. — Dugonics így írja: *másott* Szerecs. I. 255. *másonnan* 16. *másova* 351.) — Az itt-ott előfordult *másütt*, *másüvé* alakok (amaz már Pázmánynál, emez már MA.-nál) talán úgy magyarázhatók, hogy egyedül lévén mélyhanguak, átvették a többinek a végzetét s így a népetymologia mintegy újra összetett szókká változtatta őket: *más-ütt*, *mas-üvé*. (V. ö. a *kiseded*-ből elvont *ded* szót s az *eggyügyü*-ből elvont *gyügyü*-t, továbbá a finn -*niekka* s a német -*selig* végzet történetét. L. „Az analogia hatásairól“ cz. értekezésem 14. l.)

A -tt ragnak eredetét Révai gramm. III. úgy képzei, hogy az *ott* adverbium járult az illető főnevekhez, s e szöcs-

kát azonosítja egy lapp *aito* 'locus separatus' szóval. Azonban ha az *ott onnan oda* és *itt innen ide* alakokat összehasonlítjuk egymással, önként kínálkozik az az elemzés, mely szerint az elsők a távolra, az utóbbiak a közelre mutató névmás ragos alakjai, tehát az *ott* már maga is ezen raggal van képezve.

Czuczor-Fogarasi (*ott* cikk a.) valószínűnek tartják ezt a fejlődést: *alan* : *alant* : *alatt*, *hégyn* : **hégynt*, *hégytt* ; *föln* : **fölönt* : *fölött* stb. Egyetlen bizonyítékul azt a körülményt idézik, hogy „*kün*, *ben*, *fén*, *lén* csak egy alakban léteznek: *künt*, *bent*, *fént*, *lént*, és nem *kütt*, *bett*, *fétt*, *lött*.” Pedig ez épen ellenük szól; mert ha ezek nem vesztették el az *n*-et, miért kellett volna amazoknak elveszteni?

Kassai J. (Szókönyv I. 54.) szintén az *alann*-ból származtatja az *alannt* alakot, mint *fén* : *fénnt* sat., úgy hogy a *t* pusztán járulékhang volna. Ugyanezt véli Szilasi Mór Nyr. X. 489., ki ezenfölül azt a sejtelmet is koczkáztatja újra, hogy „talán *fölött* is **fölönt*, mert *alatt* mellett még megvan *alant*“. A *t* hangot pedig Szilasi úgy magyarázza, hogy *fönt*, *kint* eleinte csak ilyen kapcsolatokban jártak *t*-vel: *fönt* lestem, *kint* se, melyekben e toldás hangtanilag igazolható (l. u. o. 486—488).

Ezen föltevéseket halomra dönti három tény: 1) *Bent* codexeink világos tanúsága szerint eredetileg így 'hangzott: *bennétt*- (l. a *-ben* ragnál), tehát nyilván olyan pleonazmus, mint pl. *környülött(em)*, *körülött(em)*, *kivülött(em)*. 2) *Alant*-ról nem azt kell mondanunk, hogy „még megvan“, hanem hogy már megvan; mert Kassai előtt, tehát 1832 előtt egyetlen biztos adattal sem igazolhatni, s így bizonyosan csak a *lént* és *fönt* analogiájára lépett a régi *alatt* helyébe. 3) Némely nyelvjárás — legalább a háromszéki, l. MNyelvészet VI. 242 — maiglan sem ismeri a *fént künt*-féléket, hanem csakis a *fén* *kün* alakokat; holott ugyanaz a nyelvjárás a *félétt* *alatt*-féléket csak úgy használja, mint mind a többi nyelvjárás.

Ha már most tekintetbe vesszük egyfelől azt, hogy a *-tt* nem bizonyult az *-n* rag fejleményének, másfelől azt, hogy a régiségben sokkal nagyobb szerepe van, mint mai nyelvünkben (nyelvemlékeinkben sokszor fordulnak elő ilyen helynevek: *Váczott*, *Solymost*, *Sopronyt* stb. s ilyen köznevek: *a vásárt* in foro MünchC., Helt:UT, *oldalfélt* Helt:Krón.

sat.): bizvást következtethetjük, hogy a *-tt* nagyon régi rag, sőt remélhetjük, hogy a rokon nyelvekben is megtaláljuk mássát. És csakugyan, nem hiába kereskedünk ezekben, mert mindjárt a legközelebb álló *v o g u l b a n* találunk elég gyakori használatban egy helyben-lételt jelentő *-t* ragot: *aul-t* menyben, *ma-t* földön, *pal-t* fél-t, *oldal-t* sat. 1. Hunf. KVogul. 31. S ez a rag ott ép úgy szerepel névutókban, mint mi nálunk: *çal-t* között, *jat-t* közepett, *tarmel-t* rajt sat. u. o. 54. Az osztjákban néhány névutóban tűnik föl e rag; pl. *og* fő: *oxt* fönn, rajt, *il-* al: *ilt-* alatt, 1. Hunf. ÉOstj. 77. — Mind a két nyelvben megvannak a magyar *itt ott*-nak megfelelői (v. ö. NyK. III. 303.):

itt: vog. *tít*, osztj. *tet*, *tette*, *tetti*,
ott: „ *tot*, *tottä*, „ *totta*, *totli*.

A vogulban s osztjákban előfordul maga a mutató névmástő is *t*-vel továbbképezve: vg. *lit-* ez, oszt. *sít*, *tot* az (megfelelő alakok más ugor nyelvekben is, 1. Budenz: MUgSzót. 763. 1.), s ez magyarázza meg nemcsak a vogul *tottä*, oszt. *totta* sat. alakok kettős *t*-jét, hanem a magyar *itt ott*-ot is az *ide oda* lativusokkal együtt (amazok **id-t* **od-t*; v. ö. még fönn *addig eddig*). Hogy az *alatt fölött* sat. szintén kettős *t*-vel vannak, ezt talán az oly sűrűn előforduló *itt ott* hatása okozta, úgy hogy maga a locativusi rag eredetileg egyszerű *-t* lehetett.

Bizonyára fogunk még ennek a *-t*-nek más nyomait is találni. Megfontolandó lesz nevezetesen az a kérdés, nem tartozik-e ide a *vég-té-re szél-té-ben-féle* lativusok *-t* eleme (v. ö. a *-tól czikk végét*), továbbá a cseremis *kok-le* ,ketté, két felé', *lu-le* ,tíz felé, tíz részre' sat. lativus alakok (NyK. III. 466). Kérdés továbbá, vajjon az előbbi tőképző elemet vagy pedig a *t*-t mint névutói alapszót lássuk-e a votják *tatŋn otŋn* s a zürjén *tatŋn setŋn* ,itt ott' szókban (votj. *tatŋs*, *otŋs* ,innen, onnan' sat.). Budenz NyK. III. 305. az utóbbit hiszi s a *t* elemet az osztják *taga* ,hely' szóból származtatja, mely e szerint a mi *-tt* ragunknak is utolsó forrása volna. A lehetőséget meg kell engednünk, de bizonyító eszközeink egyelőre elégtelenek. Ezen föltevés mellett talán az *itten ottan* *n*-jében láthatnók az igazi locativus-ragot (v. ö. az idézett zürjén votják alakokat), sőt a régi *ittégyén ottogyon* alakok *gy*-jében a *taga* szó *g*-jének utódját.

9) A -nott nól ni ragok.

Ezeket a nevezetes ragokat először Gyarmathi S. közölte a Nyelvemestere (1794.) 290. lapjához mellékelt táblán: „*nól* plur. in loco: a papnit van a mi lovunk; *ni* plur. ad locum: a papni kérték a kantárt; Kapusiékni, Galgóczi uramékni vitték a nyerget; *nul* plur. de loco: a papéknul most hozták haza“. Ujabb időben Lörincz K. szintén a székelységből, még pedig Háromszékből közölte MNyelvész VI. 230.: „A *hoz nál től* viszonyragok . . . helyett a *ni nitt nul nül* ragokkal élnek; pl. menyek a biróni, jövkök a birónul, vótam a birónitt t. i. a bíró lakásán; vagy: menyek a biróékni, vótam a biróéknitt. jövkök a biróéknul t. i. a bíró felekezetének lakhelyéről“. Hasonló példák vannak közölve a székelységnek különböző vidékeiről a Nyelvőrben IV. 373. V. 566. VII. 472. VIII. 479. IX. 33. X. 90. s a Székely-Egylet IV. évkönyvében 41.

De nem csak keleti, hanem északi nyelvjárásainkban is el vannak terjedve e ragok, még pedig nyugatról keletre menve Barstól Abaujig kimutathatjuk. Így idézi őket Szvorényi J. nyelvtana 362. cikkében: „Hova mégy? papni, Nagy Pál-ni, azaz papékhoz, Nagy Pálékhoz . . . Hol voltál? papnott, Hegedüsnött, azaz papéknál, Hegedüsnél. Honnan jössz? papnól, Hegedüsnöl, azaz papéktól, Hegedüséktől“ . . . Így Bars megyében: mestérnyi, ispánnott Ny. III. 276. Abaujból (hol ritkán használják): a papnúl v. a kománúl gyüvök II. 521.

Használatukra nézve a palócz és a székely egészen megegyezik: Jánosnott v. Jánosnitt a. m. Jánoséknál, nem csupán Jánosnál; ritkábban mondják így: *Jánoséknitt*. — Rendesen tehát csak személynevekhez és személyt jelentő köznevekhez (*pap, bíró* stb.) járul. Azért nevezetes ez a mindennapi e gri szólás, melyről szóbeli közlés útján van tudomásom: „az érsekudvarnyi voltam“. — Érdekes még ez: *naðllaónnó* [nálunknól] = tölünk, l. Ny. VIII. 88. Heves m. — A székely -nitt valószínűleg csak a gyakrabban használt -ni hatása alatt vette föl az *i* hangot *o* *ö* helyett. — (Hunfalvy Pál a Nytud. és Nytanítás 55. lapján ilyen alakban említi e ragokat: *nyi, nyut, nyul*. Emezeket sehol sem találtam; a *nyut nyul ny* hangját nyilván csak a *nyi*-ből

vette (melyben az *i* hang okozta), a *nyut u*-ját pedig a *nui*-ből vitte át hibásan.)

Legkülönösebb itt az a körülmény, hogy e ragokat régi irodalmunk nem ismeri. Ebből azonban korántsem következik, hogy újabb időben keletkeztek volna. Ezen föltevés mellett nem is lehetne őket megmagyarázni. Sőt ép ellenkezőleg: az irodalmi nyelv keletkezésekor ezek a ragok már csak az illető dialektusokban éltek, s ott is csak az érintett szűkkörű jelentéssel. A köznyelvből ellenben a *-nál* *től hoz* ragok rég kiszorították őket, s legfőlebb még az *innét onnét*-féle ablativusok régi *innél onnal* mellékalakjaiban kereshetjük nyomukat (erre még visszatérünk). — További fölvilágosítást tehát csak a rokon nyelvekben kereshetünk, s éppen a legközelebb rokon nyelvek egyikében, a vogulban, meglepően egyező alakokat találunk: ott az ablativusnak rendes ragja *-nel* = m. *-nól nöl*, s a lativusé *-ne* = m. *-ni*. Az utóbbival egyező ragok máshol is vannak: votj. *-nä* allativus, l. Weske 87. 84., finn *-nne* l. NyK. XVI. 311. stb. Azt is mondták, (pl. Szvorényi), hogy a *-ni* rag azonos az infinitivus végzetével (mely a zürjén-votjákban is *-ni*.) Ez sem lehetetlen; de akkor nem szabad azt hinni, hogy a névszók vették át e ragot az infinitivusból, hanem az egyezés csak úgy magyarázható, ha fölveszszük, hogy a névragot tették az ígéhez, vagyis hogy a pusztá igetöt névszóilag használták, mire más példák is vannak.

SIMONYI ZSIGMOND.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Dorbézol.

A nyelv honosító hajlama gyakorta a legtarkább változtatásokat viszi véghez, a melyet meg akar hódítani, az idegen birtokon. A hol az ő szeme rést lát, alkalmasan betölti; a hol meg neki fölös elembe ütközik tekintete, lassanként eltávolítja; a fülének nem tetsző hangokat fölcseréli; szóval addig ás-vés, fúr-farag, csiszolgat és simítgat rajta, míg idegen színét elvesztvén, többé-kevésbé nemzeti külsőt ölt magára. Így lett a ném. *sturm*-ból előbb *ostorom*, aztán *ostrom*; az olasz *scacco*-ból *oskak*, utóbb *osk*, végül

ostábla; az ószl. *stǫlpǫ*-ból (olv. sztlp) egy részt *osztlop*. *osztlop*, másrészt *sztolop*, *szolop*, *czolop*, *czölöp* sat. sat.

E változások közt fontosságánál fogva első rendű helyet foglal el s kiváló figyelmet követel a hangátvetés, minthogy az idegen szót sokszor annyira kiforgatja eredeti formájából, hogy a példaképnek s a képmásnak egybetartozása alig sejthető s kivált pedig egybetartozásuk bebizonyítása tetemes nehézségekkel van egybekötve, s nem egy esetben a pusztá valószínűséggel kell megelégednünk, mint: gör.-lat. *categoria*: magy. *teketória*; lat. *cymatile*: magy. *csemelyet* sat.

A NSzótár *dorbézol* szavunkat így magyarázza: „Nagy zajjal, széles kedvű kurjongással mintegy dorombolva dőzsöl, korhelykedik“. A tájszótár pedig e szóhoz magyarázat helyett a következő utasítást csatolja: „l. dombérozni“; s e szót egyértékesül a *dorbélyoz*-t iktatván utána, így értelmezi: „lärmás mulatságot indítani. Göcsei.“

Ehhez megjegyzem, hogy a *dombéros* alak Bácskában is járatos; s gyermekkoromban magamnak is többször volt alkalmam hallani, midőn zajosabb játékunkat egy-egy meglettebb korú e közbekiáltással háborította meg: Gyerekek, ne dombérozzatok oly szörnyen!

E három alaknak, *dorbézol*, *dorbélyoz*, *dombéroz* egybetartozását, egységes voltát, a határozott, egységes jelentés egész valószínűvé teszi; a melyek közül az eredetihez legközelebb állónak, nézetem szerint, a *dorbélyoz* formát kell tartanunk, legkésőbbi fejleménynek pedig a *dombéros* alakot. Én ugyanis e három igénknek alapszavát a *bordély* szóban látom, melyből először is a *bordély*-oz denom. ige keletkezett (vö. *kocsmá*: *kocsmáz*); ebből aztán hangátvetéssel lett egyrészt *dorbélyoz*, másrészt az egy működést végző *z* és *l* képzők fölcserelésével *dorbézol*; a *dombéros* alakot pedig jelentést hajhászó népetimológiának tartom, mely az érthetetlen szót az ismert *tombol*, *dombol* igével hozta kapcsolatba.

E föltevésemet igazolja a *dorbézol*nak: *fornicari* jelentése, melyben először látjuk föllépni, Melius Apocalypsisében: „Torbeszoltak, tobzottac es paraznalkottac“ (442.).

Az a körülmény, hogy a fölvett metathetikus alak már a 16. század közepén (1568.) járatos volt, szükségesnek tűn-

teti föl ama másik föltevést, hogy ez igének *bordély* alapszava már jóval előbb meghonosult legyen. E föltevést két codexünkkel igazolhatjuk is: „Monda neky varius: az kenokath nem felőd, olyast tezők raytad hog kytől felz; az bordeelban vittetlek tegödeth“ (SándC. 28.). „Monda az wr: bordeliba uitetlek s ki vzetóm ot a zent lölköt belöled“ (DebrC. 29.). Hogy a *bordély*-nak már jó eleve meg kellett települnie nyelvünkben, az a körülmény is tanúskodik róla, hogy a 16. század végén s a 17. elején már sok írónknál találkozunk nem csak vele, hanem származékaival is: *bordélybeli*, *bordélyoskodó*, *bordélyság*, *bordélygazda*, *bordélyház*, *bordélykapu*, *bordélymester*, *bordélytartó* sat. jó részben Calepinusnál, Decsi Gáspárnál, Molnárnál sat. S megtaláljuk e származékok közt a tájdivatos *dorbélyoz*-nak eredetibb *bordélyoz* alakját is. Geleji Katonánál (Váltság Titka I. előb. 35.) olvassuk: „A tseréken, a bokrok között a processio-járásban éktelenül bordélyoznak“.

Meliusnak látszólag némi nehézséget okozó *torbeszot* alakjára nézve meg kell jegyeznünk, hogy a kezdő *t* hang egyedül csak nála fordul elő, s a többiek, a kik e szóval élnek (Matkó, Martonfalvi, Miskolczy, Pápai sat.) kivétel nélkül *d* kezdőbetűt irnak; s így Melius *t*-s formáját nem minden kétségen fölül állónak tüntetik föl.

(Itt közbevetőleg megjegyezzük, hogy ez igének *bordély* alapszava minden valószínűség szerint az olaszból került hozzánk; a német nem lehetett a kölcsönadó azon egyszerű okból, mert a *bordell* csakis az úfnémetben s itt is jó későn lép föl. Az általánosan ismert alakon kívül előkerül még egy másik is Gvadányinál: *bordella*, valószínűen ugyancsak az ol. *bordello*-nak a képmása: A bóltja igazi könyvek bordellája s a legmotskosabb könyvek gyűjteménye“ (Pelekesi nót. pokolba menetele. 21.).

A NSzótár a *dorbézol* keletkeztét egy *dor*-gyökérszóra viszi vissza: „*dor*, hangutánzó, melyből *doromb*, *dorbézol*, *dorgál*, *doroszol* származnak“. A *dombóroz* formáról pedig ezt tartja: „Ügylátszik, a *tombol* igével egy gyökről származott, ámbár így is elemezhetni: domborodásig (t. i. a has domborodásáig, felpuffadásáig) töltözködik.“

Végül ide csatoljuk, hogy Ballaginak szótárai egy *dorbéz* főnevet is ismernek; a német-magyar részben például *zecher* e magyar szókkal van fordítva: *dözs*, *dorbéz*.

Kesztyű.

Általánosan ismert dolog, hogy alig volt egyszerű vagy több hangból álló szóvég, a melyet az elmúlt évtizedek nyelvművelői új szók alkotására ne alkalmaztak volna; s ha a magukban álló *bojtorján*, *aggastyán* elegendők voltak arra, hogy képükre előálljanak a *nyak-orján* és *had-astyán*, nincs mit csodálkozni, ha olyan szóvégeket, a melyek egész szócsoporthoz fordulnak elő, képző erejével ruháztak föl. Ezek közül való a *szivattyú*, *sarkantyú*, *förgettyű*, *pörgettyű* sat. szókból elvont *-tyú*, *-tyű* képző is (vö. *lábtyú* v. *lábtyű*). Imre Sándor (Hibás szólások 91.) e képzésről a következőt mondja: „Ha fergettyű, kallantyú, sikkantyú, csergettyű, ezektől vannak: fergető, kallantó, sikkantó, úgy *lábtyút* aligha védi meg a *lábító* ellenében a *sarkantyú* és *kezttyű* tekintélye is“.

Hogy a *sarkantyú* és *kezttyű* nem együvé valók, azt csak mellékesen érintem. s a többi *-tyú*, *-tyű*-n végződőektől messze álló *kezttyű*-re térek át.

A NSzótár ekként elemzi e szót: „kez-tyű — kéz-tő azaz kéz-tevő, mibe a kezet tesz, mint előtő am. előtevő“.

Ismerve szótárunk gondolkozása módját, hajlandók volnánk e szófejtést, mint értelmezéseinek nagy részét, könnyed mosollyal fogadni s ama nagy tárház zára alá rejteni, a hol a többiek nyugszanak. A jelen eset azonban kivételt képez. s nincs is egyéb gyöngéje, mint hogy adós maradt a bizonyítékokkal. De föl kell hoznunk mentségére, hogy az akkori idők mostoha viszonyai közt, midőn nyelvünk hagyományai legnagyobbbrészt összegyűjtetlenül a feledtség sötétében heverték, kellő adatok hiányában fejtegetését alig támogathatta számbavehető erősségekkel. A kényszerű mulasztást, a kik manap már e tekintetben sokkal kedvezőbb helyzetben vagyunk, mi akarjuk ez alkalommal pótolni.

Előre kell bocsátanunk, hogy a bizonyítéknak fölhozott *előtő* alaknak megvolta, legalább a mi tudtunkkal még eddig hitelesen nincs bebizonyítva; előfordul azonban következő két változata: *előte* („a boglyakemenczének sárból tapasztott ajtaja. Biharmegyei szó“. Nyr. IV. 44.) és *előke* (ugyanaz mint az előbbi, Abaújban. Nyr. V. 70.). a melyek közül

eredetibbnek az előbbi formát kell tartanunk, a mely, e föltevést elfogadva, *előtő*-ből rövidült meg.

Itt hármat kell bebizonyítanunk. Először, hogy a *tevő*, mert csak ez esetben fogadható el a *kéz-íevő* elemzés, valóban használatos ,takaró, fedő' jelentésben; másodsor, hogy a *teve*, *tevő*, *tevő* alakokból egyberántással lehet *té*; harmadsor, hogy a *kesztyű*nek régibb formái közt kimutatható a *keztű*, *keztő*, vagy talán a *kezté* is.

Az elsőnek bebizonyítása semmi nehézséggel nem jár, minthogy az egyszerű *tévő* is, de kivált a *kemencze-tévő* (az úgynevezett banyakemenczék szájának födele) egyes tájakon, így nevezetesen Bácskában egészen közönséges használatú.

A másodikra nézve a régi és újabb irodalomban egyként járatos és megszokott *vön* és *vén*, *lön* és *lén*, *tön* és *tén* egyberántott alakokon kívül bizonyítékul szolgál a *tevő*-ből rövidült *té* Zrinyinek következő mondásában: „Mint iszonyu menykú porrá té sisakját Vidnak“ (Adr. Syr. 206.).

A föltételezett eredetibb alakokra vonatkozó bizonyítékokat a következő idézetek szolgáltatják: „Eg a zolgak közzül vas k e z t ű s kezevel arcel vte (DebrCod. 619.). Chirotheca: k e s z t ű (Cal.). — Valahol szöcs volt, mind öneki miveltek ködmenöket és k e z t ő k e t (Landorfejevárvár 154.). — Bélet süeged és k e s z t y é d vagyon (Helt: Mes. 291;). Az ő bal kezebe k e z t e t visel vala“ (DebrCod. 299.).

Bátran, minden habozás nélkül elfogadhatjuk tehát mint megállót, helyeset. azt a föltevést, hogy a *kesztyű* összetett szó s *kéz* és *tevő* részekből áll. E szerint a *lábtyű* vagy *lábtyű* helyes analogiára készült szónak bizonyulna be, ha legalább is fél évezred előtt alkották volna, úgy hogy a gyakori használat következtében elég ideje lett volna a *lábtevő*-nek (lábfedő) *lábtyűvé* vagy akár *lábtyűvá* zsugorodnia; de így. a mint a sok század óta mereven maradt *jótevő*, *gonoszttevő*, *semmittevő*, *dologtevő* tanúskodnak róla, a melyekből még maig se lett *jótyű*, *gonoszttyű*, *semmittyű*, *dologtyű*, a *lábtevő*-ből se válhatott rövid egy pár év alatt *lábtyű*. Maradt tehát, a minek hírében eddig állott, fonák-ságnak, oly rossz képzésnek, mint akár a *nyakorján*.

Torzs, törzsök.

E szóra s változataira nézve két véleménnyel állunk szemben. Körösi Sándor olasz kölcsönvételek s az ol. *torso* módosulatának tartja *torzs*a szavunkat, úgy hogy az olasz szónak vég *o* hangja a magyarban *a*-ra változott (Nyr. XIV. 119.) Ennek ellenében Nagyszigethi Kálmán (Nyr. XIV. 406.), támaszkodva Calepinusnak következő adataira: „caudex magyarul *tors*, caudeus: *torsból* való, caulis: *fwnek szára torsa*“, azt állítja, hogy a *torzs*a birtokragos alak, a melynek nevezője: *torzs*, s az *a* csak mint birtokrag függedt hozzá. Körösi, mint a Nyr. legutóbbi füzetében (466.) olvastuk, fönntartja első állítását, hogy t. i. a magy. *torzs*a az ol. *torso*-nak képmása s nem birtokragos, hanem nominativusi alak; s hivatkozik magára Calepinusra, a kinél *tors* mellett a *torsa* is megvan a kicsinyítő *torsatska* (olv. *torzsácska*): cauliculus szóban. A *torzs* alakra nézve pedig az a véleménye, hogy az az újfelnémet *dorsch*-nak, mely tájejtésileg *torsch*-nak hangzott, a kölcsönvétele.

A kérdés első pontjára, a *torzs*a alakra nézve részben mi is Körösi véleményéhez csatlakozunk s a *torzs*a szót nem mint Nagyszigethi K., a *torzs* birtokragos alakjának, hanem egyszerű nominativusnak tartjuk. A szó származására nézve azonban nem csatlakozhatunk föltétlenül Körösi nézetéhez.

Ismeretes dolog ugyanis, hogy a műveltségi szók nagy része köztulajdonává lett a műveltség egyesítő hatása alatt álló népeknek. E szók hódításainak történetét, vándorlásuknak fokozatos menetét nem minden esetben lehet pontosan megállapítanunk, s többükre nézve végeredménykép csupán a lehetőséggel kell megelégednünk. Ezek közé tartozik a kérdésbeli szó is. Maga Körösi említi ugyanis, hogy „az ol. *torso*-val egyeredetű az ófn. *torso*, úfn. *dorsch*“; mi hozzá tesszük: s a kfn. *torse*. Kérdés tehát, melyik volt a két nyelv közül a jelen esetben a kölcsönadó, az olasz-e, vagy pedig a német. A határozó mozzanatok közül, a melyek a kérdést egyik vagy másik nyelv javára döntenek el, egyet se találunk olyat, a mely elsőbbséget adna egyik nyelvnek a másik fölött; a magy. *torzs*a szónak ép úgy lehet a ktn. *torse*, mint az ol. *torso* az eredetije. Nevezetesen alaki tekintetben egyikkel is, másikkal is összeegyeztethető; a magyar

szó vég *a* hangja ugyanis keletkezhetett *o*-ból (ol. *torso*: magy. *torzsa* = ol. *pallio*: magy. *pálya*), de keletkezhetett *e*-ből is (kfn. *torse*: magy. *torzsa* -- kfn. *lade*: magy. *láda*). Ép úgy egyezik jelentés tekintetében is mind a kettővel: ol. *torso*: der strunk von kohl (Valent.), kfn. *torse*: der strunk oder stengel vom kohl (Schmell.). Ehhez járul, hogy a szóban levő két nyelv egyikéről se mutathatni ki, hogy abban a korban, melyben a *torzsa* átkerülhetett nyelvünkbe (mindenesetre a tizenhetediket megelőző századok valamelyikében), a másikánál erősebb hatást gyakorolt volna nyelvünkre; valamint íróink se nyujtanak, a kikenél e szóval először találkozunk, semmi biztos alapot, a mire csak valószínű következtetést is építenünk lehetne; de meg az se dönthető el, vajjon irodalmi, vagy szájról vett kölcsönzéssel van-e dolgunk.

Ugyanígy vagyunk a másik, a *torzs* alakkal is (mert így s nem *tors*-nak olvasandó Calepinus *torf* szava; ő ugyanis világosan megkülönbözteti az *s*-et, melyet szintén *s*-sel, s a *zs*-t, melyet *f*-vel ír), a mely akár az olasz, akár a német szónak lehet rövidült képmása (vö. ol. *liuto*: magy. *lyiút* (Pázmánynál). kfn. *kufe*: magy. „*kuf*: *doliolum*, *batus*“ MA).

A *z:zs* hangváltozásra nézve vö. lat. *musa*: magy. *múza*, lat. *Persa*: magy. *perzsa*, ném. *hasard*: magy. *házsárt*(os) *sat*.

Egészen másként áll a dolog Molnár Albert *törzs* (olv. *törcs*): *caudex* szavával, a melyre nézve Kőrösinek kétségtelenül igaza van, hogy német forrásból jutott nyelvünkbe; a mint ezt a szónak vég *cs* hangja bizonyítja, a mely se *z*-ből, se *zs*-ből, hanem csakis a ném. *dorsch* szónak vég *sch*-éből módosulhatott át. A szóvégi *s*-nek *cs*-re változtát, hogy csak néhányat említsünk, a következő példák eléggé igazolják: *gimils* (HalB.) *gyümölcs*, lat. *globus*: magy. *golyó**bics*, lat. *virgas*, magy. *virgács*, *faragás*: *forgács* *sat*. Ez a *töres* tehát ugyanaz lehet, a mi a dialektikus mélyhangú ném. *torsch* (*dorsch*). Hogy mélyhangú, különösen idegenből került szavaink szeretnek magashangúvá változni, annak már nem egyszer s nem egy példáját idéztük; semmi se gátol tehát bennünket abban, hogy a MA. *törzs* szavát a ném. *torsch* változatának ne tartsuk.

Van azonban a németben a mélyhangú *dorsch*-nak egy magashangú *dörsche* változata is („Die zarte dörsche fast ganz durchgenaget“ Sand. Wörthb. *dorsch* alatt.); nincs ki zárva tehát az az eset sem, hogy Molnár *törzs*-e nem a főntebb említett *dorsch*-nak magashangú változata, hanem e tájbeszédi *törsch*-nek (dörsch) a mása.

Összefoglalva tehát röviden a mondottakat, mind a *torzsa*, mind a *torzs* lehet vagy olaszból, vagy németből kölcsönözve; a *törzs* ellenben csak a németből kerülhetett s vagy a *dorsch*, vagy pedig a *dörsch* formán alapszik . . .

Nagyszigethy Kálmán a *torzsá*-ra vonatkozó észrevételeihez záradékol a következő kérdést függeszti: „Vajjon a *torzs* eredetre nézve nem azonos-e a *törzs*-szel és a *törzsök* nem plurális-e a *törzs*-nek vagy *törzs*-nek“.

E föltevésben épen semmi lehetetlenség sincs; sőt, a mint Nagyszigethy is hivatkozik rájuk, egyes eddigi megállapítások e sejtelmet nagyon valószínűvé is teszik. Mi legalább Körösi nézetének ellenére is, a ki Nagyszigethy főntebbi kérdésére tagadó választ ad s választát azzal rekeszti be, hogy ő is gondolt a *torzsa* és *törzsök* rokonságára, de kutatásának eredménye az volt, hogy „a *törzsök*-öt hallgatógon félretette, mert nem talált világosan bizonyító adatokra s nem is tudja, mikor bocsátkozhatunk bele ennek a szónak a fejtegetésébe“, mondom, én e kijelentés ellenére is, minthogy valószínűnek, azért lehetségesnek tartottam, hogy kutatásunk valamely látható nyomra vezethet s ezzel talán e kérdés megoldásához is eljuthatunk.

A kérdés tehát az: ,vajjon a *törzsök* nem többese-e a (*torzs*) *törzs* szónak?

Hogy Nagyszigethy eme föltevésének helyességét elfogad hassuk, mindenekelőtt a jelentés módosulásával kell számot vetnünk.

A német szónak, a mint láttuk, *stengel* („inda, szár, tőkocsán“ Ball.) a jelentése; MA. a *caudex* magyar megfelelőjének a *törzs* mellé a *csutak* (szár: stengel) szót is oda helyezi. A *torzs* és *törzs* jelentésének egysége tehát kétségtelen. A *torzs* (= egy szár) akkor változik mintegy *törzsök*-ké, ha több (sok) szár egyesül egy csoportba, úgy, hogy egészset alkossanak, vagyis ha az egyes *tors* (*törs*) többes számúvá. (*torzsok*-ká) *törzsök*-ké lesz. A jelentés

fejlődésének ilyeszerű lefolyását igazolni látszik a következő két adat. Pápai-Bod magyar részében a *törzsök* szó alatt ezt a példát is találjuk: „törzsök, melyből sok vesző nőtt-ki: thyrus“. A Tájszótár meg a *tőke* szóhoz ezt a magyarázatot csatolja: „levágott nagy fának még nyers töve; *törzsök* pedig fiatal korban levágott ifjú fának kisarangozott töve. Székely szó“. Különösen ez utóbbi magyarázat majdnem szóról-szóra azt mondja: *tőke* egy nagy darab egész; *törzsök* pedig több részből (szárakból, hajtásokból) alakult egész.

Ha ezekhez hozzá vesszük azt az adatot, a melyet Nádányi János „Kerti dolgoknak leírása. (1669)“ című művében (283. l.) olvasunk: „Jól tudom, hogy M. Cato minden parajoknak elejekben tette a káposztát és Plinius a kert fejedelmének nevezte; mindazáltal mind ezek arra nem vihettek engemet, hogy ez Orvos kert historiájában, a káposztát a saláta előtt írnam le, mellyet az ő nagy torsokja, és karos veszei miatt *caulis*-nak is vagy torsának hívnam. . . . Minden dagadás, fokadékra megtört káposztát, melynek gyenge torsája, és vékony levele légyen, ugyan azon Cato reá köt“ — kijelenthetjük, hogy Nagyszigethy sejtelve nem volt alaptalan, mert a fölhozott adatok, nevezetesen a *torzs* és *torzsok* a *törzs* (*törcs*) és *törzsök* formák, továbbá a *torzsok* és *törzsök*nek „karos vesszők“ és „ifjú fának kisarangozott töve“ jelentései egészen valószínűvé teszik, hogy a *torzsok* a *torzs*-nak, a *törzsök* pedig a *törzs*-nek többesszámi alakja.

Nem lehetetlen, hogy e fejlődés előidézésére maga a kölcsönadó német nyelv is hatást gyakorolt, a melyben a kérdésbeli szó, mint több más növénynév is (die rüben, die erdäpfel(n), die kirschen sat.). rendesen többes számban volt járatos: „die dorsen, dorschen, dorsten, daerschn, do'tschn; tuschen“ (Schmell.).

SZARVAS GÁBOR.

MIATTAM, TŐLEM.

A magyar mondattannak legszövevényesebb része kétségkívül a határozók tana. A nyelv játsziséga, rejtélyekben való gazdagsága itt legszembetűnőbb. Fölösleges mondanom,

hogy még nincsen megfejtve minden rejtély. Úgy látom, hogy ép e rejtély, a nyelv csinje-binja az, melyet a grammatika nem egyszer óvatosan kerül, mert az rugalmas természeténél fogva a grammatika szabályainak merev keretébe nem igen illik be. Valóban mi sem biztosít engem, hogy az alábbiakban nem ily szűk keretet alkottam egy mozgékony kifejezőmód megrögzítésére. Mindazonáltal megkísérlem. Két idea egy harmadikat szül, mondja Széchenyi. Lássuk külön a három ideát, cikkem alkotó elemeit.

Simonyi Zs. szerint néha mintegy gúnyosan okhatározót használunk, pedig éppen ellenkezője történik annak, a mi az okból következne; pl. Én miattam elviheted. Én tőlem mehatsz, a hóvá akarsz (R. magy. nyelvt. 170. l.).

Elöttem először is föltűnt e példákban a potenciális használata; s a szóban forgó esetben nézetem szerint többet nyom a mód vagy inkább a potenciális, mint a határozó. A határozó ez esetben alakcserét is megenged: „miattam elviheted, tőlem elviheted, mehatsz”, míg a potenciális használata, mondhatni, kizárólagos. Nem mondhatom: „Miat-tam (tőlem) *elvigyed, elvisszed*”.

A második idea, mely a harmadiknak létrehozására befolyt, Lehr Alberté, a ki Toldihoz írt tanulságos kommentárjában (345. l.) a potenciális két különös árnyalatát emeli ki: Sirhat az az édes anya, kinek katona a fia; sirhat = van oka sírni.

Hadd idézzek ez árnyalatra Erdélyi J. gyűjteményéből (II. 86. l.) Sirhatok én, rihatok én, módomban van nekem miér.

Beszélhetsz jó vitéz, senkisémet hallgat rád (Pet.) *Bessélhetsz* = hiába beszélsz. Azt hiszem, a föntebbi esetben (miattam elviheted) az utóbbi árnyalattal van dolgunk, csak hogy ennek az okhatározó új szint is kölcsönöz. Azután ha határozónak vesszük is ez esetben a *miatt, től* személyragos alakjait, vegyük számba az ilyen kifejezés interjekciós jellemét, melyet a vele járó akcentus eléggé éreztet. Simonyi gúnyra magyarázza az ily kifejezőmódot; szerény nézetem szerint benne az uralkodó momentum: nem törődöm vele, föl se veszem, a látszólagos (soi-disant) közönbösség, mely a gúnynak is lehet vonása. Ime egy-kétfizot-

nyíték: Miattam a nap szállhat s feljöhet (Arany: Testv. ünn.) = hiába száll s jő fel + nem törődöm vele.

Nem tudok én semmit a világról, én miattam leeshetik lábról (Tóth. K. „Hegedülnek“). Az érzés hevénnek a figurája; a költő szívét a „kis lány“ tölti be, ő az ő világa, a másik, a mi világunk, közönbös valami reá nézve: leeshetik lábról.

Miattam teheted (hogy t. i. fiadnak nevezz), nem tiltom meg. (Czakó: Leona.) A rajongó Leona ismeretlen fiának gyermekét megfojtja s a szerencsétlen apában fiára ismervén, csak egyszer akarná fiának nevezni. Aquil részvétlenül mondja: miattam teheted. A fájdalom részvétlensége, közönbössége ez.

Tőlük Bencze akár fején járna = járhatna (Arany: Toldi. E. 3. É.), nem törödnének vele a megszeppent gúnyolódók.

Mikor mondhatom tehát: „miattam elviheted“? Akkor a midőn közönbösnek akarok föltűnni; holott nem vagyok az, mert a köztünk uralkodó viszonynál, egyéni körülményeimnél fogva teljesen nem lehetek az. A gondolatnak oly indirekt kifejezése ez, mely az ú. n. fordulatokat s a gúnyt is általában jellemzi. A hol az az egyéni körülményeken sarkalló, látszólagos közönbösség nem forog fenn, a hol én e közönbösséggel a helyzet fölé nem emelkedhetem, ott ez indirekt kifejezésmód stiltalan, helytelen. Mondhatom-e pl. „Miattam megjelenhetik e cikkecske“? Nem. E cikkecskét én írtam, nyilván avval a czéllal, hogy megjelenjék; oly nyílt cél ez, melyet elburkolnom nem lehet. S vajjon e folyóirat t. szerkesztője mondhatná-e ugyancsak: „Miattam megjelenhetik e cikkecske“? Nem. E cikk rossz, célját tévesztett lehet, s mint ilyen oly helyzetet teremt a szerkesztő számára, melynek föléje a fönnebbi fordulattal nem emelkedhetik: folyóiratának hírve nem közönbös dolog előtte. Nem is mondhatja tehát: „Miattam megjelenhetik“, hanem, ha érdemes lesz a közlésre, így: „Miattam jelent meg.“

BARBARITS RÓBERT.

EGY KIS SZLAVISZTIKA.

Mi tûrés-tagadás benne, nem vagyok szlavista. Az általános tájékozódáson túl, melyet megszerezni minden nyelvésznek kötelessége, csak annyit iparkodtam elsajátítani a szlavisztikából. a mennyit a magyar nyelvtudomány még külön követel. Sajátságos helyzet tehát, hogy én ama téren oly valakit oktassak, a ki fönnen hirdeti szlavista voltát. Ime szembe kell állanom Ásbóth Oszkárral. Nagyon jól tudom, hogy a közönség már előre is inkább annak hajlandó hinni, a kit szakembernek tart; de azt is tudom, hogy csak ott hajol meg a pusztá tekintély előtt, a hol nincs módjában a saját szemével látni és a saját eszével itélni. Ez ad nekem erőt; mert oly döntő adatokat tudok Ásbóth ellen megszólaltatni, melyeket mindenki megért s melyekből mindenki tud kövезtetni.

Ásbóth Oszkár a mult számban akadémiai értekezésemből (Kiktől tanult, a magyar írni, olvasni? Értek. a nyelv- és széptudom. köréből XII. köt. VI. sz.), melyben tüzetes kritika alá fogtam az ő cseh theoriáját (Szlávság a magyar keresztény terminológiában. Nyelvtud. Közlem. XVIII. köt.), saját szavai szerint egyelőre „csak egy apró részletet ragadott ki, hogy rajta megmutassa, mennyire készületlenül fogtam én a támadáshoz“. Nagyon sajnálom, hogy egyelőre én se lehetek loyálisabb ő iránta, mint ő volt én irántam; de a Nyelvőr tere az év vége felé nagyon szűkre van mérve. s így ezúttal viszont én is csak egy apró részletet ragadhatok ki az ő válaszából. Megfogadom azonban, hogy mostani mulasztásomat a januáriusi fűzetben pótolni fogom.

De a dologra. Ásbóth szerint a többi közt az is mutatja. „mennyire készületlenül fogtam a támadáshoz“, hogy azt a véleményt, melyet az ő- és újszlovén közti viszonyról ő formált magának és bocsátott értekezésében (335. l. jegyz.) világgá, épen nem vettem semmi figyelembe. A ki a következőket figyelmére méltatja, tanúm lesz. hogy én a legnagyobb kimélettel voltam ellenfelem iránt, mikor véleménye mellőzését nem motiváltam. Akadémiai értekezésemben (29. l.) arra figyelmeztettem Ásbóthot, hogy kár volt a *szoltár* magyarázatánál elhagynia az ószlovént és a csehekhez fordulnia, mikor jól tudja, hogy „az ószlovénnek egyenes öröksejében, az újszlovénben“ megvan a *szoltar*, „a magyar szónak szakasztott mása“. Hiszen igaz, hogy a *szoltár*unknak megfelelő ószlovén alak nem maradt fönn a régi ószlovén emlékekben, de hát a cseh alak se maradt fenn a régi cseh emlékekben. Ennélfogva egyházi terminológiánk rendes és legbővebb forrásának elhagyására nem forog fönn semmi kényszerítő szükség.

Igy mertem okoskodni, noha igen jól láttam Ásbóth értekezésében azt a szlavisztikában kétségkívül korszakalkotó megjegyzést, hogy „Miklosich és mások, ha ó-szlóven nyelvről beszélnek, határozott ellentétbe állítják a pannoniái szlóven nyelvet“ vagyis az ószlóvent „a karintiai szlóven nyelvvel“ vagyis az újszlóvennél. Még az se riasztott vissza, hogy ez igen nevezetes állítás mellett ilyen erősítő utalást találtam: „L. Miklosich *Altslovenische Formenlehre in Paradigmen*. Wien, 1874. VII. és k. 1.“ Mert, hogy Miklosich az ószlóvent az újszlóvennél „határozott ellentétbe állítva“, annak lehetetlenségét megtekintés nélkül is fölismertem. Hiszen akkor igen nagy absurdum volt, hogy Miklosich e két nyelvet így nevezte el, és még nagyobb absurdum, hogy a többi szlavista azt a megtévesztő elnevezést lassan-lassan mind elfogadja. Azt gondoltam, Miklosich bizonyosan csak megkülönbözteti a kettőt egymástól. De meg még egyetemi tanuló koromból is nagyon jól emlékeztem, mit olvastam Miklosichnál az ó- és újszlóvennek egymáshoz való viszonyáról.

Ez az én hallgatag kritikám ilyen leczkére ragadja ellenfeletem: „Volf minduntalan azt hajtogatja, hogy a szláv szók a magyarba az ószlóvenből jöttek. Az ember azt várná, hogy az a nyelvész, a ki beszél róla, csak tudja, mi az az „ószlóven“; hiszen annyiszor veszi tolla hegyére, de különben is annyira fontos nyelv ránk nézve, minthogy belőle kaptuk régi szláv szavainkat. Hát bizony annyit tud róla, mint a többi szláv nyelvekről. Azt hiszi, hogy ha az ószlóven forrásokban nem találunk egy kifejezést, szabad az újszlóvenhez folyamodnunk; azt hiszi, hogy az újszlóven „egyesen örököse“ az ószlóvennek. Pedig hogy ez nincs úgy, az annyira „régés régen ismert dolog“, hogy még az én értekezésemben is olvasható (335. l.). hol Miklosich *Altslovenische Formenlehre in Paradigmen* című művének bevezetésére híttam föl a magyar nyelvészek figyelmét, a kik igenis tartoznak tudni, mit értenek „ószlóven“ alatt“. Igaza van; a magyar nyelvészek ezt csakugyan „tartoznak tudni“; de, azt hiszem, a szlavisták is, sőt hogy ezek még inkább, kívált azok, a kik tanítóul lépnek föl.

Ő maga hitta segítségül Miklosichot: legyen az ő akarata szerint. Ki ne fogadná el a szlavisztika terén bírónak épen a legnagyobb szlavistát? Döntsön tehát Miklosich. Itt van legelőször is az a hely, melyre ő hivatkozik: „Was vom bulgarischen, gilt auch vom neuslovenischen. Auch dieses wandelt nicht erst seit gestern seine eigenen wege, ist daher vom pannonischen slovenisch zu trennen, ogleich niemand, der die sache ohne voreingenommenheit prüft, läugnen wird, dass die sogenannten freisinger denkmäler“ (a legrégibb újszlóven nyelvmaradványok) „den panno-

nischen texten näher stehen als irgend ein anderes denkmal der slavischen sprache, das nicht aus einem pannonischen texte floss“ (Altslov. Formenlehre in Paradigmen. Wien 1874. VII-VIII. 1). Itt van ugyanabból a munkából egy másik hely: „Kopitar scheint die sprache der pannonischen und der karantanischen Slovenen für identisch gehalten zu haben, was ich jetzt nicht billige, obgleich ich noch immer der überzeugung bin, dass trotz aller verschiedenheiten beide dialekte einander sehr nahe, ja sogar viel näher standen, als einer von ihnen irgend einem anderen“ (u. o. XXXII. 1.). Nos hol az Ásbóth határozott ellentéte? Nincs-e Miklosich szerint az ó- és újszlovén közt igen közel rokonság s e rokonság nem sokkal szorosabb-e mint bármely más szláv nyelv akármelyikükhöz? Szabad-e tehát az újszlovénból az ószlovénre következtetni? És nem kell-e a magyar nyelvészeket az újszlovénre inkább figyelmeztetni, mint óvni tőle?

De hát én az újszlovénról mint az ószlovénnek „egyenes örököséről“ szoltam. Lássuk megint, mit szol Miklosich. Legelőször is ezt mondja: „das bulgarische, gleich dem neuslovenischen aus dem altslovenischen entsprungen (denn jene Slaven. aus deren verschmelzung mit den fremden Bulgaren das volk der späteren Bulgaren hervorgegangen, waren, gleich den ältesten slavischen metanasten im westen, ein zweig des slovenischen stammes) das bulgarische, sage ich, hat auf seine mutter zurückgewirkt“ (Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen. I. köt. Wien 1852. VII—VIII. 1.). Nehány sorral alább meg így szol: „Das bulgarische, das, wie schon bemerkt, aus dem altslovenischen hervorgegangen, hat durch den einfluss mehrerer sprachen, insbesondere, wie es scheint, des skipetarischen, solche veränderungen erlitten, dass es heutzutage eine in mehreren puncten ganz unslavische grammatik neben einem ziemlich rein slavischen lexikon hat, die bulgarische sprache hat sich auf diese weise von ihrer mutter unendlich weiter entfernt als ihre schwester, die neuslovenische“ (u. o. VIII. 1.). Az újszlovén az ószlovénból származott, az újszlovén az ószlovénnek leánya; ez tűnik ki Miklosich szavaiból! Egyebet mondtam-e én, mikor az újszlovént az ószlovénnek „egyenes örököseként“ említettem?

E kérdésben az itélt közöttünk. a kit maga Ásbóth állított fölöttünk bírónak: a jelenkor legnagyobb szlavistája, Miklosich. Én meghajlok ítélete előtt.

VOLF GYÖRGY.

VÁLASZ A NYELVÉSZETI LOGIKÁRA.

I.

Tisztelt nyelvésztársam az Erdélyi muzeum-egylet bölcsélet-, nyelv- és történelem-tudományi szakosztályának kiadványaiban (II. köt. I. füz. 32—39.) e címen: „Nyelvészeti logika eleven példákban“ megbírálja, azaz hogy megtámadja a Nyelvőr f. évi folyamában „A *nek*-ragú név és a birtokszó“ címen megjelent értekezésemet. Cikkének a fűszerei: leczkézés, gúnyolódás. Brassai stylaris hibákat is lát dolgozatomban, mint mondja, csak azokat említvén meg, a melyek a logikába vágnak. Minthogy elsőben is ezek kiigazítását veszi foganatba, mindenekelőtt ezen a műtéten kívánok átesni. Lássuk tehát, helyesek-e az igazítások.

1. A *kérdéses* szót nem helyeselheti; „mert, ugymond, hiszen még csak kezdetén vagyunk a cikknek, tehát semmi sem foroghatott még szóban vagy kérdésben. A *kijelölt* vagy *aláhúzott* szavak: úgy jobban lesz vala mondva“.

Felelet. Kezdetén vagyunk a cikknek; csak hogy a cikk így kezdődik: „E cikksorozat folytatólag taglalja a multévi 10. füzetben . . . kérdést (XIII. 439—445). Ama cikkemben azt mondtam sat.“ — A multévi cikkben tehát épen úgy, mint az 1873. évi cikksorozatban folyton-folyva kérdésben forgott a *nek*-es név és a birtokszó; mostani értekezésem címe is ezt a két alakot jelzi; és én ne mondhasam teljes szabatosággal azt, hogy: „*kérdéses* szók“, hanem azt mondjam: „*kijelölt*“ vagy „*aláhúzott* szavak“? És nem is: „*jelölt*“, „*megjelölt*“, hanem „*kijelölt*“ (talán „*kipécézett*“) szavak! Aztán: vége . . . *vitának*, így, kinyomva, *aláhúzott* szavak-e? — Úgy mint Br. javasolja, nem „*jobban*“, hanem absolute rosszul „*lesz vala mondva*“.

2. „Ilyenkor nem *is* birtokos“ Br. szerint „hibázik a szórend ellen, és így kell vala: ilyenkor *sem* (is nem) birtokos“. Látnivaló, mert hiszen azt akarja állítani [Joannovits? Dehogy akarja!] hogy az idézett elv a felhozott szólás esetében is áll“.

Felelet. Az egész szakaszban csupáncsak egyféle szólásokról van a szó. Állítom-e ott azt, hogy az idézett elv másféle szólások esetében is áll? Minő logikával mondhatnám tehát a befejezésben, hogy . . . az az elv ilyenkor is, t. i. a felhozott szólásra is alkalmazható, és hogy a *nek-es* név e szerint ilyenkor sem birtokos? Az *is*-t, a mely itt csak emphasist ad a mondatnak, kihagyhattam volna, így: „hogy . . . nem birtokos, hanem dativus“. Ha így igazítja ki, rectius: egyszerűebbé teszi, — mert *is*-sel is hibátlan, — elfogadom; de úgy, a mint javított rajta, félreteszem.

E talpraesett két javítás végbevitelére, hogy ne mondjam elkövetése után, Br. a dologra tér ugyan; de zárjelben, jegyzetben még több javítást is tesz a stylusomban. Ezek közül azt bocsátom előre, a melyet magam is helyesnek tartok. Ez a kifejezésem: „eligazodás *próbája*“ hibás (I. 10). A rákövetkező szakasz végén mondom ugyan: „eligazodás *kulcsát*“, és *próba* csak lapsus calami; de ez is hiba; a javítás pedig helyén van.

A most említett szakasznak e szavai után: „... emez a dativusban álló nevet pótolja“, megjegyzi: „(akarja mondani *helyettesíti*; nem synonymák!)“

Felelet: *Helyettesíti?* Ezt nem akarom mondani; mert nem jó. De kérdem mindenekelőtt: Ebben a mondatban mik nem synonymák? A helyettesítés név, és a pótolige? Ezt a kettőt teszi párhuzamba? Helyettesít ige, a melynek pótol csakugyan nem synonymája, nem szabad ráöctroyálni a mondatomra. Mit jelentsen tehát az, hogy: nem synonymák? Ennek: helyettesít egyedül és kizárólag, substituit, setzt an die Stelle¹ jelentést tulajdonítok; és így a helyettesítésnek sem lehet más jelentése mint: substitutio. A mit valaminek *helyettesíték* (substituálok), az *pótolja* (suppleálja azt a tárgyat). Ez a két fogalom bármely alakban is teljesen összefér egymással. *Pótol*, úgy a mint én használom, általánosan divó és kifogástalan szó. Tág értelménél fogva a *supplet* többféle jelentésárnyéklata kifejezésére alkalmas. A szűk, mondhatnám hely-hez kötött értelmű *helyettesít* nem alkalmas rá. Br. mégis: 1. *helyette áll* értelemben akarja használni velem; 2. *közvetve pótol* jelentést is ad neki a következő tételben (35. legalul): „Ha a *nek*-es nev-et névelős személynévmással *helyettesíthetni* sat.“ Br. tehát egyfelől tőle telhetőleg elősegíti a *helyettesít* használatában uralkodó amabilis confusió-t: másfelől minden alapos ok nélkül kifogásolja a *pótol* igeének szóban forgó használatát. Ezzel átestem a javító műtételeken.

Nem becsmérlem én a syllogismusokat. Ha tehát a bírálatnak bevezető részében foglaltakra nem válaszolok, egyszerű az oka; lehetőleg rövidre szabván még így is hosszas védekezésemet, kénytelen vagyok a munkám ellen intézett támadásnak szorosan vett syntaktikai része czáfolására szorítkozni.

A mit a *nek* ragról most irtam, annak a Br. közt és köztem vitás része több, sem kevesebb, mint a Nyelvőr 1873. évi folyamában (II. négy cikk) megjelent cikksorozatomban néhány pontjának legrövidebb vázlata. A *nek* ragú birtokos és a dativus közötti határvonal itt is, amott is egy és ugyanaz; és a határvonásnak most kettőnk között szóban forgó módját mindaddig, tudtomra, senki se hibáztatta. Br. is ime csak tizenkét év lefolytával támadja meg;

csak most ütközik meg ebben a tételemben: „A dativusnak nincs birtoka;“ valamint abban is, hogy elvnek nevezem ez állítást, a melyben, szerinte, nincs meg az elvitáztatatlanság; a miért is „a további bizonyításban e tételre hivatkoznom szembeszökő petitio principii sat.“

Br. így fejezi be logikai okoskodásait és nyitja meg a kérdésnek érdemleges tárgyalását: „Bármely *nek*-es szó a mondatban lehet 1. dativus és nem birtokos; 2. birtokos és nem dativus; 3. birtokos és dativus egyszersem. Ezek már kettőnként véve valóban kirekesztik egymást . . . q. e. d. Tehát az én alternatíváim a logika törvényeivel egyeznek. És miben hibázott J. ellenök? Abban, hogy ő a harmadik combinatiót nem akarja elismerni. És miért nem? Mivel ő a birtokosnak bámulatos eredetiséggel oly fogalmat czúsztat önkényesen alája, a melyet a világ nem ismer. Ez a fogalom pedig . . . jaj! ezt maga sem bírja értelmezni, hanem hosszas, részletes, mesterséges eljárással akarja a birtokos és nem birtokos (dativus) *nek*-es szavakat megkülönböztetni imígy: A legelső kérdés mindig ez: A *nek*-es szó birtokos-e vagy dativus? Ez a kérdés, mint látók, a petitum principiumon alapul, s emezzel együtt áll vagy bukik. De engedjük el most és lássuk a különböztetés módját. „A . . . kérdésben való eligazodásnak két próbája van. [Kiigazítva: *módja* van; *próba* pedig az, ami a birtokos, illetőleg dativus megállapításának a helyességét tünteti ki.] Az egyik a kérdéses szónak *nek*-kel, vagy e nélkül állását, illetőleg állhatását tünteti fel. A mely név ellehet e rag nélkül, az birtokos; a mely nem állhat nélküle, dativus; pl. Megveszem a *Pál* telkét; v. *Pálnak* a telkét megvenném mindjárt. Birtokos tehát a *Pálnak* szó. Ellenben: *Pálnak* a feje fáj. E helyett nem mondhatjuk: A *Pál* feje fáj. Dativus e szerint a *Pálnak* név.“ (Br. kihagyta idézetéből a dativusra vonatkozó e szavakat: „E helyett nem mondhatjuk stb.“)

Br. ezt mondja rá: „Megjegyezvén azt, hogy nem egy-két példa, hanem száz is általánosságot nem bizonyít és még kevésbbé, ha az állító a maga szükségére faragja őket, azt mondom, hogy az ajánlott próba számtalanszor cserben hagy. Lám a J. saját példájában: *Pálnak* a telkét megvenném, e helyett nem mondhatni: *Pál* a telkét megveszem, tehát *Pálnak* mellől nem hagyhatom el a *nek* ragot; tehát *Pálnak* dativus!“

Mais c'est une mauvaise plaisanterie! Ezután, mintha engem beszéltetne, mondja: „Igen, de hagyjuk el a névelőt is“. Erre azt felelem (feleli Br.), „hogy a próba nem parancsolja.“

En meg azt mondom rá, hogy a névelőnek érthető beszédben nem ott a helye; és ha mindamellet is ott hely-

telenkedik, ki kell küszöbölni. Ezt a vitatkozásnak a komolysága „parancsolja“. Br-t nem az ajánlottam próba, hanem az elfogulatlanság hagyta cserben. a mikor illeten fogáshoz folyamodott. Nem is állapodik ő meg ezen a lejtőn; íme így fejezi be a szakaszt: „Aztán, miért ne mondhatnók: „A *Pál feje fáj?*“ Hiszen *fáj* ige mellé nem kell okvetetlenül dativus. A népdal így hangzik: Fáj, fáj, fáj, fáj. fáj a szívem fáj, fáj, . . . sat. Tehát sat.“

„Miért ne mondhatnók?! Hiszen mondhatja tisztelt nyelvészünk, ha Brassai létére ilyen magyarsággal akar élni! Ez a mondat épen oly hibás, a milyen lenne a latinban ez: *Pauli caput dolet* (e h. *Paulo* . .), vagy a németben ez: *Paul's Kopf thut weh* (e h. *dem Paul thut der k. w.*). Nem úgy beszél a magyar, hanem így: *kinck fáj a feje?* *Pálnak f. a f. — Neki fáj a f. — Pálnak a feje fáj. Öneki a f. f. — A feje f. Pálnak — A feje f. neki sat.* Akárhogy rendezzük és nyomosítjuk a szókat, e mondatok mindegyikében ott kell, hogy legyen a *nek*, *nekem*, *neked* sat. pedig ott, a hol, mint az idézett népdalban. nincs kitéve. okvetetlen lap p a ng a mondatban.

Ha az. hogy „*fáj* ige mellé nem kell okvetetlenül dativus“, csakugyan okadatolás, akkor a következő mondatok is kifogástalanok: A *Jancsi* eszébe nem jutott ez; de jutott ám az *enyémbe*. *Ki* eszébe jutott a dolog? A *Pál*ba jutott. A népdal így hangzik: „Rózsám iszik a pinczébe“. Nem t'om, jutok-e eszébe?“ Hol van itt a (*neki*) dativus? Ebben sincs: Szememre hányod; „mondhatjuk tehát: A *Pista* szemére nem lobbantom. *Ki* szemére lobbantottad? sat.“ Mondhatjuk; csakhogy így irgalmatlan rosszul van mondva. Ezek hát a mindannyiszor gúnynyal kísért próbáim egyike ellen felhozott okok és példák. A két példa voltaképen csak változata az én két mondatomnak; de igen sikerült variatio!

Br. folytatja tétéleim idézését: „A másik a helyettesítés próbája, jelesül (tehát több is lehet, csak hogy nem ily jeles?) a birtokosra nézve a névelős személynévmás: *az én, a te* sat. (*háza*m, *háza*d sat.); — a dativusra nézve a személyragos *neki*:*) *nekem*, *neked* stb. (*szokásom*, *szokásod* stb.). Amaz a birtokost, emez a dativusban álló nevet pótolja“, (következik zárjelben a „pótolja“ ellen tett kifogás; de ki maradnak a példák magyarázatostul. Hát baj az? Hisz az én példáim!) Br. itt is mindenekelőtt elmésségét gyakorolja fejtegetésen.

Csak azután mondja: „No de ne cavilláljunk! Az idézett helyben nem logikai, hanem stylaris hiba van, mit könnyen kijavíthatni“.

*) Br. a *nak*-ot is oda tette; de nincs személyragos *nak* (*nakom*, *nakod*, *naki* stb.); kihagytam tehát.

Nem mondom, hogy nincs stylaris hiba benne. Hogy könnyen kijavíthatni, azt is megengedem; de hogy egyuttal jól is javítná ki Br. — — (L. mostani cikkem bevezető részét). „Hanem több az — mondja Br. — hogy a próbakö maga megbízhatatlan, mert éppen úgy mondhatni egyfelől: *nekem a házam*, mint másfelől: *az én szokásom*. „A szomszédnak a háza égett el”: ebben a „szomszédnak” nem dativus, mert nem neki égett el a ház”.

Ez már derék dolog. Így aztán ebben: *Nekem* a sonkát, *kovácséknak* pedig a kolbászukat lopták el még *nekem* sem dativus; mert nem *nekem*. (hanem *maguknak*) lopták el a sonkát. Ime ide vezet Br. logikája! Hogy az itt egybesorozott mondatok utóbbikában *kovácséknak* is dativus, kézzelfoghatóvá teszi az elsőben ugyanezen névvel szemben álló *nekem*; mert lehetetlen, hogy itt a párhuzamos társak egyike mint dativus, másika mint birtokos szerepeljen. Már ebből is kitetszik, hogy épen nem mindegy, akár az egyik, akár a másik alakkal pótoljuk a *nek-es* szót.

Folytatólag mondja nyelvészünk: „Szintúgy mondhatjuk: *az én szokásom*. „Nekem szokásom” = ich habe die Gewohnheit. „Az én szokásom az” sat. = Es ist meine Gewohnheit. Hangsúlyban is különböznek magyarul *Nekem szokásom*; és *az én szokásom*”. Mondhatjuk igen; csak hogy ekkor ugyanaz a harmadik személyű név, a szerint, a mint az egyik, vagy a másik alak állhat helyette: vagy birtokos, vagy dativus. Fődolog az, hogy az illető alak okszerűen legyen alkalmazva. „Ez az ügy *az ő* szívé²n. fekszik”. Ez hibás szólás (e h. — — *neki* fekszik a szívé²n. Hibás ez is: „*Nekem* az új házamat mindjárt megveszi (v. az új házamat *nekem* mindj. megv. stb.”.) Csak így van jól: „*Az én* új házamat (v. az új házamat) mindjárt megveszi.” — Szabályos mondat a következő: „*Te neked* pusztá időtöltésed, *amazoknak* pedig mesterségük a faragás.” Az utóbbi mondatban a *nek-es* nevet okszerűen nem pótolhatja más, mint: *nekik* (*ő nekik* pedig stb.) Itt már a szórend meg a hangsúly sem engedné az *az ő* helyettesítését így: *az ő* mesterségük pedig . . .; vagy így: *az ő* pedig mesterségük stb.; — „*Az én* gyöngeségeimet mindig észreveszed; *bátyámnak* a hibáit ellenben soha se látod”. Itt a *bátyámnak* szót helyesen csak *az ő* (*hibáit*) pótolja.

Megjegyzem, hogy a Br. hangsúlya itt szűk körben mozog ugyan, de még így sem bizonyít a próbám ellen. Példák: „A Fehérék szokásáról beszélünk” (*az ő* szokásukról besz.). — De van ennél gyengébb accentuálása is a bír-

fokosnak, némelykor jelzőjének. Ekkor *nek*-kel állhat a birtokos; a helyébe tehető névelős személynévmás pedig nem kap accentust; pl. „Molnáréknak ez a fejessége új előttem (ez az ő fejességök stb.).“ Molnáréknak ez újabb szokásáról nem volt szó (erről az ő újabb szok. stb.). — Mindez esetekben birtokos a *nek*-es név. Ellenben: Amazoknak szokásuk az emberszólás (*nekik* szokásuk stb.) Itt dativus a *nek*-es név. Hát a Br. szerinti hangsúly-próbámnak ellene szól-e?

A hangsúly a *nek*-es szóra, illetőleg a helyette álló személyragos *nek*-re is áttehető, a nélkül, hogy megszűnnék dativus mivoltuk; pl. Ez Páléknak volt egykor szokásuk (*nekik* volt egyk. szok.) Pajtám nekem égett le; házuk pedig Jánoséknak. Tehát a mikor dativus a *nek*-es szó, annak marad, akár magán van a hangsúly, akár a birtokszón. Kérdem: mivel mutatta ki Br. az én „próbakövem“ megbízhatatlanságát? Amaz egy példának (a szomszédnak a háza égett el) példátlan elemzésével? Vagy egypár szócsoporthoz (*nekem a házam, az én szokásom; nekem szokásom, az én szokásom*) egyszerű odavetésével és egyoldalú hangsúlyozásával, a mely (a hangsúly) még így is az én elméletem mellett tanúskodik?

Hanem azért mégis határozottan állítja, hogy „a jeles próba“ haszontalansága eléggé ki van mutatva; hogy a próbákból — hókusz-pókusz — szabályok lettek és ezek többekkel szaporodtak imígy: — Most — és erre különös figyelmet kérek — 1) és 2) alatt nem a szabályokat mutatja be, hanem többé-kevésbé módosított szerkezetben fölmelegíti a próbákról szóló két pontot, és csak a 3) szabályt ismerteti; ezt is példák idézése nélkül. Azután így szól: „És most már azt kérdem, lehet-e ezekből fogalmat alkotni? Aztán van magyar ember, a ki ama szabályok illetőleg „próbák“ alkalmazása nélkül s egyszerre ne tudná, birtokos-e bizonyos név vagy sem?“

Első kérdésére azt felelem, hogy a szabályokból, úgy a mint közlöt, helyesebben: nem közlöt, csak arról a könnyelműségről lehet fogalmat alkotni, a mellyel bírálta dolgozatomat. Valamely értekezésnek ilyen bemutatása egyenértékű az eltemetéssel; és szintoly talpraesett is, mint a „próbáim haszontalanságának a kimutatása“.

Második kérdésére válaszom ez: Igen is, van magyar ember, a ki, ott a hol birtokszó is áll a mondatban, az én próbáim és szabályaim alkalmazása nélkül (nemhogy egyszerre tudná, hanem egyáltalában) nem tudja: birtokos-e a *nek*-ragú név vagy sem? Erről a szóban forgó bírálat győzött meg engemet.

JOANNOVICS GYÖRGY.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Tenyésztő növények. Egy valaki, a ki észrevételeit Egy Olvasó aláírással a Nyelvőr legutolsó füzetében (465.) tette közzé. semmikép sincs megelégedve a czímbeli műszóval. Azt mondja, „a *tenyésztő növény* kifejezés nem azt a fogalmat ébreszti bennünk, a mit Sz. G. vele értetni akar; pl. festőszoba: hiába fogom rá, hogy ad normam szántóföld, ez olyan szoba, a melyet festeni szoktak, mégis mindenki a piktör szobáját érti rajta; tanító gyerek: ezen sem értene senki, pedig az egészen az ivóvíz mintájára van, olyan gyereket, a kit tanítani szoktak, hanem a tanító gyereket, vagy valami kocza-tanítót. A nyomtató lovat sem szokás nyomtatni, hanem vele nyomtatunk. Az itató bojtár is szeretné, ha őt itatnák s nem neki kellene a csordát itatni.“

Ha eleink is úgy gondolkodtak volna, mint a mai kissé nagyon is aggróskodó nemzedék, akkor ma aligha volna analogiánk, a mivel a *tenyésztő növények* ajánlását támogatnunk lehetne, s ha valaki manap a *vető mag, kaszálló rét* sat. kifejezéseket mostani jelentésükkel használná, bizonyára ép oly idegenkedést keltene az olvasóban, mint az ajánlottuk, *tenyésztő növények*. Nyelvünk a melléknévi igeneveket kezdettől fogva napjainkig majd szubjektív, majd objektív, majd vegyesen mind a két jelentésben alkalmazta s alkalmazza; pl. hajtó szer (a mely hajt), hajtó kerék (a melyet hajtának); vesztett fél (a ki vesztett), vesztett ügy (a melyet elvesztettek); a mit megírandó voltam, és: a mi megírandó volt sat. Ha az Egy Olvasó álláspontjára helyezkedünk s az ő szempontjából akarnók eldönteni a kérdést, akkor el kellene vetnünk, mert mást értetnek velünk, mint a mit mondani akarnak, az ilyesek: „Mongyauala bodog Ferencz hogy yew meg az ewdew hogy ez frateroknak gonoz peldayaua Istennek zeretew zerzete (= a kit isten szeret) meg zydalmaztatyk (EhrC. 110.). Ennekokaerth ty es zerthw atyamfyay (= a kiket szeretek) az anyazentegyhaznak ipeytysyre kereskegyetek (Komj: SzPál. 176.) Ha el osztandom zegynyeknek itelyre mynden en byro marhaymoth (= a melyeket bírok) zeretetem kedyg nynchyen, semmyth nem haznal ennekem“ (Komj. SzPál. 173.).

Ezek a példák épen kezemnél voltak, nem kerestem őket; de a ki keresne, bizonyára találna is többet, elég szép számmal, mind a régi irodalomban. mind a népnyelvében. Ezek s a hasonló példák pedig szakasztott másai a helytelennek bemutatott *festő szoba, tanító gyerek, itató bojtár* kitételeknek. Az *‘Egy olvasó’* nem vette észre, hogy ezzel az ellenvetéssel nem csak a *tenyésztő növény*

ellen támadott ki, hanem megtámadta, kétségbe vonta a következő kitételek helyességét is: „köl t ő pénz (a helyreigazító szerint a költő pénze), kerít ő mente (= a kerítő mentéje), merít ő háló, visel ő szoknya, néz ő játék, ölt ő ruha, vonó kés' sat. sat.

„Minden idegenkedésünk mellett is, folytatja a fönntebbiek után az „Egy olvasó“, meg tudnánk talán e műszóban nyugodni, ha analógiákkal támogathatnók. Hiába keresek azonban a mai élő nyelvben csak egy példát is, a mi azt bizonyítaná, hogy az *aszt* végű mivellettő igékből képezett *asztó* melléknevek olyan tárgyra is vonatkozhatnak, a melyet asztani szoktak“.

A grammatikusok, régiek és újak egyként, az átható igék közt, legyenek azok alap- vagy származott igék, nem tettek s nem tesznek semmi különbséget: „átható minden ige, a melynek cselekvése valamely tárgyra kihat.“ E szerint *vet: vetél, ver: verít, nyom: nyomaszt, nyomint, nyomtat, nyomogat, nyomdogál* sat. sat. közt semmi különbség sincs. egyik olyan átható ige, mint a másik; s az élet gyakorta fölváltva használja is őket; pl. *nyomó* vagy *nyomtató* műhely, *nyomó* vagy *nyomintó* rúd; *ivó* pohár és *itató* vályu. teljesen egynemű szerkezetek = pohár, a melyből isznak, vályu, a melyből itatnak.

De van még egy másik körülmény, a mely csak fokozza a „tenyésztő növény“ elfogadásától való idegenkedését az „Egy Olvasó“-nak, az, hogy nem talál az élő nyelvben analógiát rá.

Ha ez igaz, a mit azonban nem mernék egész határozottan állítani, annak is megvan a maga oka. A transitív *aszt, eszt* mellett ugyanis rendesen ott találjuk az intransitív (reflexív) -*d* (*ad, ed*) képzős igealakot is. mint *támaszt: támad; apaszt: apad, epeszt: eped, terjeszt: terjed* sat. s szubjektív jelentésben az elsőt, objektív értelemben pedig a dolog természetete szerint az utóbbit alkalmazzuk, pl. „epesztő bú“, és: „epedő szerelmes“; míg a cselekvésszók nagy részénél e különbség hiányzik; azért a legény, a ki vág, a szék, a hol vág, a fejsze, a mellyel vág, a marha, a melyet vág. egyformán, minden külső kifejező nélkül: *vágó* legény, *vágó* szék, *vágó* fejsze, *vágó* marha. Különb, nem véve figyelembe a szintén objektív viszonyban álló „*akasztó* fa, *dagasztó* teknő, *szakasztó* kosár, *fürösztó* kád“ sat. jelző igeneveket. a mit az „Egy Olvasó“ keresett és nem talált, arra is hozhatunk föl példát. Radvánszkynál (Magy. Családélet II. 287.) egy 1643-ban kelt inventáriumban olvassuk: „Vagyon egy ezüstös nyakban vető *eresztő* szijjam“. Pápai-Bod magyar részében az *eresztő* szó alatt ezt is ott találjuk: „*eresztő* szij: lorum vertagorum“; a Vectigal Transsylvanicum (22.) szintén föl-

jegyezte a „rab vagy e r e s z t ő szij“-at s meg vagyok győződve róla, hogy ha az élethez fordulnánk, hogy szolgál-tasson ezekhez hasonló példákat, bizonyára nem egy adattal szaporítaná az analogiák sorát; valamint arról is meg vagyok győződve, ha neologusaink nem német mintára szabták volna kitételeiket, ma „mulasztási tény, halasztási idő“ s hasonlók helyett „mulasztó tény, halasztó idő“ járná a törvénykezés nyelvében.

Mind ezt egyébiránt nem azért mondtuk el, mintha szakembereinkre rá akarnók erőszakolni a „tenyésztő“ növény‘ műkifejezést; ha e kitétel nem kedvük szerint való, ám keressenek más, megfelelőbbet rá; de a „tenyésztett“, mint már első ízben is említettük, erre nem alkalmas, mert a végzettség fogalmát rejtve magában, mást mond, mint a mit ki akarunk vele fejezni; „m o s ó ruha“ és „m o s o t t ruha“, „v i s e l ő szoknya“ és „v i s e l t szoknya“ szemmel láthatólag mást-mást jelentenek; s ki-ki tudja, a ki magyarul ért, hogy „hizlaló marha“, a melyet hizlalásra szántunk, és „hizlalt marha“, a mely keresztül ment a hizlaláson; szintígy „a szaló szilva“, a melyet aszalni szoktak, „a szalt szilva“ pedig, a mely meg van aszalva.

SZARVAS GÁBOR.

Tájékoztató. Régi irodalmunk nem ismerte e szót; nem csak hogy Molnár és Pápai, hanem még Kresznerics se tud róla semmit. Újabbkori képzés, s a mint általánosan tudva van, alkotói a német „orientieren“ jelentésével ruházták föl.

Itt magától jön elénk a kérdés: vajjon hát az előbbi századokban nem ismerte népünk az „orientieren, orientierung“ sat. fogalmakat? Nem valószínű; s látatlanban is bizvást az ellenkezőt állíthatjuk. Meg vagyunk győződve róla, hogy senki se tekint kérdőleg ránk s nem kér bővebb magyarázatot tőlünk, ha elbeszélésünk folyamában elmondjuk neki, hogy „annyira belebonyolódunk a zig-zugos utcák tekervényébe, hogy sehogy se tudunk e l i g a z o d n i, hol vagyunk, merre járunk?“ Ez a kifejezés azonban a mai irodalmi nyelvből majdnem teljesen kiveszett, s alig van írónk, a ki ma *eligazodás* helyett állandóan *tájékoztatót* ne használna. Látnivaló tehát, hogy a *tájékoztató* ama szók közül való, a melyeknek megalkotására voltaképen szükség nem volt.

Ezzel azonban nem azt akarjuk mondani, hogy akár az alapszó (*tájéka*) megválasztását akár a képzését (*tájékoztató*) rosszaljuk; kifogásunk más két pontra vonatkozik. Az egyik, hogy az új kifejezés miatt a régit teljesen elhanyagoljuk; a másik az, hogy a *tájékoztató* egy főlős elemet foglal magában, alakilag többet mond, mint a mennyit tartalma köve-

tel; vagyis a *-tat* képző szükségtelen, henye, sőt zavaró elem benne.

Ismeretes, hogy a *-z* igeképző tárgyszókból oly cselekvésszókat alkot, a melyek általában az illető tárggyal való ellátást jelentenek. Ritkább az eset, de nem szokatlan, hogy a *-z* képzős denominális ige azzá tevést fejez ki, a mit az illető tárgy tulajdonságneve jelent; pl. *kormoz, sároz, tintáz, csipkéz, hegyez, tornyoz* sat. annyi mint *„kormossá, sárossá, tintássá, csipkessé, hegyessé“* tesz; s teljesen egy erejű ezekkel: *kormosít, sárosít* sat.

E szerint *tájékoz* annyi mint: *„tájékossá tesz. tájékosít; tájékozás pedig — „tájékossá tevés, tájékosítás“.* Következik, hogy „az olvasó tájékoztatása végett“, meg „hogy tájékoztatassuk a közönséget“ helytelenek, mint volnának ezek: „inged összetintáztatása (összetintázása helyett) miatt ma nem kapsz ebédet“, vagy: oktalan követelés, hogy ez a szegény gyerek azzal az életlen baltával hegyeztesse (*hegyezze* helyett) meg a karókat; helytelenek, mert világosan látható, hogy egészen mást fejeznek ki, mint a mit mondani akarnak.

Tehát: jemanden orientieren = valakit tájékozni, sich orientieren: tájékozódni, vagy magát tájékozni; das orientieren: tájékozás, és orientierung: tájékozódás.

SZARVAS GÁBOR.

Létére. Simonyi (Nyr. IX. 218) azt állította, hogy a *létére* szónak tágabb használata is lehet állapot-, ok- vagy időhatározó értelmében, a megengedés minden árnyékla nélkül, s hogy az efféle használat nem hibáztatható.

Most a Nyr. XIV. 323. lapján a mit akkor elmulasztott, sorol is föl több kétségtelen és klasszikus bizonyítékot, mint: „Magyar létemre jól kell magyarul tudnom“.

E bizonyító adatokból, a mire a régibb irodalom olvasójának magától is reá kellett jönnie, kitűnik, hogy *létén* helyett a *létére* szó használata magyarság szempontjából kifogás alá nem eshetik. Simonyi azonban — úgy látszik — ebből azt következteti, hogy a mai irodalom is bizvást élhet a *létére* szóval tágabb értelemben is.

Azt hiszem, e következtetés kissé messze megy. Az irodalmi nyelv nem ismerheti el mindazt helyesnek, a mit a régibb irodalom használt vagy a mi a mai nyelvjárásokban is él; szóval a mi ellen a magyarosság nem tesz kifogást, azt az irodalmi nyelv gyakran megróhatja. Mert, ha az irodalmi nyelv dolgában ily szabadelvűen, jobban mondva, szabadosan gondolkoznánk, akkor mindenféle archaismus és soloecismus jogos volna. Akkor bátran írhatná mindenki: észben vesz észre vesz helyett. kenyérben eszik kenyeret eszik helyett; vagy: aszt nem tudhassuk nem

tudhatjuk helyett. kell lesz majd kell. kell eni fog helyett. S milyen tarkaság uralkodnék akkor az irodalom minden terén. — Egyik novellairó a társalkodónót öregasszonynak, másik frájnak nevezné. Egyik gazdasági tudósító az életről, másik a jószágról küldene a földmivelési miniszternek levelet, ha a gabona minőségéről akarná értesíteni. Erdélyre nézve a büntető törvény az alacsony szót is becsületsértőnek deklarálná, Magyarországon csak az aljast sat. sat

Szóval akár hány régi irodalmi vagy népnyelvi adattal bizonyítsuk is a *létére* szó tágabb használatát, ma az irodalomban csak megengedő értelmével állhat meg e határozó, mert újabb íróink és költőink legjobbjai ezt a szűkebb értelmet ruházták reá; és tőlük nem tagadhatjuk meg, hogy író létükre az irodalmi nyelvet ne fejlesszék, ne módosítsák.

KARDOS ALBERT.

Petten. Szarvas G. a *petten* szónak eredetét kutatván, úgy találja, hogy az a latin *punctum*-ból származott át hozzánk és így azon magyarázat, melyet én csatoltam hozzá, épen saját idézett példából helytelennek bizonyul be (Nyr. XIV. 464.).

En a szónak eredetét nem vizsgáltam, az igaz, de nem vizsgálja, úgy hiszem, a használóknak ezred része sem; így tehát mást nem tehettem, mint a szónak azon értelmét adtam, a miben használják (Veszprém m. Csékut). Magyarázatomat, hogy „az alacsony, de erős, vaskos termetű embert mondják p ö t t ö n nek“ főntartom most is; mert ott csakugyan azt mondják annak. Az alacsony, termetére nem magas, de különben erős vaskos termetű ember: p ö t t ö n ember; az olyan embert ellenben, a ki alacsony termetű, de különben vézna, vékony, erőtelen alkatású, ha gúnyosan akarják megnevezni t ö k m a g z a c s k ó, néha s e g g d u g a s z embernek mondják.

TOLNAI JÓZSEF.

Szivmátra. Boncs. Csimbók. A *szivmátra*, melynek kétségbe vont helyességét s használatban létét Volf Gy. a Nyelvőr mult évi folyamában (514.) Ballagi legújabb szótára alapján kimutatta, nálunk (Zala megyében), a mennyire tudom, egészen ismeretlen; de van egy rokon szó, mely a boszorkánynyomáshoz némileg hasonló betegséget jelent. A nép között ugyanis Tapolczán és vidékén igen el van terjedve a *nádra* kifejezés. „Nádrája van“, szokták mondani. Több ilyen n á d r á s beteget kikérdeztem s egybevéágólag mindannyian akkép nyilatkoztak, hogy időszakonként a gyomorból valami kökeménységű tárgy felmegy egészen a nyeldekliög s meg akarja őket fojtani. Valószínű tehát, hogy a

gyomorgörcsöt nevezik *nádr*nak. Régi orvosi könyvekben ez a *nádra* szinte előfordul, míg a *mátra* kifejezést sehol sem olvastam.

Ugyan csak az idézett helyen Volf Gy. említést tesz a *boncs* virágnevezetről, a mely Kresznericsnél minden forrás megnevezése nélkül található; Volf mind ennek ellenére, ismerve Kreszn. lelkiismeretességét, nem vonja kétségbe e szó lételetét.

Hogy Kresznericsnek a *boncs*-ra mint virágra vonatkozólag igaza van, kitűnik abból, hogy Zalában, Somogyban s talán az ország több vidékein is a nép a télizöldet *boncs*nak nevezi.

A *boncsok* és *boncsik* alakok ismeretlenek. Czuczor-Fogarasiék ez utóbbinak *csimbók* és *böncsölék* értelmét nem magyarázzák meg. Nálunk a nép a szij ostorra bogozott csomókat nevezi *csimbóknak* (c s i m b ó k o s ostor); hajdanta pedig, mikor a hosszú hajat viselő paraszt emberek (a negyvenes években már csak a pásztorok, különösen a kanászok Somogyban) elől mindkét oldalon a hajukra gombot kötöttek, ezen csomót szintén *csimbóknak* nevezték.

A *csimbókkal* rokon szó a *csömbölék* (*böncsölék* ismeretlen). *Csömbölékesnek* mondják a rántást, mikor rosszul van föleresztve s apró csomókba össze áll; *csömbölékes* a liszt is, ha nedves helyen tartják és nem keverik. Tehát mind a *csimbók*, mind a *csömbölék* voltaképen c s o m ó t jelent.

Sz. D.

Román, rumuny. A németeknél nagy divat, hogy egy s más népet a saját maga használta névvel nevezzenek. Így lettünk mi magyarok is m a g y a r e n-né, u n g a r lévén még a szász ember is. ha Magyarországon él. A német divatot nálunk is elkezdtek utánozni, s fölkapták többek között, különösen az újságok. a r o m á n nevezetet, a mit az irodalmi oláh nyelv alkotott az oláh köznyelvi r u m u n y-ból. Ha az oláhok használják, az ő dolguk; de hogy nálunk ne használják, ezért szólnom kell.

Naponként olvashatni, hogy: r o m á n n y e l v. r o m á n n é p; pedig e szóknak, így összetéve, az a furcsa tulajdonságuk van, hogy csak többes számuk van; minthogy r o m á n n y e l v e k e n az összes neo-latin (francia, olasz, spanyol, portugál, oláh, provençal, rhätoromán) nyelveket szoktuk érteni; r o m á n n é p e k e n pedig azokat, kik a nyelvek közül valamelyiken mint anyanyelvükön beszélnek. A r o m á n név tehát nem alkalmazható egy népnek a megjelölésére, mert ez gyűjtő, összefoglaló neve, nem egy népnek vagy nyelvnek, hanem egy számos tagú nyelv-ágnak; épen mint a hogy a g e r m á n vagy u g o r sem

egy törzsöknek a neve. A román tehát nem lehet az oláh név helyettesítője.

Lássuk a rumunyt. Ők így nevezik magukat; a németek, francziák is ilyen formán: rumänisch, rumunisch, roumain s ha én mégis azt mondom, hogy ez sem az igazi, azért mondom, mert 1) a magyar egyik vagy másik idegen népet ritkán szokott azzal a névvel nevezni, a melyet az maga magának adott pl. olasz: italiano, lengyel: polak, német: deutsch sat.; s ha nevezte, ama nevezetet a magyar ajkhoz illesztette. meghonosította, mint: franczia: français, porosz: preuss sat. Ha tehát a rumuny szót vette volna át, nagyon valószínű, hogy az másképpen hagzanék. 2) Az oláhokkal népünk manapság is folytonosan érintkezik; s ha az oláh szó nem volna eléggé életre való, avagy a rumuny inkább tetszenék neki, rég átvette volna, a mint más szót eleget is kölcsönözött. 3) Mert csak a dísz-stylus, a melynek az a jelmondata. hogy „ne úgy irj, a mint beszélsz“, csupán csak ez akarja ezt a legújabb idegen szót ránk ruházni. No meg az oláh rómaiaskodás, a mely gúnyt, tán sértést lát e szóban.

Mi azonban maradjunk csak meg az oláh nevezet mellett!

KISPÁL MIHÁLY.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Szólásmódok Nagybánya város régi jegyzőkönyveiből s egyéb okirataiból 1583-tól kezdődőleg.

A néző Bálintra mondotta a dolgot tulajdon: a varázsló egyenesen, világosan Bálintra fogta a dolgot.

A kegyelmeteken régóta megfeküdt inséggel: régóta rajtok lévő nyomorúsággal.

Hűtivel fizetett meg neki: esküvel erősítette, hogy az adósságot lefizette.

Az embereknek talpalkunkájokért adtam 2 ftot: jövő-menésökért, fáradozásukért.

Lássa kegyelmetek! hogy a pénzt mód nélkül ki ne adja!: ügyeljen, vigyázzon: hogy biztosíték nélkül ki ne adja a pénzt.

Semmiben hajtotta a commissio végezéseit: fel se vette, nem tartotta meg legkevésbé sem.

Ezen dagályos actussokért: vakmerő, törvénnyel való nem gondolasokért.

Az tanítást az városban semmi lettu tal meg ne engedje: semmiképen.

Orcájára tér, ha rosszul üt ki az dolog: megpirul érette, szégyen éri.

Külön rekeszben volt az templomtul: külön határban, nem a templom czintereméhez tartozó területen.

Ezen házakhoz mindig azon emberek eleik birtak: elődeiké voltak e házak mindenkor.

Nehéz helyeken vannak azon restántiák: olyanoknál, kik fizetni nem birnak.

Egy kis ösztövére collatiot is készítettünk: csekély, kevésbe kerülő.

Az pinczének gerendái az régiség miatt elvesztek: elrothadtak, elkorhadtak.

Ugyanazon bakot nyujta Szatmári uram is: ugyanazon haszontalan munkán dolgozott; ugyanazt akarta kieszközölni, de sikertelenül.

Együgyű scholánk directiojára mestert hozattunk: kevesebb osztályra leszállított, szegény iskolánk . . .

A Dancs uram praetensioja semmire kellő: nem igaz, hamis.

Talán isten elbontja rossz szándékát nékie: megakadályozza szándékában, nem engedi végrehajtani.

Kik istenesen megintéznék azon pusztá kőfalakat, mit érnek?: kik lelkiismeretesen vizsgálnák s becsülnék meg: mennyit érnek?

Generalis uraimék Megyesen egy hálást fognak tenni: egy éjt Megyesen fognak tölteni.

Csakhamar utána ült, nyavalyás olának: utána, nyomába indult s üldözőbe vette.

Két hamarutat kellett egymásután önagyságához tennünk: kétszer egymásután, gyors utat kellett tennünk.

A mint most utólszor megírtam elmémet: véleményemet, szándékomat.

Bőv költséggel fordult vissza háza népéhez: sok pénzt, szép nyereséget hozott haza.

Feleségem szökését jó formában megértvén: bizonyosan megtudván.

Hitetlenül való elszökésnek utára tartott feleségem: hitetlenül megszökött tőlem.

Alig szereztethettük el a kirendelt szekereket: alig menthettük meg a teherhordás alól.

Most semmi derekas szükségben nem vagyok: valami nagy szükségem most nincsen.

Elvonták tőlem erővel az szűrőket: erőszakkal elrabolták.

Egyszer-másszor sok adósságokat raktak fel: sok adósságot csináltak.

Vigyázzatok! mert bizony füstöt vet az helyetek: félegetem, felgyujtom várostokat, házaitokat.

KATONA LAJOS.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

K i s k u n s á g i a k.

Úri pompa, kúdús konyha.

Nincs tiszta gatyá (vmit megtenni): nincs bátorság. (Hm.-Vásárhely Nyr. II. 367.)

Ű van a latba: ő róla van szó (Hm.-Vásárh. Nyr. II. 368.)

Orozva kött: ha a tyúk rejtekben tojik s a tojásokat kikölti, az ilyen csibe orozva kött. Átv. ért. f a t t y ú g y e r e k.

Hasára süt a nap: sokáig alszik, későn kel. (Hm.-Vásárh. Nyr. II. 368.)

Né aj ott, mer valami bolon némőt hozzád köti a lovát! (A dologtalanul ácsorgónak mondják).

Né beszélj ujan fére: haszontalanságokat.

Szőre möntibe bálni vkivel: simán, szeliden.

Ebbe a teremtésbe: legitt, rögtön.

Fődúzta az órát: duzzog, haragszik.

Csecse gájának: bolondnak a rossz is jó, csak cifra legyen.

Odáig van: oda van. Így is: szarodáig van.

Főrázta az abroszt: bűzölt.

Életmagra kap: felüdül, magához tér. A kap igével sok szólásmód van alkotva, mint a köznyelvben is. Kevésbbé ismertek: O d a k a p (csoportosan v. sűrűn kezd járni vhova.) Pl. odakaptak borinni a tolvajok, má harmacczó jártak ott. F ő k a p: divatba hoz. Pl. főkapták a lányok a piros szoknyát, most minnyájának a van. Ezt a kocsmát az idén nagyon főkapták. L é k a p: vele hál.

Majd eleje válik: majd elkallódik.

Nem mai, mind a Barnáné tyúkszara.

Ugy kapták, mint az epörszömöt: a mi igen kapós volt, pl. vmi korai gyümölcs a piacon.

Szögén mienk! (gúnyos szánakozás).

Jó hère tötte a gatyát: jól házasodott.

Nem vőszí el a kutya a kõnyerit: tömlőczben van.

Felit felibű, felit harmadábú vágni el a munkának (Hm.-Vásárh. Nyr. II. 238. Erdélyinél 2743.)

Vörös hajma fokhajma, az is mindjá egy nóta. (Tánczszó.)

Égy hujjába: egy füst alatt.

Fécsiipejű gazda: kevés vagyonú. (Nagykunság Nyr. II. 274.)

Kihúzta az ördög a dugót: ha valahova sok vendég, vagy ügyes-bajos ember megy egyszerre.

Csak az imádság tartja: csak alig állhat fent (pl. vmi épület a rozzantság miatt.) Erd. 3836.

Kunkötésbe van az óra: duzzog.

Fére áll az óra: u. a.

Avvá vagyok: azt tartom, a mondó vagyok. (Avvaló vagyok Nyr. I. 231.)

Nem ér az égy kögyelmes kurjantást.

Nehéz ott lopni, a hun a gazda is tolvaj.

Akar a lóvâ imádkozz, akar avvá beszéj.

Hát ha a szömőd úgy kopog, mint a fogad. (Tréfás elutasítása a kunyorálónak.)

Összehúzza magát, mint Gömöre végén a guta. (Debreczenben: „Homoró végén“. Nyr. II. 464.)

Gazzâ mivê befűtöttek. Babot mit főztek: babon kívül még egyebet is, de csak olyan félét. A mi ilyenkor teljesen hangsúlytalan.

Csupa atta sár vagy: csupa merő atta viz a ruhám: teljesen sáros vagy vizes.

Szarvat ád vkinek: engedi v. eszközli, hogy vki „vérszemet kapjon“. Kezére beszél v. tesz vkinek.

Szömügyet vősz: felháborodik.

Kinyillik a szöme: u. a.

(Kis-Kun-Halas.)

KORDA IMRE.

Hasonlatok.

Kapott, mit Kemin Mihály a vármegyén. (221)

Ollan piros, mint a pipacs.

Ollan köviér, mint a tök.

Tipródik, mint a szaró galamb.

Passogat, mint az ur Istvány birkájo.

Ollan sok bajja van, mint a kőkes macskának.

Unniz, mint a kinek kukoricza föld nem gyutott.

Bolog, mint a zsidóba a szegezis.

Teli van hálakodással, mint a barát állélujjával.

(Bágyogh. Rábaköz.)

VITÉZ JÓZSEF.

Párbeszéd.

I.

— Hol voti kê Mâri nene?

— Nyőni (kendert) votam a szomsziédba.

.....

— Hova valósi kê?

— Barátiba.

— Mit visz kê?

— Morványt (örömkalács, melyet a násznép a lakodalmos házhoz szokott vinni.)

— Ettéd á (Tied az?)

— Az ott! Az á! (Igen.)

...

— Be sziép az a kert!

— Hollyan? (Milyen?)

— Sziép.

...

— Mit hozti kéték? (Mit hozott kend, maga? Ezt az öregebeknek szokták mondani.)

— Egy sirányt (göbre, kis fazék; Csalóközben: pohár) kiertem köcscsön.

(Ide jegyzek még egy-két sajátosságos kifejezést és használatot).

E m m i n k, annyi mint: a miénk.

m a g u k n y i, p a p n y i sat. annyi mint: maguknál, papnál. kis sebbik uram: a nő férjének öccse = sógorom.

m á s i k a p á m: nagyapám.

m á s i k a n y a, m á n y a, m á n y i: nagyanya.

b o r z a n g, b o r z i n g: gyalogbodza.

b á b a b u k o r: szivárvány.

(Kemencze. Hont m.)

(GYÁRFÁS I. T.)

2.

— Jó regget!

— Adjon Isten!

— No hoa mész olyan hámisan (gyorsan)?

— Loaimékat akarom a koacshó hajtani; de előbb megnízém; itthun van-e? Már esek még kő űket patkótatni.

— Oaz ám. Dészkáér' vótam s csek ez íjjé gyűttem még dészkavé. Az út rossz vót, a teréh még nehéz; ómát is hoztam.

— Mecczesz velé?

— Hát mast főrakom a héba; maj ha osztán lémének Zalábe, éviszém magammé; osztán becserélém gabonávé.

— In nekém meg haza kő menni foklyát (gyantás fából hasított vékony hosszú faszeletek, melyekkel némely háznál még most is világítanak) metszeni; szegíny vagyok, nem tuok gyércsát vaj olajat venni. (A *ty* és *gy* hangzókat rendszerint *cs*-nek mondják). Kék-é (kellenék-e) óma?

— Kék ám. Accza é párt!

— No maj küdők. Osztán dugja é a szuppos fazékba (tejes fazék vagy köcsög), hogy a gyerekek még né találják.

— Jó léssz, jó.

— Jó egissigét kívánok.

— Aggyon Isten!

(Felső-Vasmegye. Őri-Sziget.)

LUKA.

Népetimológiák.

Honnan vették a csángók nevüket?

Tudvalevő, hogy a barcasági tíz magyar falu lakói csángó néven ismeretesek. Érdekes, hogy ezek a csángók honnan származtatják nevüket.

Háromszék és Udvarhely megyében él ez a kifejezés: csángál azaz: rosszul harangoz. E barcasági magyarok pedig csángálók, vagyis olyanok, a kik nem egyik vagy másik oldalhoz tartoznak, hanem egészen félre-félre csángálnak, félre járnak, vagyis: sem a magyarhoz, sem az oláhokhoz nem tartoznak egészen, hanem félig csak. Ebből a csángáló-ból lett aztán a csángó.

Igy magyarázta meg nekem ezt a szót az öreg Magdó bácsi.

VERES FERENCZ.

Népmesék.

A nádi kisasszonyok.

Écczér vuót ek kiránok égyetlen éf-fia, mindig azo könyörgött az aptyánok, hom-má mikor házosodhatik még. A kirá még azonn biztatta, mindig avuó készttette be az oskolábo, hom-majd iévéheti a nádi kisasszonyokat.

Écczér a gyerek má séhossé engedett az aptyánok, mivié má sokáig hallogatta, hát má mégházosodik, akárhogyan léssz. Aszonta az aptya: No hát, idés fiam, ép-paripát adok, ha annyi üdüönn méktudod kerünyi a várost, ameddig ién, akkor iéméheccz a nádi kisasszonyokiér, mégházosodhatol.

Gondúta, hogy ussé tuggya elüöbb mékkerünyi mim-maga. Oda atta neki a rosszabbik paripát, maga még a jobbikra üt; de a fia miég éf-fiél uórávol elüöbb baza ért, mind a királ. Mas má mit vuót mit ténnyi, eleresztette a nádi kisasszonyokho. Adott neki kiétszáz forintot, még a jobbik paripát, hogy azom-ménnyén el.

Aztán mént égy esztendeig a kiráfi; mikor égy esztendüö iémút, ír él-lassu szelet; oda köszön neki: Juó napot szíél uram! hallotta-é hirit a nádi kisasszonyoknak?

Aszongya lassann a szíél: Ném hallottam; de csak ménnny uóra égyenést.

Evvel iébocsátotta. Megin oda ír ész-szíélhé, a jobban fujúó szíélhé; aszongya: Sziél uram, hallotta-é hirit a nádi kisasszonyoknak?

Em-má ek-kicsint gorombábbon szuót: Ném hallottam; de csak ménnny uóra égyenést; ott van a mírges fujúó szíél; de szípe szuóll hozzájo, mer maj mírgesen beszél.

Oda még a fi (ifju, legény); juó messzi méktaláto, szípénn oda szuót: Sziél uram ném hallotta-é hirit a nádi kisasszonyoknak?

Rákátt mírgessenn a szíél: Ném hallottam; de csak ménny uóra a forguó szíélhé.

Kiérdészté: Hallotta-é hirit a nádi kisasszonyoknak? Csunyaúl rákátott; aszongya: Hallottam; mit keress?

— Azokho akarok ménnyi, aszongya neki szípénn.

— Ménny odább, ott van a házdöntűő szíél, majd az iévezet.

Oda írték a vízpartra; kiérte (kérde) tőlő a házdöntűő szíél, hov-van-é juó iélés kiésé.

Aszongya, nincsen.

Zsebgýibe nyút, adott neki éj-juó iélés kiést; aztán aszonta a házdöntűő szíél: Ne ez a kiés, ménny bele a vízbe, ott van nígý szá nád, mezsđ lé mind a nígý szálot hamar, gyere ki, vissza sé níz, mer összöszabduónak.

Hamarossann lémecczété, kimégý a vízpartra; utánno még azt kátották: Kőszönd az Istenédnek, hogy előőbb kiméntié, mer összöszabtunk vuóna!

Erre iébocsátotta a házdöntűő szíél utnak vissza; aszonta neki, hom-maj messé föl a nádszálokat, a hun vizet talál.

A kiráfi mékkőszöntő a szüvessígít, adott neki égy ötven forintot; azon föllő miég visszamént a szelekhé, mindéniket még-ajándíkozta annyira, hogy baza gyüvetre má ném vuót pínzé; miég a lovát is iéköllöttő annyi.

Mikor écczér má égy esztendejé hom-mént, osztán a határgyokho írt, látott messziről ek-kutat; igén nehezeñ vuót a nádi kisasszonyokiér; fűőmecczét én-nádot. Kiugrik a nádi kisasszon, aszongya a kiráfinak: Szüvemnek szíp szerelmé, aggy écs-csöpp vizet!

De a kut igen messzi vuót, ném tudott neki vizet annyi, iétünt.

— Jaj mas má az egyyk iétünt, má csak három szá van!

Ment tovább; mégin csak nehezeñ vuót; fűőmecczét én-nádszálot, mégin kiugrik a nádi kisasszon: Szüvemnek szép szerelmé, aggy écs-csöpp vizet!

De mégin ném tudott neki vizet annyi, iétünt.

A kiráfi má igén sajnákodott, hogy a kiét nádi kisasszon iétünt. Sietétt tovább, más kutat írt; egísszenn ott vuót a kutná, de a vődröt ném huzta fűő. Mégin fűőmecczét én-nádszálot, mégin kiugrik a nádi kisasszon; aszongya neki: Szüvemnek szíp szerelmé, aggy écs-csöpp vizet!

De mire fűőhuzta a vődröt, mire vizet tudott vuóna neki annyi, iétünt.

Má igén sajnákodott a kiráfi, hocs-csak én-nádszálo van; ott maratt hát, má egísszenn a város víginn vuót. Vízét merítt a kalptyábo, aztán fűőmecczi a négyedik nádszálot is. Kiugrik a nádi kisasszon; alig hogy iészúolla magát: Szüvemnek szíp szerelmé aggy ék kis vizet, — adott neki écczérre; ném is tünt el, égy gyönyörű nádi kisasszon ugrott ki belüllő; a kiráfinak is igen meg-tecczét.

Mas má azonn típelüődött, hogyann kísírgyé be így a városba; mer ruhát is küő neki hoznyi, még mas má kiét esztendeje fárod iérté; mégíérdémlí, hogy hintuónn vügyő be a városba. Aztán fölütette a kiráfi a nádi kisasszont a kut mellett éf-fáro, hogy ié né süsső a nap mire kigyün; bemént addig hintuóíér. Alighobbeírt a kiráfi, kiét cigán mént uóra; cigán asszon még a ljányo. Beleníz a cigán lján a kutba, láttyo ott a nagy gyönyörű fényességét. fűőtekinenek a fáro, hát ott út a nádi kisasszon.

Hát té mit keress itt? oda kátt a cigán asszon.

— Mit keresnők? A kiráfi ütettét föl; míg a nígy lovas hintuónn kigyün, addig itt küő várnóm, míg ruhát hoz a számomra.

A cigán asszon még fűőküttő a ljányát a fáro, hot-taszincsa a kutba, maga üllön fűő belétté.

A nádi kisasszont béletaszintották a kutba, ott arañ hallá változott.

Kimégy a kiráfi, oda mégy a kutho a fa alá, fűőkáttyo neki: Szüvemnek szíp szerelmé, gyere lé a fárul.

Légyütt a fárul, iébámíszkodott a kiráfi, hom-mikor ott hatta (hagyta) mellen kimondhatatlan vuót a szípsigé, mas még mellen feketé. A kiráfi iégondúkodott, aszongya neki: Mellen szíp vuótá! Miér vagy illen feketé?

— Ó szüvem szíp szerelmé igen soká gyüttié, iésütött a nap; maj mégfehiérülök a palotábo.

A kiráfi igen szomorkodott; kiét kocsissal, négy lúval gyütt, a hintuó ablakait kinyittatta, hom-majd ugy mégy a városba; szuótak a harangok, trombiták. Mikor a városho írt oda izent az embéréknek, hogy a harangok, trombiták csak szünnyenek még; az aptya még naf-fínyéssigét nyitott, hom-mas hozzák a nádi kisasszont; — de iémént az aptya kedvé is túló, mer csunya feketé cigán lján vuót.

A kiráfi mindén nap kimént a kut mellé a tuóba fürönni. Écczér este kimént vizet mernyi, meg is fürödött; látto, hogy ott elüöttő égy arañ hal uszkál, mintha még akart vuóna szuólluónyi. A kiráfi még akarta fognyi, de ném tutta.

Másnap réggié koránn kimént mégín; az ara halat mindaddig (utóvégre) belevelté a kötínnyibe*), kivüttő a partra, fölüöttözött, még haza ment; a szobájábo tetté égy üvegbe.

A kiráfi ami fűőkiét, sohasé hatta a cigán ljánnok bevetnyi az ágyát, haném ami fűőkiét becsukta, aztán iémént, mindíg szomorkodott.

Écczér, mikor má az aranyhalat bevüttő a szobájábo, fűőkel réggié kimégy az udvarra, siétágot, szomorkodik, hogy a nádi kisasszont ném taláto föl; utuóbb bemégy dí (dél) felé, hát a szobájo tisztánn állott; pedig becsukta. Akkor gondúkodott, hogy ki takarította összö az ű szobáját.

*) Uszógalya helyett a falusiak kötényt kötnek magok elé a fürdésnél. H. J.

Másnap reggel ami fűökiét a kiráfi, má sejdített valamit. Becsukta az ajtút; de másoczor kicsukta, aztán huóguatózózt. Ecccér csak megrázkuódik a hal a vízbe, nádi kisasszonnyá létt. A kiráfi még belesétt a kujcs likonn, hom-mi léhet a szobábo. Láttyo, hogy a nádi kisasszon takarította a szobát, veti az ágyot.

Erre a kiráfi be akart ugornyi, de megrázkodott a kisasszon, arañ hallá létt. Akkor suóhajtozott a kiráfi: Itt vagy szüvem szíp szerelmé, gyere ki az üvegébül!

De az arañ hal csak uszkározott, mintha csak hiziékédett vuóna neki.

Másnap mégin fűökiét a kiráfi, mégin mintha becsukta vuóna a szobáját; de nem csukta be. Az arañ hal mégin kigyűtt a vízbül. Veti a kiráfi ágyát. A kiráfi lassann kopogtat a szobábo, a kisasszon mégin megrázkodott, hob-beleugrik a helire, de a kiráfi ekkorra mégkapta: Ién szüvem szíp szerelmé, még vagy, a kijér má rigénn fájt a szüvem! Hát hogyann léttié té arañ hallá?

Akkor panaszkodott el a kisasszon, hogy a cigán asszon beletaszintotta a kutba: am-még, a ki a te feleségéd, a cigáñ lján, fűömént heléttem a fáro.

A kiráfi ész-szuót sé suzótt, bemént a szobábo: aszonta a cigáñ ljánnok: No té gyilkos, tisztuggy a házomtul, mer máskíbb elemésztlek!

A cigáñ lján uttett, mintha nem is hallotta vuóna, mer nem tutta, hogy az arañ hal a nádi kisasszon. Igéñ betegnek tétetté magát, hogy a kiráfi sajnákgogyik rajta. De a kiráfi mégin rászuót, hot-tisztuggyik onnajt, mer megöli. Erre iéhivatta a cigáñ lján az annyát, csunya vín cigán asszon vuót; mintha orvosságot akart vuóna neki annyi, kiérte túló mi bajja? De a kiráfi kitutta, hogy ez a cigáñ lján annya, mer a nádi kisasszon mégmonta. A kiráfi mégparancsúta a cseliédéknek, hogy emísszik el őket.

Elemísztték a cigán asszont ljányostul, éggyyiket zsákbo vorrták, az öreg cigán asszon medvíévié létt, agyon ütöttik, asztán a város vígire tettik.

A kiráfi mégparancsúta, hogy az egisz falu kocsiját kűggyik hozzá, aztán mégtartották a lakoduómat a nádi kisasszonynyal. Az egisz város teli vuót, sok urat összőhítak, nagy vendígsig létt. A cigányokat az ucczáro dobták, éggyyike medvé kípiibe, ott vuótak mindaddig annyostul, míg mindéñ kocsi kéresztű nem mént rajtok; aztán kiszégeztik őket a faluvígre; még mast is ott vannak, ha a kányák ié nem horták (hordták) őket.

A nádi kisasszon még (és) a kiráfi még (ellenben) mast is ínek, ha még nem huótak.

(Rábaköz.)

HALÁSZ JÁNOS.

Gyermekjátékok.

Körösi.

1.

(Több gyermek össze-fogózik; egy a kör közepére áll és forog maga körül; a többiek pedig ő körülötte. Később a bennlévő a körülte forgók valamelyikéhez közeledik s annak a kötőjébe megtörülkőzik; ez azt jelenti, hogy ezzel akarja magát helyettesíteni, rendesen a kit legjobban szeret, annak a kötőjébe törli meg az arcát. Mielőtt azonban ezt tenné, az alább következő versben rá-szabott dolgokat pontosan teljesíti.)

Fejér lilium szál,
Ugorj a Dunába,
Tedd az ódaladra
Az arany virágot,

Fisülkögygyél meg te,
Mozsgyálkoggyál meg te,
Türülközzél meg te.

2.

(Többben össze fogóznak körbe és együtt forogva ezt mondják.)

Felmennyünk Bécsbe,
Lengyelországba,
Lovakat is vegyünk,
Nyereg alá tegyük,

Aranyos a zabla,
Ézüst patkó rajta.
Én kincsem,
Fordulj egyet ránczba.

Ugyanaz más változatban.

Most jöttünk Bécsből,
Lengyelországból,
Lovakat is hoztunk,
Aranyos a sarka,

Sikos a talpa,
Csillagom Julcsa,
Fordul ki az utra.

(H. Szoboszló.)

KARDOS MATILD.

Gazdasági műszók.

A kender földolgozása.

A kendert először nyűvik, aután eláztatik, a kiázott kendert kivágják, majd a simítón kisimítik; a menyinyit egy-czere a markába fog vágás és simításkor, az lesz egy marok; két vágy három marok összetéve lesz egy fej. 32—42 fej egy csomóba kötve: kita. Ezután meg gerebenyezik; a meg gerebenyezett kendert koszoróba kötik; 24—32 fejből lesz koszoró. A vágáskor kihull belőle a pozdornya; a gerebenezés alkalmával kiszedett első durva szősz: csepű. a finomabb: szősz, a legutolsó: lágy szősz. Áztatáskor 4 pózna közé rakják, ez a: csiripcsik. Ha nagyon éles a kender — hideg volt a víz,

vagy hamar kihánták — a köjübe viszik, vagy sulyokkal törlik otthon, vagy lábbal tapossák.

Panczákot is törnek a köjüben, mely abból áll, hogy az árpát beáztatják és azután lehajazzák; olyan forma lesz, mint a gersli.

Mielőnap fonni mennek a jányok a fonóba. A font kenderből lesz a fonál; egy darab fonálban 32—42 pászma van; egy pászmában 60 ige (szál.)

Szombaton este a jányok csak motolálnak; de vasárnap se nem fonnak, se nem motolálnak, hanem csak hancuznak a legényekkel.

(Szürnyeg. Zemplén m.)

CSOMÁR ISTVÁN.

Tájszók.

Szatmármegyeiek.

- nyevere: beszédes, fürge, papsapka, a kecskerágó bogyóját, magtartóját négycsúcsú alakjáért nevezik így.
- nyácza: valami meg nem határozható rossz, haj. Érigy a parol, palól: valamely nővény magvát, szél elébe tartva a portól megtisztít, kiszeelel.
- nagy idő, nehéz, terhes felleg közeledtekor szokták mondani. paráhol: valamit vízzel gyengén meghint, megöntöz. Nem esett, csak egy kicsinyt pará-holt az eső.
- Nagy idő jön. Mondják idő multára is: Nagy ideje, hogy nem voltál nálunk (azaz régen).
- noszogtat: munkára hajt, biztat, ösztönöz. pröhöl: bort, vizet ügyetlenül elöntöz, elveszteget.
- náspágot: megver, megoldalgat. paraszt: a könyvnek, lapnak azon széle egész körül, melyre nincs betű nyomtatva: margo. Ennek a könyvnek nagyon keskeny parasztja van.
- nyáskálódik: utána jár, nyomában van, kémlel. pesztenez: valami aprólékos dolgot végez, lassan dolgozgat, hogy az időt épen hiába ne ölje.
- nyálad, az állott husról mondják, mikor kissé megnedvesedik, de még meg nem rőkőnyödött.
- nyakal: erősen iszik, boroz. poronyó: porhanyó, omlékony.
- nyakonkent, bizonyos egyszerű bélesnek a neve. palozsna: azon tojás vagy csak az üres héjja, melyet a tojós tyuk alá szoktak tenni, hogy annál hamarabb s könynyebben tojjon meg.
- öblöget: tele szájjal, hebegve beszél, veszekedik.
- orrol: haragszik, orrán akadt valami. pászogat: dolgozgat, munkára hajt, ösztönöz, gyorsabb járásra kényszerít.
- pitonka: némely ehető gomba neve; van őszi, tavaszi, fehér, barna, piros.

pászog: lassan, lomhán jár, mozog, dolgozik.

páhog: melegség vagy sebes járás miatt gyorsan lélegzik, puszog, piheg, páhog.

párol, párgol: gőznek, páranak tesz ki valamit. Forró eczetgőzzel szokta a fejfájós fejét megpárolni.

perés, gyors sürgést forgást szoktak vele jelezni. Sűrög-forog mint a perés, mint a sajtkukac.

pereszlen, a gerendás borsajtónak orsóján, csavarán legálól függő azon négyszögű alkotmány, melyre a súlyokat, általában több darab s több mázsás köveket szokták rakni.

pillis: a kenyérnek azon része, melyet a megkezdéskor arról lessznek.

piczigál: megcsipkedi, pl. a madár a szőlőt s egyéb gyümölcsöt.

(Nagybánya.)

KATONA LAJOS.

Sz o l n o k - D o b o k a m e g y e i e k.

bajol: az ürítkezésnek egy kifejezése.

hereg (hangutánzó): morog, különösen állatról (kutya), de emberről is átvitlen. „Ne hereg j”: ne zsémbelj. (Hereg rokon hőrög-gel.)

kíreg: kotol (tyúkról). „Ne kíreg j”: ne duzzogj!

kivájni: elvenni, vmit megtudni. „Nem lehet kivájni tőle, mint a kutyától a haját.”

korczo: ránczol; korczos: ránczos; korcz: ráncz. „Korczoold össze a béled”: ne egyél annyit.

kormány: szél, széle egy pászmának; kormányt viszen: vezeti a munkát; kor-

mányos: a munkások között a legszélső, rendszerint az a vezető is, a ki a szélén megszabja, hogy mekkora darab földet mivelnek meg egyszerre; kormányon van: kormányt viszen.

naccz: nó hiszen!

prámázni: czifrán varrni.

szelelé: hasonlít. „Úgy szemlélsz vele”: úgy hasonlítsz hozzá.

templomba jut: ha a munkás elmarad a többiek sorából, az templomba jut, mert az elmaradt és megdolgozandó földet bekerítik neki, mint egy templomot. (A mondás különben eredetileg oláh.)

(Apanagyfalu.)

DAMÓ ISTVÁN.

K u n s á g i a k.

acsarog: vihog, nevetgél.

ácsánkodik: irigykedik.

ágyás: lóval való nyomtatáshoz készített s búzakévékből álló rakás.

bandúkol: részeg embernek

tántorgó járása, vagy ehhez hasonló lassú menésről.

csapda: csintalan, pajkos gyermekről.

csuma: féreg. Ne egyen a csuma!

- csiba! menj ki! (kutyának kiáltják).
 czafrinka: pajkos.
 difinya: különös.
 fesztelenczia: csinosabb tan-
 nyai épület.
 gebulyás: nyavalyás, gub-
 baszkodó.
 göthös: beteges.
 gurnyaszt: szundikál.
 gyapaj: gyáva, testileg gyen-
 géről is mondják.
 gyatra: ugyanez.
 hanczúrozik: vigan játszó
 gyermekről mondják.
 haczuka: könnyebb női felöltő.
 hibban: rándul (csak pólyás
 gyermeknél).
 hetre-füles: szeles, szél-
 görcs.
- hincz-hancz ember, a kinek
 szavára nem lehet adni.
 kászmalódik: lassan készül
 valamire.
 keszmeredik: nagy nehezen
 rászánja magát vmre.
 kaczabajka: parasztnő felső
 öltönye.
 marul: zsidóadtsághoz hasonló
 állapotot jelent.
 patracz: szalmafűtésnél hasz-
 nálják, nagy darab durva vá-
 szon, melyben a szalmát hord-
 ják be.
 tahó: sült paraszt.
 tilajgat: a tilosba szabadult
 jószágot szép csendesen vissza-
 hajtja az istállóba.

SZERELMHÉGYI.

Győr megyei e k.

- abázol: valamivel bőven bá-
 nik, valamit kelleténél nagyobb
 mértékben használ, pazarol.
 „Az idén nem lehet a takar-
 mányban abázolni, kevés van”.
 belga: akadozva, érthetetlenül
 beszélő, a ki hangokat ugyan
 hallat, de azokat kellően, hogy
 az ember jól megérthetné, nem
 tagolja. Pl. a boros ember,
 kinek nem akar fordulni a
 nyelve.
 belgáz: akadozva, érthetetlen-
 nül beszél. Olyan emberről
 hallottam, a kinek nyelvét
 szélütés érte s ennek követ-
 keztében jó beszélő tehetségét
 elvesztette, megbénult a nyelve.
 böng: kisebb és közép nagy-
 ságú szőlő fűrt, szőlő fej. Vesz-
 prémben és Zalában: biling.
 böngész: szüret után a szőlő-
 hegyet járja, hogy a tévedés-
 ből elmaradt szőlő fűrtöket,
 fejeket összekeresse, szedje.
 Veszprémben és Zalában: bi-
 lingérez, kórész. Bö-
 ngészni egyébiránt járatos
 nem csak szőlőre, hanem ku-
 koriczára, krumplira, répára
 vonatkozólag is, a mennyiben
 az elmaradoztat összekeresik,
 szedik. Innét irodalmi haszná-
 lata is: egyet-mást innét-onnét
 összegyűjteni, szédni.
 bögz: gereblyél, széles, nagy
 gereblyével, a mely egyszerre
 egy ölet vagy nagyobbat is
 elfog, az aratók után a tarlót,
 hogy az elmaradt fejeket, ka-
 lászokat összehuzzák, gyűjtsék.
 Veszprémben: gerálál.
 czo bor: szobor, azon fa, mit
 deszka és lécz kerítésnél a
 földbe ásnak, hogy a deszká-
 kat és léczeket rá szegéljék.
 Veszprémben és Zalában a szőlő

- körül-bekerítésénél k a r f á-nak mondják.
- c s a l a m á d é: sűrű, vetett, takarmány kukoricza, mit nyáron és ősszel a marhákkal nyersen megetetnek.
- d ő z s ő l: ellenkedik, ingerkedik, akarva azon van, hogy valakivel összevessen. Már régóta dözsöltek egymással; utoljára összeverekedtek.
- é g y e z *) (répát). Így nevezik azon munkát, midőn a répa veteménynél az egymás mellett lévő szálatokat kiszedik, hogy egy helyen csak egy szál maradjon. Ugyanezen munka megnevezésére használják az é g y e l í g é t is. Mindkettőt hallottam sopronmegyei, horpácsi emberektől is.
- e l g y u r: eltaszít, eltipor. A tinókat, mikor tanogatják, vezetni szokták, előttük szoktak nekik menni, hogy jobban elmenjenek. Azokról mondják, hogy e l g y u r j á k az embert, mikor megijednek vagy elszaladnak.
- e l l i k a t e h é n, l ó, d i s z n ó, szóval minden nagyobb házi állat; míg Veszprém-ben pl. a l ó v e m h e z i k, a t e h é n b o r j a z i k, a d i s z n ó m a l a c z o z i k, a k u t y a k ö l y k e z i k.
- f a r k a s s ő t é t: bizonyos szembetegség, melyben az ember már a nap elnyugodta után nem lát. Veszprém-ben a „tíkhályog“. — „Ném méhet este séhová sé, farkassötétje van“.
- f e j ő p i t l i, z s é t e r: edény, a mibe fejnek.

(Bőny.)

TOLNAI JÓZSEF.

Alföldiek.

- n a g g y á z: nagy címeket ad. „Ugyan mit naggyázod azt a leszek-urat?“ E l n a g g y á z: felületes munkát végez. „Aprókat öltözt Zuzsi, ne naggyázd el a varrást“.
- n a p h a l a d a t k o r: este felé. „Éppen naphaladatkor értünk oda“.
- n a p v e t ő: redő, zsalu. „Bátran kiveheti azt a lakást ténsz úr; mert az ablakokon napvetők is vannak“.
- n e s z e t e l: gyenge zajt csinál. „Hallga! valami nesztel“.
- n y e s t e l é k: szérű készítéskor felnyesett giz-gaz. „Pista, a nyesteléket talyicskázd a szemétdombra“.
- n y i h á r o z: sikoltva pajzánkodik a legény a leánnyal. „Ugyan ne nyihározzatok, lássatok a dologhoz“.
- n y i l a z: rét vagy nádas felosztásakor nyilat vetnek, hogy melyik darab kinek esik, ezt nyilazásnak mondják; a felosztott darab pedig nyilas. „Nekem ugyan kijutott a nyilazásból, mert ugyancsak hitvány nyilas esett“.
- n y i g g a t: nyikorogtat hegedűn. „Tedd le azt a hegedűt, ne nyigogasd“.
- n y i r b o l é k: nyirdalék pl. szűcs és szabó munkájánál apró bőr- vagy posztó-nyira-

*) Egy gy-vel ejtik ezt a szót?

dék. „Te gyerek, szedd össze a nyirbolékot“.
 nyitorgat: nyitorogtat pl. ajtót. „Ne nyitorgasd azt az ajtót“.
 nyosztol: nyuzgál, apró darab húst vagdal le. „Te János, nyosztold meg a szalonát, azután a nyosztolékot tedd a kolbászba való hús közé“.
 nyulánköl: lassan, húzó-

dozva dolgozik. „Láss a dolghoz, ne nyulánkölj“.
 nyüstöl: koptat. „No gyerek, két szemed ez a ruha, el ne nyüstöld“.
 nyüszög: maszog, moszog. „Mit nyüszögsz ott, nem látod a többit?“
 nyüstöl: ki s bejár. „Lódulj dolgozdra, ne nyüsstölj abba a konyhába“.

SAMU JÓZSEF.

Néprománeczek.

Gajnok Jucza.

Gajnok Jucza kimént a kis kerbe,
 Léfekütt a rózsfa tüvébe;
 Török Fírel kiátotta néki:
 Jöj be Jucza, mer meglát valaki.

Török Fírel utra indút,
 A gőz kocsi masírozott;
 Czedulát vátott magára,
 Gajnok Jucza bánatjára.

Mégégött a török Fírel háza,
 Benne égött Gajnok Jucza ágya;
 Benne égött piros kis cipője,
 Gumilászt kapczája kötője.

Gajnok Jucza koszorúja,
 Nem zöldelik töblé soha;
 De má mostan kóróvá vált
 Török Fírel hozzá nem jár.

Gajnok Jucza koszorús szoknyája
 Habot ver a bőlesi utcába,

Habot ver a bőlesi utcába.
 Török Fírel szíve fájdalmára.

Gajnok Jucza piros pántlikája
 Né tégye azt többet a farára;
 Tégye el a láda fiókjába,
 Maj ha lesz lány, tégye a farára.

Gajnok Jucza fáj-e még a szive,
 Hogy elhatta kedves szeretője!
 Hogy né fájna, mikor maj még-
 hasad
 Kék jáczintus bimbó nekün marad.

Gajnok Jucza ablakába
 Kinyilt a rózsfa magába,
 Kétfelé hajlott az ága,
 Mint a Gajnok Jucza lába.

Gajnokékná ég a vélág,
 Most varik a tunikáját;
 Azér varik olyan este,
 Hogy a törvény bekereste.

(Drávamellék.)

CSÁSZÁR LAJOS.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó ^s hivatal
Budapest
VI. Bulyovszky-
utca 6. sz.

XIV. kötet.

1885. DECEMBER 15.

XII. füzet.

A MAGYAR NÉVRAGOZÁS.

10) Az -ént rag.

Az -ént rag egészen elavúlt s ma csak a *szerént*, *szerint* névutóban s néhány határozó szóban lappang. Hogy ma újra föllevenítsük — mint egynémely tudákos akarja — s így szóljunk: *cselekedjél tetszésedént!* vagy: *azé legyen a díj, kinek dala szívemént fog zengeni!* — az nevetséges indítvány. Nincs elég eleme a mi irodalmi nyelvünknek, mely az élő beszédétől eltávolítja? vagy érdekében van tán a nemzeti műveltségnek, hogy az irodalmi nyelv mind jobban eltávozzék a nép nyelvétől, a köz-érthetőség rovására? Költőknek sokat megbocsátunk, tehát azt is, hogy régieskedve kivételkép ezt a ragot is alkalmazzák; pl. bár rokonom vérint Ar: TSz. 5:38. mukkanni se hagyatatok, ámbár nem volt a dolgoztok ingyént Ar: Arist. II. 352. hogy Paris az elrablott nő édes birtokában ne élhesse a világát szája izént bátran, Csengeri J. Catull. 72. — De az már izléstelenség volt, mikor Döbrentei prózában is azt írta: *szeremént*, *szeréént* e h. *szerintem*, *szerinte*.

A míg eleven volt az -ént rag, majdnem mindig ilyen alakban használták, noha a XVII. században már némelyek így szólnak: *szája izént*; ma azonban a fönnmaradt alakokban, mondhatjuk, általános az -ént ejtés: *szerént*, *résziént*, *alkalmasiént* stb. Az átmeneti alak. úgy látszik, -ént volt, hosszú í-vel; pl. *szerént* Gvad. Fal. nót. VIII. IX. XVII. II. stb. — Ezenkívül e ragnak csak egy mellékalakja van még, mely erősebben eltér, a mennyiben elejti a szövegi *t* hangot talán azért, hogy a legközönségesebb -u ragos módhatározókhoz hasonlítson. Már a régieknél előfordul *jobb részin* a rendes *jobb résziént* helyett; v. ö. még: „nincs oly szakács,

ki minden embernek *szája ízén* tudjon főzni“ Kovács közm. 105. Ezekben ép oly kevésbé láthatjuk az egyszerű *-n* névragot, mint a következőkben, melyekkel ma dunántúli nyelvjárások élnek: *alkalmasén', a' szerén'* (Göcsej) MNyszet. V. 107. „jó módin v. módint: jócskán, meglehetősen“ (Sopron) Nyr. II. 560.

Az *-ént* ragnak eddigi megfejtései semmikép sem elégitenek ki. Révai ötlete szerint (gramm. III. rész kézír.) az *-ént* rag, melynek jelentése nála „penes, cum“ stb., egy az arab *ind* „penes, apud, prope“ szócskával s összefügg a héber *anad* „ligavit“ igével. — CzF. szótára az *-ánt* cikkben így elemzi: **-an-t*, mint *hosszant, alant* (megjegyzendő, hogy ez a két fölvilágosító alak csak a múlt század óta keletkezett e h. *hosszatt, alatt*), de itt nincs megmagyarázva a hosszúság; a *ként* cikkben pedig három elemből rakja össze: **e* (mutató nm.) *-en-t*, „mintha mondanók *es-ent* vagyis ezen állapotban“, de itt nem értjük, mire való a mutató elem.

Azonban meg kell vallanunk, hogy ép oly kevésbé kielégítő a mi magyarázatunk, melyet egyébiránt csak lehetőségkép említünk. *Szerént* előfordul helyhatározásban is, még pedig prolativus értékével (példák: Menden vidék szerént folyosván: per omnes provincias discurrentes, BécsiC. 66. Mind világ szerént méne: in omnem terram exivit KulcsC. 34. Országok szerént eloszlottanak az apostolok. ErdyC. 542. „A folyóvíz szerént, mentében, könnyű uszkálni“. Com: Vest. 64.); — továbbá az egyszerű *-ént* is a. m. a latin *secundum* s ez a latin praepositio szintén mozgást, még pedig érintő, párhuzamos mozgást jelent: lehetséges tehát, hogy az *-ént* ragban a magyarban valamikor szintén megvolt ugor prolativusnak egy képviselője maradt fön. Akkor az *é*-ben a lativus *-á é* végzetét láthatnók, melylyel az *-ént*-nek úgy is az a közössége van, hogy mélyhangu szókhöz is a magashangu *é*-vel járulhat; az *n* és *t* pedig homályos, talán nyomósító elemek.

11) A *-ként* rag.

A *-ként* rag mellékalakjai csak csekély eltéréseket mutatnak. A közönséges *é:í* hangváltozást mutatja a *-kint* alak: kelletekint le nem írhatja senki, Misk. vadk. 665.

bolygó juh kint, Rimai ének. 87. *) *másként* (még hosszú *i*-vel, Csík m.) Nyr. V. 519. — Más alakja *-kén*, mely a *t* elejtése által szintén az *-n* ragos módhatározókhöz csatlakozott, mint az *-ént* rövidülése: *-én*, *-in*; pl. *jutalomkén* (Göcsej) MNyszet. V. 107. *máskén* csinálta (Örség) Nyr. II. 189. Ez a *-kén* néhányszor codexeinkben is előfordul, de kérdés, ott rövidülés történt-e már, vagy kezdettől fogva volt-e egy *t* nélküli mellékalak, vagy végre pusztán tollhiba-e az egész. Így *kénkén*: sponte, Bécsi c. 25. „hogy örökké meg ne halna, de *miken* isten, oly lenne“ Kat. leg. 1920. „ez földi urakat *csodaken* dicsérik és szeretik“ Virg. c. 95.

Az irodalmi nyelvben ezt a ragot személyre vonatkozva főnév nélkül nem használjuk, de a népnyelvben itt-ott ilyen alakokkal is találkozunk: *én kéntem*, *te kénted*, *ü kiénte*, *mi kéntünk* stb. (Göcsej) MNyszet. V. 107. *tekinted*: te szerinted (Somogy) Nyr. III. 318.

A *ként* ragot már többféleképp elemezték. Kassai J. szókönyve ebből magyarázza: *kép-ént*; Riedl szerint (M. Grammatik 162.) **képent* volna az eredeti alakja; de ilyen erős összerántás már magában nem valószínű. CzF. szótára azt véli, hogy *ként* = **ki-ént*, s azzal támogatja e nézetet, hogy *mint* = **mi-ént*; csakhoggy emebben van czélja a relativumnak, míg amabban semmi okunk a névmási elem fölvételére. Azonban u. o. az *önként* szó ragja már másképp van magyarázva: „*önként* szóban, azt véljük, hogy *kéjént* szóból húzatott össze; mert eléjön a régiségben: *ő kéjén*, *önnön kéjén*: ultro, suo sponte“ (a *ként* czikkben); „önakarátát, saját indulatait követve: spontanee“ (az *önként* czikkben). — A mi nézetünk szerint az utóbbi magyarázat kiterjesztendő a *ként* ragnak egész körére. Erről meggyőződhetünk, ha az *önként* szónak eredetét, illetőleg jelentését nyomozzuk.

Az *önként* szót ma többnyire így írják: *önkényt*. Kimutatták, hogy ez az írásmód, mely etimologizálva a *kény* főnévhez s a mai *önkény*-hez kapcsolja a szót, csak a jelen

*) Révai is külön, névutóként írta ezt a ragot; pl. *maga ként*, *fogadásom ként* „Figyelő“ 1882. XIII. 311. 312. (Sztintúgy írja pl. a Költ. Holmiban: *napon ként*, *fejen ként*.) — Így régebben mások is. V. ö. még Vitkovicsnál Munk. I. 78. ezt a két verssort: Drága földünkért sebesült oroszlan, Ként viaskodnak . . .

század harminczas évei óta dívik (*önkénytes* 1833. Bugát szóhalm.; *önkényt, önkényti, önkénytes* 1845. Nagy J. egyh. műszótár), holott régibb szótáraink csak *önként*-et ismernek (így pl. Révainál is: „és ezt maga *ként* cselekszi“ Rév. lev. Figy. 1882. XIII. 311.). Csakhogy az a helyesírásbeli etimologizálás mégis közel jár a valósághoz, mert csakugyan föltehetjük, hogy az *önként*-ben megvan a *kény* szó. Az újabb *önként* helyén ugyanis azt mondták régente: *ön kéjén*, később pedig: *önnön kényén*, *magunk kényén*, *magok kényén* stb. *) *Kéj* és *kény* egyértékű szók, akár csak hangtani változata az utóbbi az előbbinek (mint *borju* : *bornyu* stb.), akár pedig valami képzővel bővült alakja (v. ö. *vad* : *vadon* stb. l. Budenz szót. 12. l.) S így a mai *önként* csakugyan így keletkezhetett: **ön-kéj-ént* v. **ön-kény-ént* (v. bár **ön-kénye-ént*, mint „a maga *erejét*“ e h. *creje-ént*, szintúgy *szája kedvént*, *szájok izént*; mindezek előfordulnak nyelvemlékeinkben). Lehet, hogy ezek valamelyikét még napfényre is hozhatjuk nyelvemlékeinkből, hiszen találunk nagyon közel járó alakokat: „maga *kéjént*“ sua sponte, Martonfalvi tan. theol. 70. (idézi Kresznerics szót.); *kedvént* MA. *szája kedvént* Ehr. c. **) De az sem volna lehetetlen, hogy *önként* egyenesen *ön-kény-t*, a helyhatározó -t -tt raggal, mint *irány* : *iránt*; akkor állana ez az arány: *önkén-t* : *önkény-én* = *hely-t* : *hely-én* = *fölött* : **fölön, fönn* – *egy-kor-t* : *egy-kor-on* = *elő-szer-t* : *elő-szér-én* (l. a *kor* és *szér* ragokat) stb. Ezen föltevés mellett azt is lehetne sejteni, hogy a codexeinkben néhányszor előforduló *-kén* ebből lett: *kényén* v. *kéjén*.

*) Példák a *kény*-es alakra: maga kényén Moaviának engedé az uraságot, hogy ezért vér ne ontatnék Pázm. kal. 435. maga kényén magát a halálra nem vetné Mad. evang. 299. maga kényén ment Barkótzí ezerébe. Gyöngy. Char. aj. lev. (v. ö. „*önkénytes* katona“; „vezeklő sóhajok s *önkényszerű* fájdalmak töltik el“ Sárosi tromb. 274.) Még Daykánál: „holott szabad voltát a szív bilincseli s a sanyarú virtust *önkényén* öleli“ (Abaí kiad. 73.); sőt Czuczornál is mint archaismus (költ. I. 74.): „Nem bír rejtőzni valódi érzelem, *önkényen* foly az és szétolvad ajakról“.

**) Budenz (szót. 10.) és Szarvas (Nyr. XIII. 472.) tényképp említik az *önnön kéjént* alakot is, de nem idéznek régi forrást. Az utóbbi azt mondja, hogy *önkényt*-et írni következtlenység, mert azt sem írjuk, hogy „*hőskényt* viselte magát“. Szarvas nem vette tekintetbe sem az imént említett *önkényén*, *magv kényén*-féle régi alakokat, sem pedig a mai *önkény*, *önkényű*, *önkényes*, *önkénytelen* szók befolyását az *önként* írása módjára.

Úgyde még az a kérdés, hogyan jutunk az *önként*-től a *-ként* raghoz. Mert *önként* a. m. saját akaratából, önkénye szerint, tehát van benne helye a *kéj*, *kény* szónak; de már pl. *más-ként* nem épen a. m. „másnak a kénye szerint” v. akár „a maga más tetszése szerint”, hanem általában a. m. más úton, más módon. - Szerintünk, eredetét tekintve, *önként* is a. m. ön útján, a maga útján, a maga módja szerint (auf eigenem wege, aus eigenem antrieb, seinem willen freien lauf lassend), mert a *kéj*, *kény* szónak alapjelentése „út, via”. Ez legkönnyebben abból következtethető, hogy a *kégy* szó, melyet minden nehézség nélkül tarthatunk a *kéj* mellékalakjának (v. ö. *vagy* : *vaj*, *hagyma* : *hajma* stb., sőt *kéj* : *kégy* : *kény* = *borju* : *borgyu* : *bornyu*, *varju* : *vargyu* : *varnyu*, *sarju* : *sargyu* : *sarnyu*), nyelvemlékeinkben elég gyakran előfordul „via, stadium” jelentéssel. A stadium jelentésére a példákat l. NyK. V. 252.; az „út, pálya” jelentésre pedig van példánk az Érdy c.-ben 594: „kinek harczolására nagy mesterséggel *keegy*t alkottatott, kiben az bajt vínák”. Azonfölül a rokon nyelvekben is találunk bizonyító adatokat: mordvin *ki* „út”, finn *keino* „semita, via, módus”, lapp *käja* vestigium; l. Budenz szót. 16. sz.

E szerint a **ként* rag eredetileg a. m. úton, azaz módon, származik pedig a *kéj*, *kény* főnévből, vagy a prolatív *-ént* raggal s akkor *ként* a. m. „út szerént”, vagy a locatív *-t* raggal s akkor a. m. „úton”; sőt a *kén-kén*-beli *-kén* a locatív *-n* ragot foglalhatja magában e h. **kéjén* v. *kényén*. — Ez a *kén-kén* (sponte, Bécsi c. 25.) a. m. kény-ként, azaz kénye szerint; v. ö. „saját házában rab gyanánt, egy szolgál *kényeként* hunnyázkodik” Czuczor költ. I. 64. Itt a viszonyzó ugyanazt a szót határozza meg, a melyből maga származik; v. ö. *bél-ben* (*-ben* = **bélén*), „fél felé” (a régieknél a. m. félre), *daczossága daczára*; finn *päin päällä* fejen, fej fölött; ném. *wegen des weges* stb.

12) Az *-nként* rag.

Az *-nként* ragot nem csak azért kell elválasztanunk a *-ként* ragtól, mert egységes ragul használjuk, hanem azért is, mert eredetileg semmi köze sem volt a *-ként* raghoz. Az *-nként* ugyanis számos nyelvemlékünkben *-nkéd* alakban jelenik meg, s nem áll (a mit CzF. szót. mond a *-ként* czikk-

ben). hogy itt *-kéd* a *-ként* összevonása volna. Mert akkor teljességgel érthetetlen volna, miért történt ez az összevonás éppen csak az *-nként*-ben, s miért nem húzták össze az egyszerű *-ként*-et, sőt az *-ént* ragot is *-kéd* és *-éd*-be. Már pedig emezeket sehol sem találjuk, holott az *-nkéd* (*-ukéd*, *-ukét*) alak nyelvemlékeinkben egészen közönséges. (Azért némelyek, kik — tán a Müller Miksa-féle nyelvromlás elméletét vallva — mindig a régibbet tartják czélszerűbbnek, mai irodalmi nyelvünkben is ezt az *-nkéd*-et akarták divatba hozni. Föltétlenül csatlakozhatunk Brassai nézetéhez M. mondat III. 349., hogy ez „szükségtelen is, nem is sikerül“.)
Példák:

eztendenkeed: per singulos annos Jord. c. 111. hazan ked: domatim 724. 713. yzenkeed, Érdy c. 205. 222b. stb. varasonkeed 205b. hazankeed jární 654. hazanked Virg. c. 72. (de: hazonkent u. o. 58.) feienked Tih. c. 16. eggenked Tel. c. 8. 175. — eggenkid Sylv. uj test. I. 139. izenkid 50. — naponkeeth Kulcs. c. 11. 108. szintűgy: naponkét Debr. c. (CzF. a *-ként* cikkben.) — naponkend, Apor c. 25.

De az újabb *-ként* is előfordul már a XVI. század elején (előbb is? v. ö. Münch. c. 215: minden kent megíratatnának: scribantur per singula, Sylv. eggyenkid. Pesti: myndenestyl fogva; — de ez valószínűleg minden + ként); így a Virg. c.-ben a régi alakkal váltakozva; aztán mindjárt az első nyomtatványokban, részben már *i*-vel is (mint a *-ként* *-kint* és *-ént* *-int* ragok): utonkent, Ozorai Chr. 214. naponkent Born. préd. 268.; feyenkynt, fenkynt Komj., de u. o. így is: esztendönkenth sat.

Néhányszor csak *-két* *-ként* alakban találjuk ragunkat, a megelőző *n* nélkül: *esztendőkét* Debr. c. (leg., id. CzF. s. v. *-ként*); *esztendeokint* RMNy. IIb: 72. *esztendeokint* Vásárh. Canis. 510. (birj sok jószággal, legyenek bárányid *ezerként* Vitk. munk. I. 95. — kies ősszel, *délutánként* a sétát úgy kedvelem, Gyul. költ. 261.) — Ilyen alakok volnának az elavult *korosként* és *kicsinyesként* e h. koronként, mindenkor, ill. kicsinyenként; de ezek a melléknévi alapszó miatt inkább *-ként* ragos módhatározóknak látszanak (v. ö. ném. *tüglich*). — Végre ide tartozik az a ritka eset, mikor többes számhoz járul e rag: „a barmot *századokként* és *sászlókaljaként* a népnek osztotta“ Decsi Sall. Jug. 78. tudakoló leveleket

csumókként kell írnom, Kaz. lev. II. 229. „így foglalatoskodnánk kertünkben *reggelekként és estevékként*“ Vitk. munk. II. 62. majd jönni fognak fölkentjei nem tizenként, sem százanként, hanem *ezerekként*, „Ellenőr“ XIII. évf. 13. sz. 2. (Egészen kivételes kifejezés mód: „jelöljük a nyomást *a görbe hosszegységeiként* [*hosszegységeként*] *ρ*-vel“ Wanderley, Mérnöki kézikönyv 1884. 187.) — Még ritkább az, hogy az egész *-nként* megvan a többesképző után: *grádicsokonként*, Nadányi kert. 223. ha füledben *cseppékenként* csepegteted a párhagyma vizét, u. o. 306. akár adunk ki munkát *periodusokonként*, akár nem, Kaz. lev. I. 19.

Az imént idézett alakokban észszerű ugyan a többes szám; de ezen alakoknak ritkasága, sőt kivételessége azt bizonyítja, hogy nyelvünk szelleme az *-nként* végű kifejezésekben inkább az egyedet, a főlrészelést, az elaprózást és elszigetelést érzi. „*Házanként jár*“ azt emeli ki, hogy az egyes házakba, egy-egy házba jár, s nem azt jelenti, hogy házakba általán vagy éppen valamennyi házba jár. A tánczosok *páronként* jöttek - egy-egy pár jött egyszerre, s így tovább. Tévednek tehát, a kik e rag jelentésében lényegesnek tartják a többség fogalmát, sőt a ragnak származtatásában is többes-számú alakból indulnak ki. Így CzF. szótára azt mondja: „A töszó mindenütt többszörös értelemben vétetik. mintha volna: *százak-ként, városok-ként, korok-ként, éjek-ként, napok-ként*, azaz százak, városok, korok, éjek, napok száma szerint. Még *egyenként* is a. m. egyen-egyen“. Hogy ez egyúttal az *-nként* ragnak etymológiája legyen, ahhoz kettő kellene: először. hogy a régi *-kéd* azonos lehetne a rendes *-ként*-tel; másodszor a *kk: nk* hangváltozás. Hunfalvy Pál azt írja Nyr. III. 258: „A *ként* *n*-képzős szóhoz járul, pl. *egyen, ketten* stb. S itt azt a sajátságot látjuk, hogy ezen *n* többes számot jelent. . . . A *ként* tehát ezen alakokhoz járul, sőt lehetségessé teszi, hogy ez *n*-es alak egyes szám gyanánt is álljon, mint *egyenként, darabonként, óránként* stb“. Mellőzzük itt annak a kifejtését, hogy a *ketten n*-je nem többes-képző, hanem határozó rag; 1. erről Lehr cikkét „Határozó-e a határozó?“ Nyr. IV. és Munkácsi. Budenz-Album 289. 291. De még ha megengedjük is, hogy *kettenként* a *ketten* alakon alapszik (mert hisz *ketten-ketten* is ugyanazt fejezi ki), kérdés, föltehető-e, hogy

e képzés a számnevektől egyszerűen átment a főnevekre. Nyelvemlékeink a *hármanként*-féléket legkésőbb mutatják, leghamarabb pedig a *naponként*-féléket. — Azt pedig már láttuk, hogy itt eredetileg nem a *ként* módrag, hanem egy egészen másnemű *kéd* elem szerepelt, mely tehát más magyarázatot is kíván. — Azért nem elégedhetnénk meg olyan magyarázattal sem, hogy teszem a helyhatározó *-n* (*-on*) raghoz járult volna a *ként* rag, noha van eset, melyben az egyszerű *-n* a. m. *-nként*: *szemen szedett* = *szemenként szedett* (így: „Én is a mit ide hiven följegyzettem, korunk ponyvájára szemem szedegettem, tisztán adom néktek a valódi magot“ Sár. tromb. 5. V. ö. még: „9000 arnót, bosnyák titkon az Maroson, Tiszán általjőjön *csoporton*“ Monum. Irók XXVII. 227. = *csoportonként*?)

Magyarázatunkban az *-nkéd* alakból kell kiindulnunk, mert annyit kétségtelennek tarthatunk, hogy e rag csak régi nyelvemlékeink korában, tehát a XV. században vette föl lassanként az *-nként* ragot. Ha pedig a régibb alak példái közt szétnézünk, a többi közt ezt találjuk egy nyelvemlékünkben: „the eretted eldeztetteen *napon keet*“: *propter te mortificamur tota die* (Kulcsár c. 108. l. 43 zsolt. 22. v.) Itt *napon keet* a „tota die“ fordítása, tehát még nem a. m. minden egyes nap, hanem a. m. napon át, napestig. egész nap. Lehetséges e szerint, hogy *naponkéd* eleinte pusztán időhatározó volt a „mikor“ kérdésre s csak később vette föl a mai jelentési árnyalatot. Ugyanez az eset ismétlődik a mai irodalmi nyelvben a *naponta* alakkal, mely voltaképp csak a. m. napon. nappal, de mai irodalmunkban a. m. minden nap; a *napjában*, *háromszor egy esztendőben*, ang. *daily*, ném. *täglich*, *jährlich* stb. kifejezések sem foglalják magukban etymologice azt, hogy „egyes napokon“ v. „minden egyes napon, minden egyes esztendőben“ stb. Annyival biztosabb e föltevés, mert éppen régi íróinknál gyakori ez a bővebb kifejezőmód: *minden naponként*, *minden esztendőnként*, holott később ama jelző fölöslegessé vált, mikor e ragos alaknak újabb jelentése megállapodott.

Ha tehát joggal föltehetjük, hogy *naponkéd* eleinte annyit fejezett ki, mint *napon* — csak hogy valamivel nyomósabban — akkor alapot kaptunk a további magyarázatnak is. A *kéd*-ben ugyanis időt jelentő szót kereshetünk, mely

csakugyan megvan egy elavult, de régibb nyelvünkben gyakran előforduló kifejezésben: *ekkédig* = ekkorig. e korig. ez ideig. (Ugyanezen alapszóból magyarázható a *kedig pedig* kötőszó; l. M. Kötőszók I. k.) S így *napon-kéd* a. m. napnak idején, napkor, első tagja pedig a főnévnek *-n* ragos alakja, időhatározó jelentéssel (*egyik napon, egész napon át* stb.); vagy talán az ugor *n*-ragos genitivus maradványát tisztelhetjük benne (‘napnak idején’, v. ö. éjszakának idején, évadján)?

Magyarázatunk szerint az *-nkéd* rag eredetileg csak időhatározókban volt helyén, s ez azért is hihető, mert irott nyelvemlékeinkben időhatározáson kívül alig fordul elő más-kép, mint e két kifejezésben: *házankéd* és *fejenkéd*. Ezekbe és egyebekbe (nevezetesen az *egyenként*-féle számnévi alakokba) csak akkor mehetett át a *kéd*, mikor idő-jelentése már elhomályosodott. Később ez a kategória-csere még abban is érvényesült, hogy a *kéd* elem egészen a módhatározóként raghoz vált hasonlóvá. (V. ö. szintén módhatározó alakokkal: *párosával, hármásával* stb. = páronként, hármanként; ném. *paarweise, stückweise* stb. = páronként, darabonként, *täglich, jährlich* = naponként, évenként; lat. *acervatim, diutim*, stb. — rakásonként, naponként, mint *raptim, furtim* s más módhatározók.) — Minthogy az *egyenként, hármanként* helyett ilyen kifejezéseink is vannak: *egyen-egyen, hárman-hárman*: azt hihetjük, hogy a számnéveknél ezek a rokonértelmű alakok, melyekben már úgy is volt egy *n* elem, megkönnyítették az egész *-nként* rag alkalmazását.

SIMONYI ZSIGMOND.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Nosza.

Egészen jelentéktelen. s magában véve alig figyelemkeltő hangbeli mozzanatnak látszik, hogy pl. a Dráva mellékén, Eszék körül *zamat* helyett azt mondják: *zamak* (Nyr. VIII. 180.), vagy hogy *zománcz, zászló* a régi nyelvben ilyenképen is előfordul: *zomalcz* (Radvánszky: MagyCsal. II. 57.), *zászló* (JordC. 122. ÉrdyC. 28. 59. 536.); úgy hogy hajlandók volnánk e hangbeli eltéréseket hibás kiejtés vagy írásbeli tévedés rovására írni föl. Pedig az ily, csekélynek látszó

jelenségek nem ritkán fontos tünemények magyarázóí lehetnek, s nem egy esetben homályos s nélkülük alig megfejtethető kérdések zárának kulcsát szolgáltatják kezünkbe; más-kor ismét csupán analógiákra támaszkodó kombinációkra a helyesség bélyegét nyomják rá. A ki tehát nyelvbeli kérdések megoldásával foglalkozik, minden, bárminemű jelenséget folyton figyelemmel kell kísérnie. minthogy ezeknek egyike vagy másika gyakran rávezetheti ama nyomra, a melyet addiglan hiába keresett.

A Nyelvőr XII. kötetében (477—480) Bánffy-Hunyadról egy Bethlehemes vers van közölve, a melynek egyik helye így hangzik: „Pásztorok: *Nősa* pajtás kējünk utra! . . . *Nősa*, *nősa* jó gazda, ha elküdesz utunkra, istének áldása szájjon a házadra! Mindnyájan: *Nősa* pajtás kējünk fel, hamar is indújunk el“.

A bánffy-hunyadi bethlehemeseknek eme *nősa* szava fölkelte figyelmemet. Legott utána is néztem a nyelvtörténeti szótár anyaggyűjteményében, s a hol megellelhetőnek véltem, a népnyelvhagyományok egyes tárházaiiban, vajjon nem akadhatnék-e nyomára egy vagy más adatnak, a mely az idézett szó hosszú *ő* hangjának megfejtésére némi utbaigazítással szolgálna. A kutatás eredménytelen volt. Mind a régi irodalom, mind a népnyelv, a hol rája akadtam, csupán a köznyelvi *nosza* alakról tudott vallomást tenni.

Idő multával, mikor egy izben Pereszlényi grammatikáját olvasgattam, forgatás közben az „Adverbia“ rovatban Hortandi alcim alatt a következő példákön akadt meg szemem: *nó*, *no/ŕza*.

E két jelenség egybevetéséből már biztosan lehetett következtetni, hogy a bethlehemes versbeli *nősa* szónak hosszú hangja pótló nyújtás. A kérdés csak az volt, vajjon a kiveszett hang az első (*no*), vagy a második (*sa*) tagnak volt-e alkotó eleme.

A további kutatás eredményét röviden egybefoglalva ezekben adom. Molnár A.-nak mind a négy kiadása a latin és magyar részben egyként következetesen *no/ŕza* alakban írja a szót; Calepinusnál ellenben így találjuk följegyezve: *no/ŕza*. Pápai Páriz s Pápai-Bod Molnárhoz szegődnek azzal a nevezetes különbséggel, hogy a latin részben az „age-

dum: nofza hozzá“ után ezt az észrevételt függesztik: „Antique: *noifza* hézza“.

Az első kérdés immár, a mely feleletre vár, az, miként kell olvasnunk e *noifza* szót, így-e: *noi(noj)-sza*, vagy pedig imigyen: *no-íssa*. Tekintetbe véve, hogy már Pápai Páriz. annál inkább Pápai-Bod az *i*-t és *j*-t határozottan megkülönböztetik egymástól, pl. *fái*: *lígneus*, *sói*: *salarius*, ellenben: *kajfzin* baratzk: *persicum rubrum*, *rajfzolom*: *delineo*: az utóbbi olvasást kell igaznak tartanunk, vagy is a szót így taglalnunk: *no + issa*.

A második. az előbbire következő kérdés, magyarázható-e s mikép e szónak első vagy második, vagy talán mind a két tagja.

Előre is kijelentjük, hogy biztos, határozott adatok hiányában csak is pusztá sejtelmet mondhatunk s magyarázatunk számára a valószínűség erejénél többet magunk se követelünk.

Vannak a nyelveknek világosan beszélő példái, a melyek minden kétségen kívül helyezik, hogy az úgynevezett indeclinabiliák, nevezetesen a kötőszók, indulatszók egy része igebelí származást tüntet föl, vagy is, hogy közülük némelyek nem egyebek, mint többé-kevésbé megfogyott igealakok. Hogy a többiekről hallgassunk, saját nyelvünkől a következőket mutathatjuk föl.

Mint hogy kevés változást szenvedtek, igékül egész könnyen fölismerhetők az *akár* és *vagy*. Az első minden valószínűség szerint egyes második személyi alak s *akard*, *akarol* v. *akarj*-ből rövidült meg. A másodikat egyes harmadik személyi alaknak tartom: *vagy*(on). Vö. Simonyi „Kötőszók“. I. 227.

Teljesebb alakjukban igevoltukra szintén könnyű szerrel ráismerhetni még e kettőnek: *híszén* és *talán*; a melyeknek mindketteje egyes első személyi alak: *híszem*, *találom*. Ez utóbbi *talán*, *tám* fokokon keresztül *tán*-ná rövidült meg; míg az előbbi a legtarkább változatokban járatos s a csonkulásnak legvégsőbb határát érte el, vagyis a *híszén*-ből lett egy részben *híszé*, *hísz*, másrészt *íszén*, *íszé*, s ebből ismét *isz* és *szé*, s legvégül *sz*. Vö. az élő beszédbeli *dejsz* (de-isz), *hácsé* (hát-szé), smontam neki, szugya ké: kitételeket.

Már nehezebben, de mélyebb vizsgálódás után hasonlóképen egykori igealakoknak ismerjük föl a következőket.

Monnal, ma már teljesen elavult, a codexirodalomban azonban elég gyakran használt szó; jelentése annyi mint a mai *mintegy*: quasi, tamquam. Budenz J. s vele Simonyi Zs. ezt *monnál*-nak olvassák s az ohajtó egyes második személyi alakjának tartják: *mondnál* (mondanál) = „mondhatnád”. E nézet helyessége ellen magában véve semmi kifogást se tehetni. Van azonban az Apocodexnek egy helye (7.), a melyben így találjuk írva e szót: *monual*, vagy is mai olvasással: *monval*. Ha ez nem írás- vagy sajtóhiba, egészen más magyarázatnak szolgáltatja kulcsát kezünkbe. Az úgynevezett igei módhatározók (*látva, hallva,*) mind a régi irodalomban, mind a népnyelvben egy teljesebb -val, -vel alakot tüntetnek föl; pl. Az ajtó be van zárral. Mé nincs az a fa fölívágval? (Népnyelv.) Menden bozzosagokat ewrewl uel (gaudens) el mulatuala (EhrC. 21.) Lewlua ewtet fewldrewl fel emeltett uel: invenit eum elevatum a terra (42.). Sőt ugyancsak az Ehrenfeld codexben a még teljesebb *vala* képzővel is előfordul: En nyluala latlak tegedet: ego clare video te (52.). E szerint a *monnal* a *mondval* (mai *mondva*) alaknak volna változata. E magyarázat elfogadását fölötte ajánlja a *mintegygyel* egy értékű s vele váltakozó eme kitétel: úgy szólva = úgy mondva.

La, az ily mondatokban: Ott van la, az a csikó még in elszabadút! Itt van la, elhosztam sat. *Lá*: „Lá meg ötlettel Zrini kezétül (Zrinyi. I. 56.). Lá ottan ottan az ő dütsősége ki tsillagzott (GKat: Válts. I. 122.). Lá ki nagy kint vallok (Balassa: Ének. 62.). La h menyi innep napokat Krisztusnak minden titkai nékem szolgáltatnak” (Illy: Préd. I. 131.). *Lám*: „La m bolond uág (SándC. 26.). Lá m kiczin város az (MA: Bibl. I. 16.). Lá m, néha jó Oculár mester vagy” (Czepl: MM. 134.) sat. Ez indulatszók a *lát* igének egyes alakjaiból fogytak meg; nevezetesen a *lám* az egyes első személyi *látom*, a *lá*, *la* pedig a második személyi *ládd* (látd, *látod*) alaknak csonkult előrésze.

Am. Minden habozás nélkül hozzájárulhatunk s magunkévá tehetjük, mert már az eddig fölhozott analogiák is természetesnek tüntetik föl, Budenz J. származtatását, a ki ez *ám*-ot az *ádom* (adom) csonkulatának tartja: *ádom*: *ám* =

látom: *lám*. Az *ám* a NSzótár szerint ugyanis „ráhagyást, beleegyezést is jelent“, pl. *ám* legyen szabad! annyi mint: *A dom* (megengedem), legyen szabad. Ezt az eredetileg megengedő jelentését mind maig kiválóan megtartotta (vö. *ám-bár*, *ám-bátor*: etsi, quamquam).

Csi. Calepinus Plautusnak *bat* szavát ekként magyarázza: „vox est qua uti solemus, quum quempiam corripimus, jubemusque eum tacere. Vngarice: *tsi*“. Baróti Szabó a *csi* szó egyértékesének ezt teszi oda: hallgass. (Kisd-Szót.) Ez az indulatszó kétségtelenül a ma is szerte használt hasonló értékű *csitt*-nek megfogyott alakja, a mely ismét e helyett való *csitj*. E *csitt*-nek további származékai: *csittl*, *csittlen* („vette neky czyttenetet: imposuit silentium“ EhrC. 135.), *csitteleget* (BSz: KisdSzót.).

Ni, s kettőztetve: *nini*. Kriza Vadrózsáiban a székely szólások közt ezeket is ott találjuk: „Né te! mind vigyorgnak a csillagok! (372.) Né, né, mijen erőssen járják a sógorok a német dajcsot! (374.) Né te. mijen kevés! (379.) Világos, hogy ez a *né*. *néné* ugyanaz, a mi a közbeszédbeli *ni*. *nini*, s hogy ez utóbbi amannak változata. Valamint a föntebbi *lú* a *lúdd*-nak, a *csi* a *csitt*-nek, úgy e *né* (*ni*) is kétségtelenül a *nézd*-nek kopott alakja. Hasonló rövidülését, csak hogy a harmadik személyben, látjuk a *néz* igének eme példában: „*Neje* kend = nézze kend!“ (KálmányL: Szeged Népe II. 234.).

A most elsorolt, elég tekintélyes számú analógiákra építve, most már bizvást kimondhatjuk, hogy a *nosza* szónak mindkét tagjában szintén valamely megkopott igealakot kell gyanítanunk. Hogy melyik két ige ez, melyiket tekinthetjük a *no*, s melyiket a *sa*, vagy inkább a minden esetre eredetibb *isza* ősenek, azt, mint egyéb esetben is, az alaki s jelentésbeli egyezés szabja meg.

Az elsőre, a *no*-ra nézve fő részében elfogadhatónak tartom a NSzótár nézetét, mely így nyilatkozik róla: „E szó előhangváltozattal rokon azon elvont *mo* gyökhöz, vagyis gyökelemhez, melyből mozgást jelentő származékok erednek, mint: *mozdít*, *mozog* sat.“ A buzdítás, unszolás, biztatás kifejezésére ugyanis kétségtelenül legalkalmasabbnak kínálkozik valamely indulást, mozdulást jelentő cselekvésszónak

fölszólító második személye; e szerint tehát a *no* a második személyi *mozgj* v. *mozd(ul)j* rövidülésének tekinthető épügy, mint föntebb a *lásd*, *látd* és *nézd*-ből a *lá*, *la* és *né*, *nè*, *ni* indulatszók. A pótló nyújtásból keletkezett hosszú *ó* hanggal a régi irodalomban még igen gyakran találkozunk. Hogy a példákat hasztalanul ne szaporítsuk, csak Molnár szótárára hivatkozom, a kinél így találjuk írva: *nó*. A szó kezdő *m:n* változásra nézve lásd MUSzótár 383; s vö. a régi *mevet*-tel a mai *nevet*-et.

A mit e *no*-ra nézve mondtunk, ugyanaz mondható a *nosza* második. eredetibb *isza* tagjáról is. Ebben is a buzditásra alkalmasnak ajánkozó, valamely *mozog*, *indul* értelmű igének maradványát kell látnunk; s ezt véleményem szerint meg is találjuk a még ma is élő *iszamik* igében, melynek alapszava a MUSzótár szerint: *fluere. currere*, de mely a Tájsz. szerint a székelyeknél ma is egyértelmű a futamodik igével, úgy hogy az *isza* a fölszólító egyes második személyi *iszamj* csonkulásának tekinthető.

Nem szabad figyelmen kívül hagynunk még a *sza*-nak magashangú *sze*, *szi* párját sem, melyeknek mindketteje mély hangú szavakhoz is hozzáfügged: „*fogdsze* (Homoród vidéke), *addszí*, a palóczoknál“. (l. NSzótár *sze* alatt.) Ugyane helyütt Czuczorék e jelenség alapján a *sza*, *sze* közül eredetibbnek ez utóbbi alakot tartják. Mi a föntebbiek alapján az eredetiséget a mélyhangú *sza* számára követeljük meg. Az *i* tudvalevőleg az a kiválóan két oldalra hajló hang nyelvünkben, mely egyként könnyen párosul mind mély, mind magashangú elemekkel; s a mint az eredetileg mélyhangú *nyír* ige (MUSzótár 419.) némely vidéken magashangúvá vált s csakis magashangú alakjában használatos: *nyírtem*, *nyírés*, *nyiretlen* sat., ép úgy változhatott magashangúvá (*sze*) a kezdetben mélyhangú *sza* (*isza*) s vált kizáró használatúvá a székelység egy részében.

... Bizonyára lesznek olvasóim közt, a kiknek e most tárgyalt *isza* eszükbe juttatja a Hal. beszédbeli sphynxrejtvényt, azt a megfejthetetlen *if/a* szót, s a kik fölteszik a kérdést. vajjon nem egy és ugyanaz-e ez a két szó. Bármennyire iparkodnánk is azonban, hogy egyazonságukat kimutassuk, minden fáradozásunk kárba vesz. Nem számítva ugyanis a jelentésbeli nehézséget (*if/a*: mert, hogy, és:

ísa: rajta, előre), a két alak (*ísa* és *ísa*) származásra nézve teljesen különbözőnek látszik egymástól; s a HB. *ífa* szava marad ezutánra is, míg egy Oedipusa nem kerül neki, a mi eddig volt: találós mese.

SZARVAS GÁBOR.

RÉGI NYELV, NÉPNYELV, IRODALMI NYELV.

A Nyelvőr mult évi folyamában (559. l.) megróttam e mondatot: „Varga Francziska házasodni készül“. Megróttam azon hitben, hogy a magyar nyelvben csak a férfi házasodik, a nő pedig férjhez vagy feleségül, nőül megy.

S íme a t. szerkesztő pártját fogja ellenem e mondatnak; megengedi, hogy a nő is házasodhassék; mert ha férj és feleség házastársak, házaselek, akkor a nő maga is lehet házasszemély, maga is léphet házasságra, maga is megházasodhatik, sőt a régi nyelv nem egyszer nevezi a feleséget házasnak, a régi atyák gyakran házasították leányaikat, vagy megengedték nekik, hogy házasuljanak.

Én azonban azt hiszem, hogy a mai magyar embernek nem szabad megengednie, hogy a nő is házasodjék.

Mindenek előtt meg kell vallanom, hogy a t. szerkesztő bizonyítását és történeti adatait hallva, sem általános logikai vagy pszichológiai okokból, sem a magyarság szempontjából nem nyilváníthatom helytelennek e kifejezést: a nő házasodik, mert a mai nyelvben van analogiája (házastárs) és mert a régi nyelv használta is a szóban forgó kifejezést. De nem tehetem Sz. G. abbeli véleményét magamévá, hogy az irodalom is egész bátran alkalmazhatja. Az irodalom ugyanis számos kifejezést és még több szót sohasem fog elismerni, ha magyarsága mellett a régi vagy a népnyelv, vagy akár mind a kettő tanúskodik is.

Nincs senki, a ki kétségbe vonja, hogy a határozói igenév joggal ragozható: meg es mervém, meghalvád, szól vája sat.; de azért nem tiltakoznék-e az irodalmi nyelv e ragozás megújítása ellen? Avagy ki fogja hibáztatni a magyar embert, ha nincs neki egy falat kenyere, a

kit megegyék, de azért nem hiszem, hogy fogja-e valaha az irodalmi nyelv a kit tárgyra vonatkoztatni.

Szóval megvan az irodalmi nyelvnek is a maga joga, melyről a régi és népnyelv kedvéért se mond le; de nem is szabad lemondania.

Az irodalmi nyelvnek e jogával szemben, nekem úgy tetszik, nem járt el a Nyelvőr eddigelé elég határozottan. Sokat hibáztatott, a mit az irodalmi nyelv elfogadott, de a mi még nagyobb baj, sok olyat javallott, a mit az irodalmi nyelvnek meg kell tagadnia.

Midőn a Nyelvőr megindult, heves harczy szózatot hangoztatott; de nem indulót, hanem takarodót. Takarodót, mert úgy találta, hogy századunk elején a merész nyelvújítók, a liberalis reformatorok nagyon is messzeragadták nyelvünket; tulajdonkép csak Arany szavait bizonyítgatta, ki már 1865-ben (Koszoru 619. l.) kimondotta: „Van kora az újításnak, van kora a conservációnak; az utóbbi most szükségesebb nyelvünkben, mint az első.

Mily különös, azaz mily természetes! A mely térre először hatol be a merész reformáció, a forradalmi szellem, ugyanott halljuk is legelőbb a conservatiót, restauratiót hangoztatni. A nyelvújítás ébreszti a nemzetet társadalmi és politikai megújódásra. és a nyelv érzi először a megtartóztatás szükségét. Az eszmék világán is törvény uralkodik.

A Nyelvőr tehát kiméletlenül megtámadta nyelvújítóinkat. Elismerte ugyan egy Kazinczynak, az Aurorakörbéli nyelvújítóknak elévülhetetlen érdemét, rendkívüli hatását a nemzet teljes újjászületésére, de föltárta hibáikat, ostorozta bűneiket, s ha nem is birta fölépíteni azt, a mit leromboltak, a romboló iránynak útját állotta, midőn a nyelv fejlesztésére egyedül a régiek és a mai nép romlatlan nyelvét nyilvánította jogos törvényhozónak.

De a mily szükkeblűnek, konzervatívnek mutatkozott a Nyelvőr a korlátot nem ismerő újítók iránt, oly szabad-elvűen, liberalisan viselkedett a pedáns grammatikusokkal, a nyelvet korlátok közé szorítani törekvő irodalmi férfiakkal szemben. Megtámadott majdnem minden grammatikai szabályt, melyeket az Akadémia évtizedeken át alkotott, néha, igaz, faragott; tiltakozott, ha nem is elméletben, de

gyakorlatban azon eljárás ellen, mely a szókat bizonyos értelemre lefoglalta, a kifejezéseknek sajátos árnyéklatot adott, szóval, több-kevesebb tudatossággal ellene működött a magyar irodalmi nyelv megalakulásának.

A Nyelvőrnek ez utóbbi eljárásán nincs mit csodálkoznom. Dolgozótársai jobbra az újabb nyelvtudomány emlőjén növekedtek; megszokták a nyelvet olybá venni, mint egy eleven természeti szervezetet, mely annál tökéletesebb, mennél szabadabban fejlődik; melynek mindenféle működése helyes és szabályos, mert a természet útján nincs eltévedés. Könnyű belátni, hogy e férfiak az ikes igék szabályát, melyről a nép nem tud, a nyelvre erőszakolt zsarnoki bilincsnek nézik; hogy kárhoztatják azt az irányt, a mely meg akarja különböztetni a *becset* az *értéktől*, a *tulajdont* a *birtoktól* (a jogban), a *borzasztót* a *rettenestől*, az *undokot* az *undorítótól* (az esztetikában), az *elegyülést* a *vegyüléstől* (a vegytanban), s a mely a *házasodás* jogát csak a férfinak adja meg s nem a nőnek is.

A Nyelvőr dolgozótársai a természetbuvár szemével nézik a nyelv növényeit, míg az irodalmi ember a kertész eszével gondolkodik. A természetbuvár sokkal becsesebbnek tartja a szabadon nőtt vadalmafát, melynek virága tökéletes, porzója mind meg van, termője satnyulást nem mutat; mit bánja ő, ha gyümölcsének az ember nem veheti hasznát! Ellenben mit tesz a kertész? Addig nyesi, oltja, szemzi a vadfát, míg alig ismerünk reá, de eléri célját, midőn izes gyümölcsöt tehet élénk, párisi, kormos sat. almát. Ebből az következik, hogy más mértékkel kell mérni a népnyelvet, mással ismét az irodalmi, a mint hogy a kettőnek a fejlődése váltig eltér egymástól. A nép nyelve szabadon nő, dúsan hajt ágakat (dialektus), sűrűn lombosodik (tájszók); az irodalmi nyelvnek a kertész (író és grammatikus) kijelöli a maga irányát, ágat csak meghatározott rendben, levelet csak meghatározott számban enged fejlődni, mellékágot (patois) és fattyúhajtást (soloecismus) meg nem tűr.

De ne beszéljünk allegóriában. Az irodalmi nyelvnek könnyenérthetőség a célja. E végre egy dialektus uralkodónak tolja fel magát a többinek fölébe; a népben élő szók, alakok és kifejezések egy részét magába fölveszi, a többit kizárja; a szók fogalmi körét nagyon megszorítja.

midőn valamely szót csak egy vagy igen kevés jelentésre foglal le; a kifejezéseket rangba sorozza, midőn az egyiket fenségesnek, a másikat kedvesnek, a harmadikat rútnek nyilvánítja.

Természetes, hogy e fejlődés folyamán a pedantériának. a kákán görckeresésnek kiváló példáira találunk; de e kettő nélkül nincs el, a mi csak konvenczió eredménye. A francia akadémiának majdnem egy századig a legkicsinyesebb pedantériából áll a története, mert egységes, könnyen érthető, világos irodalmi nyelvet akart alkotni. A mi Akadémiánk is átvette e czélt Kazinczytól; sokat is fáradozott, kivált elméletben, az irodalmi nyelv megteremtésén, a nélkül, hogy a szörszálhasogatásba fölöttébb belemerült volna.

De nem is állíthatjuk, hogy a mi irodalmi nyelvünk a szabatoságnak és világosságnak oly magas fokára jutott volna el, mint a francia. A mi irodalmi nyelvünk még jóformán forr; a leszűrődés, a kristályosodás csak ezután várható. E processust nekünk siettetnünk kell s nem késleltetnünk. Már pedig a Nyelvőr épen a kristályosodásnak áll útjába, midőn a korlátlan fejlődés szabadságát hirdetve, feltámad a grammatikai szabályok ellen, melyek már majdnem vérünkbe átmentek; kigúnyolja azon irodalmi férfiakat, a kik, bár néha pedáns módra, a szók jelentését szabatosá tenni, kifejezésbeli árnyékatokat teremteni, differenciálni törekedtek. A Nyelvőr nagyon jól teszi, ha irodalmi nyelvünk további fejlődésébe beleszól, ott a maga elveit érvényesíti, de a miben író és grammatikus körülbelől megállapodott, azt ne ingassa, mert különben isten tudja mikor lesz irodalmi nyelvünk. (Hogy a félreértésnek elejét vegyem, nem hallgathatom el, hogy megjegyzéseim jobbára a prózára vonatkoznak és nem a költői nyelvre: a mint hogy a hol irodalmi nyelv fejlődik, ott a kötött és kötetlen beszéd csakhamar messze eltér egymástól.)

Szóval a Nyelvőrnek meg kell változtatnia eljárását az irodalmi nyelvvel szemben. Szó, alak, kifejezés lehet a legmagyarabb, használatos voltát a Nyelvőr a régi és a népnyelv számtalan adatával bizonyíthatja, de azért az irodalmi nyelvben számára helyet ne kérjen. Így magam is rosszul tettem, midőn Dóczi „m á t k a p á r j á t” (m á t k a értelmében) föltétlenül helyesnek nyilvánítottam; mert helyesnek

csak a magyarság szempontjából mondható; mint irodalmi szónak azonban nincs joga élni a jegyes, menyasszony és ara mellett; annyival kevésbé, mert könnyen összezavarható azon mátkapárral, mely völegényt és menyasszonyt együtt jelent.

Ellenben nagyon is nagy joggal róttam meg a „Nemzet” azon hírét, hogy: „Varga Francziska házasodni készül”; mert mondták légyen bár a régiiek, hogy leányaik házasodnak, sőt mondja akár ma is a nép (noha a népszájáról sohasem hallottam, népnyelvhagyományban sohasem olvastam), hogy a leány házasodik, ez igének ily értelemben való használatát az irodalmi nyelv soha se fogja helyesnek elismerni.

KARDOS ALBERT.

VÁLASZ A „NYELVÉSZETI LOGIKÁ”-RA.

II.

(Vége.)

T. bírálóm áttér ezután a birtokviszony magyarázatára. Taglalásainak a veleje az, hogy: a mikor ezt a viszonyt más-kép nem jelölhetjük, „egy rokonos alakot, a dativust vesz-szük segítségül, s a többi jelek hiányában ezzel tüntetjük ki a birtokost”. Ennek rövid okadatolása után ezeket mondja: „J. mindezek ellenére, a birtokos nek-es szóból egy a tulajdonképpen dativustól különböző specialis külön ejtést akar teremteni nyelvünk számára; pedig az elkülönítést még ama három hatalmas szabály nagy készülékével sem lehet biztosan végrehajtani, és azon dativus, a melyiket azok annak mutat-nának ki, egyszersmind birtokos is lehet, mihelyt birtokszó járul hozzá”.

Tehát: dativus és birtokos is egyszersmind! Megdöbbenve látom a latifundiumokat, a melyekkel Br. megajándékozza a magyar dativust. Íme saját példája: „A gyermeknek sarkantyút ígértem; nemde ebben” — mondja — „mint az ígéhez való viszonyából világosan kitetszik, a gyermeknek dativus. De ha hozzáteszem, hogy a csizmájára, birtokot adok neki s ez, szintoly világosan birtokossá teszi, dativusi viszonyát azonban legkevésbé sem változtatja meg”. — Óriás tévedés! Nem járulhat birtokszó a már egyszer az állít-mány vonzatánál fogva keletkezett (eredeti) dativus-hoz. Semmi köze hozzá, akármely módon egészíti ki a mondatot. (Ezt a mozzanatot tárgyalja 1) szabályom, a melyet Br. nem ismertett). „A gyermeknek sarkantyút

ígértem“. Itt már bevégzett tényvé vált a dativus, akár azt teszem hozzá hogy „a csizmájára“, akár ezt: „a csizmára“ vagy „karácsonra“. Ilyenkor ott sem válik birtokossá az eredeti dativus, a hol a birtokszó a mondatnak alkotó részét teszi; pl. (másik mondata Brassainak) Az inasnak a szabó elhozta a nadrágát. „Ebben“ — így szól Br., — „az *inasnak* kétségtelen birtokos, mert a nadrág az inasé. Hagyjuk ki a személyragot az utolsó szóból, azonnal megszűnik az *inasnak* birtokos volta, és tiszta dativussá válik“. — Hát a ezért birtokos (ha ugyan birtokos) az *inasnak*, mert a nadrág az inasé? Beh kényelmes módja ez a „birtokszerzésnek“!

„Az inas¹ hiúvá tette szép ruháját. Az inas²tól elvettem új ruháját“. A ruha itt is az inasé. Birtokos nevek-e ezért *inas¹* és *inas²tól*? Igaz, hogy itt nem nek-es az *inas¹*; de szintoly bizonyos az is, hogy a Br. mondatában az *inasnak* és *nadrágát* közötti kapocs mákszemnyivel sem szorosabb annál, a melyet az utóbbi példák tüntetnek föl az illető alakok között. A birtoknév itt is, amott is egyszerűen rámutat az illető alakokra: emitt a tárgyesetre és a távolító ragú névre; amott a tulajdonító esetre. Mármost ha ez a rámutatás semmit se változtat az accusativusnak és a távolító ragú szónak a mivoltán, a melyet az állítmány-adta rectio teremtet, hogyan változtathatna a szintilyen rectionak alávetett dativus szereplésén?!

A módosított mondatban: „Az inasnak a szabó elhozta a nadrágot“, *inasnak* Br. szerint is dativus, „tisztá dativus“. Itt tehát bátrán mondhatom nemde: *Neki* a szabó ¹elhozta a nadrágot (*nekem* ²nem hozta el). No s ha, se a szórenden, se a hangsúlyon nem változtatva, ezt mondom: Az inasnak a szabó ¹elhozta a nadrágát, már ekkor nem *neki* hozta el, és *inasnak* már nem dativus többé. hanem legott birtokossá vált? Még mire nem alkalmas ez a csodatevő birtokviszonya Br.-nak! Megjegyzem, hogy *hoz* (*elhoz*) nem mindig vonz dativust; *inasnak* e szerint birtokos is lehet; de más szórendezéssel és hangsúlyozással, így például: „A szabó ¹elhozta az *inasnak* a ²nadrágát“. Itt már nem *neki* hozta el, hanem egyszerűen: *elhozta* a nadrágát (az ő nadrágát), akár kinek adta is át. Ez a szerkezet felel meg a 2) alternatívának (birtokos és nem dativus); nem pedig a Brassaié, a melyben „inasnak“ kétségtelen dativus. De ne bolygassuk ezt. Lássá nyelvészársam, hogy boldogul a combinatióival.

Brassainak úgy látszik, hogy én „birtokos álnév alatt genitivust akarok nyelvünkbe becsempészni sat.“ — E gyanúsító rémlátásra legjobb nem felelnem — „a mi sehogy sem

sikerül nekem, a mint a két első szabályra nézve (a melyet be nem mutatott) megbizonyította; és most egyjárást kimutatja az én saját példámon: vége szakadt a *vitáknak*“. „Ebben“ — mondja Br. — „azt állítja J., hogy a *vitáknak* nem birtokos, hanem dativus. Hagyjuk ki belőle a birtokszót: *vége*‘, és legott kiviláglik, hogy *szakadt*‘ és *vitáknak*‘ nincsenek dativus viszonyban, tehát *vitáknak*‘ nem dativus, és így J. conclusiójával ellenkezőleg birtokos“. — „Daran erkenn’ ich meine Pappenheimer!“ „szakad a *vitáknak*“ — és így tovább úgy-e: „reped a *fiúknak*; korog *Pistikának*; vettem a *czivódásnak*“. I. megtestesült értelmetlenségből, e majdnem artikulálatlan hangokból „világolják ki“ a bővített állítmány vonzata! Az ilyen szólásokban az ige csak a birtokszóval együtt tesz ki teljes állítmányt; és nyelvészünk íme épen a birtokszót hagyja ki a „*vitáknak*“ helyett. *Vége szakad; minék szakad vége?* A *vitáknak. Elejét vettem; minék?* A *czivódásnak* (nem: *az ő* elejét, nem: a *czivódás* elejét, hanem: a *czivódásnak* elejét vettem — *neki* vettem elejét). — Ugyan mit „mutatott ki Br. az én saját példámon“?

„A birtoknak a birtokviszony kifejezésében uralkodó hatalma“ — Brassainak a bálványa — semmi, ha szemben áll az állítmánynak a vonzatok birodalmában uralkodó hatalmával; ez pedig dativust parancsol az itt tárgyaltam szólásokban. „Merem állítani“ igen is, hogy a személyrag (*ja je*) nem mindig jelöl birtokviszonyt, és hogy a személyragos névutó nem birtokszó. „Lám!“ — így kiált fel Br. — „az elfogultság Hiszen a birtokot nem veszi a nyelvtan a vastag, anyagi értelmében“. És ezt Br. mondja, a ki azt tanítja, hogy abban a bizonyos mondatban *ínasnak* azért birtokos, mert a nadrág az *ínasé*! Képzeltető-e ennél *köpczösebb* értelme a birtoknak?

Igen kíváncsi vagyok tartom ugyan e kérdésnek bővebb kifejtését; de itt nem bocsátkozhatom belé. Még sok a mondani valóm. Egy perczre mégis visszatekintek Brassainak e tételére: „Ha hát két külön név birtokviszonyban van egymással, akkor az egyik birtokos, a másik birtok“. (36.) — Szentigaz! kérdem mármost: név-e a névutó, vagy határozó? A mi nem név, azt teheti-e birtoknévvé (birtokszóvá) a személyrag? Hiszen akkor azzá válhatnék még a személyragos infinitivus is (*látnom, látnod, látnia* sat.), meg a személyragos névrag is (*velem, veled* sat., és így tovább: *tőle, benne, rajta, belőle, hozzája* sat.). Ezeket csak nem sorozza Br. a birtoknevek közé. *Benne és alatta; tőle és felőle* sat. úgy hasonlítanak egymáshoz, mint egyik tojás a másikhoz; alig lehet megkülönböztetni. — A tárgyra szorosan vonatkozólag elégséges annak a kimutatása, hogy a személyragos névutó, ha máskülönből lehetne is bir-

tokszó, nem birtoka a *nek*-es névnek. Hivatkozom e részben az I. cikk 14. lapján előadottakra. Tehát: a *fiúnak* előtte álltam; a *távozonak* utána néztem sat. Itt *előtte* *utána* sat. személyragos névhatározók; a *nek*-es nevek pedig dativusok: előtte álltam, -- utána néztem (*neki*.) -- De Br. szerint: *előtte*, *utána* sat. „mind birtokszók, csak jól kell hangsúlyozni: a *fiúnak* *előtte* ...; holott a személy-

ragok és *nek* nélkül: a *fiú* előtt stb.“ -- A hangsúlyozás itt is csütörtököt mond. Hasztalan accentuálja itt Br. a *nek*-es szónak állítólagos birtokát: A dativusnak nincs birtoka.

Nyelvészársam ott, a hol a genitivus-csempészést pengeti (37. l. 1) jegyzet), mondja a t. k., hogy „a német olykor a dativusból csinál birtokost az ilyen szólamokban: „Dem König von Garba seine Braut“ (Goethe). Úgy van. „Garba királyának a menyasszonya“. „Királyanak“ és „dem könig“ mind a kettő dativus a lakú birtokos. De nem is esnek ám egy osztályba a következő dativus alakokkal: „Ich habe dem kinde sporen versprochen zu seinen stiefeln“. „Dem diener hat der schneider seine kleider gebracht“. „Dem kinde, dem diener“ itt éppen olyan, -- a birtokviszonyt határozottan visszautasító -- tiszta dativusok, mint „a gyermeknek, az inasnak“ a Br. mondataiban. Szerinte azonban: „gyermeknek“ birtokos és dativus; „inasnak“ birtokos. Az utóbbit már a szavak elrakása is dativussá teszi. Vessünk még egy pillantást a másik mondatra: „A gyermeknek sarkantyút ígértem a csizmájára“. Br. elmélete szerint a *nek*-es szó itt azért, hogy birtokszó kacsint feléje, boldog birtokos; másfelől pedig az állítmány vonzatánál fogva szintoly boldog dativus is; tehát jobbra is, balra is szolgálatra kész teremtés; de éppen ezért hasznavehetetlen.

Ugyancsak a 37. lapon (2) jegyzet) így szól Brassai: „Hogy felüldítem az emlékezetét J.-nak idézek egy helyet nem nagy tekintélyű könyvből: „Eine erschöpfende Definition der Bedeutung des Genitiv's lässt sich nicht geben; er drückt sehr allgemein die (enge) Beziehung eines Begriffs auf einen andern aus; ... („der Herr des Hauses“) .. genit. possessivus ... („die Hälfte des Hauses“) genit. partitivus ... u. s. w. *Alle diese Eintheilungen sind in sich schwankend, treffen höchstens den Gebrauch einer Sprache, und erschöpfen auch diesen nicht*“ (Brockhaus Conv. Lex.)“ Mit keres itt a (nem magyar) genitivus? De legyen. Alkalmazzuk ez állításokat a magyar birtokviszonyra. Ez egypár szó: „die enge beziehung eines begriffs auf einen andern“, már ez is ellene szól Br. elméletének, a mely a *nek*-es név és a személyragos szó közti leglazább vonatkozásra is legott birtokviszonyt alapít. Az első sorolt példák is: „der herr des hauses“ sat. annyira elütnek a Br. példaitól, hogy

bátran kérdezhetem: engem czáfolnak-e meg; vagy magát az illető tételekre hivatkozó Brassait? Az az állítás, hogy „a genitivus értelmének kimerítő definitióját nem adhatni sat.” semmit se bizonyít az ellen, a mit én a birtokos és nembirtokos név szerepléséről állítok.

Az a határ, a melyet én vontam a birtokos és a dativus között, biztos útmutatást ad arra nézve, hogy mikép kell a birtokszót ragozni. A szabályaimtól való eltérések száma csekély; és még az a kevés eltérés is legnagyobb-részt párhuzamosan halad az illető szabállyal. Br. nézete szerint az mind „hókus-pókus”. Megmutatja-e maga az eligazodásnyitját? Meglátjuk mindjárt: Észrevette valahogy 3) szabályomat, és be is mutatta (a 36. lapon. a két próba variációja után) a példák kihagyásával, de a következő javított szerkezetben: „A birtokszó a birtokos(nak) többségével szemben *nem* vesz fel birtokos többségre mutató ragot (*ok, ök, aik, eik*). A dativussal szemben *felvesz*”. Ennek kapcsán a 38. lapon ezt mondja:

„A mi a 3. szabályt illeti, az a kérdés áll elé, van-e a birtokos szónak alakító hatása a birtokszóra? A felelet az, hogy igenis van: meg kell egyezniök személyben és számban, akár nominativus, akár dativus alakú legyen a birtokos. A szemléltető tábla: 1. az én *ökröm* és *ökreim* 2. — *öd* és .. — *eid*, 3. a gazda *ökre* és *ökrei*, 4. ., 5. ., 6. a gazdák *ökrük* és *ökreik*. — Hóhó! kiáltja a 6. számra J.“ (nem kiáltok én semmit; álmélkodom!). — „A nyelvszokás feleslegessé tette a 6. pont alatti concordantiát és megengedte a 4. (talán a 3.) pont alatti egyes raggal élni. azzal a kikötéssel, hogy kétség vagy félreértés ne keletkezzék vele. Az, hogy nominativus- vagy dativus alakú-e a birtokos, nem tesz semmi különbséget, akár mit mond J. — A kiváltsággal való élésnek határvonalat mutatni ki, sem szabály útján. sem okoskodással nem lehet; az író, vagy szóló belátásától, izlésétől, lelkiismeretességétől függ megítélni, mikor használja a *-ja, -je, -ai, -ei* és másfelől az *-uk, -ük, -aik, -eik* ragokat. A feljebbi kikötésen kívül semmi más szabályt, vagy utasítást e tárgyban nem adhatni és, ha J. nyolcz teljes lapon át vésződik haszontalan distinctiókkal. Sisyphus követ hengergeti; (V. ö. a 4. sz. jegyzés végét)“.

Br. tehát azért támadta meg a próbáimat és szabályaimat, hogy véges-végül ilyen „conclusió-ra” jusson! A 6. pont szerinti beszéd (a *gazdák ökrük*) még régebben sem volt kizárólag használatos. Akkor is versenyt futott vele az ilyen: a *hívek üldöztetése* sat.; *nek* raggal: *Sidóknak királya*; . . *saduceusoknak sokit* (e h. *sokjukat* v. *sokjaikat*). A birtokossal való számban-egyezés még a közhasználatban sem igen gyakori; irodalmunkban nem él már; maga Br.

sem használja (nem mondja: „a dolgok rendükben, ezek valamelyikök, a részeknek szerves kapcsolatuk“ sat., hanem mondja: *rende, valamelyike, kapcsolata* sat. sat. („A magy. mondatról“. Akad. Értesítő III. 1—5. l.). Mégis szabályul állítja fel és így szól: „meg kell egyezniök (személyben és) számban. Hát nem a mai tények, a mostani nyelvszokás, hanem elavult formák nyomán alkotunk szabályokat? Ezt nevezi Br. „elfogulatlan inductionnak“!

A bírálatnak ez a végső szakasza az egész kérdésre kiterjeszkedik; mégis csak a birtokos és birtok szerepét tárgyalja; holott a *nek*-es név, a 3) combinatio szerint lehet: birtokos és dativus egyszersmind. Okát abban keresem, hogy a szóban forgó elmélet szerint a *nek*-es szó, a mikor birtokszó is szerepel a mondatban, a 3) alternativa körében is csak tiszteletbeli dativus. Cselekvőleg így is mint birtokos működik; csak mint ilyennek „van alakító hatása a birtokszóra“; csak e végre készült a „ki-váltsággal való élés“ gépezete is, a melynek fő fő rugói a „belátás, izlés, lelkiismeretesség“. Egykor furcsán nézett volna Br. annak a szeme közé, a ki az ilyen tényezőkre kívánta volna bízni a nyelvészeti kérdések tisztábahozatalát. „A magy. mondatról“ cz. dolgozatában (Ak. Értes. I. 336.) így szólt: „A szlávféle nyelvekről ilyenformán nyilatkoznak könnyelmű grammatikusaik: „... und man kann die Worte jederzeit so ordnen, wie es die Gemüthsbewegung (sic) des Redenden mit sich bringt“. Prosit!“ — No s belátás, izlés, lelkiismeretesség útbaigazítónak különb-e a „gemüthsbewegung“-nál? Ilyet én is tudok akárhányat, péld. inspiratio, hevület, lelkesedés. Ez a három egészen oda illik a többihez. Egyébiránt, ha vissza találja is utasítani Br. az én ajánlottaimat, így is sok szerencsét kívánok neki a kérdés megoldását ennyire megkönnyítő fogáshoz.

Lássunk most példákat a rosszából: *Amazoknak* Halász a neve (e h. nevük). A *csevegőknek* lakatot teszünk a szájára (e h. szájukra). Az *utasoknak* nem lett semmi baja. Ezeknek is akad pártfogója. Csak a *béresnek* eszébe jutott; a *gazdatiszt*-be nem jutott. Hogy ne esnék ez a *fiúk* nehezökre (v. nehezére!) A *szomszédok* foguk fáj rá, nem az *enyém*. — A birtoknevek ragozása itt igazán siralmas; és a hol nem hibás, (nehezükre, foguk), ott hiba a *nek* kihagyása; a mi aztán helytelen szórendet is szül. „Csak a *béreseknek* jutott eszüke“. A *szomszédoknak* fáj a foguk rá, (nem nekem). Így beszél a magyar. De kérдем: támad-e kétség vagy félreértés ama hibás mondatokból? Dehogy támad. Megérti akárki fia is; és Br. íme beéri ezzel. Hogy az ilyen szép magyarságot a „belátás“, vagy a másik két faktor teremti-e, nem fürkészem; nem is

az én dolgom. Annyi bizonyos, hogy ilyesmire az egyik oly alkalmas, mint a másik.

Nyelvéstársam, mint látjuk, könnyebb végét fogja a dolognak: Nézi a más munkáját, és azután „haszontalan distinctiókkal vesződésnek“ és „Sisyphus köve hengergetésének“ grúnyolja. Kétségtelen, hogy ebben a kérdésben jókora követ kell hengergetni. Ez együttjár vele. Br. „a hegytető közeléig kísért engemet“ (elég óvatosan csak közeléig), és ott „elbúcsúzott tőlem“. Bátran fölki sérhetett volna egész a hegytetőig: nem gördült vissza a kő.

Ez alkalommal egypár jó szót is mond munkásságomról, azzal a hozzáadással, hogy „gondosabb elemzés, és első ötleteim olykori megtagadása nyelvészeti működésemet idvesebbé tennék“. — Még friss emlékezetemben lévén a Brassai-foganatosította elemzések, jobbnak tartom hallgatni erről. A mi a másik jó tanácsot illeti, arról csak azért nem mondhatom, hogy követni fogom, mert megelőztem. Így — hogy kevésbé fontos esetekről ne szóljak — a *nek* ragot tárgyzó III. cikkben (Nyr. 1885. 102—116.) lényegesen módosítottam régi értekezésemnek egypár fontos mozzanatra vonatkozó szabályait. Ama mozzanatokra nézve egyébiránt a végeldöntést már akkor is további kutatástól tettem függővé. — Veterán tudósunk kitűnő nyelvmiveléséről szerény véleményem az, hogy e téren kifejtett tevékenysége a más munkáinak higgadtabb vizsgálásával és kevesebb cavillálással többet használna nyelvünk ügyének. Hogy így is nagy szolgálatot tesz neki, nem kell bizonyolnom.

JOANNOVICS GYÖRGY.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Egy különös „ö“ hang a magyarban. A hangtan szempontjából nagyon érdekes az a mese, melyet a Nyelvőr mult számában közölt Kispál Mihály Kis-Küküllő megyéből. A közlő egy oly vocalisról szól, melyről eddig nem tudtuk, hogy megvan valamely magyar dialectusban. Ő ö-vel jelöli, s a mint leírásából következtethetjük, ez nem egyéb, mint az e-nek ajakhangú párja, épúgy mint az ő-é az ő. vagyis az a hang, melynek jelölésére a népnyelv hagyományok följegyzéséről szólva (Nyr. XIV:313) az *a* jegyet ajánlottam, mint a melyik kifejezi, hogy ez a hang az *a*-nak magashangú, az e-nek pedig ajakhangú párja.

Ilogy valóban evvel a hanggal állunk szemben, azt kétségtelenné teszi a dialectus vocalismusának egész jelleme. A köznyelvi rendes vocalisok közül nem ismeri ez a dialectus a rövid o, ő, e hangokat, vagyis a nyelv középső állásával

ejtetteket. s helyettük mindig a nekik megfelelő alsó nyelv-állással ejtett hangokat ejtik: *o* helyett *a*-t ejtenek (*ítan*, *kapak*, *tudatt*, *nagyabb* sat.); *ö* helyett *e*-t (*émcntek*, *nekem*, *szegény* sat.); épügy az *ö*-nek megfelel az *æ* (*eræssan*, *ærdag* sat.). A megfelelő hosszú hangok azonban ugyanazok, mint más nyelvjárásokban: *ó* (*vót*, *jó* sat.), *é* (*égy*, *virgyék* sat.); hosszú *ö* csak egy szóban fordul elő, s ez a névmás *ő*. Jó volna, ha a közlő több ily szavat is említene, hogy annál kétségtelenebb legyen a nyelvjárás e sajátossága.

Tehát azt a különösséget tapasztaljuk, hogy míg a rövid hangok mindig alsó ejtésűek, a hosszúak középsőek: *a:ó*; *e:é*; *o:ö*. Egy-két esetben találkozunk alsó állású hosszú hanggal is: *ê* (*eccl* - egyszer, *émcntek*, *êre*, *csêpêni*), *â* (*avâ* - avval), de mindig csak pótló nyújtás esetén.

Erre nézve azonban nem elég pontos a közlemény, néha meghagyja az *l*-t. a hol épügy el kellett volna vésznie: *megcsallál*, *gandalkazatt*, *avall*, egyszer meg a rendes hosszú hanggal jelöli a pótló nyújtás által keletkezettet is (*vól*). Nagyon jó volna, ha a közlő határozott fölvilágosítást adna arról, hogy elvesz-e az *l* mindig hangzó után; hosszú lesz-e ekkor a vocalis; s ha igen, milyen az így létre jövő vocalis színezete.

Természetesen bő példatár a legvilágosabban magyaráz.

BALASSA JÓZSEF.

Kiépíteni. Úgy látszik, hogy ez a kifejezés, abban az értelemben, a melyben most már közönségessé vált, nyelvünknek virágos kertjében a mákvirágok egyik különváló példányát képezi.

Most már nem csak a vasutakat, hanem a nagyobb épületeket is *kiépíteni* szokás, tekintet nélkül arra, hogy ezeket voltaképen hova építik ki; mert ha valamit kiépítenek az útszélre, az utcaszínre, a julszélre, ennek tagadhatatlanul van értelme és minden kétséget kizárólag magyarosan is van mondva, hanem mikor csak úgy oda vetve azt mondják, hogy a jövő tavaszra az új országházat is *kiépítik*, azt hiszem, hogy tapintatosan járók el, ha az ilyen kifejezést az új magyarság mákvirágainak díszes társaságába helyezem. Ha szabad azt mondanom, hogy az országház *kiépítése* óta a képviselők abban mindig tömegeesen jelennek meg, mért ne mondhatnám azt is, hogy a világ *kiteremtése* óta a tudomány mindig előbbre halad?

A 'vasutat, vagy egy szárnyvonalat kiépíteni' teszem azt Keszthelytől Szentgyörgyig, vagy az ország határán megnevezett bizonyos pontig, ennek van értelme, mert arra a kérdésre, hogy meddig vezetik a vasuti vonalat, a felelet az volna, hogy kivezetik (kiépítik) egészen Szentgyörgyig, vagy az ország határáig, de ezen körülírás

mellőzésével minden esetre hibás kifejezésnek tartom minden lépten-nyomon, akár illik rá, akár nem, a vasut *kiépítését* hangoztatni.

A vasútról és a házról azt mondjuk, hogy épül. Mig a ház épülőfélben van, hallotta-e valaha valaki magyar ember ajkáról azt a félszeg kifejezést: „majd ha a házam *kiépül*”, e helyett: „majd ha a házam elkészül vagy fölépül, megépül”.

Hanem hát a németben *„ausbau“* van, meg *„ausbauen“*, s lehetne-e ez „megújhodott“ magyar nyelven máskép, mint: *kiepítés, kiepíteni?*

Isten őrizz!

Sz. D.

Kesztyű. Szarvas Gábor a Nyr. XI. füzete 492. lapján a *kesztyű* eredetét kutatva elfogadja a *kész-tevő*-ből való magyarázást. ha „a *kesztyű*nek régibb formái közt kimutatható a *kestű, kestő* vagy talán a *kesté* is“.

Ennek olvastán jut eszembe gyerekkoromból egy találos kérdés: „Télen kölkeszté, nem nyáron kölkeszté, mi az?“ (mintegy: Micsoda állat, a mely télen kölykezte a fiát?). Felelet: „Igenis, télen köll keszté, nyáron nem köll keszté“. Ezt a kérdést mink Soprony megyei horpácsi gyerekek mind tudtuk, habár a *kesztyűt kesztyű*-nek hittuk.

Soprony megyében élők adhatnának fölvilágosítást. hogy önállóan járja-e még a *kesté* alak.

CSAPODI ISTVÁN.

Mellső. E szónak fölvetett ügye még mindig kísért. A Nyr. IX. füzetében Nagyszigethi Kálmán kel védelmére, hogy nem Bugáték csinálták, hanem Sándor István. Ezzel azonban nincs megczáfolva, hogy az orvosi nyelvben *anterior* értelemben használása nem bugáti önkénykedés-e.

S. I. ugyanis a *szomszéd* helyett ajánlotta a *mellső*-t. a mint ez ellen nem is lehetne kifogás, mert szépen bele ille-nék a *mell* egyéb származékai csoportjába (mellett, mellé, mellül, mellől). Azonban ugyancsak e csoport értelmének fölforgatása veszélyével járna a *mellső* értelmének *anterior*-ra átmódosítása. a mint a figyelmet is fölhíttam rá, hogy az orvosi nyelvben már is hallani a *mellül, mellebb* (elül, előbbre) kifejezéseket.

Ellenben *elülső*, mint a *hátsó*-nak természetesen kínálkozó párja, éppen nem kifogásolható.

CSAPODI ISTVÁN.

Hordáros. Ezt a szót ajánlotta legújabbán a Budapesti Hirlap (1885. decz. 5.) a *hordár* jelzésére. Erre csak azt jegyezzük meg, hogy a keresztapa, ki a *-ság -ség* képző ter-

mészetét az ajánló cikkben fejtegette, egyúttal az *-os -ös* képző természetére is kiterjeszthette volna figyelmét, s akkor rá jött volna, hogy mivel az *-os* képző csak főnévhez járul. sőt minden képző és rag csak valamely már meglevő és önmagában is értelmes szóhoz járul. a *hordáros* teljesen helyes képzés, mihelyt *hordár*-unk van.

De ez a bökkenő, a *hordár*! Ki van ugyan mindegyiknek írva a sapkájára az ő titulusa, ki közszolga, ki targonczás, ki bizománys. de mindez nem elégíti ki germanizmushoz szokott fülünket, minthogy nem érezzük ki belőlük a zengzetes és egyedül üdvöztítő *trager*-t; mert hát nekünk a germán észjárás szentírás. Ha a német a *tragen*-től veszi az elnevezést, nekünk is kötelességünk onnan venni; sőt úgy látszik, az is meg van már a csillagokban írva, hogy a *tragen*-t csak *hordás*-sal szabad lefordítani. Hijába, ez már belénk rögzött; de ha bevettük, utóljára is meg kell emésztetni. De a *trager*nek jó magyar fordítása csak a kifaragott *hordó*. Jó, hát legyen *hordó*. még pedig *pakhordó*; le vel hordóink talán nem veszik rossz néven, ha ily atyafiságba keverjük őket.

SZOROSZIAL.

Helytelen magyarázatok. A Nyelvtörténeti Szótár szerkesztése közben majdnem szakadatlanul kell forgatnunk a régi irodalmi termékeket s majd egyik majd másik munkába bele-beletekintünk. E gyakran forgatott művek közé tartoznak Thaly Kálmán gyűjteményes kiadásai is, nevezetesen a „Régi magyar vitézi énekek” és „Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez”. Thalynak köszönettel tartozunk e régi iratok kiadásáért; de e köszönetünk mellé sajnálatunkat is kell csatolnunk. Sajnálunk kell először, hogy a t. kiadó nem tartotta meg az eredeti írásmódot, hanem átírásban, modernizálva közölte e régi hagyományokat. Ebből az a visszásság támad, hogy kénytelenek vagyunk még oly esetekben is, a melyekben méltó okunk van a kételkedésre, adatait, minthogy az eredetihez nem férhetünk, hitelesekül iktatni be a szótárba. Sajnálunk kell másodszor, hogy Thaly, midőn magyarázó jegyzeteit összeállította, a nyelvi részt illetőleg megelégedett a maga hiányos ismereteivel s nem fordult e tekintetben fölvilágosításért valamely szakemberhez. Ha ezt megteszi, tisztán állna gyűjteménye ama ferdeségektől, a melyeket elég számmal találhatni e két kiadásban s a melyekkel nem hogy fölvilágosítaná, hanem még inkább megtéveszti tájékozatlan olvasóját.

Ide iktatjuk a föltűnőbbeket e hibás magyarázatok közül s azoknak utbaigazításául, a kik e gyűjteményeket olvassák, mindegyiket a maga helyén megigazítjuk.

„Adalékok“. Első kötet. „Pilises fejeknek hódult magyar nemzet“ (8. l.). E helyhez a következő jegyzet van csatolva: „*pilis* — papi süveg“. Molnártól kezdve minden szótár le egész Ballagi-ig egyértelműen tonzurának magyarázza, és sem ezek, sem a régi írók nem ismerik a „papi süveg“ jelentést.

„Megfordúl azonban, mozdúl az ajka is, lassú sebegéssel sugallik szava is“ (125. l.). A jegyzetben így van magyarázva: „(sebegéssel) ma: *hebegéssel*“. Ha nem hibás olvasás *rebegéssel* helyett, akkor *szepegés*-nek kell lennie, a mely a régi nyelvben igen gyakori szó s annyit jelent mint gemitus: sóhajtás, a mi itt helyén is van.

„Elmémet kordélyban s világi hívságban immár nem futtatom“ (188. l.). A magyarázat szerint *kordélyban* annyi mint: „nyaka-szakadtában, vakmerő dolgokon“. Pápai-Bod szótára a lat. *nugae* szót eme magyar kitételekkel adja vissza: „hívság; hivalkodó. hazudozó beszéd, *kordébeszéd*“. Sándor Istvánnál pedig ezt olvassuk: „*kordély, kordé*: *nugae, scurrilitas*“. E szerint: „kordélyban (v. kordén) futtatom elmémet annyi mint: haszontalanságokon, csélcsapságon“ a mint vele járó értelmi párja: „világi hívságban“ is elég világosan tudunkra adja.

Második kötet. „Az nagy sarczoltató adót meguntatok, majdan sós kenyeret ti enni nem tudtok“ (16. l.). A jegyzetben: „*majdan* = majdnem, alighogy. Ódon“. A majd-nak teljesebb alakja, s ma is járatos; értelme egykor. majd. *Majdan* tehát semmi más mint: *majd*, épen úgy mint *régen* = *rég*.

„Nem adatott nekünk soha jó választunk — *válaszunk* helyett, régies“. (17. l.). Régies annyiban, a meny nyiben régiesek ezek: *fekelek, lálok vata*; más szóval, a nép nyelvében ma is él nem csak a *választ*, hanem élnek még *rekeszt, tapaszt, ereszt* vagy *ereszet, araszt* sat. főnevek.

„Reád hagytuk immár minnen-magunkat — *önnön-magunk* helyett, helyesebben“ (62. l.). Értsd: helyesen! A *helyesebben* itt épen úgy nincs helyén, mint nem volna ebben: „De maga aztat nem érti“ — de maga aztat nem *ért* helyett, helyesebben.

„Jer ki Kata. ha kell néked, föles *habarnicza*“ (98. l.). Kiadónk így magyarázza e szót: *habaré*k. Népetimológiának elfogadható magyarázat, de komoly műbe nem való. *Habarnicza* a Tájsszótár szerint: „téjjel föleresztett leves“.

„Rákóczi tábora torpad az síkságon — *torpad*, ma: *terped* synonimjában él még“ (117. l.). A *terped* a *torpad*nak nem szinonimája, valamint a *körmöl* sem azza a *karmol*nak, hanem magashangú változata.

„Rettent háznépével pinczébe rejtezik, fejszével ajtóra de sok rácz érkezik, ottan egyik, mint van? értekezik,

„adjon enni, inni, mert éhezik“ (171. l.). Kiadónk az *értekezik* szót így magyarázza: „*tudakozik* értelemben, régies. Hogy régiesen mi volt az igaz értelme, hadd világosítsák meg a következő adatok: „Boldog, ki vagyotlanon és szegényen értekezik: beatus qui intelligit super egenum, et pauperem (DöbrC. 94). Ugyan ez a hely a Kulcsár codexben így hangzik: Boldog, ki értekezik navalyáson es szegyénen (100). Mignem be mennyek istennek sanctuario-maba és értekezem ő utollyokban: donec intrem in sanctuarium Dei: et intelligam in novissimis eorum (AporC. 27). Ugyanez a Keszthelyi codexben: Migen bel megyek Istennek szentségébe, és meg értekezem ő nekik végein“. Tehát „mint van, értekezik“ = megérte, mint van.

„Másnap az bíróhoz ebédre intetünk. ő nálla sokat is köppöntünk -- köppentünk -- iszunk. Ódon“ (347. l.). Annyira nem ódon, hogy bizonyára maga Thaly is él vele a közbeszédben, csak hogy némileg módosult, azaz *hörpenti* alakjában. Különben a *köppenteni* is használatos a Balaton mellékén: „*köppenteni*, köppögetni, iddogálni. Balaton melléki szó“. (Tájsz.)

Végre a hely jól föl nem fogott értelmére, s ebből folyólag hibás szerkesztésre vall a „Protestánsok üldöztetéséről“ éneknek következő versszaka: „Az üldözőket is kár nélkül nem hagyja, Farahót tengerbe csakhamar borítja, Ellensége előtt Sault elfuttatja, — Végre az ő maga tőribe taszítja. Hámánt, Akitőfelt majd felakasztatja, Jákóbot, Jezábelt az ebeknek adja, Heródest az *angyal-mentést* megcsapatja, A férgeknek gyomra lészen koporsója“. *Angyalmentés* Heródesről egyik evangelistában sincs tudósítás; az illető verssor így olvasandó: Heródest az angyal mentést (= men-ten: azonnal, rögtön) megcsapatja.

SZARVAS GÁBOR.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. a.) Egész bizodalommal bátorkodom kérdeni: a *ként* és *kint* ragok között van-e, az újabb magyar nyelvtudomány s ennek szabályai szerint, különbség vagy se? Nem ok nélkül kérdem; mert már annyszor találom itt-ott s végül a M. Nyelv-örben is e két ragot egymással kicserélve, hogy végtére már zavarba jövők azíránt, vajjon jó uton járok-e. midőn e két ragot egymástól megkülönböztetem s így használom is? Mert én úgy gondolom, hogy e két rag közt lényeges különbség van. A *ként*, miként valamikor én tanultam és most is használom, hasonlatosságot jelez, s a főnévhez suffixum nélkül ragad. például: napként fénylenek az ő

erényei, érdemei; *kint* elkülönítést, számlálást mutat s a főnévhez, vagy helyetteséhez *on, ön, an, en* suffixumok után járul, például: időnkint látom őket egyenkint fel alá járni. Ha ez így van, úgy a Nyelvőr XIV. 513. lapján Román. rumuny cikkben. tévedésből-e, vagy szándékosan, de hibásan áll a második kezdő sorban: Naponként olvashatni, e helyett: naponként olvashatni. Vagy melyik az igazi? avagy jó az egyik is, a másik is?

b.) *az* és *ő* közt is kell szerintem különbségnek lenni. Az *ő*, azt hiszem, kizárólag személyre vonatkozik. Ugyanis az első személy *én*, a második *te*, a harmadik *ő*. Így tanultam ezt szintén valaha. Valamint tehát az *én* és *te* nem tárgy, úgy az *ő* sem lehet az. A tárgynak *az* felel meg. E szerint nem volna helyes a Nyelvőr ugyanazon füzet 488. l. az első kezdő sorban előforduló mondat: „Ezen föltevés mellett nem is lehetne őket (a ragokat) megmagyarázni“, e helyet: *azokat*. Fordul pedig elő hasonló hibás szólásmód és írásmód szelvényben a napi lapokban s a nevesebb íróknál is. Hát ezzel hányadán vagyunk?

c.) A comparativusban van-e okvetetlenül szükség a két *b*-re: szebb, jobb sat? Vagy nem lehetne-e az egyiket száműzni a magyar nyelv sérelme nélkül? Mit nyernénk ezzel? Megtakarítanánk sok betűt, papírt írásban, nyomtatásban; lágyabbá, kellemesbé tennők nyelvünket, mely még mindig elég darabos és döcögős a sok *k* és *t*-től. Nem könnyebb és szebb volna-e mondani: Nyujtsd ide jobbot, mint: Nyujtsd ide jobbot? Így lenne tehát ennélfogva: szép, szép, legszép; jó, job, legjob sat. És így csakis a *val vel* raggal kétszeresödnék meg majd a *b*, midőn a szépet szebbet, a jót jobbal cserélnők ki; a minek az eddigi írásmód szerint szabályszerűn így kellene állnia: szebbbet, jobbal, ha nem: szebbbet, jobbbal. Nem mutatja-e az *egyéb* és az *inkább* is, mely tagadhatatlanul comparativus alak, sokak által így írva is s az *egyebet* így ki is ejtve, a két *b* fölösleges voltát a comparativusban? S vajjon az a második *b* nem lopva csuszott-e az egyik *b*-hez a comparativusba a magyar nyelvben valaha, mint a második *s* Debreczen városába, se nem oly ékessen, se nem oly helyessen?

Felelet. a.) A *ként* és *kint* eredetére s a kettejük közti különbségre nézve utasítjuk a t. kérdezőt e füzetnek „A magyar névragozás“ című cikkére; ott megtalálja a kért fölvilágosítást. Minthogy pedig más eredetre vall az „*atyaként*“, s másra a „*naponként*“, az a kérdés támad, szükség-e ennélfogva külsőleg is megkülönböztetnünk őket. Ez attól függ, minő elv alapján intézzük el helyesírásunk ügyét. A kik, mint irodalmi férfaink legnagyobb része, a származást (etimologiai elv) szeretik irányadóul tekinteni, azoknak, ha elvükhöz hívek akarnak maradni, az egyiket *ként*-tel (atya-

ként), a másikat *kéd*-del (*naponkéd*) kellene írniok. A kik ellenben helyesírásukat a kiejtés szerint óhajtják rendezni, minthogy az élő beszéd az első esetben határozottan *ként*-et (*atyaként*) használ, a másodikban pedig a *ként* és *kint* közt ingadozik. s minthogy az irodalom konzervatív irányánál fogva, ha az egyként járatos régiebb s újabb használat közt kell választania, mindenkor a régiebbhez csatlakozik: mind a két esetben *ként*-et használnak: *atyaként*, *naponként*. Hogy megkülönböztetésre semmi szükség sincs, minthogy az értelemzavar esete ki van zárva, azt a t. kérdező egyik példájának alkalmazásával legfényesebben igazolhatni. Van-e magyar fül, a mely világosan meg ne értené, s összetévesztené e két mondat velejét: *N a p k é n t* tündöklének erényei, és: *N a p o n k é n t* tündöklének erényei?

b.) A második kérdés, az *ő* és *az* alkalmazása bővebb fejtegetést kíván, minthogy itt néhány rövid sorral végezhethetnénk vele; de ígérjük, hogy legközelebb mindjárt a jövő év kezdetén belebocsátkozunk a mutató névmás tárgyalásába.

c.) Kérdés: „A comparativusban van-e okvetetlenül szükség a két *b*-re?” Felelet: Nincs. — Kérdés: „Nem lehetne-e az egyiket számüzni a magyar nyelv sérelme nélkül?” Felelet: Nem. — Kérdés: „Mit nyernénk ezzel?” Felelet: Azt, hogy másként irnánk, mint a hogy beszélünk. — Kérdés: „Nem mutatja-e az *egyéb* és az *inkább* is, melyet így ejtenek és irnak, a két *b* fölösleges voltát a comparativusban?” Felelet: Nem. Először az *inkább* szót, ha írják, kevesen írják és rosszul írják egy *b*-vel; az *egyéb*-nek hívoltá pedig még nincs világosan kiderítve, e szerint nem is hivatkozhatni rá. Ha a gazdálkodás elvét a t. kérdező óhajtása szerint akarók alkalmazni, akkor, hogy kényelmesebbé tegyük a kiejtést s szebbé nyelvünket, mint fölösleket, ki kellene küszöbölünk a két mássalhangzó írását az ilyenekben: házzal. látam, hosszú, cseppet, kuláncs, orrát sat. sat. A ,Debreczen városának, ékessen, helyessen’ szólására való hivatkozás se fogadható el döntő bizonyítéknak a *bb* ellen; mert a ,várossának, ékessen, helyessen’-nek is épen úgy meg van a maga oka, mint a hogy meg van annak, hogy azt mondjuk, s ha következtetések akarunk lenni, úgy is írjuk: sassa. kassa, mássa, ellenben: hasa, vasa. kését.

2. Kérdés. Kasztner Géza Faludi nyelvét ismertető cikkében a Budenz album 185. lapján a tőszó jelentéssajátságairól szólva azok közt a példák között, melyek a melléknévnek főnév gyanánt való használatát tüntetik föl, említi ezt is: „Ezek a jóságok peniglen nem a mente újjában, sem az skófiummal varrott deliekben, hanem benn a szüvében laknak az emberséges Uri embernek”. Mindjárt első olvasásnál megjegyeztem, hogy ez a *deli* bizonyára nem

az a melléknév, mely a mai nyelvben s már Molnár Albert-nél is „celebris, insignis, strenuus” jelentésben fordul elő; s gyanításomat úgy látszik igazolják a következő adatok: „Kewlgyethék egy fewlsew rwhara valo pozthoth negy kapczat, kethhey zaras legyen. kethhey *deli* legyen (LevTár I. 320.) A Püspök a’ lábain *deli-saru* ut visellyen (Pósházi: Göröcsös bot 15.). *Deli* toppantós *saru*” (uo.)

Melléknév-e ez a *deli* vagy főnév s mi lehet a jelentése?

Felelet. Egészítsük ki legelsőbb a főt idézett három példát azokkal, a melyek egyelőre rendelkezésünkre állanak. Molnár szótárában a *deli* után ez áll: *deli legény: strenuus et egregius juvenis, insignis celebris.*” Székely krónikájában (224.): „Éz igen *deli* pápa vala, mer jobban tud vala hadakozni, honnem mint tanittani.” Melius Arany Tamásában (112.): „Agya furot *deli* cifra szentségközi szolgác.” Haller Hármaskönyvében (I. 70.): „*Deli* ifjú legény volt.”

A most hallott példák szerint a *deli* 1) annyi mint: hős, vagyis a mint Molnár latinja értelmezi: *strenuus juvenis*.

Zrinyinél (I. 88.) van „*deli* öltözet,” MNyilasnál (Irto-vány 132.) „*deli saru*,” MTörEmlékekben (229.) „*deli sarkantyú*,” KecskTörténetében (II. 71.) „*deli csizma*,” a Leveles Társban (204.) „*deli módra*” és Faludinál (NE. 51.) „*deli erkölcs*”.

Ezek szerint *deli* 2) annyi mint: díszes, ékes, s a mint Melius mondja: *czifra*. Ugyanezt vallja róla Molnár szótárának latin *insignis* szava.

Ez adatok, a mint látjuk, nem támogatják szavazatunkkal a t. kérdezőnek ama gyanítását, hogy Faludinak idézett *deli* szava, valamint az a másik, a mely a kapcza és csizma szónak jelzője, nem ugyanegy a hős értelmű *deli*-vel. Kétségtelen ugyanis, hogy itt átvitelről van dolgunk; a mi először csak valamely személy jelzője volt, azt utóbb tárgy- és dolognévre is ráruházták.

Hogy egészen tisztán álljon előttünk a kérdés, szükségesnek tartjuk a fentebbiekhez a következőket csatolni.

Deli török származású szó s eredetileg annyi mint bolondos, hóbortos; aztán: vad, vakmerő, vitéz. E szó átkerült a bolgár, szerb és rumun nyelvbe; nevezetesen a szerbben *deli* annyi mint: bátor, büszke. *delija* pedig: harcos, a vezír testőre (Mikl: Türk. Elem.).

Ha a szerb nyelv *deli*, *delija* szavaival egybevetjük a magyar *deli*-nek következő változatait: *delia* (MA.), *dalia* (Balásfi: Csepregi Isk. 138.), *dali* (MA.), kétségtelenné válik, hogy a magyarba e szó a szerb nyelv révén jutott által, mert csakis belőle magyarázhatók meg a *delia*, *dalia* és *dali* ala-

kok; a melyeknek mindegyikét ugyanabban a jelentésben látjuk szerepelni, a mellyel a *deli*-nél találkoztunk. Nevezetesen mind a hárma 1) annyi mint: „vitéz, hős, harcos”; 2) „díszes, ékes, czifra”. Álljon itt csupán ez utóbbi jelentésre egy-két példa. *Dalia*: „Ország gyűlésére nagy tollasan, dalián (= büszkén) bementek. (Szalárdi: Krón. 27.) *Delia*: Minden termete deliáb (= délczegebb) nálánál. (Zrinyi II. 21.) Termetre deliáb. (Gyöngy: K. J. 102.) *Dali*: Négyszáz válogatott dali fegyveres. (Szal: Krón. 70.) Dali termet. (Miskolczi: VKert. 231.) Dali csizma. (Monumenta Hist. XI. 349.) Dali térdhajtás. (Szentmárt: TFiú. 12.) Dali nóta”. (Thaly: VÉ. I. 319.) Vö. alább 567. l.

Hogy visszatérjünk immár Faludinak kezdetben idézett főnévként álló *deli* szavára, az minden valószínűség szerint lábbelít, a lábbelinek (cipőnek, sarunak) egy különös fajtát jelöli. Ha tekintetbe vesszük, hogy a LevelesTár idézett helyén a „deli kapcza” ellentétben állónak van föltüntetve a „száraz kapczával”, továbbá, hogy Pósa-házi szerint „a püspök a lábain deli-sarut visel”: azt kell következtetnünk, hogy a „deli csizma, deli saru, deli kapcza”, s a cate-xochen *deli* Faludinál „díszesen kivarrott, ékes, czifra, száratlan lábbelít, cipőfélét” vagyis azt jelentett, a mit topán-nak, topánká-nak nevezünk.

A *deli*, mely eleinte csak jelzője volt a csizmának, sarunak, gyakori alkalmazásánál fogva később egymaga vállalta át azt a jelentést, a melyet addiglan a jelzett névvel együtt viseltek, épen úgy, mint: *kalap* (süveg), *ujjas* (mente), *bugyogó* (nadrág), *pendel* (ing), *szűr* (régebben *szőr*-ruha) sat.

3. Kérdés. Ezen helyhatározót: *le* (valamint sok más szót is) az irodalomban kétféleképen használják. majd így: *lejobb* (ez a szokottabb), majd pedig így: *leebb* (ezt a másodikat már sokkal kevesebb irónál találtam).

Melyik e kettő közül a nyelvtan szerint szabályosabb? Én azon kevesebb írókhoz járulok, a kik *leebb*-et írnak; mert világos, hogy a tö *le*, a fokrag pedig *-abb*, *-ebb*, tehát nem *le-j-ebb*, hanem *le-ebb*. Ha kimondjuk a szót, igaz ugyan, hogy *lejobb*-et ejtünk, de ez csak a hanyag és lusta kiejtésből származik, a mi a nyelvtan ellen van; mert a mi vidékünkön (Dunántúl) így is, azaz csakis így mondják: *lellebb* -- természetesen elrontva, de azért szabatosan senki sem írhatná — valamint nem is írja e szót: *lellebb*.

Felelet. Ha valamelyik grammatika azt tanítja, hogy a *leebb* a helyes, a többi pedig nem, s ha valamely író e szabályt követve csakugyan *leebb*-et ír, akkor a grammatika is, meg az író is nágy tévedésben élnek. Hogy melyik ezek közül az igazán helyes írásmód, az tisztán kiderül abból a magyarázatból, a melyet a *le* szónak eredetéről Budenz

József adott: „Könnyen sejthető, hogy a *le* lativ-féle határozó, úgy a mint most van, nem az eredeti teljes alakját örizte meg; hiszen a hasonlóan rövid *be*, *ki* társai régibb *belé*, *kivé* és *kilé* helyett valók. Hogy ily módon csakugyan a *le* is régibb **lelé*, *lellé* helyett valók, mutatják is még a fokozó ragos alakok: *lejebb*, *lelebb* (e h. *lejébb*, *lelébb*), illetőleg *lejjebb*, *lellebb*, miszerint teljes alakú tőszava, a melyhez a lativ *-é* rag járult, *lel*, *lell* (*lelle*)“ (MUGorSzótár 687.) Aztán a rokon nyelvekkel való egybehasonlítás alapján kimutatja, hogy ez a *lelle* v. rövidülve *lell* eredetileg ezt jelentette, hogy: láb, s ebből az illativ *-é* hozzájárultával ép úgy lett *lellé* v. *lelé* [tulajdonkép: láb-hoz. láb felé], mint a *mell* főnévből *mellé*.

Hogy pedig ez a magyarázat nem a légből van kapva, hanem tiszta valóságon alapszik, azt a régi nyelvből oly adatokkal bizonyíthatjuk, a melyeket Budenz e származtatás írásakor még nem ismerhetett.

De előre kell bocsátanunk, hogy van nyelvünkben egy *l*:*v* hangváltozás, vagyis, hogy egy eredetibb *l* hang nem ritkán *v*-be megy át. Ez kétségtelenné válik abból a tényből, hogy a *bél* szóból származó *belül* némely vidéken *bévül*-nek hangzik; továbbá hogy a *külső* (*kílső*) ellenében a határozó szó *kívül*, de, bár ritkábban, a régi nyelvben megvan az eredetibb *kilül* is.

A Budenz kikövetkeztette teljesebb *lelé* alakot ugyan nem, de ennek *v*-es változatát = *levé* s egyberántva *lé* még megtaláljuk a Jordánszky codex némely helyén. Hű átirásban itt következtetjük az illető helyeket: „Észnek az morsalékból, kik *levé* hulnak hű uroknak asztaláról (402.). Valának hű velök sok betegök és *levé* hányák hű lábainak előtte (403.). *Levé* esvén a szolga hű elétté (előtte) kéri vala hűtet (411.). *Levé* hagyítván a templomban a pénzeket, ki jeve elélek“ (444.). A *lé*-re szolgáló példák közül is egy-kettőt ide iktatunk: „*Lé* vonván hű ruháját, palástot takarojtának hű reá (446.). *Lé* vetközteték hűtet a bársonból (510.). *Lé* hajtván hű fejét, ki hocsátá hű szent lelkét“ (696.).

Következik, hogy a *lellebb* nem romlott kiejtésen alapszik, valamint a *lejjebb*, *lejebb* sem, s nem hogy szabályellenes volna, hanem ez az igazán helyes. Azért ajánljuk a t. kérdezőnek s azoknak, a kik vele együtt *lebb*-et használtak és használnak, írják ezentúl helyette a jésült *lellebb* = *lel-jebb*-ből módosult s nagyobb részt így is hangzó, egészen kifogástalan és szabályos *lejjebb* alakot.

4. Kérdés. T. szerkesztő úr! Látom a Nyelvörből, hogy e folyóirat szívesen foglalkozik s tért nyit a találós meséknek is. A t. szerkesztő engedelmeivel én is közlök egyet.

Mondhatom, nem a legutolsók közül való; meg fogja ütni a mértéket. Itt van:

Se keze, se lába; se értelme, se veleje; se fénye, se színe; se íze, se bize; se ép, se szép. Mi az? — *Omvéd.*

Hogy se a t. szerkesztő, se a t. olvasó ne törje hiába rajta a fejét, ide teszem megfejtésül: *ausbauen*. Így van ez kinyomtatva betűről betűre Ballagi német-magyar szótárában: „*Ausbauen: omvédni. Ausbau: omvédés.*”

Hanem most már én kérem a t. szerkesztő urat, hogy fejtse meg nekem e rejtélyt. A *védni* szót azt értem; de hogy mi Isten csodája lehet az az *om*, az már nem az én gyenge fogamnak való dió.

Felelet. Fogas kérdés! Nem tudjuk, sikerül-e megfejtőnk; mert, megvalljuk gyarlóságunkat, mi nem rendelkezünk azzal az égi adománnyal, az ihlettséggel, a mely újtóinkat lelkesítette, s mint sokszor dicsekedve emlegették, a hetedik évig ragadta. De elmondjuk, ha a t. kérdező megelégszik vele, sejtelmünket. Mi úgy gyanítjuk, hogy ez az *om* ugyanaz az „elvont gyök”, melyből a NSzótár szerint „*omlik, omlad, omlaszt, omlít* és származékaik erednek;” úgy hogy *om* a neologia tanítása szerint az *omlás*-nak teljes egyértékese azzal a különbséggel, hogy amaz takarosabb, díszesebb, ékeesebb. Ha e gyanításunk nem alaptalan, akkor ez az *omvéd, omvédni* egyike a legtökéletesebb alkotásoknak, a mely valaha a neologia műhelyéből kikerült. A tökéletességnek egyéb kellékein kívül különösen az újság varázsa az, a mely megragadja lelkünket. Eddig így beszélt a magyar ember: „Védem a hazát a veszélytől”, de: „a veszélyt elhárítom a hazától”. Egészen új s ezzel homlokegyenest ellenkező ez az új-magyar *ausbauen*; ez nem elhárítani, hanem megvédeni akarja az omlást, hogy kitől, azt nem tudjuk, csak gondoljuk, hogy talán a bánya szoktól. S mily érthetően, mekkora rövidséggel és szabatosággal mondja ezt: Én *omvédek*, te *omvédsz*, ő *omvéd*. Ti, ha akartok, *omvédjétek*, de mi az apátok lelkének se *omvédünk*!

SZARVAS GÁBOR.

KÉRDÉSEK

a Nyelvőr olvasóihoz.

Használja-e a nép és milyen értelemben a következő kifejezéseket?

1. *Árvánszületett* (posthumus): az olyan gyermek, a ki apja halála után született. A németből *utószületett*-re fordították.

2. *Remese*. Az orvosi nyelv a vastag bél egyes részeit nevezi „fölhágó, haránt és lehágó remese”-nek.

3. *Cseplecs*: az orvosi nyelvben a kötényszerűen lecsüngő reczés hashártya. Kriesch növénytanában *cseplecs* a. m. bozót, élő sövény.

4. *Csorva*, *csorvás láz*, *gyomorcsorvia*: gyomorrontásból származó forráság, lázas betegség.

5. Mondják-e valahol *zsigerék*-nek a test belső részeit, u. m. májat, lépet, veséket, beleket? Arany a *johok* régi szót használja: „Bőrét lefeszíték, johait fölmetsték“ (Buda halála.) A magyarázatban *jonhó*-t is említ Arany, valamint a „szeker juhá“-t vagyis belrészét.

6. Ismeri-e a nép a *bönye* szót? Ezt az orvosi nyelv inszerű takaróhártyák megnevezésére alkalmazza. Czeglédi származású asszony szájából hallottuk a *bönyeg*, *bönyeges hús* kifejezést.

7. Használja-e a nép a *csökevény* szót, hiányos fejlődésű, csenevész értelemben? *Csökött* szó előfordul Somogyban.

8. Népies szó-e a *fan*, *fanször*, *fanosodás*? (L. alább a kiskunsági tájszók közt. Szerk.)

9. Az orvosi nyelv egy belső mirigyét, mely csak az első életkorban van meg *kedeszmirigy*-nek nevez. Ismeretes-e valami értelemben a *kedesz* szó?

10. Az orvosi nyelvben *nyombél* elnevezés járja a „duodenum, zwölffingerdarm“ kifejezésére. Hogyan nevezi a gyomorvégi belet, vagyis a vékonybél kezdő szakaszát?

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Szólásmódok Nagybánya város régi jegyzőkönyveiből s egyéb okirataiból 1583-tól kezdődőleg.

Olyat mondok, hogy meghülnek belé az szomszédok: megijednek, megrémülnek.

Az irigyek ellen igazsággal akarom jó jussomat állítani: tanukkal fogom igazságotat bebizonyítani.

Kénytelen vagyok törvényes és fáradtságos mediumokra fakadni: költséges perutra, s tanuvallomásokra bocsátani.

Elugrott mert a szolgálat nem tért a nyakára: elsökött, mert a dolgot nem szerette.

Szégyenlem-szabásu az egész dolog: szégyenleni való, gyalázatos dolog.

Nem szabad az egyik oltárt megfosztani, hogy a másikat felékesithessük: nem szabad egyik ember ügyét elnyomni, azért, hogy egy másikat megmenthessük.

Nem kevés gonoszt látok feküdni ezen dolog alatt: ezen dologból még nem csekély baj lehet.

Kivették az jármót a nyakokból: megszabadultak a tehertől, büntetéstől.

Külön akarja a maga dolgát forgatni: elintézni, végrehajtani.

Szívesen bánom, hogy ígéretemet nem tehettem meg: igen bánom, hogy nem teljesíthettem ígéretemet.

Vérhedt szándékkal volt utánunk: gyilkos szándékkal tört. rohant ránk.

Ugy megütött, hogy elmémet nem tudtam: eszméletemet elvesztettem, elsédültem.

Nyolczszáz bomlott forintaink közzül csak másfélszázat vettek be: forgalomból kivett, értékében megcsonkitott

Az mostani bolyagó állapotokhoz képest: háborus, zavaros időhöz képest.

Minthogy most az idő nagyon tolvajos: mindenféle igen sok a tolvaj

A hust egy óráig sem szabad tágitani: egy óráig sem szabad hus nélkül hagyni a várost. (Rendelet a mészárosokhoz.)

KATONA LAJOS.

Régi székely népdal.

Tege delben*) Kayantoban,
Bíró lett az csik a tóban,
To kizarad ebhawára,
Bíró kerewl kosolyára.

Sarbol gay lesz tavazara.
Lobol zapon kolosmara.

Ola falwan az wasarban
Belefult az lo a sarban,

Gewye rag az kapu zaben,
Endrew yukat ver az feyen,
Lofew zekel lez Endrewbewl,
Zalona hat az gewyebewl.

CHALUPKA REZSŐ.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Üti a kutyát bot nélkül: teszi magát, mintha nem tudna a dologról.

Szémédbe mozsikál s ha tekéntöd, hát ellenségöd.

Hét tetővel aggya tovább, a mit hall.

Tétte a czélt, hogy így csugy tészén.

Elbeszélte ő neküm mindent töviről hegyire.

Innya sém viheccz neki: meg sem közelited.

Vízfordó pipe: legkisebb pipe. (Alkalmazzák emberre, de más élő lényekre is.)

*) olvasd : Tege (tegnap) délben.

Vészék neköd szép ruhát, dali vérésset, hoppi kéköt, látatlan színűt, hallatlan hírt.

Bolondnak bot kell s fapénz a markába, ha elveszti ucs-csem kár.

Nem üti ki a vak ló szémit: nem szokott bőkezű lenni.

Ért hézza, mind a bagoj az ábc-höz.

Bolond nem vagyok, hogy a vögyből a heggyet töcscesem.

Ojan vékon, hogy csak az íge taresa.

Mindénbe ne üzsd az orrodot!

KOLUMBÁN SAMU.

Hasonlatok.

Ugy kaptam magamba, mint a struccmadár a követ.

Olyan görbén megy, mint az ököré.

Sorba megy, mint Golopon a kutyaugatás.

Ugy fémlik a szeme, mint a kőrös bugár.

Ugy jácczik az eszével, mint a kutya a farkával.

Kapós vagyok, mint a heringfej.

Olyanokat sóhajtozik, mint egy cselédkenyér.

Olyan a lelkiismerete, mint Pámeré Tokajban.

Olyan fejr, mint a kit a meszesgödörbül huznak ki. (Nincs köszönet a fehérségében.)

Ugy jár a nyelve, mint a kupai malom.

Ugy megy belé, mint Ladányba a mennykű.

Felötözött, mint a bányai embör. (A telkibányai emberről szokták Abaujban mondani gúnyosan, hogy egy tarisnyát akaszt a nyakába, melyben egy fanyelű bicskakés van, s ezzel megy a templomba.)

Hajlik, mint a német imáccság.

Ráviratt, mint a kövesdi farkasra.

Megtisztelte, mint a kutya a verem tetejit.

Mindennek móggya van, mint a perecztáncznak.

Válogat, mint Mudri a botokba.

(Zemplén m. Deregyő.)

PASZLAUSZKY SÁNDOR.

Orvosi kifejezések a nép ajkán.

Görvélyék, csomók támattak a nyakán. (Gömör m.)

Buborcsó: pattanás. (Tolna m.)

Kuprecz vagy sönvedék: rüh, kosz. Kupreczés zsidó: piszkos, sebes hátú. (Azt mondják, a zsidók azért kérik a deret s szent Mihálykor meghenteregnek benne, hogy „még né kupreczéséggyenek”. (Jánosháza, Vas m.).

Szémém hő lő (hüvélye): szemhéj. (Szombathely.)

Szémém pillántója: szemhéj. (Pécs és Veszprém.)

Belső gyűllés, kis gyűledés. (Nógrád m.)

Kihányásai vannak a testen: kiütései. (Kecskemét.)

A kereszt tetemém: kereszt csontom. (Kaposvár, Sopron m.)

Nagyon csökkent: hitvány, fejletlen. (Tarany, Somogy m.)
(vö. csökevény: rudimentum, Szily Kálmán, Nyr. XIV. 324. l.)

Mögrögözött a birka, vérfutás érte: lépfenében hirtelen eldőglött. (Tarany.)

Kipőködöm a hurutot, slájmot: hurut itt annyi mint turha; orvosi értelemben hurut annyi mint 'katarus'. (Jánosháza, Vas m.)

Hevül a béső m. (Jánosháza.)

Ném iszom bort, mer nagyon izzolok tőle: izzúnyi, hevülni. (Zala m.)

A hideg is bőrzögetett. (Jánosháza.)

Széréncse hogy másra el nem ragályozott: át nem ragadt a betegség. (Nógrád m.)

Létőszí magát a sok sirással: elepeszti, elgyöngíti. (Kecskemét.)

Lappad: lohad a dagadás.

CSAPODI ISTVÁN.

Népetimológiák és ferdítések.

Egy ismerős földművessel találkozáván, e szavakkal hitt meg szöllejébe, a hová épen indulóban volt: Nem tartâ mazna az úr velém; kimégyék a szőlőbe.

Egy másik egy patakon áthaladva ezt a kérdést intézte hozzám: Hun van ennek a forrásnak az eredménye?

Ugyancsak egy földművestől hallottam a következőt: Émégük a fiam vizsgáláztára, meghâgatom mit tanút.

FELEKI SÁNDOR.

A mássalhangzók, nevezetesen az / kihagyása miatt történő hangzó nyújtás a nép nyelvének egyik általános tulajdonsága. Azonban az iskolákban ezt hibaként tanítják. Ennek lehet aztán tulajdonítani, hogy a választékosan beszélők, kivált pedig ha írnak, olyan szótagokba is toldanak kihagyottnak képzelt mássalhangzót, a hová nem tartozik. Az uriaskodó mesteremberektől, városi cselédektől, hajduktól, sőt iskolázott parasztoktól is nem egyszer hallhatni *pípa* helyett *pélpa*, *csépel* helyett *csélpel*.

Egy somogymegyei tanító, a kinek nagy fáradságába került, míg 'tanonczai'val meg tudta értetni, hogy Somogy megyében hibásan mondják: *szíva*, mert ennek helyesen *szilva* a neve, e grammatikai szabálybüszke tudatában így szólítá meg a korcsmárosnét: Kérem, adjon nekem három darab két krajczáros szilvart.

Synechia a szemészetben a szem irisének kóros lenövése. Magyaráztuk pedig fiatalabb kollégáknak, hogy ennek az embernek a szemén *synec hia* is van. Közbevág a beteg: Igen is kérem, *szine hia* vagyok; nem tudom a színeket megkülönböztetni.

CSAPODI ISTVÁN.

Szép nyári alkonyat volt. A családtagok együtt ültek a verandán. A nyitva álló kapun egy úri vendég nyargal be, leugrik lováról, s az ott babráló bérestől kérdezi: Itthon vannak az uraságok?

— Igenis kérem. Ott ülnek a *reverendán*.

— Hol?

— A *reverendán* vagy mi *fenén*.

ÚJHRLYI KÁLMÁN.

Népmesék.

K é r m o m i é t i.

Écczér vuót égyg öreg asszonnak égyg unokájo; aztán az öreg asszon iéküttő mindén réggel az erdőbe a liánt. Má igen hidegék vuótak, a lián lélt a fa tövibe, sirt, ehés is vuót. Uóra mént égyg embér, kiérté túlló: Miér sirsz té kis lián?

Honné sirník, mikor ehés vagyok; égyg öreg anyám van, de addig ném ád enném, míg ét-teré fát nem vüszök az erdőből; de igen fádom.

Aszongya az embér. Gyere kis lányom, majd adok ién énnéd.

Azután iéméntek, év-város végihé értek. Ott vuót ék-kis iér, a liánt mégförsztöttő a vízbe; aztán mikor kigyütt a vízből, hiétszer ollan szíp vuót, mind előbb. Azután bevezetté a városba; a királfi ippen akkor házodosott. Má mindén liánt odavüttek a királfinak, de égyse tecczett neki.

Oda vezeti a Kérmomiéti is a liánt; a királfinak ez tecczett még; aszongya hogy ez lesz az ő felesigé; a többiek iémehetnek. Haném mégmonta a Kérmomiéti a liánnok miég kint, hogyha a királfi felesigé lesz, mast tizénhat esztendüös, mikorra tizennyuóc esztendüös lesz, ha még ném tuggya mondani, hogy Kérmomiéti a neve, akkor iévüsi.

Elüögyütt a tizenhetedik esztendüő, má csak égyg vuót hátro; a királnié asszon még iéfeletté a Kérmomiéti nevét. A királ ném tutta, miér ollan szomorú a felesigé. Kimént a katonáihó; aszongya: mast itt vattok mind, ha valamelliték a királnié megnevetteti, annak odaadom a királságom felit.

Vuót köztök éb Bolom Miska; aszongya: ién mégnevettetém.

A Bolom Miska bemégy a királnie ü fölsige elejbé; a királnié még éh-huszaszt adott neki, hocs-csak mēnyén elüllő. A Bolom Miska iémént a kocsmábo, mégitta mind a husz krajczárt, aztán kimént részégén az erdőbe léfekütt, elalutt.

Mikor fölírbrett, messzire lát ék-kis tüzet, azt keréngüli valaki, aztán mindig azt számlálto: Örülök, hogy a kiránié asszon nem tuggya hogy Kérmomiéti a nevem.

Ezt a Miska meghallotta, mingyá fölirta ékkis pappirosra, aztán baza mēnt; aszongya a királnok: Mast mégnevettetēm a kiránié ű fölsígit.

No Bolom Miska, ha mégnevettetēd, felē királságomat mégkapod.

Bemēgy; akkor még kiēt huszast akart neki annyi a kiránié, hocs-csak mēnnyen elüllő. De a Bolom Miska oda nyújtotta a pappirost; aszongya: addig nem ménēk el, mig ezt iē nem uóvassa. A kiránié nem akarta iēvénni, de miēgis csak eluóvasta; aztán iēnevette magát.

Bemēnt a királ is, igēn mégörűt neki; Bolom Miskánok oda atta felē kiráságát.

Elüőgyün a tizennyuóczadik esztendűő; ifiétájbo mēgy a Kérmomiéti. Koczogtat az ablakon: Kiránié asszon mi nevem?

Jésűőbe nem szuól sēmmit.

— Kiránié asszon mi nevem?

— Ördög!

— Kiránié asszon mi nevem?

— Kérmomiéti, Kérmomiéti, Kérmomiéti, Kérmomiéti!

Erre akkora szelet hajtott, hogy a ház tetejit mind iēvüttő.

(Rábaköz, Potyond.)

HALÁSZ JÁNOS.

T r é f á s m e s e.

Hát écczēr vuót nekēm két ökröm, azt én ēhajtottam a temetőbe legēnyi; amēg azok att legētek, én addig csínyátom bozzábu szekeret még igát. Odahaza vuót kilencz zsák rozsom, azt beletētem egy tőkhéjba, akkor ēvittem a mónárba.

Kérdēm hun van a malom; aszongyák ēvan sētányi.

Nahát én addig léfeküttem, a szekeret kieresztētem legēnyi, az igát még az ökrőket a fejem alá raktam; oztan elaluttam.

Hát écczēr csak főēbrettem, hát en na körtefa vuót a fejem alatt; ēre fōmásztom. Egy odvas lik teli vuót madártojásso; amint azt kiszētem, écczērre lēsüllettem. Hama baza szalattam a kisfejszējér, kiástom magamat a fábu; de akkor főkaptak a madarak és vittek e naffolőig.

Ott sokan mostak és amind ēngēm mégláttok, mind azt kiátották: Oh Isten sēgēcs!

En az gondótam, hogy asszongyák: tágēcs! Azēr kihusztam az üngömet a gatyámbu, akkor a madarak ērőpūtek; én még léestem.

Akkor bemēntem a faluba; egy házbo ippen lakodalom vuót. Én oda betoppantok, mingyár a mēnyasszon szoknyarānczába ugor-tam; de ott nem kaptam ēgyebet ek kemén tojásná. Amint azt ēttem,

évesztettem benne a késémet, azt ott kerestem effé óráig a tojásbo, de nem talátom.

Óra gyün egy embér, kérdi, ho mit keresék. Émondom neki; ü még aszongya: Jábo keresi azt kee, én écczér évesztettem benn a kisfejszémet, álló hét hétig kerestem, még sē talátom még.

Akkor én éballagtam a mónár felé; utközben gyün éggy embér és kérdi, hun a fejem. Tapogatom a fejemet, Uram fia! csak a kalapom van. Akkor visszamének; hát ott vuót a fejem ahun a madarak lédoptak.

A fejemet a kalapomba tettem és émentem. Hát mire a mónárho értem, má a malom is otthun vuót. Mégöllöttem a rozsot és hazamentem. A lisztét léraktam a szekérrü és a liszt má kécczér is éfogyott, de én hála isten mast is élék.

(Zala m. Bókaháza.)

KERTÉSZ JÓZSEF.

Tájszók.

Kiskun s á g i a k.

- Fabók, e szólásban: Kigyütt v. rágyütt a fabókja = veszekedő kedve. Fabók a Fábián diminutivuma; a nyelvjárásokban Habók Nyr. XIII. 525.
- fágy: összeszed, összehajt pl. kötelet, vásznat. (Ormánys. fagyás: egy csomó vmi. Nyr. II. 278. Fajszon fágy: kutat, motoz Nyr. VII. 428.)
- fagérézna: eredetileg szőrből készült ruhaneműt jelenthetett; most csak (átv. ért.): sovány, száraz. (Fan: szór. „Gubás ebnek fanos eb társa“. Káldy I. 101.)
- farczináz: faggat, vallat.
- faszarági: zsugori.
- ferhel: [?]. E szólásban hallható: Viszi a ferhét = elszalad (gúnyos ért.)
- fejeték. Így hívják a tó felső részét, hol annak forrása van; ugyanott azonban van egy vízvezető árok is. (Baranyában: fejeték-árok = hó és esővizet vezet le Nyr. II. 184.)
- féketo: fejkötő.
- fékéz kómár: tolvaj.
- féleszü: kevés eszü.
- fénadrágos: u. a.
- fére fingó: szerető tartó (aszszony).
- ficzertős: sánta.
- ficzko: 1) vékony fenyőszál; 2) a sörénél nagyobb, de a golyónál kisebb ólomdarab, melyet puskába töltenek.
- fitít: mutat. (Somogy Nyr. IX. 283. Debreczen Nyr. VII. 189. Kecskemét Nyr. X. 380. Gyöngyösinnél: „De kigyó volt belül kifizított hal a.“ Chariklia).
- formádzik: arcra megegyez; pl. „Ráformádzott a gyerek az apjára“. Éformádzik: különbözik tőle, nem hasonlít hozzá.
- forduló: takarodáskor a szőlőbe v. tanyára kimenetel és onnét egy szekérterehnek beszállítása. (Fehér m. Nyr. X. 189).
- főkel: feldagad.

főkontyol: fejbe ver.
 főjhődzik: fél, tart vmitől;
 pl. „Ugyan főjhődzttem ám,
 hogy rám is kerül a sor“.
 (Megfelhőzni hasonl. ért.
 nagykunsági szó Nyr. II. 326).
 fukuzáll a gyermek, midőn
 hazulról az iskolába indul, de
 máshol elcsavarogja az időt.
 Átv. ért. henyél, hever. (Szen-
 tes. Nyr. VIII. 187).
 fullér: előhírnök (Tapoleza
 Nyr. X. 475).
 fullákol: fuldokol.
 furbicz: egy csapat, egy szá-
 lítmány; pl. „Má emőnt éggy
 furbicz, most küdöm a má-
 sikat“.
 fűkőröm: a szarvasmarha két
 kisebb körme.
 fűmönt: jó, jeles, finom, de
 gúnyos ért. (Kákonyi P. Akas-
 verusában: „És alája egy
 fejementő jó lovat“. Ugyan
 e helynek egy másik válto-
 zata így hangzik: „És alája
 egy fűmentő jó lovat“. L.
 Régi Magy. Költ. T. III. 287.
 és 474. l.).
 galacsín: sárból csinált s

megszáritott golyó, melyet pa-
 rittyából dobálnak.
 gamó: horgas végű bot; tulaj-
 donképen az ennek végén levő
 horog. Égamóz: elcsen.
 gángó, gángol: rossz, so-
 vány ló.
 ganczos, ganczol: borzas,
 borzal. (Banczos u. a. Nagy-
 kunságon Nyr. III. 233. Sza-
 mosháton Nyr. X. 139).
 garád: felhalmozott sárból ké-
 szült kerítés.
 gaja: hígeszű.
 gajcsos: girbe-gurba.
 gányó: kertészek csúfoló neve.
 (Kertésznek hívják a más
 tanyáján lakó szegény embert).
 gebed: döglik (tréf.); pl. Ge-
 bedj mög.
 gebeszködik: (tréf.) nyúj-
 tódzkodik, ágaskodik.
 gezemicze: gizgaz, aprólék,
 törmelék. (K.-Baranya Nyr.
 III. 282. Debreczen Nyr. VII.
 189. Szathmárm. Nyr. X. 431).
 gesznye - gusznya: apró-
 lékos holmi, többnyire ruha-
 nemű, genye-gúnya.

(Kis-Kun-Halas.)

KORDA IMRE.

Szatmármegyék.

Rohog: a tűz, mikor nagy
 lánggal s erős zugással, lobo-
 gással ég, csapkod.
 reppen (a cserép- vagy fa-
 edény): kissé meghasad, meg-
 reped. Ami egyszer megreppen,
 tovább is hasad.
 riczu: szűk, ügyetlenül, ferdén
 szabott s varrt ruhadarab.
 Riczu dolmány, rövid is, szűk is.
 ribol: koptat, ront, nyü valamit,
 ruhát, eszközt. Elribolta: el-
 nyütte.

rohoda: avult, összehullásnak
 indult nagy épület, vagy láda-
 féle eszköz.
 rideg: hitvány, sovány. (Csak
 sertésre hallottam mondani):
 rideg sertés: sovány, hit-
 vány sertés.
 romincs; a gyors futásnak
 induló jelző szava. Alló! ro-
 mincs! elfutott!
 révézetes; erősen megijedve,
 nagy lihegéssel, akadozva be-

- szélő, s ki azzal mást is ijedségbe ejt.
- rönkö: a nagy, vastag fának azon része, melyből deszkát szoktak fűrészelni, vagy zsin-delyt hasogatni; másként tőke, testfa.
- sórál: lassan, mintegy alatto-mosan jár-kél, s szégyenkezve távozik.
- sündörög: sűrög-forog valaki körül, vár, kíván, óhajt valamit tőle. Addig sündörgött körülötte, míg meg nem nyerte amit kívánt.
- szármol: szétfejt, szétszed, darabokra, szálakra tép valamit.
- számlik, a szántó földről szokták mondani, hogy: jól, könnyen, vagy rosszul, nehezen számlik: szántódik.
- szedelősködik: összeszedi magát s holmiját, különösen ruhá-neműjét.
- szukmány: durva, szürdarócz-ból készült férfi felső ruha.
- sudrimankó: kicsiny, rövid, szűk felső ruha, melyből a testet ügyetlenül kiszabták; elrontott ruha, vagy egyéb ügyet-len, haszna vehetetlen eszköz.
- szürből: lassan iszik, mintegy csak a foga között szüri, amit iszik.
- Suhadozott, nem tudni mit jelent; jómódú, s jókedvű emberről szokták mondani: Könnyű neki! tele van a segge suhadozott mogyoróval: jól van dolga.
- siláp: levágott nagy darab kenyér.
- satrafa: vén emberről, asszony-ról mondják, kikkel nem lehet bármit elkövetni.
- sopotyás, setyepotyál: lassú hangon suttogva beszélget valakivel.
- slampál: lassan, lomhán megy valahová. Egy cseppet se siet, hanem csak slampál.
- sug, sugdál: dob, hajít, hajigál.
- sullog: szégyenkedve lassan elmegy, kullog, ballag, elkot-ródik.
- sűrüllőm: sűrűnek, igen sűrű-nek tartom, pl. vetést, ami jobb volna ha nem volna olyan sűrű.
- sürit: szorgosan jár utána, körülötte valakinek, gyorsan jön, megy.
- szálvonáz: a vászon, vagy általában a fehérnemű varrás-nál a vászomból egy vagy több szálnak gondosan való kivonása, melynek nyomán megy aztán a varrás, a lyukacsos prá-mázás.
- szöszmőttől: keresgél, kutat-gat, ide-oda tesz-vesz valamit, holmi haszontalanságon, cse-kélységen dolgozik.
- sütkülőzik: melegszik, közel a tűzhöz áll, sütteti magát.
- szüklő: az ebnek bizonyos ijesztő hangon való vonításá-ról szokták mondani.
- sillom: valami csekélység, semmiség. Sillomba vette az egész dolgot.
- szalmaz: hebehurgyán, hányd el-vesd el módra csinál valamit.
- sasfa: kerítésnél, faházaknál azon hosszában kivésett oszlop, mely-be a deszkát illeszteni szokták.
- sunyi, sunyáta: kissé alato-mos, lomha; innen: szunyog: lomhán, gyanusan ide-oda tekintgetve somfordál, el-oldalog.

szotyka: ügyes, bátorbeszédű
leánygyermek.

selyme: a mále virágának a

csövekből kinövő selyem-forma
szirma; a felső himvirágát
zabjának szokták nevezni.

(Nagybánya.)

KATONA LAJOS.

Kis-Küküllő megyei k.

Állkapcza: állkapocs. „Sze-
gény alának még a zállkapcája
is mind összö törött“.

beszéd: mese. „Ajan beszédet
senki se tud mandani az egész
faluba min Pendsi nén“.

barza: bodza. „Ki kéne má
azakat a barzafákat is vágni“.

bugyborék: búborék. „Úgy
bugyborékal a viz mind a fene
akkora bugybarékat hány
mind degy pujka tajás“.

buzdugány: buzogány. „Ajan
macsukás battya van, min degy
buzdugány“.

czafrangas: haszontalan,
rosszféle; csak lányra mondják.
„Má újbó itt vót az a czafrangas.
Vigyázz magadra, té
kicsi czafrangas“.

czikk volt: a labdajáték mű-
szava, akkor mondják, ha a
sulyosan, fölötte sebesen dobott
labdához ütve, csak alig érinti
a bot a labdát. „Menynyetek
csak csügni, me cikk vót“.

czandra: ujjatlan köppönyeg.
„Há nem veszi fel ké a czan-
dráját?“

csemáj: haszontalan, pipogya.
„Csemáj egy legény még ő is.“

csujány: csihány, csalán. „Sa-
hase ülsz veszteg, mindétig
tekeregsz; mast is min csupa
csujány csípés vagy“.

csurdé, csóré: meztelen.
„Eleget kentem a csóré testit,
de biza csak annyi vót. A
zö keme gyermekei mindég

csurdén járnak, minha éppen
czigányak vónának“.

csügni: összeütni. „Gyere Jóska
csügjünk, lássuk kinek erősebb
a pirastajása“.

döng: hátbaütés. „Vigyázz fíjam
Benedek, ha utánaad eredek
ajan döngöt ereszték, hagy a
szemed kimered“.

éggya: éggy. Csak számlálás
közben járatos ez alak. „Eggya,
kettő, három, négy, kicsi kutya
huvá méssz?“

elnyüni: elhasználni. „Ha vóna,
istálam az úrfit, valami rassz,
enyütt nadrágja“.

facsaroskodni: huncut-
kodni, alattomoskodni. „Kutya
facsaras lelkű, mindég facsa-
raskodik“.

faláb: gólyaláb. „Ijen sárba
csak falában mehetek“.

feledes: a földet felében bíró
ember, a ki t. i. a fele haszon-
ért megműveli a földet. „Híjja
ké a feledeseket is“.

füttő: kemencze, kályha. „Ne
menny a füttőhöz, mé elégeted
magad, fíjam“.

galy: rög. „Ma ebbe a gajba
négy tehén se elég“.

galambbug: galambdúc. „A
bakk macska minmegette a
galambakat, mas má éggy sincs
a galambbugba“.

gyavúl: gyógyul. „Séhagyse
akar má meggyavulni a kicsi
újam“.

hivatalos: hivatalnok. „A hivatalosak is min fėjűttek“.

Kapuzábé: kapufélfa. „Hargasan áll a kapuzábé“.

katipila: anyámasszony katonája. „Ne légy ajan katipilát, ne üjj mindétig a kanyhába“.

katlanazni: jőni-menni, boljongani. „Ne katlanazz annyit, hanem láss a dógad után, egymásután“.

kecskebuka: bukfencz. „Vessünk kecskebukát, vaj men-

nyünk a kazalra, s kecske-kázunk annét le“.

kalbászrasta: trieur. „Ékéne hagy kérjük aszt a kalbászrastát, me ha ma nem rastálunk: hónap még éggy szem se lesz hagy mit vessünk“.

kóréba tánczóni: versenyt tánczolni; a tánczosok ilyenkor szembe állnak, s egy helyben maradva tánczolnak. „Ájlatok ki, Pista, kóréba, lám ki tud jabban“.

(Szőkefalva.)

KISPÁL. MIHÁLY.

Hont megyei ek.

Agacs: ákácza.

bandsa: kancsal.

bocsora: vacsora.

bóta: balta.

cséngér: silány bor.

csérba: csorba.

csóvány: csalán (urtica).

csulya: azon kutyákról, juhok-ról sat. mondják, melyeknek a füléből egy rész le van vágva.

czipka: gyümölcsnek a szára, csutkája.

didéllé: barátfüle (tésztásétel).

dutka: búbos banka.

elletés: fiatal szőlő pl. kevés bor termett az elletésben.

el pártolni: elvállalni.

elvintéredik: megromlik pl. A bor elvintéredik vagyis megsavanyodik.

észtréngálni: arra mondják, ha valaki a juhakolból egy kisebbszérű ajtón egyenkint kihajtja a juhokat, a juhász pedig azokat megfeji.

észtri: éresz.

ércze: jércze.

főlház: emelet.

gébze: bőgre.

gészkenye: gesztenye.

gírín: görény.

gyűkör: tükör.

hambit: folyosó.

háromszér: háromszor.

hátyika: négyszögletes kas, melyben füvet sat. szokott a falusi nép hátán haza hordani.

ház: szoba pl. első ház, hátulsó ház pl. „Be ne menny az eső házba“.

héhő: gereben.

hidorni, hígálni: kotorni pl. „Le ne bidord a babot az asztárú“.

hóka: olyan ló, a melynek homlokán fehér csillag van.

huborka: ugorka.

ívelődni: vesződni.

kalántál, midőn a gyermek többet magával karácsony előestéjén az ablakok alatt énekel, hogy valami jutalmat kapjon.

kécsége: köcsög.

kicsap: sáros vízzel kismítja a szoba vagy konyha talaját.

kísálkodik: ellenkezik, veszekedik (luctari).

krasnyog: midőn a kis gyer-

mek apja csizmájában járkál,
csoszog.
kürtő: kémény, kürtösöprő,
kéménysöprő.
leromlik: lesóványodik.
lévóka: edény, melynek segélyé-
vel a hort a hordóba töltik.
méczka: párbér.
mindítyig: mindig.
nyaffatt: kedvetlen.
nyirbálkodik: nyugtalan-
kodik; pl. de rossz gyerek ez,
annyit kő vele ívelőnyi, egész
nap nyirbákogyik.
nyólya: nyavalya.
őregebbik uram; így hívja
az asszony férjének a bátyját;
az öcsét pedig: fiatalabbik
uram.
pampuska: fánk.

peggy: pedig.
pítvar: konyha.
pitykő: kavics.
poczik: egér.
polosnyik: záp tojás.
présmog: 1. a ki kelletlenül
teszi a munkát; 2. présmog
az eső: permetez.
présmítál: sok haszontalan-
ságot össze-vissza beszél.
puplik: szénahordó kas.
rözsge: rőzse.
tromba: kisebbféle zsupp.
trosnyok: kukoricza torzsa.
vérnogy: a ki este a kellő
időn túl hosszabb vagy rövidebb
ideig főnmarad.
zavadzál: lábatlankodik, mást
a munkában akadályoz.
zsítár: sajtár.

(Páld.)

PILISSY Győző.

Szilágyságiak.

bakafánczos: makacs, mak-
ranczos.
berena, sövíny: vessző ke-
rítés.
birtyóka: éretlen, nyomorék
szilva.
bujbeli, bujka: téli felső
öltözete a nőknek.
bécsi tők, ludáj: sütő tők.
bicsaklik: akadozik a nyelve.
bikacsol, bicsakol: pl.
„megbikacsolta (v. megbicsa-
kolta) magát“.
bumfurd: ügyetlen.
biczeg: sántít.

dib-dáb: tekergő emberről
mondják.
csonkatollas: a fiatal madár-
fiókot hívják így.
csermálni: ellopni.
elsinkópálni: ellopni.
eltőkíteni: ellopni.
elsomforgyálni: elillanni.
eltángálni: megverni valakit.
favágító: rendesen egy göbös,
bőkös fatörzs, a melyre rá-
fektetik a széthasítandó fada-
rabokat.
fekíjj: seb.
ficzfa: fűzfa.

MARTONFI LAJOS.

TARTALOM.

Értekezések.

	Oldal
<i>Ásbóth Oszkár:</i>	A „zsoltár” szó és még valami..... 455
<i>Balassa József:</i>	A nyelvjárások tanulmányozásáról..... 157, 207, 262
	A népnyelvhagyományok följegyzése..... 310
	Egy második hangzóilleszkedés a magyarban..... 345
	Szótagok, szavak, mondatok..... 442
<i>Barbarits Róbert:</i>	Miattam, tőlem..... 496
<i>Frecskay János:</i>	A mester-szótár..... 167
<i>Goldziher Ignác:</i>	Vendég..... 241
<i>Joannovics György:</i>	A „nek” ragú név és a birtokszó..... 9, 52, 102
	Válasz a »nyelvészeti logiká«-ra..... 502, 547
<i>Kardos Albert:</i>	A göcseji nyelvjárás..... 163, 213, 393, 448
	Régi nyelv, népnelv, irodalmi nyelv..... 543
<i>Kasztner Géza:</i>	Irtás..... 78
<i>Király Károly:</i>	Verseggy mint neologus..... 398
<i>Könnye Nándor:</i>	A névragok és névutók használata..... 354
<i>Kőrösi Sándor:</i>	Olasz kölcsönszók..... 65, 118
<i>Kulcsár Endre:</i>	Genitívus és datívus..... 389
<i>Kúnos Ignác:</i>	A helynevekben levő népetymologiaról..... 97
<i>Munkácsi Bernát:</i>	A magyar-ugor szótár..... 15, 58, 110
<i>Simonyi Zsigmond:</i>	Budenz ugor alaktana..... 24
	A magyar névragozás..... 246, 289, 337, 355, 433, 481, 529
<i>Szarvas Gábor:</i>	A „czápa” családja és származása..... 1
	Dugába dőlt..... 49
	Pipere..... 145
	A német kölcsönszók..... 193
	Dorbézol..... 488
	Kesztyű..... 491
	Torzsa, törzsök..... 493
	Nosza..... 537
<i>Szinnyei József:</i>	Az új tájszótár..... 216
<i>Tömöl Gyula:</i>	A Németújvári Glosszak..... 149, 200, 252, 297
<i>Volf György:</i>	Kiktől tanultunk írni olvasni?..... 348
	Egy kis szlavisztika..... 499

Irodalom.

	Oldal
Nyelvtudományi Közlemények XVIII. k. 3. füz. <i>Simonyi Zsigmond</i>	69
Die slav. elemente im magyarischen. Von dr. Fr. Miklosich. Zweite auflage. Besorgt und eingeleitet von dr. L. Wagner. <i>Szarvas Gábor</i> ...	73
Orvos-gyógyszerészeti Műszótár. Irta Barts József dr. <i>Csapodi István</i>	121
Germán elemek a magyarban. Irta Vizoly Zakariás. <i>Szarvas Gábor</i>	317

Nyelvtörténeti adatok.

Növénynévek. <i>Babics Kálmán</i>	32
Béldi Kelemen inventariumából (1627). <i>Dedk Farkas</i>	82
Tanuvallatások, a Révay család levéltárából. <i>Dedk Farkas</i>	170
Szólásmódok Nagybánya város régi jegyzőkönyveiből s egyéb okirataiból. <i>Katona Lajos</i>	218, 356, 459, 514, 565
Babonák, egy a mult század végéről származó kéziratból. <i>Jánosi Béla</i> ...	221
Technologia vagyis a mesterségek és némely alkotmányok rövid leírása Gergelyffy András O. által (1809). <i>Freeskay János</i>	357, 403
Régi székely népdal. <i>Chalupka Kézsi</i>	566

Adatok a nyelvújítás történetéhez.

A' »tény« szó eredete. <i>Nagy-Szigetbi Kálmán</i>	129
»Arithmetica vagy számvetésnek mestersége«. Maróthi György. (1743.) <i>Kulesár Endre</i>	359

Fattyuhajtások.

Menevéd. Mesény. Röpde. <i>Simonyi Zsigmond</i>	181
---	-----

Helyreigazítások. Magyarázatok.

Melleszt, mellyezni. <i>Herman Ottó</i>	35
Fügét mutatni. <i>Ponori Thewrewk Emil</i>	36
Fordul elő. <i>Simonyi Zsigmond</i>	36
»A számára«. <i>Szvorényi József</i>	83
Fige. <i>Kőrösi Sándor</i>	84
Tűrhetetlen. Használatos, járatos. <i>Baksay Sándor</i>	85
Csentész. <i>L. A.</i>	86
Salavári. <i>Goldziher Ignác</i>	130
A számára. <i>Lehr Albert</i>	131
Férj. <i>Szily Kálmán</i>	132
Boncsok. <i>Kispál Mihály. Szerkesztő</i>	133
A löfuttatás néhány műszava. <i>Egy Sportkedvelő. Szerkesztő</i>	134
Eméng. <i>Szarvas Gábor</i>	135
Ev. Tömlő <i>Gyula</i>	172
Tömkeleg. <i>Nagy-Szigetbi Kálmán</i>	174
Pástétom. <i>Szarvas Gábor</i>	177
Kié az elsőség? <i>Torkos László</i>	178
Őn. <i>Simonyi Zsigmond</i>	179
Sérv. Mellső. Rudimentum. <i>Egy doktor</i>	180
Mellső. <i>Simonyi Zsigmond. Ponori Thewrewk Emil</i>	222

Ev, év. <i>Frecskay János</i>	222
Gyaksa. <i>Kispál Mihály. Szarvas Gábor</i>	223
Nagy kalitka. <i>Frecskay János</i>	223
Finom. <i>Szarvas Gábor</i>	224
A »megvédelmezett« Arany János. <i>Simonyi Zsigmond</i>	224
Ev, sérv, mellső, csonkulat. <i>Csapodi István</i>	269
Drida. N. K.	271
Fül-ajtó. N. K.	271
Lukna. <i>Ponori Thewrewk Emil</i>	271
Egy árva szó. <i>Simonyi Zsigmond</i>	322
A módosító igék szórendjéhez. <i>Simonyi Zsigmond</i>	322
Létére. <i>Simonyi Zsigmond</i>	323
Mellső. <i>Frecskay János</i>	324
Csókevény, <i>Török Aurél</i>	324
Csakó. N. K.	324
Golyó. <i>Nagyszigethi Kálmán</i>	362
Mogy. <i>Nagyszigethi Kálmán</i>	363
Házsártos. <i>Csapodi István</i>	364
Visszaigazított sajtóhibák. <i>Zolnai Gyula</i>	365
Néhány magyarázatlan szó magyarázata. <i>Herman Ottó</i>	367
Czápa. <i>Herman Ottó</i>	368
Gúla. <i>Nagyszigethi Kálmán</i>	405
Egy elsőbbségi kérdés. <i>Nagyszigethi Kálmán</i>	405
Torzsa. <i>Nagyszigethi Kálmán</i>	406
Használatos, járatos. <i>Szarvas Gábor</i>	406
Egy kifejezésünk magyarázatahoz. <i>Szarvas Gábor</i>	409
Petten. <i>Szarvas Gábor</i>	464
Tenyésztő növények. <i>Egy Olvasó</i>	465
Torzsa. <i>Kőrösi Sándor</i>	466
Tenyésztő növények. <i>Szarvas Gábor</i>	508
Tájékoztató. <i>Szarvas Gábor</i>	510
Létére. <i>Kardos Albert</i>	511
Petten. <i>Tolnai József</i>	512
Szivmátra. Boncs. Csimbók. <i>Sz. D.</i>	512
Román, rumuny. <i>Kispál Mihály</i>	513
Egy különös ő hang a magyarban. <i>Balassa József</i>	553
Kiépiteni. <i>Sz. D.</i>	554
Kesztyű. <i>Csapodi István</i>	555
Mellső. <i>Csapodi István</i>	555
Hordáros. <i>Szoboszlai</i>	555
Helytelen magyarázatok. <i>Szarvas Gábor</i>	556

Aprólékok.

A nyelvtörténeti szótár ügye	38
Uj germanizmus	38
Délibabos nyelvészek	38
A magyar szótövek	86
Ki a Zápolya?	87

	Oldal
Jobb idők jele	88
Fővárosi tudósítás	89
Két új szótár	136
Utcakereszteselés	136
Tattatás, tettetés	137
A magyar igeidők	182
A mit óhajtanánk	183
Vegyeszi különlegességek	184
Egy zavaró hang	225
Nyelvérzék és tudáskodás	226
Különösségek	227
Hogy kérdezzünk?	272
Félreértett kérdések	274
Mit tanít a Nyelvőr?	275
Gyors mondókák	275
A néptanítók és a népnyelv	325
A megfejtett titok	326
Nyelvészeri elmésségek	327

Kérdések és feleletek.

Helyesek-e a <i>növény</i> és <i>futonez</i> szavak? <i>Szarvas Gábor</i>	39
Mit jelentenek és honnan erednek: <i>hay</i> <i>regio</i> és <i>kaszahugy</i> ? <i>Szarvas Gábor</i>	40
Helyes-e a <i>különlegesen</i> e. h. <i>kiültképen</i> (specialiter)? <i>Szarvas Gábor</i>	40
<i>Vállal</i> vagy <i>válal</i> , s mi az etymonja? <i>Szarvas Gábor</i>	41
Helyes-e a <i>nyárszolgár</i> elnevezés? <i>Szarvas Gábor</i>	41
Helyes-e a <i>hullik</i> alak, s van-e az <i>omol</i> és <i>omlik</i> stb. közt jelentéskülönbség? <i>Szarvas Gábor</i>	370
Helyesek-e <i>bibornok</i> , <i>pénztárnok</i> -féle szavak?	371
Hogy fejezhető ki, hogy különböző helyen különféle borokat ittunk?	373
Ragozhatók-e az ikes igék a ható alakban iktelenül? <i>Szarvas Gábor</i>	410
<i>Kultúrpfanze</i> , <i>kultivirte pfanze</i> -nak mi a helyes magyar neve? <i>Szarvas Gábor</i>	412
Helyesek-e az <i>írásbeli</i> , <i>szóbeli</i> (eljárás) és <i>dologbeli</i> (jog) kifejezések? <i>Szarvas Gábor</i>	414
<i>Altól</i> , <i>aban</i> vagy <i>altól</i> , <i>abban</i> ? <i>Szarvas Gábor</i>	414
Hogyan mondjuk és írjuk az idegen neveket? <i>Szarvas Gábor</i>	417
Mivel helyettesítsük a hibás <i>tand</i> szót? <i>Szarvas Gábor</i>	419
Visszleszámítol vagy viszleszámítol? <i>Szarvas Gábor</i>	421
<i>-ként</i> vagy <i>-kint</i> ? <i>Szarvas Gábor</i>	558
<i>Az</i> vagy <i>ő</i> ? <i>Szarvas Gábor</i>	559
<i>jobb</i> vagy <i>job</i> ? <i>Szarvas Gábor</i>	559
Mi a <i>deli</i> szó jelentése Faludnál? <i>Szarvas Gábor</i>	560
<i>Leebb</i> vagy <i>lejjebb</i> ? <i>Szarvas Gábor</i>	562
»Ausbauen: <i>omvédeni</i> (Ballagi)? <i>Szarvas Gábor</i>	563

Kérdések.

A Nyelvőr olvasóihoz	185, 330, 564
----------------------------	---------------

Válaszok.

A Nyr. XIV. 185. lapján tett kérdésekre	228, 276, 281, 328, 468,
A Nyr. XIV. 330. lapján tett kérdésekre	468

Népnyelvahagyományok.

	Oldal
Tahó furcsaságok.....	142
Szólásmódok, hasonlatok, közmondások 89, 138, 186, 230, 281, 331, 374, 423,	471, 516, 566
Átkozódások, káromkodások.....	94, 139, 190
Párbeszéddek.....	42, 138, 517
Elbeszélések.....	42
Népmesék.....	43, 91, 139, 188, 375, 424, 473, 519, 569
Babonák.....	44, 187, 232, 284, 332, 424
Rölvadások.....	380, 426
Orvosi kifejezések a nép ajkán.....	44, 90, 186, 283, 567
Népetimológiák.....	90, 232, 519, 568
Mit beszélnek az állatok?.....	475
Misztériumok.....	140
Találós mesék.....	189, 233, 284, 425
Szójátékok.....	190
Tréfás kérdések.....	189
Tréfás mondókák.....	283
Gyors mondókák.....	45, 232
Gyermekjátékok.....	233, 523
Kioldvasó versek.....	381, 427, 474
Lakodalmi köszöntők.....	45
Névnapi köszöntők.....	426
Tájszók.....	46, 95, 143, 190, 234, 284, 333, 382, 421, 427, 475, 524, 571
Ikerszók.....	191
Mesterműszók.....	48, 237, 480
Gazdasági műszók.....	43, 140, 288, 431, 523
Helynevek.....	144, 422
Gúnynevek.....	144, 333
Népdalok.....	192, 240, 480
Néprománczok.....	96, 336, 384, 528
Vegyések.....	421

TÁRGYMUTATÓ.

H a n g t a n.

A beszédnek szótagokra, szókra és mondatokra oszlása 443.
Hangsúly 315, 443, szerepe a fonetikai szó alakulásában 446.

I. Magánhangzók: Diphthongusok 314 || Magánhangzók megőrzése és elveszése: a NémGl.-ban

200 | szóközépi hangzó kiesése 67, *rédm*: *rám* stb. 294, *pisk(i)*, *nyiregyház(a)* 227 véghangzó elkopása 4 | összevonások: *jő-ől*: *jől* stb. 438, *tevé*: *té* stb. 492, *nekijök*: *nekik* stb. 386, *-belől*: *-ből* stb. 249 || Időmérték: hosszú hangzók a NémGl.-ban 202 |

rövidülések: szóvégi *á* *é* *a* *e* 436, *-bē*: *-be* rag 250, *-bēn*: *-ben* 247, *-nēk*: *-nek* 385, *-rā*: *-ra* 295 | kezdő szótagbeli hangzó megnyúlása 3, olasz szóvégi *o*: magy. *ó* 467 | Hangrend: magánhangzóink hangrendi fölosztása 37, 179; hangrend az ugor alapnyelvben 15; »hangrendi párhuzam« az ugor alapnyelvben és a magyarban 60; vegyes hangzó *e* (*é*) 313, hangrendi sajátosságok a NémGl.-ban 202 | hangrendi emelkedés 58, 464, 468, 494, *j* beolvadása miatt 19, 59, 293, 342; hangtörés (*tapod*: *tipod* stb.) 59 | hangrendi mélyedés 16, beolvadt *v* miatt 21, 22, 23 | illeszkedés 345, 434, ném. *lampe*: magy. *lámpa* stb. 197, 494, nem illeszkedett ragok: *-be* 250, *-ho* 343, *-nāl* 337, *-nek* 385, *-ra* 295, *-vā* 433, 435, Göcsejben 215 | Hangszín: meghatározása az ugor alapnyelvben 110, sajátosságok a NémGl.-ban 203; szegedi *ae* hangzó 313, u. a. Kis-Küküllő m.-ben 554 | nyiltabbá válás: *u*: *o* 197, 464, *o*: *a* 119, 467, 494; zártabbá válás: *a*: *o* 385, *ó* *ö*: *u* *ű* 438, *é*: *i* 120, *ē*: *i*: *i* 439, 481, 529, 530 | labialisatio: *e*: *ö* 346, 347, *ē*: *ő* 439, ajakhangzók illeszkedése 345 | *ö*: *ő*: *é* 348 | Járulék-hangzók: *i* 68.

II. Mássalhangzók: *gy*, *s*, *sz* hangok magyarázata lat. eredetű szavainkban 351, 353, a lat. *s* ejtéseiről 458. Más-salhangzók megőrzé-

se: Göcsejben 163, NémGl.-ban 257; eredeti *j* 163; *-vā* rag hasonulás nélkül (*gyanusvā* stb.) 433, 435 | elvészése: NémGl.-ban 257; *k* elvész 464, *l* 70, 440, (*-lōl*: *-lū'*, *lū'*) 340, (*-nāl*: *-nā'*) 337, *n* 363, (*-ben*: *-bē'*) 247, *t* (*-ēnt*: *-ēn'*) 530, (*-kēnt*: *-kēn'*) 531, *v* (*mīē*: *mīvē* stb.) 433, 434, *z* 343, 445 | pótlónyújtással: *volna*: *vón* stb. 277, 329, 343, 554; *dl*: *ll* 31, *zj*: *z̄z* 342, *ll*: *ll* 343, *lr*: *rr* 295, *rs*: *ss* 343, *nl*: *ll* 464. | Időmérték: *-nn*: *-n* rag 290, *-benn*: *-ben* 247; hosszú mássalhangzók a NémGl.-ban 260 | rövidülés (*gulta*: *guta* stb.) 7; *l* megnyúlik 440 | Hangváltozások: *p*: *k* 177, *z*: *sz* 494, *m*: *n* 339, 464, 542 | *s*: *cs* 494, *sx*: *cx* 3 | *k*: *g* 67, 363, *p*: *b* nincs a magyarban 1 | *rj*: *rny* 70, *nj*: *ny* (nem *ngy*), *lj*: *ly* (nem *lgy*) 28 | *l*: *r* assim. utján 67 | Dissimilatio 339 | Hangátvetés 342, 489 | Articulációbeli eredetiségek a NémGl.-ban 260 | Járulék-mássalhangzók: *g* 120, 136, 163, *l* 163, 568, *r* 163, *t* 120, 163 | hiastültő *v* 440, *j* 434, 435, 440.

Orthographia: magy. orth. eredete 348, 458; az etymologiai elv 415; a népnyelv hangjainak jelölése 312, főls *b* 258, NémGl. orthographiája 115 | *atól* vagy *attól*? 414, *jobb* v. *job*? 559, *-kent* v. *-kint*? 558, *leebb* v. *lejebb*? 562, *önként* *önkényt*? 531, *válal* vagy *vál-lal*? 41.

Alaktan.

I. Összetétel: Ikerszók hangrendi fejlődése 203. Hibás összet.: I. Antib.

II. Szóképzés: Göcseji nyelvjárásban 164, NémGl.-ban 297 | a) Igéképzés: freq. -sz 27, -h 29, -ál 28, -gy praesensképző 28; mom. -am, -an 28; caus. -il 30, -tat 30, -szít végűek 27, -al, -lal 31; refl. -v 26, 27, -ód 31, -kodik, -kozik 29, 348, -ik 370; honosító -z, -l 77, -ál 120 | denom. -h 32, 69, -hot -bet -böt, -hodik -hudik, -hoszik 32, -adoz 70, adzik 69, -od -éd -öd 348, -ödzik 70; denom. j nyomai 26, 32, 70; -el (avél stb.) 32; denom. -m, -u -t 70 | b) Név-
szóképzés: -k többesképző 495; melléknévképző -i 227, -só, -ső 128, 180, 222, 270, 301, 324, 405, 555; -l, -d-vel továbbképzett névmástők 486; -va ve igenévképző 163, 540.

III. Szóragozás: Göcsejben 213, NémGl.-ban 304 | a) Tövek: tövégi hangzó, kötőhangzó, tárgyalva 86; töalakok Göcsejben 163, NémGl.-ban 302 | b) Igeragozás: -n 3. szem. rag 180, -sza -sze -szí rag 542, eszik-félék praet.-a 180, ikés igék ragozása 410 | c) Névragozás: -á latív. 436, -ben -ből -be 247, -ből 438, -ént 529, -hoz 342, -ig 481, -ként 530, -lag 166, -n 289, -nál 337, -neg, -nyég 482, -nek 385, -nkéd, -nkent 533, -nőtt női -ni 487, -ról -ra 293, -ről 438, -t módhat. rag 166, -ti 484, -tè (végtére stb.) 342, -től 339, 438, -ul 437, -utt (másutt stb.) 484, -vá 433 | enklitikus ragok: -g 269, 436, 483, -lan 481, -n 340, 386, 435, 482; pleonastikus alakok 485 | nélkül 338, rajtam 293.

Jelentésán.

I. Alaki j.: denom. -z jelentése 511, -ad és -aszt képzős igék 509, ik-kel képzett refl. igék 370; a ható alak használata 496, *tűrhetetlen, tűrhető* 85 | -beli jelentései 415, -ó -ő igenév jel. 465, 508, különbség -ó -ő és -ti között 414, 510; -talan használata 225; többesképző elhomályosulva, továbbképezve 495.

II. Anyagi j.: *boglár* jelentései 198, *buncsok* 133, *eresztős* 230, 329, *fagy* 282, *férj*: 'feleség' 88, 132, 183, *hagy*: 'hagyományoz' 417, *használ* 85, 408, *helyettesít* és *pótol* közti különbség 503, *jár* 280, 281, 330, 408, *járatos* 85,

kisálkodik 367, *létére* 323, *mell-ső* 270, 555, *mitvel* és *tenyész* közti használati különbség 413, *szám* 409, *tevő*: 'fedő, takaró' 492, *vendég* 245, *világ* 'mundus' jelentésének eredete 72, *zömök* 245.

A dalékok: 5, 6, 7, 51, 65, 85, 118, 136, 145, 146, 165, 197, 364, 407, 464, 543, 557, 561 stb. Göcseji nyelvjár. jelentéstana 393, 448. Hivatal- és foglalkozásnevek kifejezés módjai 373. Vágó állatok részeinek elnevezései 277, 329. Vezetéknevek eredete 417.

Népetymológiai adatok: 90, 97, 232, 519, 568.

Mondattan.

Alany: általános alany kifejezés módjai 213.

Allítmány: igeidők használata 182, *irand* fut. exact. 183, *lett terítve* stb. 79, *irva lesz* (Göcsej) 213.

Határozók: ragok használata -*á* latív. 355, -*ént* 356, -*ként*, -*nként* 356, -*képen* 355, -*kor* 355, -*nál* 337, -*nek* 9, 52, 102, 388, 390, 503, 547, -*stul* 356, -*től* 337, -*tt* 354, -*ul* 441 | *azután*, *azóta* 453, *létére* 323,

miattam, *tőlem* 496 | ragtalan határozók 225.

Jelző: birtokos j. 9, 52, 102, 390, 503, 547.

Szóegyeztetés: 9, 52, 102, 224.

Szórend: szerepe a phonetikai szó alakulásában 446; módosító igék szórendje 322, vezeté- és keresztnév szórendjének magyarázata 418, is kszó 36.

Mondattani sajátss. a Ném-Gl.-ban 308.

Antibarbarus.

Idégszerűségek: 79, 87, 89, *sánczba dob in die schanze schlagen* 38, *arczot csinál* 79, *kiépit* 554, *letörlik a ló* 134, *tenyészített növény* 414 | hibás összetételek: igetős ö. 121, *irmész* 275, *véd- és dacz-szövetség* 413; *mellbeteg* stb. 127, *túltengés*, *túlteltség* stb. 127, *légüres*, *vízhatlan* (helyes magy. nevei) 169, *hegymenet*, *völgymenet* 412 | hibás képzések és szóalkotások: *fer-*

tőztelenít 126, *járlat* 413, -*má-nyoz* 416, *menevéd*, *mesény* 181, -*nok* 372, *omvéd* 564, *önmön-magunk* 557, *röpdé* 181, 224, *tanár* 419, -*tal* fölösen 510, -*tattalás* 137, *tény* 129; hibás csonkítások, elvonások 123, 124; Versegly elvonásai 399, szóalkotásai 402 | szenvedő alak 89, 326, *lett őszéltva* stb. 88; -*n* rag hibásan 88, -*ra* 80, *által* (-*vel* h.) 184, *fölött* 87; hib. szórend 80, 326.

SZÓMUTATÓ.

Addig 482.

aggani 395.

ájtatos 201.

akár 539.

akna 321.

alant 485.

alkolm- 26.

alkot 26.

ám 540.

angyal 203.

angyalmentés 558.

ánslog 319.

apad 77.

arat 320.

arczél, *arczul* 439.

a számára 83, 131, 273, 409.

aszó 99.

Bagsamā (rum.) 409

bajol 31.

basá 1.

becsap 454.

benn 252.

bent 248, 485.

berek 72.

berhe 50.

bibornok 372.

birodalom 394.

bitang 50.

bodnár 318, 319.

bodza 77.

boglár 197.

boncs 512.

boncsok 133.

bordély 490.

bors 147.

borza 77.
 bot 72.
 bozza 77.
 bőjti boszorkány 100.
 bölöke 319.
 bugyogó 449.
 Büd 100.
 Csaba-ire 1.
 csajla 229.
 csák, csákó 324.
 csákós 471.
 csalkert 177.
 Csallóköz 100.
 cséklye 84.
 csemelyet 489.
 csentész 86.
 csepe, csepeles 163.
 cserep 320.
 csi, csitt 541.
 csimbók 512.
 csizik 49.
 csonkulat 270.
 csöbör 318.
 csökevény 181, 271,
 324.
 csömbölék 513.
 csuha 468.
 csula 228, 468.
 csuli 229.
 csájzli 49.
 csáp 3, 7.
 csápa 1, 368.
 czédula 319.
 czele-czula 228.
 czimbora 50.
 czolop 50.
 czompó 469.
 czödör 454.
 czölöp 50, 489.
 czövek 50.
 czula 228, 328.
 Daganag 300.
 dalia 561.
 dalma, -hodik, dalmás
 32.
 dédelget 322.
 deli 560.
 Diákfalva 102.

dimatlani, dimos 29.
 Diód 123.
 díszlik 395.
 divatlan 29.
 dologbeli 414.
 dombéroz 489.
 donga 51.
 dorbélyoz, dorbézol
 489.
 dömböl 29.
 drida 271.
 duga 51, dugába dől
 49.
 durgolódik 70.
 Ecs, ecell, ecelő, ecel
 31.
 edzeni 319.
 egres 50.
 egy: szent 98.
 egyedtől 449.
 éj 255.
 előded 324.
 előke 491.
 elől 438, 442.
 előte, előtő 491.
 első 259, 301.
 elpusztít 395.
 elülső 555.
 elve (Havas-) 98.
 ember 397, -kedik 70.
 eméng 135.
 eper 319.
 Erdély 98.
 eresztős 230, 329.
 erkölcs 204, 261.
 erszény 319.
 értekezik 558.
 espély 319.
 est 20.
 ev, év 123, 172, 222,
 269.
 évad 273.
 eves 123.
 Fagy 202, 274, 330.
 fajzik 396.
 fánecz 319.
 fánk 50.
 farsang 319.

Fedelesfalva 100.
 fejjall 453.
 fejer gözü, fejer köz 99.
 Fénlak 100.
 fent stb. 485.
 Feribáza 100.
 férj 88, 132, 183.
 ferteget (BécsiC.) 32.
 fertőztelenít 126.
 fesztület 72.
 fiadzik 69.
 filler 319.
 finom 224.
 főjlik 29.
 fordul elő 36.
 Földesfalva 100.
 Föllegvár 100.
 föllép 128.
 fölöstököm 178.
 Főnlak 100.
 főnn 293.
 futonc 39.
 futrinka 39.
 fuvar 319.
 füge 83, fügét mutat
 36, 84.
 fül-ajtó 271.
 fűrmender 319.
 fűröszik 471.
 Gabona 448.
 galantér 319.
 garaboly 318.
 garádics 261.
 garádicsony 178.
 gerla 308.
 golybó 362.
 golyó, golyóbis 362.
 gomb 394.
 gorcz, -ol 367.
 goromba 320.
 goronc 367.
 gula 405.
 gyakfa 223.
 Gyákfalva, Gyákfalva
 102.
 Gyaksa 223.
 gyógy 123, gyógy-ít,
 -ul 261.

Gyógy (Al-, Fel-)
123.

Gyülevesz, Gyülevisz
101.

Habarnicza 557.

Hadház, Hatház 101.
bagy, bagyományoz

414.

bangyál 163.

bánt 70.

baragutni 27.

basznál 408, -atos 85,
406.

Havasalföld 98.

bav reggio 40.

báz 321, -asodik 543.

bázstartos 364.

béba, bebára 274, 276.

begymenet 412.

Hegykő 98.

bejt 309.

bel, -ajtó 469.

béloba 163.

helyettesít 503.

bétfő 71.

bézag 260.

Hidegséd, Hidegség 99.

hiszen 539.

Hőlmészővásárhely
101.

hol 437.

holya 437.

hordáros 555.

Hosszuszó 99.

hová 437.

hügy: stella 40, 99.

hulla 166, 449.

hun 293.

büdös 124.

Igy: szent 98.

ijen- 297.

írásbeli 414.

irmész 275.

ir volt 308.

is 36.

isa 542.

iskátula 68.

istáp 394, 453.

* isza 542.

itt, ott 486.

ittégyen, otlogyon 486.

ivahodik, ived, ivik 32.

Jár 280, 281, 330,
408, -atos 85, 406,
-lat 413.

játszond- 27.

jegy 28, -ez 396.

jobban 398.

jöformán 397.

jósafő 99.

jóság 448.

jug-szél 309.

Kalarábe 319.

kalmár 71, 200.

kályha 50.

kámzsa 319.

kanonok 373.

kapiczan 319.

Kapor 101.

Karahát 101.

kaszahügy 40.

kaszánár 318.

kaszni 50.

*kéd 537.

kedd 72.

kedves 395.

kegiggen, kegilm (HB.)
26.

kégy 533.

kegyelem 26.

kej 532.

kelengye 469.

kemény 318.

kény 532.

ker (agy-) 124.

Kerellő 100.

kereszt 256.

kerül, ki- 396.

kesztyű 491, 555.

kevesdég 482.

kezel 407.

kicsiddég 482.

kiépt 554.

kija 470.

kíncses Buda 40.

kisálkodik 367.

Koczkaszállás 101.

kofa 319.

költoz 309

komornok 373.

kompót 50.

kordely 557.

körpül 70.

kornyd 70.

kóler 50, 319.

könnyű 256.

könting 318.

könyves 455.

köppent 558.

környéke 299.

közel 439.

közletni 124.

kufár 320.

kujon 363.

kurta 320.

Kurtaker 101.

Kurvahát 101.

Kurvaker 101.

különleges 41.

La 540.

le, lejobb 562.

léc 50.

ledér 320.

légüres 169.

lény 129.

léra 294, 440.

letére 323, 511.

levé 563.

lewsag, lewzat 309.

limba-fa 470.

lob, lobb 123.

lolja, lollya, lolva 279.
365.

lomb, -os 470.

lukma, lukna 271.

lyüüt 50.

Macsola 101.

magasztal 70.

majdan 557.

májszter 50.

mál 339.

mándli 50.

mármaros, mármoros

230, 329.

másíkok 451.
 masnap 451.
 másunnán, másítt,
 másuvá stb. 484.
 mátkapár 546.
 medencze 453.
 mednek 28.
 megyen 28.
 mellbeteg 127.
 melleszt 35.
 mellső 128, 180, 222,
 270, 324, 406, 555.
 mellyez 35.
 meneved 181.
 menyegző 201.
 mēra, mērász 280.
 merasz 309.
 mernyász 280.
 mesény 181.
 mester 318.
 meztilláb 397.
 miattam 496.
 mind a szála 451.
 minnen-magunk 557.
 minor 469.
 mirbó 469.
 mível 413.
 Mocsolya 101.
 mogy 363.
 monnal 540.
 mortály 319.
 mozgdtl 77.
 Nadra 512.
 négy 28.
 nehezten 70, 396.
 nélküi 338.
 Nevetlen (falú) 102.
 nēző 310.
 ni 541.
 nosza 537.
 növény 39.
 nugulm (HB.) 26.
 nyárspolgár 41.
 nyírok 122.
 nyomaszt 31.
 nyomvad 31.
 nyugalom 26.
 nyugotni 27.

Ojlik 29.
 oldalvást 250.
 ólik 29.
 olybá, -st 250,
 omvéd 564.
 onok 272.
 operenczia 320.
 ostábla 488.
 ostrom 488.
 oszlop 489.
 Ótsel 31.
 őn 179.
 önként 531.
 öntanulás 79.
 ördöng 257.
 örökken 436.
 őrv 310.
 őszven 435.
 őved(ő)z 69.
 őzön-vész, -víz 101.
 Pác 319.
 panaszkodik 70.
 pánkó 50.
 pánt 319.
 párbaj 87.
 paróka 65.
 part 394.
 pasa 1.
 pástely 178.
 pástétom 65, 177.
 paszomán 65.
 patália 65.
 pék 320.
 persely 320.
 petek 229, 328.
 petten 229, 329, 464,
 512.
 piacz 66.
 piczula 66.
 pika 66.
 pilis 557.
 pillér 320.
 pipa 66.
 pipérátos 149.
 pipere 145.
 pirnyad 70.
 pisa, pisal 66.
 pogány 66.

pojácza 66.
 polcz 320.
 poroszló 78.
 posta 67.
 pótol 503.
 pőcsik 367.
 pőcze 319.
 prüszköl 471.
 putton 319.
 Raf 50.
 rag 296.
 ragya 394.
 ragyabimbó 329.
 ragyabunkó 230, 329.
 rajlam 293.
 rajzol 77.
 rédeg 449.
 regruta 67.
 reik, rejlik 295.
 réla 294.
 remete 67.
 remonda 67.
 reskontó 67.
 resztó 67.
 rev, reves 174.
 riólik 294.
 rivá 295.
 rivóla 294.
 rocska 200.
 rokka 67, 321.
 román 513.
 rőf 50.
 rőpde 181, 223.
 rudimentum 180.
 rumuny 513.
 Sáfár 320.
 saláta 67.
 salavári 130.
 sárit 32.
 saroglya 318.
 sebegés 557.
 sēd 99.
 següllek 31.
 serv 123, 180, 270.
 Siket-er 100.
 sin, sing 50.
 skatula 68.
 skiz 68.

só 146.
 sonka 319.
 sörét 319.
 spéhely 319.
 sróf 319.
 stilet 68.
 száldmi 68.
 szám 409.
 számár 68.
 száp-, szápa-, szápó-
 keszeg 3, 368.
 Szarvasszó 99.
 Százhalom 101.
 székel 98.
 szekundál 69.
 széltében 486.
 szép 395.
 szerda 71.
 szerint 530.
 Szíhalom 101.
 szívmatra 512.
 szöbeli 414.
 szóda 69.
 szolga 71.
 Szolmán (helynév)
 102.
 Szökefalva 101.
 Szöke-víz 100.
 Szölmál 102.
 Tabó 142.
 tájékoztat 510.
 talán 539.
 talián 118.
 lanár 410.
 tarbó 78.
 láska 320.
 tata 118.
 távol 439.
 téglá 320.
 teketória 489.
 tekintély 129.
 tempósan, tempózik
 118.

tenta, tinta 118.
 tény 129.
 tenyészt 413, -ett nő-
 vény 414, -ő n.
 413, 465, 508.
 tészta, téteti magát 72.
 tetű- 27.
 tevő 492.
 tézsla 319.
 till 27.
 tilut (HB.) 27.
 tilut (HB.) 27.
 timó 397.
 tisztára 449.
 tombola 119.
 top 279, 365.
 topa 279, 330, 468.
 torpad 557.
 tors, torzs, torzsa 119,
 406, 466, 492.
 lorta 119.
 tö 341.
 tölem 496.
 tömbeszt 29.
 tömből 29.
 tömbüdt 29.
 tömkeleg 174.
 tömpeleg 177.
 törcs 406, 494.
 törzs, törzsök 406,
 468, 493, 495.
 trafik, -ál 119.
 trágár 319.
 trombita 120.
 tulipánt 120.
 tültengés stb. 127.
 turó 77.
 tünderes 395.
 türetetlen 85.
 Ungot-berket összejár.
 100.
 utól 438, 442.
 uzoval 408.

uzsora 120.
 Üdöttlen 395.
 üt 21.
 Vadnak: sunt 28.
 vagy 539.
 vagyon: est 28.
 vaklandos 31.
 vaklok 31.
 vaklyás 31.
 választ 28.
 vállal 41.
 vanal, -al 310.
 vándor 320.
 vanília 120.
 véd- és daczsövétség
 413.
 végtére 486.
 vendég 241.
 verhödik, verhüdik 29.
 vész, veszekedik 396.
 vezet, -és 134.
 vi 397.
 viasz 318.
 vigabb 398.
 világ 72.
 virjad, virnyad, vir-
 rad 70.
 vitéz-el, vitéz-l, -kedik
 70.
 vízhatlan 169.
 von 277, 329.
 vonakodik 29.
 völgyment 412.
 Zacsó 320.
 zamat 537.
 zárkózik 29.
 zászló 78.
 zenebóna 202.
 zománcz 537.
 zömök 245.
 zsámoly 319.
 zsolozsma 260.
 zsoltar 349, 456.

FÖLDRAJZI MUTATÓ.

Dunántúl:

- a) Dráva-mellék: 528.
- b) Göcsej: 163, 213, 276, 393, 448; (Alsó-Lendva vid.) 144; (Nagy-Lengyel) 94, 139, 232, 332, 424.
- c) Rába-köz: 276, 277, 519; (Bágyogh) 517, (Potyond) 570.
- d) Baranya m.: 142; (Pécs) 568 | Fehér m.: 44, 187; (Lovasberény) 192, (Perkátó) 44, (Somlyó vidék) 140, (Székes-Fehérvár) 230, (Tordacs) 91, 186 | Győr m.: 230, 280; (Böny) 526, (Győr) 280 | Komárom m.: 91, 187 | Somogy m.: 91, 276, 479, 568; (Kaposvár) 568, (Tarany) 568 | Sopron m.: 230, 277, 329; (Csorna környéke) 277, (Horpács) 431, (Kapuvar vidéke) 277 | Szigetköz 279 | Tolna m.: 187, 567; (Madocsa) 283, (Szekszárd) 426, (Tápé) 469 | Vas m.: 90, 277, 281; (Janosháza) 283, 567, 568; (Ori-Sziget) 518, (Simonyi) 44, (Szombathely; 567 | Veszprém m.: 90, 186, 276, 280; (Csékut) 191, 229, 280, (Pápa) 45, (Sikátor) 140, (Veszprém) 568 | Zala m.: 44, 90, 276, 281, 469, 568; (Balaton-Füred) 283, (Bókaháza) 336, 384, 570, (Dobronak) 191, 333, (Pölöskefő) 43, (Zala-Lövő) 276.

Dunáninnen:

- a) Csallóköz: 279, 280, 281, 329; (Duna-Szerdahely) 228.

- b) Esztergom m.: 330; (Esztergom vid.) 280, 281, (Muzsla) 187 | Nyitra m.: 170 | Pozsony m.: (Pozsony) 48.

Palócság: 90 | Bars m.: (Zeliz vid.) 287 | Borsod m.: 84 | Gömör m.: 44, 91, 230, 277, 283, 567; (Rimaszombat) 279 | Heves m.: (Kengyel) 480 | Hont m.: (Ipolságh környéke) 470, 471, (Kemenche) 517, (Páld) 575, (Szokola) 281 | Nógrád m.: 568.

Duna-Tiszaköz: Bács-Bodrog m.: (Baja) 230, 240, 279, 315, 330, (Újvidék) 187 | Pest-Pilis-Solt-Kiskún m.: 91; (Alsó-Németi) 187, (Bia, Baja vid.) 229, 279, 280, (Czepléd) 329, (Kecskemét) 44, 229, 276, 278, 279, 280, 283, 329, 468, 568, (Kis-Kún-Félegyháza) 186, 228, 229, 280, 380, 426, (Kis-Kún-Halas) 230, 236; 284, 331, 374, 383, 423, 429, 471, 476, 516, 571, (Kis-Kún-Lacsháza) 91, (Kún-Szent-Miklós) 229, (Nagy-Körös) 229, 283, 468, (Ó-Kécske) 280, (Rákos-Palota) 187, (Tápió-Györgye) 283, (Tápió-Szele) 279, (Vác) 426, (Vadkert) 187, (Valkó) 44, (Virág-Pereg) 283 | Kis-Kunság: 280, 330.

Tiszáninnen: Jász-Nagy-Kún-Szolnok m.; (Dévaványa) 232, 330, (Kisújszállás) 45, 471 (Kúnhegyes) 471, (Kún-Sz-Márton) 44, (Nagy-Kún-Karczag)

- 471, (Nagy-Kún-Madaras)
471, 480; Nagy-Kunság
469 | Zemplén m.: 576;
(Deregyő) 567, (Szür-
nyeg) 43, 190, 523.
- Tiszántúl: Arad m.: 281,
471; (Fazekas-Varsánd)
470, (Szent-Leányfalva)
470, (Zimánd-Ujfalu) 471 |
Békés m.: 44, 277, 283;
(Gyoma) 469, 470 | Bihar
m.: (Berettyó-Ujfalu) 187,
(Sarkad) 229, 230, 280,
(Nagy-Szalonta) 283 | Csa-
nád m.: (Makó) 139, (Me-
zőkovácsháza) 470 | Cson-
grád m.: (Dorozsma) 229,
233, 280, 281 | Hajdu m.:
(Debreczen) 190, 280, 469,
(Hajdu-Szoboszló) 230, 277,
280, 381, 422, 427, 468,
469, 474, 523 | Márm. m.:
279, 280; (Visk) 91, 230,
277 | Szabolcs m.: 277 |
Szatmár m.: 189, 230,
277, 281, 329, 475; (Kö-
mörő) 90, 138, (Nagybá-
nya) 96, 143, 234, 237, 328,
329, 330, 382, 427, 475,
524, 572; (Patóháza)
188, 189; 232, 284, 425,
(Szatmár - Németi) 190,
277, 284, 328 | Szilágy m.:
576; (Zilah) 44, 91, 286,
333, 430 | Toron-tál m.:
(Torda) 330 | Ugocsa m.:
187; (Tamasváralja) 375.
- Alföld: 95, 190, 478, 527 |
Kunság: 525 | Tisza-vidék:
277, 281.
- Erdély: 187.
- a) Székelység: 47, 276, 334 |
Barcaság 519 | Három-
szék m.: (Kézdi-Vásárhely)
239 | Maros-Torda m.:
96, 186, 187; (Maros-Vá-
sárhely) 229, 280, (Szová-
ta) 138 | Torda-Aranyos
m.: (Gerend) 470, (Ha-
rasztos) 470, 471 | Udvar-
hely m.: (Bardócz) 240,
(F.-Sófalva) 138, (Olasz-
telek) 89, 283, 288, 566.
- b) Kis-Küküllő m.: 228, 281;
(Csapó) 480, (Szőkefalva)
46, 473, 574 | Kolozs m.:
(Szucsák) 187 | Szolnok-
Doboka m.: (Apanagyfalva)
525, (Deézs) 329, 330, (Do-
mokos) 42, 424.
- Csángóság: 276 | Moldva:
(Klézse) 42.

